

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El Testament alquímic pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI, còpia autògrafa de Jaume Mas

Stefania Buosi Moncunil

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Facultat de Filologia
i Comunicació

TESI DOCTORAL

El Testament alquímic pseudolul·lià
en un manuscrit inèdit català del segle XVI,
còpia autògrafa de Jaume Mas

Stefania Buosi Moncunill

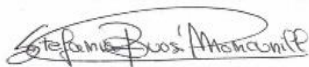
Any 2023

El *Testament* alquímic pseudolul·lià
en un manuscrit inèdit català del segle XVI,
còpia autògrafa de Jaume Mas

Programa de doctorat:
Estudis lingüístics, literaris i culturals

Doctoranda:
STEFANIA BUOSI
MONCUNILL

Director i tutor:
LLUÍS CIFUENTES
COMAMALA

“I folli e i bambini dicono sempre la verità, Adso. Sarà perché come consigliere imperiale, il mio amico Marsilio è più bravo di me, ma come inquisitore sono più bravo io. Persino più bravo di Bernardo Gui, Dio mi perdoni. Perché a Bernardo non interessa scoprire i colpevoli, bensì bruciare gli imputati. E io invece trovo il diletto più gaudioso nel dipanare una bella e intricata matassa. E sarà ancora perché in un momento in cui, come filosofo, dubito che il mondo abbia un ordine, mi consola scoprire, se non un ordine, almeno una serie di connessioni in piccole porzioni degli affari del mondo”.

Umberto Eco, *Il nome della rosa* (1980)

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi doctoral s'inscriu en la línia de recerca *Sciència.cat* <www.sciencia.cat>, finançada pels projectes I+D+i “Narpan II: Ciencia vernácula en el Occidente mediterráneo medieval y moderno” (MICIU-AEI/FEDER PGC2018-095417-B-C64, 2019-2022) i “Vernacularidades en la ciencia medieval y renacentista: textos, creadores, profesionales” (MCINN-AEI/FEDER PID2021-123419NB-I00, 2022-2026), dirigits per Lluís Cifuentes Comamala (Universitat de Barcelona) i el darrer també per Carmel Ferragud Domingo (Universitat de València), i així mateix pel grup consolidat “Cultura i literatura a la Baixa Edat Mitjana” (DEC-AGAUR SGR2017-142, 2018-2020) de la Universitat de Barcelona.

El meu treball també va ser finançat per tres anys, 2018-2021, per una excedència del MIUR (Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca) d'Itàlia; i després per d'altres tres mesos, en 2021-2022, per una beca del SHI (Science History Institute) de Filadèlfia, Estats Units, i pel premi de recerca de la SHAC (Society for the History of Alchemy and Chemistry) de l'any 2022, guanyat amb el projecte titulat “A research on ancient Occitan-Catalan alchemical manuscripts (c. XIV-XVI) in French lands: Angers, Nantes (Pays de la Loire) and Paris (Île-de-France)”. Tanmateix he obtingut una beca per participar al congrés de la SCHCT (Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica), que es va tenir en 2022 a Palma; la meva comunicació va ser un resum d'aquesta mateixa tesi, titulat “La primera tesi doctoral en català sobre textos alquímics pseudolul·lians”.

Em serà impossible d'esmentar aquí, tal com caldria, totes les persones que, des de la primera idea del projecte doctoral, han contribuït, d'alguna manera, amb converses, comentaris, suggeriments, indicacions i suport a aquesta tesi, així que l'enumeració que segueix és reduïda, i el meu agraïment a tots i a totes els que m'han ajudat o intentat ajudar-me va molt més enllà d'aquesta llista.

En primer lloc vull donar les gràcies al meu director Lluís Cifuentes Comamala (projecte *Sciència.cat*, Universitat de Barcelona), que ha valorat el meu projecte, ha cregut en mi, i m'ha donat els instruments correctes per desenvolupar aquesta tesi, més enllà d'haver sempre estat un exemple i una referència de treball rigorós; així com a Lola Badia (Universitat de Barcelona, emèrita) que va ser la meva tutora fins al febrer

2022 i no ha deixat de ser present en el meu curs doctoral les vegades que ho he necessitat; i a Charles Burnett (The Warburg Institute, Universitat de Londres), que va ser el meu tutor en la estada de recerca a Londres i que m'ha orientat en la magnífica biblioteca del Warburg Institute, donant-me interessants indicacions. I també m'agrada recordar el mateix Carmel Ferragud Domingo (projecte *Sciència.cat*, Universitat de València) que, més enllà de ser també investigador principal del projecte actual amb el meu director, m'ha informat sobre el seu article relatiu a un procés judicial sobre la producció de “or potable” a la València baix medieval i que he utilitzat en el curs de la tractació.¹

Aquesta tesi no hauria estat possible sense el treball de tota la vida de Michela Pereira (Universitat de Siena, jubilada) que, des del principi, m'ha animat, donant-me bibliografia o fent comentaris molt puntuals sobre parts de la tesi, i de Chiara Crisciani (Universitat de Pavia, jubilada), que ha demostrat interès pel meu treball i el meu curs.

Segueixo agraït, per haver reconegut el valor del meu treball i haver-me fet importants referències, tanmateix com per la seva exquisita sensibilitat, Lawrence M Principe (Universitat John Hopkins de Baltimore); i Nicolas Weill-Parot (École Pratique des Hautes Études de París), que m'ha referenciat a París i sempre ha estat disponible a ajudar-me i, entre els primers professors que m'han animat i referenciat, vull recordar Patrizio Rigobon (Universitat Ca' Foscari de Venècia) i Daniel Arribas Leal (Universitat de Trieste, lector d'espanyol). Amb l'acadèmic i anarquista Claudio VENZA (Universitat de Trieste), que ha mort aquest passat octubre, he tingut una magnífica relació, gràcies a la seva humanitat extraordinària, i no cal dir-ho, al seu suport. La seva companya catalana Eulàlia Vega Masana (Universitat de Lleida i Trieste) també va ser una persona que em va suportar i animar des del principi; amb ambdós he compartit, a Trieste, conferències sobre la “qüestió catalana” i la història d'aquesta terra. Simone Sari Buosi (Centre de Documentació Ramon Llull, Universitat de Barcelona) va ser el que m'ha informat sobre les possibilitats que oferia la Universitat de Barcelona i que

¹ Ferragud Domingo, Carmel - Bertomeu, José Ramón (2015), “Mirades sobre l'alquímia a la València baix medieval: un procés judicial sobre la producció de l'or potable (1440-1445)”, *Afers*, 82/3 (= *Ciència i medicina a la València foral*, ed. Ferragud, Carmel i López Terrada, Marialuz), pp. 421-446.

m'ha, molt amablement, allotjat al principi, i que ha continuat a seguir la meua trajectòria, participant en la meua comunicació a l'acte *Què investiguem, els doctorands de FilCat UB?*, organitzat per la Universitat de Barcelona.²

En terres catalanes, m'han ajudat, amb gran sensibilitat, Sebastià Giralt Soler (Universitat Autònoma de Barcelona), que sempre ha estat disponible per consells de orientació, indicacions bibliogràfiques, referències i contactes i també per revisar algunes parts del meu treball on tenia algun dubte; Joan Santanach Suñol (Universitat de Barcelona) també empàtic amb la meua persona i sempre disponible per indicacions bibliogràfiques o ajuts acadèmics; Sadurní Martí Castellà (Universitat de Girona), que també m'ha passat informacions posades al dia sobre el franciscà gironí Francesc Eiximenis,³ que he utilitzat en aquesta tesi; així mateix, he de agrair Francesc Xavier Lamuela García (Universitat de Girona, jubilat) pel comentari filològic i l'interès cap a un meu article sobre l'experimentació poètica i filològica centrada en les llengües minoritàries que va fer Pier Paolo Pasolini a Friuli.¹ Entre els meus interessos de recerca de fet, més enllà de la Història de l'alquímia a l'àrea occitanocatalana, estudiada com a filòloga, hi ha la reflexió social centrada en persones i minories que consideren amenaçada la seva identitat; veig, de fet, el reconeixement i el respecte dels drets individuals i col·lectius com una forma d'avançar cap a una pau i democràcia duradores. Pel que fa aquest interès, que s'enllaça amb una tesi de Filologia catalana, vull donar les gràcies a Aureli Argemí Roca (fundador i president emèrit del Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i les Nacions i defensor dels drets nacionals dels Països Catalans).

S'han interessat al meu treball Santiago Álvarez Reverter (Universitat de Barcelona), que m'ha passat bibliografia; i Rafael Ramís Barceló (Universitat de les Illes Balears), que m'ha donat suport a Palma.

² Buosi Moncunill, Stefania (2022), "El *Testament* alquímic pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI, còpia autògrafa de Jaume Mas", Universitat de Barcelona, *Què investiguem, els doctorands de FilCat UB?*

³ Martí Castellà, Sadurní (2012), "Notes sobre l'alquímia al *Crestià* de Francesc Eiximenis", en *I francescani e le scienze: atti del XXXIX convegno internazionale (Assisi, 6-8 ottobre 2011)*, ed. Enrico Menestó, Spoleto, CISAM (Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo); Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", *Mot so razo*, vol. 8.

Del grup de *Sciència.cat* valoro l'ajut concret i el suport que m'ha donat Fernando Serrano Larráyo (projecte *Sciència.cat*, Universitat d'Alcalà), així mateix com m'agrada recordar Arsenio Ferraces Rodríguez (Universitat de La Corunya) que, després d'haver escoltat la meva comunicació al Congrés internacional *Traductio et traditio mediaevales: ciència, coneixement i ideologia*, que va tenir lloc a Morella en 2019,⁴ ha escrit un correu de felicitacions al meu director.

Per aquest projecte doctoral, he pogut consultar arxius europeus i mundials i estic especialment agraïda als bibliotecaris i arxivers d'aquestes institucions, en particular desitjo recordar James R. Voelkel (Othmer Library de Filadèlfia, rare books and manuscripts), Michelle DiMeo (Othmer Library de Filadèlfia) i Lois Fischer Black (Lehigh University Library de Bethlehem).

M'han donat contactes importants i/o oportunitats Matteo Martelli (projecte ERC *Alchemeast*, Universitat de Bolonya) i Pietro Daniel Omodeo (projecte ERC *Early Modern Cosmology*, Universitat Ca' Foscari de Venècia).

A Itàlia he pogut crear un cercle de "joves" i valuosos investigadors amb els que tenim una òptima relació de col·laboració, entre ells, Donato Verardi (The Warburg Institute, Universitat de Londres); Flavia Buzzetta (Laboratoire d'études sur les monothéismes de París), i també entre els organitzadors del congrés internacional *Profezia, magia e alchimia in epoca medievale e rinascimentale* al que he participat amb una comunicació;⁵ Marco Ghione (Universitat del Piemonte orientale-Universitat de Gènova) i Francesco Luzzini (Universitat Ca' Foscari de Venècia-Johns Hopkins University de Baltimore-Istituto Max Planck per la Història de la Ciència de Berlín).

Persones especials en donar-me suport van ser Donna Alexandra Bilak (Universitat de Nova York); H Darrel Rutkin (projecte ERC *Early Modern Cosmology*, Universitat Ca' Foscari de Venècia); Marina Escolano Poveda (Universitat de Liverpool); suport i

⁴ Buosi Moncunill, Stefania (2019), "Una traducció del *Testamentum pseudolul·lià*: l'alquímia en català", Morella, congrés internacional *Traductio et Traditio Mediaevales: ciència, coneixement i ideologia 14-16/3/2019*, GREMI: Grup de Recerca d'Estudis Medievals Interdisciplinaris de la Universitat Jaume I de Castelló.

⁵ Buosi Moncunill, Stefania (2022), "L'alchimia dell'elisir nell'area occitano-catalana: un importante manoscritto alchemico copiato da un fabbro-alchimista", Università di Palermo e Officina di Studi Medievali, congrés internacional *Profezia, magia e alchimia in epoca medievale e rinascimentale* (5 ottobre).

referències també per part de la meva tutora a Estats Units Charlotte A. Abney Salomon (Beckman Center for the History of Chemistry de Filadèlfia); i m'agrada recordar la meva companya a Estats Units, Silvia Pérez Criado (Institut López Piñero, Universitat de València), que m'ha ajudat a sentir-me una mica més a casa. Tanmateix recordo Diego Ciccarelli (Universitat de Messina, jubilat); Michel Bourret Guasteví (Universitat Paul-Valéry de Montpellier, jubilat) i Paolo Capitanucci (Istituto Superiore di Scienze Religiose de Assisi), per valorar el meu treball i animar-me a seguir.

M'han donat oportunitats Georgiana D Hedesan (Universitat d'Oxford); i Jennifer Rampling (Universitat de Princeton), que m'ha invitat a un important congrés internacional d'alquímia titulat *Through a Glass Darkly: The Visual Culture of Alchemy*, que es va tenir a la Universitat de Princeton en 2022.⁶

A més a més, vull agrair Antoine Calvet (París), sense dubte el millor coneixedor del *corpus* alquímic pseudoarnaldià, pel seu consells i disponibilitat a París; i el psicoanalista jungià Eldo Stellucci (Cuneo), que ha estat la meva referència respecte als contactes de l'alquímia amb la psicoanàlisi, tot i que no he aprofundit el tema en aquesta tesi.

També he d'anomenar alguns amics, que m'han donat un suport imprescindible: Joan Santanach Soler (Barcelona); Albert Sánchez Piñol (Barcelona); i Andrea Di Falco (Roma). Afegeixo també un agraïment afectuos a la meva amiga Laura Menegozzo (Fundació Teatro G. Verdi, Trieste) pel suport que m'ha donat en tots els moments delicats i pel contacte d'un excel·lent Professor de jueu, llengua a la que m'havia aprofitat durant la meva estada a Israel en 2006, treballant pel Ministeri dels Affairs Socials, i que he (re)començat a estudiar amb l'objectiu de llegir els manuscrits dels jueus catalans.

Per fi, vull manifestar el meu agraïment a la meva família, al meu marit Adalberto Ambotta (Trieste); als meus pares, Margarita Moncunill Majoral (Udine) i Angelo Buosi (Udine); al meu oncle José María Moncunill Majoral (Udine), que el passat agost va deixar aquest món; al meu cosí Joan Moncunill Lutz (Girona); a la meva sogra Gianna Snaidero (Udine) i al meu sogre Gilberto Ambotta (Udine).

⁶ *Through a Glass Darkly: The Visual Culture of Alchemy* (2022), congrés internacional, Universitat de Princeton, New Jersey (USA), participació en qualitat de *Allington fellow* del Beckman Center.

RESUM

Presento la tesi doctoral, titulada “El *Testament* alquímic pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI, còpia autògrafa de Jaume Mas”, que inclou l’edició parcial i el comentari d’una part dels textos copiats en una miscel·lània alquímica, conservada a la Bibliothèque nationale de France, a París, al manuscrit Esp. 289. Aquesta miscel·lània del segle XVI conté el *Testament* alquímic pseudolul·lià, entre d’altres obres cabdals centrades en l’alquímia mèdica, coneguda també com alquímia de l’elixir, que es desenvolupà, per primer cop a Europa, a l’àrea occitanocatalana. Es tracta d’un manuscrit autògraf, copiat en la primera meitat del segle XVI per Jaume Mas, un alquimista-fargaire català “de la vila de Bagà” (f. 3^r), es a dir originari de l’Alt Berguedà, una posició d’accés estratègica per a la Cerdanya, on hi havia mines de ferro. L’original llatí de l’obra, el *Testamentum*, es remunta a la primera meitat del segle XIV, s’atribueix a un autor català de formació medicoalquímica, conegut com *Magister Testamenti*, i constitueix el tractat principal i més antic del *corpus* alquímic pseudolul·lià, que és, juntament amb el pseudoarnaldià, el més important de l’Occident europeu medieval.

El meu treball d’edició parcial del text en vulgar, d’anàlisi filològica i historicocultural va ser efectuat a partir de l’estudi del manuscrit, que fins ara no havia estat objecte de cap investigació detallada, i dels arxius històrics catalans; igualment, he tingut la possibilitat d’aprofundir la meua recerca en algunes importants biblioteques europees i americanes.

He obtingut, des del conjunt de la investigació, nombrosos elements de gran interès, i útils per aclarir alguns problemes de transmissió de l’obra en català i per a (re)situar el manuscrit a l’*stemma codicum*.

He definit la tasca i el perfil de Jaume Mas, que fins ara era desconegut, i he estudiat la penetració i difusió de l’alquímia a l’àrea occitanocatalana, i més enllà. Aquesta penetració va tenir lloc ja des del segle XII i va continuar fins al segle XVI, involucrant personatges de les elits, i no només. Les dades recollides sobre alquimistes practicants, de fet, han reforçat la idea de l’existència d’una “escola” d’alquimistes pròpia de la regió, que estaven interessats en la cura de la salut, que treballaven per als reis, però

també en nom propi, pertanyents a la burgesia. Els alquimistes de l'escola occitanocatalana, practicant prioritàriament l'alquímia de l'elixir, orientada a la cura de la salut i a la recerca d'una medicina universal per a aquells que no podien accedir a les cures mèdiques, també podien ser frares, especialment vinculats al moviment reformador dels franciscans espirituals, com és el cas de Joan de Rocatalhada, més conegut com a Johannes de Rupescissa, sobre el qual voldria aprofundir en els meus estudis postdoctorals.

La necessitat pràctica de textos alquímics va produir una gran quantitat d'obres d'aquest àmbit, l'estudi de les quals és fonamental per entendre el procés de vernacularització de la ciència en la Baixa Edat Mitjana i el primer Renaixement a l'àrea occitanocatalana.

He començat un treball de catalogació i estudi del vocabulari especialitzat de l'alquímia en català antic, gairebé absent dels diccionaris històrics de la llengua catalana, com el DCVB o el VFarauto.

Per concloure, amb aquesta tesi, la primera sobre textos alquímics en català, s'obre una nova línia de recerca en els estudis de Filologia catalana, que se centra en els manuscrits alquímics, especialment considerats com a eines útils per al treball pràctic de l'alquimista i no només com reculls d'obres valuoses, però destinats a satisfer interessos erudits.

RIASSUNTO

Presento la tesi dottorale, intitolata “Il *Testament* alchemico pseudolulliano in un manoscritto catalano inedito del XVI secolo, copia autògrafa di Jaume Mas”, che include l'edizione parziale e il commento di alcuni testi copiati in una miscellanea alchemica, conservata alla Bibliothèque nationale de France, a Parigi, nel manoscritto Espagnol 289. Questa miscellanea del XVI secolo contiene il *Testament*, oltre ad altre opere incentrate sull'alchimia medica, conosciuta anche come alchimia dell'elixir, che si diffuse in Europa a partire dall'area occitano-catalana. Si tratta di un manoscritto catalano autografo, copiato da Jaume Mas, un fabbro-alchimista “de la vila de Bagà” (f. 3^r), ossia originario dell'Alt Berguedà, un punto di accesso strategico per la regione catalana della Cerdanya, dove si trovavano miniere di ferro. L'originale latino

dell'opera, il *Testamentum*, risale al secolo XIV, si attribuisce a un autore catalano di formazione medico-alchemica, conosciuto come *Magister Testamenti* e costituisce il trattato principale del *corpus* alchemico pseudolulliano che è, insieme a quello pseudoarnaldiano, il più importante dell'Occidente medievale europeo.

Il mio lavoro di edizione parziale del testo volgare, di analisi filologica e storico-culturale, si è basato sullo studio del manoscritto, che fino ad ora non era mai stato oggetto di alcuna indagine dettagliata, e sulla consultazione degli archivi storici catalani; ho inoltre avuto l'opportunità di approfondire la mia ricerca in diverse importanti biblioteche europee e americane.

Ho ricavato, dal lavoro svolto per la tesi, considerato nel suo insieme, numerosi elementi di grande interesse, utili a chiarire alcuni problemi nella trasmissione dell'opera in catalano e a ricollocare il manoscritto nello *stemma codicum*.

Ho ricostruito il ruolo e un profilo esatto di Jaume Mas, che fino ad ora era un personaggio pressoché sconosciuto, ed ho studiato la peculiare situazione della penetrazione e diffusione dell'alchimia nell'area occitano-catalana, e non solo. Questa penetrazione incominciò già nel secolo XII, continuò fino al secolo XVI, coinvolgendo le élite, e non solo. I dati raccolti sugli alchimisti praticanti infatti, hanno rafforzato l'idea dell'esistenza di una vera e propria "scuola" di alchimisti nella regione, che lavoravano per i re catalani, ma anche in proprio, appartenendo alla borghesia. Gli alchimisti della scuola occitano-catalana, praticando l'alchimia dell'elisir, orientata alla cura della salute e a trovare una medicina universale per coloro che non potevano permettersi le cure mediche, potevano anche essere frati, in particolare legati al movimento riformatore dei francescani spirituali, come è il caso di Joan de Rocatalhada, meglio conosciuto come Johannes de Rupescissa, su cui potrei incentrare i miei studi postdottorali.

La dimensione pratica dei testi alchemici ha prodotto un gran numero di opere in questo campo, il cui studio è fondamentale per comprendere il processo di vernacularizzazione della scienza nel Basso Medioevo e nel primo Rinascimento, nell'area occitano-catalana.

Ho iniziato un importante lavoro di catalogazione e studio del vocabolario specialistico dell'alchimia in catalano antico, sostanzialmente assente dai dizionari storici della lingua catalana, come il DCVB e il VFaraudo.

Per concludere, con questa tesi dottorale, che è la prima su testi alchemici in catalano, si apre una nuova linea di ricerca nel campo della Filologia catalana, che si incentra sullo studio dei manoscritti alchemici come utile strumento per il lavoro pratico dell'alchimista, e non solo come raccolta preziosa, destinata a soddisfare interessi eruditi.

ABSTRACT

I present a doctoral thesis, entitled “The pseudolulian alchemical *Testament* in an unpublished XVI century Catalan manuscript, autograph copy by Jaume Mas”, which includes a partial edition of and a commentary on some texts copied in an alchemical *miscellanea*, preserved in the Bibliothèque nationale de France, in Paris, in the manuscript Esp. 289. This *miscellanea* contains the *Testament*, among other important texts focused on medical alchemy, also known as the alchemy of the elixir, which was developed for the first time in Europe in the Occitan-Catalan area. It is an autograph manuscript, copied by Jaume Mas, a blacksmith-chemist “de la vila de Bagà” (f. 3^r), that is originally from the Alt Berguedà, a strategic point of access to the Catalan county of Cerdanya, where there were iron ores. The original Latin of the work, the *Testamentum*, dates back to the XIV century, it is attributed to a Catalan author with a medical-alchemical training, known as *Magister Testamenti*, and constitutes the main treatise of the pseudolulian alchemical *corpus* which is, together with the pseudoarnaldian, the most important in the European Medieval West.

My work of partial edition of the vernacular text, with a philological and historical cultural analysis, is based on the study of the manuscript, which until now had not been the subject of any detailed study, and from the consultation of the Catalan historical archives; I have also had the possibility to deepen my investigation in several important European and American libraries.

I have obtained, from the whole research, numerous elements of great interest, that have been useful for clarifying some problems in the transmission of the work in Catalan and for (re)locating the manuscript in the *stemma codicum*.

I have developed the role and the profile of Jaume Mas, unknown until now, and I have studied the peculiar situation of the penetration and diffusion of alchemy in the Occitan-

Catalan area, and not only. This penetration began already in the XII century, lasted into the XVI century, and involved the elites, and not only. The data collected on practicing alchemists reinforced the idea of the existence of a real “school” of alchemists in the region, working for the Catalans kings, but also for their own use, belonging to the bourgeoisie. The alchemists of the Occitan-Catalan school, practicing the alchemy of the elixir, oriented towards health care and the discovery of a universal medicine for those who could not afford medical care, could also be friars, particularly linked to the reforming movement of the spiritual Franciscans, as it is the case of Joan de Rocatalhada, better known as Johannes de Rupescissa, on whom I could focus my postdoctoral project.

The practical dimension of alchemical texts produced a large number of works in this field, the study of which is fundamental for understanding the process of vernacularization of science in the Last Middle Ages and in the First of the Renaissance, in the Occitan-Catalan area.

I have begun the work on cataloging and studying the specialized vocabulary of alchemy in Old Catalan; the technical vocabulary of alchemy is practically absent from the historical dictionaries of the Catalan language such as the DCVB and the VFarauo. To conclude, this thesis, the first in Catalan on alchemical texts, opens a new line of research in the Catalan Philology field, that highlights the study of the alchemical manuscripts as a useful tool for the practical work of the alchemist, and not only as a valuable collection, but destined to satisfy scholarly interests.

LLISTA DE IMATGES

1. IMATGES: 1-61
2. TAULES: 1-29

LLISTA D'ABREVIATURES

1. MANUSCRITS
2. BIBLIOGRAFIA
3. ARXIUS, BIBLIOTEQUES, INSTITUCIONS
4. ALTRES ABREVIACIONS

INTRODUCCIÓ GENERAL

OBJECTIUS

1. Edició parcial i comentari de la versió catalana del *Testamentum*, p. 46
2. Identificació de Jaume Mas, p. 48
3. “Escola” alquímica occitanocatalana, p. 48
4. Aportacions a la transmissió de l’obra en català, p. 49
5. Catalogació i estudi del vocabulari especialitzat de l’alquímia en català antic, p. 49
6. Examen de manuscrits alquímics d’ús pràctic i erudit de l’àrea europea occidental i infiltracions alquímiques, p. 50

FONAMENTACIÓ TEÒRICA

METODOLOGIA

1. Edició interpretativa del manuscrit català, p. 54
2. Treball presencial a la Universitat de Barcelona i en línia, p. 54

3. Utilització de la base de dades *Sciència.cat* DB, p. 55
4. Recerca documental i bibliogràfica a Catalunya, p. 56
5. Recerca documental i bibliogràfica a l'exterior: París, Londres, Estats Units, p. 57

PRIMERA PART

HISTÒRIA DE L'ALQUÍMIA

CAPÍTOL 1. EVOLUCIÓ HISTORICOCULTURAL DE L'ALQUÍMIA

1. 1. Els orígens, p. 69
1. 2. La Xina i la seva esfera d'influència, p. 77
1. 3. La tradició grecoegípcia, p. 79
1. 4. El món àrab, p. 83
1. 5. L'alquímia a l'Occident europeu medieval. P. 86
 1. 5. 1. Cap a l'alquímia mèdica o de l'elixir: els autors fonamentals
 1. 5. 2. Els importants textos alquímics d'àrea occitanocatalana: Joan de Rocatalhada, Pseudo-Ramon Llull, Pseudo-Arnau de Vilanova
1. 6. L'alquímia renaixentista, p. 96
1. 7. Alquímia i química, p. 98

CAPÍTOL 2. EL CONEIXEMENT ALQUÍMIC I EL SEU LLENGUATGE

1. Els fonaments de l'*Opus* alquímic, p. 103
2. L'*Opus* alquímic en el *Testament* de Jaume Mas, p. 110
3. Els equipaments necessaris per fer l'*Opus* alquímic, p. 111

SEGONA PART

L'ALQUÍMIA A LA CORONA D'ARAGÓ (SEGLE XII-XVI)

1. La difusió de l'alquímia mèdica o de l'elixir a la Corona d'Aragó, p. 116
2. Les relacions dels alquimistes amb el poder, p. 121
3. Un cas ambigu: el frare franciscà gironí Francesc Eiximenis, p. 126
4. Les falses atribucions: Ramon Llull i Arnau de Vilanova, p. 128
5. Els franciscans alquimistes: Joan de Rocatalhada i d'altres, p. 139
6. Alquimistes practicants treballant per als poderosos (reis catalans, cort papal) (segles XIII-XIV), p. 144

SEGLE XIII

Segona meitat

6. 1. Ferrer de Cotlliure (mestre)
6. 2. Joan l'Anglès (escrivà)/ John Dastin (?) (religiós)

SEGLE XIV

Primera meitat

6. 3. Alemanya, Enric d'Alemanya (metge, professor)
6. 4. Menahem Betsalel (metge, mestre, mag, nigromant, astròleg, jueu d'origen)
6. 5. Ramon de Tàrrega (mestre, dominicà, jueu convers)/ Pseudo-Ramon Llull o *Magister Testamenti* (?)

- 6. 6. Perarnau de Vilanova (metge, cirurgià)/ Pseudo-Arnau de Vilanova (?)
- 6. 7. Jaume Roig (conseller reial, tresorer)
- 6. 8. Silvestre (mestre)

Segona meitat

- 6. 9. Samuel Caracosa (jutge, secretari, talmudista, jueu)
- 6. 10. Marc del Corral (metge, cirurgià, mestre)
- 6. 11. Àngel de Francavila, (mestre)
- 6. 12. Romeu Desfeu (argenter)
- 6. 13. Miquela de Riu-sec (esposa de Pere Arnau de Riu-sec)
- 6. 14. Andreu Duran (mestre, argenter ?)
- 6. 15. Jaume Lustrac
- 6. 16. Gabriel Mallol (jurista)
- 6. 17. Bernat d'Olzinelles (noble)
- 6. 18. Bernat Oriol (metge, diplomàtic)
- 6. 19. Maria Sànchez (metgessa)
- 6. 20. Guillem Sedacer (carmelità)
- 6. 21. Bernat Tolvan

7. Alquimistes occitanocatalans practicants independentment de la cort o de les elits (segles XII-XVI), p. 166

SEGLE XII

Primera meitat

- 7. 1. Teòfil de Stavelot, (benedictí)

SEGLE XIII

Primera meitat

- 7. 2. Bernat Deliciós (franciscà, professor)
- 7. 3. Baesis Saracenus de Maiorca

Segona meitat

- 7. 4. Bernat d'Avinyó
- 7. 5. Garcia Sánchez (hostaler)

SEGLE XIV

Primera meitat

- 7. 6. Jaume del Borg de Sant Sarnin
- 7. 7. Joan de Rocatalhada (franciscà espiritual, profeta)
- 7. 8. Pere Sanata o Cenata (argenter)

Segona meitat

- 7. 9. Jaume Torrella

SEGLE XV

Primera meitat

- 7. 10. Costança (o Benvinguda) Cantusa
- 7. 11. Francesc Cantusa (metge)
- 7. 12. Francesc Ferrer (rector)
- 7. 13. Joan Fuster (apotecari)
- 7. 14. Joan de Pacs (noble)
- 7. 15. Martí Roís (mercader, família de jueus conversos)
- 7. 16. Pero Sánxez (sastre)
- 7. 17. Pere Timor (frare)

Segona meitat

- 7. 18. Pere de Roselles (eclesiàstic)

SEGLE XVI

Primera meitat

- 7. 19. Àngel d'Aiora (autor)
- 7. 20. Bartomeu Boix (propietari, burgès)
- 7. 21. Joan Cordelles (notari eclesiàstic)
- 7. 22. Antoni Laurens (mestre/ apotecari?, propietari, burgès)
- 7. 23. Jaume Mas (fargaire)
- 7. 24. Joan Mas (fargaire)
- 7. 25. Gaspar Melcior
- 7. 26. Barril (mestre)

- 7. 27. Andreu Pellicer (fargaire)
- 7. 28. Jean de Saint-Close (mestre, bombarder)

Segona meitat

- 7. 29. Joan Josep Vela (eclesiàstic?)

- 8. Mapa de l'escola alquímica occitanocatalana (segles XII-XVI), p. 180

TERCERA PART

EL *TESTAMENT* ALQUÍMIC

CAPÍTOL 1. EL *TESTAMENT* ALQUÍMIC PSEUDOLUL·LIÀ

- 1. 1. L'original de l'obra: estat de la qüestió i confirmacions, p. 188
- 1. 2. La *Cantilena* pseudolul·liana i els seus lligams amb el *Testament*, p. 189
- 1. 3. L'alquímia pseudolul·liana a la cort anglesa, p. 190

CAPÍTOL 2. EL *TESTAMENT* ALQUÍMIC PSEUDOLUL·LIÀ EN CATALÀ

- 2. 1. Elaboració i transmissió del *Testamentum* pseudolul·lià, p. 192
 - 2. 1. 1. La tradició llatina
 - 2. 1. 2. La tradició vulgar en general
 - 2. 1. 3. La tradició vulgar catalana
- 2. 2. El manuscrit d'Oxford copiat per John Kirkeby, p. 204

- 2. 3. El manuscrit de París copiat per Jaume Mas, p. 204
- 2. 4. Un manuscrit d'ús erudit i un manuscrit de treball, p. 205
- 2. 5. El manuscrit de París, BnF, Esp. 289, p. 210
 - 2. 5. 1. Característiques generals del manuscrit de París
 - 2. 5. 2. Contingut detallat del manuscrit de París
 - 2. 5. 3. Utilització de l'*Ars* lul·liana per a fins alquímics
 - 2. 5. 4. Errors de còpia
 - 2. 5. 5. Errors de reconeixement de la llengua
 - 2. 5. 6. Errors conjuntius
 - 2. 5. 7. Errors separatius
 - 2. 5. 8. Els fragments francesos
 - 2. 5. 9. Tendència a resumir
 - 2. 5. 10. L'escriptura secreta traduïda al català
 - 2. 5. 11. Rastres de *scripta* librària catalana primitiva
- 2. 6. Existència d'una única traducció catalana antiga, p. 254

QUARTA PART

L'ALQUIMISTA CATALÀ JAUME MAS

- 1. Jaume Mas, copista per ús personal, p. 261
- 2. Jaume Mas, alquimista-fargaire, p. 263
- 3. Les fargues del Pirineu català, p. 265
- 4. Jaume Mas i els seus descendents metges, p. 268
- 5. Nou perfil de Jaume Mas, p. 270

CINQUENA PART

MISCEL·LÀNIES ALQUÍMIQUES I RECEPTARIS MÈDICS

CAPÍTOL 1. MANUSCRITS ALQUÍMICS D'ÚS ERUDIT

1. 1. París, Bibliothèque nationale de France, manuscrit Grec 2327, p. 273
1. 2. Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 3, p. 273
1. 3. Florència, BNCF, manuscrit BR 52 (òlim, Magl. XVI. 41), p. 276
1. 4. Londres, British Library, manuscrit Harley 3469, p. 277
1. 5. Praga, Universitní knihovna, manuscrit XXIII D 132 (òlim Lobkovitz 249), p. 277
1. 6. Trieste, Biblioteca Civica Attilio Hortis, manuscrit 2-27, p. 278
1. 7. Bethlehem, Lehigh University Library (Linderman Library), manuscrit 10, p. 281
1. 8. St. Gallen, Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung, manuscrit 391, p. 285
1. 9. Oxford, Corpus Christi College, manuscrit 244, p. 285

CAPÍTOL 2. MISCEL·LÀNIES ALQUÍMIQUES D'ÚS PRÀCTIC

2. 1. París, Bibliothèque nationale de France, manuscrit 289, p. 287
2. 2. Londres, British Library, manuscrit Sloane 419, p. 288
2. 3. Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 14, p. 289
2. 4. Londres, British Library, manuscrit Sloane 3387, p. 290

2. 5. Madrid, Biblioteca nacional de España, manuscrit 7443, p. 291
2. 6. Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 2, p. 293

CAPÍTOL 3. ELS RECEPTARIS MÈDICS EN VULGAR

3. 1. Els receptaris tècnics, p. 295
 3. 2. Receptaris tècnics d'ús pràctic i infiltracions alquímiques, p. 297
3. 2. 1. Udine, Biblioteca Civica Vincenzo Joppi, Fons Joppi, manuscrit 718
 3. 2. 2. Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1

CONCLUSIONS

Projectes pel futur

EDICIÓ DEL TEXT

PRIMERA PART

1. Criteris d'edició, p. 317
2. “Notes” sobre el *Testament* pseudolul·lià, de Jaume Mas (ff. 2^v-3^r), p. 319
3. El *Testament* pseudolul·lià (ff. 3^r-157^r), p. 322

3. 1. La “Teòrica” del *Testament* (cap. 1-10), p. 322
3. 2. La “Pràctica” del *Testament* (cap. 1-12), p. 362
3. 3. El “Llibre dels mercuris” (cap. 1-10), p. 387

SEGONA PART

VOCABULARI ALQUÍMIC FONAMENTAL

INTRODUCCIÓ

1. Estudi del lèxic contingut a les taules, p. 405
 2. Verbs, p. 407
 3. Substantius i locucions, p. 413
-
3. 1. Lèxic alquímic general de Jaume Mas
 3. 2. Lletres dels alfabetes
 3. 3. Productes alquímics
 3. 4. Elements naturals/qualitats
 3. 5. Instruments alquímics, recipients
 3. 6. Fases i colors del procés alquímic
 3. 7. Metalls, minerals, pedres i altres substàncies alquímiques
 3. 8. Sals
 3. 9. Persones, animals i criatures fabuloses/mitològiques
 3. 10. El simbolisme numèric

BIBLIOGRAFIA

FONTS PRIMÀRIES

1. Manuscrits, p. 470
2. Edicions, p. 473

FONTS SECUNDÀRIES

1. Diccionaris, catàlegs i enciclopèdies, p. 475
2. Bibliografia general, p. 478
3. Webgrafia, p. 511

ÍNDEX

1. Índex de personatges no catalans i de les obres citades, p. 512
2. Personatges amb càrrecs polítics citats, p. 517
3. Autors citats al *Testament* de Jaume Mas, p. 517
4. Topònims, p. 518
5. Cites o obres esmentades al *Testament* de Jaume Mas, p. 518
 5. 1. Cites
 5. 2. Obres
6. Axiomes alquímics, p. 520

IMATGE I

Ouroboros: representa una serp o un drac que es mossega la cua, formant un cercle. És un dels símbols més antics de l'alquímia i en representa el procés, la successió cíclica de les destil·lacions i condensacions necessàries per purificar i portar la matèria primera a la perfecció (París, BnF, ms. Grec 2327, f. 279^r).⁷

LLISTA D'IMATGES I TAULES

1. IMATGES

1: Ouroboros: representa una serp o un drac que es mossega la cua, formant un cercle. És un dels símbols més antics de l'alquímia i en representa el procés, la successió

⁷ Reproduït a Calvesi, Maurizio (1986), *Arte e alchimia* ("Art i Dossier", n. 4), Florència, Giunti editore, p. 30; elaboració gràfica de Di Pietro, Francesco en Pereira, Michela (2001), *Arcana sapienza, l'alchimia dalle origini a Jung*, Roma, Carocci (Studi Superiori), p. 41; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso di C. G. Jung*, Torí, Bollati Boringhieri, p. 140; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret de l'alchimiste*, Paris, Rustica éditions, p. 45.

cíclica de les destil·lacions i condensacions necessàries per purificar i portar la matèria primera a la perfecció (París, BnF, ms. Grec 2327, f. 279^r).

2: Mapa que mostra els vincles polítics i culturals de la Corona d'Aragó (nascuda l'any 1137 gràcies al matrimoni entre Ramon Berenguer IV de Barcelona amb Peronella d'Aragó) amb Occitània.

3: Pedra tombal de l'alquimista Nicolas Flamel, conservada al Museu de Cluny de París. La làpida va ser dissenyada el 1410 pel mateix Flamel i esculpida amb imatges sacres i alquímiques.

4: Al·legoria de l'alquímia, situada en el pilar de la porta principal de la catedral gòtica de *Notre-Dame* de París. Segons el misteriós personatge de Fulcanelli (segle XX), que proposa una lectura alquímica de les catedrals gòtiques, aquesta imatge representaria el títol del "llibre alquímic" esculpit en la pedra a *Notre-Dame* de París.

5: Ganivet d'alquimista, juntament amb unes palletes anomenades d'"or de filòsofs", conservats a la planta baixa del British Museum, a Londres. A la mateixa planta hi trobem d'altres objectes màgics pertanyents a John Dee, un dels alquimistes anglesos més famosos, que va ser protegit per la reina Elisabet I.

6: Imatge esculpida a les parets de la cambra superior de la Torre de Londres per Hew Draper de Bristol, un reclús d'alt rang acusat de bruixeria. Sobre el disseny del zodíac, va escriure: "Hew Draper of Brystow va fer aquesta esfera el 30 de maig de l'any 1561". Sembla tractarse d'una roda màgica, sobre l'estil de la roda de Pitàgores.

7: Roda de Pitàgores, oracle d'origen grec, conegut també al món llatí, que donava respostes positives o negatives a unes preguntes (Udine, Biblioteca Civica Vincenzo Joppi, Fons Joppi, ms. 718, f. 35^v).

8: Mapa de Al-Andalus al segle VIII. Entre el principi del segle VIII i els primers anys del segle XI, la part nord-oriental de la península Ibèrica va veure la seva inserció en la nova organització araboislàmica, i la constitució d'una fluctuant frontera amb l'Islam.

9: Mapa que representa la situació de la Península Ibèrica al segle XIV. L'alquímia va ser introduïda a l'Occident europeu durant l'Edat Mitjana (segles XII-XV), passant pel món àrab (al-Àndalus) i estenent-se, en primer lloc, a les regions contigües, començant per l'àrea occitanocatalana.

10: Detall del frontal d'altar de Sant Miquel de Soriguerola, del segle XIII, conservat al Museu Nacional d'Art de Catalunya. A la imatge podem veure un diable, assegut en un tron —podria ser Llucifer—, que sembla donar ordres als seus dimonis perquè controlin la cocció de les ànimes encadenades dels condemnats a l'olla bullint, encenent el foc amb l'alè de la manxa. El domini del foc, comú tant als metal·lúrgics com als alquimistes era, en el pensament cristià, considerat obra del diable.

11: La imatge, obra de Giovanni di Stefano (1488), és en un mosaic de la catedral de Siena, i representa un savi amb un cartell sota els peus que n'expressa la identitat: “Hermis Mercurius Trismegistus, contemporaneus Moysi” (Hermes Mercuri Trismegistus, contemporani de Moisès). Al llibre obert del savi es pot llegir: “Suscipite o licteras et leges Egiptii” (Accepteu les ò[ptimes] escriptures i lleis de l'Egipci).

12: *Inici* d'una còpia del segle XV (ca. 1450-1480) de l'obra *Pretiosa Margarita Novella*, escrita el 1330 per l'alquimista i metge de Ferrara Pietro Bono. A l'inici i al final del manuscrit hi ha la inscripció “Despagne”, delatora del seu origen (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 3, f. 1^r).

13: Aquest paper, en alemany, trobat dins el manuscrit de la *Pretiosa Margarita Novella* conservat a la Othmer Library de Filadèlfia (ms. 3), parla d'un tal “Johan la Borya de Mossats” que, l'any 1532, va dipositar el mateix manuscrit a la botiga d'un mestre, possiblement apotecari, un cert “Anthoni Laurens”, “de la vila de Prats”, en terres catalanes (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 3, interior).

14: A la imatge podem veure la personificació de la polaritat home/dona”, “reina/rei”, “aigua (l’esfera de vidre sota els peus de la reina)/foc (col·locat sota els peus del rei)”, “cel/ terra”, “lluna/sol”, amb totes les connotacions implícites d’ “argent/or”, “mercuri o argent viu”/ sofre” (Londres, British Library, Harley 3469, *Splendor Solis*, f. 10^v (1582)).

15: A la imatge es poden veure diferents exemples de vasos alquímics amb el seu simbolisme, com cucúrbites, alambins, serpentes, pelicans, dobles pelicans, etc., tots inspirats en el món natural i associats a diferents operacions, tot segons l’obra de Giovan Battista Della Porta (1609) *De distillationibus*, on descriu en detall aquests vasos.

16: Un doble pelicà, representat en un compendi alquímic, en llatí, alemany i en llengües eslaves, del segle XV (Filadèlfia, Universitat de Pennsilvània, Lawrence J. Schoenberger Collection, LJS 382, f. 17^v).

17. A l’obra del Pseudo-Arnau de Vilanova, *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal*, copiada per Joan Josep Vela (segona meitat del segle XVI), un alquimista català, que va afegir material addicional al manuscrit, trobem dibuixats alguns dispositius per a la destil·lació (París, BnF, ms. Esp. 289, ff. 203^v-204^r).

18: Al foli és representada una roda d’elements alquímics amb la inscripció “matèria confusa” al centre. Sota la roda hi ha un esquema explicatiu que posa dintre d’un cercle la “matèria confusa”, i hi relaciona “els quatre elements”: “tera/aqua” i “aer/ignis”. A “tera/aqua” correspon “sulfur/argent viu”, a “aer/ignis” correspon “tinctura/oli et ignis”; a “sulfur/argent viu” correspon “medesina perfeta”, és a dir “elixir”, i a “tinctura/oli et ignis” correspon “fluxibilia et fixa” (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 95^r).

19: Gianni Schicchi i Capocchio: segons el relat de Dante (Inf. XXX, vv. 22-30), Gianni Schicchi, el de la esquerra amb els cabells vermells, castigat com a falsificador, mossega el coll de Capocchio, l’alquimista amb el que parlava Dante al final del cant

anterior (Inf. XXIX, vv. 124-139), i s'agenolla a l'esquena, fent que es doblegui i caigui. Darrere d'ells, a l'esquerra, observem Dante i Virgili que miren amb una expressió aterrida, mentre que a la dreta un dimoni somriu (William-Adolphe Bouguereau, 1850, Musée d'Orsay, París).

20: Inici del *Liber Lucis*, el tractat de transmutació del frare franciscà i profeta Joan de Rocatalhada, escrit en caràcters gòtics i contingut dins d'un receptari mèdic humanístic italià (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 14, f. 23^r).

21: Elements alquímics organitzats en esquemes circulars en un dels manuscrits llatins que contenen el *Testamentum* pseudolul·lià i particularment interessant per la preciositat de les figures conservades (Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, ms. BR 52, òlim Magl. XVI 41, f. 231^v).

22: Elements alquímics organitzats en esquemes circulars en un dels manuscrits llatins que contenen el *Testamentum* pseudolul·lià i particularment interessant per la preciositat de les figures conservades (Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, ms. BR 52, òlim Magl. XVI 41, f. 232^r).

23: Començament de la *Cantilena o Cantileneta* pseudolul·liana; es tracta d'un poema alquímic, de vint estrofes de quatre versos, que es troba al final del *Testament*, originàriament escrit en català (Londres, British Library, ms. Sloane 419, f. 81^v).

24: Manuscrit llatí de Praga, on es troba una còpia llatina del *Testamentum* pseudolul·lià de la família π . Es tracta d'un manuscrit alquímic miscel·lani de paper, compilat, amb una escriptura humanística, per diverses mans, pertangut al cardinal Nicolau de Cusa. Els colors utilitzats són el negre, el vermell i l'or (Praga, Universitní Knihovna, ms. XXIII D 132, òlim Lobkovitz 249, f. 5^r).

25: Inici del manuscrit d'Oxford, que conté una versió trilingüe -llatina, catalana i francesa (anglonormanda)- del *Testamentum* pseudolul·lià de la família β , copiat per

John Kirkeby. L'elegància d'aquest manuscrit denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador (Oxford, Corpus Christi College, 244, f. 1^r).

26: Un foli del manuscrit de París amb claus laterals, moltes notes, que sovint arriben fins als marges, moltes manetes i dibuixos exemplificatius del text, que he evidenciat en vermell (BnF, ms. Esp. 289, f. 16^r).

27: Dos folis del manuscrit de París amb tots els signes (manetes, esborrats descuidats i subratllats) que demostren que es tractava d'una còpia no llibresca sinó destinada a un ús personal (BnF, ms. Esp. 289, ff. 18^v-19^r).

28: Reconstrucció d'una roda lul·liana que representa el setze atributs (o dignitats o virtuts) de Déu. La realitat reflecteix aquests atributs. Les línies entrecruades mostren que cada un d'aquest atributs concorda amb els altres en una unitat general.

29: Aquesta imatge és una versió més elaborada de la IMATGE XXVIII. Podem observar cinc triangles de tres conceptes cada un: 1. Déu, criatura, operació; 2. diferència, concordança, contrarietat; 3. començament, mitjà, final; 4. majoritat, igualtat, minoritat; 5. afirmació, dubte, negació. Un sistema amb el que Llull establia concordances i contrarietats entre els diferents conceptes.

30: L'imatge representa una escala amb doble joc d'idees, representats amb lletres de color vermell, negre i groc, que possiblement va ser utilitzat per reproduir l'or dels testimonis més refinats anteriors, catalans o llatins (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 92^v).

31: Còpia del *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia* pseudolul·lià, del segle XVI (ca. 1524), en llatí i alemany, efectuada pel copista Johannes de Sancta Maria. El manuscrit forma part d'un grup d'obres de contingut alquímic que va ser propietat de Bartolome Schobinger (1500-1585), un ric comerciant, col·leccionista de llibres i regidor de la ciutat de Sankt Gallen, que va deixar les seves notes al manuscrit (Sankt Gallen (Suïssa), Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung, ms. 391, f. 45^v).

32: Una taula de desxifratge per a la tècnica de xifrat Bellaso-Della Porta, inventada el 1553 pel criptòleg italià Giovanni Battista Bellaso, i escrita el 1563 per Giovanni Battista Della Porta.

33: La interpretació de les paraules del *Testamentum* que apareixen en escriptura secreta al capítols 2 i 4 de la “Pràctica” editada, en català, a partir del manuscrit d’Oxford, per Pereira i Spaggiari. Per cada paraula en escriptura secreta les editores han posat una traducció en català actual entre claudàtors derivada del text llatí.

34: Rubrica que conté la identificació de “Jaume Mas”, la seva origen “de la vila de Bagà” i, a dalt, a la esquerra, el nom del segon copista “Joan Jusep Vela”; les tres dades estan cerclades en vermell (París, BnF Esp. 289, f. 3^r).

35: Reproducció d’una farga catalana dels segle XVI-XVII, conservada al Museu de Ripoll (Girona); el que caracteritza la farga catalana és el tipus de forn que s’utilitza, i el sistema d’injecció d’aire, que s’efectuava amb manxes accionades per la força hidràulica; era aquest el motiu pel qual les fargues sovint es contruïen a la vora d’un riu.

36: Foli d’un dels sis manuscrits complets coneguts del tractat alquímic *Pretiosa Margarita Novella* del segle XIV; tots els manuscrits existents daten al segle XV o més endavant, aquest, en detall, data 1450-1480. Com podem observar, és una còpia que inclou, als marges, glosses amb seccions llargues de text, de vegades no llegibles fins al final, i que mereixerien un estudi detallat; possiblement es tracta d’addicions al text i notes en almenys dues mans posteriors. Destaco la nota particularment cridanera cridanera que diu: “nota, nota, nota, nota” (Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 3, f. 68^r).

37: A la imatge, tretada des del mateix manuscrit 3 de la Othmer Library de Filadèlfia, que trobem també a les imatges XII, XIII i XXXVI, podem llegir una atestació de “Johan Laborya de Mossach”, que afirma que va anar a a la botiga de “Anthoni Laurens” “de la vila de Prats” on es va alotjar (Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 3, f. 92v).

38: Un aparell de destil·lació del que surten cinc ocells (dos grans i tres petits) i un drac que emet tres ocells de foc (Trieste, Biblioteca Civica Attilio Hortis, ms. 2-27, vol. 2, f. 22^r).

39: La serp mercurial, una mediadora entre cos i esperit; darrere d'unes enigmàtiques figures, al manuscrit *Clavis Artis*, s'amaguen indicacions pràctiques de laboratori, com hem vist a la i eines teòriques per a la transmutació de l'esperit (Trieste, Biblioteca Civica Attilio Hortis, ms. 2-27, vol. 3, f. 134^r).

40: Al centre de la imatge, en llatí, es diu que qui mira atentament la figura alquímica, podrà reconèixer el nom de la veritable matèria. El tercer anell té les paraules “sol” (“or”), “lluna” (“argent”) i “argent viu” (“mercuri”). A l'anell següent, trobem “els quatre elements”: “aigua” a la part superior i, en sentit horari, “aire”, “foc”, “terra”. L'anell exterior localitza els costats femení i masculí del diagrama. Els quatre grans i vuit petits semicercles al voltant de la roda contenen indicacions per a la separació de la pedra des dels quatre elements (Bethlehem, Lehigh University Library, Linderman Library, ms. 10, f. 163^r).

41: Conclusió del *Liber Lucis* de Joan de Rocatalhada, escrit en lletra gòtica, i continuació del receptari italià, escrit en lletra humanística. El manuscrit és una còpia d'un practicant d'alquímia (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 14, f. 32^v).

42: Imatge d'un esborrany alquímic, desordenat i fet de anotacions diferents i fragmentaries, recollides sense cap cura per un ús pràctic personal. En els folis representats trobem un resum de símbols alquímics amb el seu significat (Londres, British Library, ms. Sloane 3387, ff. 5^v-6^r).

43: Manuscrit humanístic, en llatí i espanyol, pseudolul·lià del segle XVI amb parts esborrades de manera rudimental, parts subratllades i notes en un únic color, el negre. El copista va ser Manuel Franco de Guzman, un cavaller castellà, que tenia relacions amb Catalunya (Madrid, Biblioteca Nacional de España, manuscrit 7443, ff. 33^v-34^r).

44: Important coberta de pell d'un manuscrit d'ús pràctic del segle XV (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 2).

45: Inici del manuscrit 2, conservat a la Othmer Library, amb un passatge del *De confectione veri lapidis* de Johannes de Rupescissa (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 2, f. 1^r).

46: Dibuix a tota pàgina d'instruments alquímics que reflecteixen les activitats d'un alquimista del segle XV (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 2, f. 41^r).

47: Coberta (original) del manuscrit, reforçada amb 437 claus que formen un estel inscrit en un cercle (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1).

48: Dibuix que representa un recipient rodó sobre el foc, coronat, amb un animal a l'interior i amb les lletres "M" i "S" a cada costat de la part superior (costat esquerre i dret de la corona), i un altre dibuix més amunt, aparentment inacabat (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1, f. 90^v).

49: Dibuix que representa un home amb un nas llarg, una roda amb lletres a la panxa i dos braços aixecats. Sobre el seu cap i sobre els braços hi ha les paraules (d'esquerra a dreta) "Madalena", "Iouano", "Iouana" (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1, f. 102^r).

50: Nota de possessió del manuscrit pertangut a Antonio "il Gual" amb un quadrat màgic semblant al que he pogut observar a la catedral de Siena (Filadèlfia, Othmer Library, 1, f. 102^v).

51: El quadrat màgic de la catedral de Siena, la creu central del qual, centrada sobre la lletra "N", significa que la catedral "aguanta" contra les forces del mal. Aquesta inscripció boustrophedica pot significar: "El sembrador -és a dir, Crist- a l'arada -és a dir, a través de la creació -amb la seva obra -és a dir, amb el poder diví- regula les rodes del cel i del temps".

52: Dues rodes que mostren tenir un intent exemplificatiu del text: en la primera, al centre, trobem les paraules “terra per lo me obra”; al voltant, hi ha cinc caselles amb les paraules: 1ª casella: “substantia 5” (*llegiu: significada per*) “O”; 2ª casella: “ignis” (*llegiu: significat per*) “P”; 3^a casella: “aer” (*llegiu: significat per*) “Q”; 4ª casella: “aq[ua]” (*llegiu: significada per*) “[R]”; 5ª casella: “[terra]” (*llegiu: significada per*) “S”. En la segona roda trobem, al centre, les paraules “substància 5” (*llegiu: significada per*) “O” i quatre falques amb les lletres: “P”, “Q”, “[R]”, “S” (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 5^r).

53: La figura representa els principis descrits en el text; té tres falques: en la primera trobem la paraula “artifisial”, indicada amb la lletra A, i fora de la roda trobem la paraula “dins”; en la segona falca trobem la paraula “ejxemplar”, indicat amb la lletra B, i fora de la roda “sapiència”; en la tercera falca trobem la paraula “matèria”, indicada amb la lletra C, i fora de la roda “yle” (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 6^r).

54: La figura representa una flor: en el quadrat al centre trobem un “A”, a dalt, fora del quadrat, en el cercle que el conté, hi és escrit “ex materia”; hi ha set falques en una roda més exterior, encara indicades amb lletres dels alfabetes que es troben en successió, des de B a H: B, C, D, E, F, G, H, i pètals amb noms relacionats a les lletres: A: “ex materia”; B: “elementa”; C: “vaprós”; D: [vidriol]; E: [substància, id est azoch contra materia]; F: [argent viu]; G: “sulfur”, id est “medicina”; H: “metallum” (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 7^v).

55: Esquema exemplificatiu que demostra el desig per part de Jaume Mas de proporcionar-se un text útil a un ús pràctic (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 99^v).

56: Esquema exemplificatiu que fa referència als arguments tractats als capítols 4-6 i que, una vegada més, demostra el desig per part de Jaume Mas de proporcionar-se un text útil a un ús pràctic (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 100^v).

57: Dibuix exemplificatiu que fa referència als arguments tractats al capítol 8 i que demostra, com abans, el desig per part de Jaume Mas de proporcionar-se un text útil a un ús pràctic (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 101^v).

58: Una pàgina amb els símbols alquímics dels “planetes” i “metalls” corresponents, juntament amb altres materials (Testi, Gino, 1980, *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria, Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 73).

59: Una pàgina amb vocabulari i respectius símbols alquímics que dona la idea de la complexitat de la creació d'un diccionari alquímic, i sobretot de la interpretació d'un antic text alquímic (Testi, Gino, 1980, *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria, Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 79).

60: Una altra pàgina del vocabulari de Testi amb el terme “marcassita” registrat com “marchesita” i amb d'altres lemes, amb els corresponents símbols alquímics (Testi, Gino, 1980, *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria*, p. 93).

61: Una altra pàgina del vocabulari de Testi amb diferents tipus de sals amb els seus símbols alquímics (Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria*, p. 97).

2. TAULES

1: Correspondència de metalls i planetes, incloent el “Sol” i la “Lluna”, i símbols alquímics corresponents.

2: Comparació entre Roger Bacon i Albert el Gran, dos autors fonamentals per entendre l'alquímia medieval.

3: Síntesi de les etapes fonamentals de la història de l'alquímia.

4: El simbolisme numèric: significat alquímic d'alguns nombres i eventual forma associada.

5: Les principals fases del procés alquímic i els seus colors.

6: “Els elements”, la seva realitat física i les seves potències.

7: Les fases del procés alquímic, amb les seves característiques.

8: Tradició del *De vinis* del segle XIV segons la nova hipòtesi (2013) de José Rodríguez Guerrero, que afegeix, a la tradició textual de l'obra, una família atribuïda a Perarnau de Vilanova.

9: Els poderosos que favoreixen o s'oposen a l'alquímia a l'àrea occitanocatalana (segles XII-XV).

10: Taula que testimonia l'existència d'una “escola alquímica” d'àrea occitanocatalana (segles XII-XVI).

11: Exemples de notes que tenen l'objectiu de parafrasejar el text.

12: Exemples de notes amb comentaris de Jaume Mas.

13: Exemples d'errors de còpia detectats al ms. de París (BnF, Esp. 289) i al manuscrit d'Oxford (CCC, 244).

14: Exemple d'errors de reconeixement de la llengua al ms. d'Oxford (Corpus Christi College, 244).

15: Taula dels errors compartits entre manuscrits català i llatí d'Oxford, i manuscrit català de París.

16: Taula dels errors separatius entre manuscrits català i llatí d'Oxford, manuscrit llatí de Praga i català de París.

17: Dobles redaccions (català-francès) del text català copiat per John Kirkeby (ms. d'Oxford, Corpus Christi College, 244).

18: Fragments francesos de la còpia catalana de John Kirkeby (Oxford, CCC, 244) i correspondència amb el seu text llatí (Oxford, CCC, 244) i amb la còpia catalana de Jaume Mas (BnF, Esp., 289).

19: Exemples de la tendència a resumir de Jaume Mas.

20: L'escriptura secreta descodificada en les tres versions del *Testament* (latina i catalana d'Oxford i catalana de París).

21: Testimonis de *scripta* catalana primitiva en el ms. Esp. 289, conservat a la BnF.

22: Hipòtesi de transmissió del *Testamentum* després de l'anàlisi del manuscrit d'Oxford (CCC, 244).

23: Nova hipòtesi de transmissió del *Testament* després de l'anàlisi del manuscrit de París (BnF, Esp 284).

24: Exemples de modernització de la llengua.

25: Arbre genealògic de Jaume Mas.

26: Grafemes i els seus possibles significats al manuscrit.

27: Dígrafs i els seus possibles significats al manuscrit.

28: Trígrafs i els seus possibles significats al manuscrit.

29: Classificació dels verbs alquímics presents al manuscrit de Jaume Mas segons sis grups d'activitats artesanals.

LLISTA D'ABREVIATURES

1. MANUSCRITS

BFAUB	Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, ms. 1986 (òlim H-4-10/X-8-11/20-4-5)
CCC	Corpus Christi College
Oxford	Corpus Christi College, ms. 244
P	París, Bibliothèque nationale de France, ms. Esp. 289
Praga	Praga, Universitní knihovna, ms. XXIII 132 (òlim Lobkovitz 249)
V	Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. Lat. 5846

2. BIBLIOGRAFIA

CatPS	Text català de John Kirkeby editat a Pereira, Michela-Spaggiari, Barbara (1999), <i>Il "Testamentum" alchemico attribuito a Raimondo Lullo. Edizione del testo catalano del ms. Oxford, Corpus Christi College, 244</i> , Florència, SISMEL - Edizioni del Galluzzo (Millennio Medievale, 14 /Testi, 6).
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i> , d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll (1964-1969).

- DECLC *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana, de Joan Coromines (1980-2001).*
- ENC *Els Nostres Classics, col·lecció de l'Editorial Barcino (Barcelona).*
- HMES Thorndike, Lynn (1923-1958), *A History of Magic and Experimental Science*, Nova York, Columbia University Press.
- VFaraudo *Vocabulari de la llengua catalana medieval, de Lluís Faraudo de Saint Germain (2007-2010).*
- LatPS Text llatí de John Kirkeby editat a Pereira, Michela-Spaggiari, Barbara (1999), *Il "Testamentum" alchemico attribuito a Raimondo Lullo. Edizione del testo catalano del ms. Oxford, Corpus Christi College, 244, Florència, SISMELE - Edizioni del Galluzzo (Millennio Medievale, 14/Testi, 6).*
- LLULL DB Base de dades Ramon Llull, coordinada per Bonner, Anthony, UB.

3. ARXIUS, BIBLIOTEQUES, INSTITUCIONS

- ACA Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona
- AHCB Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
- BAV Biblioteca Apostolica Vaticana, Ciutat del Vaticà
- BC Biblioteca de Catalunya, Barcelona
- BNCF Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Florència
- BNE Biblioteca Nacional de España, Madrid
- BnF Bibliothèque nationale de France, París
- BR Banco rari (fons de la Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Florència)
- BRANC Biblioteca Brancacciana- Biblioteca Nazionale di Napoli, Nàpols

MAGL.	Magliabechiano (fons de la Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Florència)
UAB	Universitat Autònoma, de Barcelona
UB	Universitat, de Barcelona
UdG	Universitat, de Girona
UV	Universitat, de València
SISMEL	Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino, Florència
Sloane	Sloane (fons de la British Library, Londres)

4. D'ALTRES ABREVIACIONS

ant.	antigament
ca.	circa
col.	col·laboradors
cur.	curador editorial
DB	base de dades
dial.	dialectal
doc.	document
ed.	edició
eds.	editors
Esp.	Espagnol
etim.	etimologia
f.	foli/femení
ff.	folis
fon.	fonètica
i. e.	id est
il·l.	il·lustracions
impr.	imprès/impressió

intern.	internacional
introd.	introducció
it.	italiana
là.m.	làmines
Lat.	Latino
loc.	locució
m.	masculí
mediev.	medieval
n.	número
mat. sign.	mateix significat
ms.	manuscrit
p.	pàgina
plur.	plural
pp.	pàgines
pr.	província
prof.	Professor/a
r.	recto (anvers del foli)
reg.	registre
reimpr.	reimpressió
s.	segle
sing.	singular
sinòn.	sinònim
s/n	sense numeració
ss.	següents
subst.	substantiu
tr.	transitiu
trad.	traducció
Vat.	Vaticà
v.	verso (revers del foli)
voc.	vocabulari
vol.	volum
vols.	volums

INTRODUCCIÓ GENERAL

A l'àrea cultural (i, durant un cert temps, política) occitanocatalana, la vernacularització de textos alquímics, es va desenvolupar amb precocitat respecte a la resta de l'Europa occidental i no eren només els prínceps i els reis els interessats per l'alquímia, sinó també els burgesos.⁸ Som hereus d'un patrimoni cultural extens, que no ha parat d'enriquir-se en contacte amb altres cultures, tradicions i valors sobrevinguts d'arreu, i que mereix una atenció especialitzada.

L'alquímia, a l'Edat Mitjana i en la Primera Edat Moderna (segles XII-XVI), era entesa, com el conjunt d'una part pràctica, que es realitzava en un laboratori, i d'una part teòrica, que consistia en una preparació filosòfico-espiritual, relacionades amb la transmutació dels metalls i, per extensió, amb els fenòmens químics. La disciplina formava part de la cosmovisió de l'època, tot i que suscità un debat (segles XIII-XIV) en les elits intel·lectuals: la “quaestio de alchimia”, que es basava en algunes qüestions fonamentals com per exemple si l'alquímia podia ser considerada una veritable doctrina o no, o quina era la relació entre els productes de l'alquímia i els productes naturals.⁹ De fet, en la cosmovisió de l'època, el que avui anomenem ciència comprenia àrees com la medicina, la farmacologia, la veterinària, l'astronomia, la geografia, l'agronomia, o l'aritmètica, però també d'altres, com l'astrologia, l'alquímia, la màgia i l'endevinació,

⁸ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, 2^a ed. revisada i ampliada, Barcelona i Palma, Universitat de Barcelona i Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 3), p. 20; Principe, Lawrence M. (2013), *The secrets of alchemy*, Chicago, University Chicago Press, cap. 1-3; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, Turnhout, Brepols (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, 32), pp. 70-72; Rampling, Jennifer M. (2020), *The experimental fire: Inventing English Alchemy 1300-1700*, Chicago University Press, Synthesis, p. 8.

⁹ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, Torí, Bollati Boringhieri, pp. 5-6; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 97, 109; Pereira, Michela, *Alchimia medievale: un sapere che nasce dal faré*: <<https://digilander.libero.it/gogmagog/Alchimia/home.htm>> [consulta: 3/3/2023]; Crisciani, Chiara (1976), “La ‘quaestio de alchimia’ fra Duecento e Trecento”, Pàdua, *Medioevo: Rivista di Storia della Filosofia Medievale*, pp. 121-168.

que ara no formen més part de la ciència. L'alquímia era especialment vinculada amb la farmacologia i la medicina, i això explicaria l'atracció que, per aquesta disciplina, sentiren els metges i el públic interessat per a les obres mèdiques.¹⁰

Algunes de les primeres traduccions de textos mèdics en llengua vulgar són catalanes i entre aquestes destaca, per precocitat i difusió, la *Cirurgia* (1302-1304 i 1311) del predicador dominic italià Teodorico Borgognoni (Lucca, 1205-Bolonya, 1298).¹¹

¹⁰ Crisciani, Chiara i Pereira, Michela (1996), *L'arte del sole e della luna: alchimia e filosofia nel Medioevo*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, pp. 189, 203-204; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, p. 131; Crisciani, Chiara (1976), "La 'quaestio de alchimia' fra Duecento e Trecento", vol. 2, pp. 119-158; Crisciani, Chiara (2002), *Il papa e l'alchimia: Felice V, Guglielmo Fabri e l'elixir*, Roma, Viella (La corte dei papi, 10), cap. I. 3 e I. 4; Crisciani, Chiara (2021), "L'Epistola contra alchemistas di Nicola Eimeric", dins: Alberni, Anna – Cifuentes Comamala, Lluís – Santanach Suñol, Joan - Soler, Albert (eds.), *Qui fruit ne sap collir, homenatge a Lola Badia*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Barcino (Filologia UB), vol. 1, pp. 179-194; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists, a history and source book*, Princeton (New Jersey), Princeton University Press, pp. 4-5; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science et mystique*, Éditions De Vecchi S.A.-Nîmes, pp. 7, 9; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 45; Cifuentes Comamala, Lluís (2006²), *La ciència en català*, p. 47.

¹¹ Badia, Lola (1996), "Textos Catalans Tardomedievalls i *Ciència de Natures*", Academia Real de Lletres de Barcelona, discurs llegit el dia 21 de Novembre de 1996, pp. 1-101; Pereira, Michela (1999), *Il Testamentum*, p. XX; Cifuentes, Lluís (2006²), *La ciència en català*; Cifuentes Comamala (2005), Lluís, "Borgognoni, Teodorico", dins: Glick, Thomas F. - Livesey, Steven John - Wallis, Faith (eds.), *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Nova York - Londres, Routledge (Routledge encyclopedias of the Middle Ages, 11), pp. 95-96; McVaugh, Michael R. (2006), *The Rational Surgery of the Middle Ages*, Florència, SISMELE - Edizioni del Galluzzo (Micrologus' Library, 15), pp. 296; McVaugh, Michael R. (2012), "Academic medicine and the vernacularization of medieval surgery: the case of Bernat de Berriac", dins: Alberni, Anna - Badia, Lola - Cifuentes, Lluís - Fidora, Alexander (eds.), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluís i Eiximenis*, ICREA Studies on Vernacularization, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 170), pp. 257-281; McVaugh, Michael R. (1990), "Bernat de Berriacho (fl. 1301-43) and the Ordinacio of bishop Ponç de Gualba", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 9, pp. 240-254; Cifuentes Comamala, Lluís (2000), "Fragments d'un ms. en català de la *Chirurgia de Teodorico reaprofitats en rellegadures del Cinc-cents*", *ATCA*, 19, pp. 561-585; Contreras Mas, Antonio (1986), *La difusión medieval de la Cirurgia de Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Correger (1306)*. Libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque

Teodoric va ser bisbe, és a dir un representant de l'alt clergat catòlic, però també va ser metge i professor de cirurgia a la prestigiosa Universitat de Bolonya.¹²

La formació dels mèdics catalans a l'època es produïa generalment a Montpeller, que des del 1204 es trobava sota el domini dels sobirans de la Corona d'Aragó i després dels de Mallorca (1276-1349).¹³

El mateix Ramon Llull (Palma, 1232-1316), el noble català que va dedicar la seva vida a l'estudi i a la contemplació religiosa, encara que no hagués freqüentat directament la cèlebre Facultat de Medicina, per cert va interaccionar amb universitaris i burgesos de la ciutat, ja que les seves obres mostren una relació força directa amb l'ensenyament impartit en aquest context.

Tanmateix Arnau de Vilanova (València, ca. 1240-Gènova, 1311), l'altre gran intel·lectual català de l'Etat Mitjana, teòleg reformista, diplomàtic i metge, va ser professor a la Facultat de Medicina de la Universitat de Montpeller.¹⁴

Nationale, fons espanyol, 212, fols. 1-18v, tesi de llicenciatura inèdita de la Universidad de Cantabria (Santander).

¹² Cifuentes Comamala, Lluís (2005), "Borgognoni, Teodorico", in Thomas F. Glick, Steven Livesey e Faith Wallis (cur.), *Medieval Science, Technology, and Medicine. An Encyclopedia*, New York, Routledge, pp. 95-96; Pereira-Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*, p. XX; McVaugh, Michael R. (2006), *The Rational Surgery*, pp. 296.

¹³ *Ibidem*, p. XIV.

¹⁴ Badia Pàmies, Lola (1996), "Textos catalans, pp. 1-101; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 229-230; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 38, 55-56, 189, 233-239, 272; Pereira, Michela (2004), "Per una història de l'alquímia a la Catalunya medieval", dins Vernet, Joan - Parés, Ramon (eds.), *La ciència en la història dels Països Catalans*, València, Institut d'Estudis Catalans - Universitat de València, vol. 1 (Dels àrabs al Renaixement), pp. 455, 461, 465-467; Pereira, Michela (2006), "Cap als orígens de l'alquímia medieval: presència d'alquimistes i desenvolupament de les doctrines de l'alquímia a les Illes Balears (segles XIII-XV)", dins Bonner, Anthony- Bujosa Homar, Francesc (dir.), *Història de la ciència a les Illes Balears*, Palma, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació, vol. 1, pp. 153-169; Pereira, Michela (2001), *Arcana sapientia*, p. 154; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, p. 49; Crisciani, Chiara (1976), "La 'quaestio de alchimia'", pp. 119-158; Crisciani, Chiara (2002), *Il papa e l'alchimia*, cap. I. 3 e I. 4; Giralt Soler, Sebastià i Mensa, Jaume, "Qui és Arnau de Vilanova", en Arnau DB, *Corpus digital d'Arnau de Vilanova* (Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona) <<https://grupsdrecerca.uab.cat/arnau>> [consulta: 1/11/2019]; Contreras Mas, Antonio (2000), "Astrologia, alquímia y medicina en Mallorca medieval", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. 56, pp. 92-95; Pereira-Spaggiari (1999), *Il*

Els dos textos llatins més importants al món sobre l'alquímia mèdica o de l'elixir, és a dir el *Testamentum* (*Testament*) i el *Rosarius philosophorum* (*Roser dels filòsofs*), s'atribueixen respectivament a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova.

Tot i que avui en dia, com veurem en detall més endavant, tots els especialistes, consideren que es tracta d'obres apòcrifes, segurament els dos autors reals, eren individus originaris d'aquesta àrea geogràfica, que les van escriure, durant els segles XIV i XV, o en les mateixes terres occitanocatalanes o a l'estranger. Les regions catalana i occitana, com es pot veure en la IMATGE II, eren territorialment contigües i, durant un temps, políticament vinculades, i constituïen una zona cultural homogènia, en la qual l'alquímia mèdica o de l'elixir és va difondre extensament, i des de la qual es va portar a França i a Anglaterra.¹⁵

“Testamentum”, pp. XIII-XIV; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 81, 90; Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve: grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge*, prefaci de Giralt Soler, Sebastià, París-Milà, S.É.H.A. – Archè (Textes et travaux de Chrysopœia, 11); Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, cap. III; Llull DB, <https://www.ub.edu/llulldb/>; Arnau DB, <https://webs.uab.cat/arnau/>.

¹⁵ Pereira, Michela (2001), *Arcana sapientia*, p. 152; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 233; Llull DB, “Qui és Ramon Llull?” [consulta 1/12/2021]; Giralt Soler, Sebastià (2017), “La fi d’una llegenda: Arnau de Vilanova davant la màgia i l’astrologia”, *Mot so raso*, vol. 16, pp. 39-54; Pereira, Michela (1987), “La leggenda di Lullo alchimista”, *Estudios lulianos*, vol. 27, pp. 145-163; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus attributed to Raymond Lull, Warburg Institute Surveys and Texts*, vol. 18, Londres, The Warburg Institute, Universitat de Londres, p. 2, Cat. I. 61; Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. X; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 455, 460, 463, 465-467; Crisciani -Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 15, 68-69, 80-82, 233-239, 246, 273; Calvet, Antoine (1997), *Le Rosier alchimique de Montpellier: Lo Rosari (XIVe siècle), textes, traduction, notes et commentaires par –*, París, Presses de l’Université de Paris-Sorbonne (Centre d’Enseignement et de Recherche d’Oc, 9), pp. XCI + 134; Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve: grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge*, prefaci de Giralt Soler, Sebastià, París, Milà: S.É.H.A. - Archè (Textes et travaux de Chrysopœia, 11), pp. 1-728; Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, París, Vrin (Études de philosophie médiévale), cap. III; Pereira, Michela (1995), “Arnaldo de Villanova e l'alchimia. Un indagine preliminare” in *Actas de la Trobada*, Institut d’Estudis Catalans, vol. 2, pp. 95-174.

LA CORONA D'ARAGÓ I OCCITÀNIA AL SEGLE XII

IMATGE II

Mapa que mostra els vincles polítics i culturals de la Corona d'Aragó (nascuda l'any 1137 gràcies al matrimoni entre Ramon Berenguer IV de Barcelona amb Peronella d'Aragó) amb Occitània. Font: <<https://www.pinterest.es>>.

He parlat d'una branca de l'alquímia, que es coneguda com alquímia mèdica o de l'elixir; aquest tipus d'alquímia predomina a l'àrea ja al començar de les primeres traduccions catalanes d'obres alquímiques. La paraula enigmàtica elixir, "elixir" (ff. 2^r, 8^{r-v}), d'origen àrab, és central en els textos pseudolul·lians i pseudoarnaldians dels inicis del segle XIV i és entesa, de manera extensa, com un medicament universal per a totes les malalties, una medicina perfecta, "medisina perfecta" (f. 8^f), que s'havia de trobar per un procés d'experimentació farmacològica.¹⁶

Es tracta d'una perspectiva alquímica que es remuntaria als rituals de les comunitats càtares d'Occitània, on s'han trobat antigues receptes alquímiques, d'aigües medicinals,

¹⁶ Pereira, Michela (1993), "Un tesoro inestimabile. *Elixir e prolongatio vitae* nell'alchimia del Trecento", *Micrologus*, vol. 1, pp. 161-187; Pereira, Michela (1995), "Teorie dell'elixir nell'alchimia latina medievale" in *Micrologus*, vol. 3, pp. 103-148; Pereira-Spaggiari, *Il "Testamentum"*, p. X.

conservades sota la façana de “aigües per a la vista”, amb un significat iniciàtic. Els càtars d’Occitània seguien una doctrina gnòstica maniquea procedent de l’Orient Mitjà, que contrastava el bé i el mal, la llum i la foscor, l’esperit i la matèria. Ells conduïen una vida austera i practicaven la bondat, la veritat, la tolerància i la pau; d’aquí foren coneguts com els “Bons Homes”. Els càtars consideraven que l’Església de Roma havia perdut l’essència dels primers cristians, la senzillesa, la pobresa i la caritat, convertint-se en una religió ambiciosa i prepotent, els fidels de la qual vivien sotmesos a la por i a l’obediència cega. Per aquestes consideracions, les doctrines càtares xocaven frontalment amb els interessos de la supremacia catòlica de l’època i, ben aviat, el catarisme va ser considerat una heretgia: els càtars van ser perseguits per la Inquisició i pel papa Inocenci III mitjançant una croada, que va acabar amb la caiguda, l’any 1244, de la fortalesa de Montsegur, a Occitània.

En aquestes possibles arrels aperexerien, de manera evident, les implicacions de l’alquímia d’àrea occitanocatalana amb la cura de la salut i amb una paral·lela idea ètica, d’evolució espiritual, que tenia la seva origen llunyà a l’Orient Mitjà.¹⁷

OBJECTIUS

En aquest apartat resumeixo les parts en les que s’enfoca aquest projecte doctoral: en primer lloc, l’edició parcial i el comentari de la versió catalana de la primera meitat del segle XVI del *Testamentum pseudolul·lià*, conservada a París en el manuscrit Esp. 289 de la Bibliothèque nationale de France; segon, la identificació de la tasca i del perfil biogràfic, juntament amb una trajectòria possible de l’alquimista català Jaume Mas (fl. Bagà, 1549); paral·lelament, he fet una anàlisi de la difusió social del coneixement alquímic a l’àrea occitanocatalana que afecta les elits culturals, però també la burgesia, evidenciant la presència d’una “escola alquímica”; quart, les aportacions derivades de l’estudi del manuscrit a la transmissió de l’obra en català; cinquè, el començament d’un

¹⁷ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 56-57, 230; Pereira, Michela (2017), *Ildegarda di Bingen: maestra di sapienza nel suo tempo e oggi*, San Pietro in Cariano (Verona), Gabrielli (Le vie della sapienza), pp. 77, 80, 82-84; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. 5-6.

nou vocabulari especialitzat de l'alquímia en català antic, gairebé inexistent fins ara; i sisè, la comparació entre manuscrits alquímics d'ús erudit i manuscrits alquímics d'ús pràctic de l'àrea europea occidental, aportant també algun exemple de com l'alquímia s'infiltra en la cultura farmacològica i mèdica de l'època.

1. Edició parcial i comentari de la versió catalana del *Testamentum*

L'objectiu principal que m'he proposat en aquesta tesi doctoral és l'estudi i edició parcial d'una part dels textos copiats en una miscel·lània alquímica en català, inèdita, transmesa per un manuscrit dels inicis del segle XVI, al fi d'entendre el caràcter de la traducció catalana d'aquestes obres, la funció del manuscrit i la del seu compilador Jaume Mas.

La miscel·lània alquímica és conservada a París, a la Bibliothèque nationale de France, al manuscrit Esp. 289, i conté obres d'autors entre els més significatius de l'alquímia mèdica o de l'elixir d'àrea occitanocatalana, i de fama mundial. Per posar només alguns exemples, s'hi va copiar el *Llibre secret en filosofia* de l'alquimista franciscà Joan de Rocatalhada, més ben conegut amb el nom llatí de Johannes de Rupescissa (1310-1366),¹⁸ el *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal* del Pseudo-Arnau de Vilanova (primera meitat del segle XIV) i, per concloure, tres obres del Pseudo-Ramon Llull (primera meitat del segle XIV), el *Testament*, la *Cantilena* i els *Aforismes sobre l'alquímia*; també hi trobem un gran nombre de fragments d'altres obres pertanyents sobretot als *corpus* alquímics sencers que van ser

¹⁸ Bignami-Odier, Jeanne (1952), *Études sur Jean de Roquetaillade (Johannes de Rupescissa)*, París, Vrin, pp. 1-283; Bignami-Odier, Jeanne (1981), "Jean de Roquetaillade (de Rupescissa), théologien, polémiste, alchimiste", dins: AA. DD., *Histoire littéraire de la France*, París, Imprimerie Nationale, vol. 41, pp. 75-240; Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 468; Halleux, Robert (1981), "Les Ouvrages alchimiques de Jean de Rupescissa", *Histoire Littéraire de la France*, París, vol. 41, pp. 241-284; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, USA (New York), p. 82; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 105; Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, p. 169.

atribuïts a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova i que són indubtablement els més importants de l'Occident medieval.

En la tesi m'he centrat en el *Testament*, que és la més antiga i important de les obres pertanyents al *corpus* alquímic pseudolul·lià. Considerada la gran extensió de l'obra, per assolir els meus objectius, he tingut en compte les seves tres grans parts, conservades, en el manuscrit de París, en la seva totalitat: la “Teòrica” (“teòrica”, “teòriqua”, ff. 2^{r-v}, 3^{r-v}, 4^v, 100^r), la “Pràctica” (“pràctica”, ff. 3^v, 4^v, 99^v), i el “Llibre dels mercuris” (“lo llibre de fer los mercuris”, f. 122^r). De cadascuna d'aquestes parts, he editat una selecció de capítols significativa, que m'ha permès d'entendre les característiques de la traducció catalana, les de la versió concreta que es conserva en aquest manuscrit i les generals del manuscrit sencer, i d'obtenir noves informacions, que tractaré en el curs de la discussió. La “Teòrica”, que comença després d'un preàmbul, explica la teoria alquímica de l'elixir, és a dir un elaborat intent de plantejar els principis generals de l'*Opus* alquímic. La “Pràctica” tracta de la preparació de l'elixir, anomenat també “pedra” (f. 2^r) o “pedra filosofal” (f. 3^r), juntament amb els procediments alquímics relacionats; al principi d'aquesta part, especialment, hi ha figures combinatòries d'ascendent lul·lià, semblants, però no idèntiques a les de l'*Ars Magna*, que era el sistema de raonament ideat per Ramon Llull que, utilitzant alfabet, esquemes i figures, pretenia facilitar la gestió del saber sense necessitat de conèixer els autors i els treballs acadèmics. La “Pràctica” es divideix en dues parts, l'última de les quals és anomenada “Llibre dels mercuris” i va tenir una difusió també independent; aquí trobem explicades les possibles aplicacions del procés alquímic, amb tot de receptes, procediments i notes amb comentaris, que al ms. de París sovint són de la mà de Jaume Mas, sobre els experiments.¹⁹ He d'afegir que l'edició de les onze “Notes” originals de Jaume Mas que es troben al principi del *Testament* en la versió catalana de París, objecte d'aquesta tesi, constitueix una aportació inèdita a la història de l'alquímia en les terres catalanes.

¹⁹ Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 461; Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, pp. IX-X, XLII; Crisciani – Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 189.

2. Identificació de Jaume Mas

El manuscrit és autògraf de l'alquimista català Jaume Mas, que s'identifica dues vegades, al f. 3^r i al f. 194^r, amb la grafia antiga “Jalme” i es declara originari “de la vila de Bagà”, que es troba a Catalunya, a nord de la comarca del Berguedà.

Fins ara, els orígens d'aquest Jaume Mas eren totalment desconeguts i no era prou clar, degut al doble significat, de traduir i de copiar, de la paraula “tralladar” en català antic, utilitzada per Mas en les seves al·lusions, si la seva tasca al manuscrit era de segon traductor català dels textos llatins originals, autor d'una segona traducció més moderna i menys interessant de l'obra, tal com s'havia suposat fins ara, o bé de copista d'un antígraf més antic ja en català.

Gràcies als indicis derivats de l'estudi del manuscrit de París, que fins ara no havia estat objecte de cap anàlisi detallada, a les consegüents recerques efectuades en les biblioteques i arxius catalans, i a l'aprofundiment de la bibliografia corresponent, he pogut identificar amb certa precisió el perfil d'aquest alquimista-fargaire català, proposar-ne una trajectòria versemblant i avaluar-ne la natura de la tasca efectiva al manuscrit, que va ser la de copista.

3. “Escola alquímica occitanocatalana”

En analitzar la figura de Jaume Mas, em vaig trobar involucrada en la gran difusió social del coneixement alquímic a l'àrea occitanocatalana, i he vist que aquesta difusió anava des de les elits fins a sectors socials molt més amplis, com els burgesos. Més en detall, he examinat quins eren els alquimistes documentats en el període que va des del segle XII fins al segle XVI, i n'he reconstruït un mapa.²⁰

²⁰ Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 455-456, 466-467.

4. Aportacions a la transmissió de l'obra en català

Del *Testament* es conserven dues còpies en català: el manuscrit de París, objecte d'aquesta tesi, que va ser copiat per Jaume Mas en la primera meitat del segle XVI (ca. 1549), i el manuscrit d'Oxford, Corpus Christi College, 244, que conté una versió que es pot definir trilingüe, és a dir en llatí, en català i en francès (anglonormand), i que va ser copiat per John Kirkeby el 1455 i editat per Michela Pereira i Barbara Spaggiari el 1999. John Kirkeby o Kerby va ser doctor en teologia i capellà del rei d'Anglaterra, un erudit amb interessos llibrescs.

Per a la meua recerca també he utilitzat dos manuscrits llatins: un de Praga, el manuscrit XXIII D 132, conservat a la Universitní Knihovna, òlim Lobkovitz 249, i l'altre de la Ciutat del Vaticà, el manuscrit Vaticà Llatí 5846, conservat a la Biblioteca Apostolica Vaticana.²¹

Els errors i fragments detectats en els manuscrits catalans, juntament amb la comparació amb els manuscrits llatins, més enllà d'ajudar-me a comprendre la tasca efectiva de Jaume Mas al manuscrit català de París, ens han aclarit alguns dubtes relacionats amb la transmissió de l'obra en català i, com conseqüència, a (re)situar el manuscrit.

5. Catalogació i estudi del vocabulari especialitzat de l'alquímia en català antic

M'he ocupat de la catalogació i estudi del vocabulari especialitzat de l'alquímia en català antic. Es tracta, en el seu conjunt, d'un vocabulari altament especialitzat, fet de vocables del lèxic tècnic d'altres matèries, en particular la medicina, i del lèxic comú, tot ells utilitzats amb significats diferents, alquímics, i reservat als mateixos alquimistes que s'anomenaven entre ells "fills" (f. 4^v) o "fills de doctrina" (ff. 3^r, 4^v, 100^r) o "filòsofs" (f. 3^r, 123^r, 181^r). He obtingut un recull lingüístic especialment valuós, atès que les obres alquímiques en català no han estat explorades per la lexicografia històrica

²¹ Agraïixo a Michela Pereira que m'hagi fet notar aquests dos manuscrits.

catalana i el vocabulari tècnic de l'alquímia és gairebé absent dels diccionaris històrics de la llengua catalana, com el DCVB o el VFarauo.

6. Examen de manuscrits alquímics d'ús pràctic i erudit de l'àrea europea occidental i infiltracions alquímiques

A partir especialment de l'estudi del manuscrit de París (BnF, Esp. 289), utilitzat per la meua edició parcial, i de la comparació amb el manuscrit d'Oxford (CCC, 244), utilitzat per Michela Pereira i Barbara Spaggiari per a la seva edició del 1999, he notat la diferència entre manuscrits destinats a un ús erudit i manuscrits destinats a un ús pràctic o de treball. És clar que aquesta catalogació no ha de ser considerada de manera estricta, ja que hi poden haver barreges, com és el cas de manuscrits nascuts amb finalitats editorials, que acaben esdevenint manuscrits d'ús pràctic. Entre els nombrosos manuscrits alquímics que he pogut consultar en les meves investigacions, n'he considerat una selecció.

També he considerat útil analitzar algun exemple d'infiltració i de difusió de l'alquímia en textos aparentment distants com poden ser els farmacològics o els mèdics. Poso especialment com a exemple la presència de l'alquímia en el receptari mèdic friülà 718, conservat a la Biblioteca Civica Vincenzo Joppi de Udine, al Fons Joppi, que vaig editar parcialment en el meu treball final de màster ("tesi di laurea magistrale"). Es tracta, com veurem, d'un receptari mèdic del segle XVII, en llatí i vulgar, del qual vaig editar tota la part en vulgar, i en tinc en projecte l'edició completa.²²

Aquestes comparacions m'han permès de comprendre la unitat original de la cultura europea occidental, saber enquadrar les diferències individuals dins d'aquesta, i també constatar quins eren els interessos textuais més pràctics dels alquimistes, i verificar com l'alquímia s'infiltrava en textos relacionats amb la cura de la salut.

²² Buosi Moncunill, Stefania (2005), *Notizie da un ricettario antico della biblioteca civica di Udine: edizione e commento*, Tesi di laurea magistrale, Università degli Studi di Trieste, pp. 1-108.

FONAMENTACIÓ TEÒRICA

Existeixen molts elements que testimonien la precocitat i la gran difusió social de l'alquímia a l'àrea occitanocatalana: en primer lloc, la discussió sobre l'alquímia en les obres autèntiques de Ramon Llull i d'Arnau de Vilanova; seguit per la mateixa formació de dos sencers *corpus* alquímics, falsament, atribuïts a ells;²³ així com l'existència d'autors enciclopedistes com Francesc Eiximenis (Girona, ca. 1330-Perpinyà, 1409)²⁴ que parlen d'alquímia en les seves obres; i per concloure, la notable quantitat d'autors més o menys coneguts, catalans, occitans o que van actuar a l'àrea, amb obres dedicades a l'alquímia.

En aquesta tesi, tanmateix, he aprofundit en la gran quantitat d'alquimistes documentats menys coneguts que practicaven a l'àrea i que m'han fet pensar en una veritable “escola alquímica” centrada en l'alquímia mèdica o de l'elixir.²⁵ A banda de les moltes fonts

²³ Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve* pp. 128-130 i 147-152; Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, cap. III; Cifuentes Comamala, Lluís (2004-2005), “Les obres alquímiques ‘arnaldianes’ en català a finals de l'Edat Mitjana”, en *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 23-24, pp. 129-150; Giralt Soler, Sebastià (2004-2005), “Un alquimista medieval per als temps moderns: les edicions del *corpus* alquímic atribuït a Arnau de Vilanova en llur context (ca. 1477-1754)”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 23-24, pp. 61-128; Pereira, Michela (2004), “Per una història de l'alquímia”, pp. 456-459, 466; Giralt Soler, Sebastià i Mensa, Jaume, “Qui és Arnau de Vilanova” <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau>> [consulta: 1/11/2019]; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 90, Pereira, Michela (1989), *The Alchemical Corpus Attributed to Raymond Lull, Warburg Institute Surveys and Texts*, 18, Londres, The Warburg Institute (University of London), p. 118, ara actualitzat a la LlullDB.

²⁴ *Eiximenis* DB (UdG) - vida i obra de Francesc Eiximenis, <<https://eiximenis.narpan.net>> [consulta 1º/12/2021]; Martí Castellà, Sadurní (2012), “Notes sobre l'alquímia al *Crestia* de Francesc Eiximenis”, en *I francescani e le scienze: atti del XXXIX convegno internazionale (Assisi, 6-8 ottobre 2011)*, ed. Enrico Menestó, Spoleto, CISAM, pp. 283, 291; Martí Castellà, Sadurní (2009), “Francesc Eiximenis i la màgia”, *Mot so raso*, vol. 8, pp. 54-67; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 171, 232; per la opinió anterior sobre Francesc Eiximenis i les seves postures antialquímiques, Pereira, Michela (2004), “Per una història de l'alquímia”, pp. 477-478.

²⁵ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 232-233; Cifuentes Comamala, Lluís (2004-2005), “Les obres alquímiques”, pp. 129-150; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 469-473; Martí Castellà, Sadurní (2009), “Francesc Eiximenis i la màgia”, p. 60.

documentals que esmenten alquimistes, trobem la indicació de metges, argenters, mercaders, juristes, nobles i eclesiàstics, especialment frares del moviment reformador dels franciscans espirituals, el mateix al que pertanyia el conegut Joan de Rocatalhada, que posseïen, i de vegades copiaven, manuscrits d'alquímia,²⁶ i resulta que alguns d'ells eren també practicants.²⁷

Per saber més sobre el material alquímic referit a l'alquímia mèdica o de l'elixir d'àrea occitanocatalana, he hagut de consultar els manuscrits conservats, i m'he adonat així que hi ha moltíssim de treball per fer en l'àmbit filològic, és a dir que fan falta edicions crítiques d'estudiosos que tinguin passió per a la història de l'alquímia, i paral·lelament per a la cultura catalana i la història de la seva llengua.²⁸ Es tracta d'una part tan destacada com poc explorada del nostre patrimoni i s'hauria d'omplir aquest buit editorial. Amb aquesta tesi he intentat començar la feina, suportada pel meu grup de recerca *Sciència.cat* i pel meu director Lluís Cifuentes.

Si hi pensem, la mateixa paraula “alquímia”, “alkímia” (f. 99^r) o “alcímia” (f. 99^{r-v}), ara mateix, evoca, a nivell popular, imatges de foscor, de laboratoris secrets, de figures semblants a bruixots, corbades sobre calderes bullents; i efectivament, encara que la majoria de la gent, si més no pel joc que l'alquímia va donar a la creació literària, ha sentit parlar de la “pedra filosofal”, entesa com la mítica substància capaç de transmutar el “plom” (f. 9^r) en “or” (ff. 8^v-9^r), i també d'un dels seus suposats descobridors, l'excèntric notari medieval parisenc Nicolas Flamel (fl. Pontoise, 1330-1418),²⁹ trobar estudis seriosos sobre aquesta disciplina pot ser tan complicat com trobar la mateixa pedra filosofal... He descobert, de fet, una evident manca de recerca sistemàtica,³⁰ deguda segurament al fet que els textos alquímics, en general, requereixen una formació específica en la matèria molt més difícil d'adquirir que no pas d'altres: les fonts primàries presenten un embolic, sovint intencional, de llenguatge simbòlic, juntament

²⁶ Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 472-473.

²⁷ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 232.

²⁸ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 85-86; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 21.

²⁹ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 45, 112, 131.

³⁰ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 233; Pereira, Michela (2001), *Arcana sapientia*, p. 232; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 92.

amb idees que ens apareixen bastant rares a una lectura superficial; les fonts secundàries, llibres o llocs web, són sovint encara més problemàtiques, ja que enfonsen el lector en un laberint d'afirmacions contradictòries, fetes sovint per escriptors populars, ocultistes, i alguns moderns xarlatans, que recapitulen diversos tòpics, malentesos, errors històrics i opinions infundades, sense mai haver ni llegit una font històrica.³¹ Tot i així, a poc a poc, a l'àmbit cultural català, sobretot gràcies als antics estudis de José Ramón Fernández de Luanco y Riego (Castropol, 1825-1905),³² i als més recents de les acadèmiques italianes Michela Pereira i Chiara Crisciani, de l'investigador independent José Rodríguez Guerrero i finalment gràcies al treball del grup de recerca *Sciència.cat*, dirigit des de la Universitat de Barcelona pel català Lluís Cifuentes Comamala i, per concloure, a l'aportació d'aquesta mateixa tesi, estem començant a descobrir un patrimoni molt ampli, complex i interessant.³³

La lectura dels estudis de l'intel·lectual suís Carl Gustav Jung (Kesswil, 1875-Küsnacht, 1961), una de les figures més carismàtiques del pensament psicoanalític del segle XX, i dels seus successors, com per exemple Marie-Louise von Franz (Munic, 1915-Zuric, 1998), o l'americà James Hillman (Atlantic City, 1926- Thompson 2011), m'han aportat informacions útils a interpretar l'antic llenguatge alquímic; aquests autors han utilitzat aquest llenguatge peculiar també en la seva pràctica psicoanalítica, però aquest aspecte no serà tractat en aquesta recerca; al respecte es reenvia a un article que he escrit i publicat a la revista *Psychofenia* de la Universitat del Salento, en Itàlia.³⁴

³¹ Pereira, Michela (1992), *L'oro dei filosofi: saggio sulle idee di un alchimista del Trecento*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, p. 5.

³² Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España: escritos inéditos, noticias y apuntamientos que pueden servir para la historia de los adeptos españoles*, Barcelona, impr. Fidel Giró-impr. Redondo y Xumetra, vol. 2; Luanco, José Ramón de (1870), *Ramon Lull (Raimundo Lulio) considerado como alquimista*, Barcelona, Jaume Jepús, pp. 1-50; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 107.

³³ *Sciència.cat* DB, coordinada per Cifuentes Comamala, Lluís, Universitat de Barcelona, 2012- <<http://www.scienca.cat/scienciadat-db>>; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, cap. II.4, pp. 229-256.

³⁴ Buosi Moncunill Stefania (2022), "Il simbolismo del linguaggio alchemico e la sua rilevanza per l'uomo e la donna odierni", dins *Psychofenia: ricerca ed analisi psicologica*, Università del Salento, pp. 105-117; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 124-126-131, 136, 138; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, p. 3; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. 3,

METODOLOGIA

Resumeixo, en aquest apartat, la metodologia utilitzada en el meu treball: tipus d'edició elegida, modalitat de treball, arxius, biblioteques i estades a l'exterior, que m'han permès de recollir la informació necessària a la discussió d'aquesta tesi.

1. Edició interpretativa del manuscrit català

M'he centrat, en primer lloc, en l'estudi de la miscel·lània en el seu conjunt, examinant les seves parts, la datació i la transmissió. Després he passat a la lectura del *Testament*, familiaritzant-me amb l'escriptura de Jaume Mas.

Aconseguit aquest objectiu, he decidit quines tècniques de reproducció del text utilitzar, i quins sistemes de transcripció i d'edició podien ser els més adequats. He optat per una edició interpretativa del text, segons els criteris habituals en la edició de textos catalans antics, que són els desenvolupats per la col·lecció *Els Nostres Clàssics* de l'Editorial Barcino.

2. Treball presencial a la Universitat de Barcelona i en línia

Des del principi, tot el treball va ser monitoritzat en línia i amb reunions *de visu*, de freqüència gairebé mensual, pel director de la tesi. Les reunions, a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona, quan van ser possibles i necessàries, abans de la pandèmia de covid-19, han tingut la finalitat de fixar la transcripció del text, efectuar les investigacions necessàries a la Biblioteca de la Universitat i a les biblioteques i arxius catalans, especialment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i a la Biblioteca de Catalunya (BC), i seguir les lliçons que es consideraven útils per a la revisió i actualització de les eines metodològiques de la Filologia, i per a la millora del

8; Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri (Universale Bollati Boringhieri, 517), pp. 29, 230, 307.

coneixement de la llengua i cultura catalanes, per les que, per motius biogràfics (mare catalana de la Seu d'Urgell), he desenvolupat un desig de recuperació; l'haver nascut a Itàlia m'ha, d'alguna manera, allunyat d'aquestes arrels lingüístiques i culturals que sento, en canvi, com a determinants per a la meua identitat personal, parcialment col·locada dintre la identitat col·lectiva dels catalans.

La pandèmia de Coronavirus, que des del 2020 ens ha afectat a nivell mundial, va impossibilitar la realització de les reunions presencials i algunes investigacions *in situ* previstes, considerant també que la nova pesta s'ha endut una de les col·legues del grup de recerca *Sciència.cat*. Tot i així, en el període de la pandèmia, he passat al format de tutories regulars per videoconferència i he aconseguit continuar el treball, aprofitant de la possibilitat que m'ha donat internet de fer més difusió i establir relacions i sinergies amb d'altres estudiosos i d'altres universitats. En particular, vull destacar dues presentacions en anglès, una titulada “The Alchemy of the Elixir in the Occitan-Catalan area and an alchemical manuscript of the Catalan blacksmith-chemist Jaume Mas” (“L'alquímia de l'elixir a l'àrea occitanocatalana i un manuscrit alquímic del fargaire-alquimista català Jaume Mas”), oferta el 2022 per al grup Turba, que és patrocinat per la SHAC; i l'altra titulada “The development of alchemy in the Occitan-Catalan area and a working manuscript of a Catalan alchemist” (“El desenvolupament de l'alquímia a l'àrea occitanocatalana i un manuscrit de treball d'un alquimista català”), oferta el 2020 per al projecte *Alchemeast* dirigit pel Prof. Matteo Martelli des de la Universitat de Bolonya. El mateix 2022 va tenir lloc la presentació de tots els doctorands del departament de Filologia Catalana de la nostra Universitat (UB) i jo he presentat una comunicació titulada: “El *Testament* alquímic pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI, còpia autògrafa de Jaume Mas”. Així que el període de la pandèmia m'ha donat la possibilitat de fer-me conèixer i de fer conèixer el meu treball i això va ser també el que m'ha portat a la important beca americana de 2021-2022.

3. Utilització de la base de dades *Sciència.cat* DB

M'he beneficiat, en el treball a distància, també de la possibilitat d'utilitzar l'arxiu de reproduccions de manuscrits i, com a eina de treball i de posterior difusió, del fitxer de

la base de dades del meu grup de recerca *Sciència.cat*, on posem a l'abast de la comunitat acadèmica internacional les obres de caràcter científic i tècnic que van circular en llengua catalana durant els últims segles de l'Edat Mitjana i el primer Renaixement (segles XIII-XVI).

He disposat d'una reproducció digital del manuscrit parcialment editat (una còpia en blanc i negre d'una reproducció en microfilm, atès que la BnF no proporciona de noves en color quan aquelles existeixen i mentre no reproduueixi de nou els manuscrits per iniciativa pròpia); i tot i així he fet una estada a París per veure l'original a la Bibliothèque nationale de France (2019), a la secció manuscrits en *rue de Richelieu*, i resoldre tot de passatges poc clars en la reproducció.

4. Recerca documental i bibliogràfica a Catalunya

L'estudi textual ha trobat un complement imprescindible en la recerca documental i bibliogràfica, amb la idea d'adquirir informacions sobre les dades obtingudes de l'examen de la miscel·lània i de recollir bibliografia específica, que m'ha permès sobretot de reconstruir el perfil de l'alquimista català Jaume Mas que va copiar el manuscrit parcialment editat en aquesta tesi.

Per obtenir aquest patrimoni documental i bibliogràfic complementari, he fet recerca als arxius i biblioteques de Barcelona: he utilitzat els arxius històrics catalans com l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i les biblioteques catalanes, com la Biblioteca de Catalunya (BC).

A l'ACA he consultat els llibres notariais i els llibres municipals del fons de Bagà dels segles XV i XVI, i a la Biblioteca de Catalunya he inspeccionat material bibliogràfic que m'han ajudat a identificar Jaume Mas i a individuar la seva trajectòria laboral i familiar.

5. Recerca documental i bibliogràfica a l'exterior: París, Londres, i Estats Units

La tesi s'ha beneficiat de l'ajut degut a l'excedència extraordinària amb remuneració obtinguda pel Ministeri d'Educació, Universitat i Recerca (MIUR) d'Itàlia, que ha tingut duració de tres cursos escolars, des del 2017-2018 fins al 2019-2020. Aquesta oportunitat, guanyada amb catorze anys de treball com a professora de Secundària, ha implicat mantenir les responsabilitats docents, així que cada any m'he hagut de presentar al col·legi per organitzar i introduir els meus cursos i, només després, he pogut demanar l'excedència, tornant a fer tota la llarga burocràcia necessària, i monitorant el treball dels substituïts. Durant aquests primers tres anys, i gràcies també a l'ajut del grup de recerca *Sciència.cat*, he fet dues primeres estades a l'estranger, una a París, amb l'objectiu principal de consultar el manuscrit original i així resoldre alguns dubtes d'interpretació; i una a Londres, amb l'objectiu d'obtenir una menció internacional per al doctorat i, per tant, un reconeixement europeu dels estudis catalans sobre l'alquímia.

En els últims dos anys de doctorat he pogut gaudir d'alguns suports econòmics estrictament acadèmics, ja que he decidit deixar l'escola secundària per dedicar-me a temps total a la recerca, on veig el meu futur: en el curs 2021-2022, he guanyat una beca per part del Beckman Center de Filadèlfia per treballar a l'institut de recerca Science History Institute de Filadèlfia (SHI), fent recerca individual en la magnífica biblioteca Othmer, com també a d'altres biblioteques americanes, per seguir congressos, fer conferències i, més en general, animar la vida del Beckman Center; l'any 2022 he guanyat el Premi de recerca de la Society for the History of Alchemy and Chemistry (SHAC), que m'ha permès de tornar a França per veure manuscrits alquímics relacionats amb el meu treball, amb un projecte titulat *A research on ancient Occitan-Catalan alchemical manuscripts (c. XIV-XVI) in French lands: Angers, Nantes (Pays de la Loire) and Paris (Île-de-France) (Una recerca sobre antics manuscrits alquímics d'àrea occitanocatalana (c. XIV-XVI) en terres franceses: Angers, Nantes (Països de la Loira) i París (Île-de-France))*, els resultats del qual hauran de convertir-se en un article en anglès per a la prestigiosa revista *Ambix*. El mateix any, he obtingut una beca, petita

però finalment catalana, que m'ha permès de participar al congrés de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica (SCHCT), a Palma.

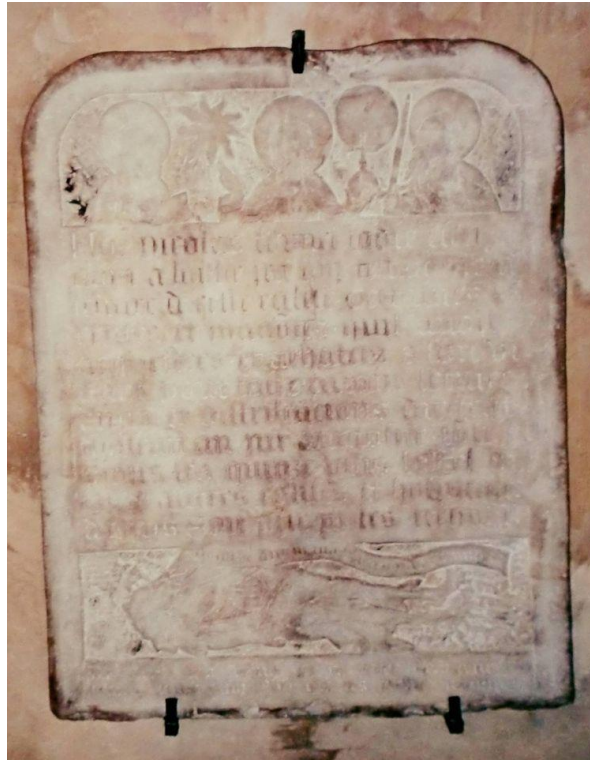
París

En la primera estada a París he fet recerca a la Bibliothèque nationale de France (BnF), on he consultat, com he dit abans, a la secció manuscrits de la *rue de Richelieu*, el manuscrit original, amb l'objectiu de comprendre de manera clara els punts més crítics, en particular verificar els colors i llegir el text que sovint, com que arriba fins als marges interns, queda poc visible a la reproducció digital disponible. També he consultat d'altres manuscrits alquímics de la mateixa època tant d'ús pràctic com d'ús erudit, per poder-ne destacar les semblances i les diferències.

D'altra banda, he fet recerca bibliogràfica a la secció moderna (*François Mitterand*), centrant-me sobretot en la consulta de diccionaris alquímics per poder entendre el missatge particular vehiculat per un vocabulari especialitzat com és el de l'alquímia.

Tanmateix, vaig poder admirar la catedral de *Notre-Dame* després de l'incendi del 15 d'abril de 2019, així com el Museu de l'Edat Mitjana Cluny, on es conserva també la pedra tombal de Nicolas Flamel.³⁵

³⁵ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 45.

IMATGE III

Pedra tombal de l'alquimista Nicolas Flamel, conservada al Museu de Cluny de París. La làpida va ser dissenyada el 1410 pel mateix Flamel i esculpida amb imatges sacres i alquímiques (sol i lluna, conjunció). Font: foto personal.

El misteriós alquimista Fulcanelli (fl. França, 1920), del que he tingut notícia la primera vegada fa molt de temps estudiant els surrealistes, una de les meves aficions, i especialment la biografia del director espanyol Luis Buñuel,³⁶ amb referència a la catedral de *Notre Dame*, escriu:³⁷

³⁶ Buñuel, Luis (1991), *Dei miei sospiri estremi*, Milà, SE, pp. 1-280; Buosi Moncunill, Stefania (2020), “L’ipocrisia di una società criminale. La denuncia sociale di Luis Buñuel nel film *Los Olvidados* (1950) e di Pier Paolo Pasolini nel film *Accattone* (1961)”, in *Tigor: journal of communication science and legal argumentation* - A. XII n. 2, EUT Edition University of Trieste, pp. 78-83.

³⁷ Fulcanelli (1972²), *Il mistero delle cattedrali*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 67; també a Fulcanelli (1973), *Le dimore filosofali*, Roma, Edizioni Mediterranee, vol. 1, p. 153. Sobre aquest autor, vegeu Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, pp. 274-276; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 63-64, 70, 100, 129, 131, 137, 140; Canseliet, Eugène (1972), *L’alchimie expliquée sur ses textes classiques*, Parias, J.J. Pauvert, p. 221.

“Il pilastro di mezzo, che divide in due il vano d’ingresso, ci offre una serie di rappresentazioni allegoriche delle scienze medievali. Di fronte al Sagrato, ed al posto d’onore, l’alchimia è raffigurata da una donna, la cui fronte tocca le nubi. Seduta in trono, ella ha nella mano sinistra uno scettro, segno di sovranità, mentre con la destra tiene due libri, uno chiuso (esoterismo) e l’altro aperto (essoterismo). Mantenuta tra le sue ginocchia e poggiata sul suo petto si eleva la scala dai nove gradini (scala *philosophorum*), simbolo della pazienza che deve essere posseduta dai suoi fedeli nel corso delle nove successive operazioni della fatica ermetica”.³⁸

IMATGE IV

Al·legoria de l’alquímia, situada en el pilar central de la porta principal de la catedral gòtica de Notre-Dame de París. Segons el misteriós alquimista Fulcanelli (segle XX), que proposa una lectura alquímica de les catedrals gòtiques, aquesta imatge representaria el títol del “llibre alquímic” esculpit en la pedra a Notre Dame de París. Font: foto personal.

³⁸ “El pilar central, que divideix la porta d’accés en dos, ens ofereix una sèrie de representacions al·legòriques de les ciències medievals. Davant del parvis, i al lloc d’honor, l’alquímia està representada per una dona que té el front tocant els núvols. Assentada en un tron, té un ceptre a la mà esquerra, signe de sobirania, mentre que amb la dreta té dos llibres, un tancat (esoterisme) i l’altre obert (exoterisme). Mantinguda entre els genolls i recolzada sobre el pit, s’aixeca l’escala amb nou graons, la *scala philosophorum*, símbol de la paciència que els alquimistes han de tenir durant les nou operacions successives de l’obra alquímica”.

Tot i que aquesta interpretació té un seu encant narratiu, les nostres investigacions científiques, ens han fet descobrir que, com va passar a Barcelona pel Barri Gòtic, alguns edificis del qual són en realitat neogòtics o tenen intervencions d'aquest caire, així l'al·legoria de l'alquímia de Notre-Dame de París no és realment d'origen medieval, sinó que és fruit d'una restauració posterior, i per això no pot ser un testimoni valuós de la difusió de l'alquímia en aquesta època. Va ser el historiador de la ciència francès Didier Kahn qui va eliminar totalment la hipòtesi de la presència de l'alquímia a la catedral: hi trobem molts falsos realitzats al segle XIX per l'arquitecte francès Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc i, en general, cal desconfiar de totes les interpretacions alquímiques de qualsevol simbolisme en aquest indret.³⁹

Londres

A Londres, he passat tres mesos, des de l'octubre 2019 fins al gener 2020; aquí he investigat els recursos bibliogràfics i els fons manuscrits en les biblioteques londinenques sota la supervisió del Prof. Charles Burnett, del Warburg Institute (School of Advanced Studies de la Universitat de Londres). El Prof. Burnett, que s'ocupa de la transmissió de textos, tècniques i artefactes del món àrab a Occident, especialment a l'Edat Mitjana, m'ha fet de guia al Warburg Institute, permetent-me així de disfrutar al màxim grau dels estímuls que ofereix la seva magnífica biblioteca.⁴⁰ Més enllà d'això he fet algunes trobades individuals amb ell, on he tingut l'oportunitat de parlar del meu treball i de l'article que he publicat sobre el paper de Jaume Mas al manuscrit i que a

³⁹ Kahn, Didier (1998), "Alchimie et architecture: de la pyramide à l'église alchimique", dins *Aspect de la tradition alchimique au XVIIe siècle*, París, pp. 319-321; Kahn, Didier (1992-1996), "Notre-Dame de Paris et l'alchimie: un traité inédit du début du XVIIe siècle", dins le *Discours des visions sur l'oeuvre*, *Chrysopæia*, vol. 5, pp. 447-452.

⁴⁰ Burnett, Charles (1992), "The Astrologer's Assay of the Alchemists: Early References to Alchemy in Arabic and Latin Texts", in *Ambix*, vol. 39, pp. 103-109; Burnett, Charles (1994) "Michael Scot and the Transmission of Scientific Culture from Toledo to Bologna via the Court of Frederick II Hohenstaufen", dins *Le scienze alla corte di Federico II, Micrologus. Natura, scienza e società medievali*, vol. 2, pp. 101-126.

l'època estava escrivint.⁴¹ El Prof. Burnett m'ha donat alguns consells generals i ha observat algunes imatges del manuscrit de París, posant atenció sobretot en els colors i la seva interpretació possible; també m'ha comentat sobre les possibilitats de lectura no tradicionals dels textos alquímics, i he après que es coneixen textos sagrats àrabs que continuen en manuscrits diferents; la continuació és senyalada amb referències que els alquimistes entenien de seguida perfectament, però que avui en dia és molt més difícil detectar.⁴²

He seguit investigant individualment els fons manuscrits de la British Library, els fons Sloane i Harley especialment, i analitzant bibliografia i manuscrits a la Wellcome Library. He examinat alguns manuscrits alquímics de la mateixa època del manuscrit de París, també tenint en compte les diferències entre manuscrits erudits i de treball.

Com vaig fer a París, he aprofitat per dedicar alguns vespres londinencs a visitar la part del British Museum on es poden veure amulets màgics i un ganivet d'alquimista, juntament amb unes palletes d' "or de filòsofs" i talismans. Aquests objectes pertanyien a John Dee (Londres, 1527-ca. 1608/1609), un dels alquimistes, erudits, mags, matemàtics, astrònoms, astròlegs i navegants anglesos més famosos. Dee era de llunyà origen gal·lès, i va ser consultor de la reina Elisabet I (Londres, 1558-1603) d'Anglaterra; posseïa diversos manuscrits amb textos de la tradició alquímica medieval, en particular pseudolul·lians i relatius a la recerca de l'elixir.⁴³

⁴¹ Buosi Moncunill, Stefania (2020), "El Testament pseudolul·lià de Jaume Mas: traducció o còpia de treball d'un alquimista català?", dins: Bellmunt Serrano, Manel - Mahiques Climent, Joan (eds.), *Literature, Science & Religion: Textual Transmission and Translation in Medieval and Early Modern Europe*, Kassel, Reichenberger (Problemata literaria, 88), pp. 43-62.

⁴² Rossi, Paolo Aldo - Li Vigni, Ida (2017), *Come si legge un testo antico di alchimia e astrologia medica*, Aicurzio (MB), Virtuosa-Mente (Storia delle idee), pp. 51-66.

⁴³ Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, p. 217; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 54; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret de l'alchimiste*, pp. 101-102.

IMATGE V

Ganivet d'alquimista, juntament amb unes palletes anomenades d' "or de filòsofs", conservats a la planta baixa del British Museum, a Londres. A la mateixa planta hi trobem d'altres objectes màgics pertanyents a John Dee, un dels alquimistes anglesos més famosos, que va ser protegit per la reina Elisabet I. Font: foto personal.

He pogut visitar llavors la Torre de Londres, concebuda el 1078, en plena Edat Mitjana, com a torre fortificada per a la defensa de la ciutat, i que al llarg dels segles, ha servit de residència reial, magatzem de pólvora i municions, i presó per als dissidents més il·lustres. Entre els presoners, que van poblar les cel·les de detenció de la torre, alguns hi han deixat els seus noms i grafitos curiosos. En particular, he pogut admirar una roda que em va recordar una altra de semblant, que havia vist en el manuscrit 718 del Fons Joppi de la Biblioteca Civica Vincenzo Joppi d'Udine, parcialment editat per al meu treball final de màster; l'autor de la roda londinenca, Hew Draper de Brystow, era un reclús d'alt rang (va ser un ric hostaler i astrònom a Bristol) que havia estat acusat de bruixeria. La roda porta la data del 30 de maig de 1561 i apareix envoltada d'una banda anular on s'inscriuen els signes del zodíac. La taula d'esquerra mostra les influències planetàries de cada hora de cada dia de la setmana.

IMATGE VI

Imatge esculpida a les parets de la cambra superior de la Torre de Londres per Hew Draper de Bristol. Sobre el disseny del zodíac, va escriure: “Hew Draper of Brystow va fer aquesta esfera el 30 de maig de l’any 1561”.
Font: <<https://www.pinterest.it>>.

IMATGE VII

Roda de Pitàgores, oracle d’origen grec, conegut també al món llatí, que donava respostes positives o negatives a unes preguntes (Udine, Biblioteca Civica Vincenzo Joppi, Fons Joppi ms. 718, f. 35^v).

En ambdós casos, es tracta d’un tipus de rodes de màgia astrològica. La explicació de la figura, anomenada “Roda de Pitàgores”, que ens dona el compilador-copista anònim del manuscrit 718, conservat a Udine, és la següent:

“Dichiaratione della ruota di Pitagora” (f. 34^v)

[1] “Primo, osserva il giorno nel quale uno s’inferma, over comincia a trattar qualche negotio, o viaggio, o altra cosa, e si piglia il numero di quel giorno, per essemplio se sarà domenica il numero 106, di poi il numero del pianeta che vi sta d’incontro, [s]e sarà il sole [il] numero 25, poi si piglia la prima letera del suo nome, cioè se sarà Carlo il C e veda che sarà tolto il numero 26” (f. 34^v).

[2] “Ultimamente, veda in quel giorno, quanti numeri ha la luna, cioè giorni, e di tutti questi numeri fattane la summa, e partita per 30, si cerca nella ruota quel numero che

avanza, cioè quello che sarà di sopra piú del partito per 30; la prima casa sarà buonissima la seconda buona, la terza cativa, la quarta pèssima” (f. 34^v).

[3] “S’osserva che si deve pigliare il nome ricevuto nel battesimo, e dato che syno due, si piglia l’ultimo come piú prossimo alla roa” (f. 34^v).

“Annovelar roa” (f. 35^r)

En el cercle exterior de la roda observem números, en el cercle interior lletres; la roda és dividida en quatre parts, a l’esquerra i dreta de l’eix vertical trobem números.

En el primer quarter trobem la inscripció: “Prima casa bonissimo” (f. 35^r).

En el segon quarter trobem la inscripció: “Seconda casa buono” (f. 35^r).

En el tercer quarter trobem la inscripció: “Terza casa cattivo” (f. 35^r).

En el quart quarter trobem la inscripció: “Quarta casa pessimo” (f. 35^r).

Sota la roda trobem la indicació dels planetes relacionats al seu símbol, a un número i a un día de la setmana amb un altre número.

En reproduïm el contingut:

[Símbols]	PIANETI	[Números associats]	GIORNI	[Números associats]
♄	Saturno	59	Sabbato	39
♃	Giove	73	Giovedì	33
♂	Marte	39	Martedì	52
☉	Sole	25	Domenica	106
♀	Venere	45	Venerdì	28
☿	Mercurio	114	Mercordí	101
☾	Luna	36	Lunedí	43

Trobar una roda de màgia astrològica en un receptari mèdic friülà del segle XVII, demostra com la màgia i l'astrologia persisteixen i s'infilten també en la cultura mèdica moderna europea occidental. Més endavant, al paràgraf corresponent, mostraré alguns exemples d'infiltració alquímica al mateix manuscrit.

Circularen també dues rodes de màgia astrològica, conservades en dues versions catalanes, sempre del segle XVII, i anònimes, d'una obra de pronòstics atribuïda a Pitàgores (ca. 582aC-ca. 497aC); les versions són titulades *Esgfera de la vida i de la mort* i una d'elles, en detall, presenta una base occitana amb influència catalana.

Les obres de pronòstics medievals són les avantpassades dels almanacs moderns, representen de fet un mitjà per predir esdeveniments futurs, ofereixen una orientació sobre qüestions de la vida quotidiana, com ara la malaltia, el part, el clima, l'agricultura i, per concloure, parlen de la interpretació dels somnis. Les rodes de màgia astrològica, tradicionalment associades als planetes del sistema solar, van ser concebudes perquè els números que les integren, com la seva distribució, oferissin la pauta per al pronòstic d'una malaltia. Les dues rodes catalanes, per l'atribució que sovint duïen als manuscrits, van ser anomenades *Esgfera de Pitàgores* i *Esgfera d'Apuleu*, i estan conservades a Nàpols, al ms. Branc. III. A. 11 (f. 47^v); presenten diferències en el text, tot i que són idèntiques en la metodologia que proposen, que es fonamenta en càlculs numerològics.⁴⁴

Estats Units

Durant l'estada de recerca als Estats Units, he presentat un projecte titulat *The vernacularisation of Alchemy in the Occitan-Catalan area: the alchemical working*

⁴⁴ Liuzza, Roy M. (2005), "The Sphere of life and death: time, medicine and the visual imagination", dins: O'Brien O'Keeffe, Katherine - Orchard, Andy (eds.), *Latin Learning and English Lore: Studies in Anglo-Saxon Literature for Michael Lapidge*, Toronto, University of Toronto Press (Toronto Oldby English Series, 14), vol. 2, pp. 28-52; Liuzza, Roy M. (2011), *Anglo-Saxon Prognostics: An Edition and Translation of Texts from London, British Library, MS Cotton Tiberius A.III, edited with a translation by* —, Cambridge, D. S. Brewer (Anglo-Saxon Texts, 8), pp. XI + 293; Tolles, Thomas G. (1982), "The Latin tradition of the *Epistola Petosiridis*", *Manuscripta*, 26, pp. 50-60.

*manuscripts (Pseudo-Llull, Pseudo-Arnau, John of Rupescissa and others) (La vernacularització de l'alquímia a l'àrea occitanocatalana: els manuscrits alquímics de treball (Pseudo-Llull, Pseudo-Arnau, Joan de Rocatalhada i d'altres) i, més enllà de portar endavant els deures de la beca, participar en importants congressos internacionals, un d'ells, l'esmentat de Princeton, específic sobre la història de l'alquímia amb molts d'acadèmics importants a nivell mundial, i poder compartir el meu treball, he enfocat també un possible projecte post doctoral, que se centraria en l'edició crítica d'una altra obra cabdal de l'alquímia mèdica o de l'elixir d'àrea occitanocatalana, conservada en la mateixa miscel·lània alquímica de París, el manuscrit Esp. 289, el *Llibre secret en filosofia* de Joan de Rocatalhada.*

També he pogut consultar alguns manuscrits alquímics de gran interès a la biblioteca Othmer i a d'altres biblioteques americanes, dels que n'he fet un comentari a l'apartat corresponent.

Per concloure, el premi de recerca de la Society of the History of Alchemy and Chemistry m'ha permès de tornar a França el 2022 i consultar d'altres manuscrits alquímics de les biblioteques parisenques, de la biblioteca de Nantes i de la biblioteca d'Angers i completar la revisió d'alguns manuscrits que havia deixat de banda a l'anterior estada (en 2019-2020).

DESENVOLUPAMENT ARGUMENTAL

PRIMERA PART

Presento, en aquesta primera part, una base històricoalquímica, inevitablement resumida, que penso pugui ajudar a apropar-se a la lectura i interpretació dels textos alquímics en general i del text alquímic editat en particular.

HISTÒRIA DE L'ALQUÍMIA

CAPÍTOL 1. EVOLUCIÓ HISTORICOCULTURAL DE L'ALQUÍMIA

Analitzo les etapes fonamentals de l'evolució historicocultural de l'alquímia a partir dels seus orígens fins al segle XVII, el període en el qual comença a distingir-se de la química, sobretot gràcies als treballs del físic i químic angloirlandès Robert Boyle (Lismore, 1627-Londres, 1691) i del químic Antoine-Laurent de Lavoisier (París, 1743-1794).⁴⁵

L'etimologia de la paraula “alquímia”, procedeix de l'expressió en llengua àrab الخيمياء (al-khīmiya), que podria fer referència a la terra negra (khem=negre) del riu egipci Nil, que era negra com la “matèria primera” (ff. 8^r, 95^r, 150^r, imatge I, XVIII) del procés alquímic.

L'alquímia es va difondre tant a l'Antic Extrem Orient (Xina i Índia) i Pròxim Orient (Mesopotàmia i Egipte) com a les civilitzacions mediterrànies de l'Antiguitat clàssica (antiga Grècia i Roma), i va ser introduïda a l'Occident europeu durant l'Edat Mitjana (segles XII-XV), certament passant pel món àrab (al-Àndalus) i estenent-se, en primer lloc, a les regions contigües, començant per l'àrea occitanocatalana, per passar, des d'aquí, al cor d'Europa, cap a Alemanya i a la Praga de l'emperador Rodolf II d'Hasburg (Viena, 1552- Praga, 1612).⁴⁶

⁴⁵ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 126.

⁴⁶ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 272; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 26, 102.

IMATGE VIII

Mapa de Al-Andalus al segle VIII. Entre el principi del segle VIII i els primers anys del segle XI, la part nord-oriental de la península Ibèrica va veure la seva inserció en la nova organització araboislàmica, i la constitució d'una fluctuant frontera amb l'Islam.

Font: <<https://it.wikipedia.org/wiki/Al-Andalus>>.

IMATGE IX

Mapa que representa la situació de la Península Ibèrica al segle XIV. L'alquímia va ser introduïda a l'Occident europeu durant l'Edat Mitjana (segles XII-XV), passant pel món àrab (al-Àndalus) i estenent-se, en primer lloc, a les regions contigües, començant per l'àrea occitanocatalana. Font:

<<https://it.wikipedia.org/wiki/Al-Andalus>>.

La meua opinió, que penso aprofundir en el futur, és la d'una difusió capil·lar i d'un sincretisme particular de l'alquímia a l'àrea occitanocatalana, orientat cap a la cura de la salut, i procedent per una banda de Al-Andalus i per l'altra del món càtar, que té les seves arrels també a l'Orient Mitjà, passant però pels Balcans.

1. 1. Els orígens

En les cultures antigues, l'alquímia s'entenia com un art en el qual coexistien doctrines filosòfiques i màgia, astrologia i iatroquímica, idees religioses i misticisme, pràctiques metal·lúrgiques i medicina, encara que, com defensem els historiadors de l'alquímia, també la química moderna va néixer just des d'aquests fonaments, per un procés

progressiu de dessacralització i d'allunyament entre part teòrica i part pràctica, que va evidenciar-se al segle XVII.⁴⁷

En les cultures primitives, els homes que treballaven amb el foc, com és el cas dels ferrers, transformant els metalls en utensilis, eren considerats com els que havien, d'alguna manera, descobert un agent de transmutació, ja que eren capaços d'imitar la natura en el seu poder de transformació.⁴⁸ En aquesta col·laboració entre home i natura, es troba en realitat una de les fonts clau de la idea alquímica: una experiència química, però també magicoreligiosa, que es concretava en la creença del poder d'intervenció de l'home en la natura, molt semblant al que s'atribuïa als xamans o als mags. Els valors iniciàtics, que s'atribuïen a les arts fabrils, relacionades amb l'ús del foc, s'originaven en el fet que l'essència d'aquest element està fora del control humà, i d'aquí van sorgir una multitud de mites i rituals, que tenen sempre en comú el caràcter misteriós de les operacions mineres i metal·lúrgiques.⁴⁹

El treball alquímic, segons els estudis del romanès Mircea Eliade (Bucarest, 1907-Chicago, 1986), especialitzat en mitologia i història de la religió, consistia en completar, d'alguna manera, el de la Terra-mare, ajudant-la a parir més ràpidament, i per això era necessari produir una “pedra filosofal”, és a dir una substància incorruptible, capaç de conferir la perfecció a tots els cossos materials, inclòs l'humà.⁵⁰

⁴⁷ Eliade, Mircea (1977), *Forgerons et alchimistes*, París, Flammarion, p. 9.

⁴⁸ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 55-56, 60, 159; Eliade, Mircea (1987), *Arti del metallo e alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri, pp. 24-27; Marra, Massimo, *Testi documenti e materiali sull'esoterismo moderno e contemporaneo* <<https://massimomarra.net>> [consulta: 28/8/2022]; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 149; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science*, p. 14.

⁴⁹ Eliade, Mircea (1977), *Forgerons et alchimistes*, Paris, Flammarion, pp. 8-9, cap. 5-10 integrals i pp. 53-106; Eliade, Mircea (1968), *Le chamanisme et les tècniques archaïque de l'extase*, París, Payot, pp. 52, 135, 313, 327; Frazer, James (1930), *Myths on the Origin of Fire*, Londres, Macmillan, pp. 5, 25, 43, 48, 83, 123, 133; Griaule, Marcel (1938), *Masques dogons*, París, Institut d'ethnologie, pp. 48, 157; Eliade, Mircea (1949), *Le Mythe de l'éternel retour*, París, Gallimard, p. 107; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science et mystique*, p. 14.

⁵⁰ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 55-56, 60, 93; Franz, Marie-Louise von (2019²), *Alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri (Saggi, Psicologia), p. 181; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 136-137; Patai, Raphael (1994), *The Jewish Alchemists*, pp. 5-6; Eliade, Mircea (1970), *Traité d'histoire des religions*, París, Payot, pp. 194, 208-210, 293; Eliade, Mircea (1954), “La Terre-Mère et les Hiérogamies còsmiques”, *Eranos-Jahrbuch*, vol. 22, pp. 60, 87; Bachelard, Gaston

La figura de l'alquimista neix com la d'un manipulador dels metalls, que participa en la transformació de la matèria amb el seu propi calor, és a dir que, captant les forces còsmiques dins seu, les transmet a la “matèria primera” en qüestió, que evolucionaria amb ell, de manera paral·lela.⁵¹

Com que el copista del manuscrit alquímic objecte d'aquesta tesi, Jaume Mas, era un fargaire-alquimista del Pirineu, m'he preguntat si aquestes antigues arrels podien tenir alguna relació en vincular la seva activitat de fargaire amb la d'alquimista, ja que és un fet que qualsevol persona que treballi amb el foc pot percebre les cinc característiques principals d'aquest element, que retrobem, tant en sentit real com en sentit metafòric, en la mateixa activitat alquímica: primer, l'encesa (els alquimistes s'imaginen un *Opus* alquímic que puja en una hipotètica escala de valors: de pesat a volàtil, de imperfecció a perfecció, de malaltia a salut, de particular a universal, de mortal a immortal); segon, la transmutació (segons els alquimistes, a la natura hi ha un foc intern, com demostrarien les transmutacions que es van produir en determinades cavitats plenes de minerals com cristalls, pedres precioses i palletes d'or, és a dir l'evolució s'inscriu en el cos mineral de la Terra); tercer, la il·luminació (el foc il·lumina la foscor, però el mateix foc fa que la foscor sigui més penetrant i profunda (llum i foscor representen una parella d'oposats que es defineix mútuament)); quart, la intangibilitat (la intangibilitat del foc és símbol del llenguatge críptic i del procés d'iniciació dels alquimistes); cinquè, la insaciabilitat (el foc només té com a objectiu el de créixer, insaciable és la gana de coneixement dels alquimistes —“un llibre revela l'altre” és un dels axiomes alquímics més coneguts—, així com insaciable és el desig de la meta daurada, fins i tot l'última fase de l'*Opus* alquímic no té límits).⁵² També s'associen amb el foc dos animals vinculats a l'alquímia: la salamandra, que travessa el foc il·lesa a i el fènix, que neix de les seves cendres.

Així, des del principi, l'*Opus* alquímic consisteix bàsicament en aprendre a dominar el foc, amb tot d'implicacions pràctiques o metafòriques, i de fet era creença general entre

(1948), *La Terre et les reveries de la volonté*, Paris, Librairie José Corti, pp. 244, 247; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 35.

⁵¹ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 80; Riviere, Patrick (20162), *L'alchimie science et mystique*, p. 11; Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 271.

⁵² Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 61-65.

els alquimistes que, quan més alta fos la temperatura, més fàcilment es produiria la transmutació. Un altre conegut axioma alquímic, de fet, declara que “la natura sotmet la natura per mitjà del foc”.

IMATGE X

Detall del frontal d'altar de Sant Miquel de Soriguera, del segle XIII, conservat al Museu Nacional d'Art de Catalunya. A la imatge podem veure un diable, assegut en un tron —podria ser Llucifer—, que sembla donar ordres als seus dimonis perquè controlin la cocció de les ànimes encadenades dels condemnats a l'olla bullint, encenent el foc amb l'alè de la manxa. El domini del foc, comú tant als metal·lúrgics com als alquimistes era, en el pensament cristià, considerat obra del diable. Font: <<https://www.pinterest.es>>.

Poc a poc es va precisant la idea que l'home pot intervenir en el ritme temporal còsmic, i la primera doctrina dels metalls, que es remunta a la cultura assiriobabilònica dels segles VIII i VII aC, es basava en l'associació analògica de cada metall amb un planeta; l'element central d'aquestes associacions era el número set, amb l'important mediació dels set colors, que incloïen un ampli ventall de significats còsmics i simbòlics. El número set s'associava també a un cicle temporal complet, que és una idea que trobem

reflectida, per posar només un exemple, també avui, en el mateix cicle de la setmana. Els colors s’han de considerar potències arquetípiques, que ofereixen una interpretació de la realitat, i s’han de situar en la imatge, en l’estat d’ànim, el moment i el context en què es van produir.⁵³ Aquestes associacions són lligades a la idea d’Eliade de la generació dels metalls, i dels minerals, al ventre de la Terra, com si fossin uns embrions al ventre maternal, i a la influència dels astres, imprescindible en la cosmovisió antiga, i no considerada avui un element científic, ja que no és susceptible de proves concretes i repetibles. Així que, segons aquesta visió antiga, el Sol produïa l’or, la Lluna produïa l’argent, Mart produïa el ferro, Venus produïa el coure, Júpiter produïa l’estany, i Saturn produïa el plom; Mercuri era considerat la “matèria primera” de la que sortien tots els metalls. L’associació del Sol i la Lluna amb l’or i l’argent, respectivament, és molt antiga, l’associació entre Saturn i el plom també és antiga i relativament constant, en canvi la connexió entre Júpiter i l’estany, i de Mercuri amb la “matèria primera”, l’anomenat “argent viu” (f. 95^r), és variable.⁵⁴ Al manuscrit de París trobem rastres d’aquesta cosmovisió: “Elements de la luna o de l’argent” (f. 92^v); “Los elements de sol o de l’or” (f. 92^v).

A través d’aquesta correspondència planetària es podien reconèixer també les antigues qualitats elementals, és a dir la “calor” (f. 122^r), la “sequedat” (f. 92^v), la “fredor”(f. 124^r) i “la humidesa”(f. 92^v), que defineixen les propietats sensibles, és a dir la natura, dels metalls i dels planetes.⁵⁵

⁵³ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, pp. 239, 249.

⁵⁴ Crisciani - Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 159; Marra, Massimo, *Testi documenti e materiali sull’esoterismo moderno e contemporaneo* <<https://massimomarra.net>> [consulta: 28/8/2022]; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 136-137, 149; Franz, Marie-Louise von (2019²), *Alchimia* (1^a ed. 1984), p. 181; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, pp. 5-6; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 24.

⁵⁵ Franz, Marie-Louise von (2019²), *Alchimia*, p. 181; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 136-137; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemist*, pp. 5-6.

Or (Sol) :	
Plata (Lluna) :	
Mercuri (Mercuri) :	
Coure (Venus) :	
Ferro (Mart) :	
Estany (Júpiter) :	
Plom (Saturn) :	

TAULA I

Correspondència de metalls i planetes, incloent el Sol i la Lluna, i símbols alquímics corresponents. Font: <<http://www.xtec.cat/~jdiez/alquimia/planetes.htm>>.

És molt interessant seguir l'antiga simbiosi entre tradicions metal·lúrgiques i alquímiques, i he trobat, al respecte, un document que m'ha semblat important citar, es tracta d'un petit volum de setze folis anomenat *Bergbüchlein*, que constitueix el més antic tractat europeu i que va ser escrit a Augsburg el 1505.⁵⁶ En el prefaci de l'obra *De*

⁵⁶ De Freyberg, Kalbe (1505), *Das Bergbüchlein* N'hi ha una altra edició, impresa per Erhard Ratdolt, que es conserva a la Bibliothèque de l'École nationale supérieure des mines de Paris (Mines ParisTech), i es considerada una de les versions més antigues d'aquesta obra: <<https://demo.sempiternelia.net/omeka-s/s/demo/document/19>> [consulta: 28/8/2022]; Norris, John A. (2006), "The mineral exhalation theory of metallogenesis in pre-modern mineral science", *Ambix*, vol. 53 (1), pp. 53–55; Norris, John A. (2007), "Early theories of aqueous metallogenesis in the sixteenth century", *Ambix*, vol. 54 (1), pp. 71–72; Norris, John A. (2014), "Johann Mathesius and sulfur-mercurius in the silver mines of Joachimstal", *Osiris*, vol. 29(1), pp. 40-41, 48; Dym, Warren Alexander (2008), "Alchemy and mining: Metallogenesis and prospecting in early mining books", *Ambix*, vol. 55(3), pp. 238–239; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science*, p. 14.

re metallica (1530), l'humanista i científic alemany Georg Agricola (Glauchau, 1494-Chemnitz, 1555)⁵⁷ atribueix aquest *Bergbüchlein* a Kalbe de Freyberg (fl. 1505), un metge valorat, “non ignobilis medicus”, que va viure a Friburg entre els miners; ell exposa les creences i pràctiques dels miners, interpretant-les en perspectiva alquímica. Aquest llibre va ser traduït pel mineralogista francès Gabriel Auguste Daubrée (Metz, 1814-París, 1896), i publicat el 1890 al *Journal des savants*. Hi trobem explicada la idea que els minerals es generen en el ventre de la Terra-mare per a la unió del mercuri (o argent viu), considerat l'element femení, i del “sofre” (f. 9^v), considerat el semen masculí. El llibre també recorda la idea segons la qual les estrelles controlen la formació dels metalls. Així, doncs, el *Bergbüchlein*, al segle XVI, resumeix un complex d'idees més antigues: per una banda, la concepció antiga de l'embriologia mineral i de la fertilitat de la Terra-mare, i per l'altra la tradició, més erudita, que neix de les doctrines cosmològiques i astrològiques assiriobabilòniques.⁵⁸

L'antiga analogia orgànica es va difondre a Europa quan les teories sobre la metal·logènesi, avançades per alquimistes, filòsofs i metges musulmans com el Geber àrab Jàbir ibn Hayyan (Tus, Iran, 721dC-Kufa, Iraq, 813dC); al-Razi (Rayy, Iran, 864 dC-ca. 925 dC), millor conegut en català antic com Rasis; Ibn Sina (Afshona, Uzbekistan, 980 dC-Hamadan, Iran, 1037), llatinitzat en Avicenna, i d'altres autors àrabs (incloent-hi membres dels Germans de la Puresa o de la Sinceritat, que era una societat filosòfica i esotèrica activa a les ciutats mesopotàmiques de Bàssora i Bagdad cap a la segona meitat del segle X dC), van començar a impregnar la cultura occidental. Aquest passatge es va produir principalment a través de l'obra d'Albert el Gran (Baviera, ca. 1200-Colònia, 1280), conegut també com Doctor Universal per a la vastitud dels seus interessos, teològics, filosòfics i científics, i del seu *De mineralibus* (ca. 1260), del que parlarem en detall més endavant.

⁵⁷ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 115, 117.

⁵⁸ Luzzini, Francesco (2020), “Sounding the depths of providence: mineral (re)generation and human environment interaction in the early modern period”, *Earth Sciences History*, vol. 39 (2), p. 392; DAUBREE, Gabriel August (1890), “La génération des minéraux métalliques dans la pratique des mineurs du Moyen Age”, París, *Journal de Savants*.

Tanmateix, a la *Summa perfectionis magisterii*, la primera gran sistematització de l'alquímia, de la segona meitat del segle XIII, atribuïda a Pau de Tàrent, un franciscà italià conegut com el Geber llatí (que cal no confondre amb el Geber àrab), llegim que allò que la natura no aconsegueix perfeccionar en un gran espai de temps, els alquimistes, amb la seva art, en els forns-úters, ho poden portar a terme en no gaire de temps.

Per concloure, la natura estaria orientada a perfeccionar el regne mineral, així que la transmutació dels metalls en or estaria inscrita en la seva trajectòria. La noblesa de l'or seria el resultat de la seva maduresa i els altres metalls serien comuns només perquè són immadurs. Ara, és cert que l'or està carregat d'una simbologia espiritual lligada a la idea de la immortalitat, ja que pot quedar soterrat durant cinc mil anys sense que les seves qualitats s'alterin, a diferència de l'argent, del coure i del ferro que, d'altra banda, pateixen un procés de degradació. Als orígens de l'alquímia doncs hi hauria la recerca de la immortalitat, és a dir la recerca d'aquella essència de l'home que, per una part, no seria subjecta a la mort. És fa evident que, en aquest context, el paper assumit per l'alquimista és el d'ajudar la natura a complir el seu propòsit, que consisteix en el compliment de la seva descendència, sigui aquesta mineral, animal o humana, fins a la maduresa suprema (la perfecció), és a dir, fins a la immortalitat.⁵⁹ Així que el secret de l'alquímia estaria constituït per la idea que la immortalitat, que les tradicions religioses situen en una altra vida, podria ser produïda, en aquesta vida, mitjançant el treball humà, gràcies a un procés alquímic.⁶⁰

⁵⁹ Eliade, Mircea (1978²), *The forge and the crucible*, pp. 47-49, 51-52, 57, 151; Daubrée, Gabriel August (1890), "La génération des minéraux métalliques dans la pratique des mineurs du Moyen Age", París, *Journal de Savants*, p. 383; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science et mystique*, p. 14.

⁶⁰ Pereira, Michela (2001), *Arcana sapientia*, p. 294; Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 465; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. 5-6.

1. 2. La Xina i la seva esfera d'influència

Les idees i les pràctiques alquímiques existien a la Xina des del segle IV aC, i a l'Índia a partir del segle VI aC. L'alquímia xinesa està relacionada amb el taoisme, i l'alquímia índia està relacionada amb el ioga i el tantrisme. Ambdues tenien com a objectiu final trobar l'elixir que pogués donar la immortalitat.⁶¹

Els xinesos distingien entre “alquímia externa o de laboratori” (*waidan* o *wai tan*) i “alquímia interna o oratòria” (*neidan* o *nei tan*); i creien que podien transmutar el cinabri en l'elixir de la immortalitat. També pensaven que aquest material es podia produir a l'interior del cos humà mitjançant la destil·lació de l'esperma.

En *El secret de la flor d'or*, un tractat xinès d'alquímia taoista, es presenten algunes pràctiques del millor de la intel·ligència xinesa, que no tenim cap motiu per menystenir. El manuscrit del text va ser enviat a Carl Gustav Jung pel seu amic Richard Wilhelm l'any 1928 i va empènyer Jung a apropar-se a l'alquímia. El llibre reproduïx un text del segle VIII dC, que parla del mandala com a símbol de la totalitat, i destaca la importància de la circulació de l'energia. Mandala significa cercle, i en particular cercle màgic. La majoria dels mandales tenen la forma d'una flor, creu o roda, amb una tendència evident cap al número quatre que, com veurem en l'apartat del simbolisme numèric, representa la idea, que està a la base de l'alquímia, de la unitat del tot. De fet, el cosmos (macrocosmos) i l'home (microcosmos) obeeixen a lleis comunes, i queden separats per límits laxos, és a dir que des d'una condició seria possible accedir a l'altra; d'altra banda la flor daurada representaria l'elixir.⁶² El desig de l'alquímia no anava simplement dirigit a la vida terrenal i espiritual (l'ànima humana); sinó que anava encara més enllà buscant l'ànima del món en una idea cosmològica.⁶³

El sentit de la immortalitat i de l'etern esdevenir, expressat pel símbol alquímic de l'“ouroboros” (imatge I), també és present en un altre important text oriental, el *Llibre tibetà dels morts*. Hi trobem les instruccions esotèriques, impartides a l'iniciador, pel

⁶¹ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 129.

⁶² Jung, Carl Gustav e Wilhelm, Richard (2018²), *Il segreto del fiore d'oro: un libro di vita cinese*, Torí, Bollati Boringhieri, pp. 1-146; Jung, Carl Gustav (2016⁵), *Il libro rosso: Liber novus*, Torí, Bollati Boringhieri, pp. 89, 98; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. 11, 15, 17-18, 21.

⁶³ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 109.

tantrisme budista, la doctrina del qual es troba en les grans construccions metafísiques dels monjos Nagarjuna (fl. Sud de l'Índia, II-III segle dC) i Asanga (fl. Peshawar, Pakistan, segles III-IV dC). El *Llibre tibetà dels morts*, tal com es coneix avui, prové de la tradició atribuïda a Padma Sambhava (fl. Oddiyana, frontera afgano-pakistanesa, segle VIIIaC), conegut entre els tibetans com el segon Buda. Al Tibet, ell va ajudar a restablir el *Dharma*, una paraula que ens reporta a la llei de l'harmonia, és a dir, de la naturalesa essencial de l'ésser, que havia degenerat a causa de les tradicions animistes i de la màgia negra. A l'últim capítol del llibre, dedicat als signes premonitoris de la mort, ens trobem davant d'una recopilació intermèdia entre el diagnòstic mèdic i el folklore. A més dels signes físics que anuncien la imminent dissolució del cos i que tenen un autèntic valor científic, n'hi ha d'altres que ens transporten als àmbits imprecisos de l'alquímia, l'astrologia i la màgia. El moment de transició de la vida a la mort s'anomena "bardo", i seria un període de quaranta-nou dies posteriors a la mort, en què apareixeria al difunt una llum de quatre colors, símbol de la purificació dels quatre elements. A més, també en aquest text, com en alguns textos alquímics, es parla del naixement d'un ou i del pas de la calor a la humitat, es parla de "quinta essència" (ff. 4v i 5r), o "èter" en un sentit espiritual, de substàncies precioses, i de la energia vital; hi trobem alguns símbols com la roda i el mandala; els animals com el lleó, la serp (IMATGE I I XXXVII), el corb, el paó; les estacions, i per concloure es parla del "sol" i de la "lluna". Existir és arribar a ser, i l'esdevenir és només l'ombra de l'ésser, subjecte a una corrupció sempre renovada i al desig mai satisfet. La pau rau a dissoldre's en aquella llum incolora de la qual s'originen totes les coses i que també brilla en nosaltres mateixos. Res acaba amb la mort perquè l'energia de la qual estem fets té les característiques de l'eternitat. Som infinits i eterns com el cosmos, però som presoners dels nostres hàbits, pors i il·lusions poderoses, de manera que sovint no ens plantegem conscientment formar part del tot universal.⁶⁴

⁶⁴ Tucci, Giuseppe (ed.) (1998), *Il libro tibetano dei morti*, Milà, SE (Conoscenza religiosa, 9), p. 62; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 13.

1. 3. La tradició grecoegípcia

L'alquímia occidental de la Antiguitat és constituïda d'un sincretisme entre elements egipcis i influències gregues, i comprèn un conjunt de textos i imatges molt complex i de gran valor.⁶⁵

Els documents més antics de la tradició grecoegípcia són dos papirs alquímics del final del segle III dC o inicis del segle IV dC, conservats a Leiden (Rijksmuseum van Oudheden, papir 10) i Estocolm (Kongelige Bibliotek, Handskriftsavdelingen, dep. 45), escrits en llengua grega, amb gran probabilitat a Alexandria d'Egipte, centre cultural del món antic. Aquests papirs alquímics tenen la forma de receptaris tècnics, on es troben els temes de la imitació dels metalls nobles i de la fabricació de pedres i teixits.⁶⁶

En els primers escrits alquímics també es troba el mite d'un origen diví d'aquest coneixement: els grecs van reconèixer grans afinitats entre la figura del seu déu Hermes i la del déu egipci Thot, el déu amb el bec d'ibis, i van unir les dues divinitats en un sol personatge: Hermes-Thot. El déu Hermes-Thot es va humanitzar i es va transformar en el savi Hermes-Trismegist, conegut en grec antic com *Hermes ho Trismégistos*, i en llatí com *Mercurius ter Maximus*, és a dir Hermes, el tres vegades grandíssim. Aquest personatge hauria estat el creador, o “transmissor”, de l'alquímia en una època indeterminada de l'Antiguitat.⁶⁷

La *Taula de maragda* (segle VIII aC), coneguda per traduccions gregues i àrabs, i considerada el text bàsic de referència de la tradició alquímica, segons la tradició va ser trobada en una cova subterrània, en mans d'una estàtua d'Hermes Trismegist. Aquest episodi representa el paradigma de la investigació alquímica, accessible només per a aquells que s'enfronten a les dificultats d'una “baixada als inferns” (la cova subterrània)

⁶⁵ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 81.

⁶⁶ Halleux, Robert (1977), *Alchimistes grecs. I, Papyrus de Leyde, Papyrus de Stockholm, fragments de recettes*, texte établi et traduit par Paris, Union Académique Internationale, pp. XV + 326; Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 9; Martí Castellà, Sadurní (2009), “Francesc Eiximenis i la màgia”, p. 56.

⁶⁷ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 14; Rampling, Jennifer M. (2020), *The experimental fire*, Chicago University Press, Synthesis, p. 12; Hermes Trismegistus, *Tabula smaragdina*, in Manget, Jean Jacques (1702), *Bibliotheca Chemica Curiosa*, Ginebra, vol. 1, p. 381; Jung, Carl Gustav (2017), *Mysterium coniunctionis*, p. 18.

amb efectes catàrtics. En la *Taula* és present una cosmovisió caracteritzada per la intercanviabilitat de l'alt i del baix, i això es manté com a rerefons de la pràctica alquímica, expressada per mitjà d'aforismes.⁶⁸

El primer punt de la *Taula de maragda* explica el propòsit de la ciència hermètica: “En veritat, certament i sense dubte, tot el que està a baix és com el que està a dalt, i tot el que està a dalt és com el que està a baix”. La primera versió coneguda d'aquestes línies apareix en àrab al segle VI, la primera traducció al llatí apareix al segle XII i reflecteix una creença en un “dalt” (macrocosmos) i un “baix” (microcosmos), que és fonamental per a la filosofia hermètica: el cos humà (microcosmos) es veu afectat pel món exterior (macrocosmos), així que, quan algú aconsegueix el domini sobre el món interior (microcosmos), podria començar a ser capaç de controlar el món exterior (macrocosmos).

Una altra notícia interessant, en aquesta reconstrucció del recorregut històric de l'alquímia que ens pot ajudar a descodificar el seu llenguatge misteriós, procedeix de Robert de Chester (fl. mitjan segle XII), un astrònom i arabista anglès conegut per les seves traduccions científiques i per haver traduït al llatí l'*Alcorà* el 1143. Ell mateix va traduir, probablement mentre residia a Pamplona, i també de l'àrab al llatí, el 1144, un diàleg entre el savi Morienus i el rei àrab Khalid. Es tracta del *Testamentum de Morienus*, també conegut com a *Liber de compositione alchimiae*. Morienus va ser un llegendari ermità cristià de finals de segle VII dC, que, segons es diu, vivia a les muntanyes a prop de Jerusalem. La cosa més interessant és que Robert de Chester va enriquir la seva traducció amb un pròleg, que va tenir també una difusió independent, en el qual l'origen de l'alquímia es relaciona amb la invenció de les arts i les ciències per

⁶⁸ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 5, 78-79, 115-117, 119-134; Mandosio, Jean-Marc - Caiazza, Irene (2004), “La *Tabula smaragdina* nel Medioevo latino”, dins: Lucentini, Paolo - Parri, Ilaria - Perrone Compagni, Vittoria (eds.), *Hermetism from Late Antiquity to Humanism: Atti del Convegno internazionale di studi (Napoli, 20-24 novembre 2001)*, Turnhout, Brepols (Instrumenta Patristica et Mediaevalia, 40) pp. 681-713; Thorndike, Lynn (1923-1958), HMES, Nova York-Londres, Columbia University Press - MacMillan, vol. 3, cap. 1-7, 9-11, 22, 29, 36-37, i vol. 4, cap. 1, 53; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 23; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science et mystique*, p. 14; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 78, 140; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, in *Histoire Littéraire de la France*, París, vol. 29, pp. 1-386.

part del mític Hermes Trismegist, anomenat “el tres vegades gran” pel fet de tenir tres identitats diferenciades: la de Rei, la de Filòsof i la de Profeta.

Trismegist, doncs, pot ser considerat, a tots els efectes, el fundador de l'alquímia i el pare mitològic dels que la practiquen, que de fet també s'anomenaven, entre ells, “fills”, “fills de doctrina” o encara “fills d'Hermes”. A Hermes Trismegist es remunta l'*Hermetica*,⁶⁹ que es un conjunt d'obres, que inclou textos filosòfics i tècnics (segles II-III dC), difós a Europa gràcies sobretot a les traduccions de Marsilio Ficino (Florència, 1433-1499), que va ser el membre més important de la escola platònica de Florència, fundada per Cosme I de Mèdici (Florència, 1519 - 1574).⁷⁰

Tanmateix els grecs es van apropiat de les creences hermètiques egípcies i les van unir amb les filosofies pitagòrica, jònica i gnòstica; també van ser absorbides les teories platòniques i neoplatòniques, que veien l'aspecte físic del món com a imperfecte i creien en Déu com a ment còsmica transcendent.

⁶⁹ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 159; Jung, Carl Gustav (2016⁵), *Il libro rosso: Liber novus*, p. 275, nota 265; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science et mystique*, p. 13.

⁷⁰ Yates, Frances A. (1969²), *Giordano Bruno e la tradizione ermetica*, Roma-Bari, Laterza, p. 93; Rutkin, H Darrel (2019), *Sapientia Astrologica: Astrology, Magic and Natural Knowledge, ca. 1250-1800*, Cham, Springer (Archimedes, 55), pp. LXXXIX + 515; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 122-123; Martí Castellà, Sadurní (2009), “Francesc Eiximenis i la màgia”, p. 56; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 10, 22, 33.

IMATGE XI

La imatge, obra de Giovanni di Stefano (1488), és en un mosaic de la catedral de Siena, i representa un savi amb un cartell sota els peus que n'expressa la identitat: "Hermis Mercurius Trismegistus, contemporaneus Moysi" (Hermes Mercuri Trismegistus, contemporani de Moisès). Al llibre obert del savi es pot llegir: "Suscipite o licteras et leges Egiptii" (Accepteu les òptimes] escriptures i lleis de l'Egipci). Font: <<https://www.pinterest.it>>. ⁷¹

⁷¹ Buosi Moncunill, Stefania (2018), "El Testament pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI", Siena, XII Congrés internacional *Espècies de llocs, viatges, geografies 29-30/11 i 1/12/2018*, AISC: Associació italiana d'Estudis catalans, Universitat per a Estrangers de Siena; Bussagli, Mario (2017²), *Arte e magia a Siena*, prefacció de Cardini, Franco, Siena, Betti, pp. 37-38; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 23. Agraeixo el comentari lingüístic a Sebastià Giralte Soler.

Entre els primers autors que van escriure sobre alquímia també hi va haver molts jueus; n'és un exemple Maria la Jueva, coincident o confosa amb *Maria Prophetissa* (fl. segle III dC), aparentment la primera dona alquimista que identifiquem amb un nom personal real, no mitològic.⁷²

El deixeble de Maria la Jueva, Zòsim de Panòpolis (fl. segle IV dC), gnòstic i hermètic, que va ser bisbe d'Alexandria, és un altre nom important relacionat amb l'alquímia dels orígens. Zòsim va ser el primer a afirmar que l'origen de l'alquímia cal cercar-lo a la Bíblia i aquesta idea es mantingué durant tota l'Edat Mitjana, sovint juntament amb l'associació entre cultura jueva, càbala i alquímia.⁷³

Olimpiodor de Tebes (fl. segle V dC) va ser un historiador pagà que es mostrà familiaritzat amb l'equipament del laboratori alquímic. En la seva obra es detecten influències gnòstiques.⁷⁴ Efectivament, la recerca de la salvació mitjançant la millora de la matèria, típica de l'alquímia, és un motiu d'origen gnòstic (el gnosticisme va sorgir cap a la primera meitat del segle I dC i va durar almenys fins al segle VI dC).⁷⁵ D'aquesta època s'han conservat textos caracteritzats per un ric simbolisme, terminologia especialitzada i il·lustracions dels aparells.

1. 4. El món àrab

La gran expansió de l'alquímia al món àrab s'evidencia per a la quantitat de referències textuais, fins i tot fora de la bibliografia estrictament alquímica, i per la varietat dels àmbits en què el propi llenguatge alquímic s'utilitzava, per exemple en el misticisme

⁷² Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, p. 7.

⁷³ Jung, Carl Gustav (2016⁵), *Il libro rosso: Liber novus*, p. 40; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 125, 130; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 78.

⁷⁴ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 20; Berthelot, Marcelin (1887-1888), *Collection des anciens alchimistes grecs*, vol. 2, p. 41.

⁷⁵ Shepard, H. J. (1957), "Gnosticism and alchemy", *Ambix*, vol. 6, pp. 86-101; Marksches, Christoph (2019), *Die gnosis*, Torí, Claudiana (Piccola Collana Moderna), pp. 1-171; Albrile, Ezio (2020), *Misteri gnostici, alle origini dei dualismi occidentali*, Roma, Writeupsite (Archidoxa, Collana di Storia delle Religioni), pp. 1-172; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 115-116, 119.

sufí. El pensament platònic i aristotèlic, que ja havia estat en certa manera inclòs en la ciència hermètica, va continuar sent assimilat.

En *l'Ars alkimiae* de Miquel Scot (1175-1232/1236), un filòsof i alquimista escocès actiu a la cort de Frederic II Hohenstaufen a Sicília (Jesi, 1194-Castel Fiorentino, 1250), es documenta la difusió de la pràctica alquímica a tota l'àrea europea.⁷⁶

Una font històrica àrab molt important és el *Fihrist* d'Ibn an-Nadim (segona meitat del segle X dC), un bibliògraf xiïta, que ens presenta el príncep omeia Khalid (segles VII-VIII dC) com el primer alquimista àrab, i declara haver vist obres seves i el seu *Testament alquímic* dirigit al fill. Es tracta del mateix Khalid al que es refereix Morienus en el seu *Testamentum*.

Alquimistes islàmics com Jàbir ibn Hayyan (Geber àrab) i al-Razi (Rasis o Rhazes) van aportar descobriments químics clau, tals com, per indicar només un exemple, la tècnica de la destil·lació (ff. 102^r, 122^r, 125^r). Les mateixes paraules alambí *al-inbīq*, i alcohol *al-kuhl* són d'origen àrab.

El famós *corpus jabirianum* (segles VIII-X dC), atribuït a Geber (àrab), es centra en obres que comprenen una mescla de filosofia natural, mitologia i màgia. La filosofia natural era una disciplina estrictament relacionada amb el que avui dia anomenem “ciència”, però amb un abast i una intenció més amplis: els filòsofs naturals estudiaven el món natural, com ho fan els científics moderns, però ho feien dins d'una visió que incloïa la teologia i la metafísica.⁷⁷ El *corpus jabirianum* comprèn la teoria del sofre-mercuri i defineix l'elixir, constituït per una barreja de matèria animal, vegetal i mineral, com una panacea capaç de curar totes les malalties humanes i les dels metalls, i que també pot ser utilitzada per a la fabricació de l'or. Tanmateix, es parla de l'homuncle, entès com una vida artificial creada mitjançant de l'alquímia.

També podem recordar que el metge i alquimista persa Rasis va ser famós sobretot per la influència que, com hem explicat abans, va exercir durant l'Edat Mitjana i perquè, al final de la seva vida, va escriure una obra molt interessant, coneguda com el *Llibre dels*

⁷⁶ Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 456; Burnett, Charles (1994) “Michael Scot and the Transmission of Scientific Culture”, pp. 101-126; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 272; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 120.

⁷⁷ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 27, 83.

secrets, on presenta la teoria corpuscular, segons la qual els cossos estan formats per petites parts indivisibles o àtoms, que són eterns.⁷⁸

Seguim amb Ibn Sīnā (Avicenna), que era un filòsof i metge persa molt conegut, tant que el seu nom fou utilitzat per a signar nombroses obres alquímiques, que avui els especialistes consideren apòcrifes, com les de Lull i les de de Vilanova; al contrari, Avicenna va atacar els alquimistes en el seu *Llibre dels remeis*, afirmant que els productes de la natura sempre són millors que els artificials. No obstant això, sembla que una de les obres alquímiques originàriament en àrab i traduïda al llatí amb el seu nom, l'*Epistola ad Hasen regem de re recta*, on es parla de l'elixir, sigui seva, cosa que testimoniarà un interès efectiu, encara que ambivalent, per l'alquímia, cosa d'altra banda que, com veurem més endavant, no era tan estrany.⁷⁹

La ciència àrab, en el seu conjunt, va ser introduïda a Europa al segle XII, mercès, d'una banda, a l'activitat traductora del cercle de Toledo, conduïda per mossàrabs o jueus i efectuada de l'àrab o de l'hebreu al llatí i a les llengües vulgars, i, d'altra banda, gràcies a l'impuls dels traductors de la cort de Frederic II Hohenstaufen a Sicília.⁸⁰ També

⁷⁸ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 5, 66, 135-136, 272; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 455, 457; Gillispie, Charles Coulston (dir.) (1970-1990), *Dictionary of Scientific Biography*, Nova York, Charles Scribner's Sons, vol. 18; Ullmann, Manfred (1970), *Die Medizin im Islam*, Leiden-Colònia, E. J. Brill (Handbuch der Orientalistik, 1), pp. XXIV + 379; Jacquart, Danielle-Micheau, Françoise (1990), *La médecine arabe et l'Occident médiéval*, París, Maisonneuve & Larose; Sezgin, Fuat (ed.) (1999), *Muhammad Ibn Zakariya' ar-Razi (d. 313/925): texts and studies*, collected and reprinted by — in collaboration with Amawi, Mazen, Ehrig-Eggert, Carl and Neubauer, Eckhard, Frankfurt am Main, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University (Islamic Philosophy, 18), pp. 291; *Sciència.cat DB*, al-Rāzī, nom22: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=22> [consulta: 12/1/2023]; Glick, Thomas F. - Livesey, Steven John - Wallis, Faith (eds.) (2005), *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Nova York - Londres, Routledge (Routledge encyclopedias of the Middle Ages, 11), pp. XXV + 598; Richter-Bernburg, Lutz (2006), "Razi, Al-, or Rhazes", dins: Meri, Josef W. (ed.), *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Nova York-Londres, Routledge (Routledge encyclopedias of the Middle Ages, 13), pp. 671-674.

⁷⁹ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 457; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 80-81, 272.

⁸⁰ Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, pp. 11-14; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, pp. 70-72; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 7.

tenim notícia que el rei d'Aragó Jaume II el Just (regnat, 1291-1327), i els seus successors, entre els quals destaca Pere III el Cerimoniós (regnat, 1336-1387), patrocinaren traduccions medico-pràctiques de l'àrab i de l'hebreu al català; en aquest context es van produir també textos aljamiats, és a dir escrits en català però en alfabet àrab o hebreu.

D'altra banda, el mateix Dante Alighieri (Florència, 1265-Ravenna, 1321), al voltant del 1305, en l'obra *De vulgari eloquentia*, assenyala l'inici de les primeres reivindicacions de l'ús del vulgar per a l'escriptura de matèries fins llavors reservades al llatí. A l'àmbit de la cultura catalana en tenim també un bon exemple en la reiterada apologia del "bell catalanesch" que efectuà Ramon Muntaner a la seva *Crònica* (1325-1328).⁸¹

Per concloure, afegim que les primeres obres científiques que es traduïren o s'escriviren en vulgar van tenir sovint un caràcter pràctic i els textos que permetien de mantenir la salut i fer front a la malaltia foren els autèntics preferits. Mentrestant, el llatí es va continuar mantenint per a la reflexió filosòfica. Tot i aquesta "diglòssia", cal destacar que l'ús del vulgar en textos mèdics, científics i tècnics fou decisiu en el procés de vernacularització del saber que va experimentar l'Occident europeu durant la Baixa Edat Mitjana.⁸²

1. 5. L'alquímia a l'Occident europeu medieval

Els historiadors de la ciència comencen a parlar d'alquímia a l'Occident europeu al segle XII, i particularment fent referència a la regió occitanocatalana. Això no vol dir que abans d'aquesta data a Occident hi hagués una manca total de formes de tractament dels metalls. En tenim notícia en tres tipus d'escrits: els lapidaris, les enciclopèdies i els receptaris tècnics. Els lapidaris i les enciclopèdies presenten llistes i descripcions de minerals, pedres i gemmes amb virtuts màgiques i terapèutiques excepcionals i els receptaris tècnics, dels que parlarem a l'apartat corresponent, es presenten com col·leccions de receptes sobre tècniques de pintura, tintura, orfebreria o cristalleria,

⁸¹ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 8.

⁸² Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 31, 37-39.

entre d'altres, de vegades emmarcades en perspectives hermètiques. Cal destacar que la tradició que arriba a Occident, com hem vist, no és pas monolítica, al contrari, presenta corrents diferents i és acompanyada d'un viu debat, l'esmentada "quaestio de alchimia", sobre el valor de la recerca alquímica.

El procés de traducció dels textos alquímics arriba al seu punt culminant al segle XIII, quan va ser traduïda al llatí l'obra de Gerbert d'Orlhac (Alvèrnia, ca. 940/950-Roma, 1003) que, més tard, es convertiria en el papa Silvestre II.⁸³

1. 5. 1. Cap a l'alquímia mèdica o de l'elixir: els autors fonamentals

El desenvolupament de l'alquímia en tota l'àrea europea va ser influït per l'interès de dos eminents erudits del segle XIII: el franciscà anglès Roger Bacon (Somerset, ca. 1214-Oxford, 1294) i el dominicà alemany Albert el Gran, autor de l'obra *De mineralibus*, que hem tractat més amunt.⁸⁴

L'autor anònim del *Testamentum*, anomenat per Michela Pereira *Magister Testamenti*, també va ser influït per Roger Bacon; i, d'altra banda, trobem al manuscrit Esp. 289, una obra falsament atribuïda a Albert el Gran: el *Llibre de les virtuts d'Albert*.⁸⁵

Aquests dos autors fonamentals no van ser estrictament alquimistes. Tot i així, ens apareixen interessats per la nova matèria, demostrant haver tingut un contacte directe amb els experiments dels alquimistes i amb les informacions relacionades, és a dir amb les dues parts, la part pràctica i la part teòrica, que caracteritzen el coneixement alquímic.

Per a Bacon, els objectius de l'alquímia metal·lúrgica estan integrats en una idea de l'alquímia com a ciència de transformació global de l'home. Bacon connecta el tema de

⁸³ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 3-7; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, pp. 43-49, 70-72, 74-79; García Font, Juan (1976), *Historia de la alquimia en España*, Madrid, Editora Nacional, cap. 2; Crisciani, Chiara (1976), "La 'quaestio de alchimia' ", pp. 119-124; Berthelot, Marcelin (1893), *La chimie au Moyen Âge*, París, Imprimerie Nationale, vol. 1, pp. 229-253; Thorndike, Lynn (1923-1958), *HMES*, vol. 1, pp. 649, 760; Crisciani, Chiara (2002), *Il papa e l'alchimia*, cap 1.

⁸⁴ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 270-271.

⁸⁵ Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, pp. IX-X.

l'elixir alquímic amb el de l'extensió de la vida, pel qual va sorgir a mitjan segle XIII un important interès en els cercles cultes, i en particular a la cúria papal. No és impossible que fins i tot conegués, a través del contacte amb missioners que tornaven de l'Extrem Orient, aquella alquímia xinesa en la qual la recerca del *nei tan*, la beguda de la immortalitat, era un element central.⁸⁶

Ell valora tant l'alquímia com per arribar a proposar-la com a fonament de la ciència i la medicina, ja que ensenya com totes les coses es generen a partir dels elements.⁸⁷

Per a Albert el Gran, l'alquímia també és una ciència important, però essencialment metal·lúrgica. Ell defensa que, amb el foc, l'alquimista pot desfer la forma del metall i reduir-lo als seus components primaris, encara que només la natura pugui conferir una nova forma a aquesta nova matèria artificialment reconduïda a l'estat de "matèria primera". Albert ens ofereix una visió ordenada, aristotelicoescolàstica, coherent i unificada, d'alguns problemes alquímics, que abans estaven recollits, de manera caòtica, en receptaris, i tractats diversos.

SEGLE XIII	
ROGER BACON (franciscà anglès, ca. 1214-1294)	ALBERT EL GRAN O DOCTOR UNIVERSAL (dominicà alemany, ca. 1200-1280)
No va ser alquimista, però s'apropa a l'alquímia.	No va ser alquimista, però s'apropa a l'alquímia.
> <i>Scientia Experimentalis</i> (alquímia metal·lúrgica + alquímia com a ciència de transformació global de l'home): recerca d'una medicina universal, connecta el tema de l'elixir alquímic amb el de la extensió de la vida.	> Alquímia natural (alquímia metal·lúrgica): en tot cas, els humans no poden superar el poder de la natura.
<i>Opus maius</i> , <i>Opus minus</i> i <i>Opus tertium</i> , i un quart escrit, avui perdut, parlen d'alquímia.	<i>De mineralibus</i> (ca. 1260), amb moltes informacions sobre mineralogia i metal·lúrgia extretes de l'alquímia. Altres dos escrits interessants per a l'alquímia són el <i>De vegetalibus et plantis</i> i el <i>De animalibus</i> .
Se li atribueixen diversos escrits alquímics, produïts certament a l'època posterior a la seva	Se li atribueix un <i>Libellus de alchimia</i> , que conté moltes semblances amb el <i>De mineralibus</i> .

⁸⁶ Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, pp. XI-XII.

⁸⁷ Rampling, Jennifer M. (2020), *The Experimental Fire*, Chicago University Press, p. 9.

mort.	
Influència de Roger Bacon sobre el <i>Magister Testamenti</i> .	<i>Llibre de les virtuts d'Albert</i> (ms. BnF Esp. 289, ff. 194 ^v -197 ^v) (Pseudo-Albert).

TAULA II

Comparació entre Roger Bacon i Albert el Gran, dos autors fonamentals per entendre l'alquímia medieval.⁸⁸

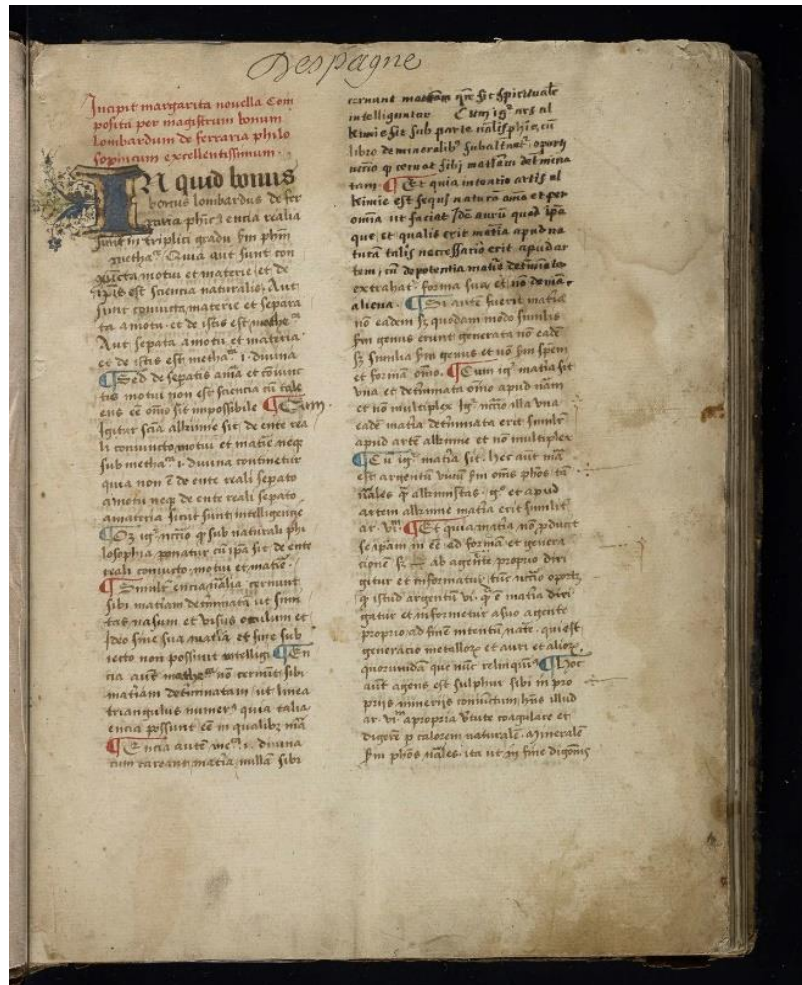
De l'època baixmedieval cal recordar, per la gran importància que té, l'obra *Pretiosa margarita novella* (1330), escrita pel metge i alquimista de Ferrara, Pietro Bono,⁸⁹ que va exercir també en les ciutats de Traú i Pola. L'obra presenta una discussió dels arguments a favor i en contra de l'alquímia: Pietro Bono considera l'alquímia com una ciència veritable, semblant a la medicina, amb una part teòrica i una part pràctica.⁹⁰

En el curs de la recerca que vaig fer al Science History Institute de Filadèlfia, vaig poder consultar una còpia de l'obra del segle XV (1450-1480), conservada al manuscrit 3 de la Othmer Library. Dins del manuscrit, vaig trobar un paper que diu que l'obra va ser escrita a Pola, tot i que aquest manuscrit prové de la península Ibèrica; hi ha, de fet, a l'inici i al final del manuscrit la inscripció "Despaigne". El paper parla d'un tal "Johan la Borya de Mossats", que l'any 1532 va dipositar el manuscrit a la botiga d'un mestre, possiblement un apotecari, un cert "Anthoni Laurens", "de la vila de Prats". Aquest relat, i la filigrana i l'enquadració del manuscrit, donen suport a la procedència ibèrica de la còpia, en concret catalana, que també és suggerida per la grafia ibèrica de la paraula "alquímia" present en tot el manuscrit. És, doncs, molt possible que el manuscrit procedeixi directament de l'àrea occitanocatalana o de la cort de Nàpols, sota el domini de la Corona d'Aragó des del 1442.

⁸⁸ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 143-144, 157-161, 163-169, 270-271; Pereira, Michela (2001), *Arcana sapienza*, p. 278; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 455-456, 458, 460; Crisciani, Chiara (2002), *Il papa e l'alchimia*, cap. 1. 1.

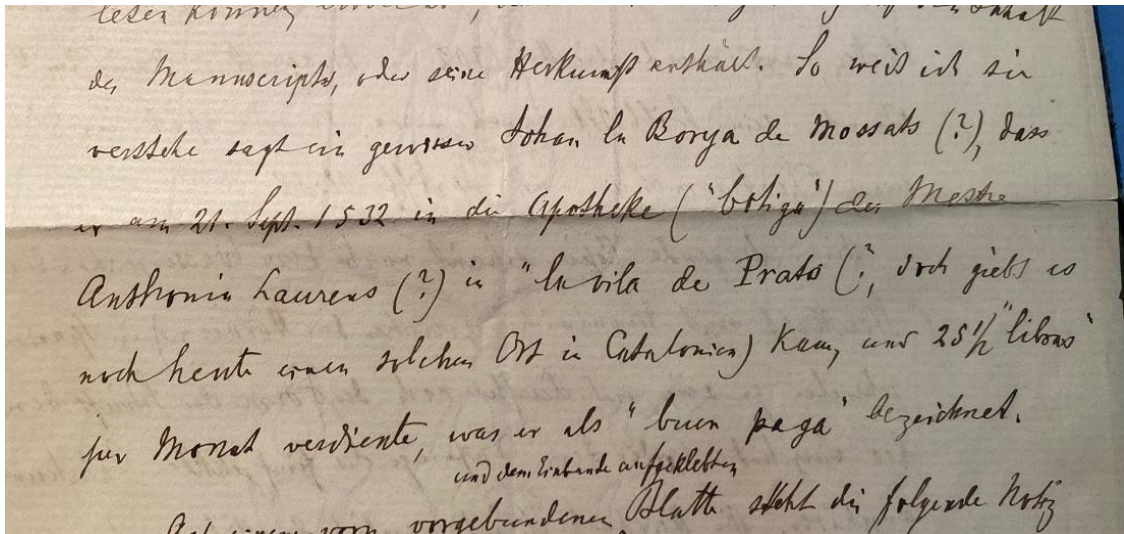
⁸⁹ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 16-18, 20-21, 27-28, 66-68, 83, 203-209; Pietro Bono da Ferrara, *Pretiosa margarita novella*, in Manget, Jean-Jacques (1702), *Bibliotheca chemica curiosa*, vol. 2, pp. 1-70; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 186.

⁹⁰ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 171-179, 203-217.

IMATGE XII

Incipit d'una còpia del segle XV (ca. 1450-1480) de l'obra *Pretiosa Margarita Novella*, escrita el 1330 per l'alquimista i metge de Ferrara Pietro Bono. A l'inici i al final del manuscrit hi ha la inscripció "Despaigne", delatora del seu origen (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 3, f. 1^a).

IMATGE XIII

Aquest paper, en alemany, trobat dins el manuscrit de la *Pretiosa Margarita Novella* conservat a la Othmer Library de Filadèlfia (ms. 3), parla d'un tal "Johan Laborya de Mossach" que, l'any 1532, va depositar el mateix manuscrit a la botiga d'un mestre, possiblement apotecari, un cert "Anthoni Laurens", "de la vila de Prats", en terres catalanes (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 3, interior).

En el segle XIV, la pesta, l'increment de les guerres i els períodes de carestia van representar un obstacle per a l'exercici filosòfic en general.

L'alquímia es va mantenir viva gràcies a homes com el francès Nicolas Flamel, un dels pocs alquimistes que van escriure en aquests temps difícils. Nicolas, i la seva dona Pernelle, van centrar el seu interès en l'alquímia entorn a la recerca de la pedra filosofal, que es conta llegendàriament que van trobar,⁹¹ així com es conta també que van trobar el secret de la immortalitat:

"Una fría noche, mientras Nicolás buscaba información sobre piedras, un extraño hombre, el cual se presenta a sí mismo como Abraham el Judío, se le acerca y tras una breve charla le regala un curioso libro. El libro estaba cargado de escrituras cabalistas y mitología griega, algo que llamó la atención de Flamel. Inmediatamente tras recibirlo se pondría la meta de descifrar sus secretos, tarea que consumiría toda su vida. Como era tal el caudal de información y misterios que la obra contenía, Nicolás se encuentra en la necesidad de consultar a varios sabios, por lo que comienza a

⁹¹ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 45, 92.

recorrer el mundo. Viajando a España, en tierras andaluzas, se entrevista con varias autoridades religiosas y lentamente va creando manuscritos explicando el libro. Un día, gracias a la fortuna, logra encontrar al Maestro Canches, un hombre de inmensa sabiduría, y quien sería su llave para desvelar el misterio. Tras muchas charlas, deciden viajar hacia París, con el desgraciado resultado de la muerte de Canches por una enfermedad durante el viaje. Tal acontecimiento no frenaría el deseo de Nicolás y éste, muy empeñado, lograría tras varios años descifrar los misterios del tomo y conseguir la deseada piedra.

Una vez con la piedra en su poder, Flamel se volvió extremadamente rico y comenzó, a aburrirse del dinero y a regalarlo. Decenas de hospitales, librerías y escuelas fueron construidas bajo su padrinazgo, y curiosamente algunos edificios aún conservan escrituras con su nombre. De todas maneras, el tiempo iría minando su salud y la vejez prontamente llegaría a hacerle una última llamada. A su muerte, su entierro fue llevado a cabo de la manera exacta que Nicolás había exigido, incluso fue utilizada una extraña lápida cargada de simbologías y runas.⁹²

Pasado un tiempo de su muerte ya todo el mundo se había olvidado del extraño personaje, pero, como no queriendo irse, Flamel sorprendería al mundo incluso una vez más. Unos meses después de su entierro, por cuestiones legales, debe abrirse su tumba ante la rigurosa mirada de abogados y hombres de ley. Lo que ni estos hombres, ni el pueblo entero, podían haber imaginado es que al abrir la tumba esta se encontraba vacía sin ningún resto humano y sin ninguna señal de forzamiento o rotura. Quedando así el destino del viejo alquimista en el más oscuro y absoluto de los misterios”.⁹³

La llegenda no té fonament històric. Es basa en publicacions del segle XVII que fan referència a *Le livre des figures hieroglyphiques* (“Llibre de figures jeroglífiques”), un text publicat a París l’any 1612, molt després de la mort de Flamel; tot i així, ens pot il·lustrar sobre la idea que es tenia de l’alquimista i que sí té, com hem vist, fonament històric: relació amb el món jueu, viatge en general, i en concret a Espanya (a al-Àndalus, que ens fa pensar en el lligam amb el món àrab), passatge de saviesa no convencional (de mestre a deixeble), caràcter secret de la ciència (sistema sapiencial de transmissió de derivació de l’Orient Mitjà), lligam amb el mite i el món grec, i, per concloure, relació amb la medicina.

⁹² Es tracta de la pedra tombal que avui es troba al Museu de Cluny, vegeu la IMATGE III.

⁹³ El text es troba a *Leyendas medievales: la cultura del Medioevo y sus mitos* <<https://leyendasmedievales.over-blog.es/article-la-alquimia-en-la-edad-media-123155005.html>> [consulta: 4/3/2023]; s’agraeix Fernando Serrano Larráyoiz per la senyalació.

El segle XV, en canvi, va viure una gran expansió de l'alquímia, fet que es reflecteix en el nombre de manuscrits d'aquesta època que s'han conservat. Es comença una recuperació de les imatges de la mitologia clàssica, que seguirà al segle successiu, cosa que explica l'èxit dels manuscrits il·lustrats.

La pràctica de l'alquímia condueix també, poc a poc, al perfeccionament dels dispositius alquímics com ara forns, alambins i altres aparells de vidre.⁹⁴

També és l'època en què es produeix un increment de l'ús de les llengües vulgars en la producció d'aquest tipus d'escrits. El llatí encara domina però les obres traduïdes augmenten. La introducció de la impremta a l'Europa Occidental, al voltant del 1450, atribuïda a Johannes Gutenberg (Magúncia, ca. 1400-1468), un orfebre de Mainz, no va tenir, en principi, molta influència en la transmissió de l'alquímia ja que, per la seva natura secreta, de moment es va continuar transmetent en forma manuscrita.⁹⁵

1. 5. 2. Els importants textos alquímics d'àrea occitanocatalana: Joan de Rocatalhada, Pseudo-Ramon Llull, Pseudo-Arnau de Vilanova

A l'àrea occitanocatalana trobem noms universalment coneguts relacionats amb la història de l'alquímia, especialment en referència a l'alquímia mèdica o de l'elixir, que aquí va tenir el seu floriment.

El més important d'aquests noms és, sense cap dubte, el del franciscà occità Joan de Rocatalhada, autor del *Liber de consideratione quintae essentiae omnium rerum* (ca. 1351). Aquesta obra es conserva en un centenar de manuscrits i és considerada una de les obres alquímiques més difoses de l'Edat Mitjana.⁹⁶ El frare s'interessa per projectes operatius d'alquímia, centrats en la transmutació i en la recerca de la perfecció amb

⁹⁴ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 230.

⁹⁵ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 12.

⁹⁶ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 468; Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", p. 63; Bignami-Odier, Jeanne (1952), *Études sur Jean de Roquetaillade (Johannes de Rupescissa)*, París, J. Vrin; Bignami-Odier, Jeanne (1981), "Jean de Roquetaillade (de Rupescissa), théologien, polémiste, alchimiste", dins: AA.DD., *Histoire littéraire de la France*, París, Imprimerie Nationale; Halleux, Robert (1981), "Les ouvrages alchimiques de Jean de Rupescissa", dins *Histoire Littéraire de la France*, París, vol. 34, pp. 241-84.

finalitats socials, de renovació religiosa, amb un fort anhel utòpic i profètic;⁹⁷ ell devia de ser un tipus d'intel·lectual al marge del sistema vigent, però extremament informat, curiós per les notícies, i ben conscient de les necessitats de la societat que l'envoltava. La seva importància ve del fet que, en la seva obra, produeix una fusió entre la destil·lació farmacològica i la doctrina alquímica de l'elixir, descrivint l'alcohol del vi i les maneres d'obtenir-lo i de produir-ne medicaments molt potents, com l'"or potable", al que dona també el nom d'"aigua ardent" o de "quinta essència".

Arnau de Vilanova, per la relació entre els interessos espirituals i mèdics, per l'activitat que desenvolupà tant dins com fora de la institució universitària, per la seva actitud experimental en l'ús mèdic de substàncies i procediments propers als alquímics, com la destil·lació, i per les seves relacions amb la cúria papal, ha estat decisiu per afavorir tant el desenvolupament de les recerques alquímiques en sentit medicofarmacològic, com la difusió de l'alquímia de l'elixir, encara que les obres alquímiques que li van ser atribuïdes són totes apòcrifes.⁹⁸ La tècnica de destil·lació, utilitzada per Arnau, és la base del *Liber de vinis* ("Llibre dels vins"), on es parla d'un vi d'or, dotat de virtuts molt potents, com la de conservar la joventut. Segons els estudis més recents, aquesta obra s'ha d'atribuir a Perarnau de Vilanova (primera meitat del segle XIV), que fou un alquimista occità, metge i cirurgià a Montpeller, que l'any 1341 era a la cort papal, i que també seria l'autor del primer nucli d'obres del *corpus* alquímic pseudoarnaldià. Parlaré més endavant en detall d'aquest tema. Certament, la proposta de reforma del cristianisme proposada per Arnau, i basada en la radicalitat espiritual franciscana, era heterodoxa, i un context, com aquest, revolucionari envers l'Església catòlica, podria explicar perquè la seva figura va ser atractiva per a l'atribució d'obres alquímiques, i també astrològiques i màgiques, i d'un *corpus* alquímic sencer.

⁹⁷ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 30, 219-222, 233-239; Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", p. 63.

⁹⁸ Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve*, pp. 128-130 i 147-152; Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, cap. III; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 463-464; Pereira, Michela (1999), *Il "Testamentum"*, p. XXX; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, p. 105; Thorndike, Lynn (1923-1958), *HMES*, vol. 3, pp. 52-84; Pereira, Michela (1995), "Arnaldo de Villanova e l'alchimia", vol. 14, pp. 95-174.

Igualment heterodoxa, i atractiva per a una falsa atribució, és la invenció, enunciada per Ramon Llull, de l'*Ars Magna*. Els conceptes fonamentals, representats amb símbols o lletres de l'alfabet, s'hi enllaçaven, en una mena de lògica mecànica, per tal d'obtenir respostes en tots els camps del coneixement. El Pseudo-Llull, és a dir l'autèntic autor del *Testament*, es podria identificar, en canvi, amb un altre mestre Ramon: Ramon de Tàrrega. Aquest mestre era un jueu convers, membre de l'orde dels dominicans, que vivia a la vila de Tàrrega (Urgell), especialment conegut per les actes del procés antilul·lià del 1371, dirigit pel terrible inquisidor Nicolau Eimeric (Girona, 1316-1399).⁹⁹ En tot cas, el Pseudo-Llull va utilitzar el sistema de raonament de l'*Ars Magna* lul·liana en un sentit alquímic, és a dir posant, entre els conceptes fonamentals, conceptes alquímics.

Per concloure, el que és cert, és que els autèntics autors dels dos *corpus* alquímics més importants de l'Occident europeu medieval (el pseudolul·lià i el pseudoarnaldià), van ser, com he dit, personatges originaris de l'àrea geogràfica occitanocatalana, que les van escriure, durant els segles XIV i XV, o en les mateixes terres occitanocatalanes o a l'estranger, com és el cas del nostre Pseudo-Llull, que va compondre el seu *Testament* a Anglaterra.¹⁰⁰

Amb aquesta recerca he pogut també evidenciar que l'origen dels nombrosos alquimistes presents a l'àrea occitanocatalana als segles XII-XVI pot ser catalana (com per exemple en el cas de Romeu Desfeu, Bernat d'Olzinelles i el mateix Jaume Mas), occitana (com per exemple Bernat d'Avinyó, Bernat Deliciós i el mateix Joan de Rocatalhada) o jueva (com per exemple Menahem Betsalel, el convers Ramon de Tàrrega i Samuel Caracosa, que, com molts jueus, sovint eren també mags i astròlegs). D'altra banda, com conseqüència del fet que l'alquímia que més es difon a la zona és l'alquímia mèdica o de l'elixir, trobem molts alquimistes metges (com el mateix Betsalel, Perarnau de Vilanova i Marc del Corral). Dedicaré més endavant un capítol sencer a aprofundir en la penetració i la difusió de l'alquímia a la Corona d'Aragó i traçaré els perfils coneguts d'aquests personatges, i de molts d'altres.

⁹⁹ Pereira, Michela (1999), *Il "Testamentum"*, p. XXVIII; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemist*, cap. 13; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, pp. 20, 21.

¹⁰⁰ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 104-105.

1. 6. L'alquímia renaixentista

El terme Renaixement sol fer pensar a obres mestres de l'art i l'arquitectura, sobretot toscanes, de figures com Sandro Botticelli (Florència, 1445-1519), Piero della Francesca (Sansepolcro, 1412-1492), Leonardo da Vinci (Vinci, 1452-Amboise, França, 1519), Fra Angelico (Vicchio, 1395-Roma, 1455), i molts d'altres. Tot i així, el Renaixement va veure molt més que una florida de les belles arts: la literatura, la poesia, la ciència, l'enginyeria, els afers cívics, la teologia, la medicina i altres camps també van prosperar. Als inicis del Renaixement, que es caracteritza pel redescobriments de la natura i de l'ésser humà, l'alquímia es va tenir molt en compte;¹⁰¹ el caràcter filosòfic culte i sapiencial, del que ens apareix, avui en dia, com una pràctica amb implicacions misterioses, resultava aleshores clar; de la mateixa manera com es destacava la interacció harmoniosa entre macrocosmos i microcosmos. Com hem vist més amunt, aquestes dues paraules gregues signifiquen, respectivament, el “món ordenat gran” i el “món ordenat petit”. El macrocosmos és el cos de l'univers, és a dir, el món astronòmic de les estrelles i planetes, mentre que el microcosmos és el cos de l'ésser humà. La cosmovisió de l'època plantejava que aquests dos mons es construïen sobre principis anàlegs i, per tant, tenien una estreta relació entre ells, i just per aquest motiu l'alquímia també s'anomenava astronomia inferior. Un bon alquimista tenia molts coneixements teòrics: de lògica, de filosofia natural, d'astrologia, i també pràctics, de caràcter científic; més encara, la seva actitud havia de ser adequada a l'*Opus* alquímic, es a dir havia de ser pacient i prudent.

Els alquimistes coincidien en afirmar que el seu art pertanyia a les “arts sagrades” i que el seu treball només es podia dur a terme amb l'ajut de Déu; l'alquímia, doncs, era entesa com a ciència, art i do diví. L'ajut de Déu venia d'una actitud de devoció, en el sentit que l'alquimista s'havia de posar en una relació no violenta, sinó d'interacció, amb la natura i la seva força.¹⁰² Tot i així, el laïcisme que es difon en la cultura renaixentista dona impuls a investigacions més modernes respecte al passat, encara que

¹⁰¹ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 5, 80.

¹⁰² Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 43, 87-88, 158; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, p. 6; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science et mystique*, pp. 9, 11.

fonamentades en els coneixements i els textos anteriors.¹⁰³ En aquest context, l'alquímia, juntament amb la màgia i l'astrologia, semblaven disciplines adequades per a descobrir les entitats, les forces secretes de la natura i les misterioses influències de l'univers.

En aquesta època, el metge suís Philippus Theophrastus Aureolus Bombastus von Hohenheim, conegut com Paracels (fl. Einsiedeln, Suïssa, ca. 1493- Salzburg, 1541), violentament crític contra les institucions, abandona la idea de la transmutació dels metalls i impulsa l'alquímia mèdica; la seva obra representa un avanç molt important en el camp de la química farmacèutica.¹⁰⁴

Els seus punts de vista hermètics es resumien en la idea que la malaltia i la salut del cos depenien de l'harmonia de l'home (microcosmos) amb la natura (macrocosmos). Paracels va ensenyar que totes les substàncies estaven compostes per tres ingredients primaris: el “mercuri”, el “sofre” i la “sal” (ff. 2^r, 9^{r-v}, 100^v), una trinitat terrestre anomenada *tria prima* (“tres principis”) que reflectia la trinitat divina i la natura de l'home fet de “cos”, “ànima” i “esperit” (ff. 2^{r-v}, 7^v, 10^{r-v}, 101^r).¹⁰⁵ Ell hi va donar un enfocament diferent dels seus predecessors, i va usar aquesta analogia no com a referència a la purificació de l'ànima sinó al fet que els humans han de mantenir certs equilibris de minerals en els seus cossos i que per a determinades malalties hi havia remeis químics que podien guarir-les.

L'obra *De occulta philosophia*, escrita l'any 1510, i editada el 1531, per Agrippa de Nettesheim (Colònia, 1486-Grenoble, 1535), afirma, de manera explícita, que l'alquímia, juntament amb la màgia i l'astrologia, ofereix una important contribució per a la comprensió de l'univers.¹⁰⁶

A Anglaterra l'alquímia en aquesta època s'associa freqüentment amb el nom de John Dee, posseïdor de diversos manuscrits pseudolul·lians i relatius a la recerca de l'elixir, i

¹⁰³ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 4, 9.

¹⁰⁴ Pereira, Michela (2001), *Arcana sapienza*, p. 225; Rampling, Jennifer M. (2020), *The experimental fire*, p. 15; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 104.

¹⁰⁵ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 83; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 17, 105-106.

¹⁰⁶ Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 20.

del que ja hem parlat abans.¹⁰⁷ Dee era considerat una autoritat en l'obra de Roger Bacon i va estar força interessat en l'alquímia com es pot deduir del seu llibre *Micos Hieroglyphica* (1564), influenciat també per la càbala.

Tycho Brahe (Knutstorp Manor, Suècia, 1546-Praga, 1601), més conegut per les seves investigacions astronòmiques i astrològiques, era també un alquimista; tenim notícia del seu laboratori a l'observatori Uraniborg, ubicat a l'illa de Ven, al sud-est de Suècia.¹⁰⁸

1. 7. Alquímia i química

La presència de l'alquímia a l'època barroca no s'ha de jutjar de manera reductiva com un residu fosc, o pitjor, obscurantista, del passat, desproveït de qualsevol valor, encara que és justament aquest el període en el qual comença a distingir-se de la química.

L'humanista i científic alemany contemporani de Paracels, Georg Agricola va introduir el terme *chymia* que s'utilitzava encara com a sinònim d'*alchymia*; ell va proposar d'adoptar el nou terme *chymia* per purgar la llengua llatina de la influència àrab, sense implicar cap variació de significat, però en realitat va impulsar el passatge a un vocabulari diferenciat entre alquímia i química, que reflectia una realitat diferent.

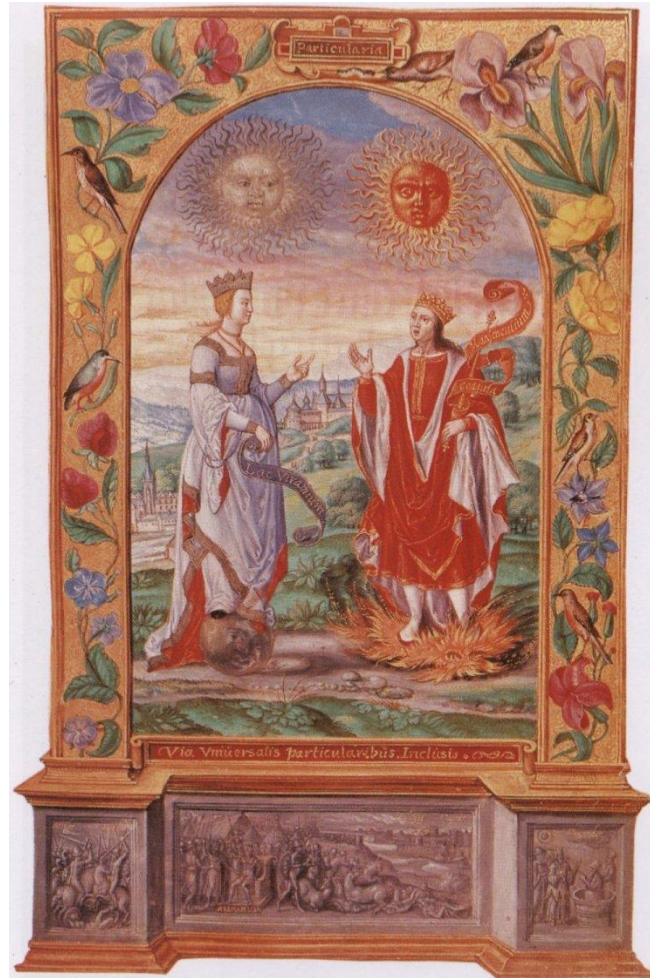
Tots els grans cicles d'imatges que apareixen en els textos alquímics més coneguts dels segles XVI i XVII, pensem al *Rosarium Philosophorum* (1550), o a l'*Splendor solis* (1582) atribuït a un llegendari personatge, considerat el mestre de Paracels i anomenat Salomó Trismosin, o a l'*Atalanta Fugiens* (1617) de Michael Maier (Rendsburg, 1568 – Magdeburg, 1622), conseller de Rodolf II,¹⁰⁹ per citar-ne només els més importants, giren al voltant de la simbologia alquímica, que d'altra banda s'expressa amb una metodologia precisa. Els processos alquímics de transformació de la matèria estan representats bàsicament per a la solució, la coagulació, la sublimació, la mortificació, la separació i, finalment, la conjunció. Recordem, sobre aquest últim concepte, que l'obra

¹⁰⁷ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 475.

¹⁰⁸ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 55-56, 84.

¹⁰⁹ Maier, Michael (autor)-Cerchio, Bruno (cur.) (2002²), *Atalanta fugiens*, Roma, Edizioni Mediterranee, pp. 317; Pereira, Michela (2001), *Arcana sapientia*, pp. 230, 235-236; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 26; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 24.

més important de les escrites per Carl Gustav Jung va ser precisament el *Mysterium coniunctionis* (1955-56).¹¹⁰

IMATGE XIV

A la imatge podem veure la personificació de la polaritat home/dona, reina/rei, aigua (l'esfera de vidre sota els peus de la reina)/foc (sota els peus del rei), cel/ terra, lluna/sol, amb les connotacions implícites d'argent i or, mercuri i sofre (Londres, British Library, Harley 3469, *Splendor Solis*, f. 10^v, 1582).

¹¹⁰ Pereira, Michela (2001), *Arcana sapientia*, pp. 276-280; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, Torí, Bollati Boringhieri, pp. XIII, XV, XVII-XVIII, XX, 3, 7, 9.

A la IMATGE XIV podem veure una reina i un rei que es troben i semblen dialogar: la reina té la pell clara, i porta una corona de plata i un vestit llarg, blau, amb folre platejat i vermell, sobre el seu cap hi ha la lluna; a la seva mà dreta té un rotlle blau on, escrites en lletres d'or, trobem les paraules “Lac Viranium”, que es podrien interpretar com “Lac Virginum”, la llet de la Verge; el seu dit índex aixecat de la mà esquerra assenyala el rei; la mà dreta del rei és estesa i oberta; el rei és vestit amb una voluminosa capa vermella, porta una trena daurada, sabates vermelles als peus, i es troba enmig d'un foc ardent; les insígnies del seu poder són la corona d'or al cap i el ceptre d'or que té a la mà esquerra; el ceptre s'entrellaça amb un rotlle amb la inscripció “Coagula Maaschculium”, que es podria interpretar com “Coagulum Masculinum”, la coagulació masculina; sobre el seu cap hi ha un sol vermell personificat amb llargs raigs daurats ondulats, que es troba a l'esquerra de la lluna que, en canvi, té una gran cara platejada i raigs platejats ondulats. La miniatura està emmarcada per una orla floral i, al marge inferior, trobem tres panells pintats, cadascun sobre un relleu de pedra: el panell de l'esquerra representa la batalla entre Aquil·les i Hèctor a les portes de Troia; els altres dos panells mostren escenes de la vida d'Alexandre el Gran. Un cartell a la vora inferior de la miniatura principal conté les paraules “Via Vniuersalis particularibus inclusis” (el camí universal inclou el particular) tretes del *Tractatus aureus* atribuït a Hermes Trismegist.

A l'època barroca es va completar el canvi d'estratègies lingüístiques començat al segle XIV: el llenguatge poètic, les metàfores, les referències mitològiques, la iconografia simbòlica van esdevenir, poc a poc, el vehicle preeminent de la que abans havia estat una recerca teòrica, però també pràctica, sobre la matèria i les seves possibilitats de transformació.

Els personatges i esdeveniments de la mitologia clàssica, utilitzats inicialment com a significants al·legòrics de l'*Opus* alquímic, en realitat van acabar modificant profundament la lectura mateixa de l'alquímia, transmetent una interpretació cada cop més impregnada de valors espirituals, i marcant així per sempre més la diferenciació entre alquímia i química.¹¹¹

¹¹¹ Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, pp. 229-230; Patai, Raphael (1994), *The Jewish*, p. 8.

ETAPES DE LA HISTÒRIA DE L'ALQUÍMIA			
Prehistòria/pobles primitius		Paleolític, Neolític, Edat del Coure, Edat del Bronze, Edat del Ferro	<p>El treball alquímic dels orígens consistia en completar el de la terra-mare, produint la pedra filosofal.</p> <p>El concepte de transmutació alquímica consisteix en la creença en la possibilitat de canviar la Natura a través del treball humà.</p>
Antiguitat	Des del 3500 aC. fins a la caiguda de l'imperi romà d'Occident (475 dC)	Orient Antic, amb les primeres civilitzacions a l'Extrem Orient (Xina, Índia) i Pròxim Orient (Mesopotàmia, Egipte)	<p>Alquímia oriental: alquímia xinesa (íntimament relacionada amb el taoisme), alquímia índia; i alquímia occidental, el centre de la qual es va desplaçar al llarg del temps des de l'antic Egipte, passant pel món islàmic, i finalment Europa.</p> <p>-> Papirs de Leyden i Estocolm</p>
		Antiguitat Clàssica (Grècia i Roma antigues) - >sincretisme	<p>La llegenda explica que el fundador de l'alquímia egípcia va ser el déu Toth, anomenat Hermes-Toth o Hermes Trismegist ("Tres vegades gran") pels grecs.</p>
Món islàmic	Després de la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident (475 dC)		<p>El pensament platònic, que ja havia estat en certa manera inclòs en la ciència hermètica, va continuar sent assimilat.</p> <p>Alquimistes islàmics com Jàbir ibn Hayyan (en llatí Geber) i ar-Razi (en llatí Rasis o Rhazes) van aportar descobriments químics clau.</p>
L'alquímia a l'Occident europeu medieval	Des de la caiguda de l'imperi romà fins al descobriment		<p>Personalitats fonamentals com Roger Bacon i Albert el Gran (no van ser alquimistes però es van apropar a l'alquímia).</p>

	d'Amèrica (1492)		<p>En el segle XIV, la pesta negra, l'increment de guerres i els períodes de fam van obstaculitzar l'exercici filosòfic. L'alquímia es va mantenir viva gràcies a homes com Nicolas Flamel, un dels pocs alquimistes que van escriure en aquests temps difícils.</p> <p>Àrea occitanocatalana: Joan de Rocatalhada, corpus del Pseudo-Arnau de Vilanova i corpus del Pseudo-Ramon Llull.</p>
Edat Moderna	Des del descobriment d'Amèrica fins a la Revolució francesa (segle XVIII)	Renaixement, Barroc, Il·lustració	<p>El nom més important d'aquest període és Paracels, que va ser pioner en l'ús de compostos químics i minerals en medicina; obrirà el camí a l'espagírica.</p> <p>Agrippa de Nettesheim va elaborar escrits als quals es van referir alquimistes d'anys posteriors.</p> <p>A Anglaterra l'alquímia en aquesta època s'associa freqüentment amb John Dee, també astròleg i consultor de la reina Elisabet I.</p> <p>Tycho Brahe, també astròleg i astrònom, va tenir un laboratori a Uraniborg.</p>
Alquímia i química	Des del segle XVII		<p>L'alquímia es distingeix de la química. Robert Boyle va ser un dels pioners del mètode científic en les investigacions químiques, ell no donava res per assumit, preferia posar-ho tot en dubte i experimentar fins a verificar les suposicions. Un altre nom important lligat al passatge</p>

			<p>des de l'alquímia a la química és Antoine Lavoisier.</p> <p><i>Rosarium Philosophorum, Splendor solis, Atalanta Fugiens.</i></p> <p>Jung, en la seva obra <i>Mysterium Coniunctionis</i>, configura la culminació de la confrontació entre l'alquímia i la psicologia analítica.</p>
--	--	--	---

TAULA III

Síntesi de les etapes fonamentals de la història de l'alquímia.

CAPÍTOL 2. EL CONEIXEMENT ALQUÍMIC I EL SEU LLENGUATGE

1. Els fonaments de l'*Opus* alquímic

Dins del procés conegut com *Opus* alquímic, podem distingir quatre fases, caracteritzades per quatre colors, on el número quatre té un valor simbòlic, que representa el concepte, que està a la base de l'alquímia, de la “unitat del tot” (f. 102^v).¹¹² El simbolisme numèric sovint era expressat en formes geomètriques, així que cada número i la seva forma tenien un significat precís.¹¹³

Resumeixo en la taula següent el significat alquímic d'alguns números i l'eventual forma associada:

¹¹² Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 4.

¹¹³ *Ibidem*, p. 18.

EL SIMBOLISME NUMÈRIC		
NÚMEROS	FORMES GEOMÈTRIQUES ASSOCIADES	SIGNIFICATS ASSOCIATS
U	El cercle, també simbolitzat per l'ouroborus.	Pedra filosofal, plenitud de l'obra.
DOS	—	Parelles d'oposats: pesat/volàtil, imperfecció/perfecció, malaltia/ salut, particular/universal, mortal/immortal, mercuri (element femení)/sofre (semen masculí), rei/reina, sol/lluna, or/argent, aigua/foc, terra/cel, corporal/espiritual, rodó/quadrat, sec/humit, calent/fred, masculí/femení, sòlid/líquid.
TRES	El triangle.	Els principis fonamentals, els tres regnes naturals, la progressió dels colors durant el procés de l'obra (negre-blanc-vermell); les transformacions alquímiques comencen amb la <i>nigredo</i> o estat inicial, després trobem l' <i>albedo</i> o purificació, i per concloure la <i>rubedo</i> o fase final (de vegades passant a través la <i>citrinitas</i> o <i>xanthosis</i> , caracteritzada pel color groc, i la <i>viriditas</i> , caracteritzada per el color verd).
QUATRE	El quadrat.	Les fases de l' <i>Opus alquímic</i> , la unitat del tot, els elements i llurs propietats, les estacions (primavera, lligada a l'element aire, l'estiu lligada a l'element foc, la tardor, lligada a l'element terra, l'hivern, lligat a l'element aigua). ¹¹⁴
CINC	/	La quinta essència.
SET	/	Un cicle temporal complet, l'element central de les associacions entre planetes i metalls, amb la important mediació dels colors.

TAULA IV

El simbolisme numèric: significat alquímic d'alguns números i eventual forma associada.¹¹⁵

¹¹⁴ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 14.

¹¹⁵ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole*, p. 61; Riviere, Patrick (2016²), *L'alchimie science*, p. 11.

Els colors que descriuen les diferents fases de l'obra, l'estat del material sobre el qual es treballa i, pels seguidors de Jung, l'estat de la psique de l'alquimista operatiu, també tenen un valor simbòlic,¹¹⁶ es a dir que s'han de situar en la imatge i en el context en què es produeixen.

Com podem llegir a la TAULA IV, les fases del procés alquímic inclouen: la *nigredo*, “negre” (ff. 7^v, 8^r), una fase inicial caracteritzada pel color negre; l'*albedo* (“blanc”, f. 8^v), una fase de purificació caracteritzada pel color blanc; la *citrinitas* o *xanthosis*, una fase de passatge intermèdia caracteritzada pel color groc; i finalment la *rubedo* (“vermell”, “roge”, ff. 7^v, 8^{r-v}), també anomenada amb la paraula grega *iósis*, una fase “final” caracteritzada pel color vermell.¹¹⁷ Al voltant dels segles XV-XVI, els colors es reduïren a tres, ja que el groc va caure en desús. En el seu lloc va aparèixer una fase caracteritzada pel color verd i coneguda com *viriditas*. Aquest color també va anar desapareixent progressivament, i els colors de referència que es van mantenir van ser el negre, el blanc i el vermell, amb les seves respectives fases: *nigredo*, *albedo* i *rubedo*.¹¹⁸

LES FASES DE L'OPUS ALQUÍMIC
<i>Nigredo</i> : color negre.
<i>Albedo</i> : color blanc.
(<i>Citrinitas</i> o <i>xanthosis</i> : color groc/ <i>Viriditas</i> : color verd).
<i>Rubedo</i> : color vermell.

TAULA V

Les principals fases del procés alquímic i els seus colors.

A més dels colors, els alquimistes fonamenten la seva ciència en la idea que l'univers està compost dels clàssics quatre elements, que també entren en el procés alquímic: el foc, la terra, l'aire, i l'aigua. Aquests elements, que deriven de la unitat caòtica inicial,

¹¹⁶ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 99; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, p. 140; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. XIV.

¹¹⁷ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 235.

¹¹⁸ *Ibidem*, pp. 221, 227; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. XVI.

es poden recompondre en una unitat superior, un cinquè element, anomenat “quinta essència” o “èter”, amb la potència dels altres quatre en la seva màxima puresa i equilibri, i que constitueix els cels i les estrelles.¹¹⁹

ELEMENTS	SÍMBOLS	REALITAT FÍSICA QUE REPRESENTEN	QUALITATS
Foc	△	Combustibilitat, volàtil.	Calent i sec.
Terra	▽	Solidesa, fix.	Fred i sec.
Aire	△	Vaporositat, volàtil.	Calent i fluid.
Aigua	▽	Fluïdesa, fix.	Fred i fluid.

TAULA VI

Els elements, la seva realitat física i les seves potències.

Més en detall, la *nigredo*, és a dir l'estat inicial de l'*Opus*, pot ser preexistent, és a dir que és entès com una qualitat de la “matèria primera”, que es troba en les profunditats de la terra i que és anomenada també caos o massa confusa; recordem que per a alguns alquimistes la “matèria primera” era una qualificació donada a unes cinquanta substàncies.¹²⁰ Així com la “matèria primera”, l'aigua també tenia mil noms i és segur que va ser el material del qual es va originar l'elixir.¹²¹ En tenim un significatiu testimoni al manuscrit de París, on també trobem referència a les lletres de l'alfabet d'origen lul·lià, sobre les que aprofundirem més endavant. La “matèria primera”

¹¹⁹ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 64-65; Pereira, Michela (2017), *Ildegarda di Bingen*, p. 94; Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 27.

¹²⁰ Crisciani – Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 65; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 140-141; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 77; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, p. 6.

¹²¹ Crisciani – Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 161.

s'indica amb una G i, diu el *Magister Testamenti*,¹²² que és d'aquesta que es treu la medicina o elixir:

“E aquest G és la prim[er]a et “pròxima matèria” de la qual cream medisina perfecta, qui és ferment d'elixir” (f. 8^r).

Si, com passava sovint, es començava des de l'estat de descomposició, a poc a poc es procedia a una unió dels oposats, considerats secretament idèntics, dins d'un recipient alquímic especial, sobre el model de la unió del masculí i el femení, l'anomenada conjunció.¹²³

Des de la *nigredo* es podia passar, mitjançant rentat o purificació, o directament a l'*albedo*, o als diferents colors, en particular els blaus més foscos; aquesta fase intermèdia s'anomenava *omnes colores* o *cauda pavonis*, i encara iris, arc de sant Martí o prat florit. Es tractava d'una altra possible fase que servia per a la transició a un sol color, el blanc, que conté en si tots els colors.¹²⁴

Aquesta primera part de l'*Opus*, des de la *nigredo* a l'*albedo*, podia durar molt de temps i es caracteritzava per innombrables repeticions; gràcies a aquest dur treball, la matèria esdevenia blanca. El color blanc és sinònim de puresa, i té quelcom de meravellós perquè, segons els antics alquimistes, en aquest punt, el treball dur estava bàsicament acabat; de fet, es tractava del primer objectiu del procés, que constituïa l'estat platejat o lunar, i que després s'havia d'eleva a l'estat solar. La transició a la *rubedo* de vegades es feia passant pel groc (o verd), altres vegades s'obtenia augmentant la intensitat del foc al seu màxim grau, de manera que pogués sorgir directament de l'*albedo*.

El blanc i el vermell, l'argent i l'or, a les imatges alquímiques denotaven les figures de la reina i el rei que, en la fase de la *rubedo*, podien celebrar les seves bodes químiques, les anomenades *ieros-gamos*; l'or alquímic és, de fet, un elixir vermell.¹²⁵

¹²² Pereira – Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, pp. XI, XIII, XIX, XXI, XXIII- XXVI, XVIII-XXIX, LXVII; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 460, 465; Pereira, Michela (1992), *L'oro dei filosofi*, pp. 93-94.

¹²³ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, pp. 29, 230-307.

¹²⁴ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 121, 124.

¹²⁵ Eliade, Mircea (1987), *Arti del metallo e alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri, p. 26.

Entre les parelles d'oposats, a més de les imatges del rei i de la reina, en trobem moltes altres, com hem vist a la TAULA IV. Per exemple, podem recordar les del sol/luna, or/argent, aigua/foc, terra/cel, corporal/espiritual, rodó/quadrat, sec/humit, calent/fred, masculí/femení, sòlid/líquid. Aquests parelles d'oposats, que s'uniran en la conjunció, s'enfronten hostilment o amorosament.¹²⁶

En aquest resum, només hem esmentat les principals operacions alquímiques —solució, coagulació, sublimació, mortificació, separació, conjunció—, però podem subratllar com alguns textos enumeren fins a quaranta-vuit operacions alquímiques, totes ordenades, des de la primera fins a l'última; i que, encara que els manuscrits il·lustrats antics mostren de vegades les dotze, setze o quaranta-vuit operacions tècniques com a graons d'una escala ascendent, és a dir, cada graó com a base del següent, cada graó també és un moment únic i separable.¹²⁷ La manera d'operar de l'alquimista és lenta, difícil i repetitiva, i fruit de saviesa i de paciència.¹²⁸

Entre tots els termes que indiquen les operacions, en destaquem dos, relatius a una parella d'operacions, que van acabar caracteritzant el treball alquímic en general: la solució i la coagulació, *solve et coagula*, dissol i coagula, que vol dir que l'essència de l'alquímia rau, d'una banda, en la separació i solució i, de l'altra, en la combinació i coagulació.¹²⁹

LES FASES DEL PROCÉS ALQUÍMIC				
<i>Nigredo</i>	<i>(Omnes colores/ cauda pavonis)</i> <i>(Iris/arc de sant Martí/ prat florit)</i>	<i>Albedo</i>	<i>(Viriditas/citrinitas o xanthosis)</i>	<i>Rubedo</i>

¹²⁶ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 320; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, p. 140; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 11.

¹²⁷ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 103, 133, 141, 265.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 99.

¹²⁹ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 6.

Element terra ("matèria primera", caos o massa confusa)		Element aigua (puresa, estat platejat, estat lunar)	Element aire	Element foc (estat solar, or, elixir vermell, pedra filosofal, panacea)
color negre	diferents colors, en particular els blaus més foscos	color blanc	color groc/ color verd	color vermell
mortificació, putrefacció, separació, divisió (ff. 5 ^r , 9 ^r , 103 ^r)		solució, rentat, purificació	sublimació	coagulació, conjunció, unió del masculí i el femení (argent i or/blanc i vermell/ sec i humit/ calent i fred/ sol i lluna/ mercuri i sofre), bodes químiques o <i>ieros- gamos</i>

TAULA VII

Les fases del procés alquímic, amb les seves característiques.

Es suggereixen unes regles d'or de prudència, adequades per a la pràctica de l'*Ars*, en un *Tractat d'alquímia* de finals del segle XIII, que és molt proper a les idees del dominicà alemany Albert el Gran,¹³⁰ i el qual s'inclou en l'edició del segle XVII de la seva *Opera Omnia*.¹³¹ En aquest tractat es fan els següents suggeriments a l'alquimista operatiu: guardar el secret de la seva obra, quedar-se aïllat, fins i tot físicament, parar atenció al moment oportú, ser diligent i perseverant, seguir les regles de l'*Opus alquímic*, utilitzant els contenidors adequats i, per concloure, posar-se al servei de prínceps i poderosos; de fet era essencial que l'alquimista viatgés, i es pogués moure

¹³⁰ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 270-271.

¹³¹ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 456; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 143-155, 163-164; Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", p. 58.

lliurement per completar la seva recerca. Els antics alquimistes eren viatgers, sovint diplomàtics i traductors, expressant així, en diferents camps, unes habilitats que podem definir literalment com a mercurials. El tema del viatge es gairebé sempre present en els textos atribuïts a Albert el Gran, que parla també de les extenuants peregrinacions a zones mineres, i en Arnau de Vilanova, i constitueix un element central de la llegenda de Ramon Llull que contarem, en detall, més endavant.¹³²

2. L'Opus alquímic en el Testament pseudolul·lià de Jaume Mas

En el Testament pseudolul·lià, l'Opus alquímic preveu la putrefacció i la separació dels quatre elements *nigredo*; la purificació, amb “els quatre elements”, presos separatament, que s'han de rentar i purgar, cadascú segons la seva natura *albedo*: en aquest refinament sembla consistir l'extracció dels elements de l'ànima, que es reuniran amb els altres en una tercera fase *rubedo*.

Després trobem les operacions de solidificació, congelació o coagulació, en les que la terra es nodreix amb la seva pròpia aigua, obtenint així un ferment (d'elixir), que és blanc si procedeix de l'argent, vermell si procedeix de l'or, ja que és a partir d'aquests metalls que ha de començar el treball de perfeccionament de la matèria.

Amb aquest ferment es passa a la fase successiva en la qual cal fixar el compost que s'ha preparat, combinant el sofre amb el mercuri, que al seu torn és el resultat d'una preparació semblant a la del ferment: el compost assumeix així la incorruptibilitat de la pedra i es pot multiplicar i projectar sobre els metalls comuns.¹³³

Entre els aspectes que més intriguen i fascinen els que editem i interpretem els antics textos alquímics hi ha la presència de figures complexes que donen la idea de voler expressar, a través de la imatge, una síntesi teorico-pràctica de conceptes, que van més enllà del que es pot expressar amb la paraula.¹³⁴ Els llargs i complexos processos

¹³² Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 73; Pereira, Michela (2001), *Arcana sapienza*, p. 236; Buosi Moncunill Stefania (2021), “Il simbolismo del linguaggio alchemico”, pp. 105-117; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 88-91.

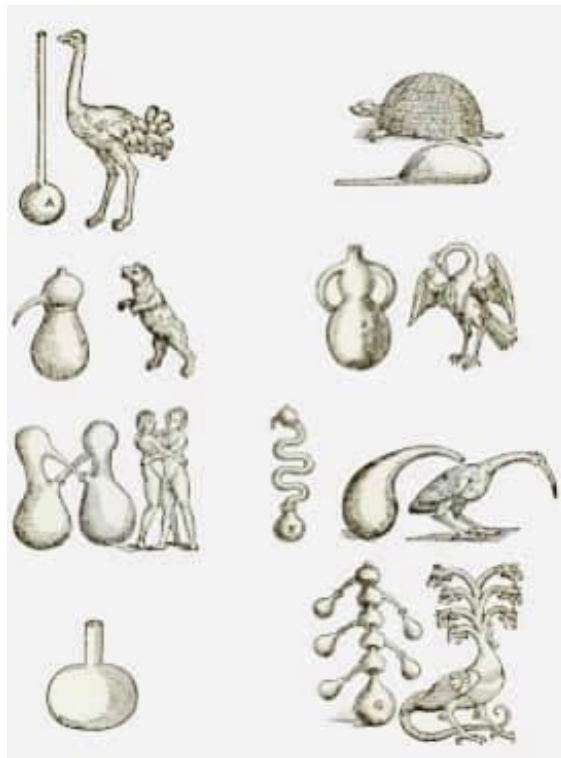
¹³³ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 69-70.

¹³⁴ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, Paris, p. 71.

operatius es resolen sovint en esquemes, més o menys articulats, que obren el camí a un coneixement secret, alhora que enforteixen la memòria de l'alquimista.

3. Els equipaments necessaris per fer l'*Opus* alquímic

La pràctica alquímica requeria un gran nombre d'equipaments, que en bona part podem reconstruir perquè apareixen als manuscrits, amb dibuixos o descripcions de recipients i d'altres aparells de diferents qualitats i formes.

IMATGE XV

A la imatge es poden veure diferents exemples de vasos alquímics amb el seu simbolisme, com cucúrbites, alambins, serpentines, pelicans, dobles pelicans, etc., tots inspirats en el món natural i associats a diferents operacions, tot segons l'obra de Giovan Battista Della Porta (1609) *De distillationibus*, on descriu en detall aquests vasos. Font: Verardi, Donato (2018), *Arti magiche e arti liberali nel Rinascimento: da Ariosto a Della Porta*, Sarzana, Agorà, pp. 193.

Cal recordar que fins i tot el material de fabricació era important i havia de ser vidre, coure, ferro, o argila.¹³⁵

L'alambí és el recipient més característic de l'alquímia, però també s'utilitzava en farmacologia, especialment per a la destil·lació; es tracta d'un recipient de vora alta, generalment de coure estanyat a l'interior, i consta d'una part inferior ("cucúrbita"), on es col·loca la substància a destil·lar, i que està en contacte amb el foc, i una part superior (capitell) en la qual es condensa el destil·lat. Els alambins per a la destil·lació d'aigua en combustió disposen d'un tub de sortida que serveix per transportar el producte a un recipient de recollida (serpentina) on es condensen els vapors; els alambins es poden fer de tal manera que el tub torna a entrar al mateix recipient (pelicà), per tal de permetre la repetició contínua del procés.

Al nostre manuscrit de París trobem citat l'alambí en dues formes antigues: "alenbic" i "llambic":

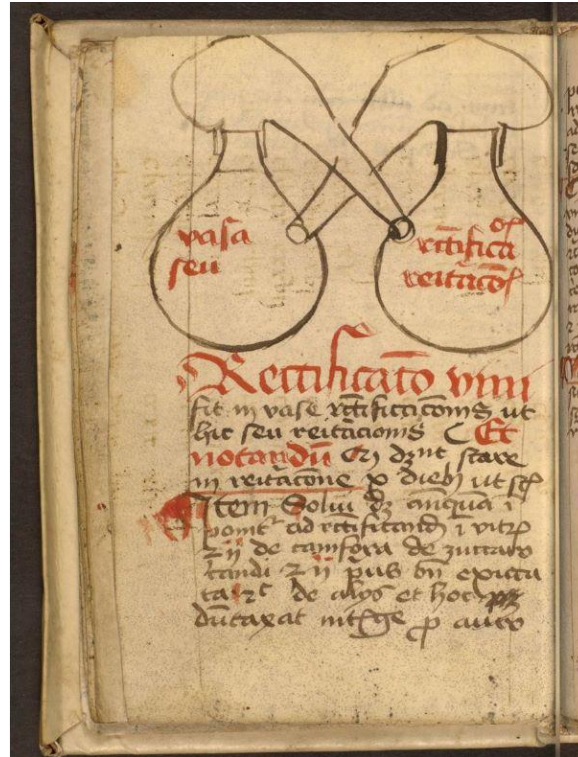
"Aprés gitaràs dedins aquellas pàlvores et, posat ton **alenbic** desús, en lo qual per revolusion se condensen los sperits" (f. 101^r).

"E tantost met lo **llambic** desús ab ton receptor, et ensén lo foc de saradura compostada" (f. 122^r).

Encara més subtil com a idea és la del doble pelicà. Les il·lustracions ens mostren dos pelicans entrelaçats, costat a costat o cara a cara. El que surt del vas esquerre flueix pel coll al cos del vas dret; i viceversa, el contingut que s'està cuinant al pot dret baixa pel seu llarg coll al cos del pot esquerre.¹³⁶

¹³⁵ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 20-21.

¹³⁶ *Ibidem*, pp. 54-55.

IMATGE XVI

Un doble pelicà, representat en un compendi alquímic, en llatí, alemany i en llengües eslaves, del segle XV (Filadèlfia, Universitat de Pennsilvània, Lawrence J. Schoenberger Collection, LJS 382, f. 17^v).

Els recipients contenen la substància, però també s'ha d'intentar contenir el foc; per això s'utilitzava el forn de fusió. Múltiples operacions preveuen múltiples forns: hi ha el forn ascensional, que empeny la calor cap amunt, el forn de descens, que l'empeny cap avall, el forn de sorra, que embolcalla l'olla amb cendres, on actua el foc del dia abans, el forn de reverber, en què la calor rebota a les parets, el forn al buit, que alimenta la flama mitjançant corrents d'aire, etc.¹³⁷

Llegim al manuscrit de París:

“Et guarda bé las ditas pàlvoras mesas en la carabasa no transedan lo pes de 8 unces llibrals. Mas metràs en duas otras cocorbitas de la senblanta matèria polvorizada segons lo pes de 8 unces en cascuna carabasa per abreviat tems, et aquellas cotlloca sobre ton

¹³⁷ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 58- 60.

fornell llonc, feit en la manera que·t declararem en lo capítol de l[e]s forns. E no poses sinó tres carabases sobre dit fornell, car lo foc no·s poria contrenpar a plusors ben és egualment així com requer la mixtion de natura. Et sian las ditas carabases collocades la una de l'altra loc per espai de 5 o de 6 dits” (f. 101^r).

El manuscrit de París també conté alguns petits dibuixos d'aparats estilitzats al marge del manuscrit o, de vegades, dintre el mateix text. Hi ha un primer petit dibuix al marge esquerre del f. 12^v, més dibuixos al marge esquerre, així com dintre el text, del foli 180^v, i per concloure, dibuixos més grans al f. 203^v, com es pot veure a la IMATGE XVII.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Espagnol 289

IMATGE XVII

A l'obra del Pseudo-Arnau de Vilanova, *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal*, copiada per Joan Josep Vela (segona meitat del segle XVI), un alquimista català, que va afegir material addicional al manuscrit, trobem dibuixats alguns dispositius per a la destil·lació (París, BnF, Esp. 289, ff. 203^v-204^r).

Entre els instruments utilitzats en el procés alquímic hi havia també el morter, que servia per a la polvorització, el gresol, les balances, les tisores, les tenalles, els ganivets, etc.

Finalment, cal recordar el procés de cocció, conegut encara avui amb el nom “bany maria”, i atribuït a Maria la Jueva, que consisteix en un recipient que recull el material a escalfar, que es submergeix en un altre recipient, que conté aigua bullint.

En trobem testimoni al manuscrit de París:¹³⁸

¹³⁸ Pereira, Michela (2001), *Arcana sapientia*, p. 43; Martelli, Matteo (2019), *L'alchimista antico: dall'Egitto greco-romano a Bisanzio*, Milà, Editrice Bibliografica, pp. 184; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 52; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, pp. 3, 5.

“Aprés avapora l’aiga ab calor simplement feit al **bani de maria** continuadament, fins no puga pus de aquell res destil·lar; après met-lo sobre senres ab son cobertor clos” (f. 125^r).

Les “senres” (cendres) ens fan pensar a l’utilització d’un forn de sorra; n’he explicat anteriorment el mecanisme, que es basava en la utilització del foc del dia abans.

SEGONA PART

L’ALQUÍMIA A LA CORONA D’ARAGÓ (SEGLE XII-XVI)

1. La difusió de l’alquímia mèdica o de l’elixir a la Corona d’Aragó

Als inicis del segle XIV trobem alguns textos d’alquímia, especialment els atribuïts a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova, que posen l’elixir al centre de la recerca alquímica;¹³⁹ elixir entès, així com es defineix al manuscrit de París, com el principi reproduït, que es pot absorbir com un fàrmac únic per qualsevol organisme viu i que, per tant, constitueix la medicina única i universal capaç d’operar qualsevol tipus de transformació, tant dels metalls com dels cossos humans, de prolongar la vida i guarir totes les malalties.¹⁴⁰

Es comença a entendre l’elixir com un veritable fàrmac. De fet, com hem vist abans, el nostre *Magister Testamenti*, l’anomena “medisina perfecta” (f. 8^r).

¹³⁹ Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, p. 152; Crisciani-Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 107; Barillari, Sonia Maura, “La ‘biblioteca’ di uno speciale: leggere il ms. Ashburnham 105 della Biblioteca Laurenziana di Firenze”, dins: Rossi, Paolo Aldo - Li Vigni, Ida (2017), *Come si legge un testo antico di alchimia e astrologia medica*, Aicurzio (MB), Virtuosa-Mente, pp. 51-66.

¹⁴⁰ Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, p. 225; McVaugh, Michael R. (2011), *Arnau de Vilanova, Tractatus de humido radicali*, introd. Crisciani-Ferrari, Barcelona, Universitat de Barcelona, Fundació Noguera (Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia, V.2), p. 107; Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, pp. IX, XII.

La possibilitat d'obtenir l'elixir es basa en dues innovacions: d'una banda la tècnica de destil·lació i, de l'altra, la teoria de la matèria desenvolupada per Roger Bacon, que considerava l'alquímia teòrica com una ciència que pertanyia a la mateixa àrea que la farmacologia, encara que s'expressava en un llenguatge diferent. Les idees de Bacon, d'altra banda sota l'estímul de l'interès per la longevitat per part de la cúria papal, van donar lloc a una línia de recerca que va permetre o, si més no, facilitar, la convergència d'alquímia i farmacologia en una doctrina concreta, la de la quinta essència.

La diferència entre destil·lació alquímica i investigació sobre l'ús farmacèutic del destil·lat del vi, que s'estava estenent en els cercles mèdics, és fluctuant; com hem vist, va ser el mateix Joan de Rocatalhada el primer que, en el seu *Liber de consideratione quintae essentiae*, va descriure l'alcohol del vi i les maneres d'obtenir-lo i d'utilitzar-lo per fer medicaments molt potents, inclòs l'or potable o quinta essència, és a dir que va descriure, en la seva obra, com unificar la tècnica de destil·lació de l'alcohol amb la pràctica alquímica per finalitats mèdiques.¹⁴¹

Una doctrina central en la medicina hipocràticogalènica, a la que el *Testament* concedeix una gran extensió, és la de l'"humit radical" ("umit radical", f. 10^r) que, aplicada a l'alquímia, portava a interpretar l'elixir com una calor pura i natural continguda en l'humit radical.¹⁴² Aquest humit radical seria un líquid present en tot l'organisme que prové de l'esperma i es consumeix progressivament durant el cicle vital. Les seves funcions serien bàsiques per a la salut i la vida, atès que podria garantir la supervivència del cos i la cohesió de les seves parts.

En el *Tractatus de humido radicali* (2011),¹⁴³ Arnau de Vilanova afirma que l'humit radical es pot restaurar amb un límit marcat per la calor vital. Per això ell pensa que la medicina no pot allargar la vida més enllà d'aquest llindar, així que rebutja tant la

¹⁴¹ Pereira, Michela, *Alchimia medievale: un sapere che nasce dal fare* <<https://digilander.libero.it/gogmagog/Alchimia/home.htm>> [consulta: 9/2/2021]; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 55; Crisciani-Pereira (1998), "Black Death and Golden Remedies. Some Remarks upon Alchemy and the Plague" in Paravicini Bagliani-Santi, *The Regulation of Evil. Social and Cultural Attitudes to Epidemics in the Late Middle Ages*, SISMEL-Edizioni del Galluzzo, Firenze, pp. 7-39; Pereira, Michela (1992), *L'oro dei filosofi*, cap. 2. Crisciani, "Oro potabile fra alchimia e medicina"

¹⁴² Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 461-462. Arnau, *De humido radicali*

¹⁴³ McVaugh, Michael R. (2011), *Arnau de Vilanova, Tractatus*, p. 107.

possibilitat d'un únic medicament per a tots els mals com la idea d'un medicament que pugui prolongar la vida humana més enllà de les expectatives de l'època.¹⁴⁴

Com hem dit, Arnau exercia la medicina: va ser metge de la cort catalanoaragonesa i de la cúria papal, en la qual es va fer cèlebre per haver guarit el papa Bonifaci VIII. També va ser promotor d'una renovació del currículum dels estudis de medicina a Montpeller; de fet, era un personatge interessat per totes les aportacions que podien fer més eficaç l'exercici de la medicina.

L'atribució a Arnau d'escrits alquímics sobre l'elixir —inclòs el *Rosarius*— es remunta a poc de temps després de la seva mort. A mitjan segle XIV van circular sota el seu nom el *De secretis naturae* i els *Exempla de arte philosophorum*, un dels primers tractats al·legoricovisionaris de la història de l'alquímia, en el qual l'*Opus* alquímic és posat en paral·lel a les profecies de l'Antic Testament i a episodis de la vida de Crist.¹⁴⁵ Entre les obres alquímiques, falsament atribuïdes a Arnau, hi ha l'esmentat *Liber de vinis*, més conegut com *De vinis*, o *Llibre dels vins*, que va ser produït molt possiblement per algun dels seus deixebles. Es remunta a un manuscrit llatí del Mestre Silvestre (fl. primera meitat del segle XIV) i es presenta com una selecció de receptes de vins medicinals. La majoria d'aquestes receptes indiquen com elaborar un “vi d'or”, un vi terapèutic, a partir de plantes medicinals, i al·ludeix a tècniques alquímiques com la fermentació, i la destil·lació. La idea és incorporar a la beguda les virtuts de l'or, les exímies propietats del qual passarien al vi després d'un prolongat contacte. El resultat seria un vi aromatitzat, dotat de poderosíssimes virtuts, inclòs la de conservar i millorar la salut i la joventut. Un estudi del 2013 de José Rodríguez Guerrero ha presentat una anàlisi d'una part del centenar de còpies manuscrites del segle XIV del *De vinis*. L'investigador afegeix una cinquena família a les quatre grans famílies de manuscrits establertes en l'estudi anterior de Michael McVaugh, i atribueix el *De vinis* a Perarnau de Vilanova, al que dedicaré un apartat més endavant.¹⁴⁶ Segons Rodríguez Guerrero, el manuscrit del

¹⁴⁴ Pereira - Spaggiari (1999), Il “*Testamentum*”, p. XII; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 16.

¹⁴⁵ Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, pp. 17-18; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 233-239; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 90.

¹⁴⁶ Paniagua, Juan Antonio (1995), “En torno a la problemática del del *corpus* científico arnaldiano”, “*Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*,” Institut d'Estudis Catalans,

Mestre Silvestre dataria dels anys 1322-1328 ja que, tenint en compte altres còpies, aconseguim identificar el rei francès de la dedicatòria com Carles IV de França, que va regnar de 1322 a 1328. Així, doncs, és probable que l'autor del *De vinis* fos aquest Mestre Silvestre, possible deixeble d'Arnau, i que Perarnau fos, en canvi, el personatge que s'amaga rere el Pseudo-Arnau, o almenys l'autor d'algunes de les obres alquímiques que van ser falsament atribuïdes a l'Arnau autèntic.

EL DE VINIS DE MESTRE SILVESTRE (1322-1328), més de 15 còpies Íncipit: "Sacre et semper"		
FALSES ATRIBUCIONS	TRADICIÓ TEXTUAL	FALSES ATRIBUCIONS
Maino de' Maineri (1339), 22 còpies Íncipit: "Vinum mirabile pro melancolicis"		
	Perarnau de Vilanova (1341), 17 còpies Incipit: "Cum instat tempus"	
	Perarnau de Vilanova (ca. 1341- 1343), 15 còpies Incipit: <i>Laudamus itaque vinum de bona vite</i>	

Barcelona, vol. 2, pp. 9-22; Paniagua, Juan Antonio (1994), *Studia arnaldiana: trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach 1838, vol. 1, p. 80; McVaugh, Michael (2005), "Chemical Medicine in the medical writings of Arnau de Vilanova", *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pp. 239-264; Rodríguez Guerrero, José (2013), "El origen del pseudo-arnaldiano *Liber de vinis*, obra del magister Silvester (ca. 1322-1328), y su tradición manuscrita en el siglo XIV", *Azogue*, vol. 7, pp. 44-74; Arnau DB <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau/>> [consulta: 7/3/2022]; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire*, p. 90; Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve*, pp. 128-130 i 147-152; Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, cap. III.

		Arnau de Vilanova (1380-1400), 20 còpies Incipit: <i>Quoniam vinum album</i>
--	--	--

TAULA VIII

Tradicció del *De vinis* durant el segle XIV segons la nova hipòtesi (2013) de José Rodríguez Guerrero, que afegeix a la tradició textual de l'obra una altra família atribuïda a Perarnau de Vilanova.¹⁴⁷

Una altra obra interessant des d'un punt de vista de l'herència farmacològica d'Arnau i de la possible floració de l'alquímia de l'elixir, a partir de la tradició occitanocatalana de les aigües medicinals, és el *Tractatus de aquis medicinalibus*. Dels quatre manuscrits que es coneixen d'aquesta obra, dos van ser falsament atribuïts a Arnau, però, molt possiblement, van ser produïts per deixebles seus. En aquest tractat es descriuen nombroses preparacions farmacèutiques fetes amb aigües medicinals.

El *De aqua vite simplici et composita (Sobre l'alcohol simple i compost)* pseudoarnaldià, és encara un altre tractat sobre les aigües medicinals, tracta de l'aplicació mèdica de l'alcohol, amb recurs a l'astrologia i, d'aquest tractat, n'he pogut consultar una còpia a París (BnF, ms. Lat. 6972).¹⁴⁸

Per concloure, el *Magister Testamenti* va ser influït sens dubte tant per les teories de Roger Bacon com per la recerca d'Arnau de Vilanova; tot i així declara que el coneixement de l'alquímia permet fer cures millors que les dels metges, demostrant una confiança en l'alquímia certament molt més forta que la d'Arnau que, com hem vist més amunt, rebutjava tant la possibilitat d'un únic medicament per a tots els mals com

¹⁴⁷ Simplificació de l'*stemma codicum* presentat per Rodríguez Guerrero, José (2013), "El origen", p. 54.

¹⁴⁸ Arnau DB <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau>> [consulta: 15/5/2023]; Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve: grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge*, prefaci de Giralt Soler, Sebastià, París-Milà, S.É.H.A.-Archè (Textes et travaux de Chrysopœia, 11).

la idea d'un medicament que pogués prolongar la vida humana més enllà de les expectatives de l'època.¹⁴⁹

2. Les relacions dels alquimistes amb el poder

L'alquímia, com he dit, estava protegida pel favor dels sobirans i de la cúria papal, però va ser objecte d'una duríssima reacció, també per part de la mateixa Església. Els anys en què el text original llatí del *Testament* és concebut i escrit (1330-1332) pel *Magister Testamenti* coincideixen amb fortes condemnes civils i eclesiàstiques de l'alquímia.

El 1313 l'orde franciscà havia prohibit la pràctica de l'alquímia per part dels seus membres. Signe de la seva gran difusió i del fet que era percebuda com a perillosa, es pot entreveure que aquesta mesura, així com d'altres semblants, no van ser del tot eficaces per bloquejar la difusió de la disciplina. Tenim documentats, de fet, molts eclesiàstics, especialment frares franciscans espirituals o frares propers al moviment franciscà espiritual, i fins i tot algun papa, que van ser seguidors i practicants de l'alquímia, i que escrivien obres sobre aquesta controvertida disciplina o que la qüestionaven, i per tant la coneixien.¹⁵⁰

El mateix Ramon Llull es mostra preocupat per la pràctica de l'*Opus* alquímic, que veu com un element de subversió de l'ordre del món volgut per Déu i de la qual subratlla el risc que esdevingui una veritable praxi de falsificació. Llull, doncs, certament coneixia, però no aprovava, l'alquímia, ja que en parla en les seves obres, per exemple en el *Fèlix*, als capítols VI. 33 i VI. 36, on tracta de la generació dels metalls i de l'alquímia; i en les *Questiones per artem demonstrativam solubiles*, on argumenta, de manera polèmica, que en els metalls, com en els animals i les plantes, hi ha un ordre natural diví, que no es pot transformar artificialment, com fa l'alquimista.¹⁵¹

¹⁴⁹ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 50; Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, p. XXIX; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, p. 105.

¹⁵⁰ Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", pp. 62, 69; Crisciani, Chiara (2002), *Il papa e l'alchimia*, cap. III. 2, 3.

¹⁵¹ Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 456-460; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 189.

L'any 1317, el papa Joan XXII publicà la butlla *Spondent quas non exhibent*, en la qual condemna els alquimistes, sobretot els que eren religiosos, que compara amb els estafadors, prohibint així a tothom la pràctica de l'alquímia.¹⁵²

Més endavant, el dominicà Nicolau Eimeric, teòleg i jurista, que ja havia denigrat els alquimistes en el manual per a inquisidors *Directorium inquisitorum* (1376), els ataca amb vehemència en el *Tractatus contra alchemistas* (Avinyó, 1396), com fa amb els astròlegs, els mags i els nigromàntics. L'alquímia no és condemnada només com a coneixement erroni i pràctica ineficaç i potser fraudulenta, sinó com una forma de pacte demoníac i, per tant, herètica.¹⁵³ Tot i així, es tracta d'una reacció puntual i parcial, ja que entre els eclesiàstics continuava havent-hi alquimistes, i Eimeric acabà sent expulsat de la Corona d'Aragó pel mateix rei Pere III (1336-1387) i pel seu fill Joan I el Caçador (1387-1396).

Lògicament, aquestes i altres disposicions semblants condueixen a una sempre major ocultació del coneixement alquímic, el llenguatge del qual esdevé cada cop més obscur, més reservat als iniciats.¹⁵⁴

Malgrat això, la possibilitat que l'or alquímic pogués ser or de debò continuà sent altament interessant per als poderosos, així com els tractaments per al cos i la recerca de fàrmacs eficaços tant per a la cura de les malalties com per a la conservació de la joventut i de la vida. I és justament aquest el motiu pel qual la condemna de l'alquímia es presenta, moltes vegades, en termes ambivalents.

¹⁵² Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 459-461, 477; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 46, 219, 241, 249-250, 260-261; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, pp. 84, 86.

¹⁵³ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 23, 51, 253-260; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 459, 466, 477-479; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 166, 231; Martí Castellà, Sadurní (2012) "Notes sobre l'alquímia al Crestià", p. 306; Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", pp. 59-60.

¹⁵⁴ Pereira, Michela (1999), *Il "Testamentum"*, p. XXIX; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, cap. 2, pp. 293-312; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, p. 41; Newman, William R. (1989), "Technology and Alchemical Debate in the Late Middle Ages", "Isis", p. 80; Obrist, Barbara (1986), "Die Alchemie in der mittelalterlichen Gesellschaft", in Meinel, Ch. (ed.), *Die Alchemie in der europäischen Kultur-und Wissenschaftsgeschichte*, O. Harrasowitz, Wiesbaden, pp. 33-59; Crisciani, Chiara (1998), "Esperienza, comunicazione e scrittura in alchimia (secoli XIII-XIV)", in *Le forme della comunicazione scientifica*, Galuzzi, M.-Micheli, G.-Monti, M. T., Franco Angeli, Milà, pp. 85-110.

CORONA D'ARAGÓ

(segles XIII-XIV)

(Estat compost fundat pel matrimoni entre Ramon Berenguer IV de Barcelona i Peronella d'Aragó (1137)

Ramon Berenguer IV de Barcelona (Barcelona, 1113/1114-1162), dit el Sant, fou comte de Barcelona i Girona (1131-1162), príncep d'Aragó i comte de Ribagorça, on exercí la *potestas* (1137-1162), i regent del comtat de Provença (1144-1161), on es computa com Ramon Berenguer II. Peronella d'Aragó (1136-1173), nascuda a Osca el 1136 i morta a Barcelona el 1173; fou reina d'Aragó, comtessa de Ribagorça i de Sobrarb i comtessa consort de Barcelona (1137-1162).

REIS I GOVERNANTS PROTECTORS DE L'ALQUÍMIA

PERSONATGE	ROL	CONSORTS
Jaume I el Conqueridor (Montpeller, 1208-València, 1276).	Rei de la Corona d'Aragó (1213-1276). Té alquimistes al seu servei.	Consorts: Elionor de Castella (1221-1229); Violant d'Hongria (1235-1251); Teresa Gil de Vidaure (1255-1265). Parelles: Aurembiaix d'Urgell (1228-1229); Blanca d'Antillón (1241-1242); Berenguera Ferrandis (1242-1244); Elvira Sarroca (dècada del 1250-); Guillema de Cabrera (1250-1252); Berenguela Alonso de Molina (1264-1272); Sibil·la de Saga (1274-1276).
Pere II el Gran (València, 1240-Vilafranca del Penedès, 1285).	Rei de la Corona d'Aragó (1276-1285). Té alquimistes al seu servei i	Consort: Constança de Sicília (1249-1302).

	concedeix llicències relacionades amb matèries alquímiques.	
Jaume II el Just (València, 1267-Barcelona, 1327).	Rei de la Corona d'Aragó (1291-1327). Té alquimistes al seu servei.	Consorts: Isabel de Castella (1291, matrimoni anul·lat el 1294); Blanca de Nàpols (1283-1310), Maria de Xipre (ca. 1279-1322) i Elisenda de Montcada (ca. 1292-1364).
Pere III el Cerimoniós (Balaguer, 1319-Barcelona, 1387).	Rei de la Corona d'Aragó (1336-1387). Era un rei culte, interessat per l'alquímia. Absol l'alquimista Menahem Betsalel i el seu patró Jaume Roig, acusats de falsificació.	Consorts: Maria de Navarra (ca. 1330-1347), Elionor de Portugal (1328-1348), Elionor de Sicília (1325-1375) i Sibilla de Fortià (c. 1350-1406).
Joan I el Caçador, el Descurat o l'Amador de la Gentilesa (Perpinyà, 1350-Foixà, Baix Empordà, 1396).	Rei de la Corona d'Aragó (1387-1396). Declara que ha vist fer l' <i>Opus</i> diverses vegades.	Consorts: Mata d'Armanyol (1347-1378) i Violant de Bar (ca. 1365-1431).
Violant de Bar (nord de França, 1365-Bellesguard, Barcelona, 1431).	Reina consort de la Corona d'Aragó. Violant recorria a l'alquímia, al poder curatiu de les aigües termals i de les pedres precioses.	Fou la segona esposa del rei d'Aragó Joan I el Caçador.
Martí I l'Humà (Perpinyà, 1356-Barcelona, 1410).	Rei de la Corona d'Aragó (1396-1410). Protector d'alquimistes.	Consorts: Maria de Luna (1357-1406) i Margarida de Prades (ca. 1387/1388-1429).
Maria de Luna (ca. Aragó, 1357-Vila-Real, Plana Baixa, 1406).	Reina consort de la Corona d'Aragó (1396-1406). Maria recorria a l'alquímia, al poder curatiu de les aigües termals i de les pedres precioses. Absol l'alquimista Jaume Lustrac acusat de falsificació.	Fou esposa del rei d'Aragó Martí l'Humà.
Napoleone Orsini Frangipani (ca. Roma, 1260-Avinyó, 1342).	Cardenal influent. Protector dels franciscans espirituals durant el pontificat de	

	Joan XXII. Patró de John Dastin (ca. 1293-1386).	
Giovanni Gaetano Orsini (Roma, 1285, Avinyó 1335).	Cardinal, cosí de Napoleone Orsini. Enterrat en l'església dels franciscans a Avinyó.	
Clement IV (1265-1268).	Papa. Destinatari (1267) de les obres alquímiques de Roger Bacon (<i>Opus maius</i> , <i>Opus minus</i> i <i>Opus tertium</i> i quart escrit avui perdut).	
INQUISIDORS I GOVERNANTS AMB POSICIONAMENTS ANTIALQUÍMIQUES		
Personatges	Rol	Judicis
Nicolau Eimeric (Girona, ca. 1316-Girona, 1399).	Teòleg i jurista dominicà, inquisidor general de la Corona d'Aragó. Va ser expulsat pel rei Pere III i pel seu fill Joan I. És l'autor del <i>Directorium inquisitorum</i> i del <i>Tractatus contra alchemistas</i> .	Director del judici (1368) contra l'alquimista Ramon de Tàrraga.
Bernat Gui (Roiéra, Llemosí 1261- Laurós, Llenguadoc 1331).	Religiós dominicà, inquisidor de Tolosa entre 1307 i 1323. Va ser autor de la <i>Practica inquisitionis heretice pravitatis</i> (1324). Curiositat: és un dels personatges històrics principals de la novel·la <i>El nom de la rosa</i> d'Umberto Eco.	Director del judici (1319) contra l'alquimista Bernat Deliciós, durant el qual l'alquimista va ser torturat i condemnat a cadena perpètua. Curiositat: Deliciós, també constitueix un dels personatges històrics de la novel·la <i>El nom de la rosa</i> d'Umberto Eco, on té el nom de Guillem de Baskerville.
Joan XXII (Caors, 1249-Avinyó, 1334).	Papa. El papa (papat: 1316-1334) autor	Condemna a cadena perpètua Bernat Deliciós.

	de la butlla <i>Spondent quas non exhibent</i> (1317), en la qual condemna els alquimistes, sobretot religiosos, que compara amb els estafadors, prohibint així la pràctica de l'alquímia. Ambiguitat: Joan l'Anglès, el possible John Dastin li dirigeix una carta sobre l'or potable on defensa l'alquímia.	Condemna els franciscans espirituals el 1317.
--	--	---

TAULA IX

Els poderosos a favor i en contra l'alquímia actius o amb influència a l'àrea occitanocatalana (segles XIII-XIV).¹⁵⁵

3. Un cas ambigu: el frare franciscà gironí Francesc Eiximenis

En els documents de l'orde franciscà a partir de la prohibició del 1313, constatem un empitjorament progressiu de les penes per als frares alquimistes i l'associació de l'alquímia amb la nigromància, els encanteris, la recerca de tresors amagats i, per tant, amb pràctiques herètiques.¹⁵⁶ La repetició de condemnes i advertiments, però, deixa entreveure, una vegada més, que aquestes mesures no assolien l'objectiu.¹⁵⁷

Un exemple d'ambivalència envers l'alquímia es reflecteix en l'obra enciclopèdica (2587 capítols) *Crestià* (1379-1387) de Francesc Eiximenis.¹⁵⁸

Tractaré tot seguit d'aquesta relació ambivalent envers l'alquímia del franciscà gironí, que va ser, a la seva època i després, un autor de gran influència: sabem que les seves

¹⁵⁵ Aquestes informacions resumeixen les que es troben a la base de dades *Sciència.cat DB* <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db> [consulta: 13/1/2023].

¹⁵⁶ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 21-30, 46-47, 73-74 i 86; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, pp. 120-128; Pereira, Michela (2004), "Per una historia", p. 477; Martí Castellà, Sadurní (2012) "Notes sobre l'alquímia al *Crestià*", p. 305.

¹⁵⁷ Martí Castellà, Sadurní (2012) "Notes sobre l'alquímia al *Crestià*", p. 63.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 283; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 66, 171; Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis", p. 62.

obres, majoritàriament escrites en català, van ser llegides, copiades i traduïdes (al llatí, al francès, al castellà i al flamenc). Els reis catalanoaragonesos Pere III, Joan I, Martí I l'Humà i la consort d'aquest darrer Maria de Luna, també van llegir i impulsar les seves obres.

Entre elles, el *Crestià* va ser la més important i, tal com expressa el seu títol, constitueix una exposició exhaustiva de l'ideal d'home cristià, tant en l'aspecte religiós com en el profà. Les fonts utilitzades en l'escriptura de l'obra són tant d'origen culte, mercès al patronatge dels reis catalanoaragonesos, com d'origen popular, com és el cas de proverbis, diàlegs i contes. El llenguatge utilitzat no és retòric, per tal que pogués ser entès tan per persones cultes com per un nou públic urbà. En la idea inicial d'Eiximenis, el *Crestià* havia de comprendre dotze llibres, com dotze eren els apòstols, però el framenor no aconseguí acabar-ho tot. De la seva obra, se'ns han conservat el llibre *Primer*, el *Segon*, el *Terç* i el *Dotzè*. El *Dotzè* és sens dubte el més cèlebre i és dividit en dues grans parts: la primera, escrita al voltant del 1383, conté una dedicatòria als jurats de València, i és coneguda com *Regiment de la cosa pública*; la segona, acabada el 1387, és un llarg tractat adreçat als reis governants, i és coneguda com *Regiment de prínceps*.¹⁵⁹ Lluís Cifuentes i Michela Pereira han citat les condemnes presents en la primera part i, considerant aquestes, havien situat Eiximenis en postures antialquímiques, semblants a les de l'inquisidor dominicà Nicolau Eimeric.¹⁶⁰ Ben aviat, ja la mateixa Michela Pereira va matisar aquestes posicions eiximenianes, fent notar que la condemna d'Eiximenis cap a l'alquímia no era absoluta, ja que en el mateix text (el *Regiment de la cosa pública*) s'afirma també que Déu pot decidir revelar l'alquímia a aquells que en saben fer un bon ús. Sadurní Martí, en fi, en dos articles successius, demostra que aquestes posicions d'Eiximenis han de ser matisades. Efectivament, segons defensa Martí, el framenor, en els capítols 59, 66, 76, 77-87 del *Primer* del *Crestià* i en el capítol 772 de la segona part del *Dotzè* del *Crestià*, presenta l'alquímia

¹⁵⁹ Resum extret de Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 171-172, 232, 442; Martí Castellà, Sadurní (2012), "Notes sobre l'alquímia al *Crestià*", pp. 283-284, 286-288, 296-297; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 477-479; Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, pp. 183-185.

¹⁶⁰ Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 477-479; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 104-105, 232, 442.

com a una ciència veritable i ho il·lustra assegurant que tant el rei Salomó de l'Antic Testament, que la va emprar per cobrir amb or el temple de Jerusalem, com d'altres homes virtuoses del passat la van fer servir de manera lícita. I afegeix, de manera explícita, que Déu ha restringit el coneixement de l'alquímia només als homes que el saben amagar amb saviesa, persones conscients del seu privilegi, les quals només usaran la seva ciència per beneficiar de manera especial la cosa pública i per exaltar la grandesa divina.

Cal subtrallar també que Eiximenis intenta donar explicacions científiques del procés alquímic, afirmant que canviar d'espècie un material no és cap miracle i que es pot fer a partir de procediments científics: l'or i l'argent es poden produir a partir d'espècies diferents i, en conseqüència, els bons alquimistes no fan miracles, sinó que coneixen els "secrets" de la natura.¹⁶¹

4. Les falses atribucions: Ramon Llull i Arnau de Vilanova

Com hem vist més amunt, l'heterodòxia del pensament del missioner Ramon Llull,¹⁶² semblant a la d'Arnau de Vilanova,¹⁶³ al proposar una reforma del cristianisme basada en el radicalisme franciscà espiritual, protegit en el segle XIV a les corts de Nàpols,

¹⁶¹ Martí Castellà, Sadurní (2012) "Notes sobre l'alquímia al *Crestià*", pp. 285, 297-302, 305, 307-308; Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", pp. 62-64.

¹⁶² Pereira, Michela (2012), "Comunicare la verità: Ramon Llull e la filosofia in volgare", en Alberni, Anna-Badia Pàmies, Lola-Cifuentes Comamala, Lluís-Fidora, Alexander (2012), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 170), pp. 21-44.

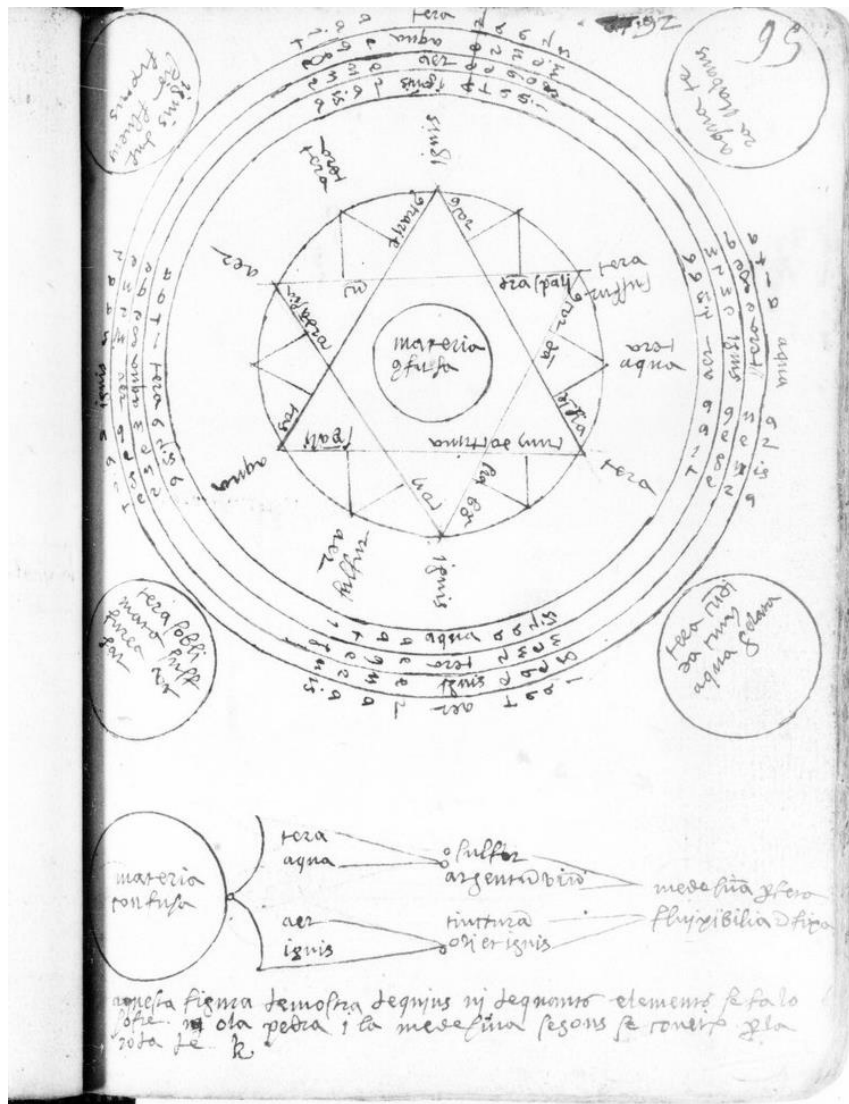
¹⁶³ Pereira, Michela (2005), "Maestro di segreti o caposcuola contestato? Presenza di Arnaldo da Villanova e di temi della medicina arnaldiana in alcuni testi alchemici pseudo-lulliani", en Perarnau, Josep (ed.), *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, Arxiu de Textos Catalans Antics*, pp. 23-24, 381-412; Pereira, Michela (1995), "Arnaldo da Villanova e l'alchimia. Un'indagine preliminare", *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, II. ATCA, 14*, pp. 95-174.

Sicília, Barcelona i Mallorca, on la alquímia mèdica era difosa, és el que explica que fossin figures atractives per atribuir-li obres d'alquímia, astrologia i màgia.¹⁶⁴

Si és cert que Llull, que al manuscrit de París trobem citat amb les antigues grafies “Remon Lui” (f. 2^r), “Llui” (f. 2^r), “Ramon Llull” (f. 3^r), inventor de l'*ars combinatòria* i autor d'un ampli corpus d'escrits filosòfics, teològics, i literaris, no va escriure ni el *Testament* ni les nombroses obres alquímiques que, a partir de la segona meitat del segle XIV, van començar a circular sota el seu nom, també és cert que el *Magister Testamenti* coneixia bé els artificis fonamentals de la filosofia lul·liana, i completava la seva obra amb una sèrie de complexes figures combinatòries d'ascendent lul·lià.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Pereira, Michela (2005), “Maestro di segreti o caposcuola contestato? Presenza di Arnaldo da Villanova e di temi della medicina arnaldiana in alcuni testi alchemici pseudo-lulliani”, en Perarnau, Josep (ed.), “*Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, pp. 23-24, 381-412; Pereira, Michela (1995), “Arnaldo da Villanova e l'alchimia. Un'indagine preliminare”, “*Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*”, II “ATCA”, vol. 14, pp. 95-174; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 233-239, 254-259, 273; Thorndike, Lynn (1923-1958), HMES, vol. 2, cap. 68, 69.

¹⁶⁵ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 190-202, 273; Bonner, Anthony - Soler, Albert (2015), “Les figures lul·lianes: la seva naturalesa i la seva funció com a raonament diagramàtic”, “*Studia Lulliana*”, vol. 55, pp. 3-30; Bonner, Anthony-Soler, Albert (2016), “Representació gràfica i ècfrasi en l'obra de Ramon Llull”, “*Magnificat: Cultura i Literatura Medievals*”, vol. 3, pp. 67-93.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Espagnol 289

IMATGE XVIII

En aquest foli del manuscrit de Jaume Mas és representada una roda d'elements alquímics amb la inscripció “matèria confusa” al centre. Sota la roda hi ha un esquema explicatiu que posa dintre d'un cercle la “matèria confusa”, i hi relaciona “els quatre elements”: “terre/aqua” i “aer/ignis”. A “terre/aqua” correspon “sulfor/argent viu”, a “aer/ignis” correspon “tinctura/oli et ignis”; a “sulfor/argent viu” correspon “medesina perfeta”, és a dir, com hem vist més amunt, elixir, i a “tinctura/oli et ignis” correspon “fluxibilia et fixa” (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 95^r).

A la IMATGE XVIII podem veure un exemple, tret del manuscrit de París, que representa el passatge des de la “matèria confusa” als diferents elements i substàncies de l'Opus

alquímic, representat en un complex sistema de figures concèntriques semblant al lul·lià.

En el *Testament*, com he dit, trobem referències a figures pseudolul·lianes, referències directes a Ramon Llull i a la seva *Ars Magna* o *Art General*, el seu sistema filosòfic, i també trobem algunes obres amb el mateix nom:

“Així com breument és declarat en lo *Art magna* en lo capítol “Manifestum de generacione et corrupcionem in metallis” (f. 7^r).

És tracta en realitat de l’obra els *Començaments de medicina*, escrits en català, i citats amb el títol d’*Art magna* i dels que agafa l’argumentació que paragona els pintors als alquimistes:

“et com aquí sia descrit ab determinacion metafòrica et [li]teral que com et quant, l’alquimista s’esperfora de dar a alguns dels metalls forma semblant a d’altre metall, és així com lo pintor qui en ra matèria del fust o de la pedra infigís forme d’ome artificialment, la qual forma s’i discrepa ab la materia” (f. 7^r).

I trobem un altre exemple de referència a l’obra pseudolul·liana tot seguit:

“Persò las scripturas que són positives e no probativas grosifican l’enteniment e mpatxen aquell de entenre las nesesitats dels vertadés ens, sí com és declarat en l’*Arbre de filosofia desiderada*, en la 3ª distincion, en lo capítol “Intellectus de proponibus” F [V]” (f. 8^r).¹⁶⁶

Les doctrines alquímiques desenvolupades en el *Testament* són paral·leles a les desenvolupades en el *Roser* dels filòsofs pseudoarnaldià, però s’exposen més àmpliament en el *Testament*; fins i tot la “Pràctica” és més detallada: hi ha una part que

¹⁶⁶ Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, p. XIV; Llulldb <<https://www.ub.edu/llulldb/>>; Badia, Lola - Santanach, Joan – Soler, Albert (2016), *Ramon Llull as a Vernacular Writer: Communicating a New Kind of Knowledge*, Londres, Tamesis (Monografias, A354); Pereira, Michela (2017), “Il ruolo delle opere alchemiche nella tradizione lulliana (secoli XIV-XVIII)”, *Actes del Congrès d’Obertura de l’Any Llull, Palma, 24-27 de novembre de 2015*, ed. L.Badia, A.Fidora i M.l Ripoll Perelló, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, Barcelona-Palma.

es refereix a la producció de l'elixir considerat com medicina universal, una altra que n'explica els diferents camps d'aplicació medicoalquímica, una altra encara es refereix a la producció de perles artificials, i finalment hi ha alguns capítols sobre la transmutació dels metalls vils en nobles, que són deutors dels procediments de la *Summa perfectionis magisteri* del franciscà italià del segle XIII conegut com Pau de Tàrent o Geber llatí.¹⁶⁷

El *Testamentum* i el *Rosarius* són segurament elaboracions contemporànies de diferents autors de l'àrea occitanocatalana, que compartien la mateixa concepció de l'elixir com a fàrmac únic i produït per mitjà de la pedra filosofal, i la idea que la “matèria primera” de l'*Opus* és el “mercuri no vulgar” (el mercuri-sofre), que es pot obtenir, per mitjà de la putrefacció, des de la substància natural base dels metalls; es tractaria d'un elixir vàlid tant per transmutar els metalls vils en nobles, és a dir or i argent purificats, com per aconseguir i mantenir la salut, és a dir com una medicina universal; fins i tot les receptes solen ser les mateixes; i això reforçaria la idea d'una escola d'alquimistes pròpia de la regió, de la que parlarem més endavant.¹⁶⁸

Per distingir Ramon Llull, personatge històric documentat,¹⁶⁹ dels altres alquimistes agrupats sota el seu nom, cal tenir present que no va ser alquimista i, com hem vist més amunt, considerava els alquimistes com farsants i estafadors que s'aprofiten de la credulitat i de la set de riquesa dels poderosos:

“Sényer —dix Fèlix al filòsof—, segons vostres paraules, par que digats que impossible cosa sia fer transmutació de un element en altre, ne de un metall en altre, segons la art de alquímia; car diu que negun metall no ha appetit de mudar son ésser en altre ésser; car si mudava sonésser en altre ésser, no seria aquell ésser mateix lo qual ama ésser. On, bé he enteses totes vostres raons e totes

¹⁶⁷ Arnau DB <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau>> [consulta: 15/5/2023]; Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve*, pp. 128-130 i 147-152; Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, cap. III.

¹⁶⁸ Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, pp. 152-155, 166, nota 17.

¹⁶⁹ Hillgarth, J. N. (1971), *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*, Oxford, Clarendon Press (Warburg Studies); Hillgarth, J.N. (2001), *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, trad. Cifuentes Comamala, Lluís, “Col·lecció Blanquerna”, 1, Barcelona-Palma, Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears. No es posa el total de pàgines dels llibres. Les col·leccions solen ometre's, si no és que són molt singulars i significatives

vostres semblances; mas de una cosa me meravell fortment, ço és saber, com pot hom haver tan gran afecció a la art de la alquímia, si la art no és vera".¹⁷⁰

Així, doncs, els escrits lul·lians autèntics desmenteixen un interès per l'alquímia; més aviat adverteixen dels perills i de l'engany que es poden amagar en els intents de transformar la matèria. Tanmateix, les dates dels primers textos alquímics són posteriors a la mort del personatge històric documentat Ramon Llull; el mateix *Testament*, que és el text més important i conegut del *corpus* alquímic que li va ser atribuït, va ser escrit uns vint anys després de la seva desaparició. El que va començar els estudis crítics sobre Ramon Llull va ser el franciscà irlandès Lluc Wadding (1588-1657).¹⁷¹ Afegixo que les figures del *Testament*, essent sovint d'origen lul·lià, constitueixen un altre element que van fer creïble la falsa atribució.¹⁷²

Una opinió difosa i compartida pel mateix Dante Alighieri que, en el cant XXIX de l'Infern de la *Divina Comèdia* (1304/1307-1321), condemnava els alquimistes com a defraudadors, presentant-nos dos personatges, tal com Griffolino d'Arezzo i Capocchio, que van morir a la foguera perquè es dedicaven a l'alquímia. La conversa de Dante i Virgili amb els dos té lloc amb ironia; en un to lúdic, els alquimistes continuen recordant, fins i tot en el més enllà, l'experiència terrenal que els va portar a l'estaca i, per tant, a la condemna eterna, revelant, en el diàleg, llur pobresa ètica:

¹⁷⁰ Badia, Lola (dir.), Bonillo, Xavier, Gisbert, Eugènia i Lluch, Montserrat (2011), *Llull, Ramon, Llibre de meravelles*, Palma, Patronat Ramon Llull (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, 10), vol. 1, p. 197;

p. 197; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 273.

¹⁷¹ Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 86.

¹⁷² Pereira, Michela (1992), *L'oro dei filosofi*, pp. 136-137, 153-154.

“Io fui d’Arezzo, e Albero da Siena”,
rispuose l’un, “mi fé mettere al foco;
ma quel per ch’io mori’ qui non mi
mena.

Vero è ch’i’ dissi lui, parlando a gioco:
“I’ mi saprei levar per l’aere a volo”;
e quei, ch’avea vaghezza e senno poco,
volle ch’i’ li mostrassi l’arte; e solo
perch’io nol feci Dedalo, mi fece
ardere a tal che l’avea per figliuolo.

Ma ne l’ultima bolgia de le diece
me per l’**alchìmia** che nel mondo usai
dannò Minòs, a cui fallar non lece”.

“Jo sóc d’Arezzo, i Albert de Siena,
fou” un respon “qui va llençar-me al
foc;
però, allò que em cremava, aquí no em
mena.

Cert és que li vaig dir, parlant per joc,
que “enlaire volaria sens perill”,
i ell, que de seny en va tenir ben poc,
volgué que a un art feixuc li fes senzill,
i em féu, veient que en Dèdal no el
tornava,
cremar per un, del qual era com fill.

Però, si aquí entre els altres jo em
gratava,
és per l’alquímia, que fou mon esplai,
i Minos per tal culpa em condemnava”

(Dante, *Divina Comèdia*, Infern XXIX, Griffolino d’Arezzo, als vv. 109-120).¹⁷³

¹⁷³ “Io fui nativo di Arezzo”, rispose uno, “e Alberto da Siena/ mi fece mandare al rogo (mi fé mettere al foco);/ ma il motivo (quel) per cui io sono morto non è quello che mi ha condotto (mi mena) in questa bolgia (qui)./ È pur vero che io, parlando per scherzo (a gioco), gli dissi:/ “Io sono in grado (mi saprei) di volare”;/ e quegli, che aveva curioso desiderio (vaghezza) ma poco senno,/ volle che io gli insegnassi il modo di volare (l’arte); e solo/ per il fatto che io non lo trasformai (feci) in Dedalo, mi fece/ condurre al rogo da uno (a tal) che lo considerava (l’avea) come un figlio./ Ma Minosse, a cui non è consentito (non lece) sbagliare (fallar),/ condannò me all’ultima delle dieci bolge/ a causa dell’alchimia alla quale feci ricorso (usai) in terra”; De Sagarra, Josep M. (trad.) (1947), *La Divina Comèdia de Dante Alighieri*, il.l. de Ricard Marlet, Joan Sallent, Sabadell, vv. 109-120; Mira, Joan Francesc (trad.) (2009), *La Divina Comèdia de Dante Alighieri*, Edicions Proa (A tot vent), Barcelona, vv. 109-120.

E io dissi al poeta: “Or fu già mai gente
sì vana come la sanese?

Certo non la francesca sì d’assai!”.

Onde l’altro lebbroso, che m’intese,
rispuose al detto mio: “Tra’mene

Stricca

che seppe far le temperate spese,

e Niccolò che la costuma ricca
del garofano prima discoverse
ne l’orto dove tal seme s’appicca;

e tra’ne la brigata in che disperse
Caccia d’Ascian la vigna e la gran
fonda,
e l’Abbagliato suo senno proferse.

Ma perché sappi chi sì ti seconda
contra i Sanesi, aguzza ver’ me
l’occhio,
sì che la faccia mia ben ti risponda:

sì vedrai ch’io son l’ombra di
Capocchio,
che falsai li metalli con l’**alchìmia**;

e te dee ricordar, se ben t’adocchio,
com’io fui di natura buona scimia”.

I jo dic al poeta: “¿S’ha vist mai gent
vanitosa com la sienesa?

Per guanyar-la, al francès li manca
espai!”.

L’altre llebrós, tal cosa havent entesa,
respongué al meu parlar: “Llevat de
Stricca, que fou tan moderat en la
despesa!

I Nicolau, que féu la cuina rica,
i que primer el girofle descobrí,
en l’hort on tal llavor perfuma i pica!

Llevat d’aquella banda que engolí
a Càccia d’Ascian boscos i vinya,
i l’Abbagliato de cervell tan fi.

I perquè vegis bé qui s’esgratinya
malparlant de Siena, jo et diré
que, encar que em desfiguri tanta tynia,

só Capòcchio, alquimista, i no el darrer
falsificant metalls; i ja s’adona
el teu record de mi, i tu saps prou bé
que, jo estrafent, era una bona mona”.

(Dante, *Divina Comèdia*, Capocchio, als vv. 121-139).¹⁷⁴

¹⁷⁴ E io dissi al poeta: “Vi è mai stato/ un popolo più fatuo (vano) di quello senese?/ Certo non così tanto (sì d’assai) quello francese (francesca)!”./ Per cui l’altro lebbroso, che mi aveva sentito,/ rispose alle mie

parole (detto): “Escludi dal numero (tra’mene) Stricca,/ che seppe spendere con parsimonia (far le temperate spese),/ e Niccolò, che per primo (prima) introdusse (discoverse) l’uso (costuma) costoso (ricca)/ del chiodo di garofano nell’orto (a Siena) in cui questo seme attecchisce (s’appicca);/ ed escludine (tra’ne) anche la compagnia (brigata) insieme alla quale/ Caccia d’Asciano sperperò i suoi vigneti e i suoi poderi (la gran fonda),/ e l’Abbagliato diede prova (proferse) della sua saggezza (senno)./ Ma affinché tu sappia (sappi) chi è colui che ti asseconda/ in quello che dici (sì ti seconda) contro i Senesi, concentra (aguzza) lo sguardo su di me,/ in modo che la mia faccia ti riveli chi sono (ben ti risponda):/ riconoscerai così che io sono l’anima di Capocchio,/ che falsificai i metalli con l’alchimia;/ e tu ti devi (te dee) ricordare, se ti ho ben riconosciuto (t’adocchio),/ come io sono stato abile imitatore (buona scimia) delle cose di natura”. De Sagarra, Josep M. (trad.) (1947), *La Divina Comèdia de Dante Alighieri*, il·l. de Ricard Marlet, Joan Sallent, Sabadell. vv. 121-139; Mira, Joan Francesc (trad.) (2009), *La Divina Comèdia de Dante Alighieri*, Edicions Proa (A tot vent), Barcelona, vv. 121-139.

IMATGE XIX

Gianni Schicchi i Capocchio: segons el relat de Dante (Inf. XXX, vv. 22-30), Gianni Schicchi, el de la esquerra amb els cabells vermells, castigat com a falsificador, mossega el coll de Capocchio, l'alquimista amb el que parlava Dante al final del cant anterior (Inf. XXIX, vv. 124-139), i s'agenolla a l'esquena fent que es doblegui i caigui. Darrere d'ells, a l'esquerra, observem Dante i Virgili que miren amb una expressió aterrita, mentre que a la dreta un dimoni somriu (William-Adolphe Bouguereau, 1850, Musée d'Orsay, París). Font: <https://it.wikipedia.org/wiki/Dante_e_Virgilio>.

Tornant a Llull, no hi ha cap documentació sobre el fet que ell, durant la seva llarga vida, es relacionés amb algun alquimista, a part el cas de Bernat Deliciós (fl. Montpeller, 1260-Carcassona, 1319),¹⁷⁵ que també constitueix una de les fonts

¹⁷⁵ Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", p. 63.

d'inspiració d'Umberto Eco (Alessandria, 1932-Milà, 2016) per al seu personatge Guillem de Baskerville a la novel·la *El nom de la rosa* (1980).¹⁷⁶ La notícia històrica que tenim és que Deliciós va morir després del seu procés de l'any 1319 on cita Llull, que havia efectivament conegut a Roma l'any 1296.¹⁷⁷

Pel que fa la llegenda, que es forma abans del segle XV i es difon a partir del segle XVI, i que relaciona Ramon Llull amb Arnau de Vilanova, considerant ambdós alquimistes, que, com he dit, no ho eren, faig notar que evidencia la relació entre mestre i deixeble, basada en una transmissió de coneixement reservada i operativa. A més a més, segons aquesta llegenda, un cop Ramon Llull va aprendre d'Arnau de Vilanova l'art de la transmutació dels metalls, cosa no possible per raons cronològiques,¹⁷⁸ es traslladà a Anglaterra, a la ciutat de Londres on, a instància del rei Eduard III de Woodstoke (Woodstock, 1327-Londres, 1377) aconseguí fabricar l'or que el monarca no destinaria a finançar la croada a Terra Santa, com havia pactat, i Llull acabaria essent empresonat. En realitat el Ramon Llull autèntic, més enllà que va viure entre el 1232 i el 1316, i que no va ser alquimista, mai viatjà a Anglaterra.¹⁷⁹

Pel que fa les obres alquímiques de Arnau de Vilanova, com hem vist més amunt, s'ha fet la hipòtesi que l'origen de l'atribució a Arnau d'obres alquímiques seria una confusió amb l'alquimista occità Perarnau de Vilanova, que hauria estat l'autor almenys del primer nucli de les obres del *corpus* alquímic pseudoarnaldia.¹⁸⁰

¹⁷⁶ En la mateixa novel·la podem trobar altres referències a la cultura catalana medieval, per exemple, per parlar dels mals d'amor del jove novici Adso de Melk, es fa referència al *Cançoner de Ripoll* i als tractats d'Arnau de Vilanova.

¹⁷⁷ Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 46

¹⁷⁸ Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, pp. 155-156.

¹⁷⁹ Pereira, Michela (1987), "La leggenda di Lullo alchimista", pp. 145-163; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 233; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 462, 468; Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, pp. XV, XIX; Carreras Artau, Tomas i Joaquin (1972), "Dues notes sobre el lul·lisme trecentista", *Estudios lulianos*, vol. 16, pp. 231-239.

¹⁸⁰ Rodríguez Guerrero, José (2010-2013), "El origen del pseudo-arnaldiano *Liber de vinis*", pp. 44-74; Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve*, pp. 128-130, 147-152; Calvet, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen-Âge*, cap. III; Giralt Soler, Sebastià (2017), "La fi d'una llegenda", pp. 39-54; Giralt Soler, Sebastià i Mensa, Jaume, "Qui és Arnau de Vilanova" <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau/>> [consulta: 1/11/2019].

Per concloure, podem afegir que el cas de les falses atribucions a Ramon Llull i a Arnau de Vilanova no és pas únic ni és un fenomen exclusiu de l'alquímia. Al contrari, hi ha una gran circulació de tractats amb atribucions a autors alquímics o pseudo-alquímics de l'Antiguitat, com Geber i Hermes, Avicenna, o grans noms de la cultura medieval, com Tomàs d'Aquino (Roccasecca, 1225-Abadia de Fossanova, 1274) i el mateix Roger Bacon.¹⁸¹ Tomàs d'Aquino només estava interessat marginalment en l'alquímia, tot i així, després de la seva mort, se li van atribuir algunes obres alquímiques, la més famosa de les quals és, sense dubte, l'*Aurora consurgens*, un dels primers i més evocadors exemples de barreja d'alquímia i llenguatge bíblic.¹⁸² He trobat altres dos casos de falses atribucions al mateix manuscrit de París: una obra atribuïda a Macer (Odó de Meung, França, fl. primera meitat segle XI), *Tractat d'alquímia* i una, ja esmentada, atribuïda a Albert el Gran, *Llibre de les virtuts d'Albert*.

5. Els franciscans alquimistes: Joan de Rocatalhada i d'altres

Juntament amb obres pseudolul·lianes i pseudoarnaldianes, he trobat al manuscrit una obra fonamental d'un personatge cabdal de l'alquímia d'àrea occitanocatalana: es tracta del *Llibre secret en filosofia* de l'alquimista franciscà occità Joan de Rocatalhada (Johannes de Rupescissa), que també es digué deixeble d'Arnau de Vilanova. El frare va ser especialment important per la influència que va tenir sobre la medicina i la farmacologia del segle XV, i pot ser considerat el precursor de la Spagirica de Paracels.¹⁸³ La Spagirica designa una tècnica alquímica de descomposició de les substàncies, que es basa en quatre substrats fonamentals: l'alquímia, l'astronomia, el misticisme i la virtut.

Per molt de temps es va creure erròniament que Rocatalhada era català i per això la bibliografia catalana del segle XX el va anomenar Joan de Peratallada o Ribatallada, noms que s'han de descartar en favor de l'occità Rocatalhada. De fet, Jeanne Bignami-

¹⁸¹ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 232, 234-246; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 79; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 84; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 7.

¹⁸² Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. XIV, 8.

¹⁸³ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 468; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 106.

Odier (París, 1902-Roma, 1989) demostrà que aquest franciscà va néixer a Marcolès (Cantal, Alvèrnia) i va viure entre Orllac, Tolosa i Avinyó, on va morir.¹⁸⁴

De Rocatalhada va ser membre del corrent espiritual del seu orde i compartí l'alquímia amb la profecia i amb una idea de renovació i evolució del ser humà; per aquest motiu va ser perseguit per la cúria pontifícia que, des de 1349, el va fer empresonar en diversos convents fins a fer-lo acabar a la presó papal d'Avinyó.¹⁸⁵ El juliol del 1366 Rocatalhada figura ja com a mort als documents papals.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Bignami-Odier, Jeanne (1952), *Études sur Jean de Roquetaillade*, pp. 283; Bignami-Odier, Jeanne (1981), "Jean de Roquetaillade", vol. 41, pp. 75-240.

¹⁸⁵ Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", p. 63.

¹⁸⁶ Pou Martí, Josep M. (1930), *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglo XIII-XV)*, Vic, editorial Seráfica, pp. 534; Perarnau Espelt, Josep (1993), "La traducció catalana resumida del *Vademecum in tribulatione (Ve ab mi en tribulació)* de fra Joan de Rocatalhada", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 12, pp. 43-140; Perarnau Espelt, Josep (1998), "La traducció catalana medieval del *Liber secretorum eventuum* de Joan de Rocatalhada: edició, estudi del text i apèndixs", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 17, pp. 7-219; Bachmann-Hofmeier (1999), *Geheimnisse der Alchemie*, Basilea, Schwabe, pp. 140-151; Vauchez, André; par Thévenaz Modestin, Clémence et Morerod-Fattebert, Christine; sur la base d'une transcription de Bignami Odier, Jeanne (2005), *Liber ostensor quod adesse festinant tempora* de Roquetaillade, Jean de, París, École Française de Rome, pp. XIII + 1041; DeVun, Leah (2009), *Prophecy, Alchemy, and the End of Time: John of Rupescissa in the Late Middle Ages*, Nova York, Columbia University Press, pp. 272; Crisciani, Chiara (2012), "Giovanni di Rupescissa: sapere, alchimia e profezia", dins: Menestò, Enrico (ed.), *I francescani e le scienze: atti del XXXIX convegno internazionale (Assisi, 6-8 ottobre 2011)*, Spoleto, C.I.S.A.M. ("Atti e convegni della società internazionale di studi francescani e del centro interuniversitario di studi francescani", 22), pp. 239-280; Ciola, Graziana (2013), "Giovanni di Rupescissa: autobiografia, profezia e leggenda", dins: Paravicini Bagliani, Agostino (ed.), *The Medieval Legends of Philosophers and Scholars*, Florència, SISMEL-Edizioni del Galluzzo (Micrologus: Natura, Scienze e Società Medievali, vol. 21), pp. 517-579; Tealdi, Elena (2015), *Giovanni di Rupescissa: Vade mecum in tribulatione*, edizione critica a cura di —; introduzione storica a cura di Robert E. Lerner e Gian Luca Potestà, Milà, Vita e Pensiero (Ricerche: Storia - Dies Nova, 1), pp. 336; Lerner - Rychterová (2019), *Giovanni di Rupescissa: Vade mecum in tribulatione, Translated into Medieval Vernaculars*, Milà, Vita e Pensiero (Ricerche: Storia - Dies Nova, 4), pp. 534; Halleux, Robert (1981), "Les Ouvrages alchimiques", vol. 41, pp. 241-284; Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 17; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 234-242; *Sciència.cat* DB, Joan de Rocatalhada, nom122: <<https://www.scienca.cat/scienciacat-db?nom=122>> [consulta: 21/1/2023]; GEC: Joan de Rocatalhada: <<https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/joan-de-rocatallada>>.

Mentre era tancat a la presó papal, el frare escrigué en llatí el *De consideratione quintae essentiae omnium rerum*, que va ser, ironies de la sort, una de les obres alquímiques més difoses de l'Edat Mitjana. L'obra se centra en la idea de l'elixir, entès com a panacea per curar totes les malalties i mantenir el cos jove, identificat amb l'alcohol destil·lat del vi i, com he dit abans, anomenat "or potable", "aigua ardent" o "quinta essència".¹⁸⁷ En la preparació de la quinta essència trobem els elements principals de la pràctica alquímica: la putrefacció de la "matèria primera", que sempre es presenta amb caràcter orgànic, la separació i conjunció (f. 103^v) dels diferents components mitjançant la destil·lació, que fa que les parts volàtils pugin a la part superior de l'alambí per després tornar-les a portar a baix a través del tub de refrigeració, on es tornen a unir al residu sòlid. La necessària repetició del procés és anomenada circulació.

La difusió de les aigües mèdiques destil·lades per a ús medicinal en la cultura mèdica catalana era, d'altra banda, ben coneguda: he parlat abans dels tractats atribuïts a Arnau de Vilanova, el *De aqua vitae simplici et composita*, el *De aquis medicinalibus*, i el *De vinis*; i recordo les recomanacions cap a l'ús d'aquestes aigües en la *Chirurgia* de Teodoric Borgognoni, un dels primers textos que fa referència a la destil·lació del vi, anomenat "aigua ardent" o "aigua de vida". La inclusió de les aigües en l'àmbit alquímic està documentada també en un altre text pseudolul·lià, anomenat *Ars operativa medica*, on a l'incipit s'esmenta la ciutat de Lleida, seu, des del 1300, d'una facultat de medicina.¹⁸⁸

En el nostre estudi hem trobat d'altres frares franciscans d'època medieval, interessats per l'alquímia, com Roger Bacon i Pau de Tàrent.

A l'àrea occitanocatalana, s'ha de destacar la presència d'autors catalans i franciscans com Francesc Eiximenis, o propers als franciscans com Ramon Llull o Arnau de Vilanova, que parlen d'alquímia en les seves obres, i no s'ha d'oblidar la falsa atribució a Llull i a Vilanova de *corpus* alquímics sencers. Com hem vist, Llull va tenir una posició de dubte i de vegades de rebuig decidit respecte a l'alquímia, però això no va impedir, menys d'un segle després de la seva mort, que, sota el seu nom circulessin, obres d'importància central en la tradició alquímica de l'elixir, com el *Testamentum*, el

¹⁸⁷ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 82.

¹⁸⁸ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 468; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole*, pp. 84, 219.

Codicillus o el *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*, que és una (re)elaboració de l'obra de Joan de Rocatalhada.

Bernat Deliciós fou un altre alquimista franciscà, aquesta vegada relacionat amb Ramon Lull, i del qual parlarem més endavant.

Tradicionalment, els alquimistes procedien d'una classe benestant ja que requerien coneixements per a entendre els manuscrits, que sovint es conservaven a les biblioteques dels centres monàstics; els calia disposar d'un capital per adquirir aparells i un laboratori, i poder disposar d'hores d'estudi. Aquestes condicions es trobaven als monestirs, just per aquests motius, el perfil de l'alquimista sovint, però no només com veurem, s'ajustava al d'un frare. El pensament franciscà és especialment compatible amb l'alquímia ja que, segons els franciscans, l'amor diví irradia tota la creació i l'home pot trobar-hi harmoniosament el seu lloc. És suficient recordar les paraules del conegut *Càntic de les criatures* de sant Francesc d'Assís (Assís, 1181/1182-1226), que és una senzilla lloança del Sol:

“Lloat siguis, Senyor, pel nostre germà Sol, que dóna el dia i ens il·lumina, i és bell i radiant i de gran resplendor”;

la Lluna:

“la germana Lluna i els estels en el cel els formares resplendents, preciosos, bells”;

i els quatre elements:

“el germà Vent, la germana Aigua, útil i humil, preuada i casta, el germà Foc i la germana Terra”.¹⁸⁹

Els franciscans, d'acord amb el model proposat en la lloança pel fundador, estudiaren i amaren la natura i es distingiren per l'observació dels fenòmens naturals. Els franciscans alquimistes s'ocupaven especialment de l'alquímia mèdica i desitjaven contribuir a la salut pels pobres, fet que explicaria l'interès per descobrir l'elixir, que

¹⁸⁹ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 7.

havia de guarir els qui no podien pagar metges ni medicaments. Els franciscans espirituals constituïen un moviment radical dins del franciscanisme i tenien una gran difusió a les Marques i a la Toscana, a Itàlia, i a l'àrea occitanocatalana.¹⁹⁰

També cal recordar que els membres dels dos nous ordes mendicants del segle XIII, és a dir els mateixos franciscans i els domincans (que mantingueren gairebé sempre postures antialquímiques, deixant de banda el cas de Ramon de Tàrrega), es van embarcar en missions religioses, especialment a Àsia, a Pèrsia i a la Índia, i des de aquí, aquests viatgers religiosos medievals enviaven informacions sobre plantes, animals, geografia, etc., que abans eren desconegudes.

Un altre orde religiós amb membres alquimistes a l'àrea occitanocatalana és l'orde dels carmelites, que és també un orde religiós mendicant, impregnat, en la segona meitat del segle XIV, d'anhels de reforma en un sentit de retorn a la regla original. Molt possiblement, Guillem Sedacer, que formava part d'aquest orde, formava part del corrent reformador.

També trobem un alquimista, Teòfil de Stavelot, entre els benedictins, l'orde fundat per Benet de Núrsia a principis del segle VI a l'abadia de Montecassino, el monestir més antic d'Itàlia. Des del segle IX fins al segle XII, el Pirineu es va omplir de monestirs que seguien la regla de sant Benet. Les fundacions majoritàriament eren ubicades en l'entorn rural, sovint en indrets isolats, per la voluntat d'allunyar-se del món i fer vida contemplativa, dedicant el temps, de manera equilibrada, a la pregària i al treball (manual o intel·lectual), d'acord amb el lema: *Ora et labora* ("Prega i treballa").¹⁹¹

¹⁹⁰ Escudero Mendo, M.ª Asunción (1993). *Manuscritos de la Biblioteca de Catalunya de interés para la Farmacia y las Ciencias Médicas: en particular el Tesor dels pobres*, tesi doctoral inèdita de la Universitat de Barcelona.

¹⁹¹ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 88; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 10-11, 15-16, 18-19, 122.

6. Alquimistes practicants treballant per als poderosos (reis catalans, cort papal) (segles XIII-XIV)

Tenim dos indicis que marquen l'inici de la difusió de l'alquímia a la Península Ibèrica: el primer és una recepta inclosa a la *Schedula diversarum artium* del monjo Teòfil de Stavelot, que es remunta a la primera meitat del segle XII; es tracta d'una recepta per preparar l'"or hispà" i entre els ingredients hi ha el basilisc i la sang d'un home de cabells rojos. El segon indicatiu és la referència a un alquimista mallorquí en l'esmentada *Ars alchimiae* de Miquel Escot, que es remunta a la primera meitat del segle XIII; es tracta de l'alquimista Baesis Saracenus de Maiorca (aparentment, un sarraí de Mallorca), que utilitza en una recepta un dels dos ingredients de l'or hispà de Teòfil.¹⁹² Igual que a la cort anglesa i altres corts de l'època, en la dels reis catalans, hi ha una atenció constant envers l'art de la transmutació des d'almenys els temps de Jaume I el Conqueridor (1213-1276).¹⁹³ Però l'interès per l'alquímia va arribar al seu punt culminant amb Pere III el Cerimoniós (1336-1387) i amb el seu fill Joan I (1387-1396); també va demostrar interès per l'alquímia Violant de Bar, consort d'aquest darrer. Es tracta de reis cultes i refinats, la seva cort comprenia músics, trobadors, escriptors i també el frare franciscà Francesc Eiximenis, esmentat abans, se situa en aquest context. Joan I, especialment, va convertir la seva cort en un centre cultural des del qual impulsà la creació literària i la llengua catalana, i demostra tenir un coneixement molt detallat de l'alquímia, fins al punt que diu que ha vist fer l'*Opus* diverses vegades.¹⁹⁴ Durant el regnat de Martí I i de la seva consort Maria de Luna continua aquest interès. Com la seva cunyada Violant de Bar, la reina Maria de Luna recorria amb freqüència a l'alquímia, al poder curatiu de les aigües termals i també al de les pedres precioses.

¹⁹² Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 456; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 4, 9; Soler Amigó, Joan (1998), *Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana*, Barcelona, Editorial Barcanova, p. 16; Hussön, Xavier, *Le Bestiaire Médiéval*, éditions Au Bord des Continents (Petit grimoire), pp. 16-18.

¹⁹³ Martí Castellà, Sadurní (2012), "Notes sobre l'alquímia al *Crestià*", p. 294; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 455-482; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 229-255.

¹⁹⁴ Pereira, Michela, *Il "Testamentum"*, p. XXIV.

Els reis no tan sols tenien al seu servei alquimistes, sinó que també es mantingueren informats de les obres i de les pràctiques d'alquímia que es realitzaven en els seus dominis, i assajaren que als alquimistes els fos aplicat un sistema de llicències per practicar l'alquímia,¹⁹⁵ paral·lel al que existia per als qui exercien la medicina, juntament amb la concessió de llicències per buscar metalls preciosos. Aquesta actitud dels reis també pot ser considerada ambivalent, ja que indica obertura cap a l'alquímia però, al mateix temps, voluntat de control.¹⁹⁶ Entre els destinataris de les llicències per cercar tresors abunden els jueus, però sovint apareixen també persones vinculades a la corona, tals com metges i funcionaris reials.

Així, el rei Pere el Cerimoniós atorgà el 1376 al metge reial Bernat Oriol (fl. 1375-1400) i als seus companys una llicència per buscar metalls preciosos a Mallorca i una altra de semblant el 1373 al metge reial Marc del Corral. Un altre cas interessant és la llicència per buscar metalls preciosos en tots els territoris de la Corona d'Aragó atorgada el 1364, sempre pel Cerimoniós, a dues dones del regne de València, Miquela, muller de Pere Arnau de Riu-sec, i Maria Sánchez.

És cert que, al servei dels reis de les diferents corts europees, trobem un perfil d'alquimista més mundà del que hem trobat als monestirs, que és dedicava a l'alquímia en el silenci, però que sempre podia gaudir d'una posició privilegiada per poder dur a terme la seva recerca. També he dit que un dels objectius d'aquesta tesi és destacar la difusió de l'alquímia a l'àrea occitanocatalana des de l'elit fins a sectors socials molt més amplis.¹⁹⁷ A continuació, analitzo primer els alquimistes practicants per la cort dels que he trobat notícia i, segonament, un grup d'alquimistes pertanyents a la burgesia comercial. D'aquest darrer grup forma part el copista del nostre manuscrit, Jaume Mas.

SEGLE XIII

Segona meitat

¹⁹⁵ Giralt Soler, Sebastià (2018), "Astrologia aplicada a la recerca de tresors: el *Libel d'investigació de tresors* de Bartomeu de Tresbens", eHumanista/IVITRA, 14, pp. 761-793.

¹⁹⁶ Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 466-467; Pereira - Spaggiari (1999), *II "Testamentum"*, p. XXIV.

¹⁹⁷ Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 455-456, 466-467.

6. 1. Ferrer de Cotlliure (fl. 1276-1280)

Ferrer de Cotlliure és el primer mestre d'alquímia documentat al servei de la Corona catalanoaragonesa. D'aparent origen rossellonès, va viure a Xàtiva, al regne de València, al voltant dels anys 1276-1280, al servei de Pere II el Gran. En tenim notícies el 1276, 1279 i el 1280: la primera notícia reporta l'ordre de pagament emesa pel rei Pere a favor de mestre Ferrer de Cotlliure per l'obra d'alquímia que feia per al monarca (“ratione operis alquimie quod pro nobis facit”); la segona notícia, de l'1279, testimonia un altre pagament a “mestre Ferrer” per part del mateix rei i la concessió d'una llicència per comerciar amb carbó. Finalment, una altra notícia, del 1280, testimonia l'últim pagament per part del rei a Ferrer de Cotlliure, mestre d'alquímia “magistro Ferrario de Cauquolibero, magistro alquimie”. Les dades recollides m'han fet pensar en un alquimista practicant, especialment en l'alquímia transmutatòria o metal·lúrgica.¹⁹⁸

6. 2. Joan l'Anglès, possiblement John Dastin (fl. 1298)

L'alquimista Joan l'Anglès (“Johannes Anglicus”) possiblement s'ha d'identificar amb John Dastin (ca. 1293-1386), noble, religiós i alquimista anglès que estudià a Oxford, on obtingué el grau de mestre en arts i en teologia.

¹⁹⁸ Ferragud, Carmel - Bertomeu, José Ramón (2015), “Mirades sobre l'alquímia a la València baix medieval: un procés judicial sobre la producció de l'or potable (1440-1445)”, *Afers*, vol. 82/3 (= Ciència i medicina a la València foral, ed. Ferragud, Carmel i López Terrada, Marialuz, pp. 421-446; Soldevila, Ferran (1995), *Pere el Gran*, ed. a cura de Ferrer Mallol, Maria Teresa, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, vol. 1, 2, pp. 13, 67; Martínez Ferrando, Jesus Ernest (1934), *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería real*, redactado por —, Madrid, Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, vol. 2, pp. 21, 132, 145-146 i 197, doc. 50, 582, 648 i 906; Trenchs, Josep (1991), *Casa, corte y cancillería de Pedro el Grande (1276-1285)*, Roma, Bulzoni (Sezione di studi storici Alberto Boscolo, 3), pp. 92, 101; *Sciència.cat* DB, Cotlliure, Ferrer de, nom2613: <<https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=2613>> [consulta: 14/1/2023]; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 460-462.

A mitjan 1317 el trobem a Avinyó, llavors la seu papal, al servei d'un cardenal molt influent i protector dels franciscans espirituals, Napoleone Orsini (1263-1342). Mentre formà part de la cort del cardenal, com a capellà i alquimista, acompanyà en algunes ocasions al també cardenal Giovanni Gaetano Orsini a Itàlia (1326-1334).

Retornà a Oxford el 1341 i devia morir el 1386 o poc abans.

Especialment durant la seva estada a Occitània (1317-1341) i amb el patronatge del cardenal Napoleone Orsini, va escriure algunes obres alquímiques que tindrien una gran difusió i una cèlebre carta en defensa de l'alquímia i sobre l'or potable adreçada al papa Joan XXII (ca. 1317).

El *corpus* que li és atribuït s'inscriu bé en l'alquímia occitanocatalana, centrada en l'elixir i amb referents religiosos i mèdics, i participa també del recurs retòric d'emmarcar les doctrines alquímiques en el somni o la visió, sovint simbolitzat per una representació dramàtica, en què els metalls i ingredients de l'*Opus* s'antropomorfitzen. Aquest *corpus* té complexes relacions de dependència amb el *corpus* del Pseudo-Arnau de Vilanova (al qual són atribuïdes sovint algunes de les seves obres als manuscrits), amb el franciscanisme espiritual i amb la medicina montpellerina.¹⁹⁹

Un cert escrivà (“scriptor”), anomenat Joan l'Anglès (“Johannes Anglicus”) es comprometé a obrar d'alquímia (“ad faciendum aurium”) l'any 1298 per a un cert Pere Savit (fl. 1265 – 1298), de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà). S'ha suggerit que, rere aquets nom es podria amagar l'ajudant, anomenat Johannes, que Roger Bacon envià al papa Climent IV amb obres d'alquímia i del qual se'n perdé el rastre.²⁰⁰

¹⁹⁹ Font d'aquestes dades generals

²⁰⁰ Segura Valls, Joan (1885), “Aplech de documents curiosos e inèdits fahents per la història de las costums de Catalunya”, dins: AA.DD., *Jochs Florals de Barcelona, any XXVII de llur restauració: MDCCCLXXXV*, Barcelona, Estampa La Renaixensa, p. 276; Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquímia en España*, vol. 2, pp. 8-9; Font Sagué, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals*, pp. 129-130; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 462; Rumbau, Montserrat (1996), *Com érem fa 700 anys: una crònica de la vida quotidiana a la Corona catalanoaragonesa del segle XIII*, Barcelona, Tibidabo (Cal saber), pp. CLXII; Pereira - Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, p. XIV; Cifuentes Comamala, Lluís, *La ciència en català*, pp. 232, 442; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 227-232. Thorndike, Lynn (1923-1958), HMES, vol. 3, cap. 5, pp. 85-102; Sarton, George (1927-1948), *Introduction to the History of Science*, Baltimore, The Williams and Wilkins Co., for the Carnegie Institution of Washington, vol. 3, pp. 752-753; Josten, C. H. (1949-1951), “The text of John

SEGLE XIV

Primera meitat

6. 3. Enric Alemany (primera meitat del segle XIV)

Enric Alemany (“Enric Alemani, philòsof”, aParís, BnF, ms. 289, f. 194^r; “lo auctor, qu·és susdit Anrich, philòsof”, íbid., f. 192^v), té un cognom que fa pensar en un possible origen germànic. Aquest Enric va ser autor d’una obra continguda al manuscrit miscel·lani de París, que fou copiat en la primera meitat del segle XVI per Jaume Mas, però que, com explicarem en detall més endavant, almenys algunes de les traduccions catalanes que conté tenen datacions més antigues, potser contemporànies de l’original llatí, és a dir de la tercera dècada del segle XIV (1330-1332).

L’obra d’Enric, conservada a París, es titula *Llibre d’alquímia* i podem llegir-la als ff. 192^v-194^r. Es tracta d’un compendi d’alquímia, orientat a la recerca de l’elixir com a

Dastin’s *Letter to Pope John XXII*”, *Ambix*, 4/1-2; Manzalaoui, Mahmoud (1961), “John Dastin and the Pseudo-Aristotelian *Secretum secretorum*”, *Ambix*, vol. 9/3, pp. 166-167; Telle, Joachim (1977-1980), “Dastin, John (Dausten, Johann), alchemistischer Fachschriftsteller”, dins: Auty, Robert - Bautier, Robert-Henri - Angermann, Norbert (eds.), *Lexikon des Mittelalters*, Munic, Artemis, vol. 3; Theisen, Wilfred (1986), “John Dastin’s *Letter on the Philosopher’s Stone*”, *Ambix*, vol. 33/2-3, pp. 76-87; Theisen, Wilfred (1991), “John Dastin, the alchemist as co-creator”, *Ambix*, vol. 38/2, pp. 73-78; Barthélemy-Kahn (1994), “Les voyages d’une allégorie alchimique: de la *Visio Edwardi* à l’*Oeuvre royale* de Charles VI”, dins: Jacquart, Danielle (ed.), *Comprendre et maîtriser la nature au Moyen Âge: mélanges d’histoire des sciences offerts à Guy Beaujouan*, Ginebra-París, Droz-Champion-École pratique des hautes études (Hautes études médiévales et modernes, 73), pp. 510-511; Theisen, Wilfred (1999), “John Dastin’s alchemical vision”, *Ambix*, vol. 46/2, pp. 65-72.; Cifuentes Comamala, Lluís (2004-2005), “Les obres alquímiques”, pp. 134-136 i 146; Theisen, Wilfred (2008), “The letters of John Dastin”, *Ambix*, vol. 55/2, pp. 153-168; Rodríguez Guerrero, José (2010-2013), “Un repaso a la alquímia del Midi francés en el siglo XIV (Parte I)”, *Azogue*, vol. 7, pp. 86, 92-100, 109ⁿ i 133; Calvet, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques*, pp. 128-130 i 147-152; Calvet, Antoine (2018), *L’alchimie au Moyen-Âge*, cap. III; *Sciència.cat* DB, Joan l’Anglès, nom1230: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=1230> [consulta: 21/1/2023]; *Sciència.cat* DB, John Dastin, nom1252: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=1252> [consulta: 21/1/2023]; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 114.

panacea o medicament universal. Al colofó de l'obra es pot llegir també la primera identificació del copista Jaume Mas:

“Acabat[s] són los dictats de Enric Alemani, philòsof, enquara que jo, Jalme Mas, en mon tralladar é lleixat molts proànbols, los quals pots llegir serquant lo seu llibre” (f. 194^r).

Jaume Mas, en la seva còpia o “trasllat”, afirma, en aquest cas de manera explícita, que va fer una selecció del text de la seva font.

Aquestes dades evidencien l'existència d'un alquimista i autor d'obres alquímiques relacionades amb l'alquímia de l'elixir, com sabem particularment difosa a l'àrea occitanocatalana, que va viure a la primera meitat del segle XIV.

També he trobat notícia d'un tal Enric Alemany metge (“físic”) que a Catalunya, el 1309, va ser rebut per Jaume II, i que s'establí a Tarragona, al servei de l'arquebisbe. El 1310 estava, amb sou anual, al servei del rei. Tanmateix sabem dels seu viatge el 1311 a Castella com metge reial. Successivament, hauria tornat a Tarragona, tot i que, el 1315, tornà a ser reclamat a Castella per la reina Maria de Molina (1260-1321), i hi viatjà amb un salconduit atorgat el 1316 per Jaume II. Els documents reials evidencien un personatge amb una elevada i valorada formació mèdica, designant-lo també com a “medicinalis sciencie professor”, que va viure en la primera meitat del segle XIV (1309-1316).

No és impossible que els dos personatges, l'autor d'obres d'alquímia i el metge reial, fossin la mateixa persona. Enric Alemany seria no només un alquimista i autor d'obres alquímiques orientades cap a l'alquímia de l'elixir, sinó també un metge al servei dels monarques de la Corona d'Aragó i de la seva elit eclesiàstica, cosa que lligaria bé amb l'estreta relació entre medicina i alquímia a l'àrea occitanocatalana.²⁰¹

²⁰¹ *Sciència.cat* DB, Alemany, Enric d', nom1264: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=1264> [consulta: 15/1/2023]; Comenge Ferrer, Lluís (1903 - 1904), “Formas de munificencia real para con los archiatros de Aragón”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 2 (anys III-IV)/9, p. 5; Cardoner Planas, Antoni (1973), *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Barcelona, Scientia, vol. 299, pp. 116-118; McVaugh, Michael R.-García Ballester, Luis (1989), “The medical faculty at early fourteenth-century Lérida”, *History of Universities*, vol. 8, pp. 2, 12; de Barcelona, Martí (1990), “La cultura catalana durant el regnat de Jaume II”, *Estudios Franciscanos*, vol. 91, pp. 176-177, doc. 185, 202, doc. 226, i 233-234, doc. 276; Cifuentes Comamala, Lluís

6. 4. Menahem Betsalel (fl. 1345-1348)

L'alquímia es difongué en els ambients jueus medievals, i precisament sembla que fou entre els jueus ibèrics que es produí el primer acostament entre l'alquímia i els temes cabalístics. Tenim notícia que el 1345, en un laboratori alquímic, situat a casa del notable ciutadà mallorquí Jaume Roig, a Palma, un metge i alquimista jueu, Menahem Betsalel, anomenat *magister* en els documents (“magistro Menaym judeo”), efectuava experiments alquímics, aconseguint, pretesament, de fabricar or i argent per al seu patró Jaume Roig; Menahem sembla que també fou mag i nigromant, com sovint ho eren els alquimistes jueus (“dictus Menaym est magnus experimentator et nigromanticus, et de hoc est fama in callo seu judaysmo”). Tenim notícia que el 1345, aquest personatge, juntament amb el seu patró Roig, va ser acusat de falsificar metalls nobles. Rehabilitats, el mateix any 1345, Menahem passà del servei de Jaume Roig al del rei Pere III el Cerimoniós, que l'absolgué. Al servei de Pere III, mestre Menahem mantingué una posició de privilegi durant anys: fou el seu metge, alquimista, astròleg, i, molt probablement, va morir a causa de la pesta del 1348.

Segons una altra notícia històrica “mestre Menhaem” va acompanyar un altre jueu, de Tàrrrega, a València, molt possiblement a trobar el rei. Una altra vegada podem entreveure d'aquesta dada, però també de les anteriors que Menahem vivia en un

(1993), *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)*, Bellaterra, Tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 23-24 i apèndix, doc. 42 i 57; McVaugh, Michael R. (1993), *Medicine Before the Plague: Practitioners and Their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge University Press, pp. 17, 80ⁿ, 131; Morel-Fatio, Alfred (1892), *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París, Imprimerie Nationale, p. 36, núm. 106; Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquímia en España*, vol. 2, p. 61; Font Sagué, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals*, p. 137; Bohigas Balaguer, Pere (1985), *Sobre manuscrits i biblioteques*, pròleg de Soberanas Lleó, Amadeu-J., Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 108; Cifuentes Comamala, Lluís (2004-2005), “Les obres alquímiques”, p. 149; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 255; Cifuentes Comamala, Lluís (2007), “Textes scientifiques en catalan (XIIIe-XVIe siècles) dans les bibliothèques de France”, *Médiévales: Langue, Textes, Histoire*, vol. 52 [= “Le livre de science, du copiste à l'imprimeur”, ed. Laurence Moulinier-Brogi - Nicolas Weill-Parot], p. 109.

context, durant la primera meitat del segle XIV, en el qual l'alquímia era bastant difosa i protegida pels reis catalans i els alquimistes es coneixien i ajudaven entre ells.

Per acabar aquest breu perfil, Menahem va ser un personatge certament interessant per al nostre àmbit d'estudi, relacionat amb la cultura jueva, que s'ocupava d'alquímia transmutatòria o metal·lúrgica, però que era també metge, astròleg, mag i nigromantic. Aquest “mestre” es guanyava la vida finançat per membres de la burgesia mallorquina i finalment, per Pere III, per estar al seu servei. En el context del procés de “reincorporació” del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó, fou acusat de falsificació juntament amb el seu patró i amb un altre soci, l'argenter Pere Sanata, del que parlarem més endavant. A partir de les notícies que tenim de Menahem, constatem l'existència, durant la primera meitat del segle XIV, d'un laboratori alquímic en una casa burgesa de Palma, on ell feia experiments, possiblement amb un equip de col·laboradors, també involucrats en la disciplina, i d'altra banda descobrim l'existència de contactes entre alquimistes al servei dels reis catalans dels diversos regnes de la Corona d'Aragó.

El 1347-1348, a Barcelona, va ser comissionat un famós manuscrit hebreu, il·lustrat per Ferrer Bassa, per part de “l'honorable metge Menachem Betsalel”, que molt possiblement és el mateix personatge. Aquest manuscrit és una còpia de la *Guia dels perplexos (Moré Nébukim)* de Maimònides, avui conservada a la Kongelige Bibliotek de Copenhaguen. Aquesta còpia es diu feta per a la seva instrucció i per a la dels seus fills. Aquest “magister Menahem” podria també coincidir amb l'homònim relacionat amb l'aljama de Cervera (Segarra), una de les més importants del país, almenys fins a l'expulsió dels jueus en 1492.²⁰²

²⁰² Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 33; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 231, 250; Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, pp. XXI-XXIII; Romano, David, “En torno a Menhaem, físico y alquimista judío de los reyes de Mallorca y Aragón” (1344-1348), in *Acta del XIII Congrés d'història de la Corona d'Aragó*, vol. 2, p. 98; Zurita, Jerónimo (1967-1977 i 1985), *Anales de la Corona de Aragón, compuestos por —*, edició preparada por Canellas López, Ángel, Saragossa, CSIC: Institución “Fernando el Católico”, vol. 4, p. 713; Quadrado, José María (1914-1915), “Proceso instruido en 1345 contra el Gobernador Arnaldo de Erill, su asesor Des Torrens y el Procurador real Bernardo Morera, acusados de favorecer á los partidarios del destronado Jaime III, con otros procedimientos tocantes a la confiscación de bienes de los condenados á muerte y al destierro de los sospechosos”, *Bolletí de la Societat Arquelògica Luliana*, vol. 15/30, pp. 6-8; Baer, Yitzhak (ed.) (1929-1936), *Die Juden im christlichen Spanien. I Urkunden und Regesten*, Berlín, Akademie für die

6. 5. Ramon de Tàrrega, possiblement el primer Pseudo-Ramon Llull o *Magister Testamenti* (fl. Lleida, 1330-1368)

El *Magister Testamenti* ens explica que ha col·laborat amb un sobirà i dos “socii” en la preparació de l’*Opus*; el seu perfil sembla tenir aspectes corresponents al d’un jueu convers. S’ha proposat que es tractaria d’un alquimista lleidatà, de l’orde dels dominicans, convers de jueu, que vivia a la vila de Tàrrega (Urgell), i que signà obres alquímiques a París i a Londres entre els anys 1330-1357. Recordem que en l’*Ars Operativa Medica* pseudolul·liana s’esmenta, a l’incipit, la ciutat de Lleida, com a seu, des del 1300, d’una facultat de medicina. Aquest alquimista del segle XIV, possiblement

Wissenschaft des Judentums-Schocken (Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums: Historische, 4), vol. 1, pp. 310-311, doc. 224; López de Meneses, Amada (1959), “Una consecuencia de la peste negra en Cataluña, el pogrom de 1348”, *Sefarad*, 1vol. 9/1-2, pp. 124 i 357-358, doc. 30; Baer, Yitzhak (1981), *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid, Altalena (Aljama), vol. 1, p. 330; Llompart, Gabriel (1982), “Plata medieval mallorquina”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, vol. 39, pp. 53-54 i doc. 1, p. 82; Mesquida, Domenge (1991), “Entorn als oficis artístics de Mallorca: una aproximació als treballs i ocupacions dels artistes medievals (segles XIV-XVI)”, dins: Barceló Crespi, Maria (ed.), *La manufactura urbana i els menestrals (ss. XIII-XVI): IX Jornades d'Estudis Històrics Locals (Palma, 21-23 de novembre de 1990)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics”, p. 396; Domenge Mesquida (1991), *L'argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles XIV-XVI)*, presentació de Dalmases Núria; fotografies de Margalida Morey; dibuixos de Jaume Salas, Palma, José J. de Olañeta (L’Illa de la calma, 19), p. 21; Alcoy Pedrós, Rosa (1993), “Aspectos formales en la marginalia del *Maimónides* de Copenhague”, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie VII: Historia del Arte*, vol. 6, pp. 37, 39; Patai, Raphael (1994), *The Jewish Alchemists*, p. 234; Contreras Mas, Antonio (1997), *Los médicos judíos en la Mallorca bajomedieval (siglos XIV-XV)*, prólogo [de] García Ballester, Lluís, Palma, Miquel Font, “La rodella”, vol. 15, pp. 43, 49, 133; Contreras Mas, Antonio (2000), “Astrología, alquimia y medicina”, pp. 93, 101; Planas, Rosa (2008), “Els jueus mallorquins i els orígens del pseudolul·lisme alquímic”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, vol. 64, pp. 79-80; Valls Pujol, Esperança (2008), *Cap estrella per a Israel*, Girona, Universitat de Girona (Biblioteca Judaico-catalana, 6), p. 47; Jütte, Daniel (2011), *Das Zeitalter des Geheimnisses: Juden, Christen und die Ökonomie des Geheimen (1400-1800)*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht; Mesler, Katelyn (2019), “The Latin encounter with Hebrew magic: problems and approaches”, dins: Page, Sophie-Rider, Catherine (eds.), *The Routledge History of Medieval Magic*, Londres, Routledge (The Routledge Histories), p. 92; Gutwirth, Eleazar (2021), “Alquimia y armamento: sobre un fragmento aljamiado en un manuscrito de la Houghton Library”, *Sefarad*, vol. 81/1, p. 73; *Sciència.cat* DB, Menahem, Betsalel, nom3421: <<https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=3421>> [consulta: 15/1/2023].

vinculat a la facultat de medicina de Lleida, i que podria correspondre al nostre primer Pseudo-Llull, també conegut a partir de la proposta de Michela Pereira com *Magister Testamenti*, podria coincidir amb aquest Ramon de Tàrrega (Tàrrega, 1310-Barcelona, 1371). En tot cas, es tracta d'un personatge que, en vida i després de mort, aixecà molta polèmica; era conegut com “mestre Ramon”, i d'aquí podria haver sortit la confusió.

Tanmateix, sabem que fra Ramon de Tarrèga, el 1351, es trobava al convent de Santa Caterina, un convent dels dominicans establert a Barcelona entre els segles XIII i XIX, on avui hi ha el Mercat de Santa Caterina, al districte de Ciutat Vella. Coneixem encara més dades biogràfiques d'aquest Ramon, gràcies al procés que patí el 1368, dirigit per l'inquisidor Nicolau Eimeric. Les idees del de Tàrrega, expressades en escrits d'alquímia (*De secretis naturae* i *De alquimia*, i també de màgia, el *De invocatione daemonum* i les *Conclusiones variae*, van ser considerades nigromàntiques i herètiques; per això fou empresonat per anys i totes aquestes obres van ser condemnades a la foguera. Resulta que l'heretic apel·là a la cort papal, però, desafortunadament, morí abans de la conclusió del seu procés.

La identificació d'aquest Ramon de Tàrrega amb el Pseudo-Llull és encara discutida, però es considera possible almenys pel que fa el *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*, i potser també per l'*Ars Operativa Medica*.

És cert que a l'arrel del *corpus* alquímic pseudolul·lià hi hauria hagut un metge que afirmava haver estat deixeble d'Arnau de Vilanova a la Facultat de Medicina de la Universitat de Montpeller, que, sense dubte, fou adepte del lul·lisme mèdic, i que residí a Londres en els anys 1330-1332, on va compondre en llatí, i potser traduir en català, com defenso en aquesta tesi, el *Testamentum*.²⁰³

²⁰³ Pereira, Michela (2004), “Per una historia”, pp. 467-468, 470, 478-479; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 84; Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, pp. 78, 79, 86; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, pp. 20-21; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, in *Histoire Littéraire de la France*, París, vol. 29, pp. 1-386; Pereira, Michela (1992), *L'oro dei filosofi*, pp. VI + 264; Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, pp. CLXIV + 632; Llull DB, “Els pseudo Ramon Llull” [consulta 15/1/2023]; *Sciència.cat* DB, Pseudo-Ramon Llull, nom514: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=514> [consulta: 15/1/2023]; *Sciència.cat* DB, Ramon de Tàrrega, nom118: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=118> [consulta: 15/1/2023].

6. 6. Perarnau de Vilanova, possiblement el primer Pseudo-Arnau de Vilanova (fl. Montpeller, primera meitat del segle XIV)

Perarnau de Vilanova va ser un metge occità que exercí com a cirurgià a Montpeller durant la primera meitat del segle XIV, relacionat amb la cort papal, i considerat el possible autor del primer nucli d'obres del *corpus* alquímic pseudoarnaldià (del *Rosarius* i del *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal*), i també del *De secretis naturae*, de l'*Exempla de arte philosophorum*, i del *Liber de vinis* o *Llibre dels vins*. Rodríguez Guerrero és l'autor de la hipòtesi del solapament entre els dos personatges.²⁰⁴

6. 7. Jaume Roig (fl. Mallorca, 1345-1348)

Jaume Roig va ser ciutadà de Mallorca, membre de la burgesia local, que arribà a ser conseller i tresorer del rei Pere III el Cerimoniós. Abans d'aquest ascens es va veure implicat en un procés judicial contra possibles opositors a la “reintegració” del regne de Mallorca conduïda pel Cerimoniós, i va ser acusat de mala fe i d'obtenir recursos mercès a les pràctiques alquímiques de mestre “Menaym” o Menahem, el jueu alquimista i nigromant de Mallorca esmentat abans, que emparava a casa seva.²⁰⁵ Com a

²⁰⁴ Paniagua, Juan Antonio (1995), “En torno a la problemática del del *corpus* científico arnaldiano”, *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, vol. 2, pp. 9-22; Paniagua, Juan Antonio (1994), *Studia arnaldiana: trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, ca. 1240-1311*, Barcelona, Fundación Uriach; McVaugh, Michael (2005), “Chemical Medicine”, pp. 239-264; Rodríguez Guerrero, José (2013), “El origen del pseudo-arnaldiano *Liber de vinis*”, pp. 44-74; Arnau DB: <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau>> [consulta: 13/1/2023].

²⁰⁵ Quadrado, José María (1914-1915), “Proceso instruido en 1345 contra el Gobernador Arnaldo de Erill, su asesor Des Torrens y el Procurador real Bernardo Morera, acusados de favorecer á los partidarios del destronado Jaime III, con otros procedimientos tocantes a la confiscación de bienes de los condenados á muerte y al destierro de los sospechosos”, *Bolletí de la Societat Arquelògica Luliana*, vol. 15 (any 30), pp.1-15, 65-94; Romano, David (1990), “En torno a Menhaem”, pp. 95-102; López de Meneses, Amada (1959), “Una consecuencia de la peste negra en Cataluña, el pogrom de 1348”, *Sefarad*, vol. 19/1, pp. 124 , 357-358, doc. 30; Valls Pujol, Esperança (2008), *Cap estrella per a Israel*, p. 47; Rubió Lluch, Antoni (1908-1921), *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis

conseqüència d'això, viatjà a Barcelona a apel·lar al rei, que l'eximí de responsabilitats i el convertí en el seu tresorer. Fou tresorer del rei des de 1345 fins a 1348, data en què morí, probablement de la pesta.

En l'exercici del seu càrrec gestionà afers de tota mena, també de caràcter cultural. Així, per ordre del rei, féu traduir a Mallorca un llibre de l'àrab al català, possiblement d'astrologia o d'alquímia, del qual, per una confusió, se l'ha tingut per traductor. És probable que es tractés del mateix llibre àrab que el metge jueu Salomó Bofill de Peralada (fl. 1333- 1361)²⁰⁶ traduïa a Mallorca per al rei en aquells anys. Tenim, per acabar, notícia, d'una llicència reial per comerciar amb Alexandria d'Egipte, que li fou atorgada pel rei el 1347.²⁰⁷

6. 8 Silvestre (fl. 1322-1328)

Catalans; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 207, 436; Bacardí, Montserrat - Godayol, Pilar (dir.) (2011), *Diccionari de la traducció catalana*, Vic, Eumo, pp. 704; *Sciència.cat DB*, Roig, Jaume, nom1233: <<https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=1233>> [consulta: 8/1/2023]; Morelló Baget, Jordi, (2001) "El regne de Mallorca a través dels albarans del mestre racional d'ençà la seva reincorporació a la Corona d'Aragó", *Mayurqa*, vol. 27, p. 92; Gubern i Domènech, Ramon (1952), "Un document de 1348 sobre la Unió", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. 1, pp. 45-46; Albertí, Santiago (dir.) (1966-1970), *Diccionari biogràfic*, Barcelona, Albertí, "Roig, Jaume"; Llompart, Gabriel (1986), "La presunta conspiración mallorquina de Miquel Rullán contra Pedro IV de Aragón (1343)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. 42, p. 87; Ensenyat Pujol, Gabriel (1989), "La donació de dues cavalleries propietat de legitimistes feta per Pere IV després de la reintegració de Mallorca", *Mayurqa*, vol. 22/1, pp. 229-237; Ensenyat Pujol, Gabriel (1997), *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, Palma, Moll; Ferrer Mallol, Maria Teresa (2008), "Els mallorquins a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana", dins: Barceló, Maria (ed.), *XXVI Jornades d'estudis històrics locals: el regne de Mallorca, cruïlla de gent i de cultures (segles XIII-XV)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, p. 48; Trenchs Òdena, Josep (2011), *Documents*, doc. 770-774, 777, 781-784, 787, 789, 793, 798, 803, 809, 811, 815 i 885.

²⁰⁶ *Sciència.cat DB*, Salomó Bofill de Peralada, nom1214: <<https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=1214>> [consulta: 16/1/2023].

²⁰⁷ Trenchs Òdena, Josep (2011), *Documents de Cancelleria i de Mestre Racional sobre la cultura catalana medieval*, cura ed. Baiges, Ignasi J.; Duran, Daniel; coord. Ferrer Mallol, Maria Teresa; Huguet, Teresa; Raufast, Miquel; Redondo, Esther; Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, doc. 770-774, 777, 781-784, 787, 789, 793, 798, 803, 809, 811, 815 i 885; Ferrer Mallol, Maria Teresa (2008), "Els mallorquins", p. 48.

Silvestre va ser un “mestre” de la primera meitat del segle XIV, autor de l’obra en llatí *De vinis*. Com hem vist més amunt, l’obra es presenta com una selecció de receptes de vins medicinals. Algunes d’aquestes receptes indiquen com elaborar un “vi d’or”, un vi terapèutic a partir de plantes medicinals, on s’al·ludeix a les tècniques alquímiques com ara la fermentació i la destil·lació. El resultat és un vi aromatitzat, dotat de poderosíssimes virtuts, inclosa la de conservar i millorar la salut i la joventut. Segons Rodríguez Guerrero, el manuscrit de Mestre Silvestre dataria dels anys 1322-1328, ja que el rei francès de la dedicatòria seria Carles IV de França, que va regnar en aquests anys.

Segona meitat

6. 9. Caracosa Samuel (fl. 1396)

Caracosa Samuel (fl. Perpinyà, 1357-1412) va ser un alquimista jueu de Perpinyà, al servei de Joan I (1387-1396), i potser també talmudista. Tenim notícia que el 1357 va ser escollit secretari de l’aljama dels jueus de Perpinyà, però s’hi resistia perquè ja ho havia estat abans i adduïa que no havia regularitzat la seva situació impositiva, que fou regularitzada, com era preceptiu, perquè assumís el càrrec. El 1367 consta com a secretari de la mateixa aljama i el seu nom apareix en dues llistes d’adquirents dels drets del bancs de la sinagoga datables entre 1383 i 1412.

El 1373 el rei Pere III el va cridar a Barcelona, juntament amb altres individus, per determinar algunes qüestions de dret hebraic, així que en aquests anys consta que també va actuar com a jutge.

El 1396 obtingué una llicència, atorgada per Joan I, per practicar l’alquímia a tot el territori de la Corona d’Aragó.

S’ha de tenir en compte que part de la bibliografia que cita el personatge conté errors i s’hauria d’aprofundir.²⁰⁸

²⁰⁸ Vidal, Pere (1887), “Les juifs des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne”, *Revue des Études Juives*, vol. 15, pp. 35, 53; Rubió Lluch, Antoni (1908-1921), *Documents*, vol. 2, pp. 346-347, doc. 357; ed. Baer, Yitzhak (1929-1936), *Die Juden im christlichen Spanien*, vol. 1, pp. 451-452, doc. 309.2; Pons

6. 10. Marc del Corral (fl. Montblanc, Conca de Barberà-Barcelona, 1362-1410)

Marc del Corral (“Marchus del Corral”, “March del Corral”) va ser un metge i, segons informacions que per ara no hem pogut confirmar, hauria estat també alquimista i autor d’un tractat d’alquímia mèdica (*De lapide philosophorum*). En el tractat descrivia les qualitats curatives de l’elixir.

Com a metge era adscrit a la casa reial de Pere III, que en l’any 1367 li concedí, a cens, l’explotació de dos molins reials a Borriana (Plana Baixa). També el documentem participant en el comerç de teixits.

Una dada interessant, que el posa en relació amb un altre alquimista català, reforçant la idea de l’existència d’una “escola alquímica catalana”, és que a l’abril del 1372 comunicà al rei que havia vist fer l’*Opus* alquímic a Tortosa (Baix Ebre) a un tal mestre Àngel de Francavila, del que parlarem a l’apartat següent. El rei s’interessà per la

Pastor, Antoni (1957-1960), *Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, Madrid, CSIC, Instituto Jerónimo Zurita, vol. 1, pp. 23-24; Beaujouan, Guy (1967), *La science en Espagne aux XIVe et XVe siècles*, París, Palais de la Découverte (Les Conférences du Palais de la Découverte, série D, num. 116), p. 39; Cardoner Planas, Antoni (1973), *Història de la medicina*, p. 229; García Font, Juan (1976), *Historia de la Alquimia*, p. 146; Feldman, Leon A. (1991), “R. Nissim ben Reuben Gerondi: Archival Data from Barcelona”, dins: ed. Mirsky, Aharon - Grossman, Avraham - Kaplan, Yosef, *Exile and Diaspora: Studies in the History of Jewish People presented to Professor Haim Beinart*, Jerusalem - Madrid, Ben-Zvi Institute - CSIC, doc. 12, pp. 75-78, doc. 14 i p. 95; Patai, Raphael (1), *The Jewish 994 Alchemists*, p. 235; Cardoner Planas, Antoni (1999), “Alquímia i medicina a la Corona a la Corona d’Aragó”, *Azogue*, vol. 1/gener-juny; Vernet, Joan-Samsó, Julio (2004), “La ciència i la tècnica als Països Catalans durant la baixa Edat Mitjana”, dins: ed. Vernet, Joan-Parés, Ramon, *La ciència en la història dels Països Catalans*, València, Institut d’Estudis Catalans-Universitat de València, vol. 1”, pp. 263-264; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 467; Surribas Camps, María José (2008), *The Notarial Archive of Cervera, Catalonia: a Source for the Study of Jewish Genealogy, Migrations and Life in the Middle Ages*, Jerusalem, International Institute for Jewish Genealogy and Paul Jacobi Center, pp. 54 i 282 (doc. 923); Planas, Rosa (2008), “Els jueus mallorquins”, p. 80; Maíz Chacón, Jorge (2009), *Actividades económicas y políticas de los judíos de Baleares en la Baja Edad Media (1229-1391)*, Tesi doctoral de la UNED, vol. 1, pp. 486; Jütte, Daniel (2011), *Das Zeitalter des Geheimnisses*, pp. 420; Blasco Orellana, Meritxell (2017), “Antroponimia de los judíos de la aljama de Perpiñán”, *Hamsa: Journal of Judaic and Islamic Studies*, vol. 3, pp. 29, 31, 36; Gutwirth, Eleazar (2021), “Alquímia y armamento”, p. 74; *Sciència.cat* DB, Samuel Caracosa, nom4808: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=4808> [consulta: 16/1/2023].

informació i, al mes següent, el mateix Marc del Corral fou comissionat per capturar un home itàlic o, més precisament, napolità que era al territori de la Corona d'Aragó; molt probablement podria ser el mateix alquimista Àngel de Francavila, ja que, pel seu nom, en podem suposar d'origen italià.

El 1373 Marc del Corral obtingué també una llicència reial per cercar metalls preciosos.²⁰⁹

6. 11. Àngel de Francavila (fl. 1372)

L'alquimista mestre Àngel de Francavila, pel nom probablement itàlic, es deia que havia aconseguit fer argent fi d'argent viu a Tortosa, en l'any 1372, i Pere el Cerimoniós en demanà informació mitjançant el seu metge Marc del Corral.²¹⁰

²⁰⁹ Roca, Josep Maria (1922), “Mestre Guillem Colteller”, dins: AA. DD., “*Actes del Quart Congrés de Metges de Llengua Catalana (Girona, 26-28 juny 1921)*”, Barcelona, Associació General de Metges de Llengua Catalana, p. XX; Cardoner Planas, Antoni (1973), *Història de la medicina*, pp. 229, 270; Calbet Camarasa-Corbella Corbella (1981-1983), *Diccionari biogràfic de metges catalans*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana - Universitat de Barcelona: Seminari Pere Mata (Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana, vol. 67, 75, 83), “Marc del Corral”; Rojas García, Pedro (1999), “Tendencias tardías de la medicina en el Medievo latino”, *Azogue*, vol. 2; Ferragud Domingo, Carmel (2005), *Medicina i promoció social a la baixa Edat Mitjana (Corona d'Aragó, 1350-1410)*, Madrid, CSIC (Estudios sobre la ciencia, vol. 36), pp. 84-85, 91, 135, 187, 204, 285, 445-446, 449, 460, 484; Bubello, Juan Pablo (2012), “Magia y polémicas antimágicas en la España bajo medieval: Enrique de Villena, su *Tratado de fascinación o de aojamiento* y los límites de la ortodoxia cristiana”, *Prohistoria*, vol. 17, p. 8; Bubello, Juan Pablo (2015), “Arte separatoria e hijos del arte en las prácticas y representaciones de Diego de Santiago (Sevilla, 1598) y el lugar de España en el esoterismo Occidental”, *Anales de historia antigua, medieval y moderna*, vol. 49, p. 84; Giralt, Sebastià (2018), “Astrologia aplicada a la recerca”, p. 770; *Sciència.cat DB*, Marc del Corral, nom6477: <<https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=6477>> [consulta: 16/1/2023].

²¹⁰ Rubió Lluch, Antoni (1908-1921), *Documents*, vol. 1, pp. 293-240, doc. 249; Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. XXIII; *Sciència.cat DB*, Àngel de Francavila, nom6478: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=6478> [consulta: 16/1/2023]; Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España*, vol. 2, pp. 83-85; Coroleu Inglada, Josep (1889), *Documents històrics catalans del segle XIV: colecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet y Johan I, premiada en los Jochs Florals de 1888*, Barcelona, Impr. La Renaixensa, p. 72; Font Sagué, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals*, pp. 130-131; Rubió Lluch, Antoni (1914), “La cultura

6. 12. Romeu Desfeu (fl. 1369-1419)

Romeu Desfeu (“Romeus de Feudo”), va ser un ciutadà de Barcelona documentat en els anys 1369-1419, on treballava com a argenter i alquimista; procedia d’una important família d’argenters de Barcelona, era fill de Guillem Desfeu (ca. 1361-1378) i germà de Bernat Desfeu, probablement parent de Berenguer i Bartomeu Desfeu. La seva producció és expressió del gòtic català: és autor d’una veracreu per a l’església de la Selva del Camp (1401), d’una diadema d’argent per a la Mare de Déu de Montserrat (1409), juntament amb un cert Guillem Balell, d’un retaule major d’argent per a la catedral de Santa Maria de la Seu d’Urgell (ca. 1410), i d’una llàntia per a la parròquia de Sant Jaume de Barcelona (1418). És conegut també com a cisellador dels segells del rei Martí l’Humà.

Romeu va obtenir, el 1409, una llicència reial per fabricar florins d’or.

Es conserven un testament de Romeu, l’inventari dels seus béns (1419), i l’inventari dels béns de la seva viuda, Clara Desfeu, que va morir el 1420. Aquesta documentació informa que va posseir diverses obres alquímiques, com ara *El roser dels filòsofs* de l’alquimista anglès John Dastin (ca. 1293-1386), que Pereira pensa que podria coincidir amb un personatge anomenat Joan l’Anglès, que també va treballar en terres catalanes, i del que parlarem més endavant, a l’apartat corresponent.²¹¹

catalana en el regnat de Pere III”, *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 8, p. 240; Roca, Josep Maria (1929), *Johan I d’Aragó*, Barcelona, Institució Patxot, p. 376; Beaujouan, Guy (1967), *La science en Espagne*, p. 39; García Font, Juan (1976), *Historia de la Alquimia*, p. 147; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, p. 3; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, pp. 1-386; Vernet-Samsó (2004), “La ciència i la tècnica”, p. 263; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 466; Gual Camarena, Miguel (1968), *Vocabulario del comercio medieval: colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Tarragona, Diputación Provincial de Tarragona.

²¹¹ Rampling, Jennifer M. (2020), *The experimental fire*, p. 18; *Sciència.cat DB*, Romeu Desfeu, nom2292: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=2292> [consulta: 16/1/2023]; Dalmases, Núria (1992), *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1300-1500 (aproximació a l’estudi)*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans (Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, I/1-2), vol. 1, pp. 66, 163, vol. 2, pp. 25, 30, 49-50, 61, 74-77, 85, 98, 144, 155, 204 (doc. 42), 216-217 (doc. 78), 236-237 (doc. 132-134), 249 (doc. 148) i 257 (doc. 167); Español Bertrán, Francesca (1997), “La transmisión del conocimiento artístico en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)”, *Cuadernos del CEMYR*, vol. 5, p. 84; Feu, Romeu

6. 13. Miquela de Riu-sec

Miquela de Riu-sec va ser esposa de Pere Arnau de Riu-sec, i va obtenir una llicència per buscar metalls preciosos (1364), atorgada pel rei Pere III.²¹²

6. 14. Andreu Duran (fl. Saragossa, 1386)

Andreu Duran (fl. 1386) va ser un mestre d'alquímia “maestre Andreu Duran”, al servei de l'infant Joan, duc de Girona, poc abans d'esdevenir Joan I (1387-1396).

Tenim notícia que el 1386, a Saragossa, dos alquimistes, Andreu Duran i Bernat Tolvan²¹³, van rebre un pagament de part de l'infant Joan per serveis prestats.

Sabem que en aquests mateixos anys vivia un argenter de Barcelona anomenat Andreu Duran (fl. 1373-1403), que efectuà diversos treballs per a l'infant, i després rei, Joan I i tingué un fill homònim també argenter (fl. 1388-1403).²¹⁴

6. 15. Jaume Lustrac (fl. 1395-1400)

Un altre alquimista al servei dels reis catalans va ser Jaume Lustrac, un personatge occità, segons deduïm també del seu cognom; Lustrac és un poblet del municipi de Trentels, a la comarca de l'Agenès, en l'actual departament d'Òlt i Garona. El poblet tenia un important molí i un castell, i era possessió d'una família de la petita noblesa del mateix nom.

en enciclopèdia.cat: <<https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/romeu-feu>> [consulta: 16/1/2023].

²¹² Ferragud-Bertomeu, “Mirades sobre l'alquímia”, pp. 421-446.

²¹³ Vegeu apartat corresponent: Bernat Tolvan.

²¹⁴ Rubió Lluch, Antoni (1908-1921), *Documents*, vol. 2, p. 346, nota; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 467; Beaujouan, Guy (1967), *La science en Espagne*, p. 39; García Font, Juan (1976), *Historia de la Alquimia en España*, Madrid, Editora Nacional (Ritmo Universitario), p. 146; Dalmases, Núria de (1992), *Orfebreria catalana medieval*, vol. 2, pp. 67, 68; Vernet, Joan - Samsó, Julio (2004), “La ciència i la tècnica”, p. 263; *Sciència.cat DB*, Andreu Duran, nom6470: <<https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=6470>> [consulta: 16/1/2023].

Jaume Lustrac fou contractat el 1395 per set sous diaris per Joan I el Caçador perquè treballés com a alquimista amb un equip d'ajudants, en el laboratori alquímic instal·lat a la torre de l'Àngel del palau reial de l'Almudaina de Palma. Per orde del rei Joan, Jaume Lustrac fou tramès a Anglaterra, durant el regnat de Ricard II (1367-1400), per assessorar el pintor mallorquí Francesc Comes en la realització d'uns retrats a la cort anglesa.

Ens ha arribat, copiat en alguns manuscrits dels segles XV i XVI, un breu opuscle seu, que s'inscriu en la tradició alquímica pseudolul·liana, amb una part teòrica, seguida d'una part pràctica, on descriu el seu mètode de preparació de l'elixir i les seves virtuts en la fabricació dels metalls i en la cura de la salut. Aquest breu tractat és conegut amb el títol de *Phenix* i és dedicat al rei Martí I l'Humà. Se n'ha conservat el text original llatí i també una traducció catalana. Lustrac va ser pagat pel rei Martí fins al 1398. Malauradament per a Lustrac, sembla que la difusió del seu text no va anar acompanyada de l'èxit personal ja que el rei Martí I féu cas de rumors arribats de Mallorca, que l'acusaven de falsari, li anul·là l'assignació econòmica i ordenà que el conduïssin pres a Barcelona.

L'últim que en sabem és el perdó de què fou objecte, a instància de la reina Maria de Luna, i es pensa que degué tornar a terres occitanes o a Anglaterra.²¹⁵

²¹⁵ Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, pp. XXI-XXII; Ruiz, Estabén (1975), *La Almudaina castillo real de la Ciudad de Mallorca*, Palma, pp. 32-33, 76; Sureda Morera, Enrique (1914), *De la corte de los señores reyes de Mallorca*, Imprenta Clasica Española, Madrid, cap. 1, pp. 103-127, cap. 5; Piferrer, Pablo - Quadrado, José María (1888), *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza y historia*, Barcelona, p. 234; Quadrado, José María (1887), "Miscelánea histórica 1387-1399", *Bolletí de la Societat arqueològica Lulliana*, vol. 3, pp. 108-110; Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España*, vol. 1, pp. 61-76 i 208-214, vol. 2, pp. 5-7; *Sciència.cat DB*, Jaume Lustrac, nom686: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=686> [consulta: 16/1/2023]; Luanco, José Ramón de (1887), "Otro libro catalán desconocido", *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 4; Bonet, Miquel (ed.) (1899), "El alquimista Jaume de Lustrac (1395)", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Lulliana*, vol. 232, p. 8; Rodríguez Guerrero, José (2022-2007), "El manuscrito 7443 de la Biblioteca Nacional de España: identificación de su origen, autor y contenidos", *Azogue*, Revista electrónica dedicada al estudio histórico crítico de la alquimia, vol. 5, pp. 57-69. Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 471-472; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència*, pp. 231, 250-251, 254, 444.

6. 16. Gabriel Mallol (fl. 1384)

Gabriel Mallol (“Gabriel Mayol”) (fl. Montblanc 1369-1384), va ser un jurista, que, juntament amb Bernat d’Olzinelles, del que parlarem a l’apartat corresponent, va obtenir una llicència del rei Pere III per fer una obra d’alquímia d’or i argent en l’any 1384.

Gabriel era fill d’Arnau Mallol, també jurista de Montblanc, i d’Alamanda. Es casà amb Caterina, filla de Bartomeu de Contijoc, també jurista de Montblanc (1369). Probablement, tots dos foren pares de Llorenç Mallol, jurista i poeta de Montblanc.²¹⁶

6. 17. Bernat d’Olzinelles (fl. 1384)

Bernat d’Olzinelles (“Bernardus de Ulzinellis”, fl. Tarragona, 1384) fou un alquimista català, noble, fill del cavaller Joan d’Olzinelles, conseller de la cort de Pere III el Cerimoniós, i net de Bernat d’Olzinelles (fl. 1344-1364), també jurista, conseller i tresorer del mateix monarca.

Bernat d’Olzinelles, juntament amb Gabriel Mallol, jurista de Montblanc, obtingué una llicència de Pere el Cerimoniós per fer una obra d’alquímia d’or i argent i altres metalls, a Montblanc o altres llocs, en l’any 1384.²¹⁷

²¹⁶ *Sciència.cat* DB, Gabriel Mallol, nom6475: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=6475> [consulta: 17/1/2023]; Luanco, José Ramón de (1880), “Un libro más para el catalogo de los escritores catalanes”, *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, pp. 320, 329; Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España*, vol. 1, pp. 63-64; Rubió Lluch, Antoni (1908-1921), *Documents*, vol. 1, p. 319, doc. 352; Font Sagué, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals*, p. 131; Rubió Lluch, Antoni (1914), “La cultura catalana”, p. 240; Beaujouan, Guy (1967), *La science en Espagne*, p. 39; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, p. 3ⁿ; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, pp. 1-386; Vernet-Samsó (2004), “La ciència i la tècnica”, p. 263; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 466; Felip Sánchez, Jaume (2012), “Llorenç Mallol: poeta de Montblanc”, *Aplec de Treballs*, vol. 30, pp. 81-82; Roebert, Sebastian (2018), “The nominations of Elionor of Sicily, as queen-lieutenant in the Crown of Aragon: edition and commentary”, *Mediaeval Studies*, vol. 80, p. 183.

²¹⁷ Rubió Lluch, Antoni (1908-1921), *Documents*, vol. 1, p. 319, doc. 352; Pereira-Spaggiari, *II “Testamentum”*, p. XXIII; Luanco, José Ramón de (1880), “Un libro más para el catálogo de los escritores catalanes”, *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, pp. 320, 329;

6. 18. Bernat Oriol (fl. Mallorca, 1375-1400)

Bernat Oriol va ser metge de la família reial (“físic”) i diplomàtic al servei de Joan I i després de Martí I l’Humà.

La primera notícia que trobem d’aquest personatge és un préstec que ell va fer a l’infant Joan el 1375. També sabem que el rei Pere III li va atorgar, el 1376, una llicència per buscar metalls preciosos a Mallorca. L’última notícia que en tenim és del 1400, quan aconsellà al rei Martí I que anés a prendre els banys de la Garriga.²¹⁸

6. 19. Maria Sànchez (fl. València, 1364-1404)

Maria Sànchez va ser metgessa. El 1364 obtingué, juntament amb Miquela de Riu-sec, una llicència per buscar metalls preciosos en tots els territoris de la Corona d’Aragó per part del rei Pere. Era anciana quan, el 1404, assistí Maria de Luna (1357-1406) i Martí I

Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España*, vol. 1, pp. 63-64; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, p. 3ⁿ; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, pp. 1-386; Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 466; Font Sagué, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals*, p. 131; Rubió Lluch, Antoni (1914), “La cultura catalana”, p. 240; Beaujouan, Guy (1967), *La science en Espagne*, p. 39; *Sciència.cat* DB, Bernat d’Olzinelles, nom6474: <<https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=6474>> [consulta: 17/1/2023].

²¹⁸ Comenge Ferrer, Lluís, (1897) “La medicina en el reino de Aragón (siglo XIV)”, *El Siglo Médico*, vol. 44/2273-2280, pp. 63, 70 de la reimpr.; Bofarull Sans, Francesc (1898), “Generación de Juan I de Aragón: apéndice documentado a Los condes de Barcelona vindicados, por D. Próspero de Bofarull”, *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 6, pp. 353-354, doc. 61; Girona Llagostera, Daniel (1913-1915), “Itinerari del Rey en Martí (1396-1402)”, *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, vol. 18, p. 154; Roca, Josep M. (1919), *La medicina catalana en temps del rey Martí*, Barcelona, Impr. Fidel Giró, pp. 186; Roca, Josep M. (1929), *Johan I d’Aragó*, pp. 123, 134, 165, 173, 228-234, 236 i 336; Voltes Bou, Pere (1955), “Notas sobre médicos barceloneses de los siglos XIV y XV”, *Medicina Clínica*, vol. 3, p. 128; Cardoner Planas, Antoni (1973), *Història de la medicina*, pp. 97, 108, 268; Calbet Camarasa-Corbella Corbella (1981-1983), *Diccionari biogràfic de metges catalans*, “Bernat Oriol”; Ferragud Domingo, Carmel (2005), *Medicina i promoció social*, pp. 319, 325, 449 i 483; Guaita Jiménez, Pere (2010), *Dona i medicina a la Corona d’Aragó (segles XIII-XV)*, Manresa, Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (PAHCS, 13), pp. 140; *Sciència.cat* DB, Oriol, Bernat, nom3660: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=3660> [consulta: 20/1/2023].

l'Humà (1356-1410) al palau reial de València, i tot seguit la reina, li atorgà una llicència extraordinària per exercir la medicina.²¹⁹

6. 20. Guillem Sedasser (fl. 1377-1383)

Guillem Sedasser (“Guillelmus Sedacer”, “Guillem Sedacer”, fl. Perpinyà, 1377-València, 1383) va ser un alquimista català, frare de l'orde carmelità, tot i que en desacord amb l'orde; va viure entre Perpinyà i València en la segona meitat del segle XIV.

Ens resulta un personatge molt interessant, que va escriure obres d'alquímia i va tenir la protecció de Joan I, quan era duc de Girona; possiblement, protecció i amiatat, ja que l'infant fins i tot li prestà llibres de la seva biblioteca. D'altra banda, després de la mort de Sedasser, Joan I ordenà que se li reservés la seva biblioteca de Perpinyà, on va passar els últims anys. Entre els llibres de la biblioteca sedacina, hi trobem dotze tractats alquímics, cinc llibres d'astronomia/astrologia, llibres mèdics, i només, per contra, cinc llibres religiosos.

L'obra més coneguda de Sedasser és la *Summa Sedacina totius artis alkimie*; també va escriure el *Liber alterquinus id est alkimicus* cap a finals de la seva vida.²²⁰ En el

²¹⁹ Roca, Josep M. (1926), “Notes medicals històriques: Rey justicier y magnànim; Fent honor a la dignitat reyal; Un metge batall de forca; Curanders elevats a la categoria de metges per la Reyna dona Maria de Luna, muller del rey Martí”, *Anal de Ciències Mèdiques*, vol. 20/6, pp. 2-4; Paniagua, Bernardo - Gallent Marco, José M^a (1984), “Rehabilitación profesional del médico aragonés Anthonio d'Almaçán”, dins: ed. Hormigón Blánquez, Mariano, *Actas [del] II Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias (Jaca, 27 de septiembre - 1 de octubre, 1982)*, Saragossa, Sociedad Española de Historia de las Ciencias, vol. 3, pp. 16-17; García Herrero, María del Carmen (2012), “El trabajo de las mujeres en la Corona de Aragón en el siglo XV: valoración y defensa del mismo por la reina María de Castilla”, *Temas medievales*, 20 (de Bernardo & Gallent 1984), pp. 42-43; *Sciència.cat* DB, Sánchez, Maria, nom5611: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=5611> [consulta: 20/1/2023]; Ferragud-Bertomeu, “Mirades sobre l'alquímia”, pp. 421-446.

²²⁰ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 23; Thorndike, Lynn (1923-1958), HMES, cap. 3, pp. 628-632; Barthélemy, Pascale (2002), *La Sedacina ou l'oeuvre au crible: l'alchimie de Guillaume Sedacer, carme catalan de la fin du XIVe siècle*, París-Milà, S.É.H.A. – Archè, Textes et travaux de Chrysopœia, vol. 8; Barthélemy, Pascale (1995), “Le verre dans la Sedacina totius artis alchimie de Guillaume Sedacer”, dins: ed. Kahn, Didier - Matton, Sylvain, *Alchimie: art, histoire et*

pròleg de la *Summa*, l'autor anuncia la subdivisió de l'obra en quatre parts: els fonaments de l'*Opus*, les substàncies i seva preparació, la transmutació *ad album* i la transmutació *ad rubeum*, però les còpies supervivents només en contenen les dues primeres. El *Liber alterquinus*, en canvi, les conté totes quatre. Aquest últim és l'esborrany de la *Sedacina*, i de fet es presenta com un simple recull de receptes, mentre que la *Sedacina* es presenta més estructurada.

Ambdues obres fan ús d'un vocabulari críptic i tenen títols, força que és basen en jocs de paraules. Per exemple, “sedacina” és una referència al nom de l'autor, però també al sedàs utilitzat pels alquimistes; “alterquinus” es un sinònim alquímic, ja que l'alquímia, efectivament, hi és definida pel mateix autor com “alterquine sciencie et segrete”. L'adjectiu es podria haver format amb el prefix àrab “al-” i el terme català “tarquí”, mot d'origen àrab que significa fang o llim fertilitzant, o bé “d'alter quinus”, que seria una al·lusió a la quinta essència. Destaquem que Sedasser desenvolupa una concepció de la quinta essència en relació al vidre i a les pedres precioses, com fa el nostre *Magister Testamenti*, i no, per contra, com fa Joan de Rocatalhada, que desenvolupa, com hem vist abans, la concepció de la quinta essència en relació a la destil·lació de l'alcohol.²²¹

Els reis catalans del segle XIV havien afavorit l'activitat de Sedasser, especialment pel que fa a la recerca sobre el vidre, que havia estat represa a la Florència dels Mèdici per Antonio Neri.²²²

mythes: actes du 1er Colloque international de la Société d'Études de l'Histoire de l'Alchimie, Paris, Collège de France, 14-15-16 mars 1991, Paris - Milà, SÉHA - Archè, pp. 203-33; Barthélemy, Pascale (1991), “Un anonyme alchimique dévoilé: Le Liber Alterquinus”, dins Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, vol. 58, pp. 31-53; Barthélemy, Pascale (1985), “L'oeuvre alchimique de Guillaume Sedacer. Édition et étude”, Positions des thèses soutenues par les élèves de la promotion del 1985, Paris, École des Chartes, pp. 9-16; Barthélemy, Pascale (2003), “Les liens entre alchimie et médecine: l'exemple de Guillaume Sedacer”, dins: ed. Crisciani, Chiara - Paravicini Bagliani, Agostino, Alchimia e medicina nel Medioevo, Florència, SISMEL - Edizioni del Galluzzo (Micrologus, Library, vol. 9), pp. 109-134.

²²¹ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 105.

²²² Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, pp. 173, 174, 237; *Sciència.cat* DB, Sedacer, Guillem, nom2138: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=2138> [consulta: 15/5/2023]; *Sciència.cat* DB, Sedasser, Guillem, nom2137: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=2137> [consulta: 15/5/2023]; Rubió Lluch (1908-1921), *Documents*, vol. 1, p. 299; vol. 2, p. 265; Thorndike (1923-1958), *HMES*, vol. 3, pp. 628-632; Hernando Delgado, Josep (1995), *Llibres i lectors a la Barcelona del*

6. 21. Bernat Tolvan (fl. Saragossa, 1386)

Bernat Tolvan va ser un alquimista al servei de l'infant Joan, quan era duc de Girona, poc abans d'esdevenir el rei Joan I.²²³

Tenim notícia que el 1386, a Saragossa, dos alquimistes, Bernat Tolvan i Andreu Duran,²²⁴ van rebre un pagament de part de l'infant Joan per serveis prestats.

Per concloure, aquest apartat destaca l'existència d'una "escola" d'alquimistes a l'àrea occitanocatalana especialment interessats en la cura de la salut, practicants per això sobretot de l'alquímia mèdica, coneguda també com alquímia de l'elixir, ja que era orientada a la recerca d'una medicina universal. Aquesta "escola" comprenia personatges que treballaven per a les elits, i certament l'interès dels reis catalans per l'alquímia pot indicar, un cop més, l'obertura i l'avantguardisme de la Corona catalanoaragonesa, poblada de músics i trobadors, però també d'alquimistes; cal però destacar, al mateix temps, la presència, de personatges que pertanyen a la classe burgesa i que treballaven en propi, tal com metges, mercaders, argenters i juristes. Per concloure de la "escola" formaven part eclesiàstics, especialment frares, lligats al moviment reformador dels franciscans espirituals, el mateix al que pertanyia el conegut Joan de Rocatalhada, que buscaven una medicina per els pobres en línia amb la seva idea evangèlica, i trobem molts jueus catalans interessats a l'alquímia, i sovint també a la màgia i a la astrologia.

7. Alquimistes occitanocatalans practicants independentment de la cort o de les elits (segles XII-XVI)

A banda dels molts alquimistes que treballaven per a les corts catalanoaragonesa i papal, tenim documentació d'alquimistes occitanocatalans que practicaven pel seu propi

s. XIV, Barcelona, Fundació Noguera, doc. 349; Barthélemy, Pascale (2002), *La Sedacina*, vol. 2; Barthélemy (2003), "Les liens entre alchimie", pp. 109-134.

²²³ Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, p. 237; Rubió, *Documents*, vol. 2, p. 346, nota; Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 467.

²²⁴ Vegeu apartat corresponent: Andreu Duran.

compte. Obviament, amb els alquimistes occitans no podré ser tan exhaustiva com amb els catalans i en posaré només algunes figures representatives. Es tracta sovint de sectors socials que no dominaven el llatí, no eren nobles i no sempre pertanyien a ordes religiosos. Aquests personatges, doncs, ens donen també nova llum sobre una situació social on els burgesos aspiraven a un paper i un protagonisme inèdit. Per això es traduïren i, fins i tot, es redactaren molts escrits alquímics en llengua vulgar, de caràcter pràctic, en aquesta àrea cultural.²²⁵

SEGLE XII

Primera meitat

7. 1. Teòfil de Stavelot (fl. 1070-1125)

Teòfil de Stavelot (“Theophilus Presbyter”) va ser un monjo benedectí i autor de la *Schedula diversarum artium* (“Llista de diverses arts”), probablement escrita entre 1100 i 1120, obra en la qual recull una recepta alquímica. Es tracta d’una recepta per preparar l’or hispà, i entre els ingredients hi ha el basilisc i la sang d’un home pèl-roig.

SEGLE XIII

Primera meitat

7. 2. Deliciós, Bernat (fl. Montpeller, 1260-Carcassona, 1319)

Bernat Deliciós va ser un alquimista franciscà occità i professor (lector) al convent de l’orde a Carcasona. El 1296 va ser enviat a Narbona, on va continuar les tasques de professor. Es va relacionar tant amb Arnau de Vilanova com amb Ramon Llull, es va oposar a la Inquisició, intentant defensar els càtars, els franciscans espirituals i els beguins, va ser processat el 1319 per l’inquisidor Bernat Gui (1261-1331), autor de la

²²⁵ Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 472, 473; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 232.

Practica inquisitionis heretice pravitatis (1324), durant el procés va ser torturat i condemnat a cadena perpètua pel papa Joan XXII, i va morir poc després.²²⁶

7. 3. Baesis Saracenus de Maiorca (fl. primera meitat del segle XIII)

Baesis Saracenus de Maiorca va ser autor d'una recepta alquímica, datada a la primera meitat del segle XIII, on utilitza ingredients que ja havia utilitzat el monjo Teòfil de Stavelot per preparar l'or hispà (basilisc, sang d'un home pèl-roig) i és esmentat com a alquimista en l'*Ars alkimiae* de Miquel Escot.²²⁷

Segona meitat

7. 4. Bernat d'Avinyó (fl. Avinyó, segles XIII-XIV)

Bernat d'Avinyó fou un alquimista occità al qual s'atribueix una valorada recepta alquímica, conservada en llatí i en català, que era útil per a la conversió de l'estany en argent. Tenim dues versions de la recepta, ambdues conservades en una important miscel·lània alquímica majoritàriament en català copiada per un bibliòfil erudit neerlandès establert a Nàpols i anomenat Arnau de Brussel·les entre 1473 i 1490.²²⁸ Es tracta d'una miscel·lània de gran interès, que conté obres d'importants autors de l'alquímia d'àrea occitanocatalana, com Joan de Rocatalhada i el Pseudo-Arnau de Vilanova, de la que he pogut veure l'original durant la meva estada als Estats Units, i sobre la qual aprofundiré en un apartat específic més endavant.

7. 5. Garcia Sánchez (fl. València)

²²⁶ Martí Castellà, Sadurní (2009), "Francesc Eiximenis i la màgia", pp. 59, 63; "Bernat Deliciós" a GEC: <<https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0009487.xml>> [consulta: 20/1/2023].

²²⁷ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 456; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 4, 9; Soler Amigó, Joan (1998), *Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana*, Barcelona, Editorial Barcanova, p. 16; Hussön, Xavier, *Le Bestiaire Médiéval*, éditions Au Bord des Continents (Petit grimoire), pp. 16-18.

²²⁸ *Sciència.cat* DB, Brussele·les, Arnau de, nom1253: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=1253> [consulta: 23/1/2023].

Garcia Sànchez va ser un hostaler de València, que tenia un hostal a la plaça de la Figuera. Era propietari de llibres d'alquímia, medicina i astrologia de molt alt valor, que havia deixat en comanda dins una caixa tancada amb cadenats quan partí de viatge a Portugal. Garcia va ser denunciat per Pere Sasala, de la tresoreria del futur Joan I, just per els llibres continguts en la caixa, que tractaven d'arguments interconnectats sobre els quals els reis, com hem vist, s'interessaven.²²⁹

SEGLES XIV

Primera meitat

7. 6. Jaume del Borg de Sant Sarnin (fl. Tolosa)

Jaume (o Jacme) del Borg (o del Burch) Sant Sarnin fou un alquimista tolosà, amb obra traduïda al català, citat com a autoritat alquímica (“Jacobus de Sancto Sadurnino”) per Sedasser al començament de la *Summa sedacina*, on figura en el divuitè lloc, abans de Roger Bacon i Ramon Llull.

El mateix nom també apareix a prop dels de Llull i Arnau de Vilanova en la llista d'alquimistes copiada al manuscrit, esmentat abans, d'Arnau de Brussel·les, conservat a Bethlehem (Pennsilvània).

A més, en la biblioteca de Perpinyà de Sedasser n'hi havia una breu pràctica alquímica en llatí, titulada *XII claves totius magisteri* i diversos poemes alquímics en occità. Es tracta d'obres que s'insereixen en la tradició occitanocatalana de l'alquímia de l'elixir.²³⁰

Un altre testimoni de l'existència d'aquest alquimista occità apareix en el manuscrit de Venècia, Sant Marc, VI. 215, que conté l'obra *Conversatio philosophorum*. I també

²²⁹ Ferragud-Bertomeu, “Mirades sobre l'alquímia”, p. 425; Ferragud, Carmel (2013), “Enfermar lejos de casa: la atención médica y veterinaria en los hostales de la Corona de Aragón durante la Baja Edad Media”, *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1, pp. 83-112 (93)

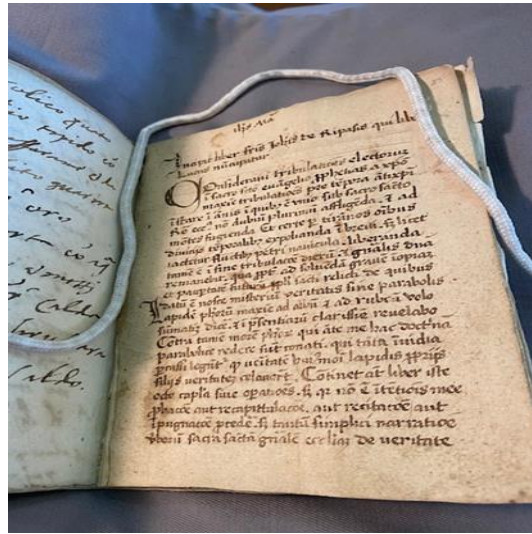
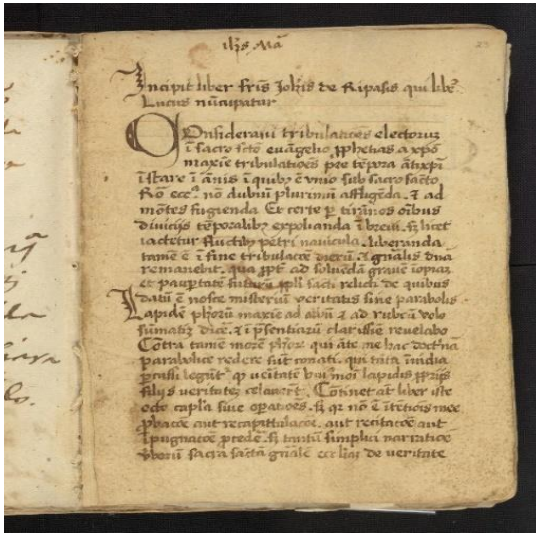
²³⁰ Barthélemy, Pascale (wilason002), *La Sedacina ou l'oeuvre au crible: l'alchimie de Guillaume Sedacer, carme catalan de la fin du XIVe siècle*, París-Milà, S.É.H.A.-Archè, Textes et travaux de Chrysopœia, vol. 8, pp. 43, 178-179 i 342-343.

Jaume del Borg és anomenat per el traductor francès Bernat Peire i, amb el nom de “Jacobus de Burgo Sancti Saturnini”, o “Sancti Severini”, per Bernardo Trevisano, un alquimista italià de Pàdua que va viure en el segle XV.²³¹

7. 7. Joan de Rocatalhada (Marcolès, Cantal, Alvèrnia- Avinyó, 1310-1366)

L'alquimista occità, franciscà espiritual i autor de profecies del que hem parlat abans.

²³¹ Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 468, 472-473; *Sciència.cat* DB, Borg de Sant Sarnin, Jaume del, nom228: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=228> [consulta: 23/1/2023]; Wilson, William J. (1936), “An alchemical manuscript by Arnaldus de Bruxella”, *Osiris*, vol. 2, p. 348; Cifuentes Comamala, Lluís (2004-2005), “Les obres alquímiques”, pp. 142-143; Cifuentes Comamala (2006), *La ciència en català*, pp. 251, 444; Cifuentes Comamala, Lluís (2010), “Estratègies de transició: pobres i versos en la transmissió extraacadèmica del saber a l'Europa llatina tardomedieval”, dins: ed. Alborn, Anna-Badia, Lola-Cabré, Lluís, *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum-Universitat Rovira i Virgili, p. 255; Rodríguez Guerrero (2010-2013), “Un repaso a la alquimia del Midi”, pp. 123-141; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 16; Trevisano, Bernardo, *Liber de alchemia*, in *Theatrum chemicum*, vol. 1, p. 775; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, Paris, Rustica éditions, p. 100.

IMATGE XX

Inici del *Liber Lucis*, el tractat de transmutació alquímica del frare franciscà, autor de profecies i alquimista Joan de Rocatalhada, copiat en caràcters gòtics i encartat dintre d'un receptari mèdic humanístic italià (Filadèlfia, Othmer Library, ms. fora catàleg, f. 23').

7. 8. Pere Sanata o Cenata, Pere (fl. Palma, 1311-1344),

Pere Sanata (“Petrus Senata”), argenter i col·laborador de Menahem Betsalel al laboratori alquímic instal·lat a casa de Jaume Roig, a Palma; va ser acusat de falsificació de metalls preciosos juntament amb els mateixos Menahem Betsalel i Jaume Roig.

Segona meitat

7. 9. Jaume Torella (fl. València, 1396-1410)

De Jaume Torella ens ha arribat la notícia que, per orde del governador del regne de València, fos tancat a la presó de València amb l'acusació de ser alquimista. El rei Martí, de fet, havia ordenat al seu governador a través d'una carta “forts rabiosa”, que l'alquimista Jaume Torella fos portat a la seva presència. No se sap el motiu de la ràbia

del rei, però tot i així tenim una notícia més de la presència d'alquimistes i de la difusió de la pràctica a l'època en terres occitanocatalanes.²³²

SEGLE XV

Primera meitat

7. 10. Constança (o Benvinguda) Cantusa (fl. 1440)

Constança o Benvinguda va ser l'esposa de Francesc Cantusa i l'amant de Pere Timor. La dona va ser acusada, el 1440, amb la seva serventa Francesca de Conejos, pel mateix marit, a causa d'una història, que contaré en detall més endavant, que té com a excusa la pràctica de l'alquímia.²³³

7. 11. Francesc Cantusa (fl. 1440)

Francesc Cantusa va ser un metge ("físic") que va convidar a la seva casa el frare Pere Timor, del que parlarem més endavant a l'apartat corresponent, per practicar l'alquímia i que es va trobar involucrat en una història molt interessant, a causa de la intervenció d'un "esperit maligne", que el va portar a denunciar el frare, la seva dona Constança (o Benvinguda) i la serventa Francesca de Conejos el 1440.²³⁴

7. 12. Francesc Ferrer (fl. Xàtiva, 1450)

Francesc Ferrer va ser rector de Castelló de Xàtiva (actualment, Castelló de la Ribera) i posseïdor de diversos llibres d'alquímia i medicina d'utilitat pràctica. Aquests llibres van ser subhastats, a un preu que oscil·là entre els 6 i els 20 diners, el gener de 1450.

En concret, sobre alquímia posseïa tres llibres: "hun libret de alquímia, de talla de huyt cartes lo full, ab curbertes de pergami", "hun libret *De quinta essència*, en paper", "hun quinternet de *Speriments* de Albert".

²³² Ferragud-Bertomeu (2015), "Mirades sobre l'alquímia", pp. 421-446.

²³³ Ferragud-Bertomeu (2015), "Mirades sobre l'alquímia", pp. 421-446.

²³⁴ Ferragud-Bertomeu (2015), "Mirades sobre l'alquímia", pp. 421-446.

No podem identificar el primer text, però és més plausible la identitat del segon, que podria ser el primer del *corpus pseudolul·lià* (*De quinta essentia*) o bé l'obra de Joan de Rocatalhada *Liber de consideratione quintae essentiae omnium rerum transmutabilium*. Podem, en canvi, identificar precisament el tercer com el *Llibre d'experiments* atribuït a Albert el Gran, molt possiblement una traducció catalana d'autor anònim.

Tanmateix, d'aquestes notícies podem deduir que es tractava de llibres en un format reduït i de poc valor econòmic, amb una utilitat eminentment pràctica.²³⁵

7. 13. Joan Fuster (fl. 1440-1445)

En un article del 1929 sobre la pràctica de l'art apotecaria a la València del segle XV, l'historiador valencià Josep Rodrigo Pertegàs (1854-1930), recull, entre d'altres, les referències a un procés judicial que enfrontà, entre 1440 i 1445, l'apotecari Joan Fuster amb el mercader Martí Roís, com a conseqüència de la preparació d'un medicament anomenat "or potable", un dels preparats més populars associats amb l'alquímia.²³⁶

7. 14. Joan de Pacs (fl. mitjan s. XV)

Joan de Pacs va viure al segle XV i era membre d'un llinatge de la baixa noblesa mallorquina.

En un receptari mèdic, elaborat a mitjan del segle per un cirurgià anònim, aparentment mallorquí, s'atribueix a "Johan de Pachs" una aigua, possiblement alquímica, en una recepta contra les fístules.

Tenim notícia també d'una *Doctrina moral d'en Pacs* (Mallorca, ca. 1440) atribuïda a un Joan de Pacs en algunes atestacions documentals de l'obra.

²³⁵ Ferragud-Bertomeu (2015), "Mirades sobre l'alquímia", pp. 421-446.

²³⁶ Ibídem; Crisciani, Chiara (1997), "Oro potabile fra alchimia e medicina: due testi in tempo di peste", *Rendiconti della Accademia Nazionale delle Scienze detta dei XL: Memorie di Scienze Fisiche e Naturali*, ser. 5, vol. 21, parte 2, vol. 2.

Tot fa pensar a la tradició d'àrea occitanocatalana de l'alquímia mèdica.²³⁷

7. 15. Martí Roís (fl. València, 1440-1445)

Martí Roís és el mercader valencià, que va patir un procés, entre 1440 i 1445, com a conseqüència de la preparació, amb Joan Fuster, d'un medicament anomenat "or potable".

Roís pertanyia a una noble família de jueus conversos d'origen aragonés. Això ens fa pensar a la línia de recerca de l'alquímia de l'elixir d'àrea occitanocatalana, tot i que també podia ser només el client de l'apotecari. Durant la baixa Edat Mitjana l' "or potable", locució que, com hem vist, Rocatalhada utilitza amb el significat de "quinta essència", va esdevenir una panacea o medicament universal que podia ser emprat per a la cura de moltes malalties, inclosa la pesta.²³⁸

7. 16. Pero Sànchez (fl. València, 1407)

Pero Sànchez va ser un alquimista i sastre. El 1407 va ser pres a instància del justícia criminal de València, i tot i que aquest empresonament no devia tenir res a veure amb l'alquímia, el document informa que Pero practicava l'alquímia mogut pels coneixements que li proporcionava per l'exercici del seu ofici.²³⁹

7. 17. Pere Timor (fl. València, 1440)

Pere Timor va ser un frare que volia esdevenir alquimista i que va ser acusat el 1440 per un físic anomenat Francesc Cantusa. Hi ha una història interessant al darrere d'aquesta acusació, ben documentada.

²³⁷ *Sciència.cat* DB, Joan de Pacs, nom2838: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=2838> [consulta: 27/1/2023]; Riera Sans, Jaume (1979), "Sobre l'autor de la *Doctrina moral* (segle XV)", *Randa*, vol. 9, pp. 117-125.

²³⁸ Ferragud-Bertomeu (2015), "Mirades sobre l'alquímia", pp. 421-446.

²³⁹ Ferragud-Bertomeu (2015), "Mirades sobre l'alquímia", pp. 421-446.

La font històrica conta que Timor, “essent fugit de la presó o carçre de preycadors, vench a ell, dit maestre Francés Cantusa, pregant-lo que l’aculgés en casa e mostrar-li de fer alquímia”. Sobre Constança, la dona de Francesc, de la que hem parlat abans, amb l’ajuda de la criada Francesca de Conejos, segueix la font dient que, “no tement Déu ne sos divinals manaments, induhida del sperit maligne, ha comès adulteri ab lo dit frare Pere, jahent-se carnalment ab aquell una e moltes vegades”. També sabem que Constança acabà fugint, amb molts diners i béns del marit. Aquest frare Pere s’ha d’admetre que s’havia buscat algun motiu important per ser acusat per Francesc!²⁴⁰

Segona meitat

7. 18. Pere de Roselles (fl. València, 1492)

Pere de Roselles va ser un eclesiàstic, vicari perpetu de l’església de Sant Joan del Mercat, a València, llicenciat en dret canònic, i batxiller en medicina.

Tenim notícia que el 1462 va copiar, per a ús personal, una miscel·lània alquímica en llatí.²⁴¹

SEGLE XVI

Primera meitat

7. 19. Àngel d’Aiora (fl. València, 1512-1516)

Àngel d’Aiora va ser un alquimista que va viure a València en la primera meitat del segle XVI (ca. 1512-1516), autor de receptes alquímiques copiades al manuscrit 1986 de la de la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona: “Ex Angelo Ayorensi, baccallario Valencie” (ff. 20^r i 22^v). Cita a les seves obres Joan Cordelles.²⁴²

²⁴⁰ Ferragud - Bertomeu (2015), “Mirades sobre l’alquímia”, pp. 421-446.

²⁴¹ Thorndike, Lynn (1964⁶), HMES, vol. 4, pp. 345-346; Cifuentes Comamala, Lluís, *La ciència en català*, p. 253.

²⁴² *Sciència.cat* DB, Aiora, Àngel d’, nom3445: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=3445> [consulta: 14/1/2023]; he trobat en la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de també les següents

El contingut del manuscrit és el següent:

1. ff. 8^f-11^f, Pseudo-Ramon Llull, *Epistola accurtationis*.
2. ff. 16^f-26^v, Joan Cordelles, *Receptes d'alquímia*, en llatí i en català
3. ff. 49^f-57^v, Pseudo-Ramon Llull, *Ars operativa medica*.
4. ff. 86^f-96^f, Pseudo-Ramon Llull, *Art intel·lectiva*, traducció catalana anònima.
5. ff. 98^f-101^f, Pseudo-Ramon Llull, *Art intel·lectiva*, traducció catalana anònima.
6. ff. 103^f-105^v, Pseudo-Ramon Llull, *Apertorium*.
7. ff. 110^f-120^f, Pseudo-Ramon Llull, *Lapidarium*

obres alquímiques del segle XVI, en llatí i en italià, que constiuteixen preciosos documents de la difusió de l'alquímia, entre homes i dones, però que no tractaré en detall en aquesta tesi: Reisch, Gregor (1503), *Margarita philosophica*; Reisch, Gregor (1512), *Margarita philosophica nova*; Reisch, Gregor (1515), *Margarita philosophica nova: cui annexa sunt sequentia Graecarum literarum institutiones*; Reisch, Gregor (1517), *Margarita philosophica cu[m] additionibus novis, ab auctore suo studiosissima revisione quarto*; Pantheo, Giovanni Agostino (1519), *Ars transmutationis metallica, cum Leonis X Ponti. Max. et Conci. Capi. Decemvirum*; Pantheo, Giovanni Agostino (1530), *Voarchadumia contra alchimiam: ars distincta ab archimia & sophia, cum additionibus*; Gabir ibn Hayyän, al Sufi (1531), *Geberi philosophi ac alchimistae maximi de alchimia libri tre: eiusdem liber inuestigationis*; Hermes Trismegistus (1532), *Mercurii Trismegisti Pymander, de potestate et sapientia Dei, eiusdem Asclepius de voluntate*; Reisch, Gregor (1535), *Margarita philosophica, rationalis, moralis philosophiae principia, duodecim libris dialogice*; Agricola, Georgius (1550), *De mensuris et ponderibus romanorum atque graecorum lib. V; de externis mensuris &*; Ruscelli, Girolamo (1561), *D. Alexii Pedemontani de secretis libri sex mira quada rerum varietate referti, ex Italico in.*; Ruscelli, Girolamo (1563), *De don Alexo Piamontés seis libros de secretos: llenos de maravillosa diferencia de cosas*; Llull, Ramon (1567) *Mercuriorum liber iam tandem subsidio manuscripti exemplaris perfecte editus*; Ruscelli, Girolamo (1567), *Secreti nuovi di maravigliosa virtu' del signor Ieronimo Ruscelli : i quali continuando a quelli di*; Dorn, Gerhard (1568), *Chymisticum artificium naturae, theoricum et pràcticum*; Dorn, Gerhard (1569, primera edició en 1568), *Artificii chymistici, physici, metaphysicique, secunda pars et tertia ...: accessit etiam tertiae*; Llull, Ramon (1572), *Libelli aliquot chemici: nunc primum excepto Vade mecum, in lucem opera doctoris Toxitae*; Cortese, Isabella (1584), *I Secreti della Sign. Isabella Cortese: ne'quali si contengono cose minerale, medicinali*; Porta, Giovanni Battista della (1589), *Magiae naturalis libri XX.; Ab ipso authore expurgati, et superaucti, in quibus scientiarum*.

7. 20. Bartomeu Boix (fl. Barcelona?, 1512-1516)

Bartomeu Boix va viure en la primera meitat del segle XVI i és citat com autoritat alquímica entre les receptes alquímiques pseudolul·lianes copiades al manuscrit 1986 conservat a la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona, als ff. 16^r-26^v: “Ex domino Bartholomeo Box” (ff. 16^r i 22^v). Possiblement, va ser un propietari del manuscrit; un burgès, que s’ocupava d’alquímia, com tots els altres personatges citats que veurem a continuació.²⁴³

7. 21. Joan Cordelles (fl. Barcelona, ca. 1512/1516-1552)

Joan Cordelles va viure a la primera meitat del segle XVI i va ser autor, com Bartomeu Boix, de receptes alquímiques (BFAUB 1986).

Podria tractar-se del notari eclesiàstic que aconseguí els privilegis papals e imperials per a la fundació del Col·legi de Cordelles a Barcelona (1530 i 1533), l’organització i construcció del qual efectuà després el seu nebot, Jaume Cordelles. Joan va ser un eclesiàstic de Vic, doctorat en dret, i amb una carrera notable, especialment a la cort pontifícia.

El manuscrit 1986, conservat a la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona, presenta sis obres alquímiques pseudolul·lianes i unes receptes autògrafes del mateix Cordelles, que podria ser també el compilador de la miscel·lània sencera: “Quia ego fecy, Johannes Cordelles” (f. 24^r).²⁴⁴

²⁴³ *Sciència.cat* DB, Bartomeu Boix, nom3442: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=3442> [consulta: 29/1/2023].

²⁴⁴ *Sciència.cat* DB, Joan Cordelles, nom3448: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=3448> [consulta: 29/1/2023]; Folanals, Reis (1994), *La fundació canònica i imperial del Col·legi de Cordelles*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya (Mínima, vol. 3), pp. 55; Pladevall Font, Antoni (1994-1999), *Catalunya romànica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. 11; Sáez García, M.ª Ángeles (2018), *Creure, somiar, lluitar: Barcelona en femení i l’aventura espiritual d’Isabel de Josa (1490-1564)*, Tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, pp. 146, 149.

7. 22. Antoni Llorenç (fl. Prats, 1532),

Antoni Llorenç (“Anthoni Laurens”), del que ja he parlat abans, va ser un “mestre”, possiblement apotecari, propietari d’una botiga on va rebre un manuscrit alquímic. El manuscrit va ser una còpia de la *Pretiosa Margarita Novella* (1330), escrita pel metge i alquimista de Ferrara Pietro Bono i és actualment conservada a la Othmer Library de Filadèlfia (ms. 3).

7. 23. Mas, Jaume (fl. Bagà, 1549)

Jaume Mas (“Jalme Mas”) va ser un burgès fargaire i alquimista català originari de Bagà, que va viure en la primera meitat del segle XVI, amb interessos documentats en la mineria del ferro. En la primera meitat del segle XVI va copiar la miscel·lània alquímica en català (BnF, ms. Esp. 289) objecte d’aquesta tesi que inclou el *Testament pseudolul·lià*. Jaume va obtenir una llicència, amb el seu germà Joan Mas i amb Andreu Pellicer, per buscar mines d’òxid de ferro, que li va ser atorgada per l’abat de Sant Miquel de Cuixà el dia 15 de gener de 1549. Parlarem d’ell més extensament en un apartat específic.²⁴⁵

7. 24. Mas, Joan (fl. Bagà, 1549)

Joan Mas va ser el germà de l’esmentat Jaume Mas, i també fargaire. Joan va obtenir una llicència, amb el seu germà Jaume Mas i amb Andreu Pellicer, per buscar mines

²⁴⁵ Bacardí- Godayol (2011), *Diccionari de la traducció catalana*, Vic, Eumo, pp. 704; Morel-Fatio, Alfred (1892), *Catalogue des manuscrits*, p. 36, núm. 106; Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España*, vol. 2, pp. 54, 56; Font Sagué, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals*, p. 136; Bohigas Balaguer, Pere (1985), *Sobre manuscrits i biblioteques*, p. 108; Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, pp. XLII, 520; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, pp. 238-239, 249, 254-255 i 286; Cifuentes Comamala, Lluís (2004-2005), “Les obres alquímiques”, pp. 147-149; Cifuentes Comamala, Lluís (2007), “Textes científiques en catalan”, p. 109; Bacardí-Godayol (2011), *Diccionari de la traducció*; Buosi Moncunill (2020), “El Testament pseudolul·lià de”, pp. 43-62; *Sciència.cat* DB, Jaume Mas, nom162: <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?nom=162> [consulta: 30/1/2023].

d'òxid de ferro, que li va ser atorgada per l'abat de Sant Miquel de Cuixà el dia 15 de gener de 1549.

7. 25. Gaspar Melcior (fl. Barcelona?, 1512-1516)

Gaspar Melcior va viure en la primera meitat del segle XVI i és citat com a autoritat alquímica en les receptes alquímiques copiades al manuscrit 1986, conservat a la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona: “Ex Gaspare, filio Johannis Melchiori” (f. 21^r).²⁴⁶

7. 26. Mestre Barril (fl. Barcelona?, 1512-1516)

Mestre Barril va viure al voltant dels anys 1512-1516 i és citat com a autoritat en les receptes alquímiques copiades al manuscrit 1986, conservat a la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona: “Magister Barril” (f. 18^r).²⁴⁷

7. 27. Andreu Pellisser (fl. Bagà, 1549)

Andreu Pellicer va ser fargaire. Andreu va obtenir una llicència, amb els germans Jaume i Joan Mas, per buscar mines d'òxid de ferro, que li va ser atorgada per l'abat de Sant Miquel de Cuixà el dia 15 de gener de 1549.

7. 28. Jean de Saint-Close (Barcelona?, fl. 1512-1516)

Jean de Saint-Close va ser un bombarder francès que va viure en la primera meitat del segle XVI (ca. 1512-1516) i és citat com a autoritat alquímica en les receptes alquímiques copiades al manuscrit 1986 de la Biblioteca del Fons Antic de la

²⁴⁶ *Sciència.cat* DB, Gaspar Melcior, nom3446: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=3446> [consulta: 31/1/2023].

²⁴⁷ *Sciència.cat* DB, Barril [mestre], nom3443: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=3443> [consulta: 30/1/2023].

Universitat de Barcelona: “Ex magistro Johanne de Saint-Clos, francès, bombarder” (f. 19^v).

Jean de Saint-Close sembla ser un alquimista francès relacionat amb l’“escola occitanocatalana”, centrada en l’alquímia de l’elixir.

Segona meitat

7. 29. Vela, Joan Josep (fl. Tarragona, últim quart del segle XVI)

Joan Josep Vela va ser un alquimista, copista d’obres alquímiques, i posseïdor de la miscel·lània alquímica en català objecte d’aquesta tesi (BnF, ms. 289), el cos inicial de la qual va ser copiada per Jaume Mas en la primera meitat del segle XVI, i en la qual va afegir el seu nom (“Joan Jusep Vela”), algunes anotacions marginals, receptes alquímiques, una obra del Pseudo-Arnau de Vilanova, extreta d’un manuscrit de la biblioteca de l’arquebisbe de Tarragona Antoni Agustí (1517-1586), i algunes addicions menors.²⁴⁸ Considerant que Antoni Agustí va ser arquebisbe de Tarragona entre els anys 1577 i 1586, la trajectòria de Vela se situa en aquests anys o poc després i possiblement va ser un eclesiàstic de l’entorn de l’arquebisbe de Tarragona.

2. 8. Mapa de l’“escola alquímica occitanocatalana” (segles XII-XVI)

El conjunt de dades que he recollit sobre alquimistes més o menys coneguts, practicants a l’àrea occitanocatalana, tant al servei dels reis com pel seu propi compte, reforça la idea de la possible existència d’una veritable escola d’alquimistes a la regió. En veiem els principals protagonistes en un mapa resum:

²⁴⁸ Luanco, José Ramo de (1889-1897), *La alquímia en España*, vol. 2, p. 55; Font Sagué, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals*, p. 136; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 255; Cifuentes Comamala, Lluís (2004-2005), “Les obres alquímiques”, pp. 141, 147; Cifuentes Comamala, Lluís (2007), “Textes científiques en catalan”, p. 109; Buosi Moncunill (2020), “El Testament pseudolul·lià”, pp. 43-62; *Sciència.catDB*, Vela, JoanJosep, nom1296: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=1296> [consulta: 30/1/2023].

DIFFUSIÓ DE L'ALQUÍMIA A L'ÀREA OCCITANOCATALANA	
AUTORS QUE PARLEN D'ALQUÍMIA	
FRANCISCANS (ESPIRITUALS)	
<p>Arnau de Vilanova (fl. València 1240- Gènova 1311): metge i professor a la Facultat de Medicina de Montpeller, teòleg que proposa una reforma del cristianisme, diplomàtic, autor del <i>Tractatus de humido radicali</i>, entre d'altres. -> <i>Corpus</i> alquímic pseudoarnaldià (<i>Rosarius, Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal</i>)</p>	
<p>Francesc Eiximenis (Girona, ca. 1330-Perpinyà, 1409): autor enciclopedista, ens parla d'alquímia en termes ambivalents a les seves obres, per exemple en el <i>Crestià</i>. Protegit pel rei Joan I.</p>	
<p>Ramon Llull (Palma, 1232-1316): filòsof, inventor de l'<i>ars combinatòria</i> i de l'<i>Ars Magna</i>, autor del <i>Felix</i> i de les <i>Questiones per artem demonstrativam solubiles</i>, entre d'altres obres. -> <i>Corpus</i> alquímic pseudollul·lià (<i>Testamentum, Cantilena, Aforismes sobre l'alquímia</i>)</p> <p>Llull va tenir una posició de dubte i de vegades de rebuig respecte a l'alquímia: això no va impedir, però, menys d'un segle després de la seva mort que, sota el seu nom circulessin, textos d'importància central en la tradició alquímica de l'elixir, com el <i>Testamentum</i>, el <i>Codicillus</i>, i el <i>Liber de secretis naturae seu de quinta essentia</i>, una (re)elaboració del text homònim de Joan de Rocatalhada.</p>	

ALQUIMISTES QUE PERTANYEN A ORDES RELIGIOSOS O PROPERS A ORDES RELIGIOSOS	
Bernat Delicós (Montpeller, ca. 1260 - Carcassona, després de 1319)	Franciscà occità. Defensa el corrent espiritual
Joan de Rocatalhada (Marcolès, Cantal, Alvèrnia-Avinyó, 1310-1366)	Franciscà occità.
Teòfil de Stavelot (fl. 1070-1125):	Monjo benedictí, autor d'una recepta alquímica inclosa en la seva obra <i>Schedula diversarum artium</i> ("Llista de diverses arts").

ALQUIMISTES O PERSONATGES INVOLUCRATS EN L'ALQUÍMIA A L'ÀREA OCCITANOCATALANA	CONDEMNES, LLICÉNCIES, NOTÍCIES HISTÒRIQUES
---	---

Baesis Saracenus de Maiorica (fl. Mallorca, primera meitat del segle XIII): autor d'una recepta alquímica.	
Ferrer de Cotlliure (fl. Xàtiva, regne de València, 1276-1280): mestre (alquímia transmutatòria o metal·lúrgica), al servei del rei Jaume I el Conqueridor i de Pere II el Gran.	El 16 de setembre de 1276, l'infant Pere va ordenar al batlle de Xàtiva pagar 2.000 sous a mestre Ferrer de Cotlliure per treballs d'alquímia per al rei. El 21 de març de 1281, es repetia l'orde de pagar a mestre Ferrer 600 sous. "Magistro Ferrario de Cauquolibero, magistro alquimie". -> Llicència per comerciar amb carbó atorgada pel rei Pere II.
García Sánchez (fl. València, segona meitat del segle XIII): hostaler de València, que tenia un hostel a la plaça de la Figuera. Propietari de llibres de alquímia, medicina, i astrologia de molt alt valor.	Denunciat per Pere Sasala, de la tresoreria del futur Joan I pels llibres de alquímia, de medicina, i astrologia de molt alt valor, que havia deixat en comanda dins una caixa tancada amb cadenats mentre partí de viatge a Portugal.
Francesc Ferrer (fl. 1450): rector de Castelló de Xàtiva (actualment Castelló de la Ribera). Posseïdor de diversos llibres d'alquímia i medicina d'utilitat pràctica.	
Pere Timor (fl. 1440): frare.	Acusat el 1440 per Francesc Cantusa (físic).
Constança, àlies Benvinguda (fl. 1440): esposa de Francesc Cantusa.	Acusada, amb la seva serventa Francesca de Conejos, el 1440, pel seu marit Francesc Cantusa.
Francesc Cantusa (fl. 1440): físic.	Marit de Constança, , que l'acusà juntament amb fra Pere Timor i la serventa Francesca de Conejos, el 1440.
Jaume Torella (fl. València, 1396-1410)	Tancat a la presó de València per orde del rei Martí amb l'acusació de practicar l'alquímia.
Pero Sánchez (fl. 1407): sastre, practicava l'alquímia mogut pels coneixements que li proporcionava per al desenvolupament del seu ofici.	
Bernat Deliciós (fl. Montpeller, 1260-Carcassona, 1319):	Procés en 1319 dirigit per Bernat Gui, que el condemnà a cadena perpetua.

<p>professor, franciscà.</p> <p>Relacions amb Ramon Llull i Arnau de Vilanova.</p>	
<p>Gabriel Mallol (fl. Montblanc, 1384):</p> <p>jurista.</p>	<p>Juntament amb Bernat d'Olzinelles va obtenir una llicència del rei Pere III per fer una obra d'alquímia d'or i argent (1384).</p>
<p>Joan l'Anglès, possiblement John Dastin (fl. ca. 1293-1386):</p> <p>noble i religiós.</p> <p>Al servei del cardinal Napoleone Orsini.</p> <p>Autor d'un corpus d'obres alquímiques. Autor d'una carta sobre l'or potable on defensa l'alquímia adreçada al papa Joan XXII.</p>	<p>Després de la mort d'Arnau de Vilanova, una sentència eclesiàstica va condemnar algunes de les seves tesis teològiques.</p>
<p>Bernat d'Avinyó (fl. Avinyó, segles XIII-XIV):</p> <p>autor de receptes alquímiques (alquímia transmutatòria o metal·lúrgica).</p>	
<p>Ramon de Tàrrega (Tàrrega, Urgell, 1310- Barcelona, 1371):</p> <p>jueu convers, frare dominicà, mestre d'alquímia (alquímia de l'elixir).</p> <p>Possiblement -> Pseudo-Ramon Llull o <i>Magister Testamenti</i> (fl. primera meitat del segle XIV), català, autor (alquímia transmutatòria o metal·lúrgica i alquímia de l'elixir o mèdica) -> <i>corpus</i> alquímic.</p>	<p>Procés contra Ramon de Tàrrega el 1371, dirigit per Nicolau Eimeric: condemna a presó, obres a la foguera.</p>
<p>Enric Alemany o d'Alemanya (fl. ca. 1309-1332), metge ("físic, medicinalis sciencie professor") i autor (alquímia mèdica o de l'elixir), al servei del rei Jaume II el Just i de l'arquebisbe de Tarragona.</p> <p>Autor del <i>Llibre d'alquímia</i> (París, BnF, ms. 289, ff. 192^v-194^r).</p>	<p>Salconduit atorgat per Jaume II (1316).</p>
<p>Menahem Betsalel (fl. Palma-Barcelona, 1345-1348):</p> <p>jueu, mestre d'alquímia (alquímia transmutatòria o metal·lúrgica), mag, nigromant, astròleg, metge, al servei de Jaume Roig, burgès de Palma, i de Pere III; va efectuar els seus experiments en un</p>	<p>Acusat de falsificació de metalls preciosos, amb Jaume Roig i Pere Sanata i perdonat pel rei Pere III.</p>

laboratori alquímic instal·lat a casa del seu patró.	
Jaume Roig (fl. Mallorca, 1344-Barcelona, 1348): notable ciutadà que tenia un laboratori alquímic a la seva casa, conseller i tresorer de Pere III, patró de Menahem Betsalel i de Pere Sanata.	Acusat de falsificació de metalls preciosos, amb Menahem Betsalel i Pere Sanata, perdonat pel rei.
Pere Sanata (Palma, 1311-1344): argenter i col·laborador de Menahem Betsalel al laboratori alquímic instal·lat a casa de Jaume Roig a Palma.	Acusat de falsificació de metalls preciosos, amb Menahem Betsalel i Jaume Roig.
Àngel de Francavila (fl. Tortosa, 1372): alquimista, mestre.	
Bernat d'Olzinelles (fl. Tarragona, 1384): Alquimista, noble.	Amb Gabriel Mallol, otingué llicència del rei Pere III per fer una obra d'alquímia d'or i argent en l'any 1384.
Perarnau de Vilanova (fl. Occitània, primera meitat del segle XIV), metge (cirurgià), al servei de la cort papal, possible autor del primer nucli del <i>corpus</i> alquímic pseudoarnaldià (alquímia mèdica).	
Jaume Lustrac (fl. Palma, 1395-1400): autor del <i>Liber Fenicis</i> o <i>Phenix</i> , al servei de Joan I i de Martí l'Humà (alquímia transmutatòria o metal·lúrgica i alquímia de l'elixir), va efectuar els seus experiments en un laboratori alquímic instal·lat a la Torre de l'Àngel del palau reial de l'Almudaina de Palma.	Acusat de falsificació, empresonat a Barcelona i perdonat a instància de la reina Maria de Luna.
Jaume del Borg de Sant Sarnin (fl. Tolosa de Llenguadoc, segles XIV): autor d'obres (alquímia de l'elixir). Citat per Guillem Sedasser, en el manuscrit d'Arnau de Brusselles i en d'altres com autoritat alquímica.	
Guillem Sedasser (fl. Perpinyà, 1377-València, 1383): carmelità, autor d'obres d'alquímia (<i>Summa sedacina totius artis alkimie; Liber alterquinus id est alkimicus</i>) i posseïdor d'obres alquímiques, protegit per Joan I.	

Miquela de Riu-sec (fl. 1364): muller de tal Pere Arnau de Riu-sec.	Llicència per buscar metalls preciosos, juntament amb Maria Sánchez, atorgada pel rei Pere III (1364).
Maria Sánchez (fl. València, 1364-1404): va ser metgessa al palau reial de València.	Llicència per buscar metalls preciosos, juntament amb Miquela de Riu-sec, atorgada pel rei Pere III (1364).
Marc del Corral (fl. Montblanc - Barcelona, 1362-1410): Metge (físic-cirurgià), mestre.	Llicència per buscar metalls preciosos, atorgada pel rei Pere III (1373).
Bernat Oriol (fl.1376): Metge i diplomàtic, al servei de la família reial.	Llicència per buscar metalls preciosos, atorgada pel rei Pere III (1376).
Joan de Rocatalhada (Marcolès, Cantal, Alvèrnia-Avinyó, 1310-1366): franciscà espiritual, autor de profecies i d'obres alquímiques d'alquímia mèdica o de l'elixir, <i>Liber de consideratione quintae essentiae omnium rerum</i> , ca. 1351), <i>Llibre secret en filosofia</i> (París, ms. Esp. 289, ff. 158 ^r -172 ^v); <i>Llibre de la llum del gran magisteri de la composició de l'autèntica pedra filosofal</i> (Bethlehem,USA, Lehigh University Library, ms. 10,ff. 145 ^{ra} -149 ^{ra}); <i>Liber Lucis</i> (Filadèlfia, Othmer Library, ms.fora de catàleg). Deixeble del Pseudo-Arnau de Vilanova i precursor de la Spagirica de Paracels.	Condemnat per les seves obres profètiques (1351-1352), empresonat a la presó papal d'Avinyó.
Caracosa Samuel (fl. Perpinyà, 1357-1412): Alquimista jueu, secretari d'aljama, talmudista, jutge al servei de Joan I.	Llicència per practicar l'alquímia.
Romeu Desfeu (fl. Barcelona, 1369-1419): alquimista i argenter, posseïdor d'obres alquímiques, al servei de la casa reial (Martí I) i de la Diputació del General de Catalunya.	Llicència per fabricar florins d'or.
Duran Andreu (fl. 1386): Alquimista, mestre i potser argenter, al servei de Joan I.	
Bernat Tolvan (fl. Saragossa, 1386):	

al servei de Joan I.	
Joan de Pacs (fl. Palma, segle XV): alquimista, baixa noblesa, autor (alquímia de l'elixir).	
Joan Fuster (fl. València, 1440-1445): alquimista i apotecari, alquímia de l'elixir.	Procés 1440-1445 com a conseqüència de la preparació, amb Martí Roís, d'un medicament anomenat "or potable".
Martí Roís (fl. València, 1440-1445): família de jueus conversos d'origen aragonès, mercader i possiblement alquimista.	Procés 1440-1445 com a conseqüència de la preparació, amb Joan Fuster, d'un medicament anomenat "or potable".
Mestre Barril (fl. ca. 1512-1516): mestre (alquímia de l'elixir).	
Pere de Roselles (fl. València, 1462): eclesiàstic, llicenciat en dret canònic, batxiller en medicina, copista, per ús personal, d'una miscel·lània alquímica en llatí.	
Bartomeu Boix (fl. c. 1512-1516): propietari, burgès, autor de receptes alquímiques.	
Joan Cordelles (fl. c. 1512-1516): notari eclesiàstic, autor de receptes alquímiques i potser compilador del ms. 1986 de la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona.	
Àngel d'Aiora (fl. València, ca. 1512-1516): autor de receptes (alquímia de l'elixir).	
Antoni Llorenç (fl. Prats, 1532): mestre, possiblement apotecari, propietari d'una botiga on va rebre un manuscrit alquímic.	
Jaume Mas (fl. Bagà, 1549): alquimista, fargaire i copista del <i>Testament pseudolul·lià</i> del segle XVI i d'altres obres alquímiques contingudes al París, BnF, ms. Esp. 289. Germà de Joan Mas.	Llicència per buscar mines d'òxid de ferro atorgada per l'abat de Sant Miquel de Cuixà (15 de gener de 1549).
Joan Mas (fl. Bagà, 1549): Fargaire. Germà de Jaume Mas.	Llicència per buscar mines d'òxid de ferro atorgada per l'abat de Sant Miquel de Cuixà (15 de gener de 1549).

Andreu Pellisser (fl. Bagà, 1549): fargaire. Relacions amb els germans Mas.	Llicència per buscar mines d'òxid de ferro atorgada per l'abat de Sant Miquel de Cuixà (15 de gener de 1549).
Saint-Close, Jean de (fl. França, 1512-1516): Mestre bombarder . Citat com autoritat alquímica entre les receptes alquímiques copiades al manuscrit 1986 conservat a la Biblioteca del Fons Antic de la Universitat de Barcelona.	
Gaspar Melcior (segle XVI-I): autor de receptes (alquímia de l'elixir).	
Joan Josep Vela (fl. Tarragona, segle XVI-II): eclesiàstic, copista d'obres (alquímia de l'elixir).	

TAULA X

Taula que testimonia l'existència d'una escola alquímica d'àrea occitanocatalana (segles XII-XVI).

TERCERA PART

EL *TESTAMENT* ALQUÍMIC

CAPÍTOL 1. EL *TESTAMENT* ALQUÍMIC PSEUDOLUL·LIÀ

1. 1. L'original de l'obra: estat de la qüestió i confirmacions

El *Testamentum* es remunta als anys 1330-1332 i és el primer dels escrits alquímics atribuïts a Ramon Llull, més enllà que el text fonamental del *corpus* alquímic pseudolul·lià i, en general, un dels més importants tractats alquímics que s'han escrit. Com si fos un autèntic testament del saber alquímic, l'obra constitueix un ampli recull de les concepcions teòriques de l'alquímia de l'elixir d'àrea occitanocatalana i dels seus usos pràctics.²⁴⁹

Es tracta d'un tractat molt ampli, escrit a Anglaterra, en llatí, per un autor català, de formació mèdica-acadèmica, amb gran probabilitat vinculat a la Facultat de Medicina de la Universitat de Montpeller, on estudiaven molts catalans; possiblement aquest autor va ser deixeble d'Arnau de Vilanova i adepte del lul·lisme mèdic;²⁵⁰ sense dubte, residí a

²⁴⁹ Pereira - Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*, pp. IX, XIX; Crisciani, Chiara (1993), "Il corpo nella tradizione alchemica: teorie, similitudini, immagini", *Micrologus*, vol. 1, pp. 189-233; Pereira, Michela (1992), *L'oro dei filosofi*, cap. 4-6; Pereira, Michela (1993), "Un tesoro inestimabile. Elixir e *prolongatio vitae* nell'alchimia del Trecento", *Micrologus*, vol. 1.

²⁵⁰ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 39; Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, pp. IX-X, XIV-XV, XVIII, XX, XL, XXX-XLII; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, pp. 6-11, 64-86; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*; Cardoner Planas, Antoni (1970), "Els aragonesos a l'escola de medicina de Montpeller després de 1348, in *Actas del I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana*, Barcelona-Montpeller, pp. 320-321; Hillgarth, J.N. (1991), "Readers and Books in Majorca, 1229-1550", CNRS, Paris, pp. 244-245; McVaugh, Michael (1993), *Medicine before the Plague: Practicioners and Their Patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 17, 80ⁿ, 131.

Londres en la primera meitat del segle XIV, on va compondre el text, i potser el va traduir en català, com defenso en aquesta tesi, i com veurem en detall més endavant. Michela Pereira ha anomenat aquest autor català *Magister Testamenti* i s'ha proposat identificar-lo amb Ramon de Tàrraga, encara que es tracta d'una hipòtesi discutida.²⁵¹

1. 2. La *Cantilena* pseudolul·liana i els seus lligams amb el *Testament*

La *Cantilena* o *Cantileneta* és un poema alquímic, que és anomenat al colofó del *Testament*, al f. 148^v.

Com pel *Testament*, existeixen dues versions catalanes de la *Cantilena*, i són conservades precisament al manuscrit d'Oxford, copiat per John Kirkeby (fl. Londres, 1455), i al manuscrit de París, copiat per Jaume Mas (ff. 149^r-151^v).

La *Cantilena* però, a diferència del *Testament*, va ser originàriament escrita en català, i després traduïda al llatí.²⁵²

L'obra té, en el seu conjunt, vint estrofes de quatre versos. En les primeres dotze presenta els trets fonamentals de la filosofia alquímica desenvolupada més ampliament al *Testament*. En les vuit estrofes finals es fa una lloança de l'alquímia i s'al·ludeix a les condicions ètiques i socials i a la finalitat de l'*Opus* que inclouen, d'acord amb la mentalitat dominant en la regió occitanocatalana en la Baixa Edat Mitjana, i suportada pel pensament i els escrits de Ramon Llull, de la victòria cristiana sobre els infidels.

²⁵¹ Pereira, Michela (2004), "Per una historia", pp. 467-468, 470, 478-479; Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 84; Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, pp. 78, 79, 86; Pereira, Michela (1989), *The Alchemical Corpus*, pp. 20-21; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, pp. 1-386; *Gran Enciclopèdia Catalana*, s. v. "Ramon de Tàrraga". <http://www.enciclopedia.cat/fitxa_v2.jsp?NDCHEC=0067375> [consulta 15/1/2023]; Pereira, Michela (1992), *L'oro dei filosofi*; Pereira-Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*; Llull DB, "Els pseudo Ramon Llull" [consulta 15/1/2023]; *Sciència.cat* DB, Pseudo-Ramon Llull, nom514: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=514> [consulta: 15/1/2023]; *Sciència.cat* DB, Ramon de Tàrraga, nom118: <https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?nom=118> [consulta: 15/1/2023].

²⁵² Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, p. 166, nota 15; Pereira i Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*, pp. XXXIX-XLIILXV-CXXVII, 519-525.

La referència a la *Cantilena* es troba al f. 9^v del *Testament* de Jaume Mas, la mateixa referència es troba a la estrofa VII del text: “l’ajrant serà amador” (f. 150^r).

L’airant es refereix a un home que està posseït per la ira, és a dir que la frase ens parla d’un procés de transmutació (de ira a amor).²⁵³

Sobre aquest vers, Jaume Mas posa la nota següent, interlineada: “lo sofre de matèria primera feta” (f. 150^r, interlineat). Això em fa pensar en la fase de la *nigredo* del procés alquímic.

1. 3. L’alquímia pseudolul·liana a la cort anglesa

La presència d’un alquimista català a la cort anglesa en la primera meitat del segle XIV coincideix amb la intensitat dels intercanvis entre la Corona d’Aragó i Anglaterra que,²⁵⁴ juntament amb els Països Baixos, constitueix un mercat important per als mercaders catalans ja des del començament del segle XIV; la seva presència era ben coneguda a ciutats com Londres i Bruges. Des dels ports anglesos, els catalans importaven estany, teixits i llana; i des dels de Flandes, teixits fins, pells, peix assecat, planxes de ferro i objectes de coure.²⁵⁵

Com hem vist abans, a la llegenda del Lull alquimista,²⁵⁶ s’esmenta la relació entre l’alquímia pseudolul·liana i la cort anglesa,²⁵⁷ ja que es parla d’un viatge marítim efectuat pel mateix Lull, que és anàleg a la ruta seguida pels vaixells dels mercaders catalans cap a Londres. En aquesta ciutat, un tal Lull fou rebut amb tots els honors pel

²⁵³ Pereira i Spaggiari (1999), Il “*Testamentum*”, pp. XIX, 523.

²⁵⁴ Badia Pàmies, Lola - Cifuentes Comamala, Lluís - Martí Castellà, Sadurní - Pujol, Josep, eds. (2016), *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d’Aragó, 1250-1500*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 103-151; Pereira i Spaggiari (1999), Il “*Testamentum*”, p. XV.

²⁵⁵ Moreno Cullell, Vicente, “La societat catalana en els segles XIII i XIV, sapiens.cat: <<https://cienciessocialsenxarxa.sapiens.cat/2010/08/30/poblacio-i-activitats-economiques-en-la-corona-darago-segles-xiii-i-xiv/>>.

²⁵⁶ Pereira, Michela (1987), “La leggenda di Lullo alchimista”, pp. 145-163.

²⁵⁷ Pereira, Michela (1992), *L’oro dei filosofi*, p. 92; Pereira, Michela (1987), “La leggenda di Lullo alchimista”, pp. 145-163.

rei Eduard III (coronat rei l'any 1327) i, un cop instal·lat, va restar-hi preparant l'obra alquímica. Després de nou mesos —continua la llegenda— l'alquimista donà al rei una quantitat d'or tan important, resultat dels seus experiments, que el monarca la utilitzà per resoldre totes les contingències bèl·liques. En poc temps, el rei vencé els enemics i recuperà les terres que li havien estat conquerides; i és així que es conclou la història.

Així, doncs, la llegenda conta que a la cort anglesa hi hauria hagut un alquimista anomenat Llull, que hauria dut a terme la transmutació metal·lúrgica per donar or al rei Eduard III, que el necessitava per a les seves contingències bèl·liques.

Històricament, aquesta llegenda és falsa: en primer lloc, les dates no coincideixen, ja que el Llull autèntic va viure entre el 1232 i el 1316, i el 1330-1332, data de composició de l'original llatí del *Testamentum*, ja era mort; en segon lloc, ell mai va viatjar a Anglaterra; i, finalment, no va ser alquimista, ans al contrari, va atacar els alquimistes tot mostrant-se preocupat amb aquesta activitat.²⁵⁸

Tot i així, es tracta certament d'una història versemblant pel que fa al context històric i la importància de l'alquímia i de l'alquimista a la cort; aquesta, com hem vist, era la situació de l'època, tant a Anglaterra com a Catalunya i en altres corts europees.

Tanmateix, sovint l'alquimista, o per tradició o per por de ser condemnat, preferia mantenir amagat el seu nom; a més, el *Testamentum* s'ha considerat, a partir de la segona meitat del segle XIV (al voltant de l'any 1370) i, durant molt de temps, unànimement obra de Ramon Llull i, per tant, els rastres de l'autor real resulten, com hem vist, de difícil identificació.²⁵⁹

²⁵⁸ Pereira, Michela (1987), "La leggenda di Lullo alchimista", pp. 145-163; Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 233; Pereira, Michela (2004), "Per una història", pp. 462, 468.

²⁵⁹ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 189.

CAPÍTOL 2. EL TESTAMENT ALQUÍMIC PSEUDOLUL·LIÀ EN CATALÀ

2. 1. Elaboració i transmissió del *Testamentum* pseudolul·lià

2. 1. 1. La tradició llatina

Els manuscrits llatins del *Testamentum*, que contenen l'obra amb el seu títol, encara que no sempre completa, són cinquanta-set, als que cal afegir onze manuscrits que contenen parts del text amb altres títols. Gairebé la meitat d'aquests són del segle XV.

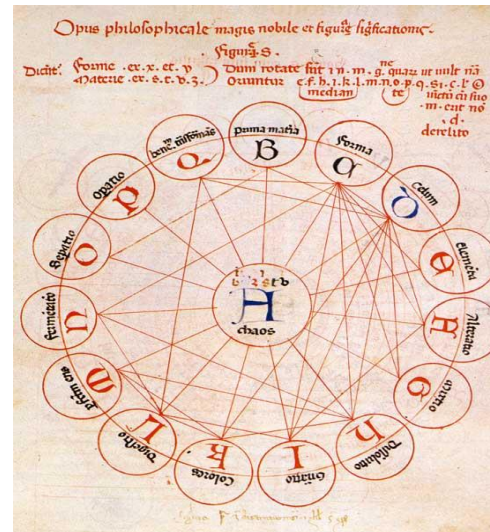
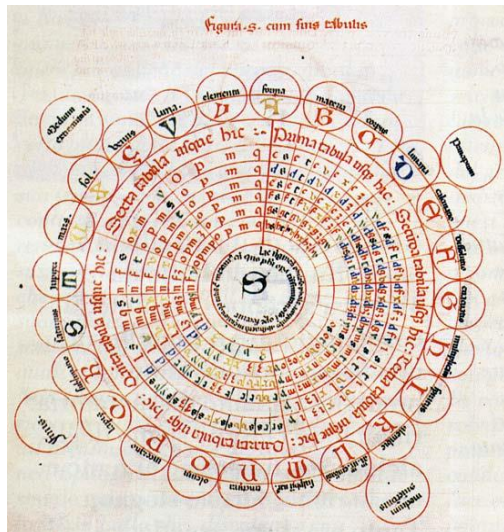
Entre tots els manuscrits llatins, he pogut consultar:

- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1726 (segle XVII).
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1728 (segle XVII).

- Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. lat. 5846 (segle XV), pertanyent a la família π en l'*stemma codicum* establert per Pereira. Per la proximitat de la traducció catalana a aquesta família, és un dels que més he utilitzat en aquesta tesi; n'hi ha una reproducció disponible a internet, encara que és incompeteta i es llegeix molt malament.

- Ciutat del Vaticà, ms. Pal. lat. 381 (segle XV), que conté només la tercera part de l'obra.

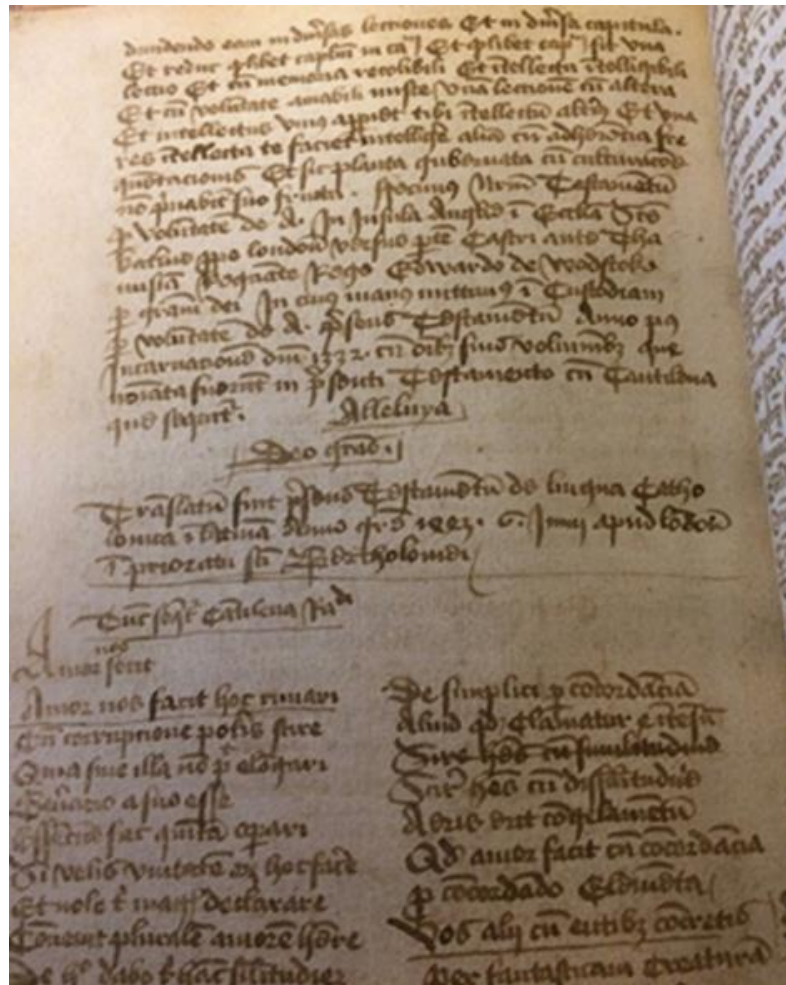
- Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, ms. BR 52 (òlim Magl. XVI. 41) (segle XV), que és especialment important per les figures, com podem veure a les dues imatges a continuació.

IMATGE XXI i XXII

Elements alquímics organitzats en esquemes circulars en un dels manuscrits llatins que contenen el *Testamentum* pseudolul·lià, particularment interessant per la preciositat de les figures conservades (Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, ms. BR 52, òlim Magl. XVI 41, ff. 231^v i 232^r).

- Londres, British Library, ms. Harley 3369 (segle XV), de la família β en l'*estemma codicum* de Pereira. Conté només la primera part del *Testamentum*, la "Theorica."
- Londres, British Library, ms. Sloane 419 (segona meitat del segle XV). Es tracta d'un manuscrit de paper de 84 folis que presenta, en un sol color, figures de procediments alquímics. Ens interessa particularment ja que és una còpia del *Testamentum* de John Kirkeby, del que però conté només la segona i la tercera parts, escrites en llatí i en català. Aquest manuscrit conté també la *Cantilena* en català, al f. 81^v, com podem veure en la IMATGE XXIV.

IMATGE XXIII

Començament de la *Cantilena* o *Cantileneta* pseudolul·liana; es tracta d'un poema alquímic, de vint estrofes de quatre versos, que es troba al final del *Testament*, originàriament escrita en català (Londres, British Library, ms. Sloane 419, f. 81^v).

- Londres, British Library, ms. Sloane 1091 (segle XV).
- Londres, British Library, ms. Sloane 1255 (segle XVII, fragments).
- Londres, British Library, ms. Sloane 3457 (segle XV, fragments).

Londres, Wellcome Medical Library, ms. 384 (segle XVI). Es tracta d'un manuscrit que conté alguns dibuixos d'aparells alquímics; i hi trobem, als ff. 52^r-53^v, la tercera part del *Testamentum pseudolul·lià*, amb el títol *Liber mercuriorum*; el manuscrit també conté les següents altres obres pseudolul·lianes.

1. ff. 53^v-56(1)^v, Pseudo-Ramon Llull, *Repertorium*.
2. ff. 56(3)^v-63^v, Pseudo-Ramon Llull, *Apertorium abbreviatum*.
3. ff. 63^v-76^v, Pseudo-Ramon Llull, *De intentione alchimistarum*.
4. ff. 76^v-86^v, Pseudo-Ramon Llull, *Ars intellectiva*.
5. ff. 87^r-97^v, Pseudo-Ramon Llull, *Practica artis intellectivae*.
6. ff. 216^r -219^v, Pseudo-Ramon Llull, *Epistola accurtationis*.
7. ff. 235^r-236^r, Pseudo-Ramon Llull, *Fragmenta*.

Igualment, el manuscrit conté obres d'altres autors significatius de l'alquímia de l'elixir d'àrea occitanocatalana, com ara Joan de Rocatalhada i el Pseudo-Arnau de Vilanova:

Joan de Rocatalhada

1. ff. 97^v-98^r, Joan de Rocatalhada, *De consideratione quintae essentiae* (parcial).
2. ff. 291^r-294^r, Joan de Rocatalhada, *Liber lucis*.
3. ff. 318^v-328^r, Joan de Rocatalhada, *De consideratione quintae essentiae* (parcial).

Pseudo-Arnau de Vilanova

1. ff. 106^v-111^r, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Epistola ad Bonifacium VIII*.
2. ff. 219^v-221^r, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Epistola ad regem Aragoniae*.
3. ff. 225^v-227^r, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Visio mystica*.
4. ff. 227^r-228^v, Pseudo-Arnau de Vilanova, *De secretis naturae*.
5. ff. 236^r -256^r, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Rosarius*.
6. ff. 256^r -260^r, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Novum lumen*.

7. ff. 260^r-263^v, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Perfectum magisterium*.

Juntament amb aquestes obres d'alquímia mèdica, trobem al manuscrit d'altres receptes alquímiques atribuïdes a Roger Bacon, Ricard l'Anglès, Hortulanus, Khalid ibn Yazid, Ferrarius, Odomarus, Geber, Rosinus, Alphidius, John Dastin, Pseudo-Merlí, Rasis, Hermes Trismegist, Daniel Riginus i d'altres autors ànonims.

- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 444 (segle XV, 3ª part).
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 445 (segle XV, amb fragments i figures molt atractives).
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 452 (segle XVII, fragments).
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 526 (segle XVI, fragments). És una miscel·lània alquímica dels anys 1515-1527, en alemany i en llatí, amb un cos central important (388/452 folis, tot i que en manquen molts). El volum és autògraf d'un cert *Vulcanus decretorum doctor* (f. 186^f), un monjo benedictí i alquimista de Wissbern, que afirma haver viatjat molt per Alemanya i haver visitat Cracòvia, a Polònia. La miscel·lània conté les següents obres de l'alquímia de l'elixir d'àrea occitanocatalana.

1. ff. 328-333, Joan de Rocatalhada, *De consideratione quintae essentiae* (llibre II).

2. ff. 336-339, Joan de Rocatalhada, *De consideratione quintae essentiae* (extracte del llibre I).

3. ff. 346-347, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Secretum*.

4. ff. 361-362, Pseudo-Ramon Llull, *Ars magica* (extracte).

5. ff. 388-390, Joan de Rocatalhada, *Liber lucis* (extracte).

6. ff. 404-409, Pseudo-Ramon Llull, *Elucidatio Testamenti*.

7. ff. 410-411, Pseudo-Ramon Llull, *Investigatio secreti occulti*.

8. ff. 411^v-413, Pseudo-Ramon Llull, *Opus bonum*.

9. ff. 413-417, Pseudo-Ramon Llull, *Anima artis*.

10. ff. 417^v-421, Pseudo-Ramon Llull, *Lapidarius*.

11. ff. 422-423, Pseudo-Ramon Llull, *Testamentum*, segona part o *Practica* (capítols 1-15)

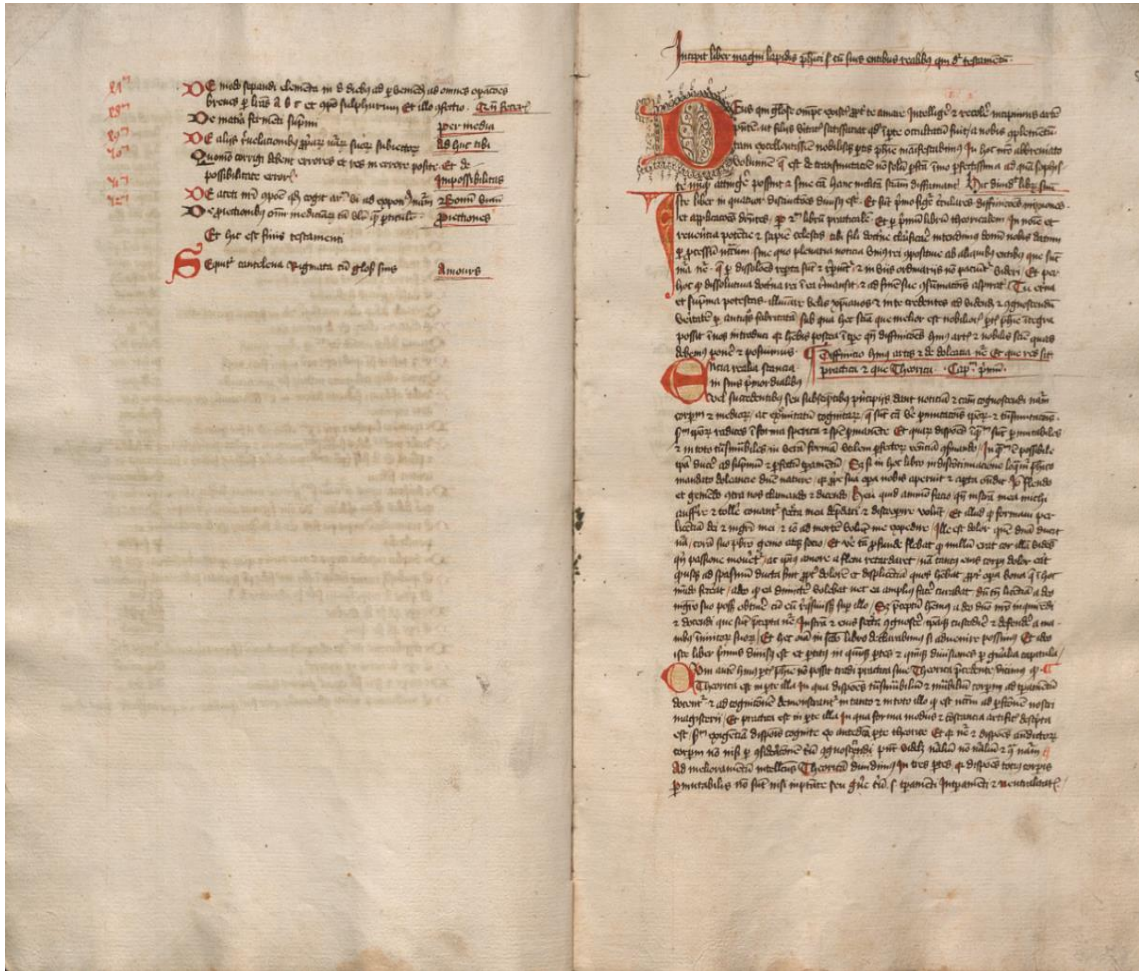
12. ff. 440^v-444^v, Pseudo-Ramon Llull, *Potestas divitiarum* (una part seguida per l'última secció de la *Magna medicina*).

- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 1041 (segle XVIII, fragments).
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 3563 (segle XVIII, fragments).
- Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 18341 (segle XVII).
- Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 18361 (segle XVI, segona part).
- Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 3024 (segle XVI).
- Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Lat. 7166 (segle XVI).
- Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Nouv. acq. lat. 634 (segle XVI).
- Praga, Universitní knihovna, ms. XXIII D 132 (Lobk. 249) (segle XV). En aquest manuscrit, que he utilitzat molt per a la meua reconstrucció, juntament al Vaticà citat abans (lat. 5846), es troba una còpia llatina del *Testamentum* pseudolul·lià de la família II. Es tracta d'un manuscrit alquímic miscel·lani, escrit en llatí i francès, compilat per diverses mans. Tenim notícia que havia pertangut al cardinal Nicolau de Cusa (1400/1401-1464), que el va anotar a Coblenza el 1435. Al f. 135^v, hi ha una subscripció de Hieronymus Ainkhurn (o Einkhurn), un personatge que va viure al voltant del 1532.

Entre les obres alquímiques pseudolul·lianes contingudes al manuscrit, més enllà de la segona part del *Testamentum* en llatí, hi trobem:

1. ff. 95^v-96^v, Pseudo-Ramon Llull, *Chansonnée* (en francès).
2. ff. 95^v-96^v, Pseudo-Ramon Llull, *Glosa Cantilenae Raymundi*.
3. ff. 96^v-97^v, Pseudo-Ramon Llull, *Aphorismi*.
4. ff. 98^v-99^v, Pseudo-Ramon Llull, *Compendium animae transmutationis metallorum* (extracte).
5. ff. 100^r-128^v, Pseudo-Ramon Llull, *Codicillus*.
6. ff. 129^r-129^v, Pseudo-Ramon Llull, *Compendium animae transmutationis metallorum* (extracte).
7. f. 134^r, Pseudo-Ramon Llull, *Liber de investigatione secreti occulti* (figures i extractes).²⁶⁰

²⁶⁰ Pereira, Michela (2005), “Testi alchemici pseudolulliani nei manoscritti del Cusano”, dins: *Ramon Lull und Nikolaus von Kues: eine Begegnung im Zeichen der Toleranz. Raimondo Lullo et Niccolò Cusano: un incontro nel segno della tolleranza*, Ermenegildo Bidese-Alexander Fidora-Paul Renner, Turnhout, Brepols (Instrumenta Patristica et Mediaevalia. Subsidia Lulliana), pp. 205-228; Thorndike, Lynn-Kibre, Pearl (1937, 2ª edició 1963), *A catalogue of incipits of mediaeval scientific writings in Latin*, Cambridge, Massachussets, The Mediaeval Academy of America, col. 29.

IMATGE XXIV

Manuscrit llatí de Praga, utilitzat molt per la meua reconstrucció, on es troba una còpia llatina del *Testamentum* pseudolul·lià de la família II. Es tracta d'un manuscrit alquímic miscel·lani de paper, compilat, amb una escriptura humanística, per diverses mans, pertangut al cardinal Nicolau de Cusa. Els colors utilitzats són el negre, el vermell i l'or (Praga, Universitní Knihovna, ms. XXIII D 132 (Lobkovitz 249), f. 5^r). Font: cortesia de la *Sciència.cat* DB.

Destaquem les inicials embotides, que podem veure, en aquests diferents colors, així com els marges ben delineats, la foliació no sempre present, i la total absència de glosses: es tracta d'un manuscrit molt ben conservat i ordenat que denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador.

- Oxford, Corpus Christi College, ms. 244 (segle XV): és el manuscrit editat per Pereira i Spaggiari el 1999 i que conté una versió “trilingüe” del *Testament* pseudolul·lià (l·latina -de la família β en l'*stemma codicum*-, francesa-anglonormanda-, i catalana). Segon defensem en aquesta tesi, John Kirkeby el va copiar —i no traduir— el 1455. Explicaré la meva hipòtesi en detall més endavant, així com parlaré més extensament del personatge John Kirkeby i faré una comparació entre ell i Jaume Mas. Aquest manuscrit, com aprofundirem més endavant i com el de Praga, també denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador.

2. 1. 2. La tradició vulgar en general

Existeixen quatre manuscrits en francès o anglonormand, dels que tenim notícia, que són:

- Glasgow, University Library, ms. B.C. 10^b. 5 (segle XV).
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 447 (segle XVI).
- Milà, Biblioteca Ambrosiana, ms. P 148 Sup. (segle XVI).
- París, BnF, ms. 2019 (segle XV).

D'aquest grup he pogut visionar:

- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 447 (segle XVI): és un manuscrit gruix (462 folis) del 1575. Als folis 1-420 conté el *Testamentum*, als folis 420-426 la *Cantilena*, als folis 435-448 conté la *Theorica* del *Testamentum* i als folis 499-456 conté figures i tables alquímiques.
- Paris, BnF, ms. 2019 (segle XVI).

Per concloure puc destacar la existència d'un nombre desconegut de manuscrits amb traduccions i/o (re)elaboracions del *Testamentum* alquímic pseudolul·lià en d'altres llengües vulgars, en detall anglès i txec, que són encara inèdites.²⁶¹

2. 1. 3. La tradició vulgar catalana

Del *Testament* es conserven dues còpies en català: el manuscrit de París, BnF, Esp. 289, objecte d'aquesta tesi, que conté una versió catalana completa i que va ser copiat per Jaume Mas (primera meitat del segle XVI, ca. 1549), i el manuscrit d'Oxford, Corpus Christi College, 244, editat per Michela Pereira i Barbara Spaggiari el 1999, que conté una versió “trilingüe” —llatina, catalana i francesa (anglonormanda)— que va ser copiat per John Kirkeby (segona meitat del segle XV, 1455).

En l'última anàlisi filològica, de Michela Pereira i Barbara Spaggiari, es conclou que la redacció original del *Testamentum*, efectuada a Londres, va ser la llatina, que data l'any 1332, i que està dedicada al rei Eduard III d'Anglaterra. Una còpia de l'obra llatina, que devia tenir la dedicatòria expressa, s'hauria quedat a Anglaterra mentre que un altra, amb el mateix colofó, que n'evidencia la dedicatòria al rei anglès, s'hauria portat, abans de mitjan segle XIV, al continent, on les còpies llatines angleses i les continentals, no només en llatí, haurien generat les dues traduccions catalanes diferents que tenim conservades als manuscrits Oxford-Kirkeby (1455) i París-Mas (ca. 1549). Anteriorment, Berthelot i Bohigas havien hipotitzat la prioritat del text en català.²⁶²

²⁶¹ Pereira-Spaggiari (1999), Il “*Testamentum*”, p. 528.

²⁶² Pereira, Michela (2004), “Per una història”, pp. 460- 462; Pereira i Spaggiari, Il “*Testamentum*”, pp. XXX-XXXI; Berthelot, Marcelin (1893), “Sur quelques écrits alchimiques, en langue provençale, se rattachant à lécole de Raymond Lulle”, in Berthelot, *La Cymie au Moyen Age*, Paris, Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus, Catalogue*, vol. 1, pp. 3, 12; Manget, Jean Jacques (1702), *Bibliotheca Chemica Curiosa*, pp. 785-858; Halleux, Robert (1972), *Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters*, Heidelberg, vol. 8, cap. 16.3; Calvet, Antoine (1990), “L'alchimie d'Arnaud de Villeneuve”, in AA. VV., “*Terre Médiévales Actes du Colloque d'Orléans des 27 et 28 avril 1990*”, París, Klincksieck, pp. 28-36; Bohigas Balaguer, Pere (1985), *Sobre manuscrits i biblioteques*, pp. 20-70 (28-36);

El manuscrit d'Oxford, Corpus Christi College, ms. 244, tant en el text llatí com en el català, dona les dates 1330 i 1332, que es refereixen a la redacció del text original per part del *Magister Testamenti*, i apareixen al colofó i al capítol III.²⁶³

El manuscrit de París, ens dona les mateixes dates, en els mateixos llocs?: en detall, la data del 1330 es confirma al f. 140^r i la data del 1332 es confirma al f. 148^v:

“Estig[u]érem tres anis ensemble ab gran llealtat, | d’ont la milena fon del terç ani acabat, | l’any **mil tres-sents et trenta** fon l’obratge finat” (f. 140^r).

“Feit avem nostre *Testament*, per la volentat de A, en la islla d’Anglaterra, en l’asglésia de Santa Caterina après Llundres, vert la partida del castell davant la Tàmisa, regnant el rei Enduart de Viddestoch, per la gràsia de Déu, en las mans del qual metem en guarda, per volentat de A, lo present *Testament*, a l’ani après la Incarnasion **mil tres-sents XXXII**, ab tots los seus volums que anomenats són estats al present *Testament*, ab la *Cantileneta* qui·s seg[u]eix de present” (f. 148^v).

Recordo que, com ja he dit, Ramon Lull havia mort l’any 1316, cosa que delata la falsa atribució de l’obra que, tot i no ser de Llull, és una adaptació de l’art lul·liana a l’alquímia amb l’ús de figures i alfabetes, i que va ser escrita per un alquimista català, que treballava a la cort anglesa. La destrucció del mite alquímic lul·lià va venir de José Ramón de Luanco Riego, que va ser professor de química, i que l’any 1868 s’instal·là a Barcelona, on residí durant trenta anys, compaginant la docència amb la investigació i dedicant-se a recuperar textos alquímics dels arxius i biblioteques de l’Estat. Luanco publicà, entre d’altres obres, una monografia dedicada a Lull i titulada *Ramon Llull (Raimundo Lulio) considerado como alquimista*, que posa en evidència el caràcter apòcrif de l’alquímia pseudolul·liana. En la monografia, Luanco exposa tots els arguments que neguen la possibilitat d’una activitat alquímica en la vida de Llull, començant pel testimoni que oferien les seves mateixes obres autèntiques.²⁶⁴

²⁶³ Pereira-Spaggiari (1999), Il “*Testamentum*”, pp. IX-X, nota 3, pp. XIV, XLII, nota 2, p. 520; Pereira, Michela (2004) “Per una història”, p. 460; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, pp. 6-11 i 64-86; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, pp. 1-386.

²⁶⁴ Luanco, José Ramón de (1870), *Ramon Lull (Raimundo Lulio) considerado como alquimista*, Barcelona, Jaume Jepús, p. 50.

Podem destacar que, com al manuscrit d'Oxford, trobem també al colofó del manuscrit de París, al f. 148^v, també el lloc de composició del *Testamentum*, es a dir Anglaterra, i, en concret, un lloc particular, possiblement un laboratori alquímic, que es trobava a Santa Caterina.

Santa Caterina era una fundació reial, constituïda per una comunitat religiosa i un hospital per malalts pobres, i era situada al costat de la Torre de Londres, vora el riu Tàmesi.²⁶⁵

Més informacions: el *Testament* s'escriu per voluntat d'A, és a dir de Déu, i al servei i amb la protecció del rei Eduard III de Woodstoke (1327-1377). El rei Eduard III i la seva mare, la reina Elisabet de França, coneguda també com la Lloba de França, tenien interessos alquímics per a la confecció d'aigües medicinals, per a la cosmètica, la dietètica i la recerca de l'elixir, i havien tingut contacte amb les idees del franciscà d'Oxford Roger Bacon.²⁶⁶

La cosa és fa interessant, considerant també que no és impossible que la mateixa reina Elisabet hagués protegit el *Magister Testamenti* ja que, a banda dels esmentats interessos medicoalquímics, sabem que, precisament en l'any 1330, havia estat protagonista d'una disputa amb la seva jove Felipa d'Hainault (esposa d'Eduard III) pel mecenatge d'un hospital, que es va resoldre a favor d'Elisabet.²⁶⁷ Possiblement, el *Magister*, tot i que sota la protecció de la reina, no l'anomena de manera directa ja que, a causa de la seva relació extraconjugual amb Roger Mortimer, i la consegüent conspiració contra el seu marit Eduard II, no gaudia de bona fama.²⁶⁸ Afegim que l'interès de la reina per la farmacologia i la cosmètica fomentaven un intercanvi substancial amb el Sud; trobem, de fet, apotecaris francesos a la cort anglesa ja a partir de mitjan segle XIII.²⁶⁹

²⁶⁵ Pereira, Michela (1999), Il "*Testamentum*", pp. XVII-XVIII.

²⁶⁶ Pereira-Spaggiari (1999), Il "*Testamentum*", pp. XV-XVI; Braekman, W. L. (1986), *Studies on Alchemy, Diet, Medicine and Prognostication in Middle English*, Omirel-UFSAL, Bruxelles, cap. 1, 2.

²⁶⁷ Pereira-Spaggiari (1999), Il "*Testamentum*", p. XVIII.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ Pereira, Michela (1996), "Un innesto sull'*arbor scientiae*", in *Studia Lulliana*, vol. 36, p. 87; Pereira-Spaggiari (1999), Il "*Testamentum*", pp. XV-XVIII; Matthews, L. G. (1967), *The Royal Apothecaries*, The Wellcome Historical Medical Library, Londres, appendix pp. 175-176; Trease, G. E., "The Spicers and Apothecaries of the Royal Household in the Reigns of Henry III, Edward I and Edward II",

2. 2. El manuscrit d'Oxford copiat per John Kirkeby

El manuscrit d'Oxford, Corpus Christi College 244, com he dit, conserva una “edició trilingüe” del *Testamentum* copiada el 1455 per John Kirkeby. Kirkeby va ser un erudit i editor anglès, doctor en teologia i capellà del rei d'Anglaterra que, amb motiu d'una recerca sobre l'elixir, duta a terme amb un grup de metges de la cort, va obtenir del rei Enric VI d'Anglaterra (1422-1461) un permís especial per practicar l'alquímia amb finalitat mèdica.²⁷⁰ John Kirkeby afegeix material d'altres versions de l'obra que troba a faltar a la versió llatina que té a l'abast; fa una “edició crítica”, buscant aconseguir el text més complet possible. Ell inclou, a la seva versió, una traducció catalana i també uns fragments d'una traducció francesa (anglonormanda) que manquen, tal com ell la va trobar, a la traducció catalana, suposadament anterior, editada per Pereira-Spaggiari, però que, com veurem, no sempre són absents de la traducció en la còpia de Mas.

2. 3. El manuscrit de París copiat per Jaume Mas

Jaume Mas va ser un burgès alquimista català de la petita vila de Bagà, petita però activa en el comerç transpirinenc i en l'explotació dels recursos de la zona, que va viure en la primera meitat del segle XVI (ca. 1549), amb interessos documentats en la mineria del ferro, en les fargues i en els molins de la regió, i progenitor d'una nissaga de metges que exercirien a Manresa i a Barcelona en els segles XVI i XVII.

La miscel·lania alquímica en català que va copiar, que es nota elaborada molt abans, s'adiu amb aquests interessos personals i familiars.

Més endavant explicarem en detall com hem arribat a la hipòtesi d'una miscel·lania més antiga escrita en català i copiada per Jaume Mas (i per John Kirkbey) i com hem arribat a identificar Jaume Mas i a reconstruir la seva trajectòria.

“*Nottingham Medieval Studies*”, vol. 3, pp. 19-52; Getz, F. M. (1990), “Medical Practicioners in Medieval England”, “*Social History of Medicine*”, vol. 3, pp. 245-283.

²⁷⁰ Pereira, Michela (2004), “Per una història”, p. 475; Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, pp. XXXII-XXXIV.

2. 4. Un manuscrit d'ús erudit i un manuscrit de treball

Des dels perfils ben diferents de John Kirkeby i Jaume Mas que acabem de traçar, emergeixen immediatament per una part, els possibles interessos llibrescs i editorials de John Kirkeby, un personatge culte anglès que treballava al servei del rei d'Anglaterra; i per l'altra, uns interessos certament més pràctics i aplicats de l'alquímia per part de Jaume Mas, un alquimista burgès català amb interessos en la mineria del ferro, en les fargues i en els molins de la regió.

Les investigacions en les biblioteques i en els arxius catalans per descobrir la identitat de Jaume Mas, fins ara desconeguda, l'anàlisi detallada de la part del *Testament* que hem editat a partir del manuscrit de París, fins ara inèdit, i l'anàlisi general del manuscrit, que mai havia estat efectuada de manera sistemàtica, ens han conduït a confirmar aquestes primeres orientacions sobre els objectius diferents que motivaven els dos copistes i que van originar dos productes ben diferents entre ells.

El manuscrit de Kirkeby és molt elegant. En canvi, el manuscrit de Mas no ho és en absolut i presenta notables diferències respecte a l'anterior: en primer lloc, tots els textos són en català; en segon lloc, conté el desxiframent de l'escriptura secreta; i, en general, presenta l'aspecte d'una còpia de treball, elaborada per un alquimista català, en la pròpia llengua —el català—, i per al seu ús, personal i pràctic, sense cap aspiració de formalitat o d'ostentació. Això ho indiquen també les característiques de les obres copiades completes al manuscrit, els nombrosos extractes breus d'altres obres alquímiques, el fet que es tracti d'una còpia autògrafa, que no contingui cap tipus de decoració —a diferència de la còpia de Kirkeby, ricament decorada. Les obres estan copiades amb moltes anotacions de caràcter tècnic als marges, i també esquemes i dibuixos, que tenen l'objectiu d'exemplificar el text.

A més, des d'un punt de vista filològic és interessant constatar que el text de Mas conté errors, però es tracta dels errors espontanis i banals d'un català no particularment culte, tal com ens fan evident les abreviatures supèrflues o absents, les correccions, etc., i això constitueix una veritable mel per als filòlegs, ja que, més enllà de la transmissió del manuscrit i de l'interès que pot tenir per als historiadors de l'alquímia, ens diu molt també sobre el procés de vernacularització del saber en terres catalanes. En canvi, no hi trobem cap error degut al reconeixement del català, que evidentment era la llengua que

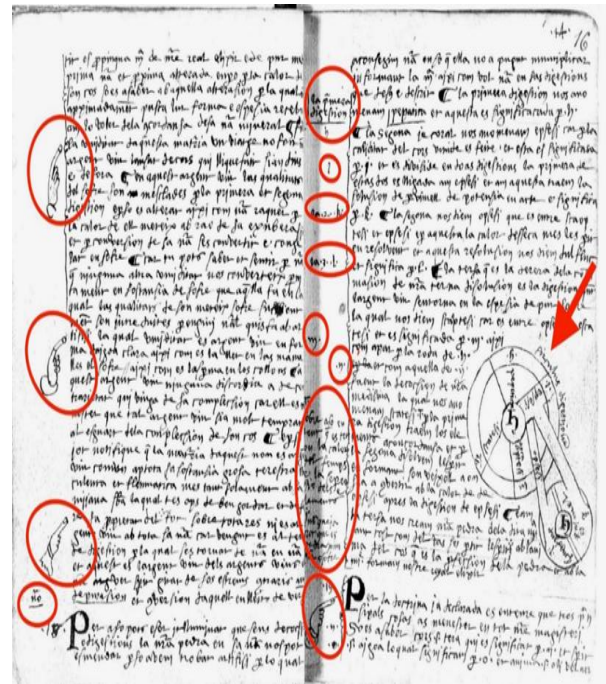
el nostre fargaire-alquimista habitualment utilitzava, i que són els errors que més trobem al manuscrit d'Oxford. En el manuscrit d'Oxford hi ha, efectivament, molts errors deguts al reconeixement de la llengua per part del copista anglès i dobles i triples versions per poder col·lacionar i produir un text comprensible. Més endavant veurem alguns exemples dels fragments francesos que trobem al manuscrit copiat per John Kirkeby i no al manuscrit copiat per Jaume Mas, on aquests fragments sovint no manquen, en català, com sí que ho fan a la versió catalana de Kirkeby.

Tot seguit, podem observar una imatge extreta del manuscrit d'Oxford, el Corpus Christi College 244, copiat per l'editor anglès, al costat d'una imatge del manuscrit de París, copiat pel fargaire-alquimista català Jaume Mas:

IMATGE XXV

Incici del manuscrit d'Oxford, que conté una versió trilingüe —llatina, catalana i francesa (anglonormanda)— del *Testamentum pseudolul-lià* (família β), copiat per John Kirkeby. L'elegància d'aquest manuscrit denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador (Oxford, Corpus Christi College, ms. 244, f. 1r).

IMATGE XXVI

Un foli del manuscrit de París amb claus laterals, moltes notes, que sovint arriben fins als marges, moltes manetes i dibuixos exemplificatius del text, i que he evidenciat en vermell (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 16r).

Destaco, al manuscrit d'Oxford, la magnífica caplletra florida pintada amb cinc tintes, els marges ben alineats i amb poques notes ; i destaco, en canvi, al manuscrit de París, l'absència gairebé total de colors, a no ser per petits subratllats en vermell. Fan excepció, molt moderada, pel que fa a les figures, el color vermell i fins i tot groc utilitzats pel copista, possiblement per intentar reproduir el color or del testimoni més refinat del qual copiava. Les notes tenen l'objectiu de parafrasejar el text, amb repeticions de títols, resumets i indicacions diverses.

Exemples:

NOTES QUE PARAFRASEGEN EL TEXT
“difinició de la <i>Teòriqua</i> ” (f. 3 ^v)
“difinició de la <i>Pràtica</i> ” (f. 3 ^v)
“Què cosa és temperament” (f. 3 ^v)
“B elements” (f. 8 ^r)
“C vapós” (f. 8 ^r)
“G sofre medesina” (f. 8 ^r)
“H metal” (f. 8 ^r)
“llunària” (f. 9 ^v)
les lletres dels alfabet: “B”, “C”, “D”, “E” (ff. 6 ^v -7 ^r)
“les disposicions de tots corsos permutables són tres, so és, temprement, intemprement i neutralment” (f. 3 ^v)
“temp[e]reme[n]t és significat per C (f. 4 ^r)
“compost significa[t] per S” (f. 4 ^v)
“nota sobre tot lo magisteri” (f. 5 ^v)
“això filosòficament” (f. 6 ^r)
“5 estrem per F: so és, argent viu” (f. 7 ^v)
“sofres G” (f. 7 ^v)
“D ad argentum vivum” (f. 8 ^r)
“innatural és los saturnus, jupiter, venuus, mart, sofre e argent viu” (f. 9 ^v a dalt, al marge esquerre)
“contre natura: atraments, sals, alums, tusia, marcasita, magnèsia e arcènic” (f. 9 ^v a dalt, al marge esquerre)

TAULA XI²⁷¹

Exemples de notes que tenen l'objectiu de parafrasejar el text.

Més, en tot el manuscrit es nota una certa tendència a resumir respecte al text del manuscrit d'Oxford, i manquen alguns capítols, evidentment considerats repetitius; també s'hi detecta un coneixement superficial del llatí, que evidencia la formació no acadèmica ni eclesiàstica de Jaume Mas.

²⁷¹ Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

També, i encara m’ha semblat més interessant, a les notes he trobat alguns comentaris sobre el text —comentaris sovint absents al manuscrit d’Oxford— que testimonien, una vegada més, que Jaume Mas era alquimista. Per exemple:

COMENTARIS DE JAUME MAS
“Entén com dit avem” (f. 5 ^r)
“això filosòficament a París” (f. 6 ^r)
“no clarejans” (f. 9 ^r)
“que no pren aquesta forma; així és lo pintor pintant la forma rodona, i asò trobaràs desobre com determina-o” (f. 9 ^r)
“esmagina de què té de éser lo compost” (f. 9 ^r al marge superior)

TAULA XII²⁷²

Exemples de notes amb comentaris de Jaume Mas.

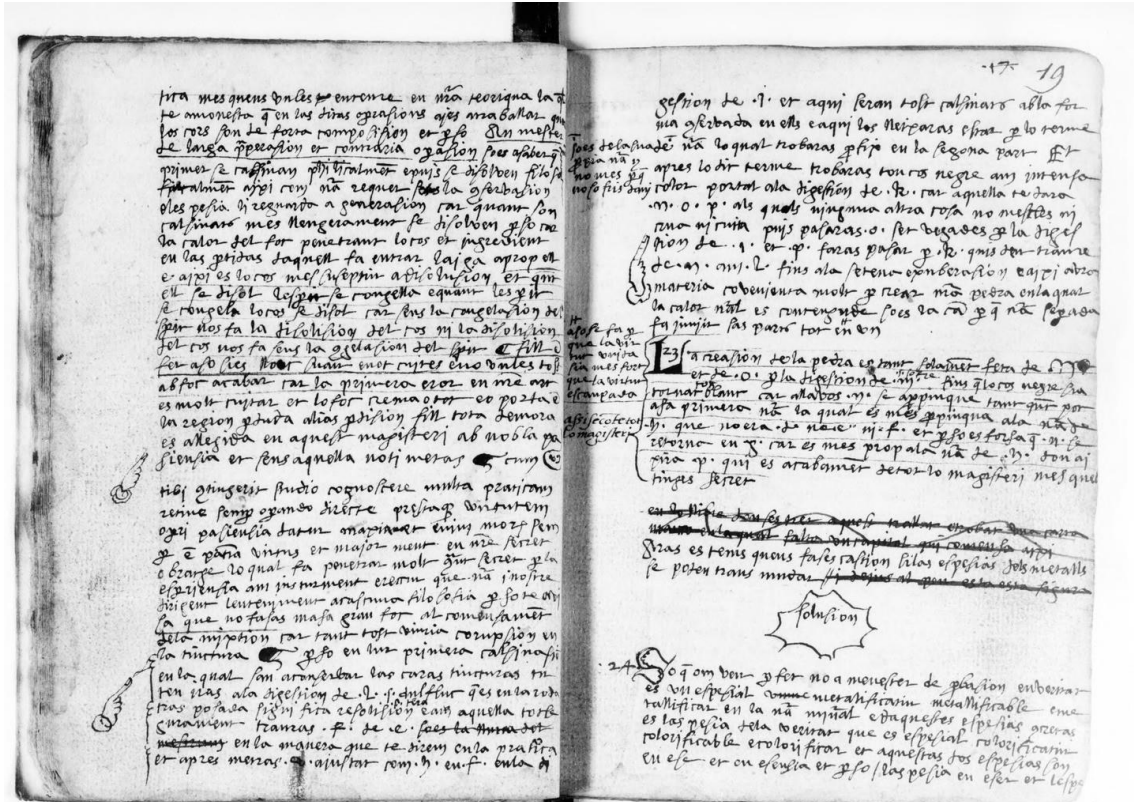
De l’examen del manuscrit Esp. 289, fet sobre l’original a París, he pogut notar que no hi ha cap cura de tipus estètic: hi ha de sobte canvis de tinta, correccions i referències a d’altres parts del text que no sempre semblen correctes . En fi, no és , certament, un manuscrit luxós com el de capellà del rei d’Anglaterra.

Podem així destacar la diferència d’estil entre, d’una banda, el personatge culte que treballava al servei del rei, amb tot de possibilitats econòmiques i una formació superior, que s’elaborava una versió completa, una mena d’“edició crítica”, d’un text valorat, i, d’altra banda, un industrial fargaire, que practicava l’alquímia i que necessitava una guia clara i pràctica per al seu treball, així que es subratllava els conceptes fonamentals, com podem veure per exemple als ff. 6^r, 18^v i 19^r, intentant exemplificar, amb notes i esquemes de tot tipus, els passatges poc clars.

Aquesta classificació, que valora els manuscrits alquímics dividint-los en dues categories: els erudits, escrits per personatges cultes que cercaven fer-se una biblioteca especialitzada i sovint eren al servei de les corts i les elits, i els pràctics, escrits per personatges amb una formació inferior, sovint extrauniversitaris, que treballaven al marge de les corts i les elits, i que buscaven aconseguir un rol socioeconòmic més

²⁷² Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

important, serà profunditzada amb més exemples més endavant i és una altra aportació important d'aquesta tesi.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits, Espagnol 289

IMATGE XXVII

Dos folis del manuscrit de París amb tots els signes (manetes, errors ratllats i passatges subratllats) que demostren que es tractava d'una còpia no llibresca sinó destinada a un ús personal i pràctic (París, BnF, ms. Esp. 289, ff. 18^v-19^r).

2. 5. El manuscrit de París: BnF, Esp. 289

En aquest apartat em centro en el manuscrit de París (BnF, Esp. 289), el manuscrit del segle XVI, en català, inèdit i còpia autògrafa de Jaume Mas. En descriu les característiques i el contingut en general; i tracto alguns aspectes filològics, com ara la presència d'alguns fragments francesos del manuscrit d'Oxford traduïts al català, l'escriptura secreta, també traduïda al català, i la presència d'un element molt important

per detectar l'existència d'un antígraf català d'aquesta còpia, la *scripta* librària catalana primitiva. N'exposaré alguns exemples, extrets del manuscrit de París, que fins ara no havia estat objecte de cap estudi detallat.

2. 5. 1. Característiques generals del manuscrit de París

El manuscrit de París és un manuscrit de paper en format quart (198 × 138 mm), amb 207 folis: 205 folis originals, numerats en aràbics l'any 1876 per la BnF, més un foli de guarda de la relligadura posterior a l'inici i un altre al final; és troba en un delicat estat general i per això no va ser fàcil obtenir el permís per consultar-lo.

La relligadura és de la primera meitat del segle XIX, i presenta les armes reials de França. El manuscrit, de fet, ingressà a la biblioteca reial francesa en el segle XVIII, si tenim en compte que en porta els segells "Bibliothèque royale" corresponents al període 1735-1792, però, de moment, no hi ha més dades sobre la procedència del manuscrit.

La relligadura és malmesa del llom, i el cos del manuscrit té taques de brutícia i d'humitat, i alguns forats provocats per insectes. Els primers i els últims folis tenen desgraciadament els marges deteriorats, cosa que indica que va estar un temps sense relligar o amb la relligadura molt malmesa, potser a causa d'un ús intens, possiblement en un laboratori (la farga de Jaume Mas?) o del poc interès que tenia un volum tan ordinari.

A partir del foli 3 es veu, a dalt de l'anvers, a l'esquerra del número de foli més modern, una antiga numeració sovint tallada que, en aquest foli correspon al número 1. Les referències dintre del text remetent a aquesta numeració antiga.

La caixa d'escriptura, feta amb punta de carbó, és irregular (168 × 111 mm aproximadament); deixa marges molt estrets, sovint ocupats, com hem vist, per anotacions o pel mateix text. Aquest motiu, com hem explicat, ens ha fet necessària la consulta directa del manuscrit a París, atès que en la reproducció en blanc i negre que n'ofereix la biblioteca hi ha molts sectors on no es pot llegir el text, sobretot als marges interns.

El gruix del volum (ff. 2^r-197^v i 202^r, texts 2-17) va ser escrit per una mà humanística cursiva de la primera meitat del segle XVI, segurament no gaire avançada, que

s'identifica amb el nom de Jaume Mas. Hi ha addicions menors d'altres mans coetànies (f. 1^r, text 1; ff. 44^r-50^r i 62^v-73^v, text 3) i una altra de més extensa, de finals del segle XVI, que es pot identificar amb la mà de Joan Josep Vela (ff. 198^r-205^v, texts 18-19). En el text he trobat moltes abreviatures, però en general són de les més corrents (per posar només algun exemple: n[atu]ra, f. 2^v; no[ta], f. 2^v; q[ue], f. 2^v; se[par]asió, f. 2^v; p[er], f. 2^v; es[per]it, f. 2^v; puge[n], f. 2^v; s[u]b[stànci]a, f. 2v; n[ost]ra, f. 2v; etc.

2. 5. 2. Contingut detallat del manuscrit de París

Al principi del manuscrit hi ha algunes indicacions que edito tot seguit: “Volume de 205 Feuilets. Le Feuillet 81 est blanc. 5 Decembre 1876” (de la BnF).

Tot seguit, hi ha una recepta anònima, d'una altra mà, per tenir una vida llarga:

“7 vel 9m grana juniperi bibita vel comedita vel transglutita mane jejuno stomaco multu[m] valent a de valetudine[m] et elongacionem vite” (f. 1^r)

En aquest mateix foli hi ha unes operacions aritmètiques, és a dir, sumes, multiplicacions i divisions, i les *Notes* ja referides, de la mà de Jaume Mas.

A continuació, hi ha una signatura antiga del manuscrit: “Suppl. fr. 410” (f. 2^r).

El contingut detallat del manuscrit és el següent:

1. f. 1^r. *Anònim, Recepta per a tenir una vida llarga*, copiada per un anònim coetani de Jaume Mas.
2. f. 2^{r-v}, Jaume Mas, *Notes sobre el Testament pseudolul·lià*, autògrafes.
3. ff. 3^r-157^r, Pseudo-Ramon Llull, *Testament*, copiat per Jaume Mas.
4. ff. 149^r-151^v, Pseudo-Ramon Llull, *Cantilena*, copiada per Jaume Mas.
5. f. 151^v, Pseudo-Ramon Llull, *Aforismes sobre l'alquímia*, copiats per Jaume Mas.
6. ff. 158^r-172^v, Joan de Rocatalhada, *Llibre secret en filosofia*, copiat per Jaume Mas.

7. ff. 173^r-179^r, Anònim, *Recull miscel·lani sobre aigües i procediments alquímics*, copiat per Jaume Mas.
8. f. 179^{r-v}, Anònim, *Imatge de vida*, copiada per Jaume Mas.
9. ff. 180^r-181^r, Anònim, *Pedra filosofal per sol i lluna*, copiada per Jaume Mas.
10. f. 181^r, Anònim, *Dits de filòsofs sobre alquímia I*, copiats per Jaume Mas.
11. ff. 181^v-182^r, Pseudo-Macer, *Tractat d'alquímia*, copiat per Jaume Mas.
12. f. 182^r, Anònim, *Recepta per congelar el mercuri*, copiada per Jaume Mas.
13. f. 182^r, Anònim, *Dits de filòsofs sobre alquímia II*, copiats per Jaume Mas.
14. ff. 182^v-192^r, Anònim, *Dictats dels filòsofs*, copiats per Jaume Mas.
15. f. 192^{r-v}, Anònim, *Secrets dels secrets* (d'alquímia), copiats per Jaume Mas.
16. ff. 192^v-194^r, Enric Alemany, *Llibre d'alquímia*, copiat per Jaume Mas.
17. ff. 194^v-197^v, Pseudo-Albert el Gran, *Llibre de les virtuts d'Albert*, copiat per Jaume Mas.
18. ff. 198^r-203^v, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal*, copiat per Joan Josep Vela.
19. ff. 204^r-205^v, Anònim, *Receptes i notes d'alquímia*, copiades per Joan Josep Vela.²⁷³

Al manuscrit de París trobem l'escriptura secreta descodificada en català als capítols 4 (2) i al 6 (4) de la *Pràctica*. Tot seguit, en dono l'edició. El capítol 4 (2) té un títol, cosa que no sempre passa en el manuscrit d'ús pràctic de Mas, com hem vist abans. El títol és: *La primera distinsion, qui és de l'alfabet*; i hi trobem un alfabet on les paraules relacionades amb les lletres, en escriptura secreta, sempre són traduïdes al català.

Les he posat en majúscula:

“B significa ARGENT VIU, qui és substància comuna estant en tot cors coruptible” (f. 100^r).

“Et per so te diem que com ell sia pare de tots los COS licables” (f. 100^r).

“Et ultra asò, dels altres ILICABLES, per la comunitat de sa pròpia natura” (f. 100^r).

²⁷³ Aquesta descripció resumeix la publicada a *Sciència.cat DB ms450* <<https://www.sciencia.cat/scienciacat-db?ms=450>> [consulta: 9/2/2021].

“D significa VETRIOL azoquench (f. 100^v).

“Et puis lo MESTRUAL signifie per E” (f. 100^v).

“F significa l’ARGENT FI clar et resplendent” (f. 100^v).

“apres H significa l’OR, qui és tant onrat” (f. 100^v).

Trobem en aquest punt l’element “or”, objectiu final de l’obra i conclusió de la primera part de l’alfabet de la nostra escriptura secreta.

Al capítol 6 (4) també trobem un títol, que és: *De la tersa distinsió, que és de las figuras de la segona partida solutiva*, i hi ha més paraules de l’escriptura secreta traduïdes al català i relacionades amb lletres dels alfabetos i figures, que ens fan pensar en les figures i els alfabetos lul·lians i, en concret, en el sistema de l’art combinatòria del que hem parlat abans.

Les he posat sempre en majúscula:

“Més primer as a saber que per la figura circular de I és significat lo compost de la LLUNA” (f. 100^v).

“Et per l’altra circular de K és significat lo compost del SOLELL” (f. 101^r).

“Per L significam la TERRA” (f. 101^r).

“Del compost BLANC” (f. 101^r).

“Per M l’AIGA” (f. 101^r).

“E per N significam l’AIRE” (f. 101^r).

“Per O significam la TERRA del compost roge” (f. 101^r).

“Per P l’AIGA” (f. 101^r).

“Per Q l’AIRE” (f. 101^r).

“Et per R significam lo FOC de la nostra pedra” (f. 101^r).

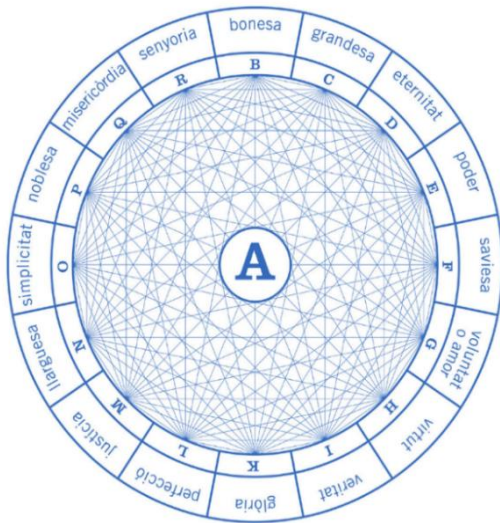
2. 5. 3. Utilització de l’*Ars* lul·liana per a fins alquímics

L’*Ars magna* o *Art general* fou la gran creació intel·lectual del mallorquí Ramon Llull, que era un sistema de raonament pensat per accedir i manejar el saber sense necessitat de conèixer els autors i les obres acadèmiques; un sistema, doncs, alternatiu i heterodox, als ulls de la majoria dels acadèmics.

El nucli funcional del’*Ars magna* era l’*ars combinatòria*, també ideada per ell, que pretenia mecanitzar el pensament, indicant amb sèries idèntiques de lletres de l’alfabet les nocions bàsiques de la cosmovisió medieval del món, les modalitats de la relació entre diverses nocions, i les possibles preguntes sobre elles.²⁷⁴ A l’obra lul·liana autèntica es fa un ús molt important de diversa mena de figures i alfabetes. Per exemple, disposades aquestes lletres sobre figures circulars, compostes per diversos cercles concèntrics i, girant-les, es podien obtenir matrius amb totes les combinacions possibles.²⁷⁵

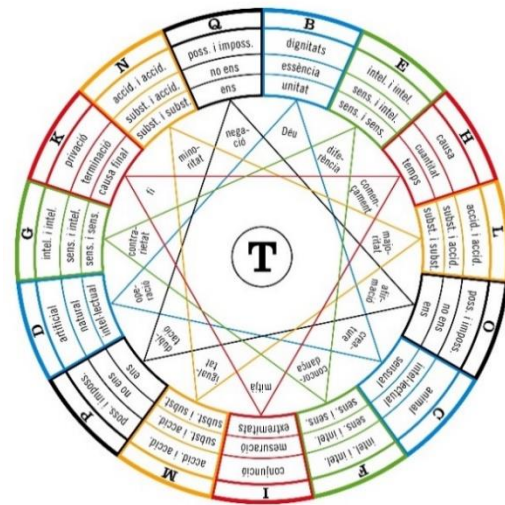
²⁷⁴ Crisciani - Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 189; *Qui és Ramon Llull* <<https://www.https://quisestlullus.narpan.net/ca>> [consulta: 9/2/2021].

²⁷⁵ Bonner, Anthony - Soler, Albert (2015), “Les figures lul·lianes”, pp. 3-30; Bonner, Anthony - Soler, Albert (2016), “Representació gràfica i ècfrasi”, pp. 67-93.

IMATGE XXVIII

En aquesta imatge podem veure la reconstrucció d'una roda lul·liana que representa el setze atributs (o dignitats o virtuts) de Déu. La realitat reflecteix aquests atributs. Les línies entrecreuades mostren que cadascun d'aquests atributs concorda amb els altres en una unitat general. Font: Llull DB <https://www.quisestlullus.narpan.net/ca/lart> [consulta, 9/2/2023].

IMATGE XXIX

Aquesta imatge és una versió més elaborada de la IMATGE XXIX. Podem observar cinc triangles de tres conceptes cadascun: 1. Déu, criatura, operació; 2. diferència, concordança, contrarietat; 3. començament, mitjà, final; 4. majoritat, igualtat, minoritat; 5. afirmació, dubte, negació. Un sistema amb el que Llull establia concordances i contrarietats entre els diferents conceptes. Font: Llull DB <https://quisestlullus.narpan.net/ca/principis-de-lart> [consulta, 9/2/2023].

També Umberto Eco, en el seu assaig *La recerca de la llengua perfecta en la cultura europea* (1993) dedica un capítol sencer a l'*Ars magna* de Ramon Llull i als “elements de l’art combinatoria”.

En els textos alquímics pseudolul·lians els atributs o nocions bàsiques de la cosmovisió medieval del món es substitueixen pels termes fonamentals de l'*Opus*, utilitzant l’alfabet per a designar materials o procediments alquímics.²⁷⁶

²⁷⁶ Llull DB, *Qui és Ramon Llull?* [consulta: 9/2/2021]; Planas Ferrer, Rosa (2014), *Ramon Llull*, p. 85.

Al *Testament* de Jaume Mas, l'execució de les figures i els diagrames no sempre és precisa. Algunes figures semblen tenir simplement una funció mnemotècnica. Són comparables a “mapes” que mostren i/o integren el text i sovint van acompanyades de títols o semblen representar aspectes particulars o generals de l' *Opus*.

Al *Testament* trobem una exposició de la importància de l'alfabet en l'àmbit metodològic de l'obra, on s'afirma que sense conèixer l'alfabet alquímic no és pot practicar ni començar l'obra alquímica, perquè no s'entendria el significat real de les categories de la matèria que s'han d'utilitzar:

“Fill, aquest alfabet t'és ops que sàpias tot de cor si vols haver pràctica, qui·s formada per art ab raó de teòrica, qui·t venran promptament en ta ferma memòria ab noble enteniment, si l'as estudiada. Et així auràs pràctica <ha>vituada en figura real, la qual pots metre en acte tot a ta voluntat sens aver gran treball. Et si no saps per cor lo susdit alfabet, no poràs practicar ni sol ja comensar; ans seràs enpatxat que no sabràs què far, car ignoraràs la recepsion de las espèsias que las lletras te signifigan; ne aquellas mesclar am tal mixtion com natura requer, las quals és ops que sàpia tot practicant artista, a fin que las ditas mixtions sian operacions de natura, et que las ditas lletres o sos significats sian pròpria matèria del propi demanat” (f.101^r).

IMATGE XXX

La imatge representa una escala amb doble joc de conceptes, representats amb lletres de color vermell, negre i groc, que possiblement Mas va ser utilitzar per reproduir l'or present a l'antigraf català (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 92v).

En la magnífica escala representada en la IMATGE XXXI es poden veure lletres relacionades als graons del procés alquímic, que indiquen conceptes alquímics; en l'escala, les diferents lletres tenen relació entre elles i també estan associades a colors. En concret, les lletres L, N, P són vermelles; la lletra M, és negra; i les lletres O i Q, són de color groc (or).

Al marge esquerre, al costat dels conceptes, a l'esquerra de les lletres:

“La scala dels primers materials que volen reformatió per l’art” (f. 92^v).

Al marge dret, al costat dels conceptes que hi ha a la dreta de les lletres:

“Scala de la generació la qual és significada per les lletres dels elements dels quals se fan sofre y matèria segons apar per las scalas següents” (f. 92^v).

Al marge dret a dalt:

“Los elements de sol o de l’or” (f. 92^v).

Al marge esquerre, a dalt:

“Medium inter P et R” (f. 92^v).

Al marge dret a baix:

“Elements de la luna o de l’argent” (f. 92^v).

Edito els conceptes de l’esquerra, la lletra (al centre) i els conceptes de la dreta (de dalt a baix):

“Caliditat y sequedat temprada R foc calt y sec naturalment temprat” (f. 92^v).

“Humiditat y caliditat temprada Q ayre calt y humit extrem de .o.” (f. 92^v).

“Frigiditat y humiditat temperada P aygua de sol extrema de .r. temprada” (f. 92^v).

“Sequedat temprada ab frigiditat O terra extrema de Q” (f. 92^v).

“Humiditat i caliditat N ayre de luna extrem de L” (f. 92^v).

“Humiditat frigiditat M aygua mèdia entre .L. y .N.” (f. 92^v).

“Sequedat i frigiditat L terra de la luna extrema de N” (f. 92^v).

Tot seguit, reconstruim l'alfabet present al manuscrit. A cada lletra he afegit una o més paraules del lèxic alquímic que hi estan relacionades. Es tractava, com he dit abans, de conceptes alquímics, sovint làbils, adaptats al sistema lul·lià emprat a l'*Ars magna*.

Alfabet alquímic utilitzat per Jaume Mas:

A: “Déu” (f. 100^r), “artifisial”, “ex materia”

Testimoni:

“A significa Déu, del qual tot prosodeix” (f. 100^r).

B: los quatre elements (f. 6^v), argent viu (f. 100^r), exemplar, elementa

Testimonis:

“Et com nós ajjam dit desús que sos prinsipis sian universalment tots los estremes e tots los estremes e tot los mitjans d'aquels, diem que lo primer e prinsipal de tots són los quatre elements, qu[e] avem declarats que són elementats, qui significan per B” (f. 6^v).

“B significa argent viu, qui és substància comuna estant en tot cors corruptible, així com apar per sa propietat” (f. 100^r).

C: temp[e]rament (f. 4^r), vapós (f. 6^v, 8^r), sal de pedres (f. 100^v), matèria, vaprós

Testimonis:

“Car per solo temp[e]rement, així com és perfectiu de accion, no és conegut més clarament ne més dretament conservat ni reparat [que] per la dita siència; car o sien una o diverses, totes vegades és tos temps una sola manera de conservar los termes per anar a la fin del dit temp[e]rament lo qual comanam sia significat per C” (f. 4^r).

“Segonament, són las vapós, qui són compost[e]s d'aquels elements dits immediatament, et són de la primera composicion de natura, significats per C” (f. 6^v).

“C significa sal de pedras, qui és natura communa semblant a argent viu” (f. 100^v).

D: vepor calenta et seque (f. 6^v), vetriol azoquench (f. 100^v), [vidriol]

Testimonis:

“Et car lo umit és fort ponderós, ab aereïtat omogenenque discor per moviment del vent per los llocs venoses foradats encluits sotster[r]eneosos, et cai en las mineres sulfurenques causades de vepor calenta et seque, et significa per D” (f. 6^v).

“D significa vetriol azoquench (f. 100^v).

E: neutralitat o mediocritat (f. 4^r), calor mineral (ff. 6^v-7^r), menstrual (f. 100^v), [substància id est azoch contra materia]

Testimonis:

“Neutralitat o mediocritat és disposicion en la qual per manera mijana las accions de son subject se abituen ab conservasion de la espèsia quant al jutgament de la espèriencia del seny et és significada per E, desendut de B et F et retornat en D, per lo qual és format C” (ff. 4^{r-v}).

“Et puis lo menstrual signifie per E” (f. 100^v).

F: argent viu (f. 7^r); argent fi (f. 100^v), [argent viu]

Testimonis:

“Tots los de aquesta art investigadós deuen entenre en l’obratge de natura éser argent viu, mas no pas com és trobat sobre la terra; ni serà tro en sanc apostemat e veranó[s] se sia primerament trobat, [e] significat per F” (f. 7^r).

“5 estrem per F: so és argent viu” (f. 7^r, marge d’esquerra).

“F significa l’argent fi clar et resplendent” (f. 100^v).

G: sofres secs (f. 7^r), matèria primera (f. 8^r), mercuri (f. 100^v), sulfur id est medicina

Testimonis:

“Sextament, són los sofres secs per susesion immediatament generats per natura de la sustansia viva de la dita aigoa dels qual[s] la vapor coagula tot altre argent viu, qui és retinacle de la dita vapor en aquel matal del qual és la vapor. E asò és fet segons la depurasion que la matèria pren per natura ab informasion tal, qual li és aministrada a la forma et espèsia del dit metal; et són aquests sofres sicnificats per G” (f. 7^r).

“Sofres G” (f. 7^r, marge d’esquerra).

“E aquest G és la prim[er]a et pròxima matèria de la qual cream medisina perfecta, qui és ferment d’ellixir” (f. 8^r).

“Et per G signifie lo mercuri que saps” (f. 100^v).

H: metalls (f. 8^r), or (f. 100^v), metallum

Testimonis:

“Per què apar que a[i]tals per icnoransa en nostre magisteri an inordinada pasion; per què, fill, nós te darem altres prinsipis per lo capítol succedent per tal intension que los metalls susdits significen per H” (f. 7^v).

“Aprés H significa l’or qui és tant onrat” (f. 100^v).

I: compost de la lluna (f. 100^v)

Testimoni:

“Més primer as a saber que per la figura circular de I és significat lo compost de la lluna” (f. 100^v).

K: conpost del solell (f. 101^r)

Testimoni:

“Et per l'altra circular de K és significat lo conpost del solell” (101^r).

L: terra (f. 92^v), la terra (f. 101^r)

Testimonis:

“Per L significam la terra del conpost blanc” (f. 101^r).

M: aygua (f. 92^v), aiga (f. 101^r)

Testimonis:

“M aygua mèdia entre L y N” (f. 92^v).

“Per M l'aiga” (f. 101^r).

N: ayre (f. 92^v), aire (f. 101^r)

Testimonis:

“N ayre de luna extrem de L” (f. 92^v).

“E per N significam l'aire” (f. 101^r).

O: sobiran Déu selestial (f. 4^r), cosa selestia[1] (ff. 4v-5r), terra (f. 92^v), terra (f. 101^r)

Testimonis:

“[Sobre la potència de natura] és lo sobiran Déu selestial [qui] és O en lur, fin sens comensament e comensament sens fin, creator et formator de tots lo[s] sobredits prinsipis succeidents qui estrens e mijans en las [o]bras de natura són clamats” (f. 4^r).

“Aquella natura dins cre[à] de non re en una pura sustància, la qual nós anomenam quinta esència en què tota natura és compresa. D’aquesta sostància dividida en tres parts segons sa esència, de la més pura creà Déu los àngels; et de la segona creà deu lo sel e las planetes et totes les steles. Et de la tersa part qui era la meins pura, creà Déu aquest món en esta manera. Lo sobiran Creator divisit aq[ue]sta tersa part menis pura en 5 partidas, et de la una part menis pura crea Déu la quinta sostància dels elements, qui partisipa ab la cosa selestia[1], que és significada per O” (ff. 4^v-5^r).

“Per O significam la terra del conpost roge” (f. 101^r).

P: aygua (f. 92^v), aiga (f. 101^r)

Testimonis:

“Frigiditat y humiditat temperada P” (f. 92^v).

“Per P l’aiga” (f. 101^r).

Q: ayre (f. 92^v), aire (f. 101^r)

Testimonis:

“Q Ayre calt y humit extrem de O” (f. 92^v).

“Per Q l’aire” (f. 101^r).

R: foc (f. 92^v), foc” (f. 101^r)

Testimonis:

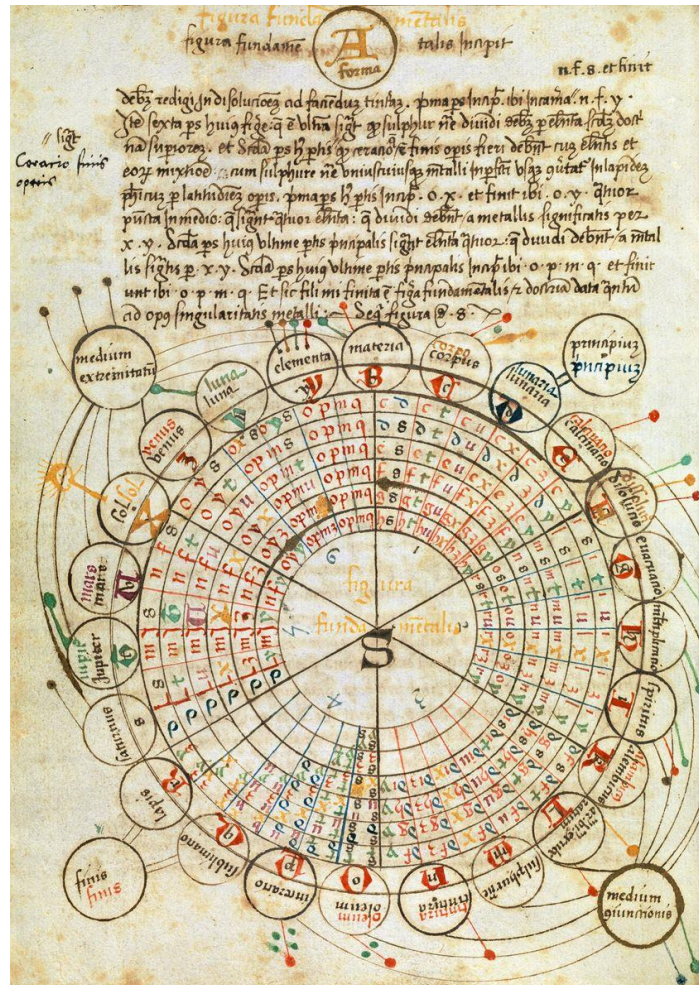
“R foc calt y sec naturalment temprat” (f. 92^v).

“Et per R significam lo foc de la nostra pedra” (f. 101^r).

S: compost (f. 4^v)

Testimonis:

“Compost significa[t] per S” (f. 4^v).

IMATGE XXXII

Còpia del *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia* pseudolul·lià, del segle XVI (ca. 1524), en llatí i en alemany, efectuada pel copista Johannes de Sancta Maria. El manuscrit forma part d'un grup d'obres de contingut alquímic que va ser propietat de Bartolome Schobinger, un ric comerciant, col·leccionista de llibres i regidor de la ciutat de Sant Gall, que va deixar les seves notes al manuscrit (Sankt Gallen (Suïssa), Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung, ms. 391, f. 45^v). Font: <<https://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/vad/0391>>.

2. 5. 4. Errors de còpia

Els errors detectats en els manuscrits catalans analitzats (París i Oxford), juntament amb la comparació amb els manuscrits llatins del segle XV (Oxford; Praga, Universitní Knihovna, manuscrit XXIII D 132 o Lobkovitz 249; i Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Vat. lat. 5846), que se situen, com he dit, en l'*stemma codicum*, a la família π , i que semblen transmetre un text de la mateixa família que el de la versió catalana de Jaume Mas, han aclarit alguns dubtes relacionats amb la transmissió de l'obra en català i m'han portat a defensar la hipòtesi de l'existència d'una única traducció catalana, gairebé contemporània del text llatí original, és a dir de la primera meitat del segle XIV, possiblement feta pel mateix Pseudo-Llull o *Magister Testamenti* o Ramon de Tàrrega (?), i copiada per John Kirkeby al manuscrit d'Oxford i per Jaume Mas al manuscrit de París. Efectivament, John Kirkeby, sent un anglès, molt sovint no reconeix la llengua catalana i comet molts errors per aquesta causa, que al manuscrit de París no hi són, juntament amb errors de còpia. El manuscrit de París també presenta errors de còpia, però no de recoinexement de la llengua.

Resumeixo en la taula següent alguns errors de còpia detectats al manuscrit de París que demostren que el rol de Jaume Mas és de copista i no de traductor com s'havia suposat:

ERRORS DE CÒPIA
MANUSCRIT DE PARÍS
“de l'argent viu”, <i>correcció de</i> “del n(ost)re argent viu” (f. 2 ^r)
<i>moltes paraules interlineades</i> (ff. 3 ^{r-v} , 6 ^{r-v} , 9 ^r ...)
“menis” <i>en lloc de</i> “mens” (f. 5 ^r)
la la <i>corregit</i> (f. 5 ^r)
“contag[iat]”, <i>correcció de</i> “contg[at]” (f. 5 ^r)
“causa causa” (f. 5 ^v)
“causa quinta” <i>a CatPS i</i> “causa simple” <i>corregit</i> simple <i>a P</i> (f. 5 ^v)
“natura la lluna natura” <i>corregit</i> (f. 6 ^r)
“calor mineral”, <i>correcció de</i> “natural mineral” (f. 7 ^r)
“pastura”, <i>correcció de la paraula</i> “natura” (f. 10 ^v)
“e” (f. 102 ^v final) <i>encerclada</i>
“més habituat sies en totes las cosas pocas e grans... mineral i pedra atretal” (f. 103 ^r), <i>frase cancel·lada</i>

<i>per haver-la copiat al f. 102^v</i>	
COMPARACIÓ VERSIONS AMB ERRORS DE CÒPIA EN AMBDUES	
MANUSCRIT D'OXFORD	MANUSCRIT DE PARÍS
“lo glob de la luna”	“natura la lluna, natura” <i>corregit</i> (f. 6 ^f).
[destil·larà... destil·larà] <i>salt d'igual a igual</i>	“destil·larà a XX egualment am petites llenies comensa a fer foc de flama al dret de la matèria et guarda a quant destil·larà” (f. 102 ^v)
[uniformement... uniformament] <i>salt d'igual a igual</i>	“uniformament a la qual mixtion om no à poder de atènier si lo foc no és mestre qui de tres à fait un perfà redució així com vol natura qui uniformement” (f. 102 ^v)

TAULA XIII²⁷⁷

Exemples de errors de còpia detectats al ms. de París (BnF, Esp. 289) i al manuscrit d'Oxford (CCC, 244).

Al f. 3va del text llatí del manuscrit d'Oxford trobem una nota de Kirkeby que diu que hi ha una llacuna per *saut du même a même* i que cal mirar el text català.

2. 5. 5. Errors de reconeixement de la llengua

A més a més, John Kirkeby, el copista del manuscrit d'Oxford, sent un anglès, molt sovint no reconeix la llengua catalana i comet molts errors per aquesta causa, que al manuscrit de París no hi són. Aixó prova que la tasca de Kirkeby és de copista del text català, en segon lloc, que es tracta d'una còpia d'un antígraf més antic.

Tot seguit posaré alguns exemples d'errors de reconeixement de la llengua catalana al manuscrit d'Oxford:

MANUSCRIT D'OXFORD (CATPS, i O)	MANUSCRIT DE PARÍS
“secongs”	“segons” (f. 3 ^v)

²⁷⁷ Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

“é[s]” <i>a CatPS</i> , “et s” <i>a O</i>	“és” (f. 3 ^v)
“clamada” <i>a CatPS</i> , <i>damada a O</i>	“anomenada” (f. 3 ^v)
“advertir” <i>a CatPS</i> , “nol vertir” <i>a O</i>	“advertir” (f. 3 ^v)
“primerament” <i>a CatPS</i> , “primlament” <i>a O</i>	“primerament” (f. 3 ^v)
“entre dos extremités o contrariis”	“entre dos contraris” (f. 3 ^v)
“n’et ben attemprés il se cessa” <i>a CatPS</i> , <i>cessa: “cossa” a O</i>	“no és ben temp[e]rat] se sesa” (f. 3 ^v)
“a la fi”, <i>a la si a O</i>	“a la fin” (f. 4 ^r)
“subiech se habituantur”	“subject se abituen” (f. 4 ^r)
“iutjament” <i>a CatPS</i> , “intrament” <i>a O</i>	“iutgament” (f. 4 ^r)
“hajam” <i>a CatPS</i> , “haram” <i>a O</i>	“ajjam” (f. 4 ^v)
“fil, te cové davallar” <i>a CatPS</i> , “fil, de cové davallar” <i>a O</i>	“fill, te convén, fill, desendre” (f. 4 ^v)
“secons”	“segons” (f. 4 ^v)
“algunes” <i>a CatPS</i> , “algues” <i>a O</i>	“algunes” (f. 4 ^v)
“raó” <i>a CatPS</i> , “jaho” <i>a O</i> .	“raó” (f. 4 ^v)
“coneixença” <i>a CatPS</i> , “conexença” <i>a O</i>	“conoisensa” (f. 4 ^v)
“non sapires” <i>a CatPS</i> , “sapig[u]es” <i>a O</i> <i>corregit</i>	“no n sàpia res” (f. 4 ^v)
“els són extraits de la massa” <i>a CatPS</i> , “es són extraits de la mas” <i>a O</i>	“éls són extrets de la massa” (f. 4 ^v)
“declararem” <i>a CatPS</i> ; “declarrem” <i>a O</i> (f. 5 ^r)	“declararem” (f. 5 ^r)
“secons”	“segons sa esensia” (f. 5 ^r)
“e levors/tunc” <i>a CatPS</i> , “levois” <i>a O</i>	“alavós” (f. 5 ^r)
“foch” <i>a CatPS</i> ; “soch” <i>a O</i>	“foc” (f. 5 ^r)
“emtament”	“enperó” (f. 5 ^r)
“creador” <i>a CatPS</i> , “crador” <i>a O</i>	“creator” (f. 5 ^r)
“romang[uer]en”, <i>nota: o forse romang[r]en?</i>	“restaren” (f. 5 ^r)
“ans” <i>a CatPS</i> , “ans bla” <i>a O</i>	“ans, là” (f. 5 ^v)
“l’avois met”	“alavós matia” (f. 5 ^v)
“cadet sobre los dampnatos”	“caurà sus los dapnats” (f. 5 ^v)
“vacuum”	“buit” (f. 5 ^v)
“damunt dita” <i>a CatPS</i> , “dampnat” <i>a O</i> .	“ll’avandita” (f. 5 ^v)
“centre de la terra és la terra verge e verrey element”	“centre és la tera vergese ver element” (f. 5 ^v)
“coniungere”	“ajustar” (f. 5 ^v)

“qu’et”	“te avem” (f. 6 ^r)
“quierçar”	“comensar” (f. 6 ^r)
“ferre ne faar; immo/ans le” a <i>CatPS</i> , <i>ans</i> : “ane” a <i>O</i> .	“finar mes lo” (f. 6 ^r)
“deportatur”	“se deporte” (f. 6 ^r)
“la appellam “naturam” e lo “principi primordial””	“l’anomenam “natura” e lo “primordial”” (f. 6 ^r)
“procedit”	“mou” (f. 6 ^r)
“subiech” a <i>CatPS</i> , “sabiech” a <i>O</i>	“supiect” (f. 6 ^r)

TAULA XIV²⁷⁸

Exemple d’errors de reconeixement de la llengua al ms. de Oxford (Corpus Christi College, 244), considero tant exemples trets del manuscrit d’Oxford (O) com de la edició catalana de Pereira i Spaggiari (CatPS).

2. 5. 6. Errors conjuntius

He pogut observar multitud de lectures compartides i errors conjuntius entre el manuscrit català de París i el manuscrit llatí de Praga, i d’altra banda, separatius entre el manuscrit llatí de Praga i el llatí d’Oxford. Aquest darrer manuscrit, del segle XV, que conté el text en llatí del *Testamentum*, en l’esmentat *stemma codicum* dels manuscrits llatins, es col·loca de fet a la família β .²⁷⁹ L’examen del manuscrit de París, i el reconeixement dels trets indicats abans, ha evidenciat que els testimonis de la traducció catalana palesen una contaminació amb les diverses famílies de la tradició llatina, per haver-se produït una revisió amb testimonis de l’altra família (π).

Tot i així, si és veritat que existeixen també errors conjuntius entre la còpia del *Testament* català d’Oxford, més antiga (1455), i la còpia del *Testament* català de París, més moderna (1549), al mateix temps existeixen també, com hem vist en la TAULA XIII, errors de còpia en una i altra, a banda d’errors de reconeixement de la llengua catalana,

²⁷⁸ Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

²⁷⁹ Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, p. 529 per a la col·locació dels manuscrits llatins del segle XV que contenen el text integral del *Testamentum* o que són importants dintre de la tradició. Agraeixo a Michela Pereira que m’hagi fet notar aquests dos còdexs.

com hem vist en la TAULA XIV, i fragments francesos, com veurem més endavant, afegits al text català en el manuscrit d'Oxford, no sempre absents de la còpia de Mas, encara que sovint traduïts al català. He notat que al manuscrit d'Oxford trobem, en el text català, fragments extrets del text llatí i d'un text francès interpolat, per qüestions de manca de comprensió del català; possiblement el copista anglès John Kirkeby utilitzava, per entendre la llengua del manuscrit català més antic que estava copiant -el mateix text que va utilitzar Mas, però sense errors d'interpretació de tipus lingüístic i sense interpolacions- un manuscrit francès, entre d'altres. Això testimoniaria que el manuscrit d'Oxford i el manuscrit de París provenen d'un antígraf molt important, possiblement proper a l'original llatí.

Un error compartit entre els dos manuscrits catalans per exemple pot ser la paraula “cambra” al f. 124^v.

Un altre cas interessant és l'error compartit entre el manuscrit llatí d'Oxford i el català de París, però no amb el català d'Oxford és la sentència: “Car noble instinct et noble appetiment deu figir” (f. 4^v), present en el manuscrit llatí d'Oxford com “instinctus et nobilis appetitus debet figi”, i en el català d'Oxford, totalment absent.

ERRORS COMPARTITS		
MANUSCRIT D'OXFORD COPIAT PER JOHN KIRKEBY	MANUSCRIT LLATÍ D'OXFORD	MANUSCRIT DE PARÍS COPIAT PER JAUME MAS
de vera temp[e]ransa]	<i>segueix: cum qua totum et sine qua nihil; manca a CatPS.</i>	de vera temp[e]ransa, f. 3 ^v
“cambra”		“cambra” (f. 124 ^v)
absent	“instinctus et nobilis appetitus debet figi”	“car noble instinct et noble apetiment deu figir” (f. 4 ^v)

TAULA XV²⁸⁰

Taula dels errors compartits entre manuscrits català i llatí d'Oxford, i manuscrit català de París.

2. 5. 7. Errors separatius

D'altra banda hem trobat errors separatius entre el manuscrit llatí de Praga i el llatí d'Oxford, que de fet pertanyen a dues famílies diferents (π i β).²⁸¹ També he trobat errors separatius entre el manuscrit d'Oxford i el manuscrit de París, que testimoniarien el fet que Kirkbey, no reconeixia la llengua del possible antigraf català i interpolava la seva còpia amb una versió llatina i una versió francesa que estaven al seu abast. Per fer només alguns exemples, crido la atenció sobre la paraula “mirall” al f. 3^r del manuscrit de París, que al manuscrit llatí i català d'Oxford es troba respectivament com “medulla” i “modulla”, segueixo al f. 4^r amb la paraula “placenta”, copiada com “placeta” al manuscrit català d'Oxford i “locello” al manuscrit llatí d'Oxford, i invito a mirar més exemples a la taula següent:

²⁸⁰ Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

²⁸¹ Pereira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, p. 529.

ERRORS SEPARATIUS			
MANUSCRIT CATALÀ D'OXFORD COPIAT PER JOHN KIRKEBY	MANUSCRIT LLATÍ D'OXFORD COPIAT PER JOHN KIRKEBY	MANUSCRIT LLATÍ DE PRAGA	MANUSCRIT DE PARÍS COPIAT PER JAUME MAS
“modulla”	“medulla”		“mirall” (f. 3 ^r)
“dolenta”			“mescina” (f. 3 ^r)
“manament”			“conjet” (f. 3 ^r)
“pregonament”			“profundament” (f. 3 ^r)
“següent”			“segon” (f. 3 ^r)
“en semblança a composició de partides subtils ajustades ensempls, o”			“ajustades totes plegades [o]” (f. 3 ^r)
“esllargament”			“alunyament” (f. 3 ^r)
“de vera temp[e]ransa”	<i>segueix</i> : “cum qua totum et sine qua nihil”		“de vera temp[e]ransa” (f. 3 ^r)
“placeta”	“locello”		“plasenta” (f. 4 ^r)
“urisiu lluenta e blanca”	“urisius lucens et album”	“miconna lussenica et blanca”	“urisorul lausenta” (f. 7 ^r)
“passionibus. F Q aliter V”	“passionibus F Q”	“possessionibus F V”	“proponibus. F V” (f. 7 ^v)
“en recorrent”	“recurrendo”	absent	“en recorent” (f. 8 ^r)
“sinó/nisi remoure” <i>editat, i</i> “remoive al manuscrit original d'Oxford”	“nisi remove”		“més ostar” (f. 8 ^r)
“supremes” <i>editat, i</i> “premes” <i>a Oxford</i>	“supreme”	“prime”	“primeres” (f. 8 ^r)
“per omnes”	“cum omnibus”		“tots” (f. 8 ^v)
“los spermes naturals”	“spermata naturali”	“naturalibus”	“las/las naturals”, <i>corregit</i> (f. 8 ^v)
“temperament”	“temperamentum”	“conprehensionem”	“comprenement” (f. 8 ^v)

TAULA XVI²⁸²

Taula dels errors separatius entre manuscrits català i llatí d'Oxford (editat per Michela Pereira i Spaggiari), manuscrit llatí de Praga i català de París.

2. 5. 8. Els fragments francesos

Tot seguit reportem en dues TAULES, TAULA XVII i TAULA XVIII, les parts amb fragments francesos en la còpia catalana de John Kirkeby, la corresponent solució en llatí i en la versió catalana de Jaume Mas.

En tot el seu manuscrit, Kirkeby apunta dobles redaccions de manera ordenada, i les assenyala amb la fórmula llatina *aliter* o *alias*. Aixó ho he posat en la TAULA XVII; en la TAULA XVIII, en canvi, he recollit els fragments francesos en el text català de Kirkeby i els he comparat amb la seva versió llatina i amb la catalana de Jaume Mas.

He pres en consideració una selecció extreta de la “Teòrica”, de la “Pràctica” i del “Llibre dels mercuris”, les tres parts del *Testament*:

EXEMPLES DE BARREJA CATALÀ-FRANCÈS A LA CÒPIA CATALANA DE JOHN KIRKEBY ²⁸³	CÒPIA LLATINA DE JOHN KIRKEBY	CÒPIA CATALANA DE JAUME MAS
TEÒRICA DEL <i>TESTAMENT</i>	THEORICA DEL <i>TESTAMENTUM</i>	TEÒRICA DEL <i>TESTAMENT</i>
aquella/illa		aquella, f. 3 ^r
E la matèria ALITER e la manera		de la manera, f. 3 ^v
tant fort tancada ALITER serré et firme, Teòrica, cap. 7, f. 4 ^{vb}	tam fortiter clausam et seratam, Theorica, cap. 7, f. 5 ^{tb}	tant fort tancada, <i>Teòrica</i> , cap. 8 (7), f. 9 ^v
PRÀCTICA DEL <i>TESTAMENT</i>	PRACTICA DEL	PRÀCTICA DEL <i>TESTAMENT</i>

²⁸² Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

²⁸³ Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. LXXIII.

	<i>TESTAMENTUM</i>	
de carbó ALIAS turbe minut, Pràctica, cap. 7, f. 47 ^{va}	seu de torba minuta, Practica, cap. 7, f. 47 ^{vb}	o de torba menuda, Pràctica, cap. 9 (7), f. 102 ^r
LLIBRE DELS MERCURIS DEL <i>TESTAMENT</i>	LIBER MERCURIORUM DEL <i>TESTAMENTUM</i>	LLIBRE DELS MERCURIS DEL <i>TESTAMENT</i>
E altra vegada retorna l'aygua sobre lo mercuri que si hi ha unctuositat ALITER a fi que soit sur le dit mercuri; e terça vegada distilla, Llibre dels mercuris, cap. 12, f. 61 ^{va}	Et alia vice reduc aquam super mercurium, ut sua unctuositas superetur cum aqua per distillationem, Liber mercuriorum, cap. 12, f. 61 ^{va}	“Et altra vegada retorna l'aiga sus lo mercuri a fin que si aja untositat se'n separa l'aiga per distillation”, “Llibre dels mercuris”, cap. 8 (12), f. 124 ^v
E de aquí pots traure molts brevitats ALITER branches, Llibre dels mercuris, cap. 123 f. 61 ^{vb}	Et ab hoc potes extrahere multes alias brevitates, Liber mercuriorum, cap. 13, f. 61 ^{vb}	Et d'aquí pots traure moltes brances, Llibre dels mercuris, cap. 9 (13), f. 124 ^v
e l'or tirarà en sa pura ALITER propre substancia e'l liquefarà, Llibre dels mercuris, cap. 14, f. 62 ^{ra}	et aurum trahet in suam propriam substanciam et liquefaciet, Liber mercuriorum, cap. 14, f. 62 ^{ra}	et l'or aturarà en sa pura sostància e-l liquefiarà, Llibre dels mercuris, cap. 10 (14), f. 125 ^r

TAULA XVII

Dobles redaccions (català- francès) del text català copiat per John Kirkeby (ms. d'Oxford, Corpus Christi College, 244).

VERSIÓ FRANCESA COPIADA PER JOHN KIRKEBY	CÒPIA LLATINA DE JOHN KIRKEBY	CÒPIA CATALANA DE JAUME MAS
<i>TEÒRICA DEL TESTAMENT</i>	<i>THEORICA DEL TESTAMENTUM</i>	<i>TEÒRICA DEL TESTAMENT</i>
los quals per dissolucions se troben en les voies ordinàries, <i>Teòrica</i> , cap. 0, f. 1 ^{ra}	que per dissoluciones inventas (ALIAS inveniuntur) in viis ordinariis, <i>Theorica</i> , cap. 0, ff. 1 ^{ra} -rb ²⁸⁴	los quals per dissolucions se troben en las vias ordinàries, <i>Teòrica</i> , cap. I (0), f. 3 ^r

²⁸⁴ Doble redacció en llatí, subratllada amb la fórmula llatina *alias*.

alena e sospira e toutz ioures desir[a] venir, <i>Teòrica</i> , cap. 0, f. 1 ^{ra}	anelat, suspirat et semper desiderat venire, <i>Theorica</i> , cap. 0, ff. 1 ^{ra-rb}	[alena] et espira a la fin de sa consumasion, <i>Teòrica</i> , cap. I (0), f. 3 ^{r285}
De la diffinicion de cest art; e quelle chosa est theorik et la practique, <i>Teòrica</i> , cap. 1, f. 1 ^{ra}	De diffinicionibus artis; et quid est theorica et quid practica, <i>Theorica</i> , cap. 1, ff. 1 ^{ra-rb}	Manca ²⁸⁶
e neutralité, <i>Teòrica</i> , cap. 1, f. 1 ^{ra}	et neutralitas, <i>Theorica</i> , cap. 1, f. 1 ^{rb}	manca, f. 3 ^v
entre dos extremités o contrariis, <i>Teòrica</i> , cap. 1, f. 1 ^{ra}	inter duo extrema, <i>Theorica</i> , cap. 1, f. 1 ^{va}	entre dos contraris, <i>Teòrica</i> , cap. 2 (1), f. 3 ^v
e neutralité, <i>Teòrica</i> , cap. 2, f. 1 ^{va}	et neutralitate, <i>Theorica</i> , cap. 2, f. 1 ^{vb}	manca
Car si lo cors medicinal n'et ben atemprés, il se cessa del tot de mudar los corsos imperfets e muder ne les poet a perfectió per carença de sa aplicació, <i>Teòrica</i> , cap. 2, f. 1 ^{va}	Quia si corpus medicinale non est bene temperatum, cessaret omnimodo ad mutandum corpora imperfecta ad perfectionem per carenciam sue applicacionis, <i>Theorica</i> , cap. 2, f. 1 ^{vb}	Car si lo cors medisinal [no és ben temp[e]rat], se sesa del tot de mudar los cosos imperfets a perfeccion per carença de sa aplicasion, <i>Teòrica</i> , cap. 3 (2), ff. 3 ^{v-4^r}
Et tot ces nos le monsterons [...] Et pur ces a tot fil de doctrine nous commaundons et defendons sur peyn de anathemetizement et maleicon [sic] divine que nostre dit secret il ne voyl reveler, mays ycelui bien celar et tenir bien secret que nul ne sache, car oncques mays philosophe ne aultre ne dit ne per escript ne mistres que on entrovera per nous escript in la	Illud tibi manifestabimus [sic], si fidelis filius sis nobis. Et omni filio doctrine precipimus et prohibemus sub pena anathematis et maledictionis divine, quod Nostrum dictum, secretum nolit revelare inimicis stantibus contra naturam, sed bene celare et tenere secreta, quod nullus sciat: quia numquam exivit ab humano sermone illud, quod de ipsis	Manca

²⁸⁵ Crido la atenció sobre aquesta versió amb vocabulari català de significat diferent.

²⁸⁶ Els títols no sempre són copiats al manuscrit de París, aquest és un altre testimoni que es tractava d'una copia desordenada, una mena d'esborrany alquímic, per un ús pràctic personal. El que això prova és que al seu antígraf (el ms. del qual copiava) no hi eren. A vegades quedaven sense copiar perquè era una tasca que es reservava al rubricador, i podia no encarregar-se mai aquesta feina (per estalviar o altres causes).

second partie de cest livre, dit e nommé la pratique, <i>Teòrica</i> , cap. 2, f. 1 ^{vb}	invenies in secunda parte, <i>Theorica</i> , cap. 2, f. 2 ^{ra}	
són extrais, <i>Teòrica</i> , cap. 3, f. 2 ^{ra}	sunt extracta, <i>Theorica</i> , cap. 3, f. 2 ^{vb}	Manca, 4 ^v
nature jamés pluys ne continuera son primer overage, mes use sa nature en imperfeccion participant, <i>Teòrica</i> , cap. 3, f. 2 ^{va}	manca	manca
ella l'avois met, <i>Teòrica</i> , cap. 3, f. 2 ^{va}	tunc posuit, <i>Theorica</i> , cap. 3, f. 3 ^{ra}	ella alavós matia, <i>Teòrica</i> , cap. 4 (3), <i>Del gran secret</i> , f. 5 ^v
du soverayn, et cresperey prophet nostre saveur Iesu Cryst que dit qu'il vendra in fin (?) du monde iugyer et soper les bons [...] maves et ferra tot asummer (?) per la fieu du ciel que ardera tout, <i>Teòrica</i> , cap. 3, f. 2 ^{va}	manca	manca
totfoyz ne soit pas separada la specie, <i>Teòrica</i> , cap. 3, f. 2 ^{va}	non separata sua specie, <i>Theorica</i> , cap. 3., f. 3 ^{rb}	non separada l'espèsia d'èls, <i>Teòrica</i> , cap. 4 (3), <i>Del gran secret</i> , f. 5 ^v
fims que són termenats en especie millor que'l n'estoient, <i>Teòrica</i> , cap. 4, f. 3 ^{va}	terminetur in speciem meliorem, <i>Theorica</i> , cap. 4, f. 3 ^{rb}	fims són terminats en espèsia millor, <i>Teòrica</i> , 5 (4), f. 7 ^r
signifiqué per H. Et soit noté de ceulx qui no ount pas pacience, <i>Teòrica</i> , cap. 4, f. 3 ^{va}	significentur per H. Et sit nota illorum, qui non habent pacienciam, <i>Theorica</i> , cap. 4, f. 4 ^{ra}	significen per H, <i>Teòrica</i> , 5 (4), f. 7 ^v
lez dieux spirits puans, <i>Teòrica</i> , cap. 5, f. 4 ^{ra}	[...], ²⁸⁷ <i>Theorica</i> , cap. 4, f. 3 ^{va}	manca
De l'approximació de lo temperament au reguart de la natura, <i>Teòrica</i> , cap. 6, f. 4 ^{rb}	De approssimacione temperamenti ad respectum nature, <i>Theorica</i> , cap. 6, f. 4 ^{va}	Manca

²⁸⁷ En la edició llatina trobem una nota que diu que hi ha una llacuna per *saut du même a même* i de mirar el text català.

Et est assavoyr que la chose de laquelle le chef est rouge et les piez blanc et les oiech noyrs est nostre magisterie, quant de celuy consiste et ist et est l'atemprement, <i>Teòrica</i> , cap. 6, f. 4 ^{rb}	Et est sciendum quod res, cuius capud est rubeum et pedes albi, oculi vero nigri, est verum magisterium, quando ex illo consistit et exit et est temperamentum, <i>Theorica</i> , cap. 6, f. 4 ^{va}	Per què la cosa de la qual lo cap és vermell, los peus blancs, los ulls negres és mestre com ab aquella consistesca temperament, <i>Teòrica</i> , 7 (6), f. 8 ²⁸⁸
com l'argent viu contenga en ell son proprii sofre per lo qual el mateis se congela en or o en argent après la conversió de aquell en sofre blank o rouge, <i>Teòrica</i> , cap. 6, f. 4 ^{va}	cum argentum vivum contineat in se suum proprium sulphur, per quod ipsummet congelatur in aurum vel in argentum post conercionem illius in sulphur album aut rubeum, <i>Theorica</i> , cap. 6, f. 4 ^{vb}	com l'argent viu contenga en lui son propi sofre per lo qual se congela él mateix en or o en argent après la conversion de aquell en sofre blanc o roge, <i>Teòrica</i> , cap. 7 (6), f. 8 ^v
innaturalis e contra natura et est separés de dos linyatges, <i>Teòrica</i> , cap. 6, f. 4 ^{va}	innaturalia et contra naturam, de duobus generibus, <i>Theorica</i> , cap. 6, f. 4 ^{vb}	innaturalis et contra natura dels dos llinatges, <i>Teòrica</i> , cap. 7 (6), f. 9 ^r
ill és axí com penytor peyngant la forma remota en natura remota, <i>Teòrica</i> , cap. 7, f. 4 ^{vb}	est velud pictor pingens formam remotam in natura remota, <i>Theorica</i> , cap. 7, f. 5 ^{rb}	manca
c'est assaber l'argent viu, <i>Teòrica</i> , cap. 7, f. 4 ^{vb}	videlicet argentum vivum, <i>Theorica</i> , cap. 7, f. 5 ^{rb}	manca
E nous avons dit de/sots que en centre est la terre verge e verray element, et que ycelliu est crés per nature; donques nature est en centre de chescun chos, sicom il appert per cest dit chapitre et en chapitre precedent, que fait mencion de la primer form du mond, coment Dieu nostre senyor institua et forma natura <i>Teòrica</i> , cap. 7, f.	Et nos diximus superius quod in centro terre est terra virgo et verum elementum, et quod illud est creatum per naturam. Igitur natura est in centro cuiuslibet rei, sicut apparet per dictum capitulum et in capitulo precedenti, quod facit mencionem de prima forma mundi, quomodo Deus dominus noster instituebat et formabat	Ja és dit desobre que en lo centre en tere verge i lo verdeder element, i aquest terminat és a natura donc natura és en lo centre de qualsevol cosa així com així·s manifesta i en lo capítol precedent de format e·n quina manera estitueix natura mirar-o as allí, <i>Teòrica</i> , cap. 8 (7), f. 9 ^v ; afegit al marge d'esquerra

²⁸⁸ Afegit al marge esquerre. Crido l'atenció, una vegada més, sobre l'ús del català en aquest cas, absent en l'equivalent de Kirkeby.

5 ^{ra}	naturam, <i>Theorica</i> , cap. 7, f. 5 ^{rb} ²⁸⁹	
car tots e per art et sciencia que Dieu nous done seulment, et non aultre. Car quiconques revel son secret, il commit crime de roial magesté contre Dieu, et sera danpnés perpetualment ovesque les diables. E pur ce son bien cellés secret, Teòrica, cap. 7, f. 5 ^{ra}	quia totum fit per artem et scienciam, quam solus Deus dedit nobis et non alius [...], <i>Theorica</i> , cap. 7, f. 5 ^{va}	manca
Com no és sinó una pedra filosofique, Teòrica, cap. 8, f. 5 ^{va}	Qualiter non est nisi unus lapis philosophicus, <i>Theorica</i> , cap. 8, f. 5 ^{va}	Manca
PRÀCTICA DEL TESTAMENT	PRACTICA DEL TESTAMENTUM	PRÀCTICA DEL TESTAMENT
Ci comença la segona partida de questa libre, qu'és la pratique, Pràctica, cap. 1, f. 45 ^{vb}	Incipit secunda pars huius voluminis, que est practica, <i>Practica</i> , cap. 1, f. 46 ^{ra}	Segona part. Comença la pràctica; et primerament de la difinision qual cose és alcímie, Pràctica, abans del cap. 1, f. 99 ^f
e aquesta prohibex moviment a natura entegral e per ce induex putrefacció, Pràctica, cap. 1, f. 45 ^{vb}	et iste perhibet, aut prohibet, motum naturalem integralem et ideo inducit putrefactionem, <i>Practica</i> , cap. 1, f. 46 ^{ra}	e aquesta proibix movament a natura intregal et per so induís putrefacsion, Pràctica, cap. 1, f. 99 ^r ²⁹⁰
F significa ***** [6] fi e clar, resplendent et acun foyz par F es significié le mercure des	F significat argentum suum clarum et resplendens [...] Et per G significatur mercuris,	F significa l'argent fi clar et resplendent. Et per G signifie lo mercuri que saps; après H

²⁸⁹ Manca a Praga.

²⁹⁰ Crido l'atenció sobre la paraula "putrefacsion", la terminació en -on és típica de la *scripta* catalana primitiva, l'existència de la qual testimoniaría, una vegada més que Jaume Mas té al seu abast un antígraf amb el text català més antic, que no és el de Oxford tal com el va manipular Kirkeby, però sí la mateixa traducció, i que ha de remuntar al segle XIV; aprofundiré més endavant la qüestió de la *scripta* catalana primitiva molt present en tot el manuscrit.

philosoffs, c'est a dir quant le fin argent est dissolt par le menstruall. Et per G és significat lo mercur que saps, et acun foys par G sont signifiez les souffres secches que sont issus du dit mercuri. Et per H és significa[t] *** [7], qui és tan honorat. E acun foyz par H sunt signifiez les aultres metaulx. Nós par ce posam A en aquesta art, Pràctica, cap. 2, f. 46 ^{va}	quem scis [...] Potsea H significat aurum, quod tantum honoratur [...] Nos propterea ponimus A in ista arte, Practica, cap. 2, f. 46 ^{vb}	significa l'or qui és tant onrat. Qestió per què posam A en aquest art, Pràctica, cap. 4 (2), f. 100 ^{v291}
que demonstra lo començament de la practique, Pràctica, cap. 6, f. 47 ^{rb}	que demostrat principium practice, Practica, cap. 6, f. 47 ^{rb}	manca
que sies abituat ab pasta sobredita e tenes de drap lenye , Pràctica, cap. 7, f. 47 ^{va}	sis habituatus de pasta predicta et benda panni linei, Practica, cap. 7, f. 48 ^{ra}	sias abituat ab la pasta sobredita et bendes de drap de lli, Pràctica, cap. 9 (7), f. 102 ^{r292}
E puis mit-ho a podrir en calor temperada per un mois e mid, Pràctica, cap. 10, f. 48 ^{va}	Et post pone ad putrefiendum in calore temperato per mensem et dimidium, Practica, cap. 10, f. 48 ^{va}	E puis met-o tot a podrir en callor temprada per un mes i mig, Pràctica, cap. 12 (10), f. 104 ^{r293}
LLIBRE DELS MERCURIS DEL TESTAMENT	LIBER MERCURIORUM DEL TESTAMENTUM	LLIBRE DELS MERCURIS DEL TESTAMENT
E soit fet ceste distillacion en bany marie, Llibre dels mercuris, cap. 1, f. 59 ^{ra}	Et fiat ista distillacio in balneo marie, Liber mercuriorum, cap. 1, f. 59 ^{ra}	Manca
que les elements se sien abrachats et ensamble liés e cojonts ab terminació de lur humiditat, Llibre dels mercuris,	quosque elementa amplexentur cum terminacione humiditatis eorum, Liber mercuriorum, cap. 1, f. 59 ^{ra}	que ls ellaments se sien embrasat ab terminasion de llur umiditat, Llibre dels mercuris, cap. 1, f. 122 ^v

²⁹¹ L'escriptura secreta és descodificada en català al manuscrit copiat per Jaume Mas (i no al manuscrit copiat per John Kirkeby, on es descodificada només en la part llatina, que d'altra banda no coincideix perfectament amb la catalana de Mas; el manuscrit llatí d'Oxford utilitza "argentum suum", en canvi el català de Mas utilitza "argent fi"; aprofundirem en aquest tema més endavant).

²⁹² Un altre exemple ben clar que Mas parla català, cosa que no és el cas de Kirkeby.

²⁹³ Vegeu la nota anterior.

cap. 1, f. 59 ^{ra}		
e après mit-les dedins les ous dessus dites en manera que estiguin en ayre de toutz costez, e qu'elles ne attochent pas aus dits ous en aucun maner dedins los ous, Llibre dels mercuris, cap. 10, f. 60 ^{vb}	et postea statim mite eas infra ova [...] taliter ut stent in eis tanquem in medio aeris, non tangendo ove predicta, Liber mercuriorum, cap. 10, f. 61 ^{ra}	manca el capítol ²⁹⁴
e trobaràs tes perles de tal luhor e clarté, Llibre dels mercuris, cap. 10, f. 60 ^{vb}	et invenies in tali lumine et claritate, Liber mercuriorum, cap. 10, f. 61 ^{ra}	manca el capítol
Axí matex pots rectificar aquells qui són diminuides de leurs bonez coleurs, Llibre dels mercuris, cap. 10, f. 60 ^{vb}	Similiter poteris rectificare perles diminutes de suis bonis coloribus, Liber mercuriorum, cap. 10, f. 61 ^{ra}	Manca el capítol
Mas a fi que tu ne soies decebut al comparar des perlez, Llibre dels mercuris, cap. 10, f. 60 ^{vb}	Se ne decipiaris in emendo, Liber mercuriorum, cap. 10, f. 61 ^{ra}	Manca el capítol
és sofisticada o és estadas cremada en los banys o en les viandes chaudes, Llibre dels mercuris, cap. 10, f. 60 ^{vb}	est sophisticateda, vel fuit cremata in balneis sive in cibariis, Liber mercuriorum, cap. 10, f. 61 ^{ra}	manca el capítol
a part tout ensemble; et soit come dit est par tant de fois distillat que le plus de l'ame de la terre soit extraite en feu sech, Llibre dels mercuris, cap. 11, f. 61 ^{rb}	ad partem, Liber mercuriorum, cap. 11, f. 61 ^{rb}	A part, Llibre dels mercuris, cap. 7 (11), f. 124 ^r
Ffill, aquest feu se trau ab calor e humor, Llibre dels mercuris, cap. 11, f. 61 ^{rb}	Fili, iste ignis extrahetur cum calore et humore, Liber mercuriorum, cap. 11, f. 61 ^{rb}	Fill, aquest [foc] se trau ab calor e umor, Llibre dels mercuris, cap. 7 (11), f. 124 ^r

²⁹⁴ Mas salta alguns capítols perquè el seu objectiu és preparar-se una còpia funcional a l'ús practic; també resumeix senceres parts del text, però sempre ho fa en català, com aprofundiré més endavant.

E après paulatinament fortifica ton foch, en trou veies vostre dit feu molt fort rubificar, Llibre dels mercuris, cap. 12, f. 61 ^{va}	Et post paulatim fortifica tuum ignem, quosque videas maximam rubificacionem, Liber mercuriorum, cap. 12, f. 61 ^{va}	Et après paulatimament fortifica ton foc, fins lo veges molt fort rubificat, Llibre dels mercuris, cap. 8 (12), f. 124 ^v
e el fix que és baix ou fons du vayssel se sia rubificat, Llibre dels mercuris, cap. 12, f. 61 ^{va}	et fixum, quod est in fundo, rubificetur, Liber mercuriorum, cap. 12, f. 61 ^{va}	e-l fix que és baix sia rubificat, Llibre dels mercuris, cap. 8 (12), f. 124 ^v
e puis mescla les aygues e lexa-u tout ensemble bien fermentar, Llibre dels mercuris, cap. 14, f. 62 ^{ra}	deinde misce aquas et permitte fermentari, Liber mercuriorum, cap. 14, f. 62 ^{ra}	après mescla las aigas et lleixa-u fermentar, Llibre dels mercuris, cap. 10 (14), f. 125 ^r
soys et demoure, Llibre dels mercuris, cap. 14, f. 62 ^{ra}	manca	manca

TAULA XVIII

Fragments francesos de la còpia catalana de John Kirkeby (Oxford, CCC, 244) i correspondència amb el seu text llatí (Oxford, CCC, 244) i amb la còpia catalana de Jaume Mas (BnF, ms. Esp. 289).

Podem concloure que al manuscrit d'Oxford trobem, dintre el text català, retalls trets del text llatí i d'un text francès interpolat, certament per qüestions de manca de comprensió del català. Sabem que el francès fou de fet el vulgar utilitzat per les elits a l'Anglaterra normanda fins més o menys avançat el segle XIV.²⁹⁵

2. 5. 9. Tendència a resumir

Un altre aspecte digne de nota és, com ja hem dit, la tendència a resumir, ja que això també destaca primer el fet que el copista català Jaume Mas es volia proporcionar un text clar pel seu ús pràctic i segon que parlava català, es a dir que té un coneixement i domini de la llengua que no té el copista anglès, que fins i tot posa diferents versions (en llatí i francès) en la seva còpia. Posem alguns exemples de resums a la taula XIX.

²⁹⁵ Trotter, David (2000), "Anglo-Norman", in Glanville Price (ed.), *Languages of the British Isles*, Oxford, Blackwell, pp. 197-206.

TENDÈNCIA A RESUMIR	
MANUSCRIT D'OXFORD COPIAT PER JOHN KIRKEBY	MANUSCRIT DE PARÍS COPIAT PER JAUME MAS
“les quals mijans e extrems són causa de lur”	“qui són causa de llur” (f. 3 ^r)
“necesari ordinari”	“necessari” (f. 3 ^r)
“eterna sapiencia sobrana et perdurable prudencia”	“eterna prudència” (f. 3 ^r)
“subtiliada e fabricada”	“fabricada” (f. 3 ^r)
“sages antichs”	“entics” (f. 3 ^r)
“proprietat en real forma”	“en forma” (f. 3 ^r)
“e encara són causa de conservar”	“de conservar”(f. 3 ^r)
“e natura dels perfets”	“dels perfets” (f. 3 ^r)
“les quals mijans e extrems són causa de lur”	“qui són causa de llur” (f. 3 ^r)

TAULA XIX²⁹⁶

Exemples de la tendència a resumir de Jaume Mas.

2. 5. 10. L'escriptura secreta traduïda al català

Se sap molt poc sobre l'escriptura secreta dels textos alquímics, tot i que sovint se'n parla, erròniament, per indicar l'ús, molt comú, de símbols per als materials i les fases de l'*Opus*. Per exemple es poden mirar alguns símbols alquímics en correspondència dels metalls i dels planetes a la TAULA I.

Tot i així una veritable escriptura secreta s'ha pogut desxifrar en 2018, gràcies al treball d'una col·lega del Science History Institute de Filadèlfia, Megan Piorko, que va recórrer a l'ajut de la investigadora en humanitats digitals Sarah Lang i del matemàtic criptòleg Richard Bean. Resumeixo breument els passos que han portat al desxiframent, per part d'aquest equip, d'una escriptura secreta, ja que ens poden donar unes idees sobre la

²⁹⁶ Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

metodologia de la desxifració de antigues escriptures secretes i l'interès general que el tema pot atraure.

Megan Piorko va trobar, en un manuscrit d'Arthur Dee (1579-1651), conservat la British Library de Londres en el fons Sloane, el manuscrit 1902, un foli que va despertar el seu interès, ja que tenia un apartat que semblava escrit en codi; més encara, el foli adjacent tenia una taula plena d'alfabets. La suposició més obvia era que s'havia de resoldre la taula per desxifrar el text codificat.

Arthur Dee va ser el fill de l'alquimista John Dee, del que hem parlat abans, i que posseïa diversos manuscrits alquímics pseudolul·lians i relatius a la recerca de l'elixir. Arthur va ser un alquimista anglès com el seu pare, particularment interessat en la medicina, tan com per convertir-se en el metge del tsar Miquel I de Rússia (1596-1645), i més tard del rei Carles I d'Anglaterra (1600-1649).

El trencaclosques incloïa de fet un text codificat de 177 paraules titulat *Hermeticae philosophiae medulla*; la taula d'acompanyament tenia dues files d'onze lletres cadascuna, cosa que aparentment no tenia sentit. Tot i que Megan Piorko, amb l'ajut de Sarah Lang, va reconèixer que el text utilitza un xifrat de substitució, on els alfabets originals s'intercanvien amb uns diferents, basats en una clau, no van poder desxifrar aquesta clau per revelar el text. Les investigadores van pensar que, com que el títol era en llatí, indicava que el mateix text també estava en llatí, i això va ser corroborat per la manca de lletres V i J a la taula de xifrat, ja que V i J són intercanviables amb U i I, respectivament, en llatí. Així, en comptes d'utilitzar alfabets anglesos, van començar a provar paraules llatines com a possible clau. Més tard, Sarah va descobrir que el xifrat utilitza la tècnica de xifratge Bellaso-Della Porta, un codi de substitució polialfabètic del segle XVI. Giovanni Battista Della Porta (1535-1615), en el capítol XVI del seu llibre *De furtivis literarum notis*, introdueix aquest xifrat conegut amb el nom de "Taula Della Porta". Es tracta d'un dels primers exemples de xifrat polialfabètic, que en bona part reproduceix la "Taula de Bellaso", d'una dècada anterior.

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m
ab	o	p	q	r	s	t	u	w	x	y	z	n
cd	p	q	r	s	t	u	w	x	y	z	n	o
ef	q	r	s	t	u	w	x	y	z	n	o	p
gh	r	s	t	u	w	x	y	z	n	o	p	q
ik	s	t	u	w	x	y	z	n	o	p	q	r
lm	t	u	w	x	y	z	n	o	p	q	r	s
no	u	w	x	y	z	n	o	p	q	r	s	t
pq	w	x	y	z	n	o	p	q	r	s	t	u
rs	x	y	z	n	o	p	q	r	s	t	u	w
tu	y	z	n	o	p	q	r	s	t	u	w	x

IMATGE XXXIII

Una taula de desxifratge per a la tècnica de xifrat Bellaso-Della Porta, inventada el 1553 pel criptòleg italià Giovanni Battista Bellaso, i escrita el 1563 per Giovanni Battista Della Porta. Font: urly.it/3hym6.

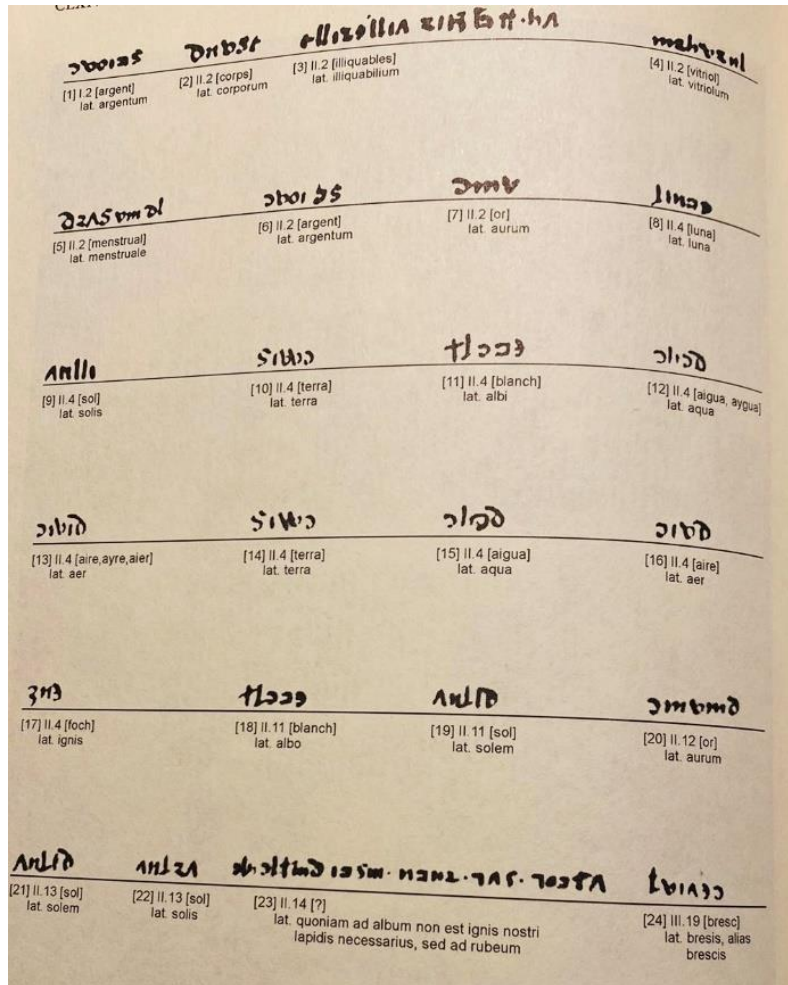
Les investigadores també van trobar, al manuscrit Sloane 1902, una nota al peu, on Dee afirma que havia escrit el text quan havia perfeccionat la recepta de la famosa pedra filosofal, que per l'alquímia mèdica coincideix amb l'elixir.

Com les investigadores no podien desxifrar el codi, van buscar ajuda, publicant el seu treball sobre el xifrat a la conferència internacional virtual sobre criptologia històrica "HistoCrypt". Richard Bean, matemàtic i criptòleg de la Universitat de Queensland, conegut pel seu talent únic en resoldre trencaclosques irresolubles, va partir a la recerca d'una paraula o frase que es podria utilitzar juntament amb la taula de xifrat per desxifrar el text. Primer, ell va mirat la freqüència de les lletres en el text codificat de 177 paraules; segon, suposant que la substitució es basava en el mètode "Bellaso-Della Porta", va cercar paraules i lletres repetides per intentar descobrir la paraula clau, que va resultar ser una frase: "sic alter Iason, aurea felici portabis uellera Colcho", és a dir "com un nou Jàson, t'emportaràs el velló d'or de la felicitat Còlquida". La clau estava al

final del text, cosa inusual, i també era sorprenentment llarga, formada per una sentència de 45 lletres. El trio d'investigadors s'adonà en un segon moment que la clau també estava escrita en un altre lloc del manuscrit, amagada a la vista. La cita-clau és trenta del poema alquímic clàssic *Crisopeia* (ca. 1505) de Giovanni Aurelio Augurello (ca. 1456-1524). *Crisopeia* és la paraula grega antiga que indicava l'art de fer or i el poema tracta de l'antic mite grec de Jàson i els argonautes, que va ser reïterpretat durant l'època moderna com una al·legoria de l'alquímia. Tot i que esperem, amb curiositat, més detalls sobre la recerca, l'equip va revelar alguna informació del text que va desxifrant a partir de la clau: es parla d'un ou alquímic, evidentment una imatge metafòrica, tret d'un forn alquímic de combustió lenta, anomenat atanor, i es diu que aquesta "poció" pot curar malalties.

Per tornar al nostre manuscrit, podem entendre com un altre element de gran interès és la existència de passatges en català, que no són al manuscrit d'Oxford, relacionats amb la descodificació de la escriptura secreta. Les editores del manuscrit d'Oxford, van fer una taula (IMATGE XXXIII) on per cada paraula en escriptura secreta han posat una traducció en català actual entre claudàtors derivada del paral·lel text llatí, on l'escriptura secreta sí que és traduïda, i que també és indicat a la taula. En l'edició de la traducció catalana del manuscrit d'Oxford, en canvi, trobem uns asteriscs –com hem vist abans– que indiquen la presència d'una paraula en escriptura secreta i els asteriscs es refereixen al número de les lletres que la componen, que però no sempre coincideix amb la descodificació procedent del text llatí.²⁹⁷

²⁹⁷ Pereira, Michela - Spaggiari, Barbara (1999), *Il "Testamentum"*, pp. XLI i CLXIV.

IMATGE XXXIII

Paraules en escriptura secreta que apareixen en el capítols 2 i 4 de la *Pràctica* a *CatPS* i a *LatPS* i la interpretació que en van donar Michela Pereira i Barbara Spaggiari: per cada paraula en escriptura secreta han posat una traducció en català actual entre claudàtors derivada del paral·lel text llatí, on l'escriptura secreta és traduïda, i que també és indicat a la taula. Font: Pereira-Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*, p. CLXIV.

Resumeixo en una taula comparativa (TAULA XX) l'edició de la escriptura secreta en la versió llatina d'Oxford, la reconstrucció de Pereira i Spaggiari en la versió catalana d'Oxford i l'edició que n'he fet del manuscrit de Jaume Mas:

ESCRITURA SECRETA		
LatPS (OXFORD CCC, 244)	CatPS (OXFORD CCC, 244)	BnF, ms. Esp. 289

1. Argentum, <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{va}	[Argent] (sis asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{rb}	Argent viu, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 100 ^r
2. Corporum, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Corps] (quatre asteriscs), ²⁹⁸ <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{va299}	Cos, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 100 ^r
3. Illiquabilium, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Illiquables] (divuit asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{va300}	Ilicables, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 100 ^r
4. Vitriolum, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Vitriol] (set asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{va}	Vetriol, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 100 ^v
5. Menstruale, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Menstrual] (vuit asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{va301}	Mestrual, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 100 ^v
6. Argentum, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Argent] (sis asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{va}	Argent fi, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 100 ^v
7. Aurum, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Or] (tres asteriscs), ³⁰² <i>Pràctica</i> , cap. 2, f. 46 ^{va303}	Or, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 100 ^v
8. Luna, <i>Practica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra}	[Lluna] (cinc asteriscs), <i>Practica</i> , cap. 4, f. 46 ^{vb}	Lluna, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
9. Solis, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Sol] (cinc asteriscs), ³⁰⁴ <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 46 ^{vb305}	Solell, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
10. Terra, <i>Practica</i> , cap. 2, f.	[Terra] (cinc asteriscs),	Terra, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f.

²⁹⁸ Quatre asteriscs per “cors”.

²⁹⁹ El número dels asteriscs no correspon a la descodificació feta a partir del text llatí, però pot correspondre amb variants del català antic.

³⁰⁰ *Ibidem*.

³⁰¹ El número dels asteriscs no correspon a la descodificació feta a partir del text llatí. Sí que coincideix en la versió catalana de Mas.

³⁰² Tres asteriscs per la forma catalana antiga “aur”.

³⁰³ El número dels asteriscs no correspon a la descodificació feta a partir del text llatí. Sí que coincideix en la versió catalana de Mas.

³⁰⁴ Cinc asteriscs, per “solel”.

³⁰⁵ Com abans.

46 ^{vb}	<i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra}	101 ^r
11. Albi, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Blanch] (cinc asteriscs), ³⁰⁶ <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra} ³⁰⁷	Blanc, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
12. Aqua, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Aigua, aygua] (cinc asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra}	Aiga, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
13. Aer, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Aire, ayre, aier] (cinc asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra} ³⁰⁸	Aire, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
14. Terra, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Terra] (cinc asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra}	Terra, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
15. Aqua, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Aigua] (cinc asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra}	Aiga, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
16. Aer, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Aire] (quatre asteriscs), <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra}	Aire, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r
17. Ignis, <i>Practica</i> , cap. 2, f. 46 ^{vb}	[Foc] (tres asteriscs), ³⁰⁹ <i>Pràctica</i> , cap. 4, f. 47 ^{ra} ³¹⁰	Foc, <i>Pràctica</i> , cap. 4 (2), f. 101 ^r

TAULA XX

L'escriptura secreta descodificada en les tres versions del *Testament* (l'latina i catalana d'Oxford i catalana de París).

2. 5. 11. Rastres de *scripta* librària catalana primitiva

A partir dels últims anys del regnat de Jaume I, que va morir en 1276, el català va ser cada vegada més emprat per a la confecció de llibres en prosa, sobretot de medicina i d'altres disciplines relacionades amb la cura de la salut, com ho era la mateixa alquímia

³⁰⁶ Cinc asteriscs, per “blanc”, amb terminació típica de la *scripta* catalana primitiva.

³⁰⁷ Com abans. Sí que coincideix en la versió catalana de Mas.

³⁰⁸ El número dels asteriscs no correspon a la descodificació feta a partir del text llatí.

³⁰⁹ “Foc”, terminació típica de la *scripta* catalana primitiva.

³¹⁰ Com abans, en canvi, sí coincideix en la versió catalana de Mas.

mèdica. És de fet, com he dit abans, el procés de vernacularització de la ciència, en particular de la medicina, que és la primera, entre les diferents disciplines intel·lectuals, a ser involucrada en aquest procés, que té a la seva base una societat que està canviant, que està esdevenint més urbana, que veu un procés històric on el paper social de la burgesia era creixent. La història familiar de Jaume Mas i dels seus descendents metges que, des de la ciutat de Bagà, ens porta a Barcelona, n'és un exemple perfecte i el veurem en detall a l'apartat corresponent.

La *scripta* librària catalana primitiva, és a dir la forma d'escriptura del català als llibres, que es va difondre al territori quan encara mancaven unes normes escrites compartides, i que està lligada a l'emergència d'un públic nou i laic, que ja no coneixia el llatí, o no prou, neix en aquest context. Aquesta *scripta* librària catalana primitiva s'emprà en la confecció de tractats i receptes mèdiques i alquímiques, fins cap a 1320/1330, quan el desenvolupament de la Cancelleria reial difongué la *scripta* catalana moderna. El canvi de *scripta* fou general, tot i que alguns elements de la *scripta* primitiva, van sobreviure durant molt de temps, en particular a les regions més apartades.

En la *scripta* librària catalana primitiva les vacil·lacions eren habituals; resumeixo les més comunes a la llista que segueix:³¹¹

³¹¹ Badia, Lola - Santanach, Joan - Soler, Albert (2010), "Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana", dins: Alberni, Anna - Badia, Lola - Cabré, Lluís (eds.), *Transllatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum - Universitat Rovira i Virgili, pp. 61-90 (p. 61-66); per a la medicina, vegeu Cifuentes i Comamala, Lluís, "La *scripta* librària catalana primitiva als primers textos mèdics en català", dins: Alberni, Anna - Cifuentes, Lluís - Santanach, Joan - Soler, Albert (eds.) (2021), «*Qui fruit ne sap collir*»: *homenatge a Lola Badia*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Barcino (Filologia UB), vol. 1, pp. 157-170; Asperti, Stefano (2006), p. 25, citat per Badia-Santanach-Soler (2010), pp. 61-66; Petrucci, Armando (2017), *Letteratura italiana: una storia attraverso la scrittura*, Roma, Carocci; Moran i Ocerinjauregui, Josep (2006), "El procés de creació del català escrit", estudi introductori dins RASICO, Philip D., *El català antic*, Girona, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, pp. 7-48; Gesiot, Jacopo (2020), "Ripensare la lingua del *Flos sanctorum* catalano: un esempio di *scripta* libraria primitiva nel ms. 713 dell'Universitat de Barcelona", *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 136/1, pp. 25-46.

- presència de la Z intervocàlica, per exemple “auzel” per “osell”, “razó” per “rasó”, “plazer” per “plaser”, etc.
- conservació de la –N caduca final, per exemple “Aragon” per “Aragó”, “execucion” per “execució”, “termen” per “terme”, etc.
- singulars amb –S, i plurals masculins en –ES, per exemple “bels fils” per “bell fill”, “corses” per “cossos”, “cases” per “casos”, etc.
- vocalització de L en U després de vocal formant síl·laba, per exemple, “malaute”, “malautia” per “malalt”, “malaltia”, “douç” per “dolç”, etc.
- conservació del diftongs –AU, –AI, –I, –EI, per exemple: “paubre” per “pobre”, “causa” per “cosa”, “feyt” per “fet”, etc.
- pèrdua de la R en el grup final –RS, per exemple “dinés” per “diners”, “senyós” per “senyors”, “habidadós” per “habitadors”, etc.
- inestabilitat del grup final –NT, –NTS, per exemple “infans” per “infants”, “semblans” per “semblants”, “elements” per “elementes”, etc.
- algunes solucions poc freqüents en els manuscrits produïts a partir de la segona meitat del segle XIV, per exemple “el” per “aquell”, “crou” per “creu”, “vou” per “veu”, “pera” per “pedra”, etc.
- palatal lateral en –YL / –YLL / –L i palatal nasal en –YN / –Y, per exemple: “trebayl” per “treball”, “metayl” per “metall”, “seyor” per “senyor”, etc.
- finals de mot en –TZ i inestabilitat del grup a l’interior del mot, per exemple: “partz” per “part”, “donatz” per “donat”, “libertatz” per “libertat”, “humiditatz” per “humiditat”, etc.
- vacil·lació en sibilants alveolars (en el grup SC; confusió S- C- davant E/I; poca presència de la Ç), per exemple “sciència” per “ciència”, “ceca” per “seca”, “sircular” per “circular”, etc.
- elisió de U en el grup –GU, per exemple “volgés” per “volgués” “segex” per “seguex”, “colgen” per “colguen”, etc.
- oclusiva final velar en –C i no en –CH, per exemple “foc” per “foch”, “antic” per “antich”, “sec” per “sech”, etc.³¹²

³¹² Per la selecció de casos i els exemples, vegeu Cifuentes i Comamala, Lluís (2021), “La scripta librària catalana primitiva als primers textos mèdics en català”, dins: Alberni, Anna - Cifuentes, Lluís -

Aquests rastres són testimonis preciosos per a la datació de les obres, així que s'han pogut situar noves obres en aquell període inicial, com en el cas de l'original de la nostra còpia. Un altre cas interessant és, per exemple, el del compendi de medicina pràctica de Bernat de Gordon (*Lilium medicine*), elaborat a Montpeller entre 1303/1305 i 1311. Els rastres de *scripta* librària catalana primitiva (“fuylls”, “uyll”, “aguyles”, “fuelles”, “varitzes”, “polvoritsada”; “aiga”; “dens”, “semens”, “sovín”; “cauda”) que s'hi han localitzat indiquen que es va fer abans de 1320/1330.³¹³

Els rastres de *scripta* librària catalana primitiva al manuscrit de Jaume Mas són molts:

- l'abundant conservació dels diftongs -AU, -AI, -EI, -UI;
- l'abundant conservació de la -N final caduca en les paraules acabades per -ON, -EN, -AN, -UN, -IN;
- l'oclusiva velar en C, i no en CH, segons un ús més modern, en paraules acabades per -EC, -OC, -ANC, -ENC, -ONC, -ORC, -INC, -IC;
- l'elisió de -U- en el grup -GUE-;
- el manteniment de la -S- intervocàlica -ESE-, -ISI-;
- la inestabilitat del grup final -NT, -NS en paraules acabades per -ENS, -ENT;
- i algunes solucions poc freqüents a partir de mitjan segle XIV.

En resumeixo en una taula una selecció de testimonis, entre els molts que hi ha al manuscrit i que es poden observar a la meva edició.

CARACTERÍSTIQUES DE LA <i>SCRIPTA</i> LIBRÀRIA CATALANA PRIMITIVA	EXEMPLES
--	----------

Santanach, Joan - Soler, Albert (eds.), *Qui fruit ne sap collir: homenatge a Lola Badia*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Barcino (Filologia UB), vol. 1, p. 159.

³¹³ Carré Pons, Antònia (2017), *Arnau de Vilanova: Regiment de sanitat per al rei d'Aragó. Aforismes de la memòria*, Barcelona, Universitat de Barcelona; Carré Pons, Antònia i Cifuentes Comamala, Lluís (2017), *La traducció catalana del “Lilium medicine” de Bernat de Gordon. Estudi i edició del fragment conservat (llibre VII, Antidotari)*, Londres, Queen Mary, Universitat de Londres, Medieval Hispanic Research Seminar (Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar, 76).

<p>CONSERVACIÓ DELS DIFTONGS</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ AU: “laursert” (f. 6^v), “lausenta” (f. 6^v), “causes” (f. 5^v). ▪ AI: “perfait” (f. 3^v), “perfaita” (f. 5^v), “lliquefait” (f. 122^v), “lliquefaita” (f. 122^r), “rarefait” (f. 122^v), “fai” (f. 122^v), “aisi” (f. 123^r). ▪ EI: “perfeita” (f. 8^r), “feit” (ff. 101^r, 122^v, 125^r), rerefeit” (f. 122^v), “lleixa” (f. 122^r), “veixell” (f. 122^r), “treita” (f. 10^v), “feita” (f. 103^v), “perfeit” (f. 124^v). ▪ UI: “perlui” (f. 123^r).
<p>CONSERVACIÓ DE -N FINAL CADUCA</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ON: “soptilliasion” (f. 2^r), “diffinicion” (f. 3^r), “imperfecsiion” (f. 5^v), “generasion” (ff. 5^v diverses vegades, 7^r), “allucsidasion” (f. 6^r), “separasion” (f. 6^r) “resolusion” (ff. 6^v, 7^r), “rerefacion” (f. 7^r), “acion” (ff. 4^r diverses vegades, 8^{r-v}), “intension” (f. 8^r diverses vegades), “complecsiion” (ff. 4^r, 8^v diverses vegades), “conversion” (f. 8^v), “dellectasion” (f. 8^r), “pasion” (f. 8^r), “disposicion” (ff. 3^v diverses vegades, 8^r), “actrasion” (f. 9^r), “union” (f. 100^r), “mixsion” (ff. 6^v, 100^r), “mixtion” (f. 101^r), “aplicasion” (f. 100^r), “distinsion” (ff. 8^r, 100^r, 101^r), “operasion” (ff. 6^v, 8^{r-v} diverses vegades, 100^r, 101^r, 123^r diverses vegades, 124^r i moltes altres vegades), “disolusion” (f. 101^r), “receptsiion” (f. 101^r), “reduccion” (f. 101^r), “division” (ff. 6^r diverses vegades, 100^v, 101^r), “congelasion” (ff. 122^v, 123^r), “sublimasion” (f. 123^r diverses vegades), “fusiion” (f. 123^v), “fixasion” (f. 123^r), “fixiion” (f. 123^r), “intension” (f. 123^r), “rectificasion” (f. 123^v), “lliquiefacion” (124^v), “conservasion” (ff. 8^r, 123^v), “inbibisioion” (f.

	<p>123^r), “estension” (f. 101^r), “non” (ff. 5^r, 6^v diverses vegades, 100^r diverses vegades), “con” (f. 101^r), “revolusion” (f. 101^r), “reiterasion” (f. 123^r), “contricsion” (f. 123^r), “sesasion” (f. 8^v), “putrefacsion” (f. 99^r), “animasion” (f. 99^r), “vivificasion” (f. 99^r), “multiplicasion” (f. 99^r), “corrupcion” (f. 99^r).</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ EN: “condensen” (f. 101^r), “ten” (f. 9^r i molt sovint en tot el manuscrit), ben (f. 2^v diverses vegades i molt sovint en tot el manuscrit). ▪ AN: “mijan” (f. 8^r). ▪ UN: “comun” (f. 8^r). ▪ IN: “fin” (ff. 8^{r-v} diverses vegades, 101^r).
OCCLUSIVA FINAL VELAR EN -C I NO EN -CH	<ul style="list-style-type: none"> ▪ EC: “sec” (ff. 2^r, 122^{r-v}). ▪ OC: foc” (ff. 2^v, 9^v, 101^{r-v}), “poc” (122^v i molt sovint), “loc” (f. 5^v). ▪ ANC: “blanc” (f. 101^r), “sanc” (f. 7^r). ▪ ENC: “salsugenenc” (f. 101^r), “vitrenc” (f. 101^r), “aquatenc” (f. 101^r). ▪ ONC: “llonc” (f. 101^r). ▪ ORC: “gorc” (f. 122^v). ▪ INC: “sinc” (f. 3^v). ▪ IC: “alenbic” (f. 101^r), “entics” (f. 3^v).
ELISIÓ DE -U- EN EL GRUP GU-	<p>“prenges” (f. 2^r), “segent” (f. 4^v).</p>
MANTENIMENT DE -S- INTERVOCÀLICA	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ESE: “vesén” (f. 6^v, paraula occitana). ▪ ISI: “divisit” (f. 5^r).
INESTABILITAT DEL GRUP FINAL -NT, -NS	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ENS: “rens” (f. 6^v), ses (f. 4^r). ▪ ENT: dragoquent” (f. 123^r).
SOLUCIONS POC FREQUENTS A PARTIR DE MITJAN SEGLE XIV	<p>“far” per fer (f. 101^r), i d’altres solucions com: “aisí” (f. 123^r), “luts” (f. 123^v), “vets” (f. 124^r), “sus” (f. 5^v), “entenduda”(f. 6^v), desendre (f. 4^v).</p>

TAULA XXI

Testimonis de *scripta* catalana primitiva en el ms. Esp. 289, conservat a la BnF.

La *scripta* librària catalana primitiva del manuscrit de París, copiat per Jaume Mas, delata una datació de la traducció catalana del *Testament* molt anterior al seu temps, corresponent a la mateixa època en què es va escriure l'original llatí de l'obra (1330-1332). Igualment, mostra un individu que, per la formació que ha obtingut, segurament a l'àrea de Bagà mateix, encara continua assimilant, a la primera meitat del segle XVI, alguns aspectes de la *scripta* primitiva —de manera molt cridanera la conservació de la *-n* caduca final— com la solució gràfica més formal en un text en vulgar.

6. Existència d'una única traducció catalana antiga

El colofó que afegeix Kirkeby al seu manuscrit afirma la prioritat de la versió catalana de la que hauria estat extreta la traducció llatina per part d'un cert Lambert l'any 1443:

“Translatum fuit presens *Testamentum* de lingua cathalonica in latinam anno gracie 1443 sexto junii per Lambertum apud Londonum in prioratu Sancti Bartholomei. Et quoniam predicta translacio mihi, Johanni Kirkeby, in multis non placuit, conscripsi manu mea propria capitulatim *Testamentum* in utraque lingua ad maiorem lucem veritatis percipiendam; et finivi anno gracie 1455, secundum computationem Romane Ecclesie, mensis marcii, die VII incompleto, hora quasi undecima ante meridiem”.³¹⁴

Aquest colofó sembla confirmar la hipòtesi de Berthelot i Bohigas de la prioritat de la versió catalana, de la qual he fet esment abans.³¹⁵

³¹⁴ Pereira, Michela (1999), Il “*Testamentum*”, p. XXXI.

³¹⁵ Berthelot, Marcelin (1893), “Sur quelques écrits alchimiques, en langue provençale, se rattachant à l'école de Raymond Lulle”, in Berthelot, *La Cymie au Moyen Age*, Paris; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, pp. 3, 22, 33 n. 58; Manget, Jean Jacques (1702), *Bibliotheca Chemica Curiosa*, pp. 785-858; Halleux, Robert (1972), *Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters*, Heidelberg, vol. 8, 16.3; Calvet, Antoine (1990), “L'alchimie d'Arnaud de Villeneuve”, in AA. VV., “*Terre Médiévales Actes du Colloque d'Orléans des 27 et 28 avril 1990*”, Paris, Klincksieck, pp. 28-36; Bohigas,

També trobem referència d'una traducció del català al llatí en el colofó del *Testamentum* de dos manuscrits llatins del segle XV:

- Londres, British Library, ms. Harley 3369 (f. 83^r).
- Yale, Beinecke Library, Mellon Collection, ms. 12 (f. 87^r).

En aquests dos manuscrits trobem la data de 1446 en lloc de 1443 i no està clar d'on surt: podrien ser còpies de la traducció de Lambert de la que ens parla Kirkeby al colofó del manuscrit d'Oxford o si tenen relació amb una primera redacció del text editat per Kirkeby. Pereira planteja la hipòtesi que aquest Lambert seria un membre de la comunitat religiosa que es trobava dintre la fundació reial de Santa Caterina, que tenia interessos farmacològics relacionats amb l'hospital.³¹⁶

En aquesta tesi defenso l'existència d'una única traducció catalana, gairebé contemporània al manuscrit llatí original, és a dir de la primera meitat del segle XIV, copiada per Jaume Mas al manuscrit de París i per John Kirkeby al manuscrit d'Oxford. La meua opinió, després de l'anàlisi del manuscrit de París, que fins ara no havia estat efectuada, és que la traducció copiada per Jaume Mas és la mateixa que va ser editada per Michela Pereira a partir del manuscrit d'Oxford, ja que les dues versions catalanes tenen errors conjuntius i lectures compartides, i això ho testimoniarien també els rastres de *scripta* librària catalana primitiva presents al manuscrit de París. Aquest manuscrit de París no tindria menys valor, com s'ha considerat a l'entendre que contenia una traducció diferent i tardana; si de cas, més. S'ha de considerar, de fet, que Jaume Mas era català i entenia millor que Kirkeby la llengua del text que copiava, i això sol ja dona més valor al manuscrit de París.

El quadre de la transmissió del *Testamentum*, segons la hipòtesi que prèviament se'n tenia, després de l'anàlisi del manuscrit d'Oxford, Corpus Christi College, 244, és el següent:

Pere (1985) *Sobre manuscrits i biblioteques*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, pp. 28-36; Pereira, Michela (1999), *Il "Testamentum"*, pp. XXXI-XXXII.

³¹⁶ Pereira, Michela (1999), *Il "Testamentum"*, pp. XXXI-XXXIII; vegeu també TAULA XXIII.

El Testamentum: escrit en llatí, en la primera meitat del segle XIV (ca. 1330-1332) per un autor català (Pseudo-Llull o *Magister Testamenti*, potser Ramon de Tàrrega?) que es trobava a Londres (conservat en 57 manuscrits + 11 manuscrits que contenen una part del text sota altres títols)

Família II de la tradició llatina (testimonis destacats: Praga, Vaticà)

Oxford, CCC 244, manuscrit editat en 1999 per Pereira-Spaggiari. Conté una traducció catalana del *Testamentum*, copiada per John Kirkeby (segle XV, 1455), amb fragments interpolats d'una traducció anglonormanda, i en paral·lel una còpia en llatí (família β).

París, Esp, 289, manuscrit objecte d'aquesta tesi doctoral. Conté una traducció catalana del *Testamentum*, feta pel traductor Jaume Mas, de la primera meitat del segle XVI.

Dues traduccions catalanes: una més antiga, pròxima a l'original llatí, potser obra del mateix *Magister Testamenti* (Oxford), i una més moderna (París). L'antiga (Oxford) fou retrotraduïda al llatí per un cert Lambert a Londres el 1443 (família β de la tradició llatina) i potser també és l'origen d'una de les traduccions franceses. La moderna és de pitjor qualitat.

TAULA XXII

Hipòtesi anterior de la transmissió del *Testamentum* després de l'anàlisi del manuscrit d'Oxford (CCC, 244).

Hem resituat el manuscrit de París en la transmissió de l'obra en català. El quadre de la transmissió del *Testamentum*, segons la nova hipòtesi que presento després de l'anàlisi del manuscrit Esp. 289 de la Bibliothèque nationale de France, és el següent:

ANGLATERRA (LONDRES), PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIV			
El <i>Testamentum</i> pseudolul·lià en llatí, escrit per un català (<i>Magister Testamenti</i> , potser Ramon de Tàrrega?), primera meitat del segle XIV (1330-1332) Família II de la tradició llatina (testimonis destacats: Praga, Vaticà)		Una única traducció catalana del <i>Testamentum</i> pseudolul·lià, feta per un traductor català (potser el mateix <i>Magister Testamenti</i> o Ramon de Tàrrega?), primera meitat del segle XIV. Retrotraduïda al llatí per un cert Lambert a Londres el 1443 (família β de la tradició llatina) i potser també origen d'una de les traduccions franceses.	
EUROPA, després del 1350			
Còpies llatines	Còpies catalanes	Traduccions franceses	D'altres traduccions

<i>Testamentum</i> en llatí Testimonis de la família Π (Praga, Vaticà)	<i>Testamentum</i> en llatí Testimonis de la família β (Oxford- Kirkeby)	Dues còpies catalanes		Quatre traduccions al francès continental i a l'anglonorm and fetes al segle XV	Anglès, txec...
		Oxford: copista anglès John Kirkeby (segle XV, 1455), versió amb fragments interpolats d'una traducció anglonormand a, i en paral·lel una còpia en llatí (família β). John Kirkeby produceix una còpia catalana amb problemes de reconeixement de la llengua catalana i altres defectes.	París: copista català Jaume Mas (primera meitat del segle XVI, ca. 1549). Còpia catalana sense problemes de reconeixement de la llengua catalana ni altres mancances detectades a Oxford-Kirkeby, amb restes de <i>scripta</i> librària catalana primitiva.		

TAULA XXIII

Nova hipòtesi de transmissió del *Testament* després de l'anàlisi del manuscrit de París (BnF, ms. Esp 284).

Pel que fa la tradició de l'obra, les dades recollides m'han confirmat la hipòtesi de l'existència d'un original llatí que es remunta als anys 1330-1332,³¹⁷ de la existència d'una única traducció catalana del *Testamentum*, que podria haver estat efectuada pel mateix autor català, encara anònim —tot i que la hipòtesi de Raphael Patai que va identificar el Pseudo-Llull amb el jueu convers Ramon de Tàrrega—, des del seu text original en llatí.³¹⁸ Aquesta traducció única, antiga i encara anònima —tot i la hipòtesi de l'autoria del *Magister Testamenti*— s'hauria conservat en dues còpies: Oxford-Kirkeby (1455) i París-Mas (ca. 1549). Llevat de casos residuals, la *scripta* librària catalana primitiva va ser abandonada a partir de 1320/1330 i substituïda per la moderna. La *scripta* primitiva present al manuscrit de París delata una datació del text de Jaume Mas molt anterior al seu temps, i molt poc posterior a l'original llatí de l'obra.

Michela Pereira i Barbara Spaggiari, editores de la versió Oxford-Kirkeby, van poder analitzar només superficialment la versió París-Mas i van arribar a la conclusió provisional que contenia una traducció més moderna, i per això de menor interès, de la que va copiar John Kirkeby.³¹⁹ A manca d'una recerca detallada sobre el manuscrit de París, aquesta observació va ser adoptada també pel meu director Lluís Cifuentes Comamala,³²⁰ i va fer entrar Jaume Mas a les històries generals de la traducció catalana.³²¹ La datació de la còpia i certa modernització, present al manuscrit, de la llengua de l'original per part de Jaume Mas podria ser la dada que ha enganyat els que hi han vist una traducció diferent i de menor qualitat, una hipòtesi que l'estudi detallat del manuscrit Esp. 289, que hem fet amb aquesta tesi, ens porta a descartar completament.

EXEMPLES DE MODERNITZACIÓ	
MANUSCRIT D'OXFORD	MANUSCRIT DE PARÍS

³¹⁷ Pereira i Spaggiari (1989), *Il "Testamentum"*, pp. IX-X; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, pp. 6-11, 64-86.

³¹⁸ Referint-se només a la versió catalana d'Oxford, Pereira-Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*, pp. IX, X, XI, XIII, XIX, XXI, XXIII- XXVI, XVIII-XXIX, LXVII; Pereira, Michela (1989), *The alchemical corpus*, pp. 6-11, 64-86; Hauréau, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, pp. 1-386.

³¹⁹ Pereira-Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*, pp. XLII (nota 2), 520.

³²⁰ Cifuentes Comamala, Lluís, *La ciència en català*, pp. 238-239.

³²¹ Bacardi, Montserrat i Godayol, Pilar (2011), *Diccionari de la traducció catalana*, Vic, Eumo, s.v.

“philosophia”	“filosofia” (f. 3 ^r i moltes altres vegades)
“enemichs”	“enemics” (f. 3 ^r)
“subiech se habituantur”	“subject se abituen” (f. 4 ^v)
“enemichs estants”	“inimics estants” (f. 4 ^v)
“instinch”	“instint” (f. 5 ^r i moltes altres vegades)
“rahó”	“raó” (f. 5 ^v , 8 ^r)
“foch”	“foc” (f. 5 ^v , 6 ^r)
“lloch”	“loc” (f. 5 ^v , 6 ^v)
“subiech”	“supiect” (f. 6 ^r)
“vidriench”	“vitrienc” (f. 6 ^v)
“sanch”	“sanc” (f. 6 ^v)
“methaforenca”	“metafòrica” (f. 7 ^r)
“instinch”	“instinc” (f. 7 ^{r-v})
“e puis forma chosa”	“ell forma cosa” (7 ^v)
“reduesque”	“se reduceix” (f. 8 ^r)
“hoc aquí”	“lloch” (f. 8 ^r)
“loch”	“aquí” (f. 8 ^r)
“cors”	“cors”, corregit “cos” (f. 9 ^v).
“puis”	“après” (f. 124 ^v)
La majoria dels numerals passen de romans (Oxford) a àrabis (Mas) (ff. 4 ^v , 5 ^{r-v} , 7 ^v , 8 ^v)	

TAULA XXIV³²²

Exemples de modernització de la llengua

³²² Més exemples són indicats a les notes en la edició crítica.

QUARTA PART

L'ALQUIMISTA CATALÀ JAUME MAS

Del fargaire-alquimista Jaume Mas, disposem ara d'una cronologia, d'una estratificació social i d'un coneixement dels interessos personals i familiars pels metalls i la salut, és a dir, uns interessos corresponents als de l'alquímia de l'elixir en circulació en llengua vernacular a l'àrea occitanocatalana.

Com hem vist abans, Jaume era un burgès alquimista català, de la vila de Bagà —petita però activa en el comerç transpirinenc i en l'explotació dels recursos de la zona—, que va viure en la primera meitat del segle XVI (se'l documenta segur en l'any 1549), i que tenia interessos acreditats en la mineria del ferro, en les fargues i els molins de la regió, i cosa encara més interessant, progenitor d'una nissaga de metges que exercirien a Manresa i a Barcelona en els segles XVI i XVII.

Segons defenso en aquesta tesi, ell va copiar, i no traduir dels textos llatins originals, per a un ús estrictament personal, a partir d'un antígraf més antic, ja en català, que ja devia contenir les traduccions del *Testamentum* i de les altres obres que el segueixen, llevat una, la pseudoarnaldiana *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal*, afegida per Joan Josep Vela.

La possibilitat que Jaume Mas fos copista, encara que ja ha estat plantejada,³²³ no l'havia confirmat encara cap estudi, ja que només l'anàlisi detallada del manuscrit Esp. 289 ha pogut portar a conclusions fermes.

Aquesta tesi ha proporcionat l'oportunitat per a l'anàlisi aprofundida que mancava sobre el manuscrit Esp. 289 i, en concret, per al descobriment de la tasca efectiva de Jaume Mas al manuscrit.

³²³ Pereira-Spaggiari (1999), *Il "Testamentum"*,

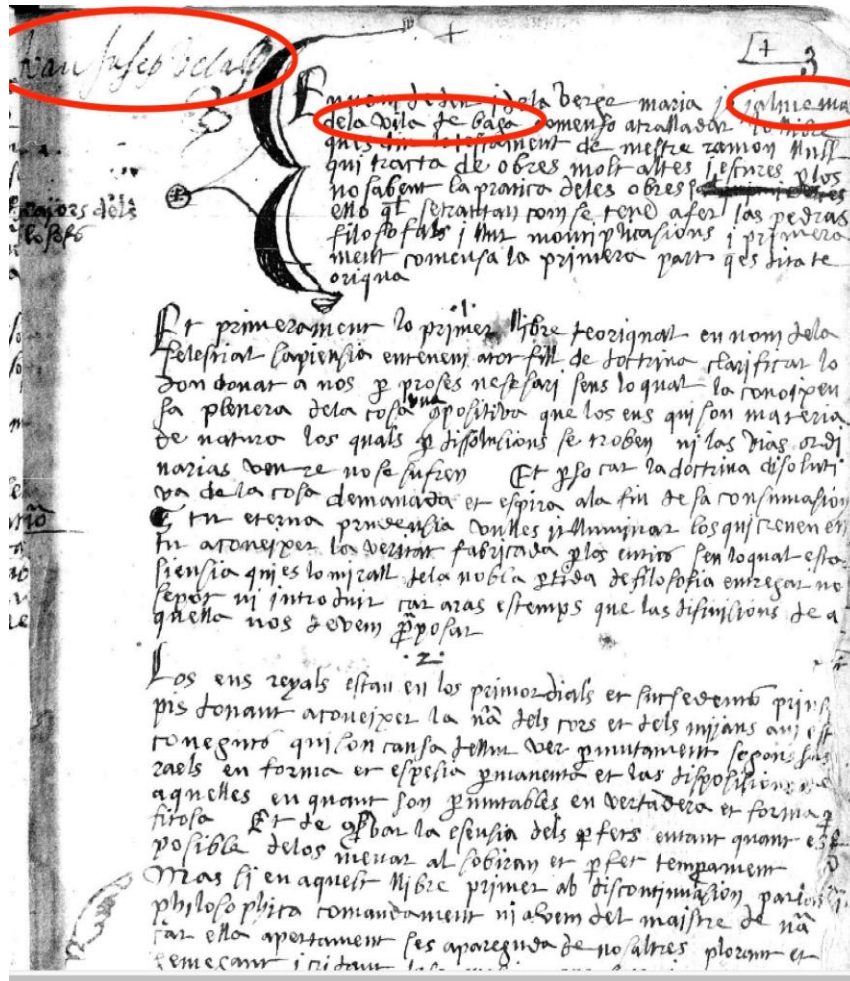
1. Jaume Mas, copista per a ús personal

A la rúbrica del manuscrit Esp. 289 apareix, com és típic dels textos alquímics, una invocació a Déu i a la Verge Maria, perquè protegeixi l'alquimista, que s'encomana a la misericòrdia divina per poder mantenir una conducta ètica. Juntament amb l'invocació, trobem la primera identificació de Jaume Mas, amb la grafia antiga “Jalme Mas”,³²⁴ que s'identifica com “de la vila de Bagà”. Jaume Mas ens diu que: “tralladà lo llibre que·s diu lo *Testament* del mestre Ramon Llull”, és a dir que copià l'obra que ell mateix considerava “de mestre Ramon Llull”. Ja he dit abans com el *Testament* es considerava, a l'època, unànimement, tot i que erròniament, obra de Ramon Llull. El mateix Mas ens indica l'argument del *Testament*: “se tractan com se tenen a fer las pedras filosofals i llur montiplicacions” Igualment, ens indica que la seva còpia comença amb la: “primera part, que és dita “Teoriqua” (f. 3^r). Finalment, Jaume Mas afegeix que, per entendre el *Testament*, s'ha de tenir un conèixement de les: “obres majors dels filòsofs” (f. 3r).

“En nom de Déu i de la Verge Maria, jo, Jalme Mas, de la vila de Bagà, comenso a tralladar lo llibre que·s diu lo *Testament* de mestre Ramon Llull, qui tracta de obres molt altes i escures per los no sabent la pràctica de les obres majors dels filòsofs, en lo qual se tractan com se tenen a fer las pedras filosofals i llur montiplicacions, i primerament comensa la primera part, que és dita *Teòriqua*” (f. 3^r).

En el mateix foli, a dalt, a la esquerra, també trobem el nom de “Joan Josep Vela” que, com hem vist, era un altre alquimista català, potser eclesiàstic, viscut en l'últim quart del segle XVI a l'entorn de l'arquebisbe de Tarragona Antoni Agustí, i que va afegir l'última obra del manuscrit, la pseudoarnaldiana, juntament amb algunes notes alquímiques i material addicional.

³²⁴ Apartat següent.

IMATGE XXXIV

Rúbrica que conté la identificació de “Jaume Mas”, la seva procedència “de la vila de Bagà” i, a dalt, a la esquerra, el nom del segon copista del manuscrit, “Joan Jusep Vela”. He marcat les tres dades en vermell a la imatge (París, BnF Esp. 289, f. 3³).

Les tres indicacions, evidenciades a la IMATGE XXXV en vermell, encara que ens donen de seguida alguns elements de localització del nostre copista, no ens permeten assegurar si Jaume Mas habitava a Bagà o si s’havia traslladat fora d’aquest lloc, per exemple a Tarragona, on sembla que es va copiar el text pseudoarnaldia afegit, al final del manuscrit, per Joan Josep Vela, que devia de ser un individu, potser eclesiàstic, de l’entorn de l’arquebisbe de Tarragona Antoni Agustí.

L'altra identificació de la mà de Jaume Mas, sempre amb la forma antiga "Jalme" es troba al colofó d'un altre text copiat al manuscrit de París, el *Llibre d'alquímia* d'Enric Alemany, del que ja hem parlat a l'apartat corresponent a Enric d'Alemany.

A la rúbrica, així com al colofó del text d'Alemany (f. 194^r), és a dir, les dues vegades que s'identifica, Jaume Mas ens diu que "trallada" (trasllada) el text. El verb "tralladar" (traslladar) té en català antic el doble significat de "copiar" i "traduir" i pot haver contribuït a fer conèixer erroniamment Mas com a traductor i no com copista.³²⁵ El compilador del manuscrit de París, segons defensem en aquesta tesi, era en canvi un alquimista que s'elaborava una còpia per a ell mateix, que no tenia cap interès llibresc, sinó d'utilització pràctica del text; tampoc era un erudit o un intel·lectual, tot i que tenia cert interès per la salut i la medicina, i per això, el manuscrit es presenta "tralladat", és a dir copiat, tot just amb una mínima cura, sense grans marges; als pocs espais marginals que té, hi ha moltes notes i glosses, a vegades incorporacions pròpies del mateix Mas, que evidenciarien que coneixia la matèria i no n'era un profà; hi ha un gran nombre de manícules i altres crides d'atenció, passatges subratllats i dibuixos, que tenien el senzill objectiu d'exemplificar, comentar o ampliar el text o bé el de cridar la seva mateixa atenció sobre els punts principals i així poder-los recordar i retrobar.

2. Jaume Mas, alquimista-fargaire

Per a intentar localitzar més documentació sobre Jaume Mas, he consultat els arxius de la localitat de Bagà, en gran mesura conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), a Barcelona. A l'ACA he consultat els *Llibres notariais* i els *Llibres municipals* del fons de Bagà dels segles XV i XVI. Aquests fons es van conservar abans de l'última guerra civil (1936-1939) a l'església de Bagà i després, amb l'objectiu de protegir-los, es van traslladar a Barcelona.

Hi he documentat el cognom Mas en els anys 1517-1518 i la forma antiga "Jalme" del nom Jaume, tal com apareix al manuscrit, en els anys 1503-1505. En particular, al *Llibre de clavaria* núm. 147 del 1505, es troba documentat el nom "Jalme" al f. 5^v i moltes altres vegades; així al *Llibre de clavaria* núm. 148 del 1503 al f. 4^v i moltes

³²⁵ Vegeu DCVB, s. v. "traslladar".

altres vegades; al llibre núm. 145 del final del segle XV trobem documentat el nom “Jacme” unes quantes vegades; al llibre núm. 146 del final del segle XV, trobem documentat el nom “Jachma” unes quantes vegades; al llibre núm. 143 del 1495, trobem documentat el nom “Jauma” unes quantes vegades, i trobem també alternança de les dues formes al llibre núm. 83 del 1463-1490 i al llibre núm. 191 del 1463-1490; al llibre núm. 212 del 1498 i al llibre núm. 144 del 1496 encara es repeteix la forma “Jacme” unes quantes vegades; per concloure, al llibre n. 193 del 1497, es repeteix la forma del nom “Jauma” unes quantes vegades. Jacme i Jaume són resultats alternatius de *Jacomus* per *Jacobus*, es a dir ordes inversos de lenició de la k i de la caiguda de la posttònica. De Jacme pot sortir també Jamme, amb assimilació, escrit Jatme, amb el dígraf “tm” com a setmana; de Jaume pot sortir Jalme per falsa refecció, exactament com a malalt de malaut o delme de deume.³²⁶ No apareixen dades interessants al respecte al *Llibre de clavaria* n. 196 del 1501-1502, al llibre n. 197 del 1515-1516, al llibre n. 199 del 1521-1522. No obstant això, la documentació de Bagà que he analitzat encara no m’avia permès de localitzar precisament Jaume Mas, però sí que ja podia destacar que havia trobat, al *Llibre de clavaria* n. 198 del 1517-1518, un Mas que era moliner “Mas moliner” (f. 9^r), un detall important, ja que a l’època, ben sovint, el moliner i el fargaire eren la mateixa persona, i el molí-farga era, a més, un lloc de trobada i un centre de difusió de les notícies locals.³²⁷

Des de que Bagà va esdevenir en el segle XIII capital de la important baronia de Pinós, la documentació conservada ens ha proporcionat informació de les diferents activitats que s’hi realitzaven, entre les quals destaquen les derivades de la indústria del ferro.

Joan Serra i Vilaró, a la seva obra *Baronies de Pinós i Mataplana* documenta el cognom “Mas” diverses vegades al llibre I, relacionat amb personatges de l’elit local; al llibre II trobem un capítol sencer, el XXXIII, sobre “L’art de la ferreria” i el seu desenvolupament; i al llibre III trobem també documentat el cognom “Mas” amb certa

³²⁶ Agraïxo el comentari lingüístic a Xavier Lamuela, 29/08/2017.

³²⁷ Casas Soler, Joaquim (2006), “Les fargues del Berguedà”, *L’Erol: revista cultural del Berguedà*, vol. 91, p. 42.

difusió a la zona.³²⁸ El capítol titolat “L’art de la ferreria” conté un buidatge dels arxius medievals de Bagà, de Santa Maria de Lillet i de Sant Llorenç prop Bagà. Hi són recollits diversos inventaris de béns, amb interessants llistats de preus del ferro o de les peces manufacturades. Aquesta documentació també conté alguns contractes d’aprenatge entre el mestre ferrer i l’aprenent. Un aspecte que valora l’ofici de ferrer és que l’aprenent havia de pagar el mestre pel seu mestratge. En un àmbit rural com el de l’Alt Berguedà la totalitat del producte de les ferreries medievals era utilitzada per la població local i cal pensar en la presència de fargues que subministressin el ferro suficient.

Poc a poc, seguint amb les nostres investigacions, he pogut obtenir una informació cabdal, que situa la família Mas, i també Jaume Mas, justament en el context de la producció de ferro i de les fargues de la regió. Es tracta d’una notícia històrica que afirma que els germans Jaume i Joan Mas, juntament amb Andreu Pellisser, tots ells fargaires de Bagà, van obtenir, el 15 de gener de 1549, una llicència per part de l’abat del monestir de Sant Miquel de Cuixà, per a buscar mines d’òxids de ferro en el terme d’Oms i de Riu de Pedra, a la Cerdanya. L’Alt Berguedà, i Bagà en particular, vila petita però activa en el comerç transpirinenc i en l’explotació dels recursos de la zona, constituïa una posició d’accés estratègica per a la Baixa Cerdanya, on hi havia mines d’òxids de ferro. El mateix any 1549 l’abat va autoritzar també la instal·lació de manxes d’aire hidràuliques probablement a la farga de Sant Llorenç, prop Bagà.³²⁹

3. Les fargues del Pirineu català

A l’Edat Mitjana, en tota l’ Europa Occidental, el ferro era un material estratègic i de primera necessitat, útil tant per les activitats productives com per la guerra; Joan Serra Vilaró, l’autor del llibre sobre les baronies de Pinós i Mataplana, ens comenta que també a Bagà s’hauria fabricat armes.³³⁰ A Catalunya, el ferro adquireix, durant tota

³²⁸ Serra Vilaró, Joan (1930-1950), *Baronies de Pinós i Mataplana: investigació als seus arxius*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 3 vols.

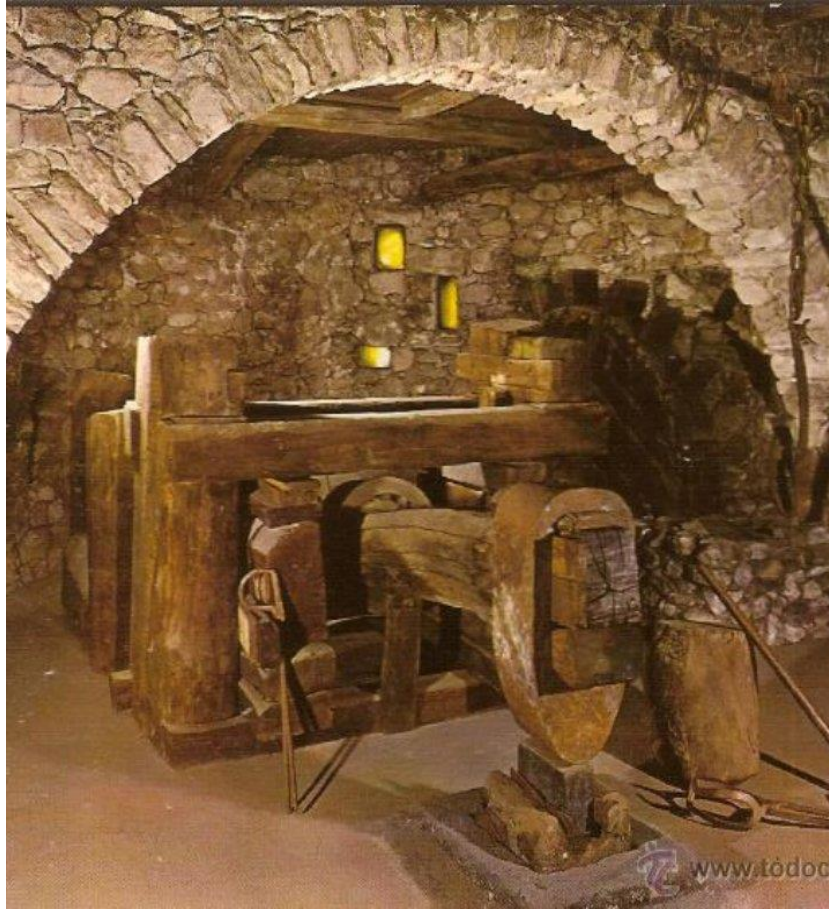
³²⁹ Casas Soler, Joaquim (2006), “Les fargues del Berguedà”, p. 39.

³³⁰ Serra Vilaró, Joan (1930-1950), *Baronies de Pinós*, vol. 2, p. 410.

l'Edat Mitjana, una gran importància i la seva producció sempre va lligada als principals centres de poder, és a dir a nobles i eclesiàstics, els quals exercien un control sobre jaciments i boscos per a combustible; els centres de producció, fargues i ferreries, eren sovint de seva propietat o, en alternativa, en cobraven un impost anomenat "llossol". El Pirineu oferia bons recursos minerals, forestals i energia hidràulica, així que la fabricació del ferro es convertí aviat en una indústria, de on sortia un ferro de gran puresa, entre els millors d'Europa. Aquesta activitat va generar riquesa econòmica i la farga catalana va tenir una gran importància i consideració.

El procediment de la farga catalana per obtenir ferro consisteix en la barreja del mineral (òxids de ferro) amb carbó vegetal, que s'obtenia amb la carbonització de fusta preferiblement de pi, en un forn alimentat per l'aire.³³¹

³³¹ Casas Soler, Joaquim (2006), "Les fargues del Berguedà", pp. 35, 37, 39.

IMATGE XXXV

Reproducció d'una farga catalana dels segle XVI-XVII, conservada al Museu de Ripoll (Girona); el que caracteritza la farga catalana és el tipus de forn que s'utilitza, i el sistema d'injecció d'aire, que s'efectuava amb manxes accionades per la força hidràulica; era aquest el motiu pel qual les fargues sovint es contruïen a la vora d'un riu. Font: enciclopèdia.cat.

La farga catalana estava formada per diverses parts: més enllà del forn, que era baix, fet d'obra i de base plana, tenia una trompa d'aigua, que és el sistema d'alimentació d'aire, i un martinet, anomenat també “mall”, que era utilitzat abans i després de l'entrada del mineral al forn per forjar i batre el metall, i consistia en un bloc d'acer muntat a l'extrem d'un mànec basculant que s'alçava i es deixava caure sobre el metall col·locat en una enclusa.³³²

³³² Casas Soler, Joaquim (2006), “Les fargues del Berguedà”, p. 36.

A la vila de Bagà no he trobat referència antiga de cap farga, però sí a Sant Llorenç, on hi havia el monestir de Sant Llorenç, que, tot i que pertanyia al municipi de Guardiola de Berguedà, es deia Sant Llorenç prop Bagà o Sant Llorenç de Bagà. En aquest lloc existia una farga situada justament a l'emplaçament d'un antic molí fariner. En trobem documentació a partir del segle XVI, encara que els seus orígens podrien ser fins i tot en el segle X o XI. L'edifici on es col·locava antigament la farga, avui parcialment reconvertit en central hidroelèctrica, estava situat a la dreta del Bastareny, sota el monestir, prop de l'aiguabarreig amb el Llobregat, a l'antic mas de l'Hostalet, una finca amb un hostel i amplies cavalleries, un molí fariner, almenys cinc cases, camps, algun prat de pastura i una petita zona boscosa. A principis del segle XIX resulta que la farga de Sant Llorenç prop Bagà era propietat de la família Mas, i podria tractarse descendents dels mateixos germans Jaume i Joan.³³³

En tot cas, la relació entre alquímia i fargues és evident: en primer lloc, el forn ocupa un lloc preminent tant al laboratori de l'alquimista com al del fargaire; segon, ambdós són “senyors del foc”, atès que és mitjançant el foc que una substància es transforma en una altra. Era creença general entre els alquimistes que quan més alta fos la temperatura més fàcilment es produiria la transmutació. En el forn alquímic s'efectuen les principals operacions alquímiques, les destil·lacions i condensacions necessàries per purificar i portar la “matèria primera” a la perfecció: la calcinació, la solució, la coagulació, la sublimació, la mortificació, la separació, la fusió, la conjunció, etc.³³⁴

4. Jaume Mas i els seus descendents metges

En un estudi sobre l'elit mèdica de Barcelona durant els segles XVI i XVII,³³⁵ fonamentat en materials de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), es documenta un Jaume Mas, que era burgès de Bagà, segurament benestant perquè tenia

³³³ *Ibidem*, p. 39.

³³⁴ Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 60.

³³⁵ Capdeferro Pla, Josep (2013), “L'elit mèdica de Barcelona als segles XVI-XVII, a partir de quaranta dossiers genealògics”, *Recerques*, vol. 67, pp. 72, 82-85.

un fill, Pere Mas, que havia pogut estudiar per a metge i escalar fins al doctorat. També es diu a les fonts que Jaume Mas era casat amb una certa Elisabet Guitart, mare de Pere. Aquest Pere Mas, doctor en medicina, era natural de Bagà, però residia a Manresa, possiblement perquè s'havia casat amb una noia de Manresa, Victòria Soler, que era filla d'Antoni Soler, doctor en medicina i habitant de Manresa, i de Caterina. El fill de Pere Mas i de Victòria Soler, Bernat Mas,³³⁶ que seria el net del nostre Jaume Mas, era natural de Manresa i ciutadà de Barcelona i, essent també doctor en medicina, ingressà al Col·legi de metges de Barcelona l'any 1628, el 26 de novembre.

L'última data situa aquest Jaume Mas en les mateixes coordenades cronològiques que el fargaire i copista del manuscrit de París, i tot sembla indicar que eren la mateixa persona. Bernat Mas ens resulta també autor d'algunes obres mèdiques, que són:

- *Pronòstich natural y discurs del cometa y Palma Nubile* (Barcelona, 1618);
- *Orde brey, y regiment molt útil y profitós per a preservar y curar la peste* (Barcelona, 1625).

Aquest últim era un llibre de 96 folis que va ser publicat a Barcelona per Esteve Lliberós Es tractava d'un llibret tecnicopràctic, que a la portada conté un gravat de la Mare de Déu de la Font de la Salut, frisos i caplletres ornades. Possiblement, ell o un seu parent és el Bernat Mas que, ja doctorat, fou metge de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, des del 5 de desembre de 1650.

ARBRE GENEALÒGIC DE JAUME MAS			
JAUME MAS, burgès de Bagà (fargaire), alquimista i copista d'obres d'alquímia de l'elixir	Elisabet Guitart	Antoni Soler, doctor en medicina i habitant a Manresa	Caterina
Pere Mas, doctor en medicina,		Victòria Soler, natural de Manresa	

³³⁶ Calbet Camarasa, Josep Maria-Corbella Corbella, Jacint (1981-1983), *Diccionari biogràfic de metges catalans*, "Mas, Bernat" (vol. 2) i "Mas, Pere" (vol. 3, Addenda).

natural de Bagà i resident a Manresa	
Bernat Mas, doctor en medicina natural de Manresa i ciutadà de Barcelona (publica obres mèdiques el 1618 i el 1625, agregat al Col·legi de metges de Barcelona en 1628)	

TAULA XXV

Arbre genealògic de JAUME MAS.

Així, doncs, a poc a poc ha aparegut un interessant perfil de Jaume Mas, relacionat amb una família interessada per la salut i la medicina, interès que presideix l'alquímia de l'elixir, que hauria elaborat el manuscrit de París per al propi ús personal mentre es dedicava a una activitat pràctica i documentada d'empresari fargaire. Tanmateix podem observar una promoció dels seus descendents en paràmetres d'estudis superiors i preparació: un fill doctor en medicina i un net doctor en medicina i agregat al Col·legi de metges de Barcelona. Jaume Mas, amb els seus interessos per l'alquímia de l'elixir, seria doncs el fundador d'una destacada nissaga mèdica, i això ens donaria també l'imatge d'una burgesia dinàmica, que s'enforteix amb la mobilitat geogràfica, i que aconsegueix la promoció social pels estudis i els enllaços matrimonials, a partir d'una base en la producció primària en les generacions anteriors. Producció primària que, en aquest cas, havien mirat d'apuntalar amb el recurs a l'alquímia en català.

5. Nou perfil de Jaume Mas

La nostra investigació ens ha permès, en el seu conjunt, de documentar amb certa precisió el perfil d'aquest Jaume Mas, un burgès, empresari fargaire de Sant Llorenç prop Bagà, germà de Joan, també empresari fargaire, pare de Pere, que a partir dels interessos mèdics de Jaume, es doctorà en medicina, avi de Bernat Mas, membre del Col·legi de metges de Barcelona i autor d'obres mèdiques.

No sorprèn el vincle de Jaume Mas amb una família de metges. La medicina era una de les professions predilectes dels sectors burgesos i, d'altra banda, l'interès per a la salut i la forma com es gestionava havien atret poderosament aquests sectors des del segle XIII. Es tracta d'un interès que, com s'ha indicat, presideix també l'alquímia de l'elixir del manuscrit de París.

En conclusió, el manuscrit de París se'ns ha manifestat certament com una còpia de treball, relacionada amb els interessos de Jaume Mas, que era efectivament un alquimista català, operatiu en la primera meitat del segle XVI (1549) en terres catalanes, un individu que no era al servei de les èlits, que no era professional de l'escriptura, ni en tenia cap gran formació, es a dir que no la va concebre com una còpia erudita, llibresca, sinó com una còpia d'ús pràctic, utilitzada per ell mateix per produir els seus experiments alquímics. Així que, més enllà del valor que la còpia té des d'un punt de vista filològic en el context de la precoç difusió de l'alquímia a l'àrea occitanocatalana i de la consegüent copiósa producció i vernacularització de manuscrits alquímics, resulta que constitueix també un testimoni de gran valor per a estudiar un manuscrit de treball d'un alquimista, és a dir l'activitat d'un alquimista-fargaire, les eines textuals que emprava i, més en general, l'existència d'una traducció catalana més antiga i la pràctica de l'alquímia en llengua vernacla, concretament en terres catalanes a la primera meitat del segle XVI.

CINQUENA PART

MISCEL·LÀNIES ALQUÍMIQUES I RECEPTARIS MÈDICS

Les miscel·lànies alquímiques són força unitaries per temàtica, a diferència dels dels receptaris mèdics, que podien recullir una mica de tot el que podia interessar el posseïdor, inclòs, com he dit abans, hi podem trobar infiltracions alquímiques, que ens donen l'idea de la difusió d'aquesta disciplina en tota l'Europa Occidental en el període que va des de finals del segle XII fins al segle XVII, i especialment en persones interessades a l'àmbit mèdic, tal com metges i apotecaris.

Com hem vist, se'ns han conservat miscel·lànies alquímiques, tant en llatí com en els diferents vulgars, i tant d'ús erudit com d'ús pràctic, i tenim poques edicions crítiques d'aquest tipus de textos degut bàsicament a la complexitat de la matèria.³³⁷

En aquest apartat analitzem algunes d'aquestes miscel·lànies alquímiques inspeccionades: són dels segles XV-XVIII (la majoria del XV); escrites, la majoria en vulgar, o mesclant llatí i vulgar; i dividides en dos grans grups, manuscrits d'interès erudit, com és el cas de la miscel·lània copiada per John Kirkeby i conservada a Oxford, i manuscrits d'ús pràctic, com és el cas de la miscel·lània copiada per Jaume Mas i conservada a la Biliothèque nationale de France.

Es presenten també algunes parts del treball fet a París, a la Bibliothèque nationale de France; a Londres, investigant els fons manuscrits de la British Library a la secció dels manuscrits occidentals, en detall analitzant dels fons Harley i Sloane, i a Estats Units, analitzant manuscrits de la Othmer Library de Filadèlfia i de la Lehigh University Library (Linderman Library) de Bethlehem.

³³⁷ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 253; Thorndike, Lynn (1964⁶), HMES, cap. 4, pp. 345-346.

CAPÍTOL 1. MANUSCRITS ALQUÍMICS D'ÚS ERUDIT

1. 1. París, Bibliothèque nationale de France, manuscrit Grec 2327

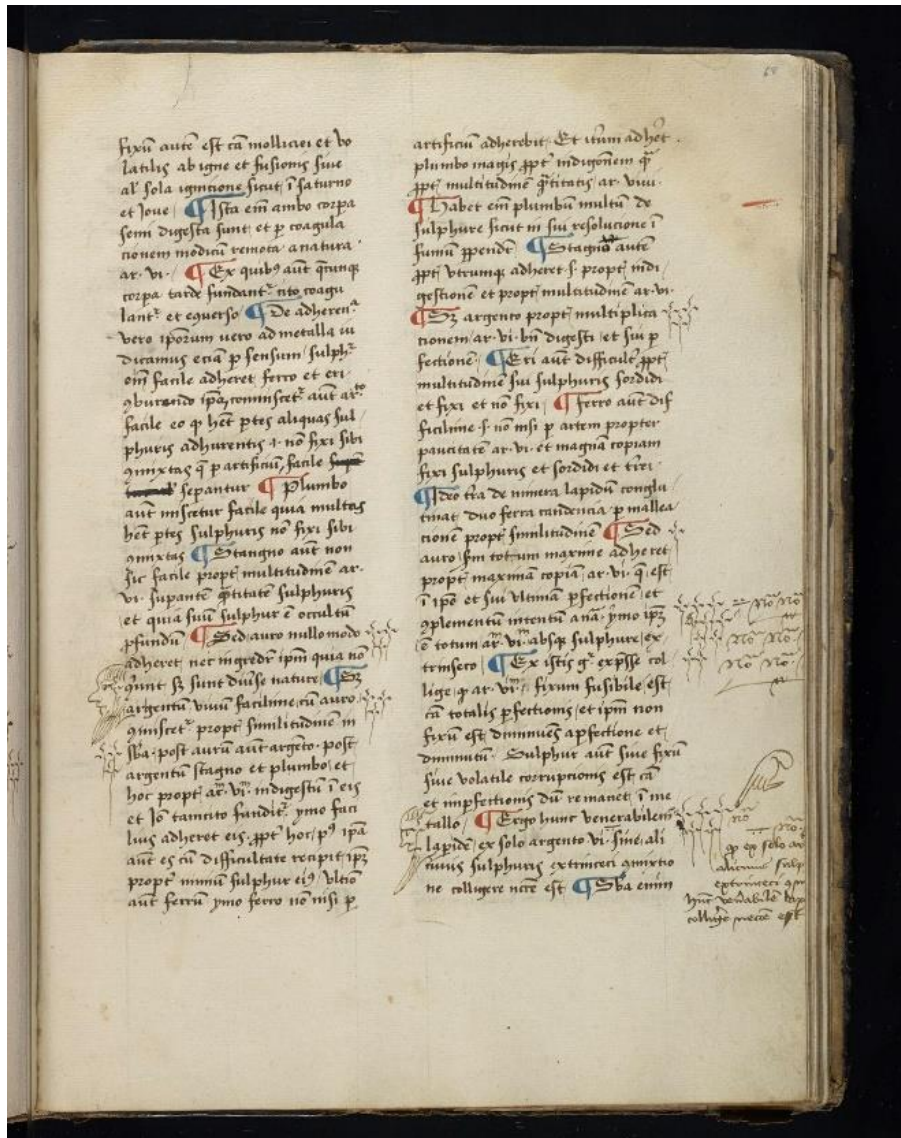
És el manuscrit que podem observar a la IMATGE I i és un manuscrit grec del segle XV (1478), copiat per un tal Théodore Pelecanos. Es tracta d'un manuscrit de petit format i de 299 folis; és elegant i ordenat, amb algunes manetes e imatges ben delineades. Als folis 291-292 trobem una obra atribuïda a Arnau de Vilanova titulada *Fragmentum de arte chymica*, es tracta de l'única obra d'alquímia de l'elixir d'àrea occitanocatalana en grec, que es troba dintre un manuscrit que transmet textos sobretot de la tradició àraba. La seva constitució dona la idea d'un manuscrit destinat a un ús erudit.

1. 2. Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 3

És el manuscrit del segle XV (ca. 1450-1480), de 286x212 mm, que podem observar a la IMATGE XII i XIII, i del que hem parlat abans; conté la còpia, en llatí i en escriptura gòtica, dividida en dues columnes per foli de 38 línies, de l'obra *Pretiosa Margarita Novella*, escrita pel metge i alquimista Pietro Bono el 1330. L'obra llatina original va ser escrita per aquest autor italià, de Ferrara, en el segle XIV, en el context de l'escepticisme, i fins i tot de l'hostilitat, cap a l'alquímia; així que el seu objectiu era proporcionar una base filosòfica i teòrica ferma per a alquímia. Aquest és un dels sis testimonis manuscrits complets que es coneixen d'aquest text, i es tracta d'un manuscrit que va ser llegit i utilitzat activament. El manuscrit té una enquadernació de pell fosca d'origen ibèric del segle XVI; als marges es copien seccions llargues de text, de vegades no llegibles fins al final, que mereixerien un estudi detallat; també hi trobem notes afegides per dues mans, com a mínim, i entre aquestes, una és especialment cridanera ja que diu: “nota, nota, nota, nota” (f. 68^r). La gran inicial decorada, de tres línies de pauta, és tacada, hi ha un gran forat i diferents taques de brutícia. Al primer foli es pot llegir la inscripció “Despaigne”, indicadora de la seva procedència. En concret, el text de la carta que es conserva al seu interior m'ha fet pensar, d'acord amb meu director Lluís Cifuentes, en una procedència catalana; ara el manuscrit es troba a l'Othmer

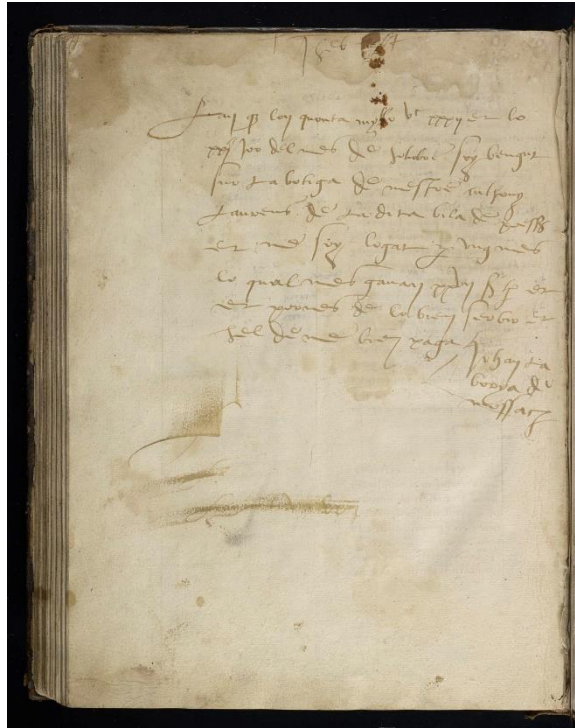
Library de Filadèlfia (ms. 3) i l'he pogut veure durant la meva estada. La filigrana i l'enquadració donen suport a una procedència ibèrica, que també és suggerida per la grafia catalana de la paraula “alquímia” present en tot el manuscrit.³³⁸

³³⁸ Principe, Lawrence i Light, Laura (2013), *Alchemy*, Les Enluminieres, Sandra Hindman ed., Nova York, Chicago, París, pp. 12-13; Crisciani, Chiara i Pereira Michela (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 2023-217; Crisciani, Chiara (1973), “The Conception of Alchemy as Expressed in the *Pretiosa Margarita Novella* of Petrus Bonus of Ferrara”, *Ambix*, 20, pp. 165-181; Gentile, Sebastiano i Gilly, Carlos, *Marsilio Ficino e il ritorno di Ermete Trismegisto*, *Florència*, no. 34, pp. 216-219. Reproducció digital a <<https://digital.sciencehistory.org/works/pn89d712c>> [consulta: 27/04/2023].

IMATGE XXXVI

Foli d'un dels sis manuscrits complets coneguts del tractat alquímic *Pretiosa Margarita Novella* del segle XIV; tots els manuscrits existents daten al segle XV o més endavant, aquest, en detall, data 1450-1480. Com podem observar, és una còpia que inclou, als marges, glosses amb seccions llargues de text, de vegades no llegibles fins al final, i que mereixerien un estudi detallat; possiblement es tracta d'addicions al text i notes en almenys dues mans posteriors. Destaco la nota particularment cridanera cridanera que diu: "nota, nota, nota, nota" (Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 3, f. 68^r).

IMATGE XXXVII

A la imatge, treta des del mateix manuscrit 3 de la Othmer Library de Filadèlfia, que trobem també a les imatges XII, XIII i XXXVI, podem llegir una atestació de “Johan Laborya de Mossach”, que afirma que va anar a a la botiga de “Anthoni Laurens” “de la vila de Prats” on es va allotjar (Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 3, f. 92^v).

1. 3. Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, manuscrit BR 52 (òlim Magl. XVI. 41)

Podem veure reproduccions d'aquest manuscrit alquímic pseudolullità *III Raim. LULII Opera Chemica* 27llatí del segle XV, que conté el *Testamentum* (família α), a les imatges XXII i XXIII. És un manuscrit destinat a un ús erudit amb figures molt maques i importants.

1. 4. Londres, British Library, manuscrit Harley 3469

El més ric i espectacular manuscrit que he trobat en els meus estudis és l'*Splendor Solis* del fons Harley de la British Library de Londres, del qual podem veure una reproducció a la IMATGE XIV i aparats i que està digitalitzat. Tradicionalment s'atribueix l'*Splendor Solis* a Salomó Trismosin, considerat llegendàriament el mestre de Paracels. L'exemplar de Londres té una coberta de pell vermella amb tancadures d'or.

Es tracta d'un tractat d'alquímia d'origen alemanya del segle XVI (1582), és escrit en alemany, presenta vint-i-dos miniatures a pàgina sencera de temes alquímics, fetes en folis de pergamí, en colors i or, posades dintre marcs que representen flors o animals, i inicials cal·ligràfiques molt grans també amb or. Les seqüències gràfiques reproduïdes a l'*Splendor Solis* representen el naixement de la pedra filosofal de manera al·legòrica; les "bodes químiques" requereixen d'un sacrifici, mort i renaixement de la parella reial, marit i muller, mare i fill, germà i germana, pare i filla, macrocosmos i microcosmos. Aquest incest ritual oculta la veritat alquímica segons la qual cada cosa creada emana d'una única substància divina.

L'*Splendor Solis* no és certament un manuscrit de treball, sinó un manuscrit erudit que difon la part teòrica i filosòfica de l'alquímia. Els manuscrits alquímics il·lustrats podrien fins i tot constituir una versió peculiar de "literatura gràfica", un coneixement que requereix una part literària i una part gràfica en una feliç síntesi derivada d'un ardu treball de simbolització de conceptes profunds.

1. 5. Praga, Universitní Knihovna, manuscrit XXIII D 132 (Lobkovitz 249)

És el manuscrit del segle XV, que conserva una còpia llatina completa del *Testamentum*, i que hem utilitzat en les nostres comparacions al llarg de tota la tesi. Podem veure una reproducció de dos folis del manuscrit a la IMATGE XXV. Com hem dit, es tracta d'un manuscrit molt ben conservat i ordenat que denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador.

Al manuscrit de Praga, del segle XV, trobem, com hem vist abans, una còpia llatina del *Testamentum pseudolul·lià* de la família Π, així com al manuscrit de la Biblioteca Vaticana Vat. lat. 5846, que també hem utilitzat en el curs de la tractació, però no en la col·lació ja que es llegeix molt malament.

Es tracta, en el seu conjunt, d'un manuscrit alquímic, miscel·lani, en llatí i francès, compilat per diverses mans. Tenim notícia que havia pertangut al cardinal Nicolau de Cusa (1400/1401-1464), que el va anotar a Coblenza el 1435. Al f. 135v, hi ha una subscripció de Hieronymus Ainkhurn (o Einkhurn), un personatge viscut al voltant del 1532. Entre les obres alquímiques contingudes al manuscrit, hi trobem d'altres obres pseudolul·lianes, tal com:

ff. 95^v-96^v, *Chansonnée* (en francès)

ff. 95^v-96^v, *Glosa Cantilenae Raymundi*

ff. 96^v-97^v, *Aphorismi*

ff. 98^v-99^v, *Compendium animae transmutationis metallorum* (extracte)

ff. 100^r-128^v, *Codicillus*

ff. 129^r-129^v, *Compendium animae transmutationis metallorum* (extracte)

f. 134^r *Liber de investigatione secreti occulti* (figures i extractes)

El manuscrit XXIII D 132 de la Universitní Knihovna de Praga és de paper, ben conservat, humanístic i els colors utilitzats són el negre, el vermell i l'or. Destaquem les inicials, que podem veure, en aquests diferents colors, a la imatge XXVIII, així com els marges ben alineats, la foliació no sempre present, amb glosses de N. De Cusa: un manuscrit tot plegat molt ordenat que denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador.

1. 6. Trieste, Biblioteca Civica Attilio Hortis, manuscrit 2-27

A la Biblioteca Cívica "Attilio Hortis" de Trieste hi ha una còpia d'un manuscrit alquímic singular, el manuscrit 2-27, en tres volums, conegut com *Clavis Artis*, la *Clau de l'Art* (alquímica). La seva història -com correspon a un text alquímic- és misteriosa: no se sap com va arribar a Trieste; ni qui eren els seus anteriors propietaris.

Es tracta d'una de les dues versions il·lustrades conegudes del manuscrit, l'altra és a Roma, a la Biblioteca de l'Accademia Nazionale dei Lincei, mentre que a Munic n'hi ha una tercera, però sense imatges.

IMATGE XXXVIII

Un aparell de destil·lació del que surten cinc ocells (dos de grans i tres de petits) i un drac que emet tres ocells de foc (Trieste, Biblioteca Civica Attilio Hortis, ms. 2-27, vol. 2, f. 22^r).

IMATGE XXXIX

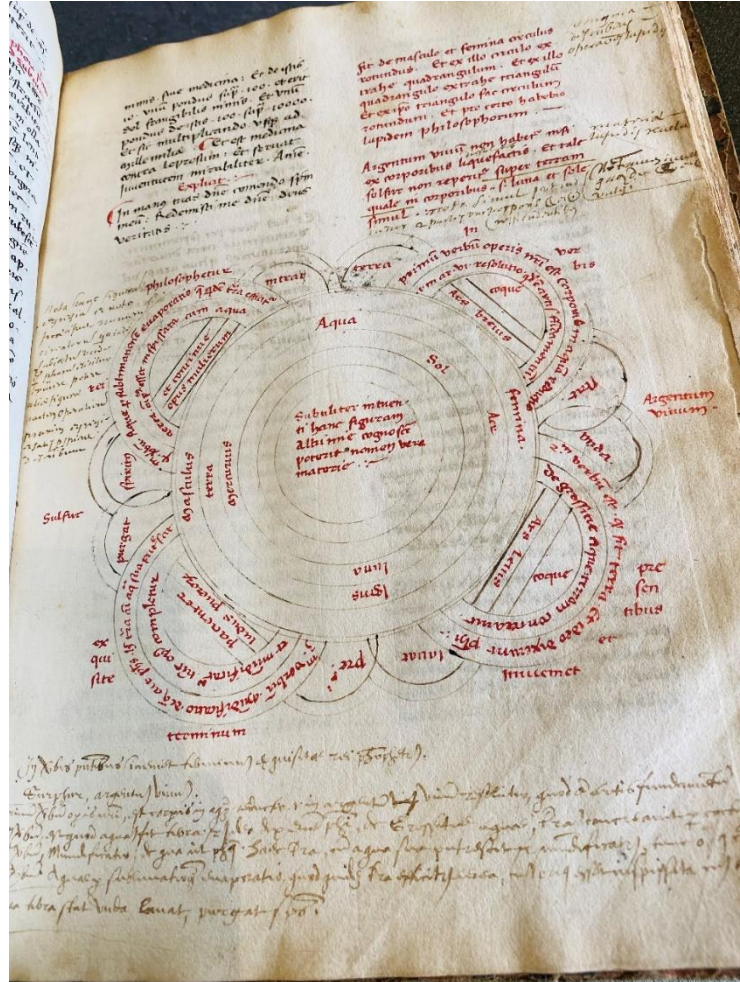
La serp mercurial, una mediadora entre cos i esperit; darrere d'unes enigmàtiques figures, al manuscrit *Clavis Artis*, s'amaguen indicacions pràctiques de laboratori, com hem vist a la imatge XXXVIII, i eines teòriques per a la transmutació de l'esperit (Trieste, Biblioteca Civica Attilio Hortis, ms. 2-27, vol. 3, f. 134^r).

El text, d'origen alemany, va ser compilat entre finals del segle XVII i principis del XVIII per un autor desconegut, encara que a la portada n'indica una suposada datació del segle XIII i diu que va ser escrit per Zoroastre, no sobre un senzill pergami sinó, pretesament, sobre la pell d'un drac. El volum està escrit amb una cal·ligrafia gòtica molt elegant, però el que crida l'atenció són sobretot les seves magnífiques il·lustracions: dracs de tres caps, ocells de foc, etc. El *Clavis Artis* podria estar vinculat a la tradició rosacreu, en particular a la *Rosae et Aurea Crucis*, una lògia maçònica del segle XVII, que s'interessava per l'alquímia, el fundador de la qual, Hermann Fichtuld, va expressar l'opinió que l'autor del *Clavis*

Artis havia estat l'alquimista Abraham Eleazar.³³⁹ Abraham Eleazar va compondre l'*Uraltes Chymisches Werk* (publicat a Jena el 1735), que té diverses similituds amb el *Clavis Artis* de Roma, mentre que tots dos textos semblen referir-se al *Livre des figures hiéroglyphiques* de Nicolas Flamel. Es tracta d'un manuscrit que denota interessos llibrescs i erudits.

³³⁹ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 108, nota.

1. 7. Bethlehem, Lehigh University Library (Linderman Library),
manuscrit 10

IMATGE XL

Al centre de la imatge, en llatí, es diu que qui mira atentament la figura alquímica, podrà reconèixer el nom de la veritable matèria. El tercer anell té les paraules sol (or), lluna (argent) i argent viu (mercuri). A l'anell següent, trobem els quatre elements “los quatre elements” (f. 6^v, IMATGE XXXVIII): aigua, a la part superior i, en sentit horari, aire, foc i terra. L’anell exterior localitza els costats femení i masculí del diagrama. Els quatre grans i vuit petits semicercles al voltant de la roda contenen indicacions per a la separació de la pedra dels quatre elements (Bethlehem, Lehigh University Library [Linderman Library], ms. 10, f. 163^r).

Entre les miscel·lànies alquímiques que he pogut consultar a Estats Units he de destacar, en el context dels manuscrits llibrescs, la miscel·lània alquímica que es remunta a la segona meitat del segle XV (1472-1490), autògrafa de l'erudit Arnau de Brussel·les, i que conté una gran quantitat de tractats, receptes, diagrames pseudolul·lians, com el de la IMATGE XL, i versos alquímics en llatí, català, italià i francès. Ja he parlat de la miscel·lània en l'apartat dedicat a Bernat d'Avinyó, en relació a dues receptes en català a ell atribuïdes i aquí contingudes: *Receptes per convertir l'estany en argent i per congelar el mercuri*, i *Receptae alchemicae*.

El manuscrit es troba a les col·leccions especials de la biblioteca de la Universitat de Lehigh, a Pennsilvània, i constitueix una àmplia col·lecció alquímica plurilingüe, titulada *Le Trésor d[es] alchimistes*.

A partir del final del segle XVI, els possessors francesos que va tenir el volum l'anotaren i hi afegiren algun altre fragment en francès, singularment algun poema, i el títol francès que avui porta.

També hi trobem la indicació: “compilé par Arnaud de Bruxel[les] à Naples en 1489”. La ciutat de Nàpols, en aquella època, era governada pels descendents d'Alfons el Magnànim (1396-1458) i devia de ser fàcil trobar-hi obres alquímiques en català, com testimonia aquest manuscrit.³⁴⁰

Dels trenta-vuit textos que conté, cinc són en català, un en italià, i trenta-dos en llatí, Entre els textos llatins hi ha obres atribuïdes a Ramon Llull, com ara la *Tertia distinctio* del *De secretis naturae*, i l'*Epistola accurtationis*.

Entre els textos llatins hi ha obres atribuïdes a Arnau de Vilanova, com ara: *Flos regis* [= *Epistola super alchymiam ad regem Neapolitanum*], *Epistola ad Iacobum de Toletto de distillatione sanguinis humani*, *Erroris alchimiae*, i *Questiones tam essentiales quam accidentales*.

D'altres obres són posades a nom d'Albert el Gran, Geber, Rasis i altres autoritats alquímiques conegudes.

³⁴⁰ Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. XXIII.

En la mateixa llengua, el llatí, el manuscrit conté també el: *Liber Phenicis* (ff. 164^a-170^b), de l'alquimista occitanocatalà Jaume Lustrac del que hem parlat a l'apartat corresponent. L'obra està dedicada al rei Martí I l'Humà i porta la data del 1399.

En català hi trobem:

1. ff. 30^b-48^b, Anònim, *Obra de alkímia*: es tracta de la traducció catalana d'un comentari d'origen àrab a la *Tabula Smaragdina* atribuïda a Hermes Trismegist, conegut en llatí com *Liber diabesi* o *Liber Galieni*.³⁴¹
2. ff. 129va-131vb, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Libell de les sept propositions sobre la composició de la pedra filosofal*, en realitat de John Dastin.³⁴²
3. ff. 132^a-144^a, Pseudo-Arnau de Vilanova, *Llibre dels dotze capítols*.³⁴³ Al proemi de l'obra (f. 132^a) trobem una indicació que diu “lo gran philòsof mestre Arnau de Vilanova”, “natural del loch de Cervera, del Marquesat de Montesa, de les parts de Cathalunya”. Es tracta de la traducció catalana del tractat pseudoarnaldià conegut com a *Liber duodecim capitulorum super compositione lapidis philosophorum*.³⁴⁴
4. ff. 145^a-149^a, Joan de Rocatalhada (Rupescissa), *Llibre de la llum del gran magisteri de la composició de l'autèntica pedra filosofal*.³⁴⁵

En aquesta obra Joan de Rocatalhada, una traducció catalana del seu *Liber lucis*, el nom del frare és escrit “Rocatagliada” per la influència del napolità, com podem veure a l'incipit de l'obra:

“Açí comensa la obra que composà frare Johan de Roccatagliada de la pedra philosophal, la qual volgué mostrar als elects de Déu de la sancta Sglésia romana. En nom de Déu, comens a scriure, e de la gloriosa Verge Maria e de tota la cort celestial del Paradís, que-m vullen tots adjudar e endreçar en aquesta obra per tal que-n pusca fer bé per honor e reverència llur e que sia profit e

³⁴¹ Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. XXIII.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ *Ibidem*.

³⁴⁴ Thorndike, Lynn (1959), “Uncatalogated texts in ms. All Souls College 81, Oxford”, *Ambix*, vol. 7, pp. 34-41.

³⁴⁵ Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. XXIII.

salvatió de la mia ànima, amén. Aquí se mostra qui fon lo auctor de la obra e a qui la volgué revelar” (f. 145^a).

5. ff. 149^b-151^a, Anònim, *Receptes alquímiques*.³⁴⁶

6. ff. 151^b-153^a, Anònim, *Versos sobre la composició de la pedra filosofal*.³⁴⁷

El manuscrit és l’obra d’un bibliòfil, cal·lígraf i impressor napolità, i denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador, que s’ha identificat amb Arnaldus Lishout de Brussel·les, que va viure en la segona meitat del segle XV.³⁴⁸ Segons les dates dels colofons que, tot i el títol del volum, abasten els anys 1473-1490, el manuscrit fou successivament ampliat per altres mans.³⁴⁹

³⁴⁶ Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. XXIII.

³⁴⁷ *Ibidem*.

³⁴⁸ Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. XXIII; Wilson, William Jerome (1936), *An alchemical manuscript*, pp. 220-405; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, Turnhout, Brepols (Typologie des Sources du Moyen Age, 32), pp. 109-119; Halleux, Robert (1981), “Les ouvrages alchimiques de Jean de Rupescissa”, dins *Histoire Littéraire de la France*, París, vol. 34, pp. 241-84; Calvet, Antoine (1990), “L’alchimie d’Arnaud de Villeneuve”, *“Terres Médiévales”*, pp. 21-34; Calvet, Antoine (1993), “Alchimie et Joachimisme dans les *Alchemica* pseudo-arnaldiens”, a ed. Margolin, Jean-Claude i Matton, Sylvain, *Alchimie et philosophie de la Renaissance, “Actes du Colloque International de Tours (4-7 déc. 1991)”*, París, Vrin, pp. 93-107; Calvet, Antoine (1995), “Les *Alchemica* d’Arnaud de Villeneuve à travers la tradition imprimée (XVIe-XVIIe siècles): questions bibliographiques”, dins Kahn, Didier i Matton, Sylvain, *Alchimie: art, histoire et mythes, “Actes du 1er Colloque International de la Société d’Étude de l’Histoire de l’Alchimie, Paris, Collège de France, 14-15-16 mars 1991”*, París-Milà, SÉHA-Archè, pp. 157-190; Bignami-Odier, Jeanne (1952), *Études sur Jean de Roquetaillade*, pp. 283; De Ricci, Seymour i Wilson, William Jerome (1935, 1937 i 1940), *Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada*, Nova York, The H. W. Wilson Company, vol. 2, pp. 1986-88; Wilson, William Jerome (1936), “An alchemical manuscript”, pp. 220-405; Wilson, William Jerome (1939), “Catalogue of Latin and Vernacular alchemical manuscripts in the United States and Canada”, *“Osiris”*, vol. 6, pp. 1-836; Fava-Bresciano (1911), *La stampa a Napoli nel XV secolo*, Leipzig, pp. 47-56. Reproducció digital a <https://open.library.upenn.edu/Data/0007/html/lehigh_codex_010.html> [consulta: 27/04/2023].

³⁴⁹ Wilson, W. J. (1936), “An Alchemical Manuscript”, pp. 220-405.

1. 8. Sankt Gallen (Suïssa), Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung, manuscrit 391 (*Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*)

És el manuscrit que hem pogut veure reproduït a la IMATGE XXXII, que conté una còpia del *Liber de secretis naturae seu de quinta essentia* pseudolul·lià, del segle XVI (ca. 1524); el text és escrit en llatí i en alemany i la còpia és obra d'un cert Johannes de Sancta Maria. El text va acompanyat de vint làmines en color que representen el procés alquímic de transformació dels metalls comuns en nobles. Un manuscrit produït per interessos erudits, que forma part d'un grup d'obres de contingut alquímic, propietat de Bartlome Schobinger (1500-1585), un ric comerciant, col·leccionista de llibres i regidor de la ciutat de Sankt Gallen, que va deixar les seves notes al manuscrit. Schobinger és considerat un promotor de l'alquímia i dels seus estudis, interès que complementava amb les seves activitats en el comerç dels metalls.

1. 9. Oxford, Corpus Christi College, manuscrit 244 (segle XV)

El manuscrit d'Oxford conté una versió “trilingüe” (llatina, de la família β , francesa anglonormanda i catalana) del *Testament* pseudolul·lià. John Kirkeby el va copiar el 1455, i Michela Pereira i Barbara Spaggiari el van editar en 1999. Hem parlat de John Kirkeby a la quarta part d'aquesta tesi, a l'apartat 1 (*El manuscrit d'Oxford copiat per John Kirkeby*) i a l'apartat 3 (*Un manuscrit d'ús erudit i un manuscrit de treball*) i n'hem proporcionat una reproducció que n'evidencia l'elegància a la imatge XIX. Com ja hem observat abans, aquest manuscrit denota uns interessos primordialment llibrescs per part del seu compilador.

CAPÍTOL 2. MISCEL·LÀNIES ALQUÍMIQUES D'ÚS PRÀCTIC

Les miscel·lànies alquímiques d'ús pràctic mostren moltes correccions i comentaris als marges, que sovint són força reduïts; podem trobar repeticions d'alguns conceptes, o passatges subratllats; també hi trobem moltes parts senyalades amb manetes i d'altres

maneres per cridar l'atenció del mateix compilador, que n'és l'usuari. En el text, hi trobem conceptes resumits, síntesis o salts de capítols sencers considerats inútils per a fins pràctics, o pàgines completes amb el text cancel·lat; més encara, als marges hi ha dibuixos, figures i esquemes aptes per a facilitar l'aprenentatge dels conceptes fonamentals; i de vegades fins i tot càlculs o receptes que no tenen, o sí que tenen, relació amb la matèria del manuscrit, que s'havien apuntat allí per practicitat.

En general, les miscel·lànies d'ús pràctic presenten tota una mena d'estratègies que podien ajudar a facilitar la ràpida consulta del text, i penso que, en conseqüència, han de ser objecte d'un estudi detallat, ja que ens diuen molt sobre els personatges implicats i llur coneixement de la matèria, i també sobre el seu context històric. La llengua de les anotacions, marginals i d'altres, ens aporta també importants informacions sobre el nivell formatiu del posseïdor/usuari, que sol ser un personatge de les elits o un membre de la burgesia que intentava millorar els seus coneixements i aconseguir així la promoció social; les notes afegides també ens indiquen quin vocabulari tècnic emprava l'usuari, i proporcionen tot d'informacions filològiques relacionades amb el procés de vernacularització del saber i amb la transmissió del manuscrit.³⁵⁰ No cal dir que les miscel·lànies d'ús pràctic no són luxoses pel que fa als materials, els colors, les caplletres, i tots aquells elements decoratius que, en canvi, eren emprats pels copistes professionals: en el cas dels manuscrits erudits, la part estètica és important, tant com el contingut, cosa que evidentment no passa en els manuscrits d'ús pràctic, on l'objectiu és només tenir a l'abast un text que sigui clar per al compilador/usuari, sense cap tipus de voluntat d'ostentació.

Per tot això, no s'ha de subestimar l'estudi dels manuscrits d'ús pràctic, com és el cas del manuscrit de Jaume Mas, ja que poden contenir informacions precioses i vinculades a la realitat i al context social de referència en el seu conjunt, que no trobem en els manuscrits de caire llibresc. En el decurs de la meva recerca i en l'estudi dels fons londinencs, he identificat nombrosos exemples de manuscrits d'ús pràctic, però en considero en detall només alguns, que poden constituir una mostra significativa per a una anàlisi comparativa. Tot seguit, examino algunes miscel·lànies alquímiques

³⁵⁰ Cifuentes Comamala, Lluís (2006), *La ciència en català*, p. 41.

datables als segles XV-XVII, que contenen obres alquímiques relacionades amb l'àrea occitanocatalana, és a dir, d'alquímia mèdica.

2. 1. París, Bibliothèque nationale de France, manuscrit Espagnol 289

Com sabem, el ms. Espagnol 289 de la Bibliothèque nationale de France, a París, objecte d'aquesta tesi, conté obres alquímiques pseudolul·lianes i pseudoarnaldianes; entre elles, el *Testament*, la *Cantilena* i els *Aforismes sobre l'alquímia* atribuïts a Ramon Llull, el *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal* atribuït a Arnau de Vilanova, i el *Llibre secret en filosofia* de Joan de Rocatalhada, a banda d'un gran nombre de fragments d'altres obres relacionades amb l'alquímia de l'elixir, o mèdica, d'àrea occitanocatalana.

Es tracta d'un manuscrit copiat en la primera meitat del segle XVI, de paper, en català, en un delicat estat de conservació; és titulat *Secrets de chymie en Espagnol*, un títol afegit pels bibliotecaris reials francesos del segle XVIII; presenta una enquadernació en pell bruna amb aigües a l'interior, i diversos folis són en blanc. El text és majoritàriament en tinta negra, però a les figures d'ascendent lul·lià s'utilitzen alguns colors, en concret el vermell i una mena de groc, amb l'intent, possiblement, de reproduir les característiques de l'antígraf, potser un manuscrit força més antic, no sabem de quina datació. De vegades, trobem els calderons i alguna rúbrica en vermell, i també alguna part subratllada en aquest mateix color, però sense cap criteri uniforme. Els dibuixos, en la mateixa tinta del text, representen esquemes exemplificatius o instruments i forns alquímics, és a dir, materials d'ús pràctic. Ja hem vist abans, a les IMATGES XVII (instruments i forns alquímics), XVIII (roda d'elements alquímics d'origen lul·lià), XXVII i XXVIII (esquemes, notes marginals, crides d'atenció, manetes, abundants en tot el manuscrit, i altres signes, com per exemple barres, que demostren un ús personal), XXXI (escala alquímica) i, finalment, XXXV (rúbrica del *Testament*), més dades sobre aquest manuscrit que no ens sembla útil repetir. Recordem que el gruix del volum va ser escrit per una mà humanística cursiva de la primera meitat del segle XVI, identificada amb la de Jaume Mas. Hi ha addicions menors d'altres mans coetànies, i una de més extensa, de finals del mateix segle, identificada amb la de Joan Josep Vela.

Ja hem vist que Jaume Mas va ser un empresari fargaire català i alquimista, que va viure a Bagà i a Sant Llorenç prop Bagà, on és documentat clarament en l'any 1549. Joan Josep Vela, en canvi, va ser un individu de l'entorn de l'arquebisbe de Tarragona Antoni Agustí (1517-1586), potser ell mateix també eclesiàstic i alquimista.

Finalment, per la presentació de la pàgina i l'aspecte general, i per les intervencions de l'usuari que conté, cal situar aquest manuscrit en el context de les fargues del Pirineu català, i en una època de difusió de l'alquímia entre sectors de la burgesia que no formaven part ben bé de l'oligarquia del país, però que tenien una certa disponibilitat econòmica, que els permetien aspirar a un paper diferent, amb més protagonisme social. És aquest exactament el cas de Jaume Mas i dels seus descendents metges.

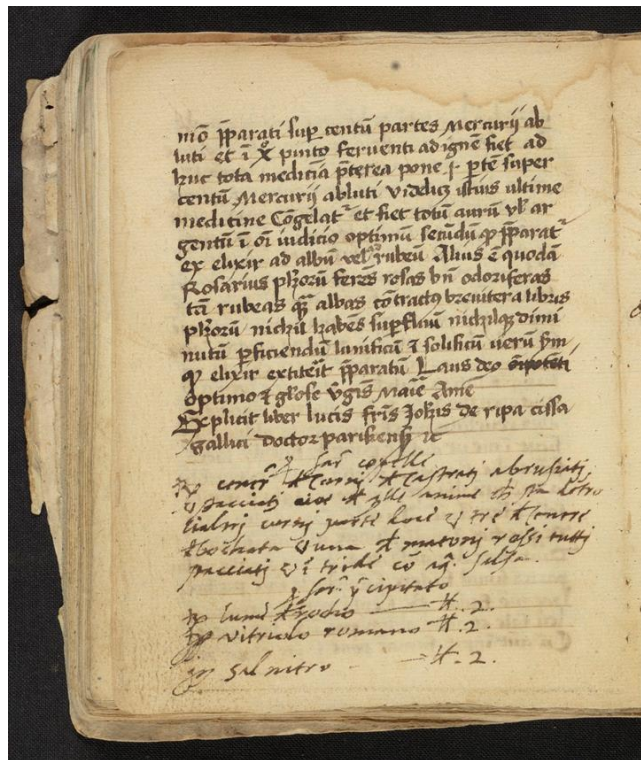
2. 2. Londres, British Library, manuscrit Sloane 419

Hem vist a la IMATGE XXV la reproducció d'un foli d'aquest manuscrit de la segona meitat del segle XV, que conté, entre d'altres obres alquímiques, una còpia de la segona i la tercera part del *Testamentum pseudolul·lià* de John Kirkeby i de la *Cantilena pseudolul·liana* en català. Es tracta d'un manuscrit en llatí i català, de paper, de 84 folis, i que presenta, en un sol color, figures de procediments alquímics. Sembla ser una còpia, no particularment acurada, destinada a un ús personal.

2. 3. Filadèlfia, Othmer Library, *Miscellany of Medical, Magical, and Alchemical Recipes* (out of catalogue)

Conservat en la seva enquadernació original de pergamí, aquest manuscrit de 57 folis va ser molt possiblement copiat en els anys 1520-1540 per un practicant d'alquímia, potser un frare franciscà que vivia amb la família Ubaldini d'Urbino, per al seu propi ús. El manuscrit, de fet, fins al 2016, es trobava a la col·lecció privada d'aquesta família italiana. Es tracta d'un manuscrit miscel·lani, en el seu conjunt molt interessant, ja que entre els continguts del que és un "llibre de secrets" escrit en italià en una lletra humanística cursiva (i catalogat sota el títol de *Miscellany of Medical,*

Magical, and Alchemical Recipes), hi ha una còpia d'un *Liber lucis* de Rocatalhada en llatí i en escriptura gòtica. Als folis en blanc d'abans i després del *Liber lucis* mans posteriors van copiar aquest receptari. El manuscrit també inclou una còpia de mans humanístiques del *Rosarius philosophorum* atribuït a Arnau de Vilanova, notes alquímiques i extractes de la *Turba philosophorum* de Giovanni Agostino Panteo, del *Voarchadumia contra alchimiam* atribuïda al Pseudo-Geber (Jābir ibn Hayyān), de la *Summa perfectionis magisterii* i del *Secretum secretorum* de Roger Bacon. En podem veure la reproducció de l'incipit del *Liber lucis* a la IMATGE XXI i, tot seguit, a la IMATGE XL l'èxPLICIT.

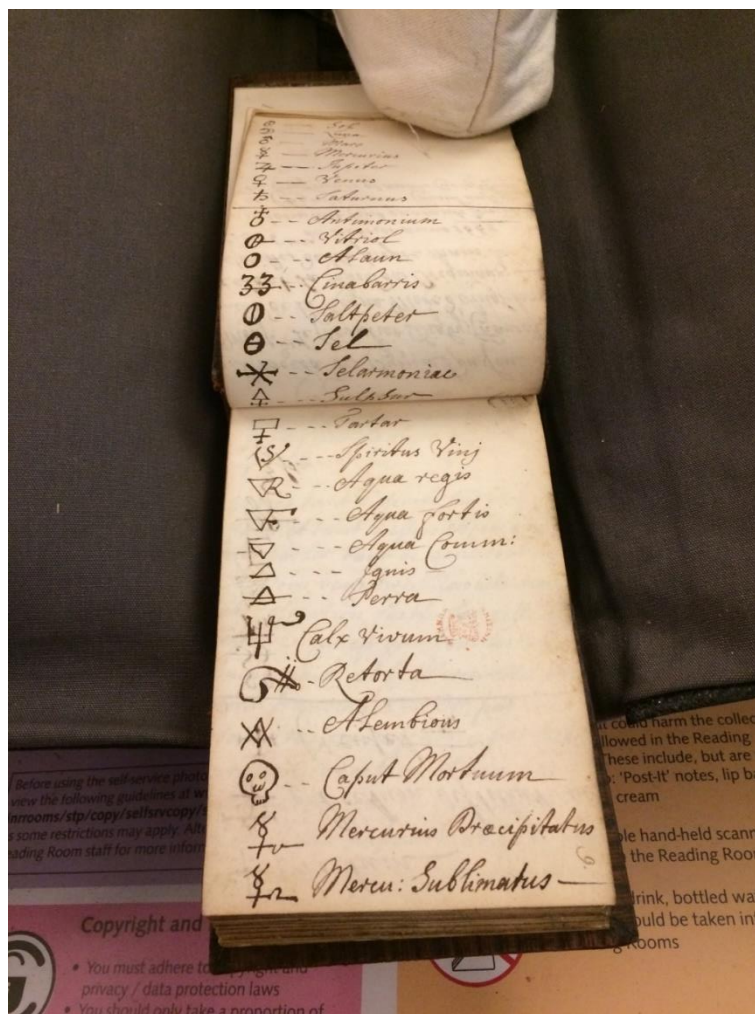

IMATGE XLI

ÈxPLICIT del *Liber lucis* de Joan de Rocatalhada, escrit en lletra gòtica, i continuació del receptari en italià, escrit en lletra humanística, que es va copiar als folis en blanc d'abans i després. El manuscrit és una còpia d'un practicant d'alquímia (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 14, f. 32^v).

2. 4. Londres, British Library, manuscrit Sloane 3387

El manuscrit de Londres, British Library, Sloane 3387, m'ha semblat un interessant testimoni d'ús personal; és un manuscrit petit en llatí, anglès, alemany, francès, italià i català; conté fragments pseudolul·lians, receptes mèdiques i alquímiques, processos i experiments que van des del segle XV fins al segle XVII; té operacions aritmètiques a la primera pàgina, com el manuscrit de París, i, entre les moltes pàgines blanques, imatges de planetes, i llistes de materials, com podem observar a la IMATGE XLI; no té colors, té algun dibuix més gran que els altres (en un foli més gran doblegat). La confecció del manuscrit va ser obra d'un cert Lully John.

IMATGE XLII

Imatge d'un altre testimoni d'un manuscrit alquímic per a ús pràctic personal, desordenat i fet d'anotacions diferents i fragmentàries, recollides sense cap cura. En els folis reproduïts aquí hi ha una llista dels símbols alquímics amb el seu significat (Londres, British Library, ms. Sloane 3387, ff. 5^v-6^r).

2. 5. Madrid, Biblioteca Nacional de España, manuscrit 7443

El manuscrit 7443 (òlim T. 284), de la primera meitat del segle XVI, conservat a la Biblioteca Nacional de España, conté obres alquímiques pseudolul·lianes; entre elles, als ff. 25^r, 32^r, 34^r i 35^r trobem una *Epistula* i el *Codicillus* en llatí; als folis 196^r-202^r trobem una obra en espanyol titulada *Siete proposiciones de Maestre Remón Lullio sobre la piedra filosofal llamada per los philósophos menos mundo*; i als ff. 202^v-

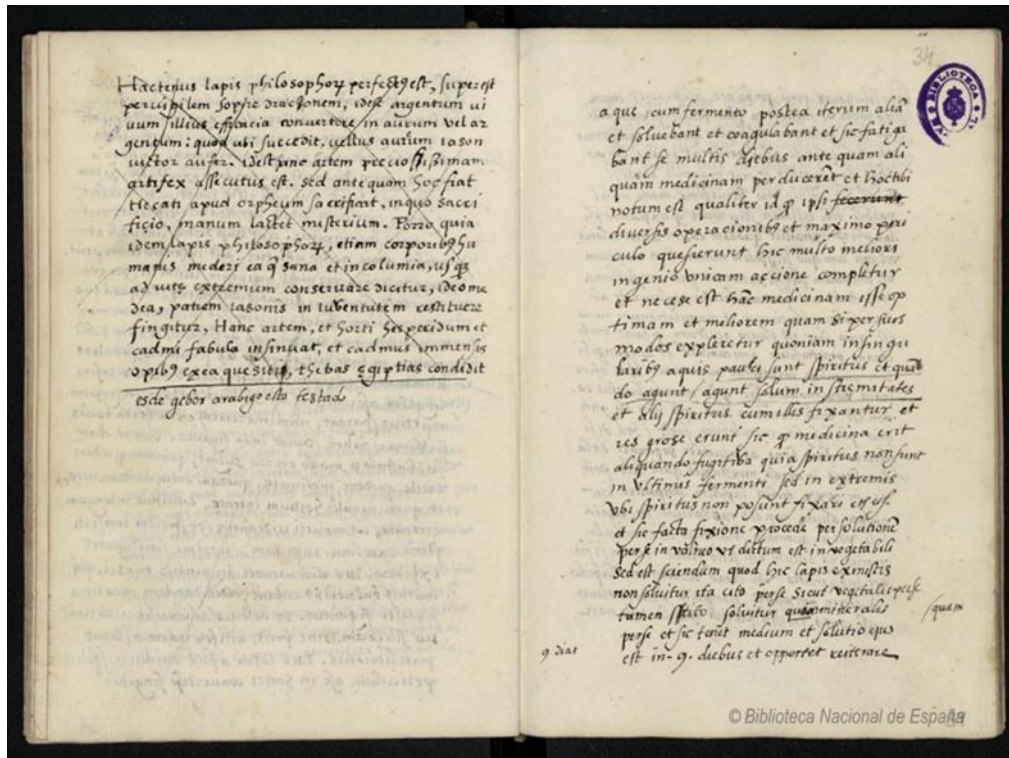
230^v, un fragment del *De secretis naturae liber*. Encara, als folis 131^r i 132^v, i ha l'obra que porta el títol de *Phoenix o Liber fenicis o de compositione lapidis philosophorum* de Jaume Lustrac, alquimista occitanocatalà esmentat abans, que va treballar al servei del rei Joan I i del seu successor Martí I l'Humà; també hi ha un recull de citacions extretes de la *Pretiosa margarita novella* de Pietro Bono de Ferrara, com ens diu el mateix copista en una nota. Als ff. 179^r-180^r hi ha una recepta anònima, que pertany al *Liber Hermetis de alchimia*, que podria ser valenciana d'origen; i hi ha també referències a la comarca del Vallès Oriental, en concret al poble de Caldes de Montbui.³⁵¹

El volum és copiat per una mà humanística, identificada com la d'un cavaller castellà, que tenia relacions amb la comarca i poble citat amb algunes persones (“Frai M[art]yn”, “madona Vilara”, “Obispo Jubi”). Aquest personatge es deia Manuel Franco de Guzmán (ca. 1530-1606), i sabem que va viure a Olmillos de Sasamón, a l'actual província de Burgos, vers els anys 1565-1575. També tenim notícia que el castell d'Olmillos de Sasamón, la joia més important de la localitat, va ser construït per Pedro de Cartagena (1388-1478), regidor de Burgos, però el 1446, per falta de descendència masculina, el *mayorazgo* i els seus béns van passar a la casa dels Franco de Guzmán. Hi ha notes alquímiques d'una mà posterior, del segle XVII.

Es tracta d'una miscel·lània en paper, amb una enquadernació deteriorada en pell, i alguns folis deixats en blanc; és escrita en llatí i en espanyol, no hi ha rúbriques i l'únic color de tinta utilitzat en tot el manuscrit és el negre. La barreja lingüística de llatí i vulgar és un tret freqüent en els textos científics de la Baixa Edat Medieval i manifesta l'equivalència substancial dels dos codis lingüístics en aquesta àrea.³⁵² Hi ha algun dibuix molt rudimentari: als ff. 14^v-15^r, per exemple, n'hi ha un, fet a ploma, que representa una roca amb vegetació que sura sobre les aigües. En una recepta en espanyol atribuïda a Roger Bacon hi ha un salt i una nota que indica on es troba la continuació, darrere: “este capítulo està atrás ocho fojas” (ff. 63^v-64^r).

³⁵¹ Rodríguez Guerrero, José (2002-2007), “El manuscrito 7443 de la Biblioteca Nacional de España: identificación de su origen, autor y contenidos”, *Azogue*, vol. 5, pp. 57-59; Luanco, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España*, vol.1, pp. 161-170.

³⁵² Pereira-Spaggiari (1999), *Il “Testamentum”*, p. XXIV; Voigts, L. (1996), “What's the Word?”, *Speculum*, vol. 71, pp. 813-826.

IMATGE XLIII

Manuscrit humanístic pseudolul·lià, en llatí i en espanyol, del segle XVI, amb parts esborrades de manera rudimentària, parts subratllades i notes, tot en un únic color de tinta, el negre. El copista va ser Manuel Franco de Guzman, un cavaller castellà, que tenia relacions amb Catalunya (Madrid, Biblioteca Nacional de España, manuscrit 7443, ff. 33^v, 34^r).

2. 6. Filadèlfia, Othmer Library, manuscrit 2

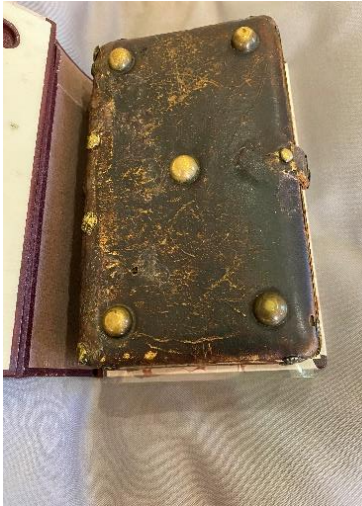
És una important miscel·lània alquímica en pergami, de 145 x 81 mm, escrita per dos copistes en lletra humanística cursiva, en italià i en llatí, amb dibuixos d'aparells alquímics. Conté més de seixanta receptes d'alquímia pràctica i algunes parts d'alquímia teòrica. El manuscrit va ser copiat a Itàlia, probablement al nord de la península, molt possiblement al tercer quart del segle XV, cap a 1450-1475, segons l'evidència de l'escriptura. Cal destacar que almenys una part del manuscrit és un palimpsest (copiat en un pergami utilitzat prèviament, amb l'escriptura inferior original raspada i/o esborrada amb aigua). Hi ha traces discernibles d'una escriptura gòtica cursiva anterior als ff.48^v-52^v, 66, 67, 73v-74. El manuscrit també té signes d'un ús

intensiu, sobretot en els folis que contenen receptes pràctiques, que estan notablement bruts.

A l'inici del manuscrit trobem un passatge del *De confectione veri lapidis* de Joan de Rocatalhada i l'advertència que la recerca alquímica no s'ha de seguir per un desig de béns temporals. Aquesta recepta expressa també la creença del frare en l'alquímia com a cura dels mals de la societat cristiana. Entre les receptes destaco la destinada a millorar la memòria i l'intel·lecte, d'un cert germà Robert, un altre frare franciscà. El text posterior inclou una sèrie de receptes pràctiques i procediments per sublimar el mercuri, fer alcohol, etc., així com diversos passatges filosòfics més d'alquímia mèdica.

Aquesta miscel·lània alquímica reflecteix les activitats d'un alquimista del segle XV i el seu format suggereix que va ser utilitzat per a una consulta ràpida i continuada. És, de fet, un volum petit, de format oblong, com els llibres de comptes, i ben protegit per una robusta enquadernació de taules de fusta recobertes de pell amb reforços metàl·lics; a més, porta molts signes d'haver tingut un ús intensiu, i, com hem dit, està especialment brut a la secció que conté receptes pràctiques.³⁵³

³⁵³ DeVun, Leah (2009), *Prophecy, Alchemy, and the End of Time: John of Rupescissa in the Late Middle Age*, Nova York; Wilson, William Jerome (1939), "Catalogue of Latin and Vernacular Alchemical Manuscripts in the United States", *Osiris*, 6, pp. 1-836, no. 3, pp. 30-39; Principe, Lawrence i Light, Laura (2013), *Alchemy*, Les Enluminieres, Sandra Hindman ed., Nova York, Chicago, París, pp. 10-11. Reproducció digital a <<https://digital.sciencehistory.org/works/3ara09u>> [consulta: 27/04/2023].

IMATGE XLIV

Coberta de pell amb reforços metàl·lics d'un manuscrit d'ús pràctic del segle XV (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 2).

IMATGE XLV

Inici del mateix manuscrit amb un passatge del *De confectione veri lapidis* de Johannes de Rupescissa (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 2, f. 1^r).

IMATGE XLVI

Dibuix a pàgina completa d'instruments alquímics (recipients per la sublimació i un forn), que reflecteixen les activitats d'un alquimista del segle XV (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 2, f. 41^r).

CAPÍTOL 3. ELS RECEPTARIS MÈDICS EN VULGAR

3. 1. Els receptaris mèdics i tècnics

En un article fonamental per a la comprensió del gènere que actualment anomenem “receptari” (mèdic) i que es va desenvolupar durant les èpoques medieval i moderna, es diu que, tècnicament, un receptari és un llibre de registre de les receptes de medicina que, prescrites pels metges, elabora i expedeix l'apotecari. No és una eina terapèutica sinó que té com a objectiu el constituir una garantia de la correcta activitat dels apotecaris i dels metges. Modernament ha estat anomenat ‘llibre receptari’ i avui en dia ha estat substituït per recursos informàtics. Per extensió, i només en l'actualitat, el mot

designa qualsevol col·lecció de receptes, mèdiques o no. Per a la gent dels últims segles de l'Edat Mitjana i els primers de l'Edat Moderna, un "receptari" era, doncs, un llibre tècnic per a la gestió dels obradors dels apotecaris i dels metges en el qual es registraven les receptes que s'hi anaven elaborant i expedit.

Avui utilitzem la paraula "receptari" per fer referència a una eina que era utilitzada a l'època, d'una banda, com a vademècum d'un metge pràctic extrauniversitari (cirurgià o barber), i de l'altra, com a registre escrit per garantir l'autoajuda mèdica a l'àmbit domèstic. Es tractava de reculls miscel·lanis formats per obres de diverses disciplines, medicina, alquímia, però també cuina o d'altres, que bàsicament tenien l'estructura d'una col·lecció de receptes, però també podien incloure obretes breus. Aquest gènere, no únicament escrit en llengua vulgar però sí amb una forta penetració de la llengua vulgar, tenint en compte l'àmbit extrauniversitari en el qual té l'origen i per al qual és ideat, constitueix el gènere més important d'una "medicina vernacle", dita així per haver estat concebuda per laics i destinada a ser emprada per laics (entesos com a no clergues i, més en general, com a no aculturats en el llatí). El gènere sovint té no poques infiltracions alquímiques.³⁵⁴

Alguns receptaris amb una forta presència de receptes mèdiques tenen també un gran nombre de receptes per a finalitats tècniques (pintura, colors i procediments tècnics diversos). Aquests receptaris s'apropen al que es coneixerà, a l'època moderna, com a "llibre de secrets".³⁵⁵

³⁵⁴ Cifuentes Comamala, Lluís (2016), "El receptari mèdic baixmedieval i renaixentista: un gènere vernacle", dins: BADIA, Lola - CIFUENTES, Lluís – MARTÍ CASTELLÀ, Sadurní - PUJOL, Josep (eds.), *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*, Barcelona, PAM: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 210), pp. 103-160.

³⁵⁵ Vegeu un catàleg de receptaris tècnics a Pomaro, Gabriella (1991), *I ricettari del fondo Palatino della Biblioteca nazionale centrale di Firenze: inventario*, Florència-Milà, Giunta regionale toscana-Bibliografica. Per a la complexitat d'aquestes fonts i les metodologies de recerca, vegeu Córdoba de la Llave, Ricardo (2022), "Interdisciplinary exploration of medieval technical manuscripts from the Iberian Peninsula", *Journal of Medieval Iberian Studies*, 14/1, pp. 96-108. Per als "llibres de secrets", Eamon, William (1994), *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*, Princeton, Princeton University Press.

3. 2. Receptaris tècnics d'ús pràctic i infiltracions alquímiques

Destaco aquí, amb un exemple tret del meu treball final de màster, com alguns aspectes de l'alquímia, l'astrologia i la màgia medievals afecten els “receptaris mèdics” de l'Edat Moderna a l'Europa occidental.

3. 2. 1. Udine, Biblioteca Civica Vincenzo Joppi, Fons Joppi, manuscrit 718, i testimonis catalans

El manuscrit 718 del Fons Joppi de la Biblioteca Civica Vincenzo Joppi d'Udine, a la regió del Friül-Venècia Júlia (nord-est d'Itàlia), és el manuscrit que vaig estudiar i editar parcialment al meu treball final de màster,³⁵⁶ del qual n'hi ha ara una còpia digital a l'arxiu del grup de recerca *Sciència.cat*.

La Biblioteca Joppi d'Udine es troba a Palau Dragoni Bartolini de la ciutat. Aquesta biblioteca és la més important de la província, però no la més antiga, que és la magnífica biblioteca Guarneriana de San Daniele del Friuli, digna d'esment per la preciositat dels manuscrits que conté, alguns dels quals es poden consultar en línia.³⁵⁷

El manuscrit 718 es remunta al segle XVII i és anònim, escrit en llatí i vulgar, un vulgar que denota indubtablement una pertinença regional, ja que sobre una base lingüística vèneta mescla paraules del friülà i de la llengua “schiava” (eslava, és a dir, eslovè). És un còdex de paper, en quart, en un discret estat de conservació. Conté un calendari perpetu i una gran quantitat de receptes de temes diversos, mediques, domèstiques, per a la preparació de pintures, colors, tècniques de dibuix, culinàries, etc., que hi són recollides sense cap ordre particular.

D'aquest receptari, em sembla significativa, per profunditzar en el futur les recerques sobre el rol de les dones en l'alquímia,³⁵⁸ la cita que trobem a la recepta XXVIII, f. 12^r,

³⁵⁶ Buosi Moncunill, Stefania (2005), *Notizie da un ricettario antico della biblioteca civica di Udine: edizione e commento*, Tesi di laurea magistrale de la Università degli Studi di Trieste.

³⁵⁷ Biblioteca guarneriana: <<http://www.guarneriana.it/>>.

³⁵⁸ Pereira, Michela (2017), *Ildegarda di Bingen*, pp. 175; Von Trotta, Margarethe (2009), *Vision*, pel·lícula sobre la primera part de la vida d'Hildegarda von de Bingen.

d'una obra que porta per títol *La chimica caritatevole e facile*: “En libro deto *La chimica caritatevole e facile*, stampato a Venetia l'anno 1682 appresso Pontio Bernardon”. Es tractaria del discutit llibre de la química i alquimista francesa Marie Meurdrac (1610-1680), titulat *La Chymie charitable et facile, en faveur des dames*, un obra traduïda en diverses llengües, a més de l'italià. Efectivament, n'hem trobat, a la Biblioteca Marciana de Venècia, una edició del 1682 que va ser publicada a Venècia per Pontio Bernardon: Marie Meurdrac, *La chimica caritatevole e facile in favor delle dame scritto in francese dalla Sig. Donna Anna Altieri Colonna, principessa di Carbognano & c.*, 12°, Venetia, appresso Pontio Bernardon all'Insegna del Tempo, 1682.

El manuscrit també conté un exemple de màgia astrològica, semblant al que he pogut observar dibuixat a la Torre de Londres, del que he parlat en la part introductiva, i que es pot veure a la IMATGE VI.

Més enllà d'aquestes infiltracions d'alquímia i màgia astrològica, que hem pogut constatar en aquest receptari mèdic i que hem mostrat comentant la IMATGE VII, podem destacar la presència al manuscrit de receptes sobre aigües medicinals que, tenen la forma d'una medicina-elixir que allarga la vida, és a dir, d'una medicina del cos i de l'ànima, a banda de tenir d'altres propietats terapèutiques. Igualment, hi trobem receptes que fan referència a procediments alquímics, com el bany maria. Era, d'altra banda, típic de la tradició dels receptaris mèdics, recollir una mica de tot, segons els interessos del compilador, que es revela un compilador curiós:

“Questo rimedio rinova le forze, fa buon spirito, netta le macchie della cute, fortifica i spiriti vitali, nel loro naturale restituire la vista, e la conserva, allonga la vita, è eccelente per lo stomaco, e per il petto fregandovese sopra” (Recepta XXIII “Acqua de la reina d'Ongaria”).

“Acqua vita celeste si fa come segue: Piglia acqua vita finissima libra una, sale di vino onze una, et fatte circolare per 40 giorni col sigillo d'Hermete, che piglierà colore et odore buonissimo, et conservali in vase turato benissimo” (Recepta LXXXIII. 1 “Acqua vita celeste come si fa”).

“La destilazione del vino deve farsi a bagno maria entro vasi di vetro, perche havendo il vino molti spiriti, et abbondando il vitriolo, non può esser posto in vaso alcuno di metallo o di terra vernicato

senza che si alteri lo stesso vaso, o che ne rimanghi egli stesso alterato, tanto è grande la simpatia che questi ha coi metalli, ciò che notò un filosofo che proibisce il far il sale di tartaro entro vaso di vetro alcuno di vernicato né di metallo, onde deve farsi in vaso di vetro” (Recepta XIV. 1 “La destilatione del vino”).

“Pigliarete sei pinte o boccali d’eccelesimo vino, e lo porette in una cucurbita e lo coprirete col capitello al suo recipiente, il tutto ben butado e distillate a bagno a fuoco suave, e quando haveate già una pinta di distilato cangiate il recipiente per tirare le flamme che resteranno nel vostro vaso, et all’hor che vedrete che principiarano a mostrarsi delle credini, levasi ciò che sarà nel vostro recipiente e rimetetelo; fatte bollir il bagno e si distillarà in acceto che sarà perfetto che voi retificarete per renderlo piú forte”.

Al final de la darrera recepta es diu que: “con questo si fa l’aqua della regione d’Ongaria”³⁵⁹ (Recepta XIV. 2 “La destilatione del vino”).

Continguts com aquests són habituals també als receptaris mèdics catalans. Destaquen les aigües alquímiques presents al manuscrit de Ravenna, Biblioteca Classense, 215 (s. XV), estudiat i parcialment editat per Clàudia Lemme.³⁶⁰ Sobre l’ús pràctic d’aquestes aigües alquímiques, es coneix el cas de la confegida per intentar guarir els còlics nefrítics del rei d’Aragó Ferran I el d’Antequera (1417).³⁶¹

3. 2. 2. Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1

En la meua temporada de recerca a Estats Units he pogut centrar la meua atenció en un altre receptari conservat a la biblioteca Othmer. Es tracta d’un receptari en paper de 210 x 150 mm, de 101 folis, amb el text a dues columnes de 30 línies, , escrit en llatí i originari del nord-est d’Itàlia, possiblement de Bèrgam, Milà, Pavia o Como, datable als

³⁵⁹ Buosi Moncunill, Stefania (2005), *Notizie da un ricettario antico*, pp. 108.

³⁶⁰ *Sciència.cat DB ms66* < <https://www.sciencia.cat/scienciadat-db?ms=66> > [consulta: 28/02/2022]; Lemme, Clàudia (2022), *Il ricettario del ms. 215 della Biblioteca Classense di Ravenna (ff. 93r-156v): edizione, commento linguistico e glossario*, Alessandria, Edizioni dell’Orso.

³⁶¹ Muntaner i Bujosa, Joan (1970), “Un agua medicinal prodigiosa para el rey de Aragón (1417)”, dins *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Mallorca, 25 septiembre-2 octubre 1955): actas y comunicaciones*, Barcelona, Diputación Provincial de Baleares, vol. 2, pp. 417-428.

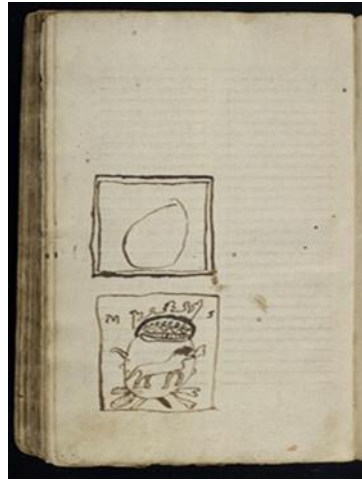
anys 1425-1450. A la portada del manuscrit hi ha una data, el 22 de desembre de 1438, que podria ser la data en la que es va acabar de copiar i suggereix que la confecció del manuscrit podria haver començat abans. Les tintes utilitzades en tot el manuscrit són la negra per al text i el vermell per a les caplletres, els calderons i les xifres àrabs que numeren les receptes. L'escriptura és una acurada humanística cursiva.³⁶²

³⁶² Descripció i accés a la reproducció digital a <<https://othmerlib.sciencehistory.org/record=b1086852~S6>> [consulta: 27/04/2023].

IMATGE XLVII

Coberta (original) del manuscrit, reforçada amb 437 claus que formen un estel inscrit en un cercle (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1).

IMATGE XLVIII

Dibuix que representa un recipient rodó sobre el foc, coronat, amb un animal a l'interior i amb les lletres “M” i “S” a cada costat de la part superior (costat esquerre i dret de la corona), i un altre dibuix més amunt, aparentment inacabat (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1, f. 90^v).

IMATGE XLIX

Dibuix que representa un home amb un nas llarg, una roda amb lletres a la panxa i dos braços aixecats. Sobre el seu cap i sobre els braços hi ha les paraules (d'esquerra a dreta) “Madalena”, “Iouano”, “Iouana” (Filadèlfia, Othmer Library, ms. 1, f. 102^r).

En el seu conjunt, es tracta d'una col·lecció de receptes diverses i ben organitzada, amb més de 520 receptes diferents sobre temes que van des de l'alquímia, amb seccions força extenses, i la medicina, per exemple sobre les malalties dels ulls, fins a solucions per problemes domèstics corrents. Hi ha un breu diàleg entre l'autor, que parla en primera persona, i “frater Aegidius” (Gil de Roma, eremita agustí, deixeble de Tomàs d'Aquino i professor de teologia de la Universitat de París, que va viure entre 1243 i 1316) sobre la transmutació dels metalls. Hi ha moltes receptes sobre el treball dels metalls —sempre en estricta relació amb l'alquímia—, així com receptes mèdiques, tant per a humans com per a animals, sobre problemes casolans, la tintoreria, la cosmètica, l'agricultura i la vinificació; la majoria no han estat editades i tampoc

existeix molta bibliografia sobre aquest tema, així que pot ser una altra via de treball per al futur. El manuscrit no inclou addicions o correccions marginals al contingut de les receptes, però la brutícia i altres signes d'ús suggereixen que es va fer servir per a un ús pràctic. A més, el recull va ser dissenyat des del principi per ser utilitzat, com es pot comprovar per l'extens índex alfabètic de matèries que conté. Les seccions numerades varien molt en longitud; en alguns casos, un número representa només una única recepta, a vegades breu, però en molts d'altres, una secció numerada inclou nombroses receptes relacionades amb el mateix tema.³⁶³

Va pertànyer a un cert Antonio “il Gual”;³⁶⁴ les seves notes de possessió, del segle XVII o principis del XVIII, són als ff. 102^v i 103^v.

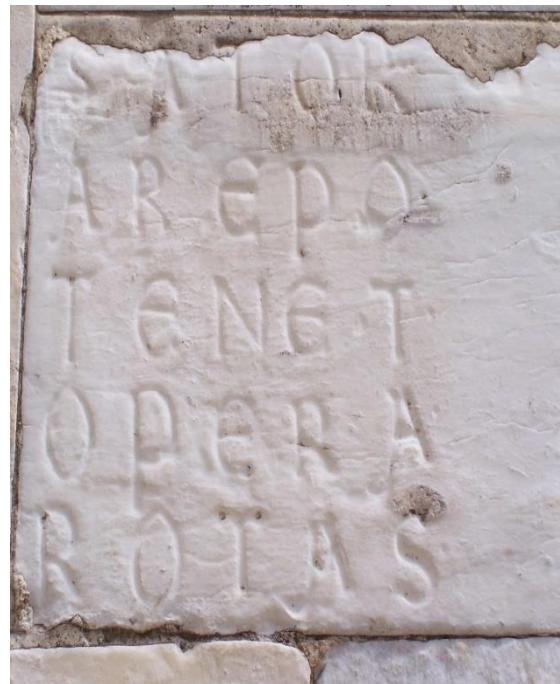
³⁶³ Eamon, William (2011) “how to Read a Book of Secrets”, dins Leong, Elaine Y. T. I Rankin, Alisha M. (ed.), *Secrets and Knowledge in Medicine And Science, 1500-1800*, Farnham, Surrey; Halleux, Robert (1989), “Recettes d'artisan, recettes d'alchimiste”, dins Jansen-Sieben, R., *Les “artes mechanicae” en Europe médiévale*, Brus·seles; Principe, Lawrence i Light, Laura (2013), *Alchemy*, Les Enluminieres, Sandra Hindman ed., Nova York, Chicago, París, pp. 8-9.

³⁶⁴ Tot i que no hi ha rastres de cap vinculació del manuscrit amb l'àmbit cultural català, l'emigració de catalans al nord d'Itàlia (sobretot després de la conquesta de Nàpols i de l'accés dels Borja al soli pontifici), que s'hi van instal·lar i tenir descendència, va ser un fet destacable. En aquest sentit, el cognom català Gual en podria ser un indici.

IMATGE L

Nota de possessió del manuscrit pertangut a Antonio “il Gual” amb un quadrat màgic semblant al que he pogut observar a la catedral de Siena (Filadèlfia, Othmer Library, 1, f. 102v).

IMATGE LI

El quadrat màgic de la catedral de Siena, la creu central del qual, centrada sobre la lletra “N”, significa que la catedral “aguanta” contra les forces del mal. Aquesta inscripció boustrophedica pot significar: “El sembrador -és a dir, Crist- a l’arada -és a dir, a través de la creació -amb la seva obra -és a dir, amb el poder diví- regula les rodes del cel i del temps”.

CONCLUSIONS

Resumeixo a continuació els principals objectius assolits amb l'edició parcial i l'estudi del manuscrit Espanyol 289 de la Bibliothèque nationale de France, a París, que fins ara no havia estat objecte de cap anàlisi detallada i que ens ha aportat nombrosos elements de gran interès. La Filologia catalana m'ha donat l'oportunitat de poder viatjar en el temps i de contribuir al coneixement d'una llengua i d'una cultura que també em pertanyen. L'alquímia és un coneixement secret o que transmet secrets, i per això ocupar-se de textos alquímics és complex i s'ha d'adoptar molta prudència. La còpia de Jaume Mas ens revela aquest coneixement ocult, i per fer-ho utilitza una llengua vulgar, la seva llengua materna i habitual, el català.

PRIMER

Aquesta tesi doctoral, la primera que es fa en català sobre textos alquímics en català, confirma que el *Testamentum*, l'obra més antiga i important del *corpus* alquímic pseudolul·lià, va ser escrit en llatí, a Londres, en els anys 1330-1332 per un anònim d'origen català amb formació mèdica i anomenat per Michela Pereira *Magister Testamenti*. Hi ha una hipòtesi del 1994, a càrrec de Raphael Patai, d'identificació del Pseudo-Llull amb Ramon de Tàrraga, un jueu convers català de l'orde dels dominicans, però encara no tenim prou elements per confirmar-la. Tot i l'acord amb el lloc, la llengua i la data de producció del text original de l'obra, la tesi planteja que, molt poc després de la redacció original llatina, amb una tradició molt complexa, es produí, en la primera meitat del segle XIV, concretament vers els anys 1332-1340, una única traducció catalana del *Testamentum*, també anònima, però possiblement obra del mateix *Magister Testamenti*.

SEGON

Aquesta traducció catalana anònima es conserva en dues versions amb característiques diferents: el manuscrit d'Oxford, Corpus Christi College, 244, editat integralment i magníficament per Michela Pereira i Barbara Spaggiari el 1999, i el manuscrit de París, BnF, Espanyol 289, editat parcialment en l'apartat corresponent d'aquesta tesi doctoral. Efectivament, la versió de París té errors conjuntius amb la versió d'Oxford i totes dues

versions tenen errors de còpia, que palesen la tasca efectiva de copista, i no de nou traductor, de Jaume Mas. La suposada nova traducció de Jaume Mas no seria, doncs, tal cosa, sinó una còpia de la mateixa traducció antiga editada per Pereira i Spaggiari — “traslladar”, que és el verb que empra per definir la seva tasca, significa, en català antic, tant “traduir” com “copiar”—, i per tant cal eliminar Jaume Mas de les històries de la traducció catalana.

TERCER

S’ha acarat la copia de Jaume Mas amb algunes altres, de la mateixa època, de característiques similars, és a dir, copies de treball d’alquimistes pràctics en llengua vernacla o que combinin llengua vulgar i llatí. Aquesta comparació ha apuntat a comprendre la unitat original de la cultura europea, a saber enquadrar les diferències individuals dins d’aquesta, a verificar com l’alquímia es va infiltrar en textos d’àmbit aparentment distant, com la farmacologia, i els va donar forma, i, més en concret, a constatar quins eren els interessos textuais més pràctics d’un alquimista vernacle. També he detectat diferències entre manuscrits alquímics d’ús erudit o llibresc, com és el cas del manuscrit d’Oxford, i manuscrits alquímics de treball, com és el cas del manuscrit de París, i he observat com l’alquímia s’infiltra en textos aparentment distants com els de medicina o farmacologia.

El manuscrit d’Oxford de fet presenta una còpia trilingüe del *Testamentum*, de caràcter erudit i orientada a facilitar la comprensió del text de l’obra, acabada pel canonge anglès John Kirkeby el 1455. En aquesta còpia, Kirkeby combina una versió del text original llatí, la traducció catalana esmentada i fragments d’una traducció al francès anglonormand que segurament mancaven o no li van semblar satisfactoris als manuscrits que va tenir a l’abast, però que no sempre són absents de la còpia de Mas.

El manuscrit de París, integralment en català, de caràcter pràctic, va ser copiat per l’empresari fargaire i alquimista català Jaume Mas en la primera meitat del segle XVI. Conté fragments en català que manquen o apareixen en francès al manuscrit d’Oxford, i la traducció integral al català de l’escriptura secreta, absent a la versió de Kirkeby. També he de destacar la presència d’onze *Notes* explicatives de la mà i l’autoria de Jaume Mas, copiades abans de la còpia catalana completa del *Testamentum*.

QUART

Les editores del manuscrit d'Oxford coneixien l'existència del manuscrit de París, però sent aquest del segle XVI, van concloure, de manera provisional i després d'un examen superficial, que possiblement contenia una altra traducció catalana del *Testamentum*, més moderna i d'una qualitat inferior, a càrrec d'un desconegut Jaume Mas. Aquesta tesi doctoral ens ha permès l'estudi aprofundit del manuscrit de París, que mai havia estat efectuada, i de revalorar la còpia catalana de Jaume Mas, que havia estat descartada i que, en canvi, ha proporcionat molts elements de gran interès. La còpia cincentista de Jaume Mas modernitza la llengua de l'original i també els numerals, que passen de romans a aràbics, i s'hi detecta un coneixement superficial del llatí, que evidencia una formació no acadèmica ni eclesiàstica en Jaume Mas, que era un laic en el sentit cultural del terme —i aquests van ser els elements que possiblement van enganyar les editores del manuscrit d'Oxford—, però s'ha d'observar que, al mateix temps, té rastres del model de llengua escrita de la primera meitat del segle XIV, la *scripta* librària catalana primitiva que, juntament amb altres dades, reforça la hipòtesi de la existència d'una única traducció catalana antiga. A més a més, el manuscrit de París, transmet un text més lliure d'errors que el proporcionat per l'anglès, que sovint no reconeix el català. El manuscrit de Jaume Mas, doncs, no és una còpia de qualitat inferior respecte al manuscrit d'Oxford, ans al contrari. Aquesta tesi doctoral demostra que és un testimoni de gran valor per a un coneixement més complet de la traducció catalana medieval del *Testament* alquímic pseudolul·lià, i, també, per estudiar l'activitat d'un alquimista, les eines textuais que emprava i, més en general, la pràctica de l'alquímia en llengua vulgar i la difusió dels textos alquímics en vulgar, concretament en terres catalanes a la primera meitat del segle XVI.

CINQUÈ

Jaume Mas té ara un perfil ben definit: és un personatge documentat el 1549, membre de la burgesia local de Bagà, amb interessos empresarials en la mineria i les fargues, i amb un fill i un net que van ser metges, que exercien a Manresa i a Barcelona en els segles XVI i XVII. Es tractava d'un individu que, tot i tenir un coneixement superficial del llatí, que evidencia una formació no acadèmica ni clerical, aclareix o comenta

alguns passatges alquímics de manera puntual, demostrant ser un alquimista, entès en la matèria.

SISÈ

He constatat l'existència d'una escola d'alquimistes a l'àrea occitanocatalana al servei de les elits però no únicament, com testimonia el mateix fargaire-alquimista Jaume Mas i els alquimistes catalans o occitans documentats.

SETÈ

A partir dels testimonis lèxics del manuscrit, hem començat l'elaboració d'un vocabulari alquímic en català antic, que era gairebé del tot desconegut fins ara i absent dels diccionaris històrics de la llengua catalana.

CONCLUSIONI

Riassumo di seguito i principali obiettivi raggiunti con l'edizione parziale e lo studio del manuscritto Espagnol 289 della Bibliothèque nationale de France, a Parigi, che fino ad ora non era stato oggetto di alcuna analisi dettagliata e che ci ha portato numerosi elementi di grande interesse. La Filologia Catalana mi ha dato l'opportunità di viaggiare nel tempo e di contribuire alla conoscenza di una lingua e di una cultura che mi appartengono. L'alchimia è un sapere segreto o che trasmette segreti; per questo occuparsi di testi alchemici è complesso e si deve adottare molta prudenza. La copia di Jaume Mas ci rivela questa conoscenza occulta e, per farlo, utilizza una lingua volgare, la sua lingua materna, il catalano.

PRIMO

Questa tesi dottorale, la prima che si fa in catalano, su testi alchemici catalani, conferma che il *Testamentum*, l'opera più importante del *corpus* alchemico pseudolulliano, è stata scritta in latino, a Londra, negli anni 1330-1332 da un autore ancora anonimo, di origine catalana e di formazione medica, conosciuto come *Magister Testamenti*, sulla base dello studio di Michela Pereira. Esiste un'ipotesi del 1994, a carico di Raphael Patai, di

identificazione di questo *Magister* con Ramon de Tàrrega, un ebreo converso catalano, dell'ordine dei domenicani, però non abbiamo ancora abbastanza elementi per confermarla. Nonostante la condivisione del luogo, della lingua e della data di produzione dell'opera, la tesi argomenta, subito dopo la redazione originale latina, con una tradizione molto complessa, si produsse, nella prima metà del secolo XIV, intorno agli anni 1332-1340, un'unica versione catalana del *Testamentum*, sempre anonima, ma con grande possibilità opera del *Magister Testamenti*.

SECONDO

La stessa traduzione anonima si conserva in due copie con caratteristiche diverse: il manoscritto di Parigi, BnF Espagnol, 289, editato parzialmente nella parte corrispondente di questa tesi e il manoscritto di Oxford, Corpus Christi College, 244, totalmente e magnificamente editato da Michela Pereira e Barbara Spaggiari nel 1999.

Effettivamente, la versione di Parigi presenta errori congiuntivi con la versione di Oxford e entrambe le versioni presentano errori di copia, che evidenziano il ruolo effettivo di Jaume Mas che era di copista, e non di traduttore. La supposta traduzione di Jaume Mas non sarebbe dunque tale, ma sarebbe una copia di una traduzione più antica, la stessa edita da Pereira e Spaggiari —“traslladar”, che è il verbo che impiega per definire il suo ruolo, significa infatti, in catalano antico, tanto “tradurre” come “copiare”—, per questa ragione dobbiamo cancellare Jaume Mas dalle Storie della Traduzione catalana.

TERZO

La copia di Jaume Mas è stata confrontata con altre, dello stesso periodo, con caratteristiche simili, cioè copie di alchimisti pratici in volgare o che uniscono la lingua volgare e il latino. Questo confronto ha avuto lo scopo di comprendere l'unità originaria della cultura europea, di saper inquadrare le singole differenze al suo interno, di verificare come l'alchimia si sia infiltrata nei testi farmacologici, dando loro forma, e di accertare quali fossero gli interessi testuali più pratici di un alchimista che usava il volgare. Ho anche rilevato differenze tra manoscritti alchemici di uso accademico o libresco, come il manoscritto di Oxford, e manoscritti alchemici volti all'attività pratica, come il manoscritto di Parigi. Il manoscritto di Oxford presenta infatti una copia

trilingue del *Testamentum*, di carattere erudito, e volta a facilitare la comprensione del testo dell'opera; essa è stata redatta dal canonico inglese John Kirkeby nel 1455. In questa copia, Kirkeby unisce una versione del testo latino originale, la citata traduzione catalana e frammenti di una traduzione in francese anglo-normanno che sicuramente mancavano o non gli sembravano soddisfacenti nei manoscritti che aveva a disposizione, ma che non sempre mancano nella copia di Mas.

Il manoscritto di Parigi, interamente in catalano, di carattere pratico, fu copiato, nella prima metà del XVI secolo, dall'alchimista Jaume Mas, un rappresentante della classe borghese dell'epoca, quindi già con dei mezzi, in quanto proprietario di una fucina. La copia contiene frammenti in catalano che mancano o compaiono in francese nel manoscritto di Oxford, e la traduzione integrale in catalano della scrittura segreta, assente nella versione di Kirkeby. Devo anche evidenziare la presenza di undici "Note" esplicative di mano e paternità di Jaume Mas, copiate prima della copia catalana completa del *Testament*.

QUARTO

Le curatrici del manoscritto di Oxford erano a conoscenza dell'esistenza del manoscritto di Parigi, ma poiché era del XVI secolo, conclusero, provvisoriamente, che conteneva forse un'altra traduzione catalana del *Testamentum*, più moderna e quindi di qualità inferiore rispetto a quella del manoscritto di Oxford. Questa tesi di dottorato ci ha permesso di approfondire lo studio del manoscritto di Parigi, che non era mai stato realizzato, e di rivalutare la copia catalana di Jaume Mas, che era stata scartata e che, invece, ha fornito molti elementi di grande interesse. La copia quattrocentesca di Jaume Mas modernizza la lingua dell'originale e anche i numeri, che dalla numerazione romana passano alla numerazione araba, e si rileva una superficiale conoscenza del latino, la quale evidenzia una formazione non accademica o ecclesiastica in Jaume Mas, che di fatto era un borghese e un laico -questi furono gli elementi che forse indussero in errore le curatrici del manoscritto di Oxford- ma va notato, al tempo stesso, che il manoscritto presenta anche copiose tracce del modello linguistico del catalano librario della prima metà del XIV secolo che, insieme ad altri dati, rafforza l'ipotesi dell'esistenza di un'unica traduzione catalana antica. Inoltre, il manoscritto di Parigi trasmette un testo privo di errori rispetto a quello fornito dal manoscritto di Oxford; il

copista inglese spesso infatti non riconosce il catalano. Il manoscritto catalano di Jaume Mas dunque, non è una copia di qualità inferiore rispetto al manoscritto di Oxford, anzi. Questa tesi di dottorato dimostra di essere una testimonianza di grande valore per una conoscenza più completa della traduzione catalana medievale dell'opera alchemica psuedolulliana *Testament*, ed anche per studiare l'attività di un alchimista, gli strumenti testuali da lui utilizzati e, più in generale, la pratica dell'alchimia in lingua volgare e la diffusione di testi alchemici, in particolare nelle terre catalane durante la prima metà del XVI secolo.

QUINTO

Jaume Mas ha ormai un profilo ben definito: è un personaggio documentato nel 1549, membro della borghesia locale di Bagà, con interessi commerciali legati alle miniere e alle fucine della regione catalana dell'Alt Berguedà, con un figlio e un nipote medici, che avrebbero esercitato a Manresa e a Barcellona nei secoli XVI e XVII. Si trattava di un individuo che, pur avendo una conoscenza superficiale del latino, che evidenzia una formazione non accademica o clericale, chiariva o commentava tempestivamente alcuni passaggi alchemici, dimostrando di essere un alchimista, esperto in materia.

SESTO

Ho rilevato l'esistenza di una scuola di alchimisti nell'area occitano-catalana al servizio delle élite ma non esclusivamente, come testimoniano lo stesso fabbro-alchimista Jaume Mas e la numerosa documentazione raccolta di alchimisti catalani e occitani.

SETTIMO

Sulla base delle testimonianze lessicali del manoscritto, abbiamo iniziato l'elaborazione di un vocabolario alchemico in catalano antico, finora quasi del tutto sconosciuto e assente dai dizionari storici della lingua catalana.

CONCLUSIONS

I resume in the following text the main objectives reached with the partial edition of and the study of the manuscript Espagnol 289 of the Bibliothèque nationale de France, in Paris that, since this moment, was never been the object of any detailed analysis and that brought numerous elements of great interest. Catalan Philology allows me to travel between time and to give my contribution to the knowledge of a language and a culture that belong to me too. Alchemy is a secret knowledge or a knowledge that transmit secrets and, just for this reason, be interested in alchemical texts is complex and it is necessary to adopte a lot of prudence. The copy of Jaume Mas reveals us this occult knowledge and, to reach his goal, he use a vulgar language, his own mother tongue language, the Catalan.

FIRST

This doctoral thesis, the first in Catalan on alchemical Catalan texts, confirms that the *Testamentum*, the most important work of the alchemical pseudolulian *corpus*, was written in Latin, in London, by a still anonymus author of Catalan origin, with a medical training, also known as *Magister Testamenti* on the base of the study of Michela Pereira. There is an hipotesis of 1994 of Raphael Patai, that identify of our *Magister* with Ramon de Tàrrega, a converted Catalan Jewish of the Dominican order, but we have not enough elements to confirm it. Even if I agree with the place, the language and the date of production of the work, the thesis arguments that, nearly to the original Latin date of composition, with a very complex tradition, it has been produced, in the first half of the XIV century, in the years 1332-1340 a unic Catalan version of the *Testamentum*, produced by a still anonimus author, but with great probability he can be the same *Magister Testamenti*.

SECOND

The same anonymus translation is preserved in two copies with diferent characteristics: the Paris manuscript, BnF Espagnol, 289, parcially edited in the correspondent part of this thesis and the Oxford manuscript, Corpus Christi College, 244, fully and

wonderfully edited by Michela Pereira and Barbara Spaggiari in 1999. Effectively, the Paris version presents conjunctive errors with the Oxford version and both versions present copy errors, that underline the effective rol of Jaume Mas, that is the one of the copist, and not of the translator. The supposed new translation of Jaume Mas would not be the same, but it would be a copy of the same ancient translation edited by Pereira i Spaggiari. —“traslladar”, which is the verb that Mas uses for define his rol, signify, in Ancient Catalan, as well “translate” as “copy”—, for this reason we have to cancel Jaume Mas from the Histories of Catalan translation.

THIRD

Jaume Mas’ copy has been compared with some others, from the same period, with similar characteristics, i.e. copies of work by practical alchemists in the vernacular or that combine the vulgar language and Latin. This comparison has had the objective to understand the original unity of European culture, to know how to frame the individual differences within it, to verify how alchemy infiltrated texts from an apparently distant field, such as pharmacology, and gave them form and, more specifically, to verify which were the most practical textual interests of a vernaculart alchemist. I have also detected the differences between alchemical manuscripts for scholarly or bookish use, such as the Oxford manuscript, and working alchemical manuscripts, such as the Paris manuscript.

The Oxford manuscript actually presents a trilingual copy of the *Testamentum*, scholarly in nature and aimed at facilitating the understanding of the text of the work, completed by the English canon John Kirkeby in 1455. In this copy, Kirkeby combines a version of the original Latin text, the above-mentioned Catalan translation and fragments of a translation into Anglo-Norman French, that were probably missing or did not seem satisfactory to him in the manuscripts he had below, but which are not always absent from Mas’s copy. The Paris manuscript, entirely in Catalan, is a manuscript of a practical nature, copied by the blacksmith bourgeois and Catalan alchemist Jaume Mas in the first half of the 16th century. It contains fragments in Catalan that are missing or appear in French in the Oxford manuscript, and the integral Catalan translation of the secret writing, absent in Kirkeby’s version. I must also highlight the presence of eleven

explanatory “Notes” by the hand and authorship of Jaume Mas, copied before the complete Catalan text of the *Testament*.

FOURTH

The editors of the Oxford manuscript knew about the existence of the Paris manuscript, but since it was from the 16th century, they concluded, provisionally and after a cursory examination, that it possibly contained another Catalan translation of the *Testamentum*, more modern and, for this reason, of inferior quality, written by an unknown Jaume Mas. This doctoral thesis has allowed us the in-depth study of the Paris manuscript, which had never been carried out, and to valorize the Catalan copy of Jaume Mas, which had been discarded and which, on the other hand, has provided us many elements of great interest. Jaume Mas’ fifteenth-century copy modernizes the language of the original and also the numerals, which change from Roman style to Arabic, and a superficial knowledge of Latin is detected, which evidences a non-academic or ecclesiastical training in Jaume Mas, who was a bourgeois and a layman—and these were the elements that possibly deceive the editors of the Oxford manuscript—but it must be noted that, at the same time, it has traces of the written language model of the first half of the 14th century, the better known “primitive Catalan library script” which, together with other data, reinforces the hypothesis of the existence of a single ancient Catalan translation. In addition, the Paris manuscript transmits a text free of errors respect the one that provided the English copy; the English copist in fact often does not recognize Catalan at all. Jaume Mas’ manuscript, therefore, is not a copy of inferior quality compared to the Oxford manuscript, on the contrary. This doctoral thesis shows that it is a testimony of great value for a more complete knowledge of the medieval Catalan translation of the Pseudolullian alchemical *Testament*, and also for studying the activity of an alchemist, the textual tools he used and, more generally, the practice of alchemy in the vulgar language and the diffusion of alchemical texts in the vulgar language, specifically in Catalan lands in the first half of the 16th century.

FIFTH

Jaume Mas now has a well-defined profile: he is a personage documented in 1549, a member of the local bourgeoisie of Bagà, with business interests in mining and forges,

and with a son and a grandson who become doctors, who would practice in Manresa and in Barcelona in the 16th and 17th centuries. This was an individual who, despite having a superficial knowledge of Latin, which evidences a non-academic or clerical training, clarified or commented on some alchemical passages in a timely manner, demonstrating that he was an alchemist, deepen in this subject.

SIXTH

I have noted the existence of a school of alchemists in the Occitan-Catalan area working for the elites but not exclusively, as the blacksmith-chemist Jaume Mas himself testifies as well as the documented Catalan or Occitan alchemists.

SEVENTH

Based on the lexical evidence of the manuscript, we have begun the elaboration of an alchemical vocabulary in old Catalan, which was almost completely unknown until now and absent from the historical dictionaries of the Catalan language.

Projectes de futur

En aquest apartat plantejo un possible projecte postdoctoral (PRIMER punt) que m'agradaria poder fer realitat en el marc de les recerques conduïdes a la Universitat de Barcelona o altres universitats o institucions/fundacions catalanes. Ja he explicat diverses vegades al llarg del meu curs doctoral com, en la meua identitat bilingüe italo-catalana, sento com a primària la part catalana, de manera que em sento agraïda per l'oportunitat que aquesta tesi m'ha proporcionat d'apropar-me a les meves arrels, a la llengua i la cultura dels meus ancestres. Subratllo, en tot cas, l'esforç fet per escriure aquesta tesi en català que, tot i que sento ara com primera llengua i sempre l'he sentida parlar a la meua família materna, he hagut d'estudiar pel meu compte, sense cap ajut, ja que he nascut i m'he format al sistema italià. També indico d'altres projectes que se m'han acudit durant la meua recerca i que poden aportar noves possibilitats o obrir nous camins de recerca.

PRIMER. Al llarg de les meves investigacions he notat l'absència d'edicions crítiques de les traduccions catalanes de l'obra alquímica de Joan de Rocatalhada (Johannes de Rupescissa), tot i que és un autor d'entre els més importants de l'alquímia de l'elixir d'àrea occitanocatalana. M'agradaria omplir el buit d'edicions crítiques sobre aquest autor, en concret començant per la traducció de la seva obra present al manuscrit de París i per les del manuscrit de Bethlehem, i d'altra banda crear una base de dades d'autor a partir del model de les existents sobre Ramon Llull o Arnau de Vilanova, centrada en Rocatalhada. També m'interessa aprofundir en l'estudi de l'escola alquímica occitanocatalana, centrant-me en el moviment franciscà, i investigant sobre la possible existència d'una escola alquímica rocatalhadiana.

SEGON. Analitzar i ampliar les dades recollides durant les meves estades de recerca a Londres, Filadèlfia i Bethlehem, i també en les més breus de París, Angers i Nantes, per escriure uns articles sobre la tradició alquímica a l'àrea occitanocatalana, sobretot centrant-me en els textos pseudolul·lians. Igualment, m'agradaria entendre qui s'amaga darrere d'aquest personatge Pseudo-Llull, aprofundint i modernitzant la hipòtesi de Raphael Patai del 1994. Desitjo publicar les meves dues tesis filològiques (la de màster, sobre un manuscrit mèdic friülà, i aquesta tesi doctoral, sobre el manuscrit alquímic català de París), i convertir les presentacions en congressos en articles.

TERCER. El professor Matteo Martelli, de la Universitat de Bolonya, s'ha mostrat interessat pel "Llibre de mercuris" del *Testament* i considera oberta la possibilitat d'un postdoctorat sota la seva direcció i emparat pel seu grup de recerca *Alchemeast*. En aquest cas, l'objectiu podria ser replicar les receptes alquímiques en laboratori, amb la col·laboració de químics, per reproduir la realitat química que hauria observat el mateix Jaume Mas, amb la finalitat d'entendre millor la relació entre aquesta realitat química i la forma en què la registra. El primer pas d'aquest procediment de replicació —una metodologia d'origen nord-americà— és l'avaluació filològica del text per resoldre els seus aspectes problemàtics o fins i tot foscos, tenint en compte tots els components culturals que podrien haver influït en la seva transmissió i forma actual. Com a filòlega, podria també utilitzar els resultats d'una replicació dels experiments en laboratori per

refinar la traducció o decidir entre variants que ara mateix no són clares des d'un punt de vista purament textual i, en general, per entendre millor el text, la seva formació i les vicissituds de la seva transmissió. No cal dir que m'estimaria més seguir amb un projecte d'aquest tipus en català, en el marc del meu grup de recerca *Sciència.cat* o, en tot cas, basat a Catalunya.

QUART. Trobar un punt d'unió entre les meves arrels i les meves dues passions (història de l'alquímia i narrativa). Tinc programada una per a aquest mes de maig una exposició per a la fundació Hausbrand de Treviso sobre el tema de la recepció de l'alquímia en la narrativa, el cinema i l'audiovisual en general, i m'agradaria seguir amb un projecte més ampli per a l'estiu (un congrés o una *summer school* patrocinada pel meu grup de recerca *Sciència.cat* o per alguna universitat) que tingui lloc a l'agroturisme de la meva família a Friuli Venezia Giulia (Itàlia).

CINQUÈ. És clar que, amb catorze anys de classes a Secundària, puc fer classes, encara que ara com ara m'apassionen més la recerca i la divulgació. Així que compto amb l'ajut de la Universitat per adreçar-me cap a les millors opcions en terres catalanes que em puguin portar a seguir amb aquesta recerca que per mi ha estat tan fascinant, i espero que per als qui han de llegir i avaluar el meu treball també.

EDICIÓ DEL TEXT

PRIMERA PART

1. Criteris d'edició

He optat per una edició interpretativa del text, segons els criteris habituals en l'edició de textos catalans antics, que són els desenvolupats per la col·lecció *Els nostres clàssics* de l'Editorial Barcino (ENC).

Els criteris d'edició són conservadors: la transcripció reproduïx el text del manuscrit, i només si cal, he fet esmenes menors de qüestions purament mecàniques, per a la correcta comprensió del text i amb l'objectiu de fer-lo intel·ligible. He separat les paraules segons l'ús actual, he utilitzat el punt volat per separar les formes aglutinades que avui s'escriuen separades, com per exemple “que·s” pronom i “qu·és” verb; he afegit l'ortotipografia actual, com ara els apòstrofs per indicar les elisions que actualment es marquen amb aquest signe, guionets, dièresis, i accentuació actuals, inclosos alguns usos diacrítics, com per exemple “à” per “ha” que no són normatius; he regularitzat l'ús de les majúscules i les minúscules; he transcrit tots els números en xifres àrabis; he introduït la puntuació segons les normes actuals, he desenvolupat les abreviatures segons l'ús habitual sense cap indicació; he utilitzat les cometes per frases en estil directe; he utilitzat el claudàtor ([]) per a indicar lectures dubtoses, com ara en ratllats o tacats, i també per a marcar incorporacions de paraules o lletres en el cas de mancances detectades (preng[u]és); he utilitzat les cursives per als comentaris en nota, no he indicat els calderons ni les pauses de lectura de l'original i, per acabar, he utilitzat els punts suspensius ([...]) per indicar llacunes.

Les correccions que he fet al text estan recollides en les notes al peu de pàgina, així com les incidències que es van produir en el procés de còpia, com paraules i lletres ratllades, sobrescrites o corregides.

Per facilitar les referències al text, he numerat els paràgrafs (§), i al text indico les cares dels folis. Tot el paràgraf número 1 de la *Teòrica* del *Testament* de Jaume Mas no és numerat a l'edició Pereira-Spaggiari basada en el manuscrit de John Kirkeby. He elegit

mantenir els números presents al nostre manuscrit (P), afegint al número u (1) un zero (0) entre parèntesis i continuant amb el mateix criteri en la resta del text. A la “Pràctica” del *Testament* de Jaume Mas manquen els capítols 7, 8, 9 i 10 de l’edició Pereira-Spaggiari basada en el manuscrit de John Kirkeby, i el capítol 7 del manuscrit de París correspon a l’11 de l’edició feta a partir del manuscrit d’Oxford per Pereira i Spaggiari. He afegit els títols dels capítols quan faltaven, o amb l’ajut de l’edició Pereira-Spaggiari o reconstruint un títol segons el contingut del text.

Finalment, he parat atenció als costums de l’escrivà i he notat que sovint les concordàncies singular/plural no són respectades, tot i així he trobat un bonic exemple de correcció al f. 4^v que no és al manuscrit d’Oxford (“Ells” a P i “elles” a CatPS amb referència a la paraula “mijjans”). En el cas de la meua edició, feta a partir del manuscrit de París, el copista ha corregit el masculí perquè concordi. L’article pot no concordar amb el substantiu. En l’aspecte gràfic, com és habitual, les consonants dobles no sempre s’utilitzen de manera coherent i hi ha una gran variació en grafemes com A/E, C/CH/S, F/FF, G/C, I/II/J/JJ/Y, J/G, L/LL, N/NC, S/C, U/O, o en els dígrafs i trígrafs, com ara CA/QUA, IG/G, GUA/GOA/GA. Tot seguit, poso alguns exemples de grafemes i dígrafs tal com poden presentar-se al manuscrit.

GRAFEMES	VARIANTS	EXEMPLES
A	a/e (vocalisme tònic, típic del català oriental)	“medicine” (f. 3 ^v), medisina” (f. 8 ^r)/ “eccidentals” (8 ^v), “evantatge” (f. 9 ^r)
C	alternància c/ch/s	“poc” (122 ^v), /“foch” (ff. 5 ^v , 122 ^v), “foc” (f. 5 ^v)
F	f/ff	“fill” (f. 122 ^v), “ffill” (f. 122 ^v)
G	g/c	“sicnificat” (f. 7 ^r)/ “icnoransa” (f. 7 ^v)
I	alternança i//ii, i/ j/jj/y	“magisteri” (f. 4 ^v) , “magisterii” (f. 7 ^v)/ “aire” (f. 2 ^v), “ayre” (f. 5 ^r), “ajre” (f. 5 ^r)/ “ejxemplar” (f. 6 ^r)/ “j” (f. 3 ^v)/ “nj”/ (f. 6 ^r)/ “ja” (f. 6 ^v)/“ajuda” (f. 8 ^v)/ ajjam (ff. 6 ^v , 8 ^v)
J	G	“roga” (f. 124 ^r)
L	l/ll (l’oscil·lació pot també ser un testimoni d’un ús col·loquial de la llengua)	“Lui” (ff. 2 ^r , 122 ^v), “Llui” (f. 2 ^r)/ “ellixir” (ff. 2 ^r , 8 ^r , 122 ^r)/ “lliquëfacion” (f. 124 ^v)/ “llisènsia” (f. 3 ^v)/ “ellement” (f. 5 ^r),

		“ellementats” (f. 6 ^r), “cos ellementat” (f. 6 ^v) / “ll’avantdita” (f. 5 ^v) / “lla” (f. 6 ^v)
N	nc	“tinctura” (f. 123 ^v)
S	s/c	“sostància” (f. 124 ^r) / “fixasion” (f. 123 ^r) / “rectificasion” (f. 123 ^v) / “operasion” (f. 124 ^r) / lliència (f. 3 ^v)
U	alternança u/o	“fuch” (f. 122 ^v), “foch” (ff. 5 ^v , 122 ^v)

TAULA XXVI

Exemples de grafemes presents al manuscrit.

DÍGRAFS	VARIANTS	EXEMPLES
CA	ca/qua	“teoriqua” per “theoretical” al f. 3 ^r
IG	ig/g	“rog” per “roig”, al f. 124 ^r

TAULA XXVII

Exemples de dígrafs presents al manuscrit.

TRÍGRAFS	AL MANUSCRIT	EXEMPLES
GUA	goa/ga	“aigoa”, “aiga” (ff. 2 ^{r-v} , 6 ^{r-v})

TAULA XXVIII

Exemples de trígrafs presents al manuscrit.

2. “Notes” de Jaume Mas sobre el *Testament* pseudolul·lià (ff. 2^v-3^r)

Edito a continuació les “Notes”, autògrafes de Jaume Mas, que es poden llegir abans del *Testament* pròpiament dit. Són onze, i hi he afegit un número àrab per a cadascuna. Als altres manuscrits analitzats, el d’Oxford editat per Pereira i Spaggiari, i als dos llatins,

de Praga i del Vaticà, no hi són, de manera que cal atribuir-les a Jaume Mas; i aquesta és una altra aportació valuosa que he pogut fer a partir de l'anàlisi del manuscrit de París.

Text

[Nota 1] [f. 2^r] Nota què diu Remon Lui, que quant tu vulles crear la pedra, que no preng[ue]s dels primés elements ni dels derés, car los primés són molt ximplés³⁶⁵ e los derés són masa grosos.

[Nota 2] Tantbé diu que si lo sec converteix tu en fret e lo fret en umit e lo umit en qual, aurás lo magisteri, quar en tal manera ix natura de natura e la malvada se torna en bona e la bona en millor.

[Nota 3] Nota què diu que primerament és ops que la substància, que és pura natura de la nostra pedra, se resolve am soptilliasion de sa grossa substància y après sia pudrida e lo umit separat qui és fret innatural ab la calor solar qui va contre lo foc. Puis, aministra-li vianda competent, la qual la dita virtut ha en Llui per mutar. A 23 cartes de la *Teòriqua*.³⁶⁶

[Nota 4] Nota: de les colós trobaràs llargament a 25 cartes de la *Teòriqua*.³⁶⁷

[Nota 5] Nota què diu que si tu entens nostre llevatori,³⁶⁸ poràs llevar en tal manera la natura de l'argent viu,³⁶⁹ a la qual natura per ningun temps no à pugut venir, que sirà fet ellixir cunp[lit]. 59, títols *Teòriqua*.

³⁶⁵ Ximplés] llegiu simples.

³⁶⁶ A f. 23^r de la numeració antiga, hi ha, subratllat en vermell, el passatge al qual es fa referència.

³⁶⁷ A f. 25^r de la numeració antiga, hi ha un títol que diu "Colores" i de fet es revetllen alguns passatges de operacions alquímiques relacionades als colors, en detall es parla del "negre" i del "verd". La presència de la referència al color verd ens confirma una datació antiga, ja que la fase relacionada al color verd va ser poc a poc abandonada pels alquimistes.

³⁶⁸ Llevatori] sinònim de magisteri.

³⁶⁹ De l'argent viu] del n(ost)re argent viu, corregit.

[Nota 6] Més³⁷⁰ diu que ell diu cos quant és tera cremada y diu argent viu l'esperit tret del cos en forma d'aigoa clara.

Enquara, diu més que y à dos propis mijans ellegits entre tots los altres, so és a saber, azoch e la sal de natura qui converteix l'argent viu en llicor de foc d'on secre[tar] lo sofle qui congela argent viu. 59, títols [*Teòrica*].

[Nota 7] Nota: lo foc elemental qui elementa los elements no pot³⁷¹ traure l'ànima dels cosos, més la nostra aigoa pudent la'n trau per la forsa de l'amor qui partisipa en ells en les preparacions, car en les preparacions se creixen les forses et les ànimas qui fan nostre magisteri en distil·lant, redistil·lant et en solvent et congelant, e així n[ostra] aigoa fa lo cos tot sperit,³⁷² e l'argent mort torna substància viva. Ite 62, *Teoriqua*.

[Nota 8] Mira què diu que l'asèber val. Disolisió nostra és la que's fa ab la congelasió de l'esperit sobre lo cos e per so diu que, com sperit³⁷³ se congela, lo cos fa disolv.

[f. 2^v] [Nota 9] Nota què diu que no entenes que la separasió dels elements, no entenes que's puga fer abans da llur pudriment per lo qual l'esperit³⁷⁴ se mescla ab lo cos e ab sos elements. E aqu[e]lls ret volàtils així com apar en llu[r]s separacions per so donquas³⁷⁵ digerís y podrís los elements en llur temps, perquè lo que sirà ben digest per satisfer al voler de natura se pusca ben seperar e après intima les coses seperades, a fi que millor se pug[u]en dipurar e sie'n fet argent viu en forma d'aigoa clara.

[Nota 10]. Nota què diu lo Philòsof³⁷⁶ que nostra medasina té de ser de substància sotill e pura, car així te lo à lleixat lo Filòsof que separe lo sotil del spés, per aver la dita

³⁷⁰ Més] *amb abreviatura supèrflua*.

³⁷¹ No pot] no [pot] no pot.

³⁷² Sperit] sp(er)eit.

³⁷³ Sperit] sp(er)rit.

³⁷⁴ Esperit] esp(er)rit.

³⁷⁵ Donquas] tonquas *corregit*.

³⁷⁶ Philòsof] *manca l'abreviatura*.

substància, et lo pur de l'inpur et lo ximple del gros, a fi que del més lleuger et del més pur nostra m[e]desina pusca éser feta, a fi de perfecció. A 74.³⁷⁷

[Nota 11]. Nota: sobretot que quant separaràs los elements que la matèria no se [alt]ue per masa gran foc de sa propietat, per foc eixicatiu ho contre natura,³⁷⁸ quar entre andós són destroides e anamics morta[ls] de generació, si regla de geometria no i és servada, ab [la] qual porás traure a ton bell pler ll'aire e sens aquella n[o]. Fill, así és lo secret que val més que dinés de traure natura fora, qui és ver mercuri ple de propietat. A 16, *Pràctica* 379.³⁸⁰

3. El *Testament* pseudolul·lià (ff. 3^r-157^r)

A continuació, presento l'edició parcial de la traducció catalana medieval del *Testament* pseudolul·lià en la versió de Jaume Mas. Aquesta edició vol exemplificar la tasca de Mas i posar-la en valor. La gran extensió de l'obra ha aconsellat limitar-se a una selecció ben equilibrada de les seves tres grans parts: la “Teòrica”, la “Pràctica” i el “Llibre dels mercuris”.

3. 1. La Teòrica del *Testament* (cap. 1-10)

[Íncipit: invocació, rúbrica inicial, títol]

³⁷⁷ Veure afinitat amb el text de Roger Bacon a Crisciani - Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 160, on és traduït el comentari a la *Tabula smaragdina* continguda en el *Secretum secretorum*.

³⁷⁸ Natura] natura natura he observat que quan canvia línia, Jaume Mas sovint repeteix la última paraula al principi de la línia nova.

³⁷⁹ En realitat la referència es trova a 17, f. 106^r.

³⁸⁰ Segueix: lo don.

[f. 3^r] Juan Jusep Vela³⁸¹

+ En nom de Déu i de la Verge Maria,³⁸² jo, Jalme Mas, de la vila de Bagà, comenso a tralladar lo llibre que·s diu lo *Testament* de mestre Ramon Llull, qui tracta de obres molt altes i escures per los no sabent la pràctica de les obres majors dels filòsofs³⁸³ e llo qual se tractan com se tenen a fer las pedras filosofals i llur montiplicacions, i primerament comensa la primera part, que és dita *Teòriqua*.

§ 1 (0)

[Pròleg]

Et primerament, lo primer *Llibre teoriqua*.³⁸⁴ En nom de la selestial sapiència, entenem³⁸⁵ a tot fill de doctrina clarificar lo don donat a nós per prosés nesesari,³⁸⁶ sens lo qual la conoixensa plenera³⁸⁷ de la cosa una³⁸⁸ compositiva, que los ens,³⁸⁹ qui són matèria de natura, los quals per dissolusions se troben en las vias³⁹⁰ ordinàrias, veure no se sufren.³⁹¹ Et persó³⁹² car la doctrina disolutiva de la cosa demanada [alena] et

³⁸¹ Escrit per la mà del mateix Joan Josep Vela. A la esquerra del número de foli 3 hi ha un 1 tallat. Les referències dintre del text están relacionades amb aquesta numeració antiga.

³⁸² En nom de Déu i de la Verge Maria] resumeix la invocació en llatí de *CatPS*; veure la invocació semblant al text *Exempla* de Arnau de Vilanova, dins Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 234

³⁸³ Majors dels filòsofs] afegit al marge d'esquerra per la mateixa mà; alquimices cancelat.

³⁸⁴ Teoriqua] theoretical a *CatPS*.

³⁸⁵ Entenem] Entenne a *O*.

³⁸⁶ Nesesari] necesari ordinari a *CatPS*. Es nota una tendència a resumir en *P* (veure taula XIX).

³⁸⁷ Conoixensa plenera] plena noticia a *CatPS*.

³⁸⁸ De la cosa una] interlíniat; de la cosa, que és una a *CatPS*.

³⁸⁹ Compositiva, que los ens] compositive de aquells ens a *CatPS*.

³⁹⁰ En las vias] ni las vias a *P*; en les voies a *CatPS*, es tracta d'un fragment francès (veure taula XVIII).

³⁹¹ No se sufren] no's sofferen a *CatPS*.

³⁹² Persó] per ço a *CatPS*.

espira³⁹³ a la fin de sa consumasion, tu,³⁹⁴ eterna prudència³⁹⁵ vulles itlluminar³⁹⁶ los qui creuen³⁹⁷ en tu a conèixer la veritat fabricada³⁹⁸ per los entics³⁹⁹ sen lo qual esta siència qui és lo mirall⁴⁰⁰ de la nobla partida de filosofia entregar no se pot ni introduir⁴⁰¹ car aras és temps⁴⁰² que las difinicions de aquella nós devem proposar.

§ 2 (1)

*[De la diffinicion de cest art; e quelle chosa est theorik et la pratique]*⁴⁰³

Los ens reyls estan en lus⁴⁰⁴ primordials et succedents principis donant a conèixer la natura dels cors et dels mijans am est[rem]⁴⁰⁵ coneguts, qui⁴⁰⁶ són causa de llur ver permutament⁴⁰⁷ segons suas rael⁴⁰⁸ en forma⁴⁰⁹ et espècia permanenta et⁴¹⁰ las

³⁹³ Alena et espira] alena e sospira e toutz ioues desir[a] venir a *CatPS*; anelat, suspirat et semper desiderat venire a *LatPS*; anhelat, suspirat et desiderat venire a *Vaticà*. *La versió de CatPS reproduceix un fragment francès (veure taula XVIII).*

³⁹⁴ Tu] *al marge d'esquerra: nota, de la mateixa mà.*

³⁹⁵ Eterna prudència] Eterna sapiencia sobrana et perdurable prudencia a *CatPS*. *Es nota una tendència a resumir en P (veure taula XIX).*

³⁹⁶ Itlluminar] iluminar a *CatPS*.

³⁹⁷ Los qui creuen] los creents a *CatPS*.

³⁹⁸ Fabricada] subtiliada e fabricada a *CatPS*. *Es nota una tendència a resumir en P (veure taula XIX).*

³⁹⁹ Entics] sages an-tichs a *CatPS*. *Es nota una tendència a resumir en P (veure taula XIX).*

⁴⁰⁰ Lo mirall] la modulla a *CatPS*; medulla a *LatPS*. *Error separatiu (veure taula XVI).*

⁴⁰¹ Ni introduir] et per nos entroduir a *CatPS*.

⁴⁰² Ara és temps] aras estemps a *P*; ara és temps a *CatPS*; iam tempus est a *LatPS* i al *Vaticà*.

⁴⁰³ *[De la diffinicion de cest art; e quelle chosa est theorik et la pratique]* Títol en francès a *CatP* (veure taula XVIII). *Els títols no sempre són copiats al manuscrit de París, aquest és un altre testimoni que es tractava d'una copia desordenada, una mena d'esborrany alquímic, per un ús pràctic personal.*

⁴⁰⁴ Lus] los a *P*; lurs a *CatPS*; suis a *LatPS* i al *Vaticà*.

⁴⁰⁵ Am estrem] Ab tots lurs extrems a *CatPS*.

⁴⁰⁶ Qui són causa de llur] les quals mijans e extrems són causa de lur a *CatPS*. *Es nota una tendència a resumir en P (veure taula XIX).*

⁴⁰⁷ Permudament] mudament a *CatPS*.

⁴⁰⁸ Suas rael] lur raíl a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV).*

⁴⁰⁹ En forma] propietat en real forma a *CatPS*. *Es nota una tendència a resumir a P (TAULA XIX).*

⁴¹⁰ Et] per a *CatPS*.

disposicion[s d]e aquelles, en quant són permutables en verdadera forma⁴¹¹ profitosa et de conservar⁴¹² la esència dels perfets,⁴¹³ en tant qu'ant és posible de los menar⁴¹⁴ al sobiran et perfet temperament.

Mas⁴¹⁵ si en aquest llibre primer ab discontinuasion parlan[t] philosophica,⁴¹⁶ comandament n'i avem del maistre de natura, car ella apertament s'és apareguda de nosaltres plorant et gemegant i cridant:

“¡Lasa, mescina, què faré jo, que mos est[ru]ments me volen tolre i mos secrets me volen declarar et so que è format per conjet de mon maestre, a mort me [volen] lliurar!”⁴¹⁷

Asò és lo dol que Natura menava⁴¹⁸ davant los compan[yons];⁴¹⁹ et breument tant plorava profundament⁴²⁰, que no és c[or]⁴²¹ que pietat o amor aje, que un sol punt de plorar se [re]tardàs⁴²² car tal dolor sentia en lo cor[s],⁴²³ que de tot ell s[e]⁴²⁴ penedia de les obres que fet avia en aquest món, així que d'elles lleixar se volia, més que llisència de son m[ae]stre⁴²⁵ ag[u]és. Et per so, com ella l'en ajje requerit, en com[an][f.

⁴¹¹ Vertadera forma] verdadera et forma a P; verdadera forma a CatPS; verissimam formam a LatPS; veram formam a Vaticà.

⁴¹² De conservar] e encara són causa de conservar a CatPS. Es nota una tendència a resumir en P (TAULA XIX).

⁴¹³ Dels perfets] e natura dels perfets a CatPS. Es nota una tendència a resumir en P (TAULA XIX)..

⁴¹⁴ Los menar] menar-los a CatPS.

⁴¹⁵ Al marge d'esquerra apareix una maneta.

⁴¹⁶ Philosophica] phisica a CatPS; phica amb abreviatura a O; phisica a LatPS; illegible al Vaticà.

⁴¹⁷Mescina] dolenta a CatPS; dexelar a CatPS i declarar a P; manament a CatPS i conjet a P (TAULA XIV i XVI); De Meung, Jean (1922), *Roman de la Rose*, ed. E. Langlois, Paris, vol. 4, vv. 16149-16162 i ed. Strubel, A. (1992), p. 936; Pererira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, p. IX.

⁴¹⁸ Menava] menà a CatPS; meneva a O.

⁴¹⁹ Los companyons] compan i marge del foli malmès a P; ses companyons a CatPS; sociis a LatPS.

⁴²⁰ Profundament] pregonament a CatPS. Error separatiu entre els catalans.

⁴²¹ Cor] c i marge del foli malmès a P; cor a CatPS; cor a LatPS.

⁴²² Retardàs] se tardas marge del foli malmès a P; se retengues nes retragues a CatPS; retinuisset aut retraxisset a LatPS.

⁴²³ Cors] cor a P; cors a CatPS; corpore a LatPS.

⁴²⁴ Se] ell s i marge del foli malmès a P; se a CatPS; se a LatPS.

⁴²⁵ Maestre] m [...]tre a P; mastre a CatPS; magistro a LatPS. La paraula maestre no és perfectament llegible pel marge del foli malmès.

3^v]dament avem pres que sos insturments agu[u]ésem a secratar i gordar-los⁴²⁶ de les mans de sos enemics⁴²⁷. Més al segon⁴²⁸ tot o declararem, si dins podem entrar, car aquell és partit per generals capítols en sinc⁴²⁹ divisions. Et com esta partida de filosofia no·s pusca donar sens *Teòriqua* i *Pràtica*, diem-te, doncs⁴³⁰, que la *Teòriqua*⁴³¹ és aquella part en la qual⁴³² las disposicions dels cos[os]⁴³³ permutables a temperament són enseniades et demostrades a éser conegudes [tant] quant és nesesari a la perfecion de nostre magisteri. *La Pràtica*⁴³⁴ és aquella⁴³⁵ part, en la qual la forma e la manera⁴³⁶ de obrar és descrita,⁴³⁷ segons⁴³⁸ la exhigesa de la disposicion conoguda davant⁴³⁹ per *Teòriqua*; et per so car las disposicions dels cosos⁴⁴⁰ avant dits ni⁴⁴¹ lurs naturas ne poden éser conegudes, sinó és per considerasion dels coses naturals i innaturals et contra natura, per millor enteniment divisim⁴⁴² la *Teòriqua* en tres partides, car com las disposicions de tots cosos permutable[s] no sien en liynatge sinó tres, so és a saber temp[e]rement intemp[e]rament e neutralitat.⁴⁴³

⁴²⁶ Gordar-lo] guardar-los a *CatPS*.

⁴²⁷ Enemics]enemichs a *CatPS*. *Modernització de la llengua a París (TAULA XXIV)*.

⁴²⁸ Segon] següent a *CatPS*; següenti a *LatPS*; *malmès al Vaticà. Error separatiu (TAULA XVI)*.

⁴²⁹ Cinc] .V. a *CatPS*. *Modernització dels numerals (TAULA XXIV)*.

⁴³⁰ Donc] donques a *CatPS*. *Error de llengua (TAULA XIV)*.

⁴³¹ *Al marge d'esquerra*: difinició de la *Teòriqua (TAULA XI)*.

⁴³² La qual] las quals a *P*; la qual a *CatPS*.

⁴³³ Cos] *llegiu cossos*; *corsors a CatPS*; *corporum a LatPS*.

⁴³⁴ *Al marge d'esquerra*: difinició de la *Pràtica (TAULA XI)*.

⁴³⁵ Aquella] aquella/illa a *CatPS*. *Doble redacció (TAULA XVII)*.

⁴³⁶ E la manera] dela manera a *P*; e la matèria aliter: e la manera a *CatPS*; et *modus a LatPS*. *Cas en el que John Kirkeby apunta dues versions dividides amb la formula llatina ALITER (veure TAULA XVII)*.

⁴³⁷ És descrita] es destructa a *P*; és escrita a *CatPS*; *describitur a LatPS*.

⁴³⁸ Segons] secong a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴³⁹ Davan] danant a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴⁴⁰ Cosos]corsos a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴⁴¹ Avants dits ni] danant dits .III. neque a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TUALA XIV)*.

⁴⁴² Divisim] diem a *P*; *divisim a CatPS*; *dividimus a LatPS*.

⁴⁴³ Neutralitat] n *corregit i interlíniat*; *nota al marge d'esquerra*: les disposicions de tots corsos permutables son tres, so es, temprement intemp[erament] i neutralment.

És⁴⁴⁴ a saber que lo temp[e]rament és compres⁴⁴⁵ desots las cosas naturals, car formalment és compleció de partides sobtills ajustades totes plegades [o]⁴⁴⁶ las composicions d'aquellas llargament parlant, en tant com ella pot compenre la continuïtat de sas partides, quant la dita contanuïtat pren composicion. Yntenperansa o intemperament és comprès desots las cosas qui són contra natura, i⁴⁴⁷ és⁴⁴⁸ dit en altra manera corrupcion ho esllargament⁴⁴⁹ de vera temp[e]ransa.⁴⁵⁰ Neutralitat és mediocritat contenent en ella de la una i de l'altra y és⁴⁵¹ en altra manera anomenada⁴⁵² lligament de dos estrems o disposicion mijana entre dos contraris⁴⁵³.

§ 3 (2)

[De la temperament des cosos e entemperament e neutralitat;⁴⁵⁴ e de la medicine; e des instruments naturals e innaturals e contra natura]

Per⁴⁵⁵ so tu t'as advertir:⁴⁵⁶ primerament⁴⁵⁷, que temp[e]rement⁴⁵⁸ és disposicion o natura de cos perfet, per la qual las accions naturals són perfetes e·s perfan⁴⁵⁹

⁴⁴⁴ És] Ees a P; es a CatPS.

⁴⁴⁵ Comprés] complex, *corregit*.

⁴⁴⁶ Ajustades totes plegades [o]] en semblança a composició de partides sobtills ajustades ensemps, o a CatPS. *Error separatiu*.

⁴⁴⁷ I] j a P; qui a CatPS; que a LatPS.

⁴⁴⁸ És] é[s] a CatPS, et s a O. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴⁴⁹ Esllargament]alunyament a CatPS. *Error separatiu*.

⁴⁵⁰ de vera temp[e]ransa] a LatPS *segueix*: cum qua totum et sine qua nihil; manca a CatPS. *Error conjuntiu dels catalans i disgiuntiu del llatí (TAULA XV i XVI)*.

⁴⁵¹ Y] et a CatPS.

⁴⁵² Anomenada] clamada a CatPS, damada a O. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴⁵³ Entre dos contraris] entre dos extremités o contrariis a CatPS. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴⁵⁴ Neutralitat]neutralité a CatPS, manca a P. Veure apartat *Els fragments francesos (TAULA XVIII)*.

⁴⁵⁵ Per] pren, *corregit*; per a CatPS.

⁴⁵⁶ Advertir] advertir a CatPS, nol vertir a O. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴⁵⁷ Primerament] primerament a CatPS, primlament a O. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁴⁵⁸ Al marge d'esquerra: Què cosa és temperament.

inmediadament sens altre mijà, la qual és iutgada per tant éser disposicion o calitat de tot cos e no de acció. Car si lo cors medisinal [no és ben temp[e]rat],⁴⁶⁰ se sesa del tot de mudar los cosos imperfets a perfeccion per carensa de [sa] [f. 4r]⁴⁶¹ aplicacion, qui ab deguda projaccion⁴⁶² és perfeta. Totes vegades⁴⁶³ és anomenada poderós⁴⁶⁴ temperament, solament qui sia aptada⁴⁶⁵ per fer l'accion qui li és donada per compleccion de son temp[e]rament, ab la compleccion qui és feta per via de coneguda progeccion. Aquesta accion dona⁴⁶⁶ la medesina éser apta⁴⁶⁷ per son temp[e]rament a la conoixensa, del qual deu éser prinsipalment endresade la intension de tu, qui nostre obratge entens, a fin menar⁴⁶⁸ de noble temp[e]ransa ab insturment de prudent⁴⁶⁹ sapiència. Car las consideracions [són]⁴⁷⁰ serca⁴⁷¹ lo temperament, qui en nulla manera⁴⁷² nós donam⁴⁷³ d'aquels⁴⁷⁴ sont d'en tot estrai[n]s de la placeta⁴⁷⁵ nostra, qui contèn perfeccion. I per so tal considerador [és] esillat⁴⁷⁶ de tota sa fin, així com aquell qui és alienat per sobrerfluas fantasias⁴⁷⁷, lo qual perescruta⁴⁷⁸ si lo temperament dedins

⁴⁵⁹ E-s perfan] es parfait a P; e-s perfan a CatPS; et peficiuntur a LatPS.

⁴⁶⁰ [No és ben temp[e]rat] se sesa] n'et ben attemprés il se cessa a CatPS; non est bene temperatum a LatPS; cessa:cossa a O. Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV).

⁴⁶¹ 4] 2 corregit a dalt a la dreta; imperfets e muder ne les poet a perfectió a CatPS. Fragment francès (TAULA XVIII).

⁴⁶² Qui ab deguda projaccion] qui ab deguda propiacion a P; absque deguda projecció a CatPS; que cum debita proieccione a LatPS.

⁴⁶³ Totes vegades és anomenada]tota vegada és nomenada a CatPS. Més correcta la versió de P.

⁴⁶⁴ Poderós] podons a P; poderós a CatPS; potens a LatPS.

⁴⁶⁵ Aptada] apartada a P; abte a CatPS; aptum a LatPS.

⁴⁶⁶ Dona]ret a CatPS.

⁴⁶⁷ Apta] acta a P; abte a CatPS; aptum a LatPS.

⁴⁶⁸ A fin menar] a fi ducere/menar a CatPS; a si ducere/menar a O. Doble redacció a CatPS.

⁴⁶⁹ Prudent] pruda a P; noble e prudent a CatPS; prudentis a LatPS. Tendència a resumir.

⁴⁷⁰ Són] est a LatPS; manca a P i a CatPS.

⁴⁷¹ Serca]circa/envers a CatPS. Doble redacció a CatPS.

⁴⁷² Nulla manera] mjl maneras a P; nulla manera a CatPS; nullo modo a LatPS.

⁴⁷³ Donam] dona a P; donem a CatPS; concedimus a LatPS.

⁴⁷⁴ D'aquels] daquelas a P amb abreviatura supèrflua; a aquell a CatPS; illi a LatPS.

⁴⁷⁵ Placeta] plasenta a P; placeta a CatPS; locello a LatPS. Error separatiu.

⁴⁷⁶ Esillat] excellat a CatPS. Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV).

⁴⁷⁷ Superfluas fantasias] superflues fantasmes a CatPS, superlues fantasmes a O. Error separatiu.

nat per l'engini⁴⁷⁹ de natura i voluntat del mestre és lo ferment aqvisit per la cotlligansa dels misibles⁴⁸⁰ ab art informativa en la medesina constituent un àbit o diverç. Car per solo temp[e]rement,⁴⁸¹ així com és perfectiu de acsion, no és conegut més clarament ne més dretament conservat nj⁴⁸² reparat [que] per la dita siensia; car o sien una o⁴⁸³ diverses, totes vegades és⁴⁸⁴ tos temps una sola manera de conservar los termes per anar a la fin⁴⁸⁵ del dit temp[e]rument lo qual comanam sia significat per C.

Intemp[e]rement⁴⁸⁶ és una disposicion innatural coruptible qui se fa per resolusion elementària, per la qual immediadament et ses mijans se corompen las acsions dels individuals de natura per la abilitat et esllon[ga]ment⁴⁸⁷ de son temp[e]rument, lo qual era vengut⁴⁸⁸ per la continuïtat et coligansa de sas partidas en lo compost.⁴⁸⁹ Et aquesta volem que sia significada per G am conversion de D et F en G.⁴⁹⁰

Neutralitat o mediocritat és disposicion en la qual per manera mijana las acsions⁴⁹¹ de son subject se abituen⁴⁹² ab conservasion de la espèsia quant al iutgament⁴⁹³ de la espèriensia del seny⁴⁹⁴ et és significada per E⁴⁹⁵ desendut⁴⁹⁶ de B et F et retornat en D, per lo qual és for[f. 4^v]mat C, així com direm en la *Pràctica*, que és la segona part.

⁴⁷⁸ Perescruta] *llegiu* prescruta; cerca a *CatPS*.

⁴⁷⁹ L'enginj] lenjginj a *P*; l'angín a *CatPS*, ingenium a *LatPS*.

⁴⁸⁰ Misibles] *in*visible a *P*, *corregit*; coses miscibles a *CatPS*; misables a *O*; miscibilium a *LatPS*.
Tendència a resumir.

⁴⁸¹ Car per solo temperament] Car lo temperament a *CatPS*.

⁴⁸² Nj] o a *CatPS*.

⁴⁸³ Car o sien una] car o sien una abit o sien a *CatPS*. *Tendència a resumir.*

⁴⁸⁴ Totes vegades] veus en a *CatPS*. *Error separatiu.*

⁴⁸⁵ A la fin] a la fi a *CatPS*; a la si a *O*. *Error de reconeixement de llengua (TAULA XIV).*

⁴⁸⁶ *Al marge d'esquerra:* Temp[e]reme[n]t és significat per C.

⁴⁸⁷ esllon[ga]ment] alunyament a *CatPS*.

⁴⁸⁸ Vengut] era/pervenit/vengut a *CatPS*. *Triple redacció.*

⁴⁸⁹ *Al marge d'esquerra:* Compost significa[t] per G.

⁴⁹⁰ G] S a *CatPS*.

⁴⁹¹ Acsions] acsions en la qual, *corregit*.

⁴⁹² Subject se abituen] subiech se habituantur a *CatPS*. *Modernització lingüística i falta de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).*

⁴⁹³ Iutgament] iutjament a *CatPS*; intrament a *O*. *Error de reconeixement de la llengua al manuscrit d'Oxford (TAULA XIV).*

⁴⁹⁴ Del seny] e del seny a *P*; del senys a *CatPS*; sensus a *LatPS*.

Et com nós ajjam⁴⁹⁷ dit desús, que la *Teòriqua*⁴⁹⁸ en tres partides és dividida, an aquellas 3⁴⁹⁹ p[ars], fill, te convén, fill, desendre,⁵⁰⁰ per so deus ente[n]re que tot fill de doctrina deu considerar doblament totes les partides de *Teòrique*, preses lo més estretament que penre se poden, segons⁵⁰¹ la natura de llur llinatges. Per so algunes vegades⁵⁰² deuen éser considerades et entennudes per raó,⁵⁰³ segons so que en ellas són, et algunes⁵⁰⁴ vegades segons⁵⁰⁵ que són senials drets et més propincas⁵⁰⁶ segons natura a alguns significable reguart per conoisensa⁵⁰⁷ en los cors temperables. Mas la considerasion, fill, primera, deu éser prec[edi]da en l'orde de doctrina intel·lectual, sí com trobarás declarat⁵⁰⁸ en lo *Tractat quastionari de l'art abreviada* en lla *CIII* quastion del segont llibre [de] aquest[a] art complida. Car noble instinct et noble apètiment deu figir⁵⁰⁹ en lo cor aquell fill de doct[ri]na al qual⁵¹⁰ nostre secret si⁵¹¹ vol manifestar ab revelasion que mou del creador de tota intaligènsia. Car⁵¹² [la] considerasion d'aquesta segona, sens tort⁵¹³ fer a natura, nós ací⁵¹⁴ posarem segons la exigensa de nostre magisteri per prosés

⁴⁹⁵ E] C a P; G a CatPS; G a LatPS.

⁴⁹⁶ Descendut] davallat a CatPS. Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).

⁴⁹⁷ Ajjam] hajam a CatPS; haram a O. Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).

⁴⁹⁸ la *Teòriqua*] la *Theorica* de cest art a CatPS. Tendència a resumir a P i fragment francès a CatPS.

⁴⁹⁹ 3].iii. a CatPS. Modernització dels numerals.

⁵⁰⁰ fill, te convén, fill, desendre] fil, te cové davallar a CatPS, fil, de cové davallar a O. Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).

⁵⁰¹ Segons]secons a CatPS. Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).

⁵⁰² Vegades] veus a CatPS. Error separatiu.

⁵⁰³ Doblament... raó] al marge d'esquerra, clau lateral i maneta: nota bene; raó: jaho a O. Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).

⁵⁰⁴ Algunes] algunes a CatPS; algues a O. Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).

⁵⁰⁵ Vegades segons] veus deven ésser considerades segons a CatPS. Error separatiu i tendència a resumir.

⁵⁰⁶ Et més propincas] et pus propinch

⁵⁰⁷ Conoisensa] coneixença a CatPS; conexeça a O. Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).

⁵⁰⁸ Declarat] llan declarat, *corregit*; al marge d'esquerra: vide quit dicat.

⁵⁰⁹ Instint... figir] manca a CatPS; instinctus et nobilis appetitus debet figi a LatPS.

⁵¹⁰ Al qual] al/cui a CatPS. Doble versió.

⁵¹¹ Se] si a P; se a CatPS i a LatPS.

⁵¹² Car] Quare a CatPS.

⁵¹³ Sens tort fer] sens fer tort a CatPS; sens fert tort a O.

divinal revetllat a nós et del nostre secret qui [és] insturment perfectiu de tot nostre magisteri et de tota natura.⁵¹⁵ Aquell te monstrarem, si lleal fill nos es ni·l vulles revetllar als inimics estants⁵¹⁶ contra natura, mes tenir lo secret que ell⁵¹⁷ no·n sàpia res⁵¹⁸, car onques no n'isit⁵¹⁹ de paraula⁵²⁰ umana so que del trobarás en la seg[o]na part.

§ 4 (3)

[Des principes de natura universal; e com els són extrets de la massa⁵²¹ confusa; e des 4⁵²² elementa; e de tres primordialis principis de tots coses per la grandi forma de món, en reduciaunt a magisterii, qu'est forma minor con minor món]

Los prinsipis naturals primordials et succedents en l'obre [de] natura, són universalment tots los estrems qui estre [po]den, ab los mijans entre ells,⁵²³ així com declararem⁵²⁴ [e]n

⁵¹⁴ Ací] així a P, ací/ibi a CatPS; ibi a LatPS. Doble redacció a CatPS.

⁵¹⁵ Natura. Aquell] Natura. Et tot ces nos le monstersons [...] Et pur ces a tot fil de doctrine nous commaundons et defendons sur peyn de anathemitzement et maleicon ^sic* divine que nostre dit secret ilo ne voyl reveler, mays ycelui bien celar et tenir bien secret que nul ne sache, car oncques mays philosophe ne aultre ne dit ne per escript ne mist ces que on entovera per nous escript in la second partie de cest livre, dit e nommé la pratique. Aquest a CatPS. *Fragment francès.*

⁵¹⁶ Inimics estants] inimics estranis a P; enemichs estants a CatPS; stantibus a LatPS. *Modernització de la llengua.*

⁵¹⁷ Ell] ella a P; ell a CatPS.

⁵¹⁸ No·n sàpia res] non sapires a CatPS; sapig[u]es a O *corregit*; quod nullus sciat a LatPS. *Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).*

⁵¹⁹ onques no n'isit] car nul temps no exí a CatPS.

⁵²⁰ Paraula] parraula a P.

⁵²¹ Els són extrets de la massa] els són extraits de la massa a CatPS ; es són extraits de la mas a O. *Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).*

Veure apartat *Els fragments francesos (TAULA XVIII).*

⁵²² 4] .iiii. a CatPS. *Modernització dels numerals.*

⁵²³ qui estre [po]den, ab los mijans entre ells] esser poden, ab los mijans entre elles a CatPS; elles: illa a LatPS. *En el cas de la meva edició, feta a partir del manuscrit de P, el copista ha corregit el masculí perquè concordi.*

⁵²⁴ Declararem] declararem a CatPS; declarrem a O. *Error de reconeixement lingüístic (TAULA XIV).*

lo capítol segent et en la segona part practical, en declarant la natura de ells⁵²⁵. [Sobre la potència de natura] és lo sobiran déu selestial,⁵²⁶ [qui] és O en lur fin sens comensament⁵²⁷ e comensament sens fin, creator et formator de tots lo sobredi[ts] prinsipis succedents⁵²⁸ qui estrens e mijans en las [o]bras de natura són clamats.⁵²⁹ Aquella natura dins⁵³⁰ cre[à] [f. 5^r]⁵³¹ de non re en una pura sostànsia, la qual nós anomenam⁵³² quinta esència, en què tota natura és compresa. D'aquesta sostànsia divisida en tres⁵³³ parts segons⁵³⁴ sa esència, de la més pura creà Déu⁵³⁵ los àngels; et de la segona creà Déu lo sel e las planetes et totes les steles; et de la tersa part qui era la meins pura, creà Déu⁵³⁶ aquest món en esta manera.⁵³⁷ Lo sobiran creator divisit aq[ue]sta tersa part menis pura⁵³⁸ en 5⁵³⁹ partidas, et de la una part menis pura⁵⁴⁰ crea Déu la⁵⁴¹ quinta sostànsia dels elements, qui partisipa ab la cosa selestia[l], qui és

⁵²⁵ Ells] dels primordials principis a CatPS. *Tendència a resumir.*

⁵²⁶ Deu celestial] a CatPS omet la paraula deu.

⁵²⁷ [Qui] és O en lur fin sens comensament] qui és α et ω, fi sens començament a CatPS; Jaume Mas no reconeix les lletres de l'alfabet grec.

⁵²⁸ Succedents] et succedentium a LatPS; succedentium a Praga, correcció correcta a P.

⁵²⁹ Clamats] appellats a CatPS; vocantur a LatPS; nominata a Praga.

⁵³⁰ Dins] Déus a CatPS. *Error separatiu.*

⁵³¹ 5] a la esquerra 3 corregit.

⁵³² Anomenam] apellam a CatPS.

⁵³³ Tres] .iii. a CatPS. *Modernització dels numerals.*

⁵³⁴ Segons sa esensia] secong a CatPS, secundum a LatPS. *Exemple de no reconeixement de la llengua per part del Kirkeby (TAULA XIV).*

⁵³⁵ Déu]Dieu a CatPS.

⁵³⁶ Déu]Déus a CatPS.

⁵³⁷ Manera.] A CatPS segueix amb deu línies de text, a o segueix amb deu línies blanques i el mateix text de CatPS. *Tendència a resumir.*

⁵³⁸ Aquesta part menis pura] aquesta par[t] a CatPS; menis per mens pot ser un error de còpia (TAULA XIII), i també es nota la tendència a aclarir el contingut del text pr part de l'alquimista Jaume Mas.

⁵³⁹ 5] .v. a CatPS. *Modernització dels numerals.*

⁵⁴⁰ Menis pura] més pura a CatPS. *Error separatiu.* Entén com dit avem afegit al marge d'esquerra (TAULA XII), manca a CatPS i LatPS, i dues rodes, que reproduim i comentem al final d'aquest capítol (IMATGE XLVI).

⁵⁴¹ La] la la corregit a P. *Error de còpia (TAULA XIII).*

significada per O. E aquesta divisit en 4⁵⁴² parts: la primera menis⁵⁴³ pura és significada per P, qui és donada al foc⁵⁴⁴ lo qual entén així com dit avem⁵⁴⁵ creà de la segona partida de la natura dels ellaments. Et la segona menis pura és significada per Q, que és dava a l'ayre, lo qual és creat de la 3 part menis pura de la natura dels elements. Et la tersa menis pura⁵⁴⁶ és sincnificada per R, et aquesta és dada a l'aiga, qui és elament creat de la quarta⁵⁴⁷ part menis pura⁵⁴⁸. [La quarta menis pura] és significada per S, et aquesta és dada a l'element terrestre, qui fou creat de la quinta partida menis pura de tota la natura dels elements.⁵⁴⁹

Et de tant, com la natura és menis perfeta⁵⁵⁰, apetís de perfeccion, e's perfan l'un ab l'altre per l'acordansa de llur propietats ab lur quints insturments, qui partisipan ab la cosa selestre. Aquesta enperò⁵⁵¹ és l'apetit de la perfeccion de nat[ur]a, so és de generacion en corrupcion et de corrupcion en generacion, car són instint⁵⁵² o appetit no ben⁵⁵³ immediatament del creator⁵⁵⁴ de natura, car, si ho fasia siria la cosa feta per lo creator et no pas per natura, alavós⁵⁵⁵ seria perfeta sens destrucscion. Et per so, com lo instint⁵⁵⁶ venga de natura, ella no pot fer ninguna⁵⁵⁷ cosa perfeta si nos perfà per la

⁵⁴² 4].iiii. a *CatPS. Modernització dels numerals.*

⁵⁴³ Menis] més a *CatPS.*

⁵⁴⁴ Foc]foc a *CatPS*; soch a *O. Modernització de la llengua i error de reconeixement lingüístic per part de Kirkeby (TAULA XIV).*

⁵⁴⁵ Lo qual entén així com dit avem] lo qual a *CatPS. Desig de Mas de proporcionar-se un text clar.*

⁵⁴⁶ Tersa menis pura] .iii. part menys pura a *CatPS. Modernització dels numerals.*

⁵⁴⁷ Quarta] .iiii. a *CatPS. Modernització dels numerals.*

⁵⁴⁸ Pura.] A *CatPS segueix amb* de natura dels elements. *Tendència a resumir.*

⁵⁴⁹ Al manuscrit de Oxford segueixen dotze línies en blanc.

⁵⁵⁰ Menis perfeta, apetís] Menys pura et menys perfeta, appetex a *CatPS. Tendència a resumir.*

⁵⁵¹ Enperó]ementament a *CatPs. Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV).*

⁵⁵² Instint] Instinch a *CatPS*; instinctus a *LatPS. És una paraula més moderna.*

⁵⁵³ Ben] ve a *CatPS. Error separatiu.*

⁵⁵⁴ Creator] creador a *CatPS*; crador a *O. Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV).*

⁵⁵⁵ Alavós] Levois a *Oxford*; e levors/tunc a *CatPS*; et tunc a *LatPS. Error de reconeixement de llengua (TAULA XIV).*

⁵⁵⁶ Instint] istinch o appetit a *CatPS*; instint a *LatPS; Praga i Vaticà.*

⁵⁵⁷ Ninguna] alguna a *CatPS.*

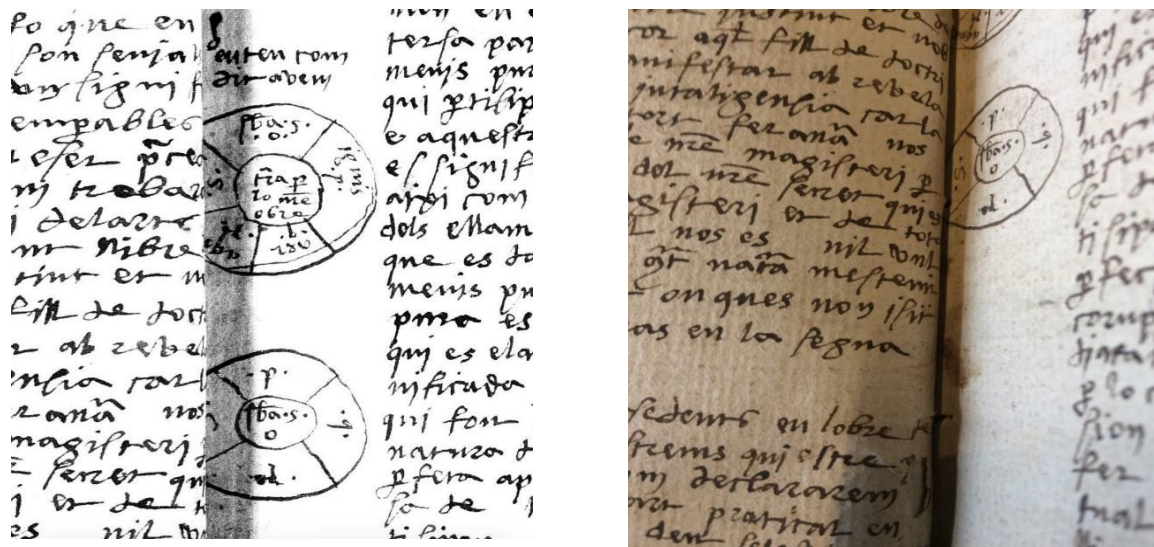
siència de intel·lectual,⁵⁵⁸ així com am natura umana⁵⁵⁹ qui és rectificada per intelligència⁵⁶⁰ divine així com per lo mestre l'obratge del fadrín. Per aquesta cosa podes entene la natura dels elements primés après la divisió de la tersa sostància primordial creada. Noque entenes que llur sustància sia simple element quint, mas substància 4 o 3 o 2 o 1 elementada de la partida quinta, la qual nós anomenam⁵⁶¹ “element primordial”.

⁵⁵⁸ De intel·lectual] de Déu, o divina intellectual a *CatPS*.

⁵⁵⁹ Am natura umana] in natura viva a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁵⁶⁰ Intelligència] intelligenciam a *CatPS*.

⁵⁶¹ Anomenam] appellam a *CatPS*.

IMATGE LII

Dues rodes exemplificatives del text: en la primera, al centre, trobem les paraules “terra per lo me obra”; hi ha cinc caselles amb les paraules: 1^a casella: “substantia 5” (llegiu: *significada per*) “O”; 2^a casella: “ignis” (llegiu: *significada per*) “P”; 3^a casella: “aer” (llegiu: *significada per*) “Q”; 4ª casella: “aq[ua]” (llegiu: *significada per*) “[R]”; 5ª casella: “[terra]” (llegiu: *significada per*) “S”. En la segona roda trobem al centre les paraules “substància 5” (llegiu: *significada per*) “O” i quatre falques amb les lletres: “P”, “Q”, “[R]”, “S” (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 5^r). Font: cortesia de la Bibliothèque nationale de France.

[f. 5^v] Del gran secret⁵⁶²

Et “substància simple”, per lo qual las ditas 4⁵⁶³ sustàncias elementa[ls] són elementades cascuna segons sa natura, així com desús és declarat.

Aquests 4⁵⁶⁴ elements anaixí creats restaren⁵⁶⁵ purs et clars per raó⁵⁶⁶ de la clara part de natura de que eren creats fins⁵⁶⁷ al temps del pecat qui [és] eixit de natura enquara⁵⁶⁸ al

⁵⁶² Del gran secret] Al manuscrit original trobem aquest títol escrit d’un color més clar; a CatPS no existeix, el text continua dintre el mateix capítol. Desig de Mas de proporcionar-se un text clar.

⁵⁶³ 4] .iiii. a CatPS. Modernització dels numerals.

⁵⁶⁴ Com abans.

⁵⁶⁵ Restaren] romang[uer]en a CatPS, nota: o forse romang[r]en? Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV).

temps de anatull⁵⁶⁹ après lo pecat. Més de puis morts són los òmens e ls animals et las naixensas de la terra desecades ab dastruccion de generasion, venguda de corrupcion en generasion et puis de generasion en coru[p]sion, sí que de cors⁵⁷⁰ inpurs resolts mon[dats] so que a contàg[iat] car⁵⁷¹ et coromput los elements, per la qual corrupcion tota cosa⁵⁷² vivable és de poca durada: car natura no pot fer cosa tant perfaita per raó de⁵⁷³ sa materia grossa et corompuda, així com feiia en son prinsipi.

Ans⁵⁷⁴, là on m[és] ella continua son o[b]ratge, més usa sa⁵⁷⁵ natura en imperfec[ion] partisipant am gran corrupcion⁵⁷⁶ per la materia dels elements menis pura, que tot jorn troba.⁵⁷⁷ Car so que met ara a mudar⁵⁷⁸, ella alavós matia⁵⁷⁹ a conponer las parts de pu[s] fort lligament. Et⁵⁸⁰ per aquesta doctrina, fill, tu pots entre la parabula profetal⁵⁸¹, qui·s complirà⁵⁸² a la fin del món, quant Iesu Crist virrà jutgar lo setgle ab lo foch del sel qui crema tot so que no serà de la veritat id est de quinta esència⁵⁸³ dels dits

⁵⁶⁶ Raó] rahó a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁵⁶⁷ Fins] usque a *CatPS*.

⁵⁶⁸ Enquara] encara/adhuc és a *CatPS*. *Doble redacció*.

⁵⁶⁹ Anatull] anatull a *CatPS*; ad tempus indulgencie a *LatPS*. *Error conjuntiu entre els catalans i separatiu amb el llatí*.

⁵⁷⁰ Si que de cors] *llegiu cossus*; axí/sicut que de corsos a *CatPS*. *Doble redacció*.

⁵⁷¹ Impurs resolts mon[dats] so que a contàg[iat] car] impurs [...] són mudada les elements en ço que ha contagiati a *CatPS*; contag[iat] contg[at] *corregit*. *Error de còpia (TAULA XIII)*. *Es nota també una tendència a resumir*.

⁵⁷² Tota cosa] cosa a *CatPS*.

⁵⁷³ Per raó de] manca a *CatPS*.

⁵⁷⁴ Ans, là] ans a *CatPS*, ans bla a *O*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁵⁷⁵ Més usa sa] més la a *CatPS*.

⁵⁷⁶ Am gran corrupcion] ab grau a *CatPS*.

⁵⁷⁷ Jorn troba] jorn ella troba aliter sic: nature jamés pluys ne continuera son primer overage, mes use sa nature en imperfeccion partisipant etc. a *CatPS*. *Doble redacció*.

⁵⁷⁸ Mudar] munder son compost a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁵⁷⁹ Alavós matia] l'avois met a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁵⁸⁰ *Al marge d'esquerra*: nota sobre tot lo magisteri i una maneta.

⁵⁸¹ Profetal] filosofal a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁵⁸² Complirà] consummarà a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁵⁸³ Veritat id est de quinta esència] puritate a *CatPS*. *Error separatiu*.

elements,⁵⁸⁴ et tot so qui és compost de mal e de inpur se confonrà en abís; et so que lo foc⁵⁸⁵ trobarà compost de virtut pura, aquela sus sa espera⁵⁸⁶ se reposarà vivablement et in sempiternalment. Et lo mal inpur caurà sus los dapnats⁵⁸⁷ et tota virtut pura sobre los beneventurats⁵⁸⁸; et per asò pot eser alusidada ta considerasion que a la fin tota cosa irà a son propi loc⁵⁸⁹ d'on és primer mogu[da].⁵⁹⁰

Et⁵⁹¹ pots entenre⁵⁹² encara que aquesta terra que nós calsigam non és ver⁵⁹³ elament, ans⁵⁹⁴ és elamentat del ver quint element. Aras part⁵⁹⁵ la 5 substànsia elemental del cos⁵⁹⁶ elementat del qual la terra és formada am sa causa quinta [et]⁵⁹⁷ trobaràs lo buit⁵⁹⁸ de virtut formativa, així com a cos sens ànima et podridura assemblava a matèria sens f[oren]⁵⁹⁹ composta de ll'avantdita⁶⁰⁰ infeccion per reciproca acsi[on] als⁶⁰¹ elements de l'un a l'altre.

⁵⁸⁴ Dels dits elements] dels dits .iiii. elements, aliter sic: du soverayn, et cresperey prophet nostre saveur Iesu Cryst que dit qu'il vendra in fin (?) du monde iugyer et soper les bons [...] maves et ferra tot asummer

(?) per la fieu du ciel que ardera tout etc ut prius a *CatPS*. Tendència a resumir i doble redacció amb fragment francès.

⁵⁸⁵ Foc]foch a *CatPS*. Modernització de la llengua.

⁵⁸⁶ Espera] espera amb un esborrat al mig a P; veure la profecia molt semblant de la vinguda de Crist en el text dels "Exempla" de Arnau de Vilanova, dins Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 234.

⁵⁸⁷ Caurà sus los dapnats] cadet sobre los dampnatos a *CatPS*, a O sobre sobre. *Errors de reconeixement de la llengua (TAULA XIV) i de còpia*.

⁵⁸⁸ Beneventurats] benauyrats a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁵⁸⁹ Loc]loch a *CatPS*. Modernització de la llengua.

⁵⁹⁰ Moguda] venguda a *CatPS*; veniebat a *LatPS*; movebatur a Praga. *Error separatiu entre els catalans i conjiuntiu amb Praga*.

⁵⁹¹ Al marge d'esquerra: causa causa. *Error de còpia (TAULA XIII)*.

⁵⁹² Et pots entenre] Entén a *CatPS*.

⁵⁹³ Que] que ver a *CatPS*.

⁵⁹⁴ Ans] ans/immo a *CatPS*. *Doble redacció*.

⁵⁹⁵ Aras part] ara appar a *CatPS*.

⁵⁹⁶ Cos] cors a *CatPS*.

⁵⁹⁷ Causa quinta] causa simple *corregit simple* a P. *Error de còpia (TAULA XIII)*.

⁵⁹⁸ Buit]vacuum a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁵⁹⁹ assemblava a matèria sens f[oren] ajustada en un, como matèria sens a *CatPS*. *Error separatiu*.

Més en lo centre és la tera vergese ver element⁶⁰², lo qual foc⁶⁰³ no porà cremar [al] [f. 6r]⁶⁰⁴ jorn espantable,⁶⁰⁵ et així dels altres ellements. Tu ab allucidasion clarament deus entenre et ajustar⁶⁰⁶ la prinsipal substànsia material simple, de la qual sens division⁶⁰⁷ foren formats tot en un, jatsia⁶⁰⁸ asó que ab division te ajjam parlat, non⁶⁰⁹ separada l'espèsia d'els, que és esència 5, et sobstrauràs⁶¹⁰ tota prinsipalitat als elements conmposts.⁶¹¹ Et dirás que tres prinsipis són de totes les causas⁶¹² so és a saber, artifisial, ejxemplar et matèria.

Lo primordial prinsipi artifisial és dins⁶¹³ lo conditor de tota re; lo segon prinsipi, que és dit eixemplar, mou de l'uy⁶¹⁴ que és sa sapiència, et lo ters succedent prinsipi, qui és dit la matèria creada per ell, ab sapiència, qui mou⁶¹⁵ d'ell, és lo primordial element qui nós apellam “ille”, que te avem⁶¹⁶ declarat, si nos as entès.⁶¹⁷

⁶⁰⁰ Ll'avandita] damunt dita a *CatPS*; dampnat a *O. Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁶⁰¹ Als] els a *P*; als/ad a *CatPS*. *Doble redacció*.

⁶⁰² Centre és la tera vergese ver element] centre de la terra és la terra verge e verrey element a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TALUA XIV)*. *Al marge d'esquerra: maneta i Iesus i H S amb una creu al damunt*.

⁶⁰³ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁶⁰⁴ 6] a dalt a la esquerra hi ha un 4 esborrat.

⁶⁰⁵ Espantable] t interlíniada. *Error de còpia (TAULA XIII)*.

⁶⁰⁶ Ajustar] coniuingere a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁶⁰⁷ Sens division] ab division a *CatPS*; sine divisione a *LatPS*; per divisionem formatam a *Praga*.

⁶⁰⁸ Jatsia] jat/quamvis/sia a *CatPS*. *Doble redacció*.

⁶⁰⁹ Te ajjam parlat, non] te hayan parlat, totfoyz ne soit pas a *CatPS*. *Fragment francès*.

⁶¹⁰ Et sobstrauràs] e sot/substrahas a *CatPS*. *Doble redacció*.

⁶¹¹ *Crida d'atenció al marge d'esquerra*.

⁶¹² Causas] coses a *CatPS*; rerum a *LatPS* i a *Praga*.

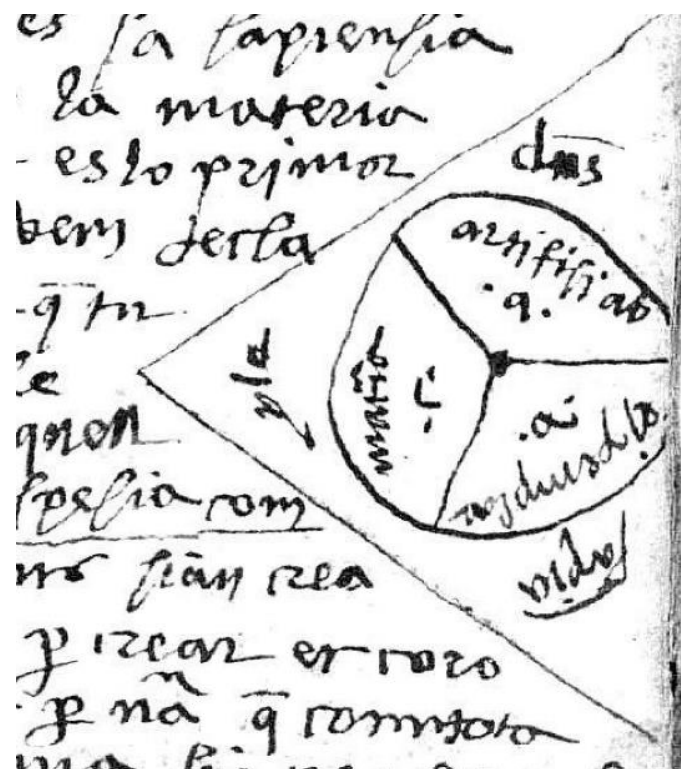
⁶¹³ Dins] Dieu a *CatPS*.

⁶¹⁴ L'uy] ell a *CatPS*.

⁶¹⁵ Mou] procedit a *P*.

⁶¹⁶ Te avem] qu'et a *CatPS*. *Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV)*.

⁶¹⁷ *Al marge de dreita una figura que representa aquests tres principis (veure imatge XLI)*.

IMATGE LIII

La figura representa els principis descrits en el text; té tres falques: en la primera trobem la paraula “artificial”, amb la lletra A, i fora de la roda trobem la paraula “dms”; en la segona trobem la paraula “ejemplar”, amb la lletra B, i fora de la roda “sapiens”; en la tercera roda trobem la paraula “matèria” amb la lletra C, i fora de la roda “yle” (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 6r).

Font: cortesia de la Bibliothèque nationale de France.

Lo qual no és menester que tu te presumes de lo serquar en espèsia simple per comensar⁶¹⁸ nostra operasion, conven que sens aquell no lo poràs finir mes⁶¹⁹ lo deus serquar en espèsia composta,⁶²⁰ car, com t’è dit que tots los elements sian creats de la dita sostànsia, d’aquella són avivats⁶²¹ per crear et corompre.

⁶¹⁸ Comensar] quierçar (?) a *CatPS*. Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV).

⁶¹⁹ Finar mes lo]ferre ne faar; immo/ans le a *CatPS*, ans: ane a O. Error de reconeixement de la llengua (TAULA XIV) amb doble redacció.

⁶²⁰ En espèsia composta] en espesia composta subratllat i crida d’atensió al marge d’esquerra.

⁶²¹ D’aquella són avivats] de aquesta són animats a *CatPS*. Error separatiu.

Car nesesària cosa és, així com apar per natura, que com tota cosa estant sots lo glob de la lluna⁶²² sia creada e formada de la dita matèria qui és “yle” anomenada, que de aquella sia influïda en tota cosa elemental et més⁶²³ en una que en altra, sí com trobam per natura, e que aquí se deporte.⁶²⁴ Per so sies segur que ningu[n]a⁶²⁵ cosa del món no pot éser sens aquella creada nj generada, car ella és coligansa de cos⁶²⁶ elementat en l’obra de natura e per so nós l’anomenam “natura” e lo “primordial”⁶²⁷ de tot element, car de sa simple substància los elements, qui són matèria de natura, foren purament creats ab divina⁶²⁸ separasion, so és a saber tera, aiga, aire, foc,⁶²⁹ qui són cors ellementats per lo primordial⁶³⁰ simple element qui és en ells.⁶³¹

Et d’aquest enteniment mou⁶³² la *Cronica metaurenca*, qu[i] diu que la espècia dels elaments en los termes sols és trobada et en lo dit comensament, qui és prinsipi primordial en las cosas. Per so, si a[i]tal matèria demanes, entén aquella eser⁶³³ pur supiect,⁶³⁴ qui és unision de formes⁶³⁵ en què és retenguda tota forma qui neix de la matèria celestre am possibilitat. Id est in potència.⁶³⁶ Car fluixes et labilitats infinides

⁶²² Lo glob de la lluna] Natura la lluna, natura *corregit a París*; lo glob de la luna a *CatPS*; sub globo lunari a *LatPS*. Error de còpia (TAULA XIII).

⁶²³ Et mes... in] *subratllat*; al marge d’esquerra: això filosoficament a *París*. Tota la part també és senyalada amb una barra a la dreta.

⁶²⁴ Se deporte] deportatur a *CatPS*; quiescat a *Praga*.

⁶²⁵ Ningu[n]a] nulla cosa a *CatPS*. Millor versió de *Mas* (TAULA XIV).

⁶²⁶ Coligansa de cos] tot cors a *CatPS*; quiuslibet corporis a *LatPS*; tosius corporis a *Praga*.

⁶²⁷ L’anomenam “natura” e lo “primordial”] la appellam “naturam” e lo “prinsipi primordial” a *CatPS*. Millor versió de *Mas* (TAULA XIV).

⁶²⁸ Divina] nota bene totum a mà esquerra.

⁶²⁹ Foc]foch a *CatPS*. Modernització de la llengua.

⁶³⁰ Primordial] dit primordial a *CatPS*.

⁶³¹ Et mes en una... ells] clau a mà esquerra.

⁶³² Mou] procedit a *CatPS*. Kirkeby no utilitza el català com si fa *Mas*.

⁶³³ Maneta a mà esquerra.

⁶³⁴ Supiect] subiech a *CatPS*, sabiech a *O*. Error de reconeixement lingüístic per part de Kirkeby (TAULA XIV) i modernització de la llengua per part de *Mas*.

⁶³⁵ Unision de formes] unió aliter moció de formes a *CatPS*. Doble redacció.

⁶³⁶ forma qui neix de la matèria celestre am possibilitat. Id est en potència] forma ab possibilitat a *CatPS*. *Mas intenta proporcionar-se un text clar*.

contén deumension⁶³⁷ segons la diversitat de las formes extremas et mjianes, que en ella pren, e·s per alguns semblant mens anomenada⁶³⁸ “receptacle de forma” que neix⁶³⁹ de matèria selestre, que fou de sa natura; et per altres fou anomenada⁶⁴⁰ “syl[f. 6^v]va”, comparant-la a cosa ruda⁶⁴¹ per rason de sa passibilitat;⁶⁴² et, per altres, és anomenada “posibilitat”, car ninguna forma non à en ella actualment, més tota forma⁶⁴³ tenia⁶⁴⁴ ab possibilitat. Id est en potènsia. Així⁶⁴⁵ com a sillensi sens rens audir o així com non vesén⁶⁴⁶ són vistes tenebres. E·n tal manera és entenduda aquesta matèria, rens de aquella non entennent; et per asó t’és escrit qual és⁶⁴⁷ la forma del món et en quala manera los elements són ordenats en lo món, dels quals tota cosa se engendra en la manera que apar⁶⁴⁸ per lo capitoll succedent.

⁶³⁷ Deumension] e reté a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁶³⁸ Semblant mens anomenada] semblantment clamada a *CatPS*; semblatment a *O*.

⁶³⁹ Neix]nascitur a *CatPS*. *Millor versió de Mas*.

⁶⁴⁰ Fou anomenada] fo clamada a *CatPS*. *Millor versió de Mas*.

⁶⁴¹ Ruda] ruda et vuida a *CatPS*. *Tendència a resumir*.

⁶⁴² De sa passibilitat] de sa possibilitat a *CatPS*, de sape passibilitat a *O*. *Error de reconeixement de la llengua*.

⁶⁴³ Forma] forma *corregit, illegible*.

⁶⁴⁴ Tenia] tenet a *LatPS*, a *CatPS* i a *Praga* falta. *Error conjuntiu amb el Llatí i separatiu amb el català i amb el llatí de Praga*.

⁶⁴⁵ Posibilitat. Id est en potènsia. Així] possibilitat, com ha silenci sens res audir, o axí a *CatPS*. *Comentari de Jaume Mas i tendència a resumir*.

⁶⁴⁶ Vesén] veent a *CatPS*; non videnti a *LatPS*. *Vesén, a París, és una paraula occitana*.

⁶⁴⁷ T’és escrit qual és] t’és escrit a *CatPS*, t’és escrit a *O*, escribitur a *LatPS*; *scriptum est quot ipsa est a Praga*. *Error conjuntiu entre P i Praga, separatiu amb O*.

⁶⁴⁸ Que apar]que appar a *CatPS*, que appar que appar a *O*. *Error de còpia a O*.

§ 5 (4)

[Capitol de minor forma; e de prinsipis de la natura mineral simpla per los
extrems e los mijans]

Com⁶⁴⁹ determinat sia de la forma major, ara en desenden determinarem de la forma menor, en que són los prinsipis succedents en la obra de natura més propinques segons los extrems ols mijans de sas operacions més propinques.⁶⁵⁰ Et com nós ajjam dit desús que sos prinsipis sian universalment⁶⁵¹ tots los extrems e tots los extrems e tots los mijans⁶⁵² d'aquels, diem que lo primer e prinsipal de tots són los quatre⁶⁵³ elements, que avem declarats que són elementats, qui significan⁶⁵⁴ per B.⁶⁵⁵

Segonament són las vapós, qui són compost[e]s d'aquels elements dits immediatament,⁶⁵⁶ et són de la primera composicion de natura, significats per C;⁶⁵⁷ en l[es] quals vapós tots los cos⁶⁵⁸ elementats se resolven per entrar en novella generasion. Et vullas asò retenir et entenre, car generalment te parlam per atènier la fi de ço que tu demanes.

Terçament és aiga⁶⁵⁹ clara composta de las ditas vapós ab condensacion de llur natura, qui és venguda en las ditas vapós dels .iiii. elaments; et aquesta és la plus pròxima

⁶⁴⁹ Com] com a *CatPS*; cum a *LatPS* i a *Praga*, e om a O. *Error de reconeixement de la llengua a O.*

⁶⁵⁰ Propinques segons los extrems ols mijans de sas operacions més propinques] mes propinques [...] a *CatPS*; propinquiori secundum extrema et media suarum operationum propinquiorum a *LatPS*; magis propinqua secundum extremitates mediis suarum operationum propinquarem a *Praga*. *Error conjuntiu entre P i els dos llatins.*

⁶⁵¹ Universalment] vulgarment *corregit*. *Error de còpia.*

⁶⁵² Mijans] extrems mijans *corregit*. *Error de còpia.*

⁶⁵³ Prinsipal de tots són los quatre] principal extrem són los .iiii. a *CatPS*. *Error separatiu i modernització del numeral.*

⁶⁵⁴ Significan] signifiquem a *CatPS*; significamus a *LatPS*; significantur a *Praga*.

⁶⁵⁵ B al marge d'esquerra.

⁶⁵⁶ Dits immediatament] immediatament a *CatPS*; dictis immediate a *LatPS*; immediate dicti a *Praga*. *Error separatiu amb CatPS i conjuntiu amb els llatins.*

⁶⁵⁷ C al marge d'esquerra.

⁶⁵⁸ Cos] corsos a *CatPS*.

⁶⁵⁹ Aiga] aygua a *CatPS*.

matèria de l'argent viu, lo qual és trobat sobre la tera corent. Et aquest és generat propriament en tot cos ellementat sucseedent de la matèria de l'aire. Et car lo umit és fort ponderós, ab aereïtat omogènenque⁶⁶⁰ discor per moviment del vent per los llocs⁶⁶¹ venoses foradats encluiïts⁶⁶² sotster[r]eneosos, et cai en las mineres sulfurenques⁶⁶³ causades de vepor calenta et seque, et significa per D.⁶⁶⁴

Et quartament és una substància qui és venguda dedens sa minera més aproximant a la natura de metall, et és anomenade “calcadis” et “azoch⁶⁶⁵ vitrienc”,⁶⁶⁶ qui és tera e mare dels metalls. En altra manera anomenada “urisorul” lausenta⁶⁶⁷ en ocult, roge, et negre⁶⁶⁸ et vert públicament; à color de laursert verenos⁶⁶⁹ immediatament generat de la matèria de l'argent viu ja dit enpreniat de la dita vapor calenta et sequa sulfurenqua, e n sa resolusion et en lausert gelat en que és la forma e l'espèsia del sperit pudent, et lla mixsion⁶⁷⁰ [f. 7^r],⁶⁷¹ del qual és multiplicada la calor mineral,⁶⁷² qui és vita del metall, e és significada per E.⁶⁷³ Los quints estrems o mijans són las vapors immediatament generats ab resolusion per rerefacsion del dit vitre, et aquesta és la primera et pròxima matèria e la generasion de tots los metalls empreniats de calor natural et vivificative en forma et espèsia de aigoa viva, la qual⁶⁷⁴ tots los de aquesta art investigadós deven entenre en l'obratge de natura éser argent viu, mas no pas tal com⁶⁷⁵ és trobat sobre la

⁶⁶⁰ Omogènen] omogenenca a *CatPS*, omogeniam discurrentem amb *H a Praga*. *Error separatiu*.

⁶⁶¹ Llocs]loch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁶⁶² Encluiïts] declius a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁶⁶³ Sulfurenques] sulfurenques a *CatPS*, sulfujenquen a *O*. *Error de reconeixement de la llengua*.

⁶⁶⁴ D al marge d'esquerra.

⁶⁶⁵ Azoch] as *corregita P*. *Error de còpia*.

⁶⁶⁶ Vitrienc]vidriench a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁶⁶⁷ Urisorul lausenta] urisiu luenta e blanca a *CatPS*; urisius lucens et album a *LatPS*; miconal lussenica et blanca a *Praga*, urisiulluenta a *O*. *Tendència a resumir*.

⁶⁶⁸ Negre] negra a *CatPS*, negea a *O*. *Error de reconeixement de la llengua*.

⁶⁶⁹ Laursert verenos]luert verinós a *CatPS*.

⁶⁷⁰ Maneta que apunta als conceptes.

⁶⁷¹ 7] a l'esquerra 5.

⁶⁷² La calor mineral] natural mineral *corregit*. *Error de còpia*.

⁶⁷³ E al marge d'esquerra.

⁶⁷⁴ La qual]de la qual a *CatPS*.

⁶⁷⁵ No pas tal com] no tal qual a *CatPS*.

terra; ni serà⁶⁷⁶ tro en sanc⁶⁷⁷ apostemat e veranó[s] se sia primerament⁶⁷⁸ trobat⁶⁷⁹, [e]⁶⁸⁰ significat per F.⁶⁸¹

Sextament són los sofres seccs per susion immediatament generats per natura de la sustànsia viva de la dita aigoa⁶⁸² dels qual[s] la vapor coagula⁶⁸³ tot altre argent viu, qui és retinacle de la dita vapor en aquel matal del qual és la vapor. E asò és fet segons la depurasion que la matèria pren per natura ab informasion tal, qual li és aministrada a la forma et espècia del dit metal; et són aquests sofres significats per G.⁶⁸⁴

Los un generats de⁶⁸⁵ las vapós dels dits sofres et argents vius per sucesive decoccion són los metals, qui són vers estrens sens mediocritat ab perfete clausura en l'obra de natura, mas per corrupcion, quant són fora de llur menes⁶⁸⁶, entén la natura a rodar per los moviments circulars, generant et coropent; et en aquels altra volta⁶⁸⁷ se terminant⁶⁸⁸ en novella⁶⁸⁹ generasion per digestion en lur mineres, en les quals són incluses las vapós resoltes d'aquels coromputs per gravitat de llur elements e instinct⁶⁹⁰ natural; et aquí⁶⁹¹ per lur moviment se digerixen fins⁶⁹² són terminats en espècia millor⁶⁹³ així com la generasion de la carn és feta en lo cos de l'an[im]al per la digestion del menjar e del beure, així com breument és declarat en lo *Art magna* en lo capítol “Manifestum de

⁶⁷⁶ Ni serà] ni serà ni serà a P, ne serrà quousque a CatPS. Error de còpia a P i llatanisme a CatPS.

⁶⁷⁷ Sanc]sanch a CatPS. Modernització de la llengua.

⁶⁷⁸ Primerament]primerament a CatPS, primerant a O. Error de còpia.

⁶⁷⁹ Trobat] tornat a CatPS. Error separatiu.

⁶⁸⁰ [E]]e és a CatPS.

⁶⁸¹ Al marge d'esquerra: 5 estrens per F: so és argent viu.

⁶⁸² Sustànsia viva de la dita aigua]substancia de la dita aygua viva a CatPS.

⁶⁸³ Coagula]congele et cohagula a CatPS. Tendència a resumir.

⁶⁸⁴ Al marge d'esquerra: sofres G.

⁶⁸⁵ Los un generats de] los setens generats per a CatPS.

⁶⁸⁶ Menes]mineres a CatPS.

⁶⁸⁷ Volta]veu a CatPS. Error separatiu.

⁶⁸⁸ Terminant] llegiu terminen.

⁶⁸⁹ Novella] novella corregit novena a O. Error de còpia.

⁶⁹⁰ Instinct]instinch a CatPS. Modernització de la llengua.

⁶⁹¹ Aquí]aquí/illi[c] a CatPS. Doble versió.

⁶⁹² Fins]donec/fims que a CatPS. Doble versió.

⁶⁹³ Millor] a CatPS continua amb un fragment francès que'l n'estoient.

generacione et corupsione in metallis”, et com aquí⁶⁹⁴ sia descrit⁶⁹⁵ ab determinacion⁶⁹⁶ metafòr[ic]a⁶⁹⁷ et [li]teral que com et quant,⁶⁹⁸ l’alkimista s’esperforsa⁶⁹⁹ de dar a alguns dels metalls forma senblant a d’altre metall, és així com lo pintor qui en ra matèria del fust o de la pedra infigís⁷⁰⁰ forme d’ome artificialment, la qual forma s’i discrepa ab la materia.

Per què en aquest cas és dit que, com la forma sia estran[f. 7^v]ga de sa matèria, és en breu temps corruptible; et a[i]tals no resemben l’obratge de natura en lus operacions et matèrias⁷⁰¹, o si o fan de matèria, no la resemben d’obratge, car no saben dar virtut informativa a la matèria convinenta, qui [à] instinct⁷⁰² de recebre aquella⁷⁰³ quant li és aministrada per lo natural informador; més quant⁷⁰⁴ per art conoguda et quaix suptraïta a natura, qui és dit eixemplar, lo mestre inginyós resemba son obratge a l’obra de natura⁷⁰⁵ am la conservacion de l’espècie mineral, ell forma cosa⁷⁰⁶ de tal virtut qui sobremonte tot lo cors de natura.

Per açò pot saber i conèixer⁷⁰⁷ lo ton enteniment que la obra natural pot éser governada per l’art del faedor segons⁷⁰⁸ la doctrin[a] de son propi insturment. Et saps, fill, per què los òmen[s] ne saben usar lur memòria a entenre e investigar los ens vertadés, ne la volentat a eligir los ens bons et lleixar los mals,⁷⁰⁹ qui són contre natura, et⁷¹⁰ per ço

⁶⁹⁴ Aquí] aquí/ibi a *CatPS. Doble versió.*

⁶⁹⁵ Descrit] descrit a *Praga.*

⁶⁹⁶ Determinacion] determinació a *CatPS*, eterminació a *O. Error de reconeixement de la llengua.*

⁶⁹⁷ Metafòr[ic]a] methaforenca a *CatPS. Modernització de la llengua.*

⁶⁹⁸ Et quant] enquirir a *CatPS. Error separatiu.*

⁶⁹⁹ Esperforsa] se força a *CatPS.*

⁷⁰⁰ Infigís] emprem o infigix a *CatPS. Tendència a resumir.*

⁷⁰¹ Operacions et matèries] operacione aut materis a *CatPS. Millor versió a París-Mas.*

⁷⁰² Instinct] instinch a *CatPs. Modernització dee la llengua.*

⁷⁰³ Recebre aquella] reebre et reteyngre a *CatPS. Tendència a resumir.*

⁷⁰⁴ *Al marge d’esquerra: nota bene a P.*

⁷⁰⁵ *Al marge d’esquerra: e aquesta semblansa trobaràs dins en lo capítol que diu “Condonquas” a P.*

⁷⁰⁶ Ell forma cosa]e puis forma chosa a *CatPS. Modernització de la llengua.*

⁷⁰⁷ Saber i conèixer] saber a *CatPs.*

⁷⁰⁸ Governada per l’art del faedor segons] governada per la sciencia e l’art del faedor secong a *CatPS.*

⁷⁰⁹ Los ens bons et lleixar los mals] los bons et los mals lexar a *CatPS.*

⁷¹⁰ Et] es a *París.*

ca[r]⁷¹¹ no saben aquestes potències metre en artífisi, qui és instrument d'aquelles del qual te informarem en la segona part, a fin que pug[u]es⁷¹² atènyer los ens reals en nostre magisteri. Car ab la intension⁷¹³ d'aquels del quals te informarem, en la segona part avràs siència habituada ab delectacion, per la qual l'enteniment ab una espècia ne atenirà altra e ab l'orde d'una espècia atenirà da d'altre espècie, e així avràs ordenada delectacion en entendre lo propi e'l comun. Persò las scripturas que són positives e no probativas grosifican l'enteniment⁷¹⁴ e mpatxen aquel de entenre las nesesitats dels vertadés ens, sí com és declarat en l'*Arbre de filosofia desiderada*, en la 3ª distincion, en lo capítol "Intellectus de proponibus" F [V].⁷¹⁵ Per què apar que a[i]tals per icnoransa⁷¹⁶ en nostre magisteri an inordinada pasion per què, fill, nós te darem altres prinsipis per lo capítol succedent per tal intension que los metalls susdits signifiquen per H.⁷¹⁷

⁷¹¹ ca[r] qui a *CatPS*.

⁷¹² pug[u]es] pusques a *CatPS*. Al marge d'esquerra a P: nota bene.

⁷¹³ Intension] acció a *CatPS*.

⁷¹⁴ Enteniment...enteniment] salt de igual a igual a *CatPS*.

⁷¹⁵ Proponibus F [V]] passionibus F Q aliter V a *CatPS*; passionibus F Q a *LatPS*; possessionibus F V a *Praga*. Doble versió a *CatPS*.

⁷¹⁶ Icnoransa] Icnoraynsa *corregit* a P, ignorància a *CatPS*.

⁷¹⁷ Los metalls susdits signifiquen per H] los metalls sobredits serràn signifiqué per H. Et soit noté de ceulx qui no ount pas pacience a *CatPS*. Versió amb fragment francès.

IMATGE LIV

La figura representa una flor: en el quadrat al centre trobem un “A”, a dalt, fora del quadrat, en el cercle que el conté, hi és escrit “ex materia”, hi ha set falques en una roda més exterior encara amb lletres dels alfabetos que es troben en successió, des de B a H: B, C, D, E, F, G, H, i pètals amb noms relacionats a les lletres: A: ex materia; B: elementa; C: vapró; D: [vidriol]; E: [substància id est azoch contra materia]; F: [argent viu]; G: sulfur id est medisina; H: metallum (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 7^v). Font: cortesia de la Bibliothèque nationale de France.

§ 6 (5)

[Des quals principis lo magisterii és feta; e quant els són en nomre; e de lur conversió]⁷¹⁸

Los primordialis⁷¹⁹ prinsipis en nostre magisteri són tres⁷²⁰ principalment, so és⁷²¹ aiga viva ab esperit pudent⁷²² dels quals se crea sofre, qui és la nostra pedra; més com

⁷¹⁸ [Des quals principis lo magisterii és feta; e quant els són en nomre; e de lur conversió]] *Absent a P.*

⁷¹⁹ Primordialis] determinat *corregit a CatPS.*

⁷²⁰ Tres] .iii. *a CatPS. Modernització dels numerals.*

⁷²¹ So és] so és a saber *a CatPS. Tendència a resumir.*

aquests no sian sus la tera en lur natural acte, així com és mester, mas em matèria⁷²³ [f. 8r]⁷²⁴ terestre⁷²⁵ en forma de metall, en què és lur potència, per so prenem los estrems⁷²⁶ de natura per los mijans de l'art, en recorent⁷²⁷ a C, D et ad H. ⁷²⁸ Mais com aquests sien remots contraris per l'astremitat de lur natura, saviesa⁷²⁹ nos mostra que prengam F, qui és disposicion⁷³⁰ mijana de l'estremitat de la dita⁷³¹ natura, la quala disposicion és eligida de E⁷³² així com apar per llur figura de A,⁷³³ declarada en la segona part per lo capítol presedent, així⁷³⁴ que F converteix D in E, a fin que tot se⁷³⁵ retorne en B et que aquest B per circulació se reduix⁷³⁶ en E, del qual trauràs F en nostre magisteri en lloc⁷³⁷ d'aigoa viva et d'esperit pudent. Car si F à potència de convertir D⁷³⁸ et H ab conservacion de llur formes, aquí⁷³⁹ serà actualment⁷⁴⁰ tot so que era en potència⁷⁴¹ en l'obra de natura⁷⁴² et de millor[s] mijans, per raó⁷⁴³ dels [extrems] car en F et D sont⁷⁴⁴

⁷²² És aiga viva ab esperit pudent] aygua viva ab esperit pudent et *lez dieux spirits puans a CatPS. És un fragment francès, veure apartat correspondent.*

⁷²³ Mas em matèria] mas són trovats en matèria a *CatPS*, toova a *O*.

⁷²⁴ f. 8r] a la esquerra: 6.

⁷²⁵ Al marge d'esquerra: B elements.

⁷²⁶ prenem los estrems] prenem nós los extrems a *CatPS*.

⁷²⁷ En recorent a C, D et ad H] en recorrent a una sustancia dedins sa mena, scilicet D, E et H a *CatPS*; recurrendo a *LatPS*, A *Praga absent*, recorvent a *O*. És un error separatiu dels dos manuscrits llatins i evidència la tendència a resumir i la dificultat lingüística de Kirkeby.

⁷²⁸ Al marge d'esquerra: C vapors.

⁷²⁹ Saviesa] Sapientia a *CatPS*; sapiencia a *LatPS*; destaquem la forma en català que substitueix la llatina.

⁷³⁰ Al marge d'esquerra: D ad argentum vivum.

⁷³¹ Dita]lur a *CatPS*.

⁷³² E] G a *CatPS*.

⁷³³ Al marge d'esquerra: E vinied cancelat mor mercuri cancelat matèria mercuri.

⁷³⁴ Així] axí/sic a *CatPS*. Doble versió.

⁷³⁵ Al marge d'esquerra: F i tres linies illegibles cancelades.

⁷³⁶ Se redueix]reduesque a *CatPS*. Modernització de la llengua per part de Jaume Mas.

⁷³⁷ Lloc] loch a *CatPS*. Modernització de la llengua a París i al marge d'esquerra: G sofre medesina.

⁷³⁸ Convertir D] convertir de cancelat D.

⁷³⁹ Aquí] hoc aquí a *CatPS*. Modernització de la llengua.

⁷⁴⁰ Actualment] actualment a *CatPS*, accualment a *O*.

⁷⁴¹ Al marge d'esquerra: H metal.

⁷⁴² En l'obra de natura] de natura a *CatPS*.

actualment F et G et H cuits et purs et forts digerits per l'engini de natura la savia. Per que no⁷⁴⁵ te convé més ostar⁷⁴⁶ et separar una partida de D et una partida de E, et adonc⁷⁴⁷ auràs F en l'obratge de l'art semblant a natura.

Et en totes maneres molt millós per l'ajuda de C et D, qui són venguts de H et de F, qui és desendut⁷⁴⁸ de H en B, del qual se fai⁷⁴⁹ F, qui·s crea e·s⁷⁵⁰ converteix en G per lo cors de natura en nostre magisteri. E aquest G és la prim[er]a et pròxima matèria de la qual cream medisina perfeita⁷⁵¹, qui és ferment d'elixir.

§ 7 (6)

[De l'aproximació del temperament de natura de linyatges segons la regla de la sciencia dels extrems et dels mitjans, e de la divisió de ells in principis essencialis]⁷⁵²

Per asò pots considerar que las cosas naturals són aquellas las quals són nesesarias a habitut de temp[e]rement segons la raó⁷⁵³ de llurs llinatges, que són devoluts⁷⁵⁴

⁷⁴³ Raó] rahò a *CatPS. Modernització de la llengua.*

⁷⁴⁴ Sont] són a *CatPS. Rastres de scripta llibraria catalana primitiva a París.*

⁷⁴⁵ Al marge d'esquerra: F mercuri [...]nan

⁷⁴⁶ Més ostar] sinó/nisi remoure a *CatPS*, remoive a *Oxford*; nisi remove a *LatPS. Doble versió de Kirkeby.*

⁷⁴⁷ Adonc] lavors/ tunc a *CatPS. Doble versió de Kirkeby.*

⁷⁴⁸ Desendut] davallat a *CatPS.*

⁷⁴⁹ Fai] fa a *CatPS. Rastres de scripta llibraria catalana primitiva a París.*

⁷⁵⁰ e·s] e a *CatPS.*

⁷⁵¹ Perfecta] perfecta a *CatPS. Rastres de scripta llibraria catalana primitiva a París.*

⁷⁵² [De l'aproximació del temperament de natura de linyatges segons la regla de la sciencia dels extrems et dels mijans; e de la divisió de ells in principis essencialis] *Manca a París*, de l'aproximació de lo temperamebt au reguart de la natura de linyatges secuns la regula de la sciencia dels extremes e de los mijjans, e de la divisió de els in principis essencialis a *CatPS.*

⁷⁵³ Raó] rahò a *CatPS. Modernització de la llengua.*

⁷⁵⁴ Devoluts] devallats a *CatPS.*

d'estrems et de mijans. Et per so són dites coses sens les quals⁷⁵⁵ ningun cos⁷⁵⁶ naturalment temprat no pot éser.

[Perquè la cosa, de la qual lo cap és vermell, los peus blancs, los ulls negres, és mestre com ab aquella consistesca temperament].⁷⁵⁷

Car ja si[a] asò que lo cors medesinal pog[u]é(s) eser temperat sens tatla⁷⁵⁸ umor, so és a saber innatural, no enperò⁷⁵⁹ absolutament sens tala umor. Per què és menester⁷⁶⁰ que tot mijà se senta de la natura de sos estrems per raó⁷⁶¹ de sa temperansa. Et per so són los elements recíprocs la un en l'altre, a fin que lur primeres⁷⁶² calitats se derompen ab mutua acsion,⁷⁶³ en passant de l'un extreme en l'altre per la virtut del mijan, qui partsipa ab tots dos segons l'apetit de natura; ne enquera és la medisina sens abitut o sens color o sens llinagtge, car sens tal o tal⁷⁶⁴ non à instàns[i]a⁷⁶⁵ en las operacions. Per so la operasion no's deu penre per l'obrer tant solament per la acsion, que és deguda [8^v] a la propietat de l'elixir per temperament, mais⁷⁶⁶ generalment per la sesasion natural d'aquell⁷⁶⁷ après sa transmutasion, per so lo metall moll infirme⁷⁶⁸ mudat en dur temperat.

⁷⁵⁵ quals] quals les cas *corregit. Error de còpia a P.*

⁷⁵⁶ Ningun cos] null cors *a CatPS. Millor versió a París.*

⁷⁵⁷ Afegit al marge d'esquerra; el signe d'addició és col·locat de manera errònia sobre coses. En el manuscrit català d'Oxford és en francès Et est assavoyr que la chose de laquelle le chef est rouge et les piez blanc et les oiech noyr est nostre magisterie, quant de celuy consiste et ist et est l'atemprement (*veure apartat corresponent*).

⁷⁵⁸ Tatla] *llegiu tal.*

⁷⁵⁹ Enperò] emperò/tamen *a CatPS. Doble versió de Kirkeby.*

⁷⁶⁰ És menester] cové *a CatPS.*

⁷⁶¹ Raó] rahò *a CatPS. Modernització de la llengua.*

⁷⁶² Primeres] premes *a O, editat* supremes *a CatPS; supreme a LatPs; prime a Praga.*

⁷⁶³ Acsion] acció i passió *a CatPS; actione corrumpat passione unio extremitate ad alteram a Praga. Tendència a resumir.*

⁷⁶⁴ Tal o tal] tal o tal humor *a CatPS.*

⁷⁶⁵ Instàns[i]a] instancia al[iter] potencia *a CatPS. Doble redacció.*

⁷⁶⁶ Mais] mas *a CatPS. Rastres de scripta catalana primitiva a P.*

⁷⁶⁷ Aquell] illius/aquell *a CatPS. Doble redacció.*

⁷⁶⁸ Infirme] enferme *a O editat* enferm és *a CatPS; infirmum mutatur a LatPs; infirmum... ponitum a Praga.*

La accion de sa sofre[n]sa⁷⁶⁹ de sa ignision en la fusibilitat és dita operasion natural, j[a]sia sò que sia sesasion ayxí com repaus⁷⁷⁰ a bèstie sensible de la accion, qui venia en sa transmutasion per virtut de l'ellixir; et així⁷⁷¹ la temperansa del cos mudat non és sens natural⁷⁷² operasion; e asò deus entenre en la medesina sobirana dels vertadés metges. Més quom massa⁷⁷³ difusament per imaginasion fantàstica pories per ventura erar a l'⁷⁷⁴entendiment de les tres⁷⁷⁵ partides sobredites de *Teòriqua*, qui contén en ella los sobredits prinsipis barllam⁷⁷⁶ en generalitat, e per espesial nós te estenrem⁷⁷⁷ los termes remots dels 3⁷⁷⁸ pri[n]sipals⁷⁷⁹, los quals són necessaris en aquesta art divina. Car, com nós ajjam dit que per considerasion ententiva de les coses naturals, innaturals et contra natura, as⁷⁸⁰ aver la conoixensa material et esensial de temperament, ab totas⁷⁸¹ lurs parts substansials i l'ecsidentals, a fin⁷⁸² que bé-t sapiès regir en tot nostre magisteri⁷⁸³ compreses en los dits prinsipis, així estretament has a entendre no de moltes, mas de tres⁷⁸⁴ tan solament per ella singularment estant, sí com pots entenre per los contenguts en lo dit capítol dels prinsipis en⁷⁸⁵ nostre magisteri, de las quals pervén aquest temperament; per so diem que tres⁷⁸⁶ llinatges són de coses naturals, ab

⁷⁶⁹ Sofrensa] soferença a *CatPS*, sustinensia passionis a *Praga*. Error conjuntiu entre els catalans.

⁷⁷⁰ Repaus] llegiu repos.

⁷⁷¹ Així] axí/sic a *CatPS*. Doble redacció.

⁷⁷² Natural] nature a *O*.

⁷⁷³ Més quom massa] mas com molt a *CatPS*.

⁷⁷⁴ a l'] al/ad a *CatPS*. Doble redacció.

⁷⁷⁵ les tres partides] les partides a *CatPS*.

⁷⁷⁶ Barllam] liurats a *CatPS*, tradita a *LatPS*.

⁷⁷⁷ Estenrem] instruere a *CatPS*, instruemus a *LatPS*, tradidimus a *Praga*.

⁷⁷⁸ 3] .iii. a *CatPS*. Modernització dels numerals.

⁷⁷⁹ Pri[n]sipals] principis principals a *CatPS*. Tendència a resumir.

⁷⁸⁰ As] ab as debes a *LlatPs*, *Praga* i *Vaticà*.

⁷⁸¹ Ab totas] tots a *CatPS*, cum omnibus a *LatPS*; per omnes a *CatPS*.

⁷⁸² I l'ecsidentals, a fin] e axí bé accidentals, axí a *CatPS*.

⁷⁸³ En tot nostre magisteri compreses en los dits principis] per tots els partides, e de sotdits principis compreses in los dits principis a *CatPS*; per omnes illas partes et supradicta principia a *LatPS*; nostros dictis principis sic esse a *Praga*.

⁷⁸⁴ Tres] .iii. a *CatPS*. Modernització dels numerals.

⁷⁸⁵ En nostre] de nostre a *CatPS*; nostri a *LatPS*; in nostro a *Praga*.

⁷⁸⁶ Tres] .iii. a *CatPS*. Modernització dels numerals.

diferens[i]a segons la propincitat et propietat⁷⁸⁷ de llurs llinatges, so és a saber animals, vegetals e minerals.⁷⁸⁸

So és a saber lo llinatges⁷⁸⁹ dels animals mu[n]tiplicat de sa espècia se dividís en tres⁷⁹⁰ doctrinals,⁷⁹¹ so és a saber en esperme active, et és la natural, et en esperme pasiva, e és la innatural, et en sanc⁷⁹² menstrual, que és contra natura. Lo linatge dels vegetals,⁷⁹³ en semenses et en rael, que són las naturals⁷⁹⁴ contenen las innaturals, et per so a lensar⁷⁹⁵ lur complecsion és ermofrodite, ajustat enperò la umor de la terra e-l mestruent pluvial ab l'aire, contenen⁷⁹⁶ que són contra natura. Lo llinatge dels minerals encara⁷⁹⁷ és divisit en tres⁷⁹⁸ diferencials, non obstant que los metals con sa ment⁷⁹⁹ són de complecsion hermofrodite, com l'argent viu contenga en lui⁸⁰⁰ son propi sofre per lo qual se congela⁸⁰¹ ell mateix en or o en argent⁸⁰² après la conversion de aquell en sofre blanc o roge.⁸⁰³

Et per so són las⁸⁰⁴ [f. 9r]⁸⁰⁵ naturals or e argent llargament parlant (quant nós diem “llargament”, a sò diem a la deferència⁸⁰⁶ d'asò que perfai⁸⁰⁷ nostre reyal eleixir); et

⁷⁸⁷ propincitat et propietat] propinquïtat a *CatPS*.

⁷⁸⁸ animals, vegetals e minerals] veietals, animals e minerals a *CatPS*, veitals a *O*. *Error de reconeixement lingüístic*.

⁷⁸⁹ So és a saber lo llinatges]lo linyatges a *CatPS*.

⁷⁹⁰ Tres] .iii. a *CatPS*. *Modernització dels numerals*.

⁷⁹¹ Doctrinals] spermes differencials a *CatPS*; espermata differenciali a *LatPS*; 3 diferencies a *Praga*. *Error separatiu*.

⁷⁹² Snc]sanch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁷⁹³ Vegetals, en semences] vegetals se divisix en semensex a *CatPS*.

⁷⁹⁴ Naturala]naturals spermes a *CatPS*.

⁷⁹⁵ Et per so a lensar]car a *CatPS*.

⁷⁹⁶ Contenen] absent a *CatPS*.

⁷⁹⁷ Encara] encaras a *Paris*.

⁷⁹⁸ Tres] .iii. a *CatPS*. *Modernització dels numerals*.

⁷⁹⁹ Con sa ment] semblantment a *CatPS*, semblatment a *O*. *Error de reconeixement lingüístic*.

⁸⁰⁰ Lui] ell a *CatPS*.

⁸⁰¹ Se congela ell mateix] el mateix se congela a *CatPS*. *Error de còpia*.

⁸⁰² En argent] *subrallat*.

⁸⁰³ Blanc o roge] blank o rouge a *CatPS*. *Fragment francès*.

⁸⁰⁴ Las] las naturals, *corregit*; los spermes naturals a *CatPS*; spermata naturali a *LatPS*; naturalibus a *Praga*.

innaturals,⁸⁰⁸ així com plom,⁸⁰⁹ estany, coure, fer,⁸¹⁰ sofre e argent viu; et contra natura, així com⁸¹¹ atraments e sals e alums, tusia,⁸¹² marcasita, magnèsia et arsènic⁸¹³ e tots los mijans qui desenden⁸¹⁴ dels dos altres llinatges vegetals et animals⁸¹⁵ et dels quals se pot fer umid menstrual segons lo més e lo menis tocant a perfeccion o a imperfeccion. Per so lo llinatge mineral és ajustat sol per la figura de similitut generalment entre las naturals, innaturals et contra natura⁸¹⁶ dels dos llinatges vegetals et animals, car de llur natura prenen⁸¹⁷ alterasion més propinque en claretat lluminosa. Et per asò pots entendre lo ver comprenement,⁸¹⁸ en gordant⁸¹⁹ la natura més propinque a llur llinatges segons que te podes enformar per testificasion⁸²⁰ de vulgar esperiència en la terra de la llunària,⁸²¹ la natura de la qual és rectificasion de la nostra⁸²² pedra; car per so nos és estada donada ab evantatge.⁸²³

⁸⁰⁵ 9] 7 al costat.

⁸⁰⁶ A sò diem a la diferència] açò nós diem a la diferencia a *CatPS*, deferencia a *París*.

⁸⁰⁷ Perfai] perfà a *CatPS*; F corregida a *París*. *Paraula de scripta llibraria catalana primitiva*.

⁸⁰⁸ Innaturals] spermes innaturals a *CatPS*.

⁸⁰⁹ Plom] plumb a *CatPS*. *Error de reconeixement lingüístic*.

⁸¹⁰ Fer] llegiu ferro.

⁸¹¹ Axí com] axí a *CatPS*.

⁸¹² Tusia] tuthia a *París*; borax, tuthia a *CatPS*.

⁸¹³ Marcasita, magnèsia et arsènic] marchasita, magnesia e arsenich a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁸¹⁴ Qui desenden] manca a *CatPS*.

⁸¹⁵ Naturals or... animals] *marcat amb una clau al marge d'esquerra*.

⁸¹⁶ Natura] natura et est separés a *CatPS*. *Fragment francès*.

⁸¹⁷ Prenen] pervé a *CatPS*.

⁸¹⁸ Comprenement] temperament a *CatPS*; temperamentum a *LatPS*; comprehensionem a *Praga*.

⁸¹⁹ Gordant la] guardant a *CatPS*.

⁸²⁰ Testificasion] certificació a *CatPS*; certificacionem a *LatPS*; docebit a *Praga*. *Error separatiu entre els catalans*.

⁸²¹ Al marge d'esquerra: llunària.

⁸²² Nostra] nostra a *CatPS*, nostri a *LatPS*; natura a *París*.

⁸²³ Evantatge] evantatge per lo creador de la natura a *CatPS*. *Tendència a resumir*.

§ 8 (7)

[De la qual cosa tu has extrayr la materia més propinch et cové per fair lo magisterii; e de la converció dels elements de una en altra].

Com donquas sia manifest que propietat de temperament⁸²⁴ en caos metallim⁸²⁵ sia de natura de matall més propinquè, així com esperiència, qui mentir no pot, testifica⁸²⁶ et mostre lo efecte de nobla⁸²⁷ resisteència ab fusibilitat bona et fixion permanenta en contra ignision; et aquesta sia la sola forma et natura, així com és dit, més prop⁸²⁸ a la matèria mineral, com desendia⁸²⁹ de sa mineralitat en individuals de ses pròpies espèsias, d'aquels⁸³⁰ trauràs matèria covinent a sa forma, la qual li és deguda a causa de l'espesia dels individuals sens punt d'estremitat o⁸³¹ contrarietat causant division, més ab perfeta amor de lligam menodal⁸³² se ajostaran ensemble⁸³³ ab real union. Ni-s discordaran⁸³⁴ ja los individuals, bé sens⁸³⁵ punt d'extrimitat⁸³⁶ e contrarietat quant divisió,⁸³⁷ tant quant salvar se puscant per lo cors de natura de sas nobles espèsias, d'ont⁸³⁸ fill la vera forma,⁸³⁹ la qual ab gran puixansa⁸⁴⁰ de sa propietat⁸⁴¹ va contra lo sovell,⁸⁴² qui és creat per natura.⁸⁴³

⁸²⁴ E *interlineada*.

⁸²⁵ Caos metallim] cors metalli a *CatPS*. *Error de reconeixement lingüístic*.

⁸²⁶ Testifica] certifica a *CatPS*.

⁸²⁷ et mostre lo efecte de noble] e monstre effectus de la nobla a *CatPS*.

⁸²⁸ Prop] po prop *corregit a Paris*; propinch a sa natura et a *CatPS*.

⁸²⁹ Desendia] davallava a *CatPS*.

⁸³⁰ D'aquels] de les quals a *CatPS*.

⁸³¹ O]e a *CatPS*.

⁸³² Menodal] *llegiu menudal*; *menudall editat menidal a CatPS*; *minutissime a LatPS*.

⁸³³ Ensemble]ensemps a *CatPS*. *Error de reconeixement lingüístic*.

⁸³⁴ Discordaran] *llegiu discordaran*, *discordaram a CatPS*.

⁸³⁵ Bé sens] veents a *CatPS*.

⁸³⁶ D'extrimitat e] de extremitat et de a *CatPS*; de cotrimitat a *Paris*.

⁸³⁷ Quant divisió] causant divisió a *CatPS*.

⁸³⁸ D'ont fill] d'on exirà a *CatPS*.

⁸³⁹ *Marge d'esquerra*: que no pren aquesta forma així és lo pintor pintant la forma rodona i asò trobaràs de sobre com determina-o. *Notes de Jaume Mas*.

⁸⁴⁰ Puixansa] poder a *CatPS*.

Per so a tu, fill, dic⁸⁴⁴ que prengas⁸⁴⁵ la natura del dit llinatge⁸⁴⁶ en lo qual son dues lluminarias d'estelades⁸⁴⁷ qui sobre terra no sesen de radiar, et són lo sol e la lluna, qui per llurs raigs escurisan lo foc.⁸⁴⁸ D'entre la[s] [f. 9^v] innaturals penràs lo cos volatge,⁸⁴⁹ qui ten sa natura dedins la concavitat de son ventre tant fort tancada⁸⁵⁰ que ningun ome⁸⁵¹ ne aver no la pot, sinó és am una amorosa concòrdia, que natura am atraccion d'amor nos à lleialment⁸⁵² mostrat, de que li som fort tenguts.⁸⁵³ Per so és entre los innaturals⁸⁵⁴ no de tot com a non natural, car el nombre⁸⁵⁵ de aquells qui són contra natura seria, mas com cos dedins⁸⁵⁶ natural innatural it⁸⁵⁷ est intus natural et de [f]ora contra natura; per so⁸⁵⁸ és dit mijà partisipant ab las naturals et contra natura, per la dedins⁸⁵⁹ retén⁸⁶⁰ la natural car⁸⁶¹ és propri loc⁸⁶² eretinnacle d'aquella, et per la propietat

⁸⁴¹ De sa propietat] de propietat a *CatPS*, des a *O*.

⁸⁴² Solell] sol a *CatPS*.

⁸⁴³ Creat per natura] per natura creat a *CatPS*. A *CatPS* continua la nota que Mas ha posat al marge d'esquerra (veure 807): Et qui no pren esta materia, ill és axí com penytor peyngant la forma remota en natura remota, axí com és dita de sots en capítol "De la forma menor". En Mas hi ha millor versió i abreujada. Penytor peyngant és un fragment francès.

⁸⁴⁴ Per so a tu, fill, dic] Per ço a tu, fill, dich a *CatPS*; per çon a *O*. Modernització de la llenguaa P i error lingüístic a *O*.

⁸⁴⁵ Prengas] prengues a *CatPS*; pregues a *O*.

⁸⁴⁶ Llinatge] linatge a *CatPS*; a *O* linage amb t interliniada. Error de còpia.

⁸⁴⁷ D'estelades] estellats a *CatPS*.

⁸⁴⁸ Foc] foch a *CatPS*. Modernització de la llengua. Marge d'esquerra: no clareijans. Notes de Jaume Mas.

⁸⁴⁹ Volatge] volàtil. C'est assaber l'argent viu a *CatPS* amb un fragment francès. Marge d'esquerra: lo cos bolatiu; al marge superior: esmagina de què té de eser lo compost. Notes de Jaume Mas.

⁸⁵⁰ Tancada] tancada aliter serré et firmé a *CatPS*. Fragment francès.

⁸⁵¹ Ningun ome] nul hom ne a *CatPS*. Millor versió a P.

⁸⁵² Lleialment] lleialxatment *corregit*.

⁸⁵³ Marge d'esquerra: los naturals és lo sol e la lluna.

⁸⁵⁴ Per so és entre los innaturals no] per ço és le viu argent entre les innaturals e no a *CatPS*. A dalt, al marge d'esquerra: innaturals és los saturnus iupiter venuus mart sofre e argent viu. Notes de Jaume Mas.

⁸⁵⁵ Car el nombre] car en lo nombre a *CatPS*.

⁸⁵⁶ Mas com cos dedins] mas axí com cors dedins a *CatPS*; dedens a *Paris*.

⁸⁵⁷ Innatural it]e de fora contra natura (id...) a *CatPS*.

⁸⁵⁸ Per so] et per ço a *CatPS*.

⁸⁵⁹ Per la dedins] car per dedins el a *CatPS*.

de la dedefora se gita la de dins ab la contra natura.⁸⁶³ Per so quant volràs veure⁸⁶⁴ natura, lansa-la⁸⁶⁵ dedins et ajusta-li la natural ab la contra natura e ajusta-li la natural⁸⁶⁶ am lo lligam de llur amor: “l’airant serà amador”.

Mas no⁸⁶⁷ aquest nom “innatural” prenem largament en aquest art per totes coses que contenen al sentre de llur cors⁸⁶⁸ naturas pasivas al reguart de las plus⁸⁶⁹ activas.

[La és dit desobre que en lo centre en tere verge i lo verdeder element, i aquest terminat és a natura donc natura és en lo sentre de qualsevol cosa així com així·s manifesta i en lo capitol precedent de format en quina manera estitueix natura mirar-o as allí].⁸⁷⁰

A fin que milor lurs naturas sian determinades per nostra *Teòriqua* segons llur llinatge et que tu sapias las qualas deus penre al reyal⁸⁷¹ magisteri e las qualas lleixar.

Car sabut⁸⁷² és esens ningun ducte⁸⁷³, que per natura se meten en generasion de llur llinatges cada una segons sa espècia, així com d’esperma animal am l’ajustament de la calor de son mascle. Et per asò pot entenre ta especulacion, que las virtuts de las innaturals són remotes et propinqües ab mediocritat qui partisipa ab las extremitats de las naturals et contra natura segons lo més o lo menis que tota la natura de un llinatge se

⁸⁶⁰ Retén] raté a *CatPS*, millor versió en *Mas*.

⁸⁶¹ La natural car]la natural corps et substancia pura, car a *CatPS*. *Tendència a resumir en Mas*.

⁸⁶² Loc] loch a *CatPS*. *Modernització de la llengua en Mas*.

⁸⁶³ Marge d’esquerra: contre natura: atraments, sals, alums, tusia, marcasita, magnèsia e arcènic.

⁸⁶⁴ Veure] vid[e]re a *CatPS*. *Mas parla català, cosa que no fa el Kirkeby*.

⁸⁶⁵ Natura lansa-la] natura obrar, gita-la a *CatPS*.

⁸⁶⁶ Ab la contra natura e ajusta-li la natural] *absent a CatPS*.

⁸⁶⁷ No] nós a *CatPS*.

⁸⁶⁸ Cors] *corregit cos*. *Error de copia*.

⁸⁶⁹ Plus] puis a *CatPS*.

⁸⁷⁰ La...allí] *Al marge d’esquerra, el signe d’incorporació està posat erroneament sobre centric*. A *CatPS* és en francès: E nous avons dit de/ sots que en centre est la terre verge e verray element, et que ycelliu est créés per nature; donques nature est en centre de chescun chos, sicom il appert per cest dit chapitre et en chapitre precedent, que fait mension de la primer form du mond, coment Dieu nostre senyor institua et forma natura; *absent a Praga*. *Error separatiu entre París i CatPS i entre Paris i Praga*. *Exemple molt important a favor de la meva hipòtesis*.

⁸⁷¹ Llegiu real.

⁸⁷² Sabut] verda[t] a *CatPS*.

⁸⁷³ Ningun ducte] *Llegiu dupte*. *Nul dupte a CatPS*.

discrepa o se acorde per espèsia, car per [ge]nus discordar no·s deu la natura, sinó tant solament[t] per espèsia ab propinqüetat de amor qui neix⁸⁷⁴ de llur propietat mijana,⁸⁷⁵ així com l'aire del foc⁸⁷⁶ et de l'aiga en qui és la propietat mijana així com ell contenent de las naturals et contra natura. Quant nós diem⁸⁷⁷ “tota la natura”, diem-o a la doctrina⁸⁷⁸ de las naturals, innaturals et contra natura qui són tot d'un llinatge; e totes vegades,⁸⁷⁹ si avem par[lat] que la natura del genus en sa generasion discordar no se de[u],⁸⁸⁰ [f. 10^r] asò deus⁸⁸¹ entenre immediatament per rebre la forma de tota res vivent, car la natura bruta per alterasion se retorna umana⁸⁸² ab operasion. Tot so pots veure com en⁸⁸³ de[l]s vegetals; més no rebran forma ja d'òmens animals, fins tornat lo⁸⁸⁴ genus sia en umenals.⁸⁸⁵ Alavós dic⁸⁸⁶ que las espèrmas venen da sò qu·és dit am multiplicativa virtut qui és esperit⁸⁸⁷ del qual los individuals són del genus ya dit. Los⁸⁸⁸ omens se crean per virtut d'esperit, asò⁸⁸⁹ instituït és per lo creator a fin que tota res per l'ome li fes onor, e la menis⁸⁹⁰ natura tornàs⁸⁹¹ a la millor,⁸⁹² per què és eixaltada de molt gran valor.

⁸⁷⁴ Neix] naix a *CatPS*; naye a *O*. *Error de reconeixement lingüístic*.

⁸⁷⁵ Mijana] ana *corregit*. *Error de copia*.

⁸⁷⁶ L'aire del foc] l'ayre del foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁸⁷⁷ Diem] diem o a la doctrina de, *corregit a P*. *Error de copia*.

⁸⁷⁸ Doctrina] diferencia a *CatPS*; diferenciam a *LatPS*; diferenciam a *Praga*.

⁸⁷⁹ Vegades] veus a *CatPS*.

⁸⁸⁰ Ell contenent... se deu] *evidenciat*.

⁸⁸¹ Nota: de que se nodreix l'infant. *Notes al marge que resumeixen el contingut del text*.

⁸⁸² Abreviatura *superflua*.

⁸⁸³ Com en]axí com a *CatPS*.

⁸⁸⁴ Fins tornat lo] tro tornat sia lo lur a *CatPS*.

⁸⁸⁵ Sia en umenals] en humanals a *CatPS*.

⁸⁸⁶ Alavós dic] adonques dich a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁸⁸⁷ Esperit] *corregit* speritant. *Error de còpia*.

⁸⁸⁸ Los] D'on los a *CatPS*.

⁸⁸⁹ Asò] et açò a *CatPS*.

⁸⁹⁰ Menis] mitjana a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁸⁹¹ Tornàs] se torna a *CatPS*.

⁸⁹² A la millor] a la maior a *CatPS*. *Error separatiu*.

Donques si tu vols fer semblant a natura d'erbes nostre[s] matalls o bèstias,⁸⁹³ per natura⁸⁹⁴ dels ens reyalS faràs⁸⁹⁵ lor genus per masura. Alavòs vera forma⁸⁹⁶ ells poràn resebre, més⁸⁹⁷ que·ls fases al foc⁸⁹⁸ ab ferment permaner,⁸⁹⁹ e asò te direm en la segona part. Més que·ns tingas secret,⁹⁰⁰ car tot se fa⁹⁰¹ per art⁹⁰² e no u dig[u]es a dangú,⁹⁰³ bé te'n vulles gordar.⁹⁰⁴ La magestat se n'anuga⁹⁰⁵ si o vas rebetllant car ton⁹⁰⁶ rebellament a Déu és pertengut, de que tot ve aquí vol⁹⁰⁷ és degut. Per què, si't mets a fer so que li és degut, tu sopstraus⁹⁰⁸ lo dret propi qui al rei⁹⁰⁹ és pertengut,⁹¹⁰ sí que ja és format per tu lo jutgament d'ont seràs comdepnat al jorn del jutgament: “Lo crim⁹¹¹ as cometut de la megestat⁹¹², ja no't serà remès a la gran magestat!”⁹¹³

⁸⁹³ Bèstias] bastiarum a Praga; animals a CatPS. *Error separatiu.*

⁸⁹⁴ Per natura] ops t'és que per natura a CatPS.

⁸⁹⁵ Faràs] ferràs a CatPS; ferjas a O. *Error de reconeixement lingüístic.*

⁸⁹⁶ Alavòs vera forma] lavors vera specie et forma a CatPS; lavois a O. *Tendència a resumir i error de reconeixement lingüístic.*

⁸⁹⁷ Més] mas cové a CatPS.

⁸⁹⁸ Foc] foch a CatPS. *Modernització de la llengua.*

⁸⁹⁹ Permaner] permanere a Praga; stare a LatPS; estar a CatPS. *Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb Cat i LatPS.*

⁹⁰⁰ Marge d'esquerra: maneta.

⁹⁰¹ Se fa] e a CatPS.

⁹⁰² Art] art et sciència a CatPS i segueix amb un fragment francès absent a P: que Dieu done seulment, et non aultre. Car qui conques revel son secret, il commit crime de roial magesté contre Dieu, et serà danpnés perpetualment ovesque les diables. E pur ce son bien cellés secret.

⁹⁰³ E no dig[u]es a dangú] non digues a arma a CatPS. *Error separatiu.*

⁹⁰⁴ Gordar] guardar a CatPS.

⁹⁰⁵ N'anuga] llegiu enutja; minua a CatPS. *Error separatiu.*

⁹⁰⁶ Car ton] di tal a CatPS.

⁹⁰⁷ Ve aquí vol] bé habunda; a ell sol a CatPS.

⁹⁰⁸ Sopstraus] Sopstraus *corregit*; sustraus a CatPS.

⁹⁰⁹ Rei] senyor a CatPS; domino a LatPS. *Error separatiu.*

⁹¹⁰ Pertangut] degut a CatPS.

⁹¹¹ Lo crim] gran crime a CatPS.

⁹¹² De la magestat] de lesa majestat a CatPS.

⁹¹³ Nota i maneta al marge d'esquerra.

Et dintre aquellas, qui són contra natura, prenen una llicor, qui és corrupcion et separasion⁹¹⁴ de la despulla del cors volatge et causa de contannuitat⁹¹⁵ de las partides de aquell am las dues⁹¹⁶ lluminarias sens perdision de aquelles en llur llinatge, més remotament et propincament partisipant, així con a cosa menstrua infirma et corruptible, de la qual ferm[en]tada et dealbade ab la umiditat de las espermas⁹¹⁷ se nodreix l'infant après la⁹¹⁸ mama;⁹¹⁹ car per la virtut⁹²⁰ de la umiditat de las dites espermas lo sanc menstrual⁹²¹ se torna per la conversion de sa natura en umit radical.

Quant nós diem “ramotament”, diem-o a la diferència de las [cosas] contra natura.⁹²² De aquestes 3⁹²³ coses, fill, trauràs lo gran drac,⁹²⁴ qui és comensament radical e prinsipal⁹²⁵ de la ferma⁹²⁶ alterasion. Et en asò ferma ta doctrina considerasion⁹²⁷ ab insturment de rason natural,⁹²⁸ car més te enseniarem per los dits susseqüents toquants a la *Pràtica*. [f. 10^v]

§ 9 (8)

⁹¹⁴ Separasion] separació aliter temperació a *CatPS*. *Doble versió de Kirkeby*.

⁹¹⁵ Contannuitat] *corregit* contanitat.

⁹¹⁶ Dues] .ii. a *CatPS*. *Modernització dels numerals*.

⁹¹⁷ De las espermes] de les dues espermes a *CatPS*.

⁹¹⁸ La] an la *corregit*.

⁹¹⁹ Mama] *llegiu mamella*; mamella a *CatPS*.

⁹²⁰ La virtut] virtut a *CatPS*.

⁹²¹ La magestat ja not serà... sanc menstrual] *subrayat en vermell*. Sanc: sanch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁹²² Las [cosas] contra natura] coses innaturals, et quant diem “propinquament”, diem-ho a les diferencies de les contra natura a *Cat PS*. *Error de còpia*.

⁹²³ 3] .iii. a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁹²⁴ Drac] drach a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁹²⁵ Prinsipal] principale principium a *LatPS*; principal principe a *CatPS*; principale a *Praga*. *Error separatiu amb Cat i LatPS i conjuntiu amb Praga*.

⁹²⁶ De la ferma] de firma a *CatPS*.

⁹²⁷ Doctrina considerasion] consideració a *CatPS*.

⁹²⁸ Insturment de rason natural] consideració ab rahó naturall a *CatPS*; diuturnam considerasionem cum a *LatPS*; diuturnam et continuam considerationem per instrumentum a *Praga*. *Error conjuntiu amb Praga*.

[Com no és sinó una pedra filosofal;⁹²⁹ e de advisament sa purgació]

Nós⁹³⁰ leixam en escrit en nostre *Testament* a tots los fills [de doctrina] e⁹³¹ amadós de veritat, que no és més una pedra treita fo[ra] da'sò que és dit dasús.⁹³² Per so, quant novellament és vengutde en aquest món, tu no li deus ajustar altra palvóra n[i] altra aiga ni alguna altra cosa estrania, sino so que és est[at] nat ab alló⁹³³ de sa propia natura radical et sa mare, qui li porta sa pastura,⁹³⁴ so és lo sofre, qui forma sa pedra en color selestina. Més primerament fem-te asaber, que abans que tu la'n tinrias⁹³⁵ del tot de fora, tu l'as⁹³⁶ a purgar e a sanar de totas sas enfermetats, qui estan en contra sa natura, terestres, fleumàticas e corruptibles. Ca[r] so⁹³⁷ és sa mort de que és ensircoïda,⁹³⁸ la qual mortifica son sperit vivificatiu, qui à poder de tornar son cors de mor[t] a vida⁹³⁹ perdurable en contre la batalla del foc.⁹⁴⁰ Totas vegades⁹⁴¹ él no⁹⁴² pot mostrar sa virtut entrò lo moviments de⁹⁴³ la alta e onorable natura mobilia sa reposa⁹⁴⁴ en gran puritat sens tota⁹⁴⁵ corrupcion. Per què, fill, sapies que si aquest sperit no és separat de sa mort

⁹²⁹ El títol és reconstruït sobre el de *CatPS*, que però introdueix una paraula francesa: filosofique.

⁹³⁰ Nós] nós a *CatPS*, però los a *O*.

⁹³¹ E]e e a *P*.

⁹³² Dasús] sous a *CatPS*. Error de reconeixement lingüístic.

⁹³³ Alló] ella a *Paris*; alló a *CatPS*; illo a *LatPS*; eo a *Praga*.

⁹³⁴ Pastura] natura pastura *corregit*. Rastre de copia.

⁹³⁵ Tu la'n tinrias] trias tri tinrias *corregit*; error de còpia; tu li tires a *CatPS*.

⁹³⁶ Tu l'as] tu l'has a *CatPS*; talas a *O*. Error de reconeixement lingüístic a *O*.

⁹³⁷ Car so] car açò a *CatPS* *interliniat*; error de còpia.

⁹³⁸ Ensircoïda] environada a *CatPS*; error lingüístic.

⁹³⁹ De mort a vida] du mort a vida a *CatPS*.

⁹⁴⁰ Foc] Foch a *CatPS*. Modernització de la llengua.

⁹⁴¹ Vegades] veus a *CatPS*.

⁹⁴² No] no a *CatPS*; a *O* *interliniat* sobre ne.

⁹⁴³ Moviments de] moument que a *CatPS*; moument de a *O*.

⁹⁴⁴ Repos] reposa a *CatPS*, però reproisa a *O*; error de reconeixement lingüístic.

⁹⁴⁵ Tota] nenguna a *CatPS*.

corruptible, ja son cos tenebrós no porà radiar ni éser fet maridatge⁹⁴⁶ entre lo cos e l'esperit, so és a saber entre lo sofre e l'argent viu.⁹⁴⁷

§ 10 (9)

[De la causa car nostra cosa és anomenada⁹⁴⁸ la pedra; e de sa propietat et sa natura]

Aquest sperit anomenam⁹⁴⁹ nós en nostre *Testament* lo “esperit pedrenc”,⁹⁵⁰ car à poder de retenir las pedras en contra lo foc⁹⁵¹ et de las conservar et vivificar son cos m[ort], del qual ell mateix és eixit; la virtut del qual o la propietat trobar no se pot en tot altre esperit. Per so, quant lo cos és tornat de mort a vida el és pur, bell blanc, et clar⁹⁵² et resprendent ab gran suptilitat, la qual deus fer sobremontar la suptilitat de l'esper[it] fermental⁹⁵³ deu environar la suptilitat dels cos en cavalcar per desús. Et asò per la propietat ingredienta que ell porta en lui, la qual propietat penetrativa ninguna grositut⁹⁵⁴ de cos no li deu ostar⁹⁵⁵ per enpatxament⁹⁵⁶ que ven de son contrari.

En⁹⁵⁷ aquesta manera roman lo cos vestit de fort bella claretat, car l'esperit del lui⁹⁵⁸ ses enbegut et lo cos és entrat dedins son sperit, qui l'à resusitat⁹⁵⁹ en forma de pòlvoras

⁹⁴⁶ Maridatge] mardage a *CatPS*.

⁹⁴⁷ Mes primerament... l'argent viu] clau a *ma esquerra*.

⁹⁴⁸ Anomenada] *títol reconstruït sobre la edició de Pereira i Spaggiari del 1999, però al manuscrit d'Oxford en lloc de nomenada, utilitzada en la edició, trobem nomenada, un error de reconeixement lingüístic.*

⁹⁴⁹ Anomenam] appellam a *CatPS. Modernització de la llengua.*

⁹⁵⁰ Pedrenc] pedrench a *CatPS*; pedrnch a *O. Modernització de la llengua.*

⁹⁵¹ Foc] foch a *CatPS. Modernització de la llengua.*

⁹⁵² Clar] dar a *O*, editat clar a *CatPS. Error de reconeixement lingüístic.*

⁹⁵³ Fermental] fermental ab totes tes forces et tos enginys: car la grossitut de l'esperit fermental a *CatPS*; salt de igual a igual a *P*: error de còpia.

⁹⁵⁴ Ninguna grositut] nulla grossicie a *CatPS*.

⁹⁵⁵ Ostar] *Llegiu estar. Estar a CatPS.*

⁹⁵⁶ Empatxament] empechament a *CatPS. Modernització de la llengua.*

⁹⁵⁷ En] E in a *CatPS*; et u a *O. Error de reconeixement lingüístic.*

⁹⁵⁸ Lui] *corregit VII; d'el a CatPS.*

molt sopt[ils], am insturment⁹⁶⁰ de foc,⁹⁶¹ fluentes et fondentes així com a mantega sens fum, qui [é]s foc⁹⁶² ardent quan[t] la flama li toca ab alterasion permanenta, qui és feta per [en]brasament amigable de natura resebent sa propia natura⁹⁶³ am perdurable alegrament. Et asò vull que sapi[as], [f. 11^r]⁹⁶⁴ fill, que·s fa lleugerament am pràctica sabuda, la qual avem trobat ab l'art de *Teòriqua* venerable qui nos à mostrat per aquestes paraules.

3. 2. La Pràctica del *Testament* (cap. 1-12)

§ 1

[f. 99^r]⁹⁶⁵ Segona part. Comença la *Pràctica*; et primerament de la difinision qual cose és alcímie.⁹⁶⁶

Alcímia és una partida selada de filosofia la natural més⁹⁶⁷ nesesaria, de la qual és constituïda un art lo qual no par a tots qui ensenia de mudar totas pedres presiosas lapsas⁹⁶⁸ a ver tenprement; et tot cos umanal per far⁹⁶⁹ en molt no[b]le sanitat; et tramudar tots los cos⁹⁷⁰ de metalls en verdeder sol et en verdadera lluna per un cors

⁹⁵⁹ Resusitat] resusitat et terminat a *CatPS*; resusitavit et terminavit a *LatPS*; resusitavit et terminavit a *Praga*.

⁹⁶⁰ Am insturment] Li insturment *corregit a P*, ab instruments a *CatPS*.

⁹⁶¹ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁹⁶² Idem.

⁹⁶³ Resebent... natura] *subrallat en vermell*.

⁹⁶⁴ 11] 9 al costat

⁹⁶⁵ 99]1 i *esborrat al costat*.

⁹⁶⁶ Segona part. Comença la *Pràctica* et primerament de la difinision qual cose és alcímie.] Ci comença la segona partida de questa libre, qu'és la pratique; e primerament de la difinició qual cosa és alkímia a *CatPS* amb fragment francès.

⁹⁶⁷ Més] *llegiu molt*. A *CatPS* l'adjectiu celada es troba després de natural abans de més.

⁹⁶⁸ Lapsas] lapsa a *Praga*; e aquelles reduir a *CatPS*. *Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb CatPS*.

⁹⁶⁹ Per far] posar a *CatPS*. *Error separatiu*.

⁹⁷⁰ Cos] cos *afegit al marge d'esquerra*. *Títols al marge que resumeixen el contingut del text*.

medisinal universal, al qual totas las particularitats de medisina són estades reduïtas. Et per lo qual⁹⁷¹ és estada intregada per un secret regimén manualment revetllat⁹⁷² als fills del[s] enjenrats⁹⁷³, mijansant calor⁹⁷⁴ de foc⁹⁷⁵ al reguart de 6⁹⁷⁶ letituts de caliditat, les quals en tres prinsipalment se redusent.⁹⁷⁷

La primera és anomenada calor hebe,⁹⁷⁸ e aquesta proibix movament a natura intregal et per so⁹⁷⁹ induís putrefacion en las coses mesclades,⁹⁸⁰ sens la qual pot⁹⁸¹ venir ninguna⁹⁸² animasion en los elementats; la segona és calor exitada ab calor tolerable de vivificasion, et aquesta induís generasion et muntiplicasion; et la 3⁹⁸³ és calor exesiva et mortall,⁹⁸⁴ qui destrueix tots los sens et⁹⁸⁵ instruments, instints⁹⁸⁶ et apetits naturals, ab los quals se fan corrupcion, generasion et muntiplicasion.

Aquesta, fill, és sciència, id est alkímia,⁹⁸⁷ qui és anomenada⁹⁸⁸ flor real, per la qual és rectificat⁹⁸⁹ l'enteniment umanal.⁹⁹⁰ Per forsa d'esperiençia⁹⁹¹ al reguart del vy et

⁹⁷¹ E que] Et que a *LatPS*; lo a *O*.

⁹⁷² Revetllat] fet e revelat a *CatPS*. *Tendència a resumir*.

⁹⁷³ Enjenrats] enjenratorum luminis a *LlatPS*; enjenrats de llum a *CatPS*; perfectun a *Praga*. *Error separatiu amb Praga*.

⁹⁷⁴ Mijançant calor] *idem* a *CatPS*; mediante calore a *LlatPS*.

⁹⁷⁵ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁹⁷⁶ 6] .vi. a *CatPS*. *Modernització dels numerals*.

⁹⁷⁷ Se redusent]se reducent a *CatPS*; reducuntur a *LlatPS*; reducuntur a *Praga*.

⁹⁷⁸ Anomenada calor hebe] habetatus a *LlatP*; hebetet a *O*; appellada calor hebetada a *CatPS*:

⁹⁷⁹ Per so] per ce a *CatPS*. *Fragment francès*.

⁹⁸⁰ coses mesclades] rebus a *LlatPS*, rebus a *Praga*, falta a *CatPS*. *Error de còpia*.

⁹⁸¹ Pot] ne pot a *CatPS*.

⁹⁸² Ninguna] nulla a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁹⁸³ Terça] *idem* a *CatPS*; et tertia a *LatPS*, terca a *O*.

⁹⁸⁴ Et mortall] mortal a *CatPS*.

⁹⁸⁵ Sens et] senys e sos a *CatPS*.

⁹⁸⁶ Instints] instinctus a *LlatPS*, infanchs a *O*; instinchs a *CatPS*. *Error lingüístic a O i modernització de la llengua a P*.

⁹⁸⁷ Sciença] id est alkímia *interliniat* a *P*, sciencia a *LlatPS*. *Comentari aclarificador per ell mateix de Jaume Mas*.

⁹⁸⁸ Anomenada] appellada a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

⁹⁸⁹ Rectificat] rectificatur a *LlatPS*; rectificatus a *Praga*; certificat a *CatPS*. *Error separatiu entre els catalans*.

rural⁹⁹² conoixensa, quom so sia⁹⁹³ que sas experièncias ni las probacions⁹⁹⁴ fantàstiques soferir pug[u]en,⁹⁹⁵ més per entrar vivament en tota altra sciència,⁹⁹⁶ mostra [a] l'enteniment com à apenetrar en las virtuts divines qui molt fan a selar.⁹⁹⁷ Et així per natura entenem⁹⁹⁸ so que és. D'ont molts ignorants⁹⁹⁹ creuen que so no és res. Mes nós o avem sabut si o és o no és. Per ço¹⁰⁰⁰ sec[**f. 99^v**]ret serà a l'ome menis conegut, et per so, car ab tal siència,¹⁰⁰¹ id est incredulitat,¹⁰⁰² és gitat l'enteniment de sobrefluitats qui-l fan remot de tota ver[i]tat. [E] és en altra manera anomenada alcímia¹⁰⁰³ vexil et instrument filosofal, ab lo qual los poetes antics endresaren lur seni en cascuna sciència¹⁰⁰⁴ per entrar a[b] aquesta¹⁰⁰⁵ ab tota experiència,¹⁰⁰⁶ qui per art se aije¹⁰⁰⁷ a fer segons cós de natura.

⁹⁹⁰ Umanal] *al marge d'esquerra*: nota.

⁹⁹¹ Experiència] experiencie a *Lat PS* (*lacuna per "saut de même au même"*). *Error conjuntiu entre els catalans.*

⁹⁹² Rural] *LlatPS* falta; rudall a *Cat PS*; vere a *Praga*. *Error separatiu entre tots.*

⁹⁹³ Quom so sia] com sia açò a *CatPS*.

⁹⁹⁴ Ni las probacions fantàstiques] *sophistiques probacions o fantastiques a CatPS. Tendència a resumir i possible falta de vocabulari culte en Jaume Mas.*

⁹⁹⁵ Puguen] *pusquen a CatPS.*

⁹⁹⁶ Sciència] *scienciam a Llat PS*; *sciença, aquesta a CatPS.*

⁹⁹⁷ Fan a selar] *al marge d'esquerra*: nota.

⁹⁹⁸ Entenem] *intelligimus a LlatPS.*

⁹⁹⁹ Ignorants] *infatuats a CatPS*; *infatuati a LlatPS*; *fatui et infames a Praga. Error separatiu amb els llatins i l'altre català.*

¹⁰⁰⁰ Per ço] *p[er] ro a CatPS. Error de copia.*

¹⁰⁰¹ Ab tal sciència] *atayl a CatPS*, *quod cum tali sciència a LlatPS*, *scienciam talem a Praga.*

¹⁰⁰² Sciència id est incredulitat] *id est incredulitat interlineat i falta en tots els altres manuscrits. És un comentari de Jaume Mas.*

¹⁰⁰³ Anomenada alcímia vexil] *Alcímia interlíniat a P*; *apellada vexell a CatPS. Podria ser un tentatiu d'aclariment del text per Jaume Mas pel seu propi ús.*

¹⁰⁰⁴ Sciència] *scienciam a Llat PS.*

¹⁰⁰⁵ Aquesta] *aquella a CatPS*; *ea a LlatPS*; *hac a Praga.*

¹⁰⁰⁶ Experiència] *experienciam a LlatPS.*

¹⁰⁰⁷ Aije] *llegiu hage. Haia a CatPS.*

§ 2 (1)

[Distincions de la Pràctica]¹⁰⁰⁸

Fill,¹⁰⁰⁹ nós em de extension en aquesta part segona¹⁰¹⁰ que't donem la *Pràctica* ab doble instrument, id est o enteniment:¹⁰¹¹ lo primer instrument sí és *Pràctica* memorativa o recolitiva; e·l segon serà *Pràctica* operativa, tot enseble mesclat enperò sucesivament am forma de alfabet, segons la determinasion de cascun regiment; e asò se farà en fin que millor entenes lo real magisteri e formar-lo¹⁰¹² per art, per¹⁰¹³ conseq[uir] lo feit de *Pràctica* qui és serta, la qual davant tos uls ab acte¹⁰¹⁴ conogut lo t'à a demostrar ab clara experiència. Et car la virtut del prinsipi non pot fl[uir] a la fin, si non és per la virtut mijana¹⁰¹⁵ copulativa de[ls] estrems; asò mou de rason qui·ns diu que nós formem per art memorativa lo susdit insturment; maij[or]ment com així sia, e·l dictat¹⁰¹⁶ nos demostra de natura real, que *Teòriqua*¹⁰¹⁷ entesa no·s¹⁰¹⁸ dege punt partir¹⁰¹⁹ ni un pas alluniar¹⁰²⁰ de *Pràctica* sabuda, car l'una forma l'altra et coregís sas faltas.

Per so avem mes *P[ra]tica* memorativa segons aquesta siència en forma de mijan qui·s sent naturalment de sos propis estrems. Et són los seus estrems¹⁰²¹ *Pràctica* operativa en lo segont costat; et ell¹⁰²² primer se agermana, so és a *Teòriqua*¹⁰²³. Et aquests són

¹⁰⁰⁸ Aquest capítol és dintre el capítol 1, n' és la continuació a *CatPS*.

¹⁰⁰⁹ Fill] d'on, fill a *CatPS*.

¹⁰¹⁰ Part segona] segona part a *CatPS*.

¹⁰¹¹ Id est enteniment] absent en els altres manuscrit, son els comentaris aclarificadors de Jaume Mas.

¹⁰¹² Fornar-lo] que't sapias formar a *CatPS*.

¹⁰¹³ Per] e per a *CatPS*.

¹⁰¹⁴ Acte] actu a *LlatPS*; art a *CatPS*; actione a *Praga*. Error separatiu entre els catalans.

¹⁰¹⁵ Mijana] mediam a *LlatPS*; miana a *O* editat mitjana a *CatPS*. Error de entendiment de la llengua a *O*.

¹⁰¹⁶ Dictat] ducat a *CatPS*; ducatus a *LlatPS*; dictatu a *Praga*. Error separatiu entre els catalans i el llatí de *O* i conjuntiu amb el llatí de *Praga*.

¹⁰¹⁷ Theorica] theorica a *LlatPS*; thorica a *O*. Error de entendiment de la llengua a *O*.

¹⁰¹⁸ Entesa no·s] intellecta non a *LlatPS*; nos a *O*; no a *CatPS*.

¹⁰¹⁹ Punt partir] gens partir a *CatPS*.

¹⁰²⁰ Alluniar] elongari a *LlatPS*; a *CatPS* aloniyar. Error de entendiment de la llengua a *O*.

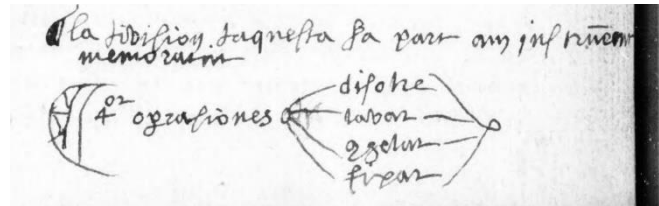
¹⁰²¹ Seus estrems] estrems a *CatPS*.

¹⁰²² Ell] en lo a *CatPS*.

prinsipis de verdedés instruments qui entregant¹⁰²⁴ tota art qui-s forma per los primés. Car art iamés no és si non és inchoa[da]¹⁰²⁵ de sos sertans prinsipis qui són *Teòrica* e *Pràctica* memorativa e qui irà operativa.¹⁰²⁶

La division d'aquesta segona part am instrument memoratiu.

Quat¹⁰²⁷operaciones: disolre; lavar; congelar; fixar.¹⁰²⁸

IMATGE LV

Esquema exemplificatiu que demonstra el desig per part de Jaume Mas de proporcionar-se un text útil a un ús pràctic (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 99^v). Font: cortesia de la Bibliothèque nationale de France.

§ 3 (1)

[Ci comença la segona partida de questa libre, qu'és la Pràctica; e primirament de la diffinició qual cosa és alkímia]

[f. 100^r]¹⁰²⁹ Aquest libre qui es dit part segona es divisit en quatre¹⁰³⁰ prinsipals operacions:¹⁰³¹ la primera és disolre; la segona és llavar; la tersa congelar; la¹⁰³² quarta

¹⁰²³ Theorica] *theorica a LlatPS; metheorica a O. Error de entendiment de la llengua a O.*

¹⁰²⁴ Entregant] *llegiu integre; entreguen a CatPS.*

¹⁰²⁵ Inchoada] *començada a CatPS. Error separatiu.*

¹⁰²⁶ Qui son... operativa] *manca a LatPs, CatPS i a Praga. Podria ser un aclariment de Jaume Mas pel seu propi ús.*

¹⁰²⁷ Quat] *or sobrescrit.*

¹⁰²⁸ Qui son teorica... fixar] *manca a LatPs, CatPS i a Praga. Aclariment de Jaume Mas pel seu propi ús.*

¹⁰²⁹ 100] *al costat un 2 tallat.*

¹⁰³⁰ Quatre] *.iiii. a CatPS. Modernització dels numerals.*

¹⁰³¹ Prinsipals operacions] *operacions principals a CatPS.*

¹⁰³² La] *e la a CatPS.*

fixar. La primera principal operacion es dividida¹⁰³³ en duas parts solutivas, així com avem tocat en nostra *Teòrica*,¹⁰³⁴ per la primera fem union de pluralitat et per la segona fem pluralitat de unitat, així com te serà demostrat per gallarda doctrina.

Fill, totes aquestas¹⁰³⁵ operacions te són donades a entenre am certanas et determinades distinsions alfabetalls, so és a saber donades per manera d'alfabet et de figures de difinicions, de mixsions¹⁰³⁶ et aplicacions.

§ 4 (2)

La primera distinsion, qui és de l'alfabet¹⁰³⁷

Per la primera distinsion qui és de l'alfabet en la primera operacion. A¹⁰³⁸ significa Déu, del qual tot prosodeix.

B¹⁰³⁹ significa argent viu,¹⁰⁴⁰ qui és substància communa estant en tot cors coruptible, així com apar per sa propietat, qui à acte de coronpre, generar, conjunjr, divisir, grosificar, rarificar, durificar, molificar,¹⁰⁴¹ aumentar, disminuir, sòlber, congelar, calsinar, mortificar, vivificar,¹⁰⁴² crudificar, maturar, lavar, dissecar, umefar,¹⁰⁴³ calfar, infrigidar, lenir, sperar, dolsificar, amarificar, confortar et debilitar, ingredir,¹⁰⁴⁴ tinir,¹⁰⁴⁵

¹⁰³³ Divisida] departida a *CatPS*.

¹⁰³⁴ *Teòrica*] *Teoriqa corregit*.

¹⁰³⁵ Aquestas] estes a *CatPS*.

¹⁰³⁶ Mixsions] *llegiu mixtions*.

¹⁰³⁷ Qui és de l'alfabet] de l'alphabet conseguix a *CatPS*; *error separatiu*.

¹⁰³⁸ *Al marge d'esquerra*: A.

¹⁰³⁹ *Al marge d'esquerra*: B.

¹⁰⁴⁰ Argent viu] a *CatPS* trobem 5 asteriscs que indiquen la presència de una paraula en escriptura secreta on el número de asteriscs indica les lletres que componen la paraula. Al manuscrit de Jaume Mas la trobem traduïda al català. Al manuscrit llatí editat per Pereira i Spaggiari, com hem vist més amunt, en la tractació, en canvi, la escriptura secreta és descodificada.

¹⁰⁴¹ Durifica, molificar] mollificar, durificar a *CatPS*; mollificandi, durificandi a *LatPS*; indurandi, mollificandi a *Praga*. *Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb el manuscrit d'Oxford*.

¹⁰⁴² Vivificar] inspirar o vivificar a *CatPS*; vivificandi a *LatPS*, a *Praga*.

¹⁰⁴³ Umefar] humectar a *CatPS*; humectandi a *LatPS*; humefaciendi a *Praga*. *Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb el manuscrit d'Oxford*.

¹⁰⁴⁴ Ingredir] entrar a *CatPS*.

ponderar, incerar,¹⁰⁴⁶ inpingnar,¹⁰⁴⁷ sublimmar et primera matèria far, desponsar¹⁰⁴⁸ et fixar et obscurir et lluir. Per aquest argent viu sab tot fill de doctrina discernir¹⁰⁴⁹ les obres de natura per sas propietats, et moltes d'aquelles¹⁰⁵⁰ per sa pròpia virtut reduir¹⁰⁵¹ de potència en acte; et per aquell sas obras regular et ordenar segons que lo instint¹⁰⁵² vol de sa real¹⁰⁵³ natura. Et per so te diem que com ell sia pare de tots los cos¹⁰⁵⁴ licables¹⁰⁵⁵ et ultra asò dels altres ilicables¹⁰⁵⁶ per la comunitat de sa pròpia natura. Tenlo car et¹⁰⁵⁷ secret, no·l vulles disfemar.¹⁰⁵⁸ Materia és de natura sens la qual non és res corporal generat,¹⁰⁵⁹ que d'él non aja prinsipi d'una limositat, id est umid radical,¹⁰⁶⁰ en la qual és natura qui obra et martella sens punt pasar [f. 100^v] mesura.

C significa sal de pedras, qui és natura communa semblant a argent viu per la propietat de sa forta natura.

D significa vetriol¹⁰⁶¹ azoquenç qui coromp et confon tot so¹⁰⁶² que no és de l'éser¹⁰⁶³ a l'argent viu commú.

Et puis lo menstrual¹⁰⁶⁴ signifie¹⁰⁶⁵ per E, qui contén las naturas dels dits tres¹⁰⁶⁶ tots en un.

¹⁰⁴⁵ Tinir] *llegiu teniyr.*

¹⁰⁴⁶ Encerar] *incerandi a LatPS; enterar a O. Error de reconeixement de la llengua a O.*

¹⁰⁴⁷ Inpingnar] *llegiu impregnar; empregnar a CatPS.*

¹⁰⁴⁸ Desponsar] *despensar a CatPS; desponsandi a LatPS; desponsandi a Praga.*

¹⁰⁴⁹ Discernir] *destruir a CatPS; destruere a LatPS; discernere a Praga. Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb el manuscrit d'Oxford.*

¹⁰⁵⁰ D'aquelles] *molts de aquells a LatPS.*

¹⁰⁵¹ Reduir] *reduhir a CatPS. Modernització de la llengua.*

¹⁰⁵² Instint] *instinch a CatPS. Modernització de la llengua.*

¹⁰⁵³ Real] *propria real a CatPS. Tendència a resumir.*

¹⁰⁵⁴ Cos] *escriptura secreta, quatre asteriscs a CatPS; corporum a Praga.*

¹⁰⁵⁵ licables] *llegiu liquables; liquables a CatPS.*

¹⁰⁵⁶ ilicables] *escriptura secreta, divuit asteriscs a CatPS; non liquabilium a Praga.*

¹⁰⁵⁷ Et] *en a CatPS; et a Praga.*

¹⁰⁵⁸ Disfemar] *deffamar a CatPS.*

¹⁰⁵⁹ Generat] *enjendrat a CatPS.*

¹⁰⁶⁰ Umid radical] *falta a tots els altres manuscrits, és un aclariment de Mas.*

¹⁰⁶¹ Vetriol] *escriptura secreta amb set asteriscs a CatPS.*

¹⁰⁶² So] *ceo; fragment francès a CatPS.*

¹⁰⁶³ Eser] *no es del eser; manca a CatPS; non a LatPS, non est de natura et esse a Praga.*

F significa l'argent¹⁰⁶⁷ fi clar et resplendent.¹⁰⁶⁸

Et per G signifie¹⁰⁶⁹ lo mercuri que¹⁰⁷⁰ saps.¹⁰⁷¹

Après¹⁰⁷² H significa¹⁰⁷³ l'or,¹⁰⁷⁴ qui és tant onrat.¹⁰⁷⁵

Qestió per què¹⁰⁷⁶ posam A en aquest art: és per so,¹⁰⁷⁷ car sens ell ninguna cosa és¹⁰⁷⁸ creada ni tantpoc¹⁰⁷⁹ generada, ni obra comensada ni ja serà finida. Et per so, com ell sia prinsipal causa eficient et final de totas creaturas et operacions, digne raó¹⁰⁸⁰ nos mostra que·l sia preposat, així com formador de tot so qui·s creat et que, mijansant ell et sa immensitat, l'artista en l'obratge sia itlluminat, lo qual davant los ulls de son enteniment deu aver prinsipalment fort memorablement.

¹⁰⁶⁴ Mestruall] *subrallat al manuscrit. Escriptura secreta amb vuit asteriscs a CatPS.*

¹⁰⁶⁵ Significe] és significat a *CatPS*.

¹⁰⁶⁶ Tres].iii. a *CatPS. Modernització dels numerals.*

¹⁰⁶⁷ Argent] *escriptura secreta amb sis asteriscs a CatPS.*

¹⁰⁶⁸ A *CatPS* hi ha un afegit anglo-norman, per tant el treu d'una font different del manuscrit català que el tè: et acun foyz par F es signifié le mercuri des philosoffs, c'est a dir quant le fin argent est dissolt par le menstruall.

¹⁰⁶⁹ Significe] és significat a *CatPS*.

¹⁰⁷⁰ Que] quem a *LatPS*; qua a *O*.

¹⁰⁷¹ Saps] a *CatPS* segueix amb un altre fragment francès: et acun foyz par G sont signifiez les souffres secches que sont issuys du dit mercuri. *Al manuscrit d'Oxford, abans del fragment francès, hi ha un espai blanc fins al final de la línia.*

¹⁰⁷² Après] et a *CatPS*.

¹⁰⁷³ Significa] és significat a *CatPS*.

¹⁰⁷⁴ Or] *escriptura secreta amb tres asteriscs a CatPS.*

¹⁰⁷⁵ Onrat] a *CatPS* segueix amb un fragment francès: E acun foyz par H sunt signifiez les aultres metaulx.

¹⁰⁷⁶ Qestió per què] Nós par ce amb fragment francès a *CatPS*.

¹⁰⁷⁷ És per so] manca a *CatPS*.

¹⁰⁷⁸ És] no és a *CatPS*.

¹⁰⁷⁹ Tantpoc] tant poch a *CatPS. Modernització de la llengua.*

¹⁰⁸⁰ Raó] rahó a *CatPS. Modernització de la llengua.*

§ 5 (3)

De la segona distinció, que és de las figuras¹⁰⁸¹ de la primera partida solutive

Aquesta distinció ensenia que mijasant¹⁰⁸² A se componen de las sobreditas lletras¹⁰⁸³ 6 figures per la primera partida solutiva, so és a saber tres¹⁰⁸⁴ triangulars et tres¹⁰⁸⁵ circulars.

La primera circular és significada per E, et¹⁰⁸⁶ és feta de B, C, D; la segona circular és significada per I, et és feta de la segona triangular conposta de E, F, G; et la tersa circular és significada per K, qui és feta de la tersa triangular conposta de E, G, H.

Et aquestas figuras¹⁰⁸⁷ tant solament¹⁰⁸⁸ apertanient¹⁰⁸⁹ a la primera partida solutiva,¹⁰⁹⁰ que és anomenada més pròpiament llicefactive.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸¹ De las figuras] de les .vi. figures a *CatPS*; figuris a *LatPS* i a *Praga*. Error separatiu amb *CatPS*.

¹⁰⁸² Mijançant] mediante a *LatPS*; miançant a *O*. Error de reconeixement lingüístic.

¹⁰⁸³ Lletras] litteris a *LatPS*; leters a *O*; letres a *CatPS*.

¹⁰⁸⁴ Tres] .iii. a *CatPS*. Modernització dels numerals.

¹⁰⁸⁵ Idem.

¹⁰⁸⁶ Com] e a *CatPS*.

¹⁰⁸⁷ Aquestas figures] aquestes dues figures a *CatPS*.

¹⁰⁸⁸ Tant solament] absent a *CatPS*.

¹⁰⁸⁹ Apertanient] pertanyen a *CatPS*.

¹⁰⁹⁰ Solutiva] solutivam a *LatPS*.

¹⁰⁹¹ Que és anomenada més pròpiament llicefactive] llegiu *liquafactiva*; figures al marge d'esquerra. A *CatPS*: qui pluyts pròpiament és clamada *liquefactiva*.

IMATGE LVI

Esquema exemplificatiu que fa referència als arguments tractats als capítols 4-6 i que demostra el desig per part de Jaume Mas de proporcionar-se un text útil a un ús pràctic (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 100v). Font: cortesia de la Bibliothèque nationale de France.

§ 6 (4)

De la tersa distinció,¹⁰⁹² que és de las figuras de la segona partida solutiva¹⁰⁹³

La distinció aquesta ensenya en qual manera de las ditas duas figuras circulars, so és a saber de I, K¹⁰⁹⁴ en las quals és la primera figura de E confusa se forman per division altras duas figuras en aquesta manera.¹⁰⁹⁵ Més primer as¹⁰⁹⁶ a saber que per la figura

¹⁰⁹² Distinció] distincione a *LatPS*; disticcio a *O*. Error de reconeixement de la llengua.

¹⁰⁹³ Figures i maneta al marge d'esquerra.

¹⁰⁹⁴ I, K] I e K a *CatPS*.

¹⁰⁹⁵ Se forman per division altras duas figuras en aquesta manera]per divisió en aquesta manera, sont formades altras dues figures a *CatPS*.

¹⁰⁹⁶ Més primer as] Sed primo habes scire a *CatPS*. Doble redacció.

sircular de I [f. 101r]¹⁰⁹⁷ és significat lo compost de la lluna¹⁰⁹⁸ et per l'altra sircular de K és significat lo compost del solell.¹⁰⁹⁹

De¹¹⁰⁰ la primera figura,¹¹⁰¹ que és de I, se trauen¹¹⁰² L, M, N. Et aquestas tres¹¹⁰³ letres constituent la primera figura triangular de la tersa distincion. Et de l'altra figura sircular de K són per division seperades¹¹⁰⁴ O, P, Q, R, per las quals és la figura segona¹¹⁰⁵ constituïda quadrangular. Per L significam la terra¹¹⁰⁶ del compost blanc;¹¹⁰⁷ per M l'aiga,¹¹⁰⁸ e per N significam l'aire;¹¹⁰⁹ per O significam la terra¹¹¹⁰ del compost roge,¹¹¹¹ per P l'aiga,¹¹¹² per Q l'aire¹¹¹³ et per R significam lo foc¹¹¹⁴ de la nostra pedra. Et aquestas doas figuras apertanien tant solament a la segona part solutiva, per la qual és integrada la primera et prinsipal operacion qui és disolusion feta per la reduccion d'aquella en argent viu.

Fill, aquest alfabet t'és ops que sàpias tot de cor¹¹¹⁵ si vols haver pràctica, qui s formada per art ab raó¹¹¹⁶ de teòrica, qui t venran promptament en ta ferma memòria ab noble

¹⁰⁹⁷ Fins a f. 95^r tenim una numeració antiga tallada corresponent a la moderna f. 98^r, i després es torna a començar de 1, sempre tallat, que correspon a la numeració moderna f. 99^r. Aquesta continua fins al f. 59^r. que correspon al f.159^r de la numeració moderna. Al f. 158^r de la numeració moderna trobem una altra numeració que comença amb 1 i que va endavant fins al 18.

¹⁰⁹⁸ Lluna] *escriptura secreta amb cinc asteriscs a CatPS.*

¹⁰⁹⁹ Solell] *escriptura secreta amb cinc asteriscs a CatPS.*

¹¹⁰⁰ De] Mas primerament has assaber que de a CatPS. *Tendència a resumir.*

¹¹⁰¹ Figura] *figura circular a CatPS. Tendència a resumir.*

¹¹⁰² Se trauen] *tiran-se a CatPS.*

¹¹⁰³ Tres] *.iii. a CatPS. Modernització de la llengua.*

¹¹⁰⁴ Separats] *separantur a LatPS; sepats a O.*

¹¹⁰⁵ Figura segona] *segona figura a CatPS.*

¹¹⁰⁶ Terra] *escriptura secreta a CatPS amb cinc asteriscs.*

¹¹⁰⁷ Blanc] *escriptura secreta a CatPS amb cinc asteriscs.*

¹¹⁰⁸ Aiga] *escriptura secreta a CatPS amb cinc asteriscs.*

¹¹⁰⁹ Aire] *escriptura secreta a CatPS amb cinc asteriscs.*

¹¹¹⁰ Terra] *escriptura secreta a CatPS amb cinc asteriscs.*

¹¹¹¹ Roge] *uno a CatPS.*

¹¹¹² Aiga] *escriptura secreta a CatPS amb cinc asteriscs.*

¹¹¹³ Aire] *escriptura secreta a CatPS amb quatre asteriscs.*

¹¹¹⁴ Foc] *escriptura secreta a CatPS amb tres asteriscs.*

¹¹¹⁵ Cor] *cor, car a CatPS.*

enteniment, si l'as estudiada. Et així auràs pràctica vituada¹¹¹⁷ en figura real, la qual pots metre en acte tot¹¹¹⁸ a ta voluntat sens aver gran treball. Et si no saps per cor¹¹¹⁹ lo susdit alfabet, no poràs practicar ni sol ja comensar; ans seràs enpatxat¹¹²⁰ que no sabràs què far,¹¹²¹ car ignoraràs la recepcion de las espècias que las lletres te signifiquen; ne aquellam mesclar¹¹²² am tal mixtion com natura requer, las quals és ops que sapia tot practicant artista, a fin que las ditas mixtions sian operacions de natura, et que las ditas lletres o sos significats sian pròpria matèria del propi demanat.

§ (7) 5

Del¹¹²³ segon instrument practical, et primerament de la primera partida solutiva¹¹²⁴

Instrument practical vol tant dir com posar *Teòriqua* en feital¹¹²⁵ operatiu mijansant l'asturment qui és en ta memoria¹¹²⁶, lo qual t'ha demostrat com de las sobreditas lletres són figurades per la primera partida solutiva 6 figures prinsipals. Puis donquas que tal¹¹²⁷ instrument aijes abituat, reduís-lo en practica, enretornant a la primera figura qui és conposta de B, C, D en la manera que sen sec.¹¹²⁸

¹¹¹⁶ Raó] rahó a *CatPS. Modernització de la llengua*.

¹¹¹⁷ Vituada] habituada a *CatPS*.

¹¹¹⁸ Tot] manca a *CatPS*.

¹¹¹⁹ Per cor] de tot a *CatPS*; cordetenus a *LatPS*.

¹¹²⁰ Enpatxat] empachat a *CatPS*.

¹¹²¹ Què far] que·t fas a *CatPS*; quid facias a *LatPS*; quid agere a *Praga*.

¹¹²² Mesclar] sabràs mesclar a *CatPS. Tendència a resumir*.

¹¹²³ Del] del *corregit* des.

¹¹²⁴ Partida solutiva] parte solutiva a *Praga*; part dissolutiva a *CatPS*.

¹¹²⁵ Feital] rastres de *scripta llibrèria catalana primitiva*; fet a *CatPS*.

¹¹²⁶ Qui és en ta memoria] reduex... memoria manca a *LatPS*; que és en ta memòria a *CatPS*;

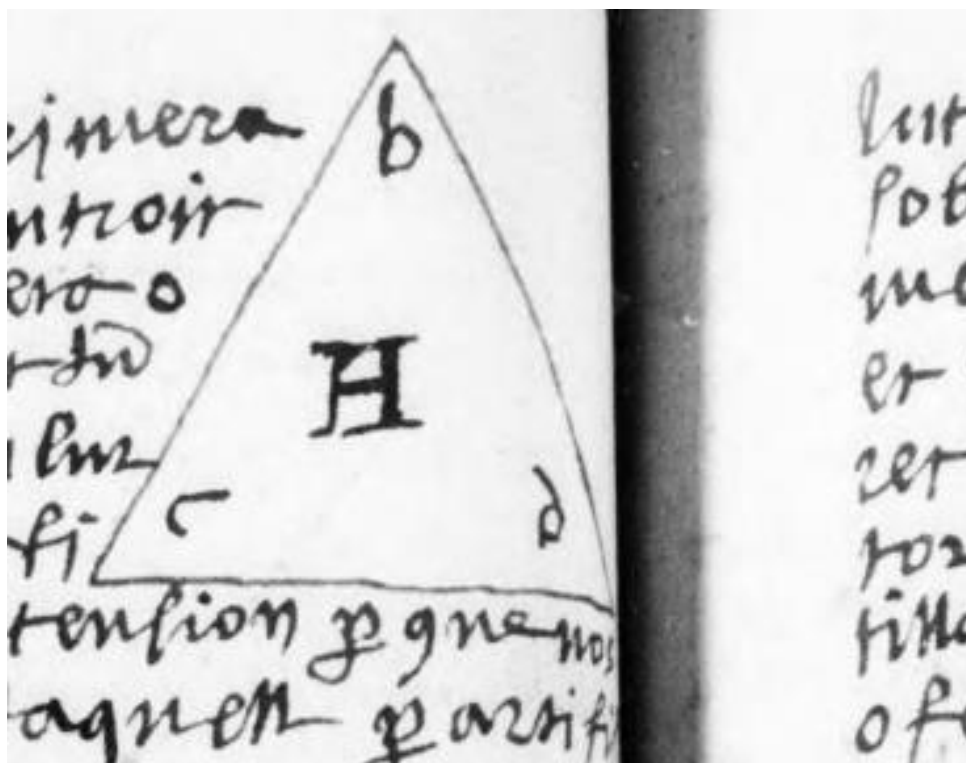
¹¹²⁷ Que tal] aytal a *CatPS*.

¹¹²⁸ Que en sec] que's seguex a *CatPS*.

§ (8) 6

[De la figura triangular, que demonstra lo començament de la Pràctica; e de l'entenció de triangle]

[f. 101^v] Sobre aquesta figura, qui és la primera triangular, te mostrarem l'entroit¹¹²⁹ de la Pràctica. Et diem-te que ella és feta o deu éser feta¹¹³⁰ de dos substansias corporals et d'un esensial et accidental deportat en lur ventre, així com per aquesta primera figura¹¹³¹ te sia representat.

IMATGE LVII

Dibuix exemplificatiu que fa referència als arguments tractats als capítol 8 i que demonstra el desig per part de Jaume Mas de proporcionar-se un text útil a un ús pràctic (París, BnF, ms. Esp. 289, f. 101^v).

Font: cortesia de la Bibliothèque nationale de France.

¹¹²⁹ Entroit] intrament a *CatPS*; introitum a *LatPS*; principium a *Praga*.

¹¹³⁰ O deu ésser feta] absent a *CatPS*; aut debet fieri a *LatPS*. Error conjuntiu amb *LatPS* i separatiu amb *CatPS*.

¹¹³¹ Primera figura] figura a *CatPS*.

Fill, l'entension per què nós fem aquest triangle és a fin que d'aquell per artífisi, mijansant la divina bonitat de A, tragam et ajam tal menstrual unit temperat de calor contre natura, [en] lo qual et per lo qual se puscan los cors¹¹³² resolre en argent viu, qui és ellement de tots los cos llicables¹¹³³ et primera matèria; et que en aquell se pusca continuar la nostra pedra seca creada d'argent viu.

D'on[t],¹¹³⁴ fill, com asò sia lo primer introit¹¹³⁵ en nostre magisteri[i], aplica-te als pes,¹¹³⁶ d'ont¹¹³⁷ sal lo temperament ab balansa tenduda, així com te direm sens pont¹¹³⁸ d'altre¹¹³⁹ demora.

§ (9)7

[La primera disposició de començar nostre obratge en forma de pràctica; e de la composició de nostre menstrual puant]

Tu¹¹⁴⁰ en virtut de A primerament penràs una partida de D et mija part de C; et tot ensemps cascat sus lo marbre et polvoritzat et sobtillment mesclat metràs en una carabasa de vidre. Aprés gitaràs dedins aquellas palvores et, posat¹¹⁴¹ ton¹¹⁴² alenbic¹¹⁴³ desús, en lo qual per revolusion se condensen los sperits; llutaràs la junctura con¹¹⁴⁴ benas de drap liniddas ab pasta feta de flor de farina destrenpada ab blanc¹¹⁴⁵ de ou,¹¹⁴⁶

¹¹³² Cors] *llegiu cossos.*

¹¹³³ Llicables] *llegiu liquables.*

¹¹³⁴ D'ont] *doncs a CatPS.*

¹¹³⁵ Introit] *introitus a Praga; entrament a CatPS.*

¹¹³⁶ Aplica-te als pes] *aplicat al pes a CatPS.*

¹¹³⁷ D'on] *unde a LatPS; de una a O, editat d'on a CatPS.*

¹¹³⁸ Pont] *llegiu punt; punt a CatPS.*

¹¹³⁹ D'altre] *altra a CatPS.*

¹¹⁴⁰ Tu] *tu a Praga; absent a CatPS i a LatPS. Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb O.*

¹¹⁴¹ Posat] *superponito a Praga; posa a CatPS.*

¹¹⁴² ton] *tuum a LlatPS; ton a CatPS; com a O. Error de reconeixement de la llengua per part del Kirkeby.*

¹¹⁴³ Alenbic] *alenbich a CatPS. Modernització de la llengua.*

¹¹⁴⁴ Con] *castellanisme; ad a CatPS.*

¹¹⁴⁵ Blanc] *blanch a CatPS. Modernització de la llengua.*

a fin que las propietats unides de 3 [mer]cures, so és a saber salsugenenc, vitrenc et aquatenc,¹¹⁴⁷ ajustats¹¹⁴⁸ tots en un, no-s perdan.

Et guarda bé¹¹⁴⁹ las ditas palvoras mesas en la carabasa no transedan¹¹⁵⁰ lo pes de 8 unces llibrals. Mas metràs en duas altras c[o]corbitas¹¹⁵¹ de la senblanta materia polvorizada seg[ons] lo pes de 8 unces en cascuna carabasa, per abreviat tems; et aquellas cotlloca¹¹⁵² sobre ton fornell llonc,¹¹⁵³ fe[it]¹¹⁵⁴ en la manera que-t declararem en lo capítol de l[e]s for[ns]. E no poses sinó tres carabases sobre¹¹⁵⁵ dit fornell, car [lo] foc¹¹⁵⁶ no-s poria contrenpar¹¹⁵⁷ a plusors ben és egualment¹¹⁵⁸ així com requer la mixtion de natura. Et sian las ditas carabases cotllocades¹¹⁵⁹ la una de l'altra loc¹¹⁶⁰ per [espai] de 5 o de 6¹¹⁶¹ dits. Et fases que-l fons de aquellas lutats [ab][f. 102r]¹¹⁶² luto

¹¹⁴⁶ Blanc de ou] albuminibus ovorum a Prag; absent a CatPS; albumine ovi a LatPS. Error conjuntiu amb els llatins i separatiu entre els catalans.

¹¹⁴⁷ Aquatenc] aquatatenc *corregit*. Salsugenenc, vitrenc et aquatenc a P; salsugenench, vitreench e aquatenench. *Modernització de la llengua*.

¹¹⁴⁸ Ajustats] conijuntorum a LlatPS; muscats a O; mesclats a CatPS. Error separatiu i d'interpretació *lingüística pel Kirkeby*.

¹¹⁴⁹ Bé] bé que a CatPS.

¹¹⁵⁰ Trasedan] sobrepugen a CatPS; trasendant a LatPS.

¹¹⁵¹ Cocorbites] a LlatPS cucurbitas vel carabajas; cucurbitas a Praga; carabaçes a CatPS. Aquest error reforça la idea que l'autor anònim del "Testamentum" era català.

¹¹⁵² Cotlloca] llegiu col·loca.

¹¹⁵³ Llonc] llonch a CatPS. *Modernització de la llengua*.

¹¹⁵⁴ Feit] fet a CatPS, rastres de scripta.

¹¹⁵⁵ Tres carabaçes sobre] cucurbitas vel carabajas a LlatPS; carabçes a O; .iii. carabaçes col·locades sobre a CatPS. Error separatiu amb el llatí editat per Pereira- Spaggiari i error de reconeixement *lingüístic a Oxford*.

¹¹⁵⁶ Foc] foch a CatPS. *Modernització de la llengua*.

¹¹⁵⁷ Contrenpar] temperar a CatPS.

¹¹⁵⁸ A plusors ben és egualment] esgashieram[ent] a P; ab moltes egualment a CatPS; equaliter a LlatPS.

¹¹⁵⁹ Cotllocades] absent a CatPS; collocetur a LatPS. Error conjuntiu amb el llatí i separatiu amb el català de O.

¹¹⁶⁰ Loc] lony a CatPS; longe a LatPS.

¹¹⁶¹ De 5 o de 6] de .v. o de .vi. a CatPS. *Modernització dels numerals*.

¹¹⁶² 102] 4 *esborrat al costat*.

sapiensia,¹¹⁶³ ent[r]ant dedins lo fornell per las oras¹¹⁶⁴ de la sobirana fogasa a l'aspesitut de la matèria. Et met cenres primes¹¹⁶⁵ desús et ben empresades a la espesitut de 5 dits.¹¹⁶⁶ Et guarda après que cada una¹¹⁶⁷ carabasa aije¹¹⁶⁸ son propi receptor¹¹⁶⁹ am llarc¹¹⁷⁰ coll, a fin que·l continent del receptori no senta en res la calor del fornell, ni l'aiga destil·lada e·ll¹¹⁷¹ receptor ensús pusce refluir ne l'esperit ofegar.

Aprés, fill, ajes seredures de fust de la qual deus aver feta provesion, duas parts de seredures,¹¹⁷² et una et mijsa de brisa o de torba menuda o de cànem ben sec;¹¹⁷³ et mesclao tot.¹¹⁷⁴ Et de tall composicion onple¹¹⁷⁵ ton fornell. Puis ensén ton foc¹¹⁷⁶ a las doas parts¹¹⁷⁷ i lleixe-lo penre,¹¹⁷⁸ car altre foc¹¹⁷⁹ no t'i cal fer atant¹¹⁸⁰ quant veuràs¹¹⁸¹

¹¹⁶³ Lutats ab luto sapiensia] terra argillata a *Praga*; sien lutats ab terra pelosa a *CatPS*; lutentur cum terra pilosa a *LatPS*. *Error separatiu amb Praga i amb Oxford i conjuntiu entre el manuscrit llatí i català de Oxford.*

¹¹⁶⁴ Oras] cors a *CatPS*; corpus a *LlatPS*; foramina a *Praga*. *Error separatiu amb CatPS, LatPS i Praga i conjuntiu entre el llatí i el català de O.*

¹¹⁶⁵ Cenres primmes] cinere delicatos a *LlatPS*; ceneres puros a *Praga*.

¹¹⁶⁶ De 5 dits] de .v. dits a *CatPS*. *Modernització dels numerals.*

¹¹⁶⁷ Cada una] cascuna a *CatPS*.

¹¹⁶⁸ Aije] habeat a *LlatPS*; hara a *O*; haja a *CatPS*.

¹¹⁶⁹ Propi receptor] receptor propi a *CatPS*.

¹¹⁷⁰ Am llarc] ab lonch a *CatPS*.

¹¹⁷¹ E·ll] al a *CatPS*.

¹¹⁷² De seredures] absent a *CatPS* i a *LlatPS*.

¹¹⁷³ De brisa o de torba menuda o de cànem ben sec] de venema o de carbó alias turbe minut o de tan ben sech a *CatPS*; de pasmo vindemie, seu de torva minuta, aut de tan bene sicco a *LatPS*. *Doble versió.*

¹¹⁷⁴ Et mesclao tot] e bé mescla-u ab la dita serradura a *CatPS*; et misce cum dicta serratura a *LatPS*. *Tendència a resumir de Mas.*

¹¹⁷⁵ Onple] complí a *CatPS* imple a *LatPS*.

¹¹⁷⁶ Puis ensén ton foc] e puis incen ton foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹¹⁷⁷ A las doas parts] als dos extremes a *CatPS*.

¹¹⁷⁸ I lleixe-lo penre] e lexa'l encendre a *CatPS*.

¹¹⁷⁹ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹¹⁸⁰ Atant] aytant a *CatPS*.

¹¹⁸¹ Veuràs] verràs a *CatPS*.

destil·lar a .VI. punts o a .X. o a .XV. o a .XX. Et quant destil·larà¹¹⁸² a .XX. egualment am petites llenies comensa a fer foc de flama al dret de la materia et guarda a quant destil·larà¹¹⁸³ et l'aiga sia clara. Et si retorna a .XV.¹¹⁸⁴ et l'aiga sia clara e·ls fums¹¹⁸⁵ subtils, continua aquell foc quo equalment.¹¹⁸⁶ Et si veijes que dels .XV.¹¹⁸⁷ punts se'n retorna en .XII.¹¹⁸⁸ o en menis,¹¹⁸⁹ afluixa¹¹⁹⁰ lo¹¹⁹¹ foc,¹¹⁹² en manera segons la manera de la¹¹⁹³ distil·lacion; segons en lo punt que veuràs;¹¹⁹⁴ et après tersament fortifica ton foc¹¹⁹⁵ de un punt ultra més¹¹⁹⁶ que no n'és desendut,¹¹⁹⁷ et aquell continua fins que veges¹¹⁹⁸ que res pus no·n destil·la;¹¹⁹⁹ adonc¹²⁰⁰ lleixa ton foc¹²⁰¹ et tanica¹²⁰² ton fornell et lleixe'l refredir. Et si l'aiga és fina et clara sens alguna terbollina,¹²⁰³ aquella pren et guarda¹²⁰⁴ ab sera ben tapada,¹²⁰⁵ que no respire punt¹²⁰⁶ ni aire no i entre, car

¹¹⁸² Destil·larà a .XX. egualment am petites llenies comensa a fer foc de flama al dret de la materia et guarda a quant destil·larà] *lacuna per salt de igual a igual a CatPS (de distillarà a distillarà), error de còpia.*

¹¹⁸³ Destil·larà... destil·larà] *manca al CatPS per salt de igual a igual.*

¹¹⁸⁴ .XV.] 15 a *CatPS*.

¹¹⁸⁵ E·ls fums] fums *Paris* i cum a fum a *CatPS*.

¹¹⁸⁶ Foc quo equalment] aquel foch egualment a *CatPS*; equaliter *Praga*; continua illum igne a *LatPS*. *Error separatiu amb LatPS, modernització de la llengua.*

¹¹⁸⁷ .XV.] 15 a *CatPS*.

¹¹⁸⁸ .XII.] 12 a *CatPS*.

¹¹⁸⁹ Menis] meyns a *CatPS*; vel at minus a *CatPS*. *Podria ser un error de còpia.*

¹¹⁹⁰ Afluixa] fortifica *CatPS*; fortifica *LatPS*; fortifica *Praga*. *Error separatiu amb tots.*

¹¹⁹¹ Lo] ton a *CatPS*.

¹¹⁹² Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹¹⁹³ En manera segons la manera de la] de la *corregit*; e aquell continua segons le punt de sa a *CatPS*.

¹¹⁹⁴ Segons en lo punt que veuràs] manca a *CatPS*.

¹¹⁹⁵ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹¹⁹⁶ Ultra més] més a *CatPS*; magis *LatPS*; ultra hoc *Praga*.

¹¹⁹⁷ Desendut] encès a *CatPS*;,, incesus *LatPS*; descendit *Praga*.

¹¹⁹⁸ Fins que veges] en tro veies a *CatPS*.

¹¹⁹⁹ Que res pus no·n destil·la] que més avant no distille a *CatPS*.

¹²⁰⁰ Adonc] doncs a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹²⁰¹ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹²⁰² Tanica] tancha a *CatPS*.

¹²⁰³ Alguna terbollina] ninguna terbolença a *CatPS*.

¹²⁰⁴ Guarda] segueix un espai blanc a *CatPS*.

tantost se coromp l'esperit qui·s subtil¹²⁰⁷ per l'aire qui i entra, plen de tota ordura¹²⁰⁸ et d'estrània natura.

Et recordet-te bé, quant comensaràs a fer lo foc de lénia, sias abituat ab la pasta sobredita et bendes de drap de lli,¹²⁰⁹ de llutar la juntura dels becs¹²¹⁰ dels ellembics¹²¹¹ ab sos receptós, en metent una palla¹²¹² entre la dita benda e·l nas¹²¹³ del receptori. Car algunas¹²¹⁴ vegades, quant és sobrat de foc,¹²¹⁵ l'aire vol respirar, com n[o] aija continent qui·l¹²¹⁶ pusca¹²¹⁷ retenir; car tant¹²¹⁸ és calent lo subjec¹²¹⁹ qui·l retén, que·l no pot punt¹²²⁰ sufrir la calor ecelent. Et per so à mester loc¹²²¹ per respirar: obra-li lo pertuis,¹²²² quant l'oiràs soflar.¹²²³

Qüestió: Pare, per què nos as fet tant llarga¹²²⁴ practica?

És, fill,¹²²⁵ per so que millor¹²²⁶ abituat sias [f. 102^v] en totes les coses poces¹²²⁷ et¹²²⁸ grandes, et ajes conoixensa dels focs¹²²⁹ generalment en los altres obratges per lo

¹²⁰⁵ Ab serà ben tapada] ab sera bé tapada *CatPS*; aera be capada *O*; cum sera bene clauso *LatPS*; obstrua de sera tepida *Praga*. *Error de reconeixement lingüístic a O*.

¹²⁰⁶ Punt] gens a *CatPS*.

¹²⁰⁷ Subtill] que és subtil *CatPS*; qui est subtilis *LatPS*; subtiliatur *Praga*.

¹²⁰⁸ Ordura] sutzura a *CatPS*; sordicie a *LatPS*.

¹²⁰⁹ Et bendes de drap de lli] tenes de drap lenye/ de lli a *CatPS*; benda panni linei a *LatPS*; lineis pannis a *Praga*. *Doble redacció a CatPS*.

¹²¹⁰ Becs] bechs a *CatPS*; vasorum *LatPS*; nasus *Praga*. *Modernització de la llengua*.

¹²¹¹ Ellembics] alembichs a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹²¹² Palla] palpala a *O*, editat palla a *CatPS*. *Error de reconeixement lingüístic*.

¹²¹³ Benda e·l nas] bena e lo vas *CatPS*; bendam et vasum *LatPS*; nasus *Praga*. *Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb Oxford*.

¹²¹⁴ Algunas] algunes a *CatPS*; algues a *O*. *Error de reconeixement de la llengua*.

¹²¹⁵ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹²¹⁶ Qui·l] quis; qui·l *CatPS*; que eum *LatPS*; qui eum *Praga*.

¹²¹⁷ Pusca] puxa a *CatPS*; possit a *LatPS*.

¹²¹⁸ Tant] aytant a *CatPS*; tam a *LatPS*.

¹²¹⁹ Subjec] subiech a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹²²⁰ Punt] gens a *CatPS*.

¹²²¹ Loc] loch *CatPS*; quod habeat locum *LatPS*; aliquo loco *Praga*. *Modernització de la llengua*.

¹²²² Pertuis] forat a *CatPS*; foramen a *LatPS*.

¹²²³ Soflar] buffar a *CatPS*.

¹²²⁴ Llarga] longa a *CatPS*.

present capítol, et de tots llutaments. Car no avem d'enteniment¹²³⁰ que ja pus tan¹²³¹ digam, com al savi intuent¹²³² mijansant so que é dit no¹²³³ aje¹²³⁴ res sobtill.

Car ara pots dir q[u]e·l menstrual pudent as en ton manament, qui és la cosa vil per la qual tots los cosos en llur primera natura se tornen breument; et és pur naixament de cosa marevellosa¹²³⁵ et molt fort profitosa, si la sables conèixer ab clar enteniment.

Fill, aquest mestrua[l] ellementadament és cos fet aquàtic¹²³⁶ per la alta virtut, qui és al quart element et és lo foc¹²³⁷ calent qui mescla totas cosas molt uniformament¹²³⁸ a la qual mixtion om no à poder de atènier si lo foc no és mestre qui de tres à fait un perfà reduccion [ai]xí com vol natura qui uniformament se mescla ab l'amor¹²³⁹ qui és comensament¹²⁴⁰ de natura major.

Castió¹²⁴¹: Pare,¹²⁴² qual és lo terc de tres? Car tu no li às més.

¹²²⁵ Fill] solució: és fill *a CatPS*; fili *LatPS*; fili *Praga*. *Error separatiu amb CatPS i conjuntiu amb els llatins.*

¹²²⁶ Millor] mils *a CatPS*. *Error de reconeixement llinguistic.*

¹²²⁷ Poces] *llegiu "poques", en el sentit de simples, petites; poch a CatPS.*

¹²²⁸ Et] *en corregit.*

¹²²⁹ Focs] fochs *a CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹²³⁰ Avem d'enteniment] som de entenció *a CatPS*.

¹²³¹ Pus tan] més t'en *a CatPS*.

¹²³² Intuent] sapienti intuenti *a LatPS*; entenent o entuent *a CatPS*; entuet *a O*. *Doble versió a CatPS i error de reconeixement lingüístic a O.*

¹²³³ No] ni *París*; no *CatPS*; non *LatPS*; nichil *Praga*.

¹²³⁴ Aje] harà *a CatPS*.

¹²³⁵ Marevellosa *corregit.*

¹²³⁶ Cos fet aquàtic] cors fet aquatich *a CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹²³⁷ Foc] foch *a CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹²³⁸ Uniformament a la qual mixtion om no à poder de atènier si lo foc no és mestre qui de tres à fait un perfà reduccion així com vol natura qui uniformement] *manca a Cat per salt de igual a igual, error de còpia.*

¹²³⁹ L'amor] la humor *a CatPS*; humore *a Lat PS*; amore *a Praga*. *Error conjuntiu amb Praga i separatiu amb O.*

¹²⁴⁰ Comensament] commençament *a CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹²⁴¹ Castió] *questió a CatPS*.

¹²⁴² Pare] absent *a CatPS*; pater *a LatPS*. *Error conjuntiu amb el llatí i separatiu amb el català d'Oxford.*

Fill, forma no pot estar sens materia ni fer ninguna res¹²⁴³ que sia, si forma li és falid[a]. Ni D no pot estar sens B qui à [a] formar las cosa[s] que al món són. L'argent no à renom. Així diem de C qui format és de B, car així o vol A; per què provat és ja, que més i à de B, que de C ni de D. En aquest [és] la quausa¹²⁴⁴ la qual propietat anomenam¹²⁴⁵ per son nom propi; et asò és veritat¹²⁴⁶ que en simple unitat s'és ella col·locada ab gran potestat, la qual à goniat de tres pròpies sostànsias¹²⁴⁷ aiustades en una, qui és virtut comuna a tot cos mineral et pedra atretall, et és subalternada a virtut vegetall, així com t'és donat¹²⁴⁸ en lo “Proprietari” de nostre present art. De ont¹²⁴⁹ te dic que coneg[u]es sa virtut et son preu, car après ab aquella ne coneixeràs altres, qui són de més gran preu.¹²⁵⁰ Et de més gran valor.¹²⁵¹ Per què aijes en memòria sa primera figura per E significada, qui és así present en forma circular.¹²⁵² [f. 103^r]¹²⁵³

§ 10 (8)

De la primera partida solutiva¹²⁵⁴

La lum del món¹²⁵⁵ o partida d'aquella, és ops que ara·s dissolg[u]e per lliquefacion¹²⁵⁶ de totes ses partides qui són sustansials e·ls accidents;¹²⁵⁷ se guarden ab triturasion

¹²⁴³ Res] cosa a *CatPS*.

¹²⁴⁴ Quausa] causa a *CatPS*.

¹²⁴⁵ Anomenam] appellam a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹²⁴⁶ Veritat] veritot *corregit*.

¹²⁴⁷ A goniat de tres pròpies sostànsias] ha guanyada de .iii. substancies propries a *CatPS*.

¹²⁴⁸ Donat] ballat a *CatPS*.

¹²⁴⁹ De ont] donchs a *CatPS*; quare *Praga*.

¹²⁵⁰ Preu] valor a *CatPS*.

¹²⁵¹ Valor] de més gran valor *CatPS*; maioris presii et maioris valoris *LatPS*; maioris potentie et valoris *Praga*.

¹²⁵² Al fon de la pàgina: E minuscula dentre un cercle. Despres de la E minuscula dentre un cercle al fon de la pàgina, a l'inci del foli 103^r: més abituat sies en totes las cosas pocas e grans... mineral e pedra atretal, cancelat per haver-ho copiat abans, al foli 102^{r-v}.

¹²⁵³ 103] al costat 5.

¹²⁵⁴ De la primera partida solutiva] de la primera partida solutiva per forma de practica; e de la liquefactió de F e de G; e de lur coniuñció qui és lo compost blank a *CatPS*; capitul nonum de prima parte solutiva per formam practise et de liquefacione G a *Praga*. *Tendència a resumir per part de Mas*.

feita¹²⁵⁸ per moviment de foc¹²⁵⁹ contra natura. Doncs¹²⁶⁰ los folls cellularis¹²⁶¹ ignoren sa mesura.¹²⁶² Per so la faràs tu en aquesta manera sens tocar la matèria de peu ni de mà. Tu en virtut de Déu¹²⁶³ pren una onsa de lluna¹²⁶⁴ purgada¹²⁶⁵ per copella o per forta senrada;¹²⁶⁶ e aquell netament ben batut en rodella talla-la ben menut.¹²⁶⁷ I que sien ben prim batudes i los trossets que ne faràs siran com mig diner o menis e¹²⁶⁸ après divisit¹²⁶⁹ en dues par[f. 103^v]rts egoals, pren dos veixells de vidre que se diuen¹²⁷⁰ “solutoris”, i tantbé se diuen “lliquefactoris”¹²⁷¹ ja·t seràn demostrades les formes dels veixells.¹²⁷² Et

¹²⁵⁵ La llum del món] la llum del món, fill a *CatPS*.

¹²⁵⁶ lliquefacion] lo primer regiment que és dissolre, ço és per liquefacció a *CatPS*; primum regimen quod est dissolvere hoc est per liquefactionem a *LatPS*; per liquefactionem *Praga*. *Error conjuntiu amb Praga*. *Al marge esquerra*: en la segona part de la solusió diu per divisió, i no licefasió, i per aquesta raó difereixen juntament. *Comentari de Jaume Mas*.

¹²⁵⁷ Accidents] accidens *CatPS*; manca per una llacuna a *LatPS*; accidentales *Praga*.

¹²⁵⁸ Feita] feta a *CatPS*. *Rastres de scripta llibrèria catalana primitiva*.

¹²⁵⁹ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹²⁶⁰ Doncs] donchs a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹²⁶¹ Cellularis] tellularis per cedularis a *P*; celularis a *CatPS*; delusores a *LatPS*; ignorantes a *Praga*.

¹²⁶² Mesura] natura *CatPS*; naturam *LatPS*; mensura *Praga*. *Error conjuntiu amb Praga*.

¹²⁶³ Déu] A *CatPS*, *LatPS* i *Praga*.

¹²⁶⁴ Lluna] F *CatPS*, *LatPS* i *Praga*. *Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d'alquimista*.

¹²⁶⁵ Purgada] ben purgat a *CatPS*.

¹²⁶⁶ Senrada] cendrada a *CatPS*.

¹²⁶⁷ Talla-la ben menut] tailla per petits peces curtes e estretes a *CatPS*. *Tendència a resumir*.

¹²⁶⁸ I que sien ben prim batudes i los trossets que ne faràs siran com mig diner o menis e] manca a *CatPS*. *Tendència a resumir*.

¹²⁶⁹ Divisit] departit a *CatPS*.

¹²⁷⁰ Se diuen] appellen a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹²⁷¹ I tantbé se diuen “lliquefactoris”] mas milz “liquefactories”/ per altra gens in aquest regiment a *CatPS*. *Millor versió a CatPS*. *Al marge d'esquerra*: de asó apar qué no i à diguna diferència entre salutoris, calsinatoris y liquefactoris, que lo veixell penrà la denominasió segons la obra. *Aquesta part existeix només en llatí al manuscrit d'Oxford*: Videtur ergo quod inter solutorium calcinatorium et liquefactorium non es[t] diferencia realis cum secundum opera vas recipiat denominationem.

¹²⁷² Ja·t seràn demostrades les formes dels veixells] dels quals la forma e la mesura te serran demostrades en lo capitoll de vexells a *CatPS*.

en cadaun de dits “solutoris”,¹²⁷³ metràs una onsa i mige del mestr[u]al susdit,¹²⁷⁴ so és a saber la octava partida¹²⁷⁵ de tot lo menstrual¹²⁷⁶ e llansa aviat dins cada part de la lluna;¹²⁷⁷ e encontinent tanqua lo solutori no sies negligent¹²⁷⁸ ab bona argila e clara lluta bé la jontura.¹²⁷⁹ E fe[t]¹²⁸⁰ asó, posa-la tot en bani calt per tres dies.¹²⁸¹ Que Déu te do bon dia.¹²⁸²

§ 11 (9)

De la lliquefacion de¹²⁸³ G alias aiga vegetal del mercuri¹²⁸⁴

Fill, tu penràs una onsa de G¹²⁸⁵ e dedins una e[n]polla ab llonc¹²⁸⁶ coll lo metràs, en la qual aiges m[é]s 3¹²⁸⁷ onses de l’aigoa menstrual.¹²⁸⁸ E tost tapa la dita enp[o]lla ab son

¹²⁷³ Et en cadaun de dits “solutoris”] en cascú de aquells *a CatPS*.

¹²⁷⁴ Menstrual susdit] *E a CatPS. Com abans, Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d’alquimista.*

¹²⁷⁵ Octava partida] .viii. part *a CatPS. Modernització dels numerals.*

¹²⁷⁶ So és a saber... menstrual] *interlineat*. Menstrual : F, tot lo menstruall *a CatPS*..

¹²⁷⁷ E llansa aviat dins cada part de la lluna] gita tantost dedins cascuna part de F *a CatPS. Com abans, Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d’alquimista.*

¹²⁷⁸ E encontinent tanqua lo solutori no sies negligent] e puis encontinent no sies necligent de tapan *a CatPS*.

¹²⁷⁹ E clara] *interlineat*, ab bona argila e claraluta bé la jontura *a P*.; ton vexell ab cobertor bell, e lutar la iuntura ab fina cera e clara *a CatPS*; cera també *a LatPS. Error separatiu.*

¹²⁸⁰ E fet] e axí fet *a CatPS*.

¹²⁸¹ Tres dies] .iii. jorns *a CatPS*.

¹²⁸² Dia] jorn *a CatPS*.

¹²⁸³ De] de la materia que saps de *tallat en vermell a P*.

¹²⁸⁴ De la liqüefacció... del mercuri] de la liquefacció de G *a CatPS*; de liquefacione mercuri philosofoforum *a Praga*; manca *a LatPS. Error separatiu entre tos.*

¹²⁸⁵ De G] de las que saps *tallat en vermell. Mas copista actiu.*

¹²⁸⁶ Llonc] llonch *a CatPS. Modernització de la llengua.*

¹²⁸⁷ 3] .iii. *a CatPS. Modernització dels numerals.*

¹²⁸⁸ De l’aigoa menstrual] de E *a CatPS. Com abans, Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d’alquimista.*

cobertor et ab sera comuna et met-lo en banj calt per dos dies¹²⁸⁹ naturals. Et après los dos¹²⁹⁰ dies en fina aigoa clara¹²⁹¹ lo trobaràs disolt.

§ 12 (10)

La coniunsió del cos o del sperit¹²⁹²

Puis tu penràs la lluna¹²⁹³ que està en lo solutori¹²⁹⁴ e colar[às]-ne l'aigoa per decantasió e metràs-la en un veixel e guarda que¹²⁹⁵ la terra de la lluna¹²⁹⁶ no vaige ab l'aig[oa]¹²⁹⁷ ni l'aigua terbolat; et tapa bé lo veixell¹²⁹⁸ que auràs més l'aigoa de la lluna¹²⁹⁹ que no puga espirar¹³⁰⁰ e puis met-la [a] part. Après de pre[s]ent¹³⁰¹ sobre lo solutori de la lluna,¹³⁰² so és la terra que resta en lo solutori, qui's deu dissolre, posa ton¹³⁰³ alembic qui discretament junie com¹³⁰⁴ bona tapadura, que no p[uge] espirar e sia posat sobre

¹²⁸⁹ Dos dies] .ii. jorns a *CatPS*.

¹²⁹⁰ Dos] .ii. a *CatPS*. *Modernització dels numerals*.

¹²⁹¹ Aigoa clara] aigoa a *CatPS*.

¹²⁹² La comiunsió del cos o del sperit] De la coniunsió de les dits liquefactionis a *CatPS*; De coniunsióne duarum liquefactionum a *LatPS*.

¹²⁹³ Puis tu penràs la lluna] F *interlineat* a P; après tu penràs F a *CatPS*. *Com abans, Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d'alquimista*.

¹²⁹⁴ Que està en lo solutori] manca a *CatPS*.

¹²⁹⁵ Aigoa per decantasió e metràs-la en un veixel e guarda que] *segueix amb* en un receptor net inclinant molt bé lo vexell cautament, que a *CatPS*.

¹²⁹⁶ F en lloc de lluna al *CatPS*. *Com abans, Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d'alquimista*.

¹²⁹⁷ No vaige ab l'aigoa] no pusca gens celar a *CatPS*; calor a O.

¹²⁹⁸ Et tapa bé lo veixell] tapa lo receptor a *CatPS*.

¹²⁹⁹ Que auràs més l'aigoa de la lluna] on és l'aigua de F a *CatPS*. *Com abans, Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d'alquimista*.

¹³⁰⁰ Que no puga espirar] axí com has oït dels altres tapaments a *CatPS*. *Error separatiu*.

¹³⁰¹ De present] incontinent a *CatPS*.

¹³⁰² Lluna] F en lloc de lluna al *CatPS*. *Com abans, Mas transmet el significat de les lletres ja que el seu text ha de ser clar i funcional per la seva activitat d'alquimista*. A *CatPS* *segueix* que's deu dissolre i salta so és la terra que resta en lo solutori *present* a P.

¹³⁰³ Ton] suum *Praga*, *LatPS*, son *CatPS*. *Error separatiu*.

¹³⁰⁴ Com] *llegiu am*; ab a *CatPS*.

senres primes així co[m] saps; e posa nou receptor separa sa umor ab [foc] de seredures; e quant sa umor serà tota destil·lada, fortifica ton foc de carbó poc a poc, ¹³⁰⁵ segons que·t [será] [f. 104r]¹³⁰⁶ vist,¹³⁰⁷ per calsinar la tera. Més guarda't de masa foc,¹³⁰⁸ que¹³⁰⁹ ab calor de sol avem vist que s'és fet. Et entén nós, si·t vols, no vulles éser foll. E aquesta¹³¹⁰ calor continuadament dona-li¹³¹¹ per .XI. ores.

Puis lleixa-lo¹³¹² refredar e tapa ton fornell; e ve·t a dormir,¹³¹³ e al matí,¹³¹⁴ pren ton calsinatori, car així és anomenat¹³¹⁵ per la operació de sa propietat que ara t'á ofert l'acte material. E dedins llansaràs¹³¹⁶ lo menstrual¹³¹⁷ aquell segon¹³¹⁸ en lo qual és disolt G, matèria que saps,¹³¹⁹ et veuràs-lo hobar e fums¹³²⁰ sus alt muntar, e·l metall calsinar ab lliqüefaccion. Més¹³²¹ vulles-lo tancar¹³²² ab propi¹³²³ cobertor qui se n'entre dedins.

¹³⁰⁵ Que no puge espirar e sia posat sobre senres primes així com saps; e posa nou receptor separa sa umor ab foc de seredures; e quant sa umor serà tota destil·lada, fortifica ton foc de carbó poc a poc] *absent a CatPS i a LlatPS.*

¹³⁰⁶ 104] 6 tallat al costat.

¹³⁰⁷ Segons que·t serà vist] axí com damunt és dit a *CatPS*. Salt de igual a igual a P (error de còpia) des de així com damunt és dit fins a que·t serrà vist. La part saltada a *CatPS* és la següent: E puis de sobre cendres primes sia situast; e en nou receptori separa la humjor ab foch de serradura; e quant la humor serrà tota distillada, fortifica ton foch de carbó poch a poch, segons que·t serrà vist.

¹³⁰⁸ Més guarda't de masa foc] Mas garda't de massa aliter de trop gran foch a *CatPS*. Doble redacció.

¹³⁰⁹ Que] car a *CatPS*.

¹³¹⁰ Aquesta] aquella a *CatPS*.

¹³¹¹ Dona-li] da lui a *CatPS*.

¹³¹² Lleixa-lo] lexa a *CatPS*.

¹³¹³ Ve·t a dormir] va après dormir a *CatPS*.

¹³¹⁴ Al matí] quant vendrà all matí a *CatPS*. Tendència a resumir.

¹³¹⁵ Anomenat] apellat a *CatPS*. Modernització de la llengua.

¹³¹⁶ Llansaràs] gietaràs a *CatPS*. Millor versió a Mas.

¹³¹⁷ Lo menstrual] lo menstruall sobredit a *CatPS*.

¹³¹⁸ Aquell segon] manca a *CatPS*.

¹³¹⁹ Matèria que saps] manca a *CatPS* i a *LatPS*; és un comentari de Jaume Mas que denota que té cert coneixement i vol proporciobnar-se un text clar per la seva activitat d'alquimista.

¹³²⁰ Fums] funs a *Paris*, fum a *CatPs*, fumos a *LatPs*, fumum a *Praga*.

¹³²¹ Més] mais a *CatPS*. Modernització de la llengua.

¹³²² Tancar] tapar a *CatPS*.

¹³²³ Propi] proprio a *CatPS*, llatinisme.

E guarda que no·l metes en ninguna¹³²⁴ altra calor, tant¹³²⁵ quant obrarà per sa pròpia virtut.

Puis, quant aurà obrat e·s serà reposat, lluta bé la juntura ab la sera comuna; e tot així llutat metràs-lo en lo bani¹³²⁶ per tres dies¹³²⁷ naturals, com altre viatge¹³²⁸ as fet, car així li pertany. Après cola'n l'aigoa, et destil·la la umor e calsina la tera, així com desús¹³²⁹ às fet. E atant¹³³⁰ reitera fins que sia disolta¹³³¹ per aquest reigiment en forma de llicor. Et tostemp met a part lo llim que és disolt,¹³³² i goarda molt bé lo llicor que·n trauràs per lo art, que és sostànsia del cos deportada per l'aigoa. E ajusta-las totas quant serà tot¹³³³ disolt. E puis met-o tot a podrir¹³³⁴ en callor temprada per un mes i mig;¹³³⁵ et sia ben llutat lo vas¹³³⁶ putrefactori, semblant al solutori; e¹³³⁷ és aqueix¹³³⁸ mateix clos ab son cobertor. I així és perfeta la figura de I,¹³³⁹ que es dita la composició de la lluna.¹³⁴⁰

¹³²⁴ Ninguna] nulla a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹³²⁵ Tant] aytant a *CatPS*.

¹³²⁶ Bani] bany calt a *CatPS*.

¹³²⁷ Tres dies] .iii. jorns a *CatPS*.

¹³²⁸ Com altre viatge] axí com altres vegades a *CatPS*.

¹³²⁹ Desús] damunt a *CatPS*.

¹³³⁰ Atant] tants a *CatPS*.

¹³³¹ Fins que sia disolta] tro que sia dissoluta a *CatPS*; *error de reconeixement llinguistic*.

¹³³² És disolt] *Segueixen a P diverses paraules tallades en vermell, illegibles*; dissolt per art a *CatPS* amb salt de igual a igual (art-art), a P: goarda molt bé lo llicor que·n trauràs per lo art. Error de còpia.

¹³³³ Tot] *interlineat*. *Error de copia*.

¹³³⁴ Tot a podrir] a podrir a *CatPS*.

¹³³⁵ Per un mes i mig] per un mois e mid a *CatPS*; és un insert francès, traduït al català en Mas.

¹³³⁶ Vas] vexell a *CatPS*.

¹³³⁷ E] o a *París*; e a *CatPS*.

¹³³⁸ Aqueix] aquell a *CatPS*.

¹³³⁹ I) *segueix una altra I maiuscula inscrita en un cercle*. *Es tracta d'una crida d'atenció de Mas per si mateix, per retrobar amb facilitat el punt*.

¹³⁴⁰ Que es dita... lluna] *manca a CatPS, LatPS i Praga*. *Possible inserció de Mas per proporcionar-se un text clar per la seva activitat d'alquimista*.

3. 3. El Llibre dels mercuris (cap. 1-10)

TERCERA PART [f. 122^r]¹³⁴¹

§ 1

Lo llibre de fer los mercuris et ellixirs d'aquells¹³⁴²

[34]¹³⁴³ Fill,¹³⁴⁴ t'és ops que entenes las operacions per las quals se crean¹³⁴⁵ los nostres argents vius. Et¹³⁴⁶ après, si saps o, as siència de conèixer lo nostre argent viu; auràs lo art integrada,¹³⁴⁷ car las operacions de tots no son¹³⁴⁸ més¹³⁴⁹ una sola¹³⁵⁰ qui's fa per la manera que ara te direm.

[35]¹³⁵¹ Tu penràs de la lliquor¹³⁵² llunaria a tant quant te¹³⁵³ volràs, et d'aquella per distillasió dividiràs¹³⁵⁴ los ellaments. Més¹³⁵⁵ primerament separaràs l'aige fleumàtica en la qual està mortificat l'esperit. Et continua en bani ta distillasió fins que¹³⁵⁶ veges

¹³⁴¹ 122] 23 *rallat*.

¹³⁴² Lo llibre de fer los mercuris et ellixirs d'aquells] *A CatPS sense rubrica, i a LatPS Liber faciendi mercuria et elixiria illorum.*

¹³⁴³ 34] *manca a CatPS i a LatPS.*

¹³⁴⁴ Fill] *fill ell a París; fill a CatPS.*

¹³⁴⁵ Crean] *creen a CatPS.*

¹³⁴⁶ Et] *manca a CatPS; et de post a LatPS.*

¹³⁴⁷ Integrada] *integrament a CatPS; integratam a LatPS.*

¹³⁴⁸ Son] *és a CatPS; est a LatPS.*

¹³⁴⁹ Més] *sinó a CatPS; nisi a LatPS.*

¹³⁵⁰ Sola] *cosa a CatPS; sola a LatPS. Error separatiu amb l'altre català i conjuntiu amb el llatí d'Oxford.*

¹³⁵¹ Manca a CatPS i a LatPS.

¹³⁵² Lliquor] *liquor mercuriall aliter/ o a CatPS. Doble redacció a CatPS.*

¹³⁵³ A tant quant te] *quant en a CatPS.*

¹³⁵⁴ Dividiràs] *departiràs a CatPS.*

¹³⁵⁵ Més] *mas a CatPS.*

¹³⁵⁶ Fins que] *en tro a CatPS.*

destil·lar l'aigoa¹³⁵⁷ aimada qui comensa a cremar. Et aquella destilla a part; et quant tot so que·s porà destil·lar per aquella calor auràs rebut, et la fleuma ne serà fora, així com manifesta lo senial de son cremament.¹³⁵⁸ Aquella parteix en dues partides:¹³⁵⁹ et la una partida gorderàs¹³⁶⁰ per crear lo mercuri; et de la segona trauràs los ellaments sens tota combustión sots¹³⁶¹ la conservasi3n de la propietat del sofre et de l'argent viu. En aquesta manera tu metràs la dita part de l'aigoa animada sobre las feses, qui seràn en semblansa de pega fosa o lliquefai3ta al fons del veixell.¹³⁶² E tantost¹³⁶³ met¹³⁶⁴ lo llambic¹³⁶⁵ desús ab ton¹³⁶⁶ receptor, et ensén lo foc¹³⁶⁷ de saradura¹³⁶⁸ compostada, així¹³⁶⁹ com dit avem desús al comensament de la nostra *Pràtica*. Et aquell se continue en tro tot so que porà destil·lar sia destil·lat per l'aqualitat¹³⁷⁰ del dit foc.¹³⁷¹ Aprés met-o en foc sec de senres¹³⁷² et com¹³⁷³ aquell continuat de seradura, destil·la l'oli, et a la fi de sa destillasi3n lleixa¹³⁷⁴ refredir la materia ab tot lo veixell.¹³⁷⁵ Puis retorna la primera llicor qui és entre l'aigoa primera et l'oli sobre las feses et reitera ta distillasi3n

¹³⁵⁷ L'aigoa] per l'aygua a *CatPS*.

¹³⁵⁸ Ment...conservasi3n]: *subratllat a P*.

¹³⁵⁹ Aquella parteix en dues partides] e aquella partiràs en dues parts a *CatPS*.

¹³⁶⁰ Partida gorderàs] part guardaràs a *CatPS*.

¹³⁶¹ Sots] a *LatPS* sub, desús a *CatPs*. *Error de copia, per dejús per el mancat coneixement de la llengua.*

¹³⁶² Veixell] vexell a *CatPS*. *Rastres de scripta llibrèria catalana primitiva.*

¹³⁶³ Tantost] tantost *tallat tantost a P*.

¹³⁶⁴ Met] mit a *CatPS*; misc a *O*.

¹³⁶⁵ Llambic] alembich a *CatPS*; alembicum a *LatPS*. *Modernitzaci3n de la llengua.*

¹³⁶⁶ Ton] ton a *CatPS*, cum a *LatPS*. *Fragment francès, error conjuntiu.*

¹³⁶⁷ Foc] foch a *CatPS*. *Modernitzaci3n de la llengua.*

¹³⁶⁸ Llegiu serradura.

¹³⁶⁹ Així com] com a *CatPS*, sicut a *LatPS*.

¹³⁷⁰ L'aqualitat] equalitat a *CatPS*, equalitatem a *LatPS*.

¹³⁷¹ Foc] foch a *CatPS*. E soit fet ceste distillacion en bany marie a *CatPS*; ignis. Et fiat ista distillacio in balneo marie a *LatPS*. *Fragment francès, manca a P.*

¹³⁷² Foc sec de senres] foch sech cinerench a *CatPS*. *Modernitzaci3n de la llengua.*

¹³⁷³ Et com] ab a *CatPS*.

¹³⁷⁴ Lleixa] lexa a *CatPS*. *Rastres de scripta catalana primitiva.*

¹³⁷⁵ Veixell] vexell a *CatPS*. *Rastres de scripta catalana primitiva.*

així com ja és dit, entro¹³⁷⁶ las feses reston¹³⁷⁷ totes seques et arses; et que lo umit untuós sia tot suplleuat¹³⁷⁸ aissí com [a] ànima en la substància del sperit.

Fill, la natura del nostre [f. 122^v] esperit obre en totes cosas et tota cosa sobremon[ta]. [Et] per aquell se fa negror, blanquor rogor, mes que [ben] los sapies mesclar. E·l mesclament d'aquells és fet [ai]xí com t'avem dit, car l'un se n'entre en l'altre et [se'n] fuch¹³⁷⁹ en aquell, et lo rerefeit se umplís del conden[s] [et] e·ll condens¹³⁸⁰ se asoptillia per lo rerefait¹³⁸¹. Et tot sò és [feit] per solusió et calsinasió en lleuger foc.¹³⁸² Et aquest [foc] se deu continuar entrò que·ls ellaments se sien [embra]sat ab terminasió¹³⁸³ de llur umiditat. Et la llur terminasió és que cada parts¹³⁸⁴ sien cremats¹³⁸⁵ entro que en aquell llet foc se són desecats. Et sapies, [fill], que l'un art¹³⁸⁶ l'altre et mescla;¹³⁸⁷ et l'un ajusta [l'al]tre e·l conforta et lo ensenia a combatre en cont[re] [lo] foc.¹³⁸⁸ E així, fill, en coent los ellaments a llet f[oc],¹³⁸⁹ molt se alegran et tornen en estranies natures, ca[r] [lo] lliquefait del tot sa comunió¹³⁹⁰ et se torna no llique[fait],¹³⁹¹ e ll'umit se fai espès; et en aquesta manera se f[a] [lo] cos sperit et l'esperit sa fai tinient¹³⁹² et fort en co[m]ba]tent contre lo foch.

¹³⁷⁶ Entro] en tro que a *CatPS*.

¹³⁷⁷ Reston] *llegiu reste*; esteguen a *CatPS*, remaneant a *LatPS*. *Error separatiu*.

¹³⁷⁸ Suplleuat] sup *interlineat* llevat *corregit*. *Error de còpia*. e lo clar se complex de l'espès

¹³⁷⁹ Fuch] fug a *CatPS*.

¹³⁸⁰ Et lo rerefeit se umplís del condens et e·ll condens] e lo clar se complex de l'espès, e l'espex a *CatPS*; et rarifactum impletur a condenso, et condensum a *LatPS*. *Error separatiu*.

¹³⁸¹ per lo rarefait] per lo clar a *CatPS*, a rarifacto a *LatPS*. *Error conjuntiu entre P i LatPS, separatiu amb CatPS*.

¹³⁸² Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹³⁸³ Abrasat ab terminasió] *abrachats et ensamble liés e conjonts* ab terminació a *CatPS*, amplexentur cum terminacione a *LatPS*. *Fragment francès a CatPS copiat en català per Jaume Mas*.

¹³⁸⁴ Cada parts] *partus i paraula illegible cancelades*, a poch a poch a *CatPS*, ut paulatim a *LatPS*. *Error separatiu amb O*.

¹³⁸⁵ Cremats] *ars a París*, cremats a *CatPS*, ardeantur a *LatPS*.

¹³⁸⁶ Art] crema a *CatPS*.

¹³⁸⁷ Mescla] *desmescla a París*, mescla a *CatPS*, commiscet a *LatPS*.

¹³⁸⁸ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹³⁸⁹ Idem.

¹³⁹⁰ Lliquefait del tot sa comunió] *liquid de tot se dminueix a CatPS*, *comminuitur a LatPS*.

¹³⁹¹ Lliquefait] *liquid a CatPS*. *Rastres de scripta llibrària catalana primitiva*.

§ 2

La assasion del mercuri disolt e sa congelasion

[36]¹³⁹³ Fill, la propietat de tot mercuri és de disolre et de [emblanquir]¹³⁹⁴ son sofre, et la propietat de son sofre és de c[onge]lar et de depurar son argent viu; car argen[t] [viu] propiement és¹³⁹⁵ tot so que's pot coagular per la vap[or] [de] son sofre sec.¹³⁹⁶ Ffill, aquesta vapor que congella l'argent viu [és] [de] la natura de sa propia sustànsia migana qui es[tà] [en] la terra sequa soptill aeroenqua¹³⁹⁷ et mesclada, [diges]ta et cuita ab calor llenta,¹³⁹⁸ a lui¹³⁹⁹ continuada. Per¹⁴⁰⁰ so retorna¹⁴⁰¹ l'argent viu disolt sobre la¹⁴⁰² tera [seca] p[oc] a poc¹⁴⁰³ et no pas tot ensemble,¹⁴⁰⁴ car la virtut del [sofre] dragoquenc¹⁴⁰⁵ pus tost converteix lo poc divisit¹⁴⁰⁶ q[ue] [lo] molt indivisit.¹⁴⁰⁷ Guarda doncs¹⁴⁰⁸ que la virtut [del] [drac] no sia negada al gorc¹⁴⁰⁹ de Satalia, car tu asò de[us] [fer] [f. 123^r]¹⁴¹⁰ per intension de congelar et no pas de disolre. Així, fill, l'argent viu regna primer en

¹³⁹² Fai tinent] fa tinent a *CatPS*. *Rastres de scripta llibrària catalana primitiva*.

¹³⁹³ Manca a *CatPS* e a *LatPS*.

¹³⁹⁴ I inserit a *París*.

¹³⁹⁵ Propriement és] és propiament a *CatPS*.

¹³⁹⁶ Sec] sech a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹³⁹⁷ Aeroenqua] ayrenca a *CatPS*, aerea a *LatPS*. Sobre aeroenqua crida a la nota del marge d'esquerra: jo é provat que no és la tera que calsigas ans la que sobre ton cap vola. *Nota de Jaume Mas que demonstra que era alquimista*.

¹³⁹⁸ Llenta] lent a *CatPS*, lento a *LatPS*.

¹³⁹⁹ A lui] e aquell a *CatPS*, sibi a *LatPS*.

¹⁴⁰⁰ Per] maneta a mà esquerra.

¹⁴⁰¹ Retorna] donques retorna a *CatPS*, iccirco a *LatPS*.

¹⁴⁰² La] sa *corregit*.

¹⁴⁰³ Poc a poc] poch a poch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁰⁴ Ensemble] ensempls a *CatPS*, insimul a *LatPS*.

¹⁴⁰⁵ Dragoquenc] dragonench a *CatPS*, draconeï a *LatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁰⁶ Poc divisit] poch departit a *CatPS*, convertit a *LatPS*. *Modernització de la llengua i error separatiu*.

¹⁴⁰⁷ Indivisit] ajustat a *CatPS*, coniunctum a *LatPS*.

¹⁴⁰⁸ Doncs] donchs a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁰⁹ Gorc] gorch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴¹⁰ 123] 24 *corregit*.

contre¹⁴¹¹ lo sofre així com par per la virtut¹⁴¹² del presedent capítol. Et après lo sofre regna sus l'argent viu, així com t'és¹⁴¹³ dit per la operasion de aquest present capítol. Continua donc¹⁴¹⁴ sa operasion et inbibision,¹⁴¹⁵ entro que la primera¹⁴¹⁶ aigoa ll'aiga¹⁴¹⁷ tot enblanquit, et sia congelada per la vapor del sofre. Altra cosa no ti cal fer, car per contraria operasion, aisí com l'argent viu à vensut lo sofre¹⁴¹⁸ tot així per son contrari lo sofre sec, vens l'argent viu¹⁴¹⁹ per congelasion ab reiterasion de sublimasion atala¹⁴²⁰ com t'avem dit.

§ 3

La soblimasion del mercuri mortificat¹⁴²¹ ab la vapor de son sofre

[37]¹⁴²² Et quant per moltitut de inbibisions et de contricssions¹⁴²³ et frequentes asasions¹⁴²⁴ veuràs que la major part de la aqüeitat del mercuri se serà¹⁴²⁵ delida, reitera am fort foc¹⁴²⁶ la sublimasion sobre aquell entro que lo plus¹⁴²⁷ de sa aqüeitat aige¹⁴²⁸

¹⁴¹¹ En contre] contre *a CatPS*, contra *a LatPS*.

¹⁴¹² Així com par per la virtut] per sa virtut, axí com appar per la veritat *a CatPS*, ut apparet per veritatem *a LatPS*.

¹⁴¹³ T'és dit] és dit *a CatPS*, dictum est *a LatPS*.

¹⁴¹⁴ Donc] donchs *a CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴¹⁵ Et inbibision] associó, imbibició *a CatPS*, assacionem et imbibicionem *a LatPS*. *Tendència a resumir*.

¹⁴¹⁶ Primera] la primera *a CatPS*, prima *a LatPS*.

¹⁴¹⁷ Ll'aiga] lo haia *a CatPS*.

¹⁴¹⁸ Sofre] sofre sech, venç *a CatPS*, sulphur *a LatPS*.; *a CatPS comença una llacuna per salt d'igual a igual (venç...venç)*. *El text editat a P, en canvi, és: vensut lo sofre tot així per son contrari lo sofre sec, vens i a LatPS: sic per suum contrarium sulphur suum vincit a LatPS*.

¹⁴¹⁹ L'argent viu] lor argent viu *a CatPS*, argentum vivum *a LatPS*.

¹⁴²⁰ Atala] aytal *a CatPS*, talis *a LatPS*.

¹⁴²¹ Mortificat] mortificant *corregit a P*.

¹⁴²² 37] manca *a CatPS i a LatPS*.

¹⁴²³ Contricssions] contricssions *a CatPS*, contricionum *a LatPS*.

¹⁴²⁴ Frequentes asasions] de frequent assacions *a CatPS*, frequentes assaciones *a LatPS*.

¹⁴²⁵ Se serà] serrà *a CatPS*, erit *a LatPS*.

¹⁴²⁶ Foc] foch *a CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴²⁷ Lo plus] la més *a CatPS*.

del tot perdut. Et com tu veuràs que se serà¹⁴²⁹ lavat tot sec¹⁴³⁰ a manera de pàlvora morta més blanca¹⁴³¹ que la neu en contra¹⁴³² los espondils¹⁴³³ de son vas,¹⁴³⁴ reitera altra volta¹⁴³⁵ tant solament tot per lui¹⁴³⁶ sens sas feses¹⁴³⁷ la dita sublimasion. Adonc¹⁴³⁸ serà dilectament¹⁴³⁹ mundat et sublimat per eser tinctura a blancor,¹⁴⁴⁰ a la qual no's pot trobar par.¹⁴⁴¹

§ 4

La fixasion et la perfecció d'aquell

[38]¹⁴⁴² Quant auràs sublimat et après¹⁴⁴³ la dita pura sustansia del mercuri, allavós¹⁴⁴⁴ fixaràs la una part d'aquell ; et nós t'avem dat la manera de la fixión¹⁴⁴⁵ en la pedra major. Et quant aquella part serà fixada, fixaràs après l'altra. Donc,¹⁴⁴⁶ reitera la sublimasion de la partida infixa¹⁴⁴⁷ sobre la cosa fixa, entro que aquella semblantment

¹⁴²⁸ Aige] haia a *CatPS*.

¹⁴²⁹ Se serà] serrà a *CatPS*.

¹⁴³⁰ Sec] sech a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴³¹ Blanca] blanca a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴³² En contra] contra a *CatPS*, contra a *LatPS*.

¹⁴³³ Espondils] costats a *CatPS*, spondilia a *LatPS*. *Error separatiu entre els catalans*.

¹⁴³⁴ Vas] vexell a *CatPS*, vasis a *LatPS*.

¹⁴³⁵ Volta] vegada a *CatPS*, vice a *LatPS*.

¹⁴³⁶ Per lui] per si a *CatPS*, per se a *LatPS*.

¹⁴³⁷ Sas feses] feces a *CatPS*, fecibus a *LatPS*; se feces a *O*.

¹⁴³⁸ Adonc] adonchs a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴³⁹ Serà dilectament] serrà ell dretament a *CatPS*, recte a *LatPS*. *Error separatiu*.

¹⁴⁴⁰ A blancor] de blanchor a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁴¹ Trobar par] trobar par a ella a *CatPS*, inveniri par a *LatPS*.

¹⁴⁴² 38] manca a *CatPS* e a *LatPS*.

¹⁴⁴³ Après] presa a *CatPS*, acceperis a *LatPS*.

¹⁴⁴⁴ Allavós] adonchs a *CatPS*, tunc a *LatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁴⁵ Fixión] fixació a *CatPS*, fixacionis a *LatPS*.

¹⁴⁴⁶ Donc] donchs a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁴⁷ Infixa] no fixa a *CatPS*, non fixe a *LatPS*; fixa tallat. *Error de còpia*.

sia fixa. La qual cosa temptaràs ensagant¹⁴⁴⁸ si bona fusion presterà sobre lo foc.¹⁴⁴⁹ E si o fa, fet és; si no,¹⁴⁵⁰ ajusta-li de l'argent viu exuberat en reiterant sa sublimasion entro sia fusible.

[F. 123^v] Et la manera de la exuberacion de tot argent viu t'av[em] [dat], si nos has¹⁴⁵¹ entès, en la practica de la pedra major, et¹⁴⁵² aque[sta] practica, en lo capítol segon que comensa “Tu penràs” etcetera. Mas aquellas fa¹⁴⁵³ de son mateix argent viu,¹⁴⁵⁴ et per so és ella sim[ple]. Mas si la vols més composta et la vols de mercuri, disol alt[re] [mercuri] en l'aigoa primera qui és exubera[da]¹⁴⁵⁵ de la ànima del dit mercur[i] [del] qual és feta la tintura; et puis separa l'aiga per distillas[ion], et així reitera en distillant et redistillant sobre sas fesos, [entro] aige¹⁴⁵⁶ l'aiga begut¹⁴⁵⁷ et tirat¹⁴⁵⁸ a ella tota la umiditat de las fe[ses] mercurials.

Ffill, aquesta és la bondat¹⁴⁵⁹ serativa¹⁴⁶⁰ qui sobre [totes] les altres demora en¹⁴⁶¹ contra la batalla del foc.¹⁴⁶² E així¹⁴⁶³, per l[a] [sola] sostansia del mercuri, fem-nos¹⁴⁶⁴ excel·lenta medisina [de] blancor.¹⁴⁶⁵ Et així com te sembla nós digam vulgar,¹⁴⁶⁶ així

¹⁴⁴⁸ Ensagant] assaiant a *CatPS*, manca a *LatPS*. *Error separatiu*.

¹⁴⁴⁹ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁵⁰ Si no] e si non fa a *CatPS*, sin autem a *LatPS*.

¹⁴⁵¹ An entès] has entès a *CatPS*, intellexeris a *LatPS*.

¹⁴⁵² Et] com en a *CatPS*, ut est a *LatPS*.

¹⁴⁵³ Fa] se fa a *CatPS*, fit a *LatPS*.

¹⁴⁵⁴ Argent viu] *crida, maneta i nota a mà esquerra*: jo pensava fos ximplement mes segons é provat és ja lo que sobre ton cap vola. *Comentari de Jaume Mas que demonstra que era alquimista*.

¹⁴⁵⁵ Exuberada] exubera a *París*, exuberada a *CatPS*, exuberata a *LatPS*.

¹⁴⁵⁶ Aige] haya a *CatPS*.

¹⁴⁵⁷ l'aiga begut] beguda l'aygua a *CatPS*, aquam biberit a *LatPS*.

¹⁴⁵⁸ Tirat] tirada a *CatPS*, traxerit a *LatPS*.

¹⁴⁵⁹ bondat] humiditat a *CatPS*, humiditas a *LatPS*. *Error separatiu*.

¹⁴⁶⁰ Serativa] enserativa a *CatPS*, incerativa a *LatPS*.

¹⁴⁶¹ Demora en] està a *CatPS*, moratur a *LatPS*.

¹⁴⁶² Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁶³ E així] Per que ací a *CatPS*, et sic a *LatPS*.

¹⁴⁶⁴ Fem-nos] fem a *CatPS*.

¹⁴⁶⁵ Excellenta medisina de blancor] excellent medicina de blanchor a *CatPS*, nos medicinam excellentem albedinis a *LatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁶⁶ Digam vulgar] diem de un a *CatPS*, quod nos dicimus de uno a *LatPS*.

e[ntén] que nós diem de tots. Quant diem¹⁴⁶⁷ “de tots”, no·n¹⁴⁶⁸ gitam neng[ú] ni vulgar ni comú. Et quant diem “comú”, diem-o per [alguns] de aquells qui los filòsofs¹⁴⁶⁹ an propincament¹⁴⁷⁰ en son enteni[ment].¹⁴⁷¹ Et quant diem “vulgar”, diem-o per aquell que lo rústic¹⁴⁷² [entén]¹⁴⁷³ qui le ven¹⁴⁷⁴ en las tendes¹⁴⁷⁵. Mes ben enteng[u]es¹⁴⁷⁶ que allí on és lo comú,¹⁴⁷⁷ és posat així com sabem. Nós,¹⁴⁷⁸ qui·l conoixem, ab propria veritat.

§ 5

Exuberacion altra feta de cos

[39]¹⁴⁷⁹ Et si tu vols exuberar ton argent viu am la umidita[t] [que] natura t'à aparellat,¹⁴⁸⁰ més tost se fixarà per raó¹⁴⁸¹ de sa per[man]ensa. Doncs,¹⁴⁸² exubera-lo am umor de cos preparada per [l'en]gini de natura. Car la cosa preparada te darà la cosa aparrella[da],¹⁴⁸³ et tal qual serà aparellada tala serà la perfeccion; et [qua]la¹⁴⁸⁴ serà sa perfeccion, atala¹⁴⁸⁵ demostrarà¹⁴⁸⁶ en sa projeccion sobre cascun¹⁴⁸⁷ dels cos¹⁴⁸⁸ imperfets et sobre lo mercuri vulgar n[o] [pre]perat.

¹⁴⁶⁷ Diem] nós diem a *CatPS*, nos dicimus a *LatPS*.

¹⁴⁶⁸ No·n] nós non a *CatPS*, non a *LatPS*.

¹⁴⁶⁹ Filòsofs] philosophs a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁷⁰ Propincament] puis propinquament a *CatPS*; propinquius habent a *LatPS*.

¹⁴⁷¹ En son entenement] en lur entenement a *CatPS*; in suo intellectu a *LatPS*.

¹⁴⁷² Lo rústic] le rustech a *CatPS*; rusticus a *LatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁷³ Entén] ho entén a *CatPS*, intendit a *LatPS*.

¹⁴⁷⁴ Qui le ven] que's ven a *CatPS*, quod venditur a *LatPS*.

¹⁴⁷⁵ En las tendes] en les tendes a *CatPS*, in tentoriis a *LatPS*.

¹⁴⁷⁶ Mes ben entengues] mas ben cregues a *CatPS*, sed bene credas a *LatPS*. *Error separatiu*.

¹⁴⁷⁷ Que allí on és lo comú] que on és le comú a *CatPS*, quod ubi est illo commune a *LatPS*.

¹⁴⁷⁸ Nós] E nós a *CatPS*, et nos a *LatPS*.

¹⁴⁷⁹ 39] *Manca a CatPs, LatPS*.

¹⁴⁸⁰ Que natura t'à aparellat] que natura te ha preparat a *CatPS*, quam tibi natura preparavit a *LatPS*.

¹⁴⁸¹ Se fixarà per raó] se fixarà per rahó a *CatPS*; se: de a *O*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁸² Doncs] donchs a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁴⁸³ Aparellada] apellada a *CatPS*. *Error separatiu*.

¹⁴⁸⁴ Et tala] e qual a *CatPS*, et qualis a *LatPS*.

¹⁴⁸⁵ A tala] aytal a *CatPS*, talis a *LatPS*.

§ 6

La rectificacion de la umor exuberada per la fusion de la tinctura

[40]¹⁴⁸⁹ Quant auràs¹⁴⁹⁰ ton argent viu exuberat o ab cos o ab [mer]curi, abanç que tu lo fixes t'és¹⁴⁹¹ ops que aquell rect[ificas] ab setena¹⁴⁹² distil·lasió, fins¹⁴⁹³ que sas limositats aigen¹⁴⁹⁴ resplan[dor] et¹⁴⁹⁵ claretat crestail·lina o margaritenqua o luts¹⁴⁹⁶ d'argent [am] [f. 124^r] clar¹⁴⁹⁷ talquenc. Allavós¹⁴⁹⁸ és ella apta de fer eficàsias operacions en la fusibilitat de l'argent viu, quant en aquell és fixa, així com t'avem¹⁴⁹⁹ dit. És¹⁵⁰⁰ així com forma perfesient son sofre, qui és feit¹⁵⁰¹ de argent viu. À encaras ultra alló moltes altres virtuts en las pedras comunas, de las quals algunas t'n direm sobre las margaritas¹⁵⁰².

¹⁴⁸⁶ Demonstrarà] te demonstrarà a *CatPS*, demonstrabitur a *LatPS*.

¹⁴⁸⁷ Cascun] cascú a *CatPS*, quodlibet a *LatPS*.

¹⁴⁸⁸ Cos] corsos a *CatPS*, corpus a *LatPS*.

¹⁴⁸⁹ 40] manca a *CatPS* e *LatPS*.

¹⁴⁹⁰ Quant auràs] quant tu hauràs a *CatPS*.

¹⁴⁹¹ T'és] és-te a *CatPS*, illud a *LatPS*.

¹⁴⁹² Setena] .vii^a. a *CatPS*. Modernització dels numerals.

¹⁴⁹³ Fins] en tro a *CatPS*, donec a *LatPS*.

¹⁴⁹⁴ Aigen] hauran a *CatPS*, habeant a *LatPS*.

¹⁴⁹⁵ Et] en a *CatPS*, et a *LatPS*.

¹⁴⁹⁶ Luts] lum a *CatPS*, lucem a *LatPS*. Error separatiu.

¹⁴⁹⁷ Am clar] burny ab clardat a *CatPS*, politi cum claritate a *LatPS*. Error lingüístic.

¹⁴⁹⁸ Allavos] Adonchs a *CatPS*, tunc a *LatPS*. Modernització de la llengua.

¹⁴⁹⁹ T'avem] havem a *CatPS*.

¹⁵⁰⁰ És] E és a *CatPS*, et est a *LatPS*; es corregit es a Paris.

¹⁵⁰¹ Feit] fet a *CatPS*. Rastres de scripta librària catalana primitiva.

¹⁵⁰² Las margaritas] les margarites e perles a *CatPS*, margaritas a *LatPS*. Error conjuntiu amb el llatí i separatiu amb el català d'Oxford.

§ 7 (11)

Ara direm de la creasion dels mercuris rogs per fer tintura roga de sa pròpia sostànsia, per aconseguir moltes operacions¹⁵⁰³

Fill, tu penràs la llicor darera¹⁵⁰⁴ qui pus greu és separada per distil·lacion sobre senres; e aquella distil·laràs en bani per tres¹⁵⁰⁵ vegades. E après cascuna distillacion, metràs l'aiga sobre la tera viscosa, et aquella tera tost se desolverà en la dita aigoa. Separa altra vets¹⁵⁰⁶ aquella aigoa per cenras; asò's fa per entension que l'aigoa trag[u]e lo foc¹⁵⁰⁷ qui és en la tera et sia gordat¹⁵⁰⁸ per tintura.

Destil·la aquella llicor altre viatge¹⁵⁰⁹ per bani, a fin que's despulle¹⁵¹⁰ del foc,¹⁵¹¹ et met lo foc¹⁵¹² tostemp a part.¹⁵¹³ Distil·lada que sia, tira més de l'ànima de la tera ab foc sec.¹⁵¹⁴ Et guarda enperò que la tera no's rubifice,¹⁵¹⁵ car tantost cremaria la tintura del sofre blanc¹⁵¹⁶ en lo qual se deu fixar lo foc¹⁵¹⁷ de la nostra pedra mercurial. Et asò

¹⁵⁰³ Ara direm de la creasion dels mercuris rogs per fer tintura roga de sa pròpia sostànsia, per aconseguir moltes operacions] és el capítol 11 a *CatPS*; moltes operacions a *P*: les operacions sobredites a *CatPS*; operaciones predictas a *LatPS*; *error separatiu amb el manuscrit d'Oxford. A París mancan els capítols 7, 8, 9, 10 de CatPS i LatPS. Els títols d'aquests capítols al manuscrit d'Oxford editat per Pereira-Spaggiari són: 7. La rectificació de les perles, 8. La divisió de la especie e de la unitat de aquella ab la limositat de l'aygua, 9. La formació de les perles ab la introducció de lur forma novel·la, 10. La manera com tu deus introduir la forma perfeta a les perles après ço que elle són formades.*

¹⁵⁰⁴ Llicor darera] liquor derrera a *CatPS*; derrera a *O*. *Error de reconeixement lingüístic.*

¹⁵⁰⁵ Tres] *en numeros romans a CatPS, ter a LatPS. Modernització dels numerals.*

¹⁵⁰⁶ Vets] vegada a *CatPS*, vice a *LatPS*.

¹⁵⁰⁷ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹⁵⁰⁸ Gordat] guardat a *CatPS*; custodiatur a *LatPS*.

¹⁵⁰⁹ Viatge] vegada a *CatPS*, vice a *LatPS*.

¹⁵¹⁰ Despulle] dissoule a *CatPS*, expolietur a *LatPS*.

¹⁵¹¹ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹⁵¹² Idem.

¹⁵¹³ A part] a part tout ensemble; et soit come dit est par tant de fois distillat que le plus de l'ame de la terre soit extraite en feu sech a *CatPS*, ad partem a *LatPS*. *Fragment francès a CatPS.*

¹⁵¹⁴ Foc sec] foch sech a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹⁵¹⁵ Rubifice] rubifich a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

¹⁵¹⁶ Blanc] blanch a *CatPS*. *Modernització de la llengua.*

reitera entrò veges¹⁵¹⁸ la tera coniuuïda,¹⁵¹⁹ defallent de tota umiditat. Puis pren lo foc¹⁵²⁰ et llavalo ab distil·lacion¹⁵²¹ et calsinacion fins sia¹⁵²² ben roig així com a foc.¹⁵²³ Fill, aquest [foc] se trau¹⁵²⁴ ab calor e umor, et l'altre se crea ab secor et fredor.¹⁵²⁵

§ 8 [12]

La rubificacion del mercuri sublimat ab son mateix foc¹⁵²⁶ per fer elixir roge¹⁵²⁷

Pren mercuri soblimat a blanc¹⁵²⁸ així com te avem dit, et dissol-lo ab¹⁵²⁹ l'aigoa del mercuri, de la qual as tret¹⁵³⁰ lo foc¹⁵³¹ de la pedra mercuriosa, et en la qual sia disolt lo foc¹⁵³² de la dita pedra¹⁵³³ tant sostansialment com asensialment.¹⁵³⁴ Quant diem “sostansialment”,¹⁵³⁵ diem-o per¹⁵³⁶ la sustansia del foc,¹⁵³⁷ et quant diem

¹⁵¹⁷ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵¹⁸ Entrò veges] en tro que veies a *CatPS*.

¹⁵¹⁹ Coniuuïda] coniuuïda a *París*; comminuïda a *CatPS*; a *O* la primera i de la paraula és interliniada.

¹⁵²⁰ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵²¹ Ab distillacion] ab la distillació a *CatPS*, cum distillacione a *LatPS*.

¹⁵²² Fins sia] en tro que sia a *CatPS*, donec sit a *LatPS*.

¹⁵²³ Foc] foch ardent a *CatPS*, ignis a *LatPS*. *Amb modernització de la llengua i error separatiu amb el català d'Oxford i conjuntiu amb el llatí d'Oxford*.

¹⁵²⁴ Se trau] feu se trau a *CatPS*, ignis extrahetur a *LatPS*. *Amb fragment francès*.

¹⁵²⁵ Se crea ab secor et fredor] ab seccor e fredor se cree e engentre a *CatPS*, cum siccitate et frigiditate [...] a *LatPS*.

¹⁵²⁶ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵²⁷ Roge] roig a *CatPS*, rubeum a *LatPS*.

¹⁵²⁸ Blanc] blanch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵²⁹ Ab] en a *CatP*; in a *LatPS*.

¹⁵³⁰ As tret] és tret a *CatPS*, extraxisti a *LatPS*.

¹⁵³¹ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵³² Idem.

¹⁵³³ De la dita pedra] de la pedra a *CatPS*, duri lapidis a *LatPS*.

¹⁵³⁴ Tant sostansialment com esensialment] axí substancialment com essencialment a *CatPS*, tam substancialiter quam essencialiter a *LatPS*.

¹⁵³⁵ Sostansialment] “sub/stancialment” a *CatPS*, “substancialiter” a *LatPS*.

¹⁵³⁶ Diem-o per] diem o per a *París*, diem per a *CatPS*, hoc dicimus pro a *LatPS*.

“esencialment”, diem a la diferència des qualitats que l’aigoa à presa de la sostànsia del foc.¹⁵³⁸

Aprés separa l’aigoa per distillasió fins¹⁵³⁹ sia tot [f. 124^v] congelat. Et altra vegada retorna l’aiga sus¹⁵⁴⁰ lo marcuri a f[in] [que] sia ja¹⁵⁴¹ untositat¹⁵⁴² se’n separa¹⁵⁴³ l’aiga¹⁵⁴⁴ per distillasió. Aprés¹⁵⁴⁵ altre [ve]gada retorna¹⁵⁴⁶ et tersa vegada destil·la. Et aprés paulatim[a]ment fortifica ton foc,¹⁵⁴⁷ fins lo veges¹⁵⁴⁸ molt fort rubificat. [Et] si res i ha que no sia lligat ab lo foc de lla pedra, això¹⁵⁴⁹ se’n [mun]tarà¹⁵⁵⁰ per la virtut del foc tot blanc. Continua allavos¹⁵⁵¹ to[n] [foc] fins que veges¹⁵⁵² que·l soblimatiur se sia soblimat, e·l fix [que] [és] baix¹⁵⁵³ sia rubificat. Et sobre aquest fixa sos ellaments a[ixí] [com] te avem dit; si bé nos as entès; et auràs¹⁵⁵⁴ del mercuri e[l·lixir] complit.

¹⁵³⁷ Foc] foch a CatPS. *Modernització de la llengua.*

¹⁵³⁸ Diem a la diferència des qualitats que l’aigoa à presa de la sostànsia del foc] *Idem per la paraula foc.* a la doctrina de las quantitats que l’aigoa a presa de la sostànsia del foc a *París*, diem a la diferència des qualitats que l’aygua ha preses de la substància del foch a *CatPS*, dicimus a diferenciam qualitatum, quas aqua accipit a substància ignis a *LatPS*.

¹⁵³⁹ Fins] en tro a *CatPS*, quousque a *LatPS*.

¹⁵⁴⁰ Sus] sobre a *CatPS*, super a *LatPS*.

¹⁵⁴¹ A fin que sia ja] que si hi ha a *CatPS*, ut sua a *LatPS*.

¹⁵⁴² Untositat] unctuositat aliter a fi que soit la unctuositat a *CatPS*, unctuositat a *LatPS*. *Doble redacció amb fragment francès.*

¹⁵⁴³ Sen separa] se supere a *CatPS*, se sepere a *Oxford*, superetur a *LatPS*.

¹⁵⁴⁴ L’aiga] ab l’aygua a *CatPS*, cum aqua a *LatPS*.

¹⁵⁴⁵ Aprés] Puis a *CatPS*, Postea a *LatPS*. *Modernització.*

¹⁵⁴⁶ Altra vegada retorna] altra vegada retorna sur le dit mercuri a *CatPS*, alia vice reitera a *LatPS*. *Fragment francès.*

¹⁵⁴⁷ Foc] foch a CatPS. *Modernització de la llengua.*

¹⁵⁴⁸ Fins lo veges] en trou veies vostre dit feu a *CatPS*, quousque videas a *LatPS*. *Fragment francès a CatPS.*

¹⁵⁴⁹ Della pedra, això] de la pedra, allò a *CatPS*, lapidis, hoc a *LatPS*.

¹⁵⁵⁰ Se’n muntarà] se’n muntarà e sublimarà a *CatPS*, ascendet [...] a *LatPS*.

¹⁵⁵¹ Allavos] donchs a *CatPS*, ergo a *LatPS*.

¹⁵⁵² Fins que veges] en trou veies a *CatPS*, donec videas a *LatPS*. *Salt de igual a igual a P des de fins que veges a fins que veges. El text editat a CatPS és el següent:* en trou veies vostre dit feu molt fort rubificar. E si res hi ha que no sia lligat ab lo foch de la pedra, allò se’n muntarà e sublimarà per la virtut del foch tot blanch. Continua doncs ton foch en trou veies. *Fragment francès a CatPS.*

¹⁵⁵³ Baix] baix ou fons du vayssel se a *CatPS*, quod est in fundo a *LatPS*. *Fragment francès a CatPS.*

§ 9 [13]

De la manera dels ferments composts

[43]¹⁵⁵⁵ Ffill tu as a saber que ell són dobles¹⁵⁵⁶ ferments so és a sa[ber] ferments composts¹⁵⁵⁷ de tintura et ferments composts [de] llicefacion. Los ferments composts de la tintura són [en] [nom]bre [de] [set],¹⁵⁵⁸ així com apar per la taula dels ferments i per la [figura] de les tintures asitiada en sis lletres alfabets, so¹⁵⁵⁹ és a saber B, C, D, E, F, G.

B significa l'aiga simple roge¹⁵⁶⁰; C si[gnifi]ca lo sofre roig simple; D significa l'or dissolt simple; E significa l'aig[u]e roge¹⁵⁶¹ composte; F, lo sofre¹⁵⁶² roig compost; G, l'or solut¹⁵⁶³ compost. Et d'aquestas neixen¹⁵⁶⁴ tantes fi[gures] triangulars¹⁵⁶⁵ quantas són las cambres de la dita taulla, ai[xí] [com] per la figura circular¹⁵⁶⁶ està rectificada.

Fill,¹⁵⁶⁷ quant [tu] auràs buidat¹⁵⁶⁸ solament¹⁵⁶⁹ la una de les cambres de la dita [taulla] perfeït¹⁵⁷⁰ d'esperiença, llavós¹⁵⁷¹ sabràs què és nostra filosofi[a],¹⁵⁷² lo profit¹⁵⁷³ de

¹⁵⁵⁴ Si bé nos as entès et auràs] si tu nos has entès o oit, hauràs a *CatPS*, si bene nos intellexisti a *LatPS*. *Error separatiu.*

¹⁵⁵⁵ 43] manca a *CatPS*, a *LatPS*.

¹⁵⁵⁶ Que ell son dobles] manca a *CatPS*, quod sunt duplicia a *LatPS*. *Error separatiu amb CatPS i conjuntiu amb LatPS.*

¹⁵⁵⁷ So és a saber ferments composts] composts a *CatPS*.

¹⁵⁵⁸ De set] manca a *París* i hi ha un espai blanc; de .VII. a *CatPS*, in numero septem a *LatPS*.

¹⁵⁵⁹ Asitiada en sis lletres alfabets, so] assenades en .vi. lettres alphabetals, ço a *CatPS*, situatarum, in sex litteris alphabetibus, scilicet a *LatPS*. *Modernització dels números i de la llengua; error conjuntiu amb el llatí de Oxford i separatiu amb el català.*

¹⁵⁶⁰ Simple roge] simple a *CatPS*, simplicem a *LatPS*. *Error separatiu.*

¹⁵⁶¹ Roge] roge roge a *París*, roia a *CatPS*, rubeam a *LatPS*. *Error de còpia.*

¹⁵⁶² F, lo sofre] F significa lo sofre a *CatPS*, F significat sulphur a *LatPS*. *Tendència a resumir.*

¹⁵⁶³ G, l'or solut] G significa l'or dissolt a *CatPS*, G significat aurum rubeum a *LatPS*.

¹⁵⁶⁴ Neixen] naxen a *CatPS*, nascuntur a *LatPS*.

¹⁵⁶⁵ Triangulars] triangulars a *CatPS*, triangulares a *LatPS*.

¹⁵⁶⁶ Per la figura circular] per la dita figura circular aliter triangular a *CatPS*, per dictam figuram circularem a *LatPS*. *Doble redacció a CatPS.*

¹⁵⁶⁷ Fill] ffill a *CatPS*.

aquella. Et d'aquí pots traure moltes¹⁵⁷⁴ bra[nces], si tens engini¹⁵⁷⁵ en la operació del buidament de les dites camb[ras].¹⁵⁷⁶

§ 10 [14]

De la manera dels ferments compost[s] de lliqüefacsió, que nosaltres anomenam “go[mes]”¹⁵⁷⁷

[44]¹⁵⁷⁸ Los ferments composts de lliqüefacsió són tant¹⁵⁷⁹ quant [són] de ferments¹⁵⁸⁰ de tintures¹⁵⁸¹ et són feit[s]¹⁵⁸² sucesivament [sobre] aquelles qui fluir deuen, et ingredir¹⁵⁸³ am totes las¹⁵⁸⁴ t[inc]tures, per lo benifisi et administrasió que·s fa sobre

¹⁵⁶⁸ Quant auràs buidat] quant tu hauràs buydat *a CatPS*, quant tu hauràs buydant *a Oxford*, quando evacuaveris *a LatPS*.

¹⁵⁶⁹ Solament] tant solament *a CatPS*.

¹⁵⁷⁰ Perfeit] perfet *a CatPS*. *Rastres de scripta llibrèria catalana primitiva*.

¹⁵⁷¹ Llavos] lavors *a CatPS*, tunc *a LatPS*.

¹⁵⁷² Filosofia] philosophia *a CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵⁷³ Profit] profet *a O*. *Error de reconeixement lingüístic*.

¹⁵⁷⁴ Moltes brances] molts brevitats/aliter branches *a CatPS*, multas alias brevitates *a LatPS*. *Doble redacció a CatPS*.

¹⁵⁷⁵ Si tens engini] si és ben soutill e engeniós *a CatPS*, si ingeniosus *a LatPS*. *Error conjuntiu amb el llatí i separatiu amb el català d'Oxford*.

¹⁵⁷⁶ Cambras] cambres *a CatPS*; camerarum. Multiplex est fermentum: síplex, ut sunt anime extracte a suis corporibus; compositum, ut sunt corpora in naturam sulphuris redacta, cum suis oleis coniuncta, et sicut fermenta sulphurea corporum imperfectorum. *Error compartit entre els catalans*.

¹⁵⁷⁷ Nosaltres anomenam “gomes”] nós appellam “gommes” *a CatPS*, nos appellamus “gummas” *a LatPS*.

¹⁵⁷⁸ 44] manca *a CatPS* i *a LatPS*.

¹⁵⁷⁹ Son tant] sunt tants *a CatPS*, sunt tanta *a LatPS*. *Llatinisme*.

¹⁵⁸⁰ De ferments] ferments *a CatPS*.

¹⁵⁸¹ De tintures] de tinctures *a CatPS*, tincturarum *a LatPS*.

¹⁵⁸² Feits] fets *a CatPS*. *Rastre de scripta llibrèria catalana primitiva*.

¹⁵⁸³ Ingredir] penetrer o ingredir *a CatPS*; ingredi *a LatPS*. *Error conjuntiu amb el llatí i separatiu amb el català d'Oxford*.

¹⁵⁸⁴ Las] lurs *a CatPS*; eorum *a LatPS*.

aq[uelles] [f. 125^r]¹⁵⁸⁵ de la llicor darera o simple o composta. E per so no i à altra doctrina¹⁵⁸⁶ sinó aquella que·l compost de la tinctura pren per la virtut¹⁵⁸⁷ de la dita llicor en fusion permanenta de vera dolsor. Per què en lloc¹⁵⁸⁸ d'aiga roiga¹⁵⁸⁹ simple metràs aire roig simple et en lloc de ll'aig[u]e roige composta met aire roig compost. E·l simple¹⁵⁹⁰ te sia significat per H, e·l compost¹⁵⁹¹ significa[t] per I.

Eixemple:¹⁵⁹² quant volràs fer ferment compost de lliqüefacion, fe¹⁵⁹³ primer aquell de la tinctura, et muntiplica-la ab lo foc¹⁵⁹⁴ de la pedra, e disolvent¹⁵⁹⁵ aquell en l'aiga de la pedra o del simple mercuri. Et en semblant manera sia disolt lo sofre; puis sia congelat et ben rubificat, així com t'avem¹⁵⁹⁶ dit. Et altra vegada disol aquell rubificat en sa mateixa aiga; puis en semblant aiga resol cos¹⁵⁹⁷ de fin or a la quarta pertida¹⁵⁹⁸ del sofre enrogit; après¹⁵⁹⁹ mescla las aigas et lleixa-u fermentar¹⁶⁰⁰ per 9 jorns naturals.¹⁶⁰¹ Après¹⁶⁰² avapora l'aiga ab calor simplement fait¹⁶⁰³ al bani de maria

¹⁵⁸⁵ 125] 25 a dalt tallat.

¹⁵⁸⁶ E per so no i a altra doctrina] E per ço no y ha altra diferencia a *CatPS*, Et ideo non est alia differentia a *LatPS*. *Error separatiu*.

¹⁵⁸⁷ La virtut] virtut a *CatPs*, virtutem a *LatPS*.

¹⁵⁸⁸ Lloc] lloch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵⁸⁹ Aiga roiga] aygua roia a *CatPS*. *Salt de igual a igual a CatPS (des de aygua roia a aygua roia)*. *El manuscrit de P, en canvi, diu: d'aiga roiga simple metràs aire roig simple et en lloc de ll'aig[u]e roige; i a LatPS: aque rubeo simplicis ponetur aer rubeus simplex. Et loco aque rubeo. Error de còpia*.

¹⁵⁹⁰ El simple] Lo simple a *CatPS*, Et simplex a *LatPS*.

¹⁵⁹¹ El compost] e el compost a *CatPS*, et compositum a *LatPS*.

¹⁵⁹² Eixemple] Exemple a *CatPS*, Exemplum a *LatPS*.

¹⁵⁹³ Fe] fee a *CatPS*, fac a *LatPS*.

¹⁵⁹⁴ Foc] foch a *CatPS*. *Modernització de la llengua*.

¹⁵⁹⁵ Et disolvent] dissolvent a *CatPS*, dissolvendo a *LatPS*.

¹⁵⁹⁶ T'avem] t'ho havem a *CatPS*.

¹⁵⁹⁷ Cos] lo cors a *CatPS*, corpus a *LatPS*.

¹⁵⁹⁸ Pertida] part a *CatPS*, partem a *LatPS*.

¹⁵⁹⁹ Del sofre enrogit; après] de sofre enroigut; e puis a *CatPS*, sulphuris rubificati; deinde a *LatPS*.

¹⁶⁰⁰ Lleixa-u fermentar] lexa-u tout ensemble bien fermentar a *CatPS*, permette fermentari a *LatPS*. *Fragment francès a CatPS*.

¹⁶⁰¹ Jorns naturals] jours naturalls a *CatPS*, dies naturales a *LatPS*.

¹⁶⁰² Après] puis a *CatPS*

¹⁶⁰³ Fait] fet a *CatPS*. *Rastre de scripta llibrèria catalana primitiva*.

continuadament,¹⁶⁰⁴ fins no puga¹⁶⁰⁵ pus de aquell res destil·lar,¹⁶⁰⁶ après met-lo sobre senres¹⁶⁰⁷ ab son cobertor clos. E aquí estiga tant,¹⁶⁰⁸ fins que¹⁶⁰⁹ sia fixada la umor del ferment. Així lo ferment de la tintura roiga auràs bé acomplit¹⁶¹⁰ per la primera cambra. Aquest ferment és tall que, quant serà gomós, tirarà tot metall en sa pròpia natura et lo convertirà en fin or molt lluent;¹⁶¹¹ et l'or aturarà¹⁶¹² en sa pura sostànsia¹⁶¹³ e'l lliquefiarà¹⁶¹⁴ per éser tot ferment.

¹⁶⁰⁴ Al bani de maria continuadament] ab bany de marie continuament *a CatPS*, continue *a LatPS*; marien *a O. Millor versió a P.*

¹⁶⁰⁵ Fins no puga] fins que no pusca *a CatPS*, quousque non possit *a LatPS*.

¹⁶⁰⁶ Res destillar] distillar *a CatPS*, distillari *a LatPS*.

¹⁶⁰⁷ Après met-lo sobre senres] puis mit-lo sobre cendres *a CatPS*, ab inde pone super cineres *a LatPS*.

¹⁶⁰⁸ Tant] tant estiga, soyt et demoure *a CatPS*, tantum moretur *a LatPS*. *Fragment francès.*

¹⁶⁰⁹ Fins que] en tro *a CatPS*, donec *a LatPS*.

¹⁶¹⁰ Així lo ferment de la tintura roiga auràs bé acomplit] E axí lo ferment de la tintura roia hauràs bé complit *a CatPS*; et sic fermentum tincture rubeae bene complebis *a LatPS*.

¹⁶¹¹ Molt lluent] tout luent *a CatPS*, multum lucens *a LatPS*. *Millor versió de Mas.*

¹⁶¹² Aturarà] tirarà *a CatPS*, trahet *a LatPS*. *Error separatiu.*

¹⁶¹³ En sa pura sostànsia] en sa pura aliter propre substancia *a CatPS*, in suam propriam substanciam *a LatPS*. *Fragment francès i doble redacció.*

¹⁶¹⁴ Lliquefiarà] liquefarà *a CatPS*, liquefaciet *a LatPS*.

SEGONA PART

VOCABULARI ALQUÍMIC FONAMENTAL

1. Cap a un vocabulari tècnic de l'alquímia en català

En el seu camí, l'alquímia va tocar la metal·lúrgia, la medicina, la botànica, la filosofia, la literatura, l'art i la utopia religiosa; per aquests motius, ha utilitzat una multiplicitat de llenguatges, transmetent, no sense malentesos, de vegades deliberats, la seva pròpia veritat, és a dir, la unitat del tot, que va més enllà de l'aparent dualisme entre matèria i esperit.¹⁶¹⁵ Els secrets de l'alquímia no poden caure ens mans equivocades, és a dir, en les mans de qui no té la saviesa necessària per gestionar, a benefici de la humanitat, els ensenyaments que la antiga disciplina transmet; sobretot per aquest motiu, s'escriuen sovint amb la intenció d'ocultar significats als no aptes.

Entre els objectius d'aquesta tesi m'he proposat de començar un treball de catalogació i estudi del vocabulari especialitzat de l'alquímia en català antic, un vocabulari fet de vocables del lèxic tècnic i comú, tots ells utilitzats amb significats diferents, alquímics i, com he dit, sovint ocults, ja que el seu significat era reservat a deixebles o iniciats.¹⁶¹⁶ La feina de bastir un vocabulari no ha estat fàcil, ja que la bellesa de l'alquímia potser resideix també en un llenguatge que es fa matèria i que és impossible llegir d'una manera unívoca, que no deixi espai a significats analògics i a referències estratificades. Per definició, un diccionari exclou l'enigma, ja que la voluntat d'explicació no preveu el joc; en l'alquímia, en canvi, el joc lingüístic es fa servir gairebé com un estímul per a una interna re-creació. He utilitzat diferents diccionaris alquímics, encara que en

¹⁶¹⁵ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 11.

¹⁶¹⁶ Pereira, Michela (2004), "Per una història", p. 461; Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, pp. 88, 107; Halleux, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, pp. 109-119; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 110-114; Eliade, Mircea (1980), *Storia delle credenze e delle idee religiose*, vol. 2, trad. it., Sansoni, Firenze, pp. 322-326, 498-500.

llengües diferents del català (italià, francès, anglès i alemany), i aquesta consulta, efectuada sobretot durant l'estada a París, m'ha ajudat poc a poc a poder entendre el sentit de la terminologia emprada per Jaume Mas i a recrear l'antic món alquímic, donant una empenta pionera cap al descobriment d'un lèxic català molt ampli i complex. Entre els estudis que he trobat interessants relacionats amb el llenguatge alquímic, i que m'han ajudat a entendre el missatge particular vehiculat per l'alquímia, he consultat els diccionaris d'Abraham Lyndy (*A dictionary of Alchemical Imagery*, 2001), el de Léon Gineste (*L'alchimie expliquée par son langage*, 2001), el de Christian Montésinos (*L'alchimie expliquée par son langage. Dictionnaire raisonné de l'alchimie et des alchimistes: l'alphabet d'Hermès*, reeditat el 2016), el més filosòfic i magnífic de Kamala-Jnana (*Dictionnaire de philosophie alchimique*, 1961), el de Gino Testi (*Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria*, 1880), l'article de Dietlinde Goltz "Die Paracelsisten und die Sprache" (1972), que va dedicar molt d'espai als noms dels minerals en farmàcia, química i medicina, sense oblidar els interessants estudis sobre l'antic llenguatge alquímic del psiquiatra, psicoanalista i acadèmic suís Carl Gustav Jung i dels seus successors (en particular, James Hillman).¹⁶¹⁷

Així que, tenint en compte la complexitat de la situació, en la que els vocables tenen límits làbils, és a dir, diferents materials es poden designar amb un únic nom (per posar només un exemple, la paraula "matèria primera" fa referència, per a alguns alquímistes, a unes cinquanta substàncies, així com mil noms tenia la paraula "aigua"),¹⁶¹⁸ i noms diferents poden indicar la mateixa substància, en aquest apartat s'ofereix una selecció del vocabulari alquímic derivat de l'estudi del manuscrit de Jaume Mas, amb els testimonis avinents. Aquest llenguatge críptic es reforçava gràcies a les moltes correspondències inherents a la matèria, i que devien resultar ben clares als interessats.¹⁶¹⁹ He utilitzat, al llarg de la tesi, diverses taules per exemplificar aquestes correspondències. Igualment, destaca la utilització de símbols alquímics antics, dels

¹⁶¹⁷ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 14, 23-26.

¹⁶¹⁸ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 65; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 140-141; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 77; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, p. 6; Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria: Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 9.

¹⁶¹⁹ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 10.

que també he informat sempre a les taules. En el *Testament* de Jaume Mas, els processos alquímics estan representats sovint per esquemes i figures que complementen el text i donen, una vegada més, la idea de voler expressar, a través de la imatge, una síntesi teoricopràctica de conceptes, que va més enllà del que es pot expressar amb la paraula.¹⁶²⁰ S'ha fet també un vocabulari alfabètic dels significats que al manuscrit es relacionen amb les lletres dels alfabetes, que indiquen els elements utilitzats en el procés alquímic.

Veurem com el llenguatge alquímic sovint està vinculat a activitats artesanals, pràctiques, que he agrupat en algunes categories. He trobat referències a la metal·lúrgia i als argenters, a les activitats del fargaire, a la tintoreria, a la perfumeria, a la cosmètica, a les arts farmacèutiques, a l'embalsamament i a la preparació i conservació dels aliments, aquestes darreres relacionades sobretot amb els gestos quotidians que transformen les matèries primeres en aliments comestibles saborosos i nutritius.

Finalment, he obtingut un recull lingüístic inèdit i especialment valuós, atès que les obres alquímiques en català no han estat explorades per la lexicografia històrica catalana i el vocabulari tècnic de l'alquímia ha estat, fins ara, gairebé absent dels diccionaris històrics de la llengua catalana (DCVB, Faraudo).¹⁶²¹

1. Estudi del lèxic contingut a les taules

Per a alguns vocables, és útil tornar a consultar algunes taules presentades en el curs de la tesi, on he aprofundit en alguns dels lemes indicats. Es tracta de les TAULES I, IV, V, VI i VII:

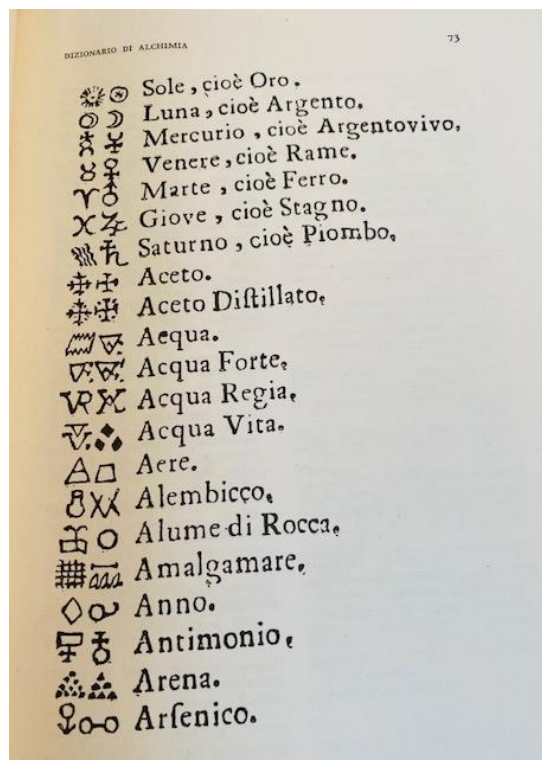
▪La TAULA I fa referència a la correspondència entre METALLS i PLANETES amb la indicació dels símbols alquímics corresponents: l'argent és associat amb la lluna, que amb l'or (el sol) forma una parella d'oposats.¹⁶²² També trobem les associacions del

¹⁶²⁰ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 71.

¹⁶²¹ Vegeu l'estat de la qüestió a Cifuentes, Lluís (2012), "Hacia un nuevo Vocabulario del catalán técnico medieval", dins Rio-Torto, Graça (ed.), *Léxico de la ciencia: tradición y modernidad*, Munic, LINCOM GmbH, pp. 33-56.

¹⁶²² Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 11.

planeta Mercuri amb el Mercuri, del coure amb Venus, del ferro amb Mart, de l'estany amb Júpiter i del plom amb Saturn.

IMATGE LVIII

Una pàgina amb els símbols alquímics dels planetes i els metalls corresponents, juntament amb altres materials (Testi, Gino [1980], *Dizionario di alchimia e di chimica antiquària: Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 73).

La TAULA IV es refereix al simbolisme numèric i hi trobem el significat alquímic d'alguns números i l'eventual forma associada. El número U és associat al cercle, també simbolitzat per l'ouroborus, que indica la plenitud de l'obra; el número DOS és associat amb diferents parelles de contraris, corporal-espiritual, mercuri-sofre, or-argent, rei-reina, rodó-quadrat, sec-humit, calent-fred, volàtil-pesat, masculí-femení i sòlid-líquid; el número TRES és associat amb el triangle, els principis fonamentals (mercuri, sofre i sal), els tres regnes naturals (animals, vegetals i minerals), i la progressió dels colors durant el procés de l'obra (negre-*nigredo*, blanc-*albedo*, vermell-*rubedo*); el número QUATRE és associat amb el quadrat, unitat del tot, els quatre elements (aigua, foc, aire,

terra), i les quatre estacions (primavera, estiu, tardor, hivern); el número CINC indica la quinta essència; i el número SET, l'element central de les associacions entre planetes i metalls, amb la important mediació dels colors, i representa un cicle temporal complet.

La TAULA V representa les fases de l'*Opus* alquímic: la *nigredo* (color negre), l'*albedo* (color blanc) i la *rubedo* (color vermell).

▪La TAULA VI representa els elements, la seva realitat física i les seves potències. El FOC representa la realitat física de la combustibilitat i el volàtil, i les seves qualitats són calent i sec. La TERRA representa la solidesa i el fix, i les seves qualitats són fred i sec. L'AIRE representa la vaporositat i el volàtil, i les seves qualitats són calent i humit. L'AIGUA representa la fluïdesa i el fix, i les seves qualitats són fred i humit.

▪La TAULA VII representa més en detall les fases del procés alquímic, amb les seves característiques i associacions.

2. Verbs

A part dels verbs relacionats amb la transmutació en si, és a dir, “mudar”, “tramudar”, “multiplicar” (verb relacionat amb la fase final)¹⁶²³ i “projectar”, podem classificar, els nombrosos verbs que es refereixen a les operacions alquímiques en sis grups, on són associats, per significat o etimologia, amb activitats artesanals, pràctiques. Totes aquestes activitats impliquen significats relacionats amb la natura, la vida, la mort i l'ànima: el fargaire, per exemple, ha de saber governar el foc i regular la calor; el farmacèutic ha de dosificar correctament els ingredients dels remeis per poder curar els malalts, etc. S'ha d'afegir que els verbs relacionats amb l'activitat alquímica són gairebé tots transitius, ja que indiquen operacions sobre la matèria. Hi ha un testimoni molt interessant al manuscrit que agrupa molts verbs relacionats amb el procés alquímic:

¹⁶²³ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 312.

“B significa argent viu, qui és substància comuna estant en tot cors corruptible, així com apar per sa propietat, qui à acte de coronpre, generar, conjunjr, divisir, grosificar, rarificar, durificar, molificar, augmentar, disminuir, sòlber, congelar, calsinar, mortificar, vivificar, crudificar, maturar, lavar, dissecar, umefar, calfar, infrigidar, lenir, sperar, dolsificar, amarificar, confortar et debilitar, ingredir, tinir, ponderar, incerar, inpingnar, sublimmar et primera matèria far desponsar et fixar et obscurir et lluir” (f. 100^r).

Presentem aquests verbs que indiquen operacions del procés alquímic en una taula, agrupats segons les activitats artesanals amb les que es poden relacionar.

ACTIVITAT ARTESANALS	VERBS ALQUÍMICS RELACIONATS
Metal·lúrgia, argenters	“Coronpre” (f. 100 ^r), “conjunjr” (f. 100 ^r), “durificar” (f. 100 ^r), “mol·lificar” (f. 100 ^r), “calfar” (f. 100 ^r), “infrigidar” (f. 100 ^r).
Tintoreria	“Lavar o llavar” (ff. 99 ^v , 100 ^r), “tinir” (100 ^r), “obscurir” (ff. 99 ^v , 100 ^r diverses vegades, 122 ^r), “divisir” (f. 100 ^r), “lluir” (f. 100 ^r), “separar” (f. 2 ^v , 8 ^r , 122 ^r). Altres significats: ▪ “Lluir” (f. 100 ^r): aparèixer lluminós; reflectir vivament la llum. ¹⁶²⁴
Perfumeria i cosmètica	“Fixar” (ff. 99 ^v , 100 ^r diverses vegades, 123 ^{r-v} , 124 ^{r-v} , 125 ^r , IMATGE XVIII), “calsinar” (ff. 100 ^r , 103 ^v -104 ^r), “umefar” (100 ^r), “incerar” (100 ^r). Altres significats: ▪ Calcinar (“calsinar”, ff. 100 ^r , 103 ^v -104 ^r): operació del procés alquímic, relacionada amb la fase de la <i>nigredo</i> , que consisteix en assecar una substància mitjançant la calor; deixa un residu sec salí que es presenta com una pols blanca. ¹⁶²⁵ Altres testimonis: ▪ “Quant auràs sublimat et après la dita pura sustansia del mercuri, allavós fixaràs la una part d’aquell, et nós t’avem dat la manera de la fixión

¹⁶²⁴ DCVB.

¹⁶²⁵ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 154.

	<p>en la pedra major. Et quant aquella part serà fixada, fixaràs après l'altra" (f. 123^r).</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪“Et si tu vols exuberar ton argent viu am la umidita[t] [que] natura t'à aparellat, més tost se fixarà per raó de sa per[man]ensa" (f. 123^v). ▪“Et guarda enperò que la tera no's rubifíce, car tantost cremaria la tinctura del sofre blanc en lo qual se deu fixar lo foc de la nostra pedra mercurial. Et asò reitera entrò veges la tera coniuuïda defallent de tota umiditat" (f. 124^r). ▪“e quant sa umor serà tota destil·lada, fortifica ton foc de carbó poc a poc, segons que-t [será] vist, per calsinar la tera" (ff. 103^v-104^r). ▪“E dedins llansaràs lo menstrual aquell segon en lo qual és dissolt G, matèria que saps et veuràs-lo hobar e fums sus alt muntar, e-l metall calsinar ab lliqüefaccion" (104^r). ▪“Nota: sobretot que quant separaràs los elements que la matèria no se [alt]ue per masa gran foc de sa propietat, per foc eixicatiu ho contre natura" (f. 2^v). ▪“Per que no te convé més ostar et separar una partida de D et una partida de E" (f. 8^r). ▪“Més primerament separaràs l'aige fleumàtica en la qual està mortificat l'esperit" (122^r).
Farmàcia	<p>“Purgar” (f. 10^v), “destil·lar” (ff. 102^r, 122^r, 125^r), “lenir” (f. 100^r), “confortar” (f. 100^r), “debilitar” (f. 100^r), “ponderar” (f. 100^r), “inpingnar” (f. 100^r), “coagular” (f. 122^v).</p> <p>Altres significats:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪“Coagular” (f. 122^v): solidificació d'una substància líquida quan se'n treu la humitat, i es relaciona amb la producció de sal i amb la fase de la <i>rubedo</i>.¹⁶²⁶ ▪“Destil·lar” (ff. 102^r, 122^r, 125^r, IMATGE I, XVII, XXXVI): augmentar els vapors d'aigua

¹⁶²⁶ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 379, nota 22.

	<p>dintre del vas alquímic; la sal és un subproducte de la destil·lació.¹⁶²⁷</p> <p>Altres testimonis:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪“Et de tall composition onple ton fornell puis ensén ton foc a las doas parts i lleixe-lo penre, car altre foc no t’i cal fer atant quant veuràs destil·lar a .VI. punts o a .X. o a .XV. o a .XX. et quant destil·larà a .XX. egualment am petites llenies comensa a fer foc de flama al dret de la materia et guarda a quant destil·larà et l’aiga sia clara” (f. 102^r). ▪“Et aquella destilla a part; et quant tot so que-s porà destil·lar per aquella calor auràs rebut, et la fleuma ne serà fora, així com manifesta lo senial de son cremament” (f. 122^r). ▪“Après avapora l’aiga ab calor simplement fait al bani de maria continuadament, fins no puga pus de aquell res destil·lar; après met-lo sobre senres ab son cobertor clos” (f. 125^r). ▪“Car argen[t] [viu] propriement és tot so que-s pot coagular per la vap[or] [de] son sofre sec” (122^v). ▪“Més primerament fem-te asaber, que abans que tu la’n tinrias del tot de fora, tu l’as a purgar e a sanar de totas sas enfermetats, qui estan en contra sa natura, terestres, fleumàticas e corruptibles” (f. 10^v).
Embalsamament	<p>“Generar” (f. 100^r), “dissecar” (f. 100^r), “augmentar” (f. 100^r), “disminuir” (100^r), “mortificar” (100^r), “vivificar” (10^v, 100^r), “sperar” (100^r).</p> <p>Altres significats:</p> <p>Mortificar: operació del procés alquímic associada a la fase de la <i>nigredo</i>, consisteix en la alteració del material per trituració o per l’addició d’un element actiu. Es tracta doncs de un</p>

¹⁶²⁷ Crisciani-Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 62; DCVB és present però incomplet, així com al VFarauo; present a Testi; Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 379, nota 22.

	<p>desmembrament de la substància sobre la qual s'inicia l'obra que va des de la trituració de substàncies sòlides, fins a la reducció de substàncies orgàniques a una polpa, passant per la separació dels components elementals en la destil·lació. Tots aquests processos també es poden representar en la mort, el sacrifici, el desmembrament de personatges al·legòrics en l'alquímia espiritual.</p> <p>Altres testimonis:</p> <p>“Aquest sperit anomenam nós en nostre <i>Testament</i> lo ‘esperit pedrenc’, car à poder de retenir las pedras en contra lo foc et de las conservar et vivificar son cos m[ort], del qual ell mateix és eixit; la virtut del qual o la propietat trobar no se pot en tot altre esperit” (f. 10^v).</p>
Preparació i conservació dels aliments	<p>“Crudificar” (f. 100^r), “grosificar” (f. 100^r) “rarificar” (ff. 99^v, 100^r diverses vegades, 122^r), “sòlber” o “disolre” (ff. 99^v, 100^r, 122^v-123^r), “congelar” (ff. 99^v, 100^r, 122^v, 123^r, 182^r), “maturar” (f. 100^r); “sublimar” (f. 100^r), “amarificar” (f. 100^r), “dolsificar” (f. 100^r), “far desponsar” (f. 100^r), “ingredir” (f. 100^r), “fermentar” (ff. 124^v, 125^r).</p> <p>Altres significats:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ “Congelar” (ff. 99^v, 100^r, 122^v, 123^r, 182^r): és una de les operacions principals del procés alquímic, que es fa en diverses maneres, amb esperits i cossos dissolts en aigua brillant, o amb sals dissolts dues o tres vegades i després refrigerats en una substància fluida.¹⁶²⁸ ▪ “Rarificar” (ff. 99^v, 100^r diverses vegades, 122^r): fer rar, menys dens, menys freqüent.¹⁶²⁹ ▪ “Sòlber” o “dissoldre” (ff. 99^v, 100^r, 122^v-123^r): aquesta operació modifica el <i>lapis</i>, reduint totes les

¹⁶²⁸ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 155.

¹⁶²⁹ DCVB: “rarificar”.

	<p>seves parts a una homogeneïtat coherent. Es defineix com la dissolució de la “matèria primera” en aigua.¹⁶³⁰</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ “Sublimmar” (f. 100^r): l’acció de conversió d’una substància sòlida o líquida en estat gasós, que és l’estat on es produeixen les reaccions essencials per al naixement de la pedra filosofal. També significa netejar els esperits de la terrositat.¹⁶³¹ <p>Altres testimonis:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ “Quat operaciones: disolre; lavar; congelar; fixar” (f. 99^v). ▪ “Aquest libre qui es dit part segona es divisit en quatre prinsipals operacions: la primera és disolre, la segona és llavar la tersa congelar, la quarta fixar” (f. 100^r). ▪ “Fill, la propietat de tot mercuri és de disolre et de [emblanquir] son sofre” (f. 122^v). ▪ “Guarda doncs que la virtut [del] [drac] no sia negada al gorc de Satalia, car tu asò de[us] [fer] per intension de congelar et no pas de disolre” (ff. 122^v-123^r). ▪ “<i>Recepta per congelar el mercuri</i>” (f. 182^r). ▪ “Aprés mescla las aigas et lleixa-u fermentar per 9 jorns natvral” (125^r).
--	--

TAULA XXIX

Classificació dels verbs alquímics presents al manuscrit de Jaume Mas segons sis grups d’activitats artesanals.

¹⁶³⁰ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 270.

¹⁶³¹ Ibídem, p. 156; Geber, *Summa perfectionis magisteri*, in Manget, Jean Jacques (1702), *Bibliotheca Chemica Curiosa*, I, p. 530; Crisciani-Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 62.

3. Substantius i locucions

3. 1. Lèxic alquímic general de Jaume Mas

- AIGUARDENT (“aiga viva”, f. 7^v), loc. f. sing.:

Locució utilitzada per Joan de Rocatalhada per indicar la “quinta essència” i entesa com el producte de la destil·lació del vi. La producció d’aiguardent es testimonia en els treballs de metges i cirurgians de la segona meitat del segle XIII, encara que ja es coneixia d’abans la tècnica de destil·lació aplicada a altres substàncies. Coneguda també amb el nom de aigua de vida (“AIGA VIVA”, f. 7^v).¹⁶³²

La diferència fonamental entre l’aiguardent i la “quintaessència” alquímica consisteix en el fet que aquesta darrera es produïa repetint la “circulació” (és a dir, la “destil·lació” en un got hermèticament tancat) de l’últim producte de la destil·lació del vi per un nombre molt elevat de vegades.

- ALQUÍMIA (“ALKÍMIA”, “ALCÍMIA”, ff. 8^v, 9^r, 99^{r-v}), subst. f. sing., en àrab *al-kīmiyā*:

1. Doctrina i estudi experimental dels fenòmens químics, que tenia per objecte el descobriment de la substància (pedra filosofal, elixir) que transmutés els metalls (alquímia transmutatòria) i pogués actuar com a remei únic i universal per a totes les malalties (alquímia de l’elixir).¹⁶³³

2. És l’art de treballar amb l’energia present en totes les coses, i en minerals i plantes (espagírica).¹⁶³⁴

¹⁶³² Pereira, Michela, *Alchimia medievale: un sapere che nasce dal fare*: “L’alchimia nell’Occidente Medievale: glossario” <<https://digilander.libero.it/gogmagog/Alchimia/glossar.htm>>; Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 98; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 154.

¹⁶³³ El DCVB, Faraudo i Coromines n’aporten testimonis més antics però no de fonts científicotècniques: “Alquemia” al DCVB (en un document rossellonès del 1295), Faraudo i Coromines. El DCVB n’aporta la millor definició, fins i tot comparada amb les que apareixen als diccionaris més actuals.

¹⁶³⁴ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 153.

Testimonis:

“Aquesta, fill, és sciència id est alkímia qui és anomenada flor real, per la qual és rectificat l’enteniment umanal” (f. 99^r).

“Alcímia és una partida selada de filosofia la natural més nesesaria, de la qual és constituïda un art la qual no par a tots qui ensenia de mudar totas pedres presiosas lapsas a ver tenprement; et tot cos umanal posat en molt noé[b]le sanitat; et tramudar tots los cos o de metalls en verdeder sol et en verdadera lluna per un cors medisinal universal, al qual totas las particularitats de medicina són estades reduïtas, et per lo qual és estada intregada per un secret regimén manualment revetllat als fills del[s] enjenrats, mijansant calor de foc” (f. 99^r).

“[E] és en altra manera anomenada alcímia vexil et instrument filosofal, ab lo qual los poetes antics endresaren lur seni en cascuna sciència per entrar ab aquella ab tota experiència, qui per art se aije a fer segons cós de natura” (f. 99^v).

▪ **COMPLEXIÓ** (“COMPLECSIÓ”, f. 3^v; “COMPLECSIÓN”, ff. 4^r, 8^v), subst. f. sing:

És el resultat de la interrelació dels elements en els cossos. Segons una doctrina derivada d’Avicenna, la compleció perfecta és aquella en què els quatre elements estan en igual relació entre ells, mentre que cada prevalença es tradueix en un desequilibri (per exemple, en el cos humà, una malaltia).¹⁶³⁵

Testimonis:

“És a saber que lo temp[e]rament és compres desots las cosas naturals, car formalment és compleció de partides sobtills ajustades totes plegades [o] las composicions d’aquellas llargament parlant, en tant com ella pot compenre la continuïtat de sas partides, quant la dita contanüitat pren composicion” (f. 3^v).

“Totes vegades és anomenada poderós temperament, solament qui sia aptada per fer l’acsion qui li és donada per complecion de son temp[e]rament, ab la complecion qui és feta per via de coneguda progeccion” (f. 4^r).

¹⁶³⁵ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, pp. 96-97.

“Lo linatge dels vegetals, en semenses et en rael, que són las naturals contenen las innaturals, et per so a lensar lur complecsion és ermofrodite, ajustat enperò la umor de la terra e·l mestruent pluvial ab l'aire, contenen que són contra natura” (8^v).

DIVISIÓ (“DIVISIÓ”, “DIVISIÓN”, ff. 5^r, 8^r, 9^r, 103^r), susbt. f. sing. :

És una de les operacions del procés alquímic, associada amb la fase de la *nigredo*. Cadascuna substància, cadascuna qualitat de la matèria primera ha de ser distingida i només les coses que han sigut separades poden ser (re)unides.¹⁶³⁶

Testimonis:

“Per aquesta cosa podes entenre la natura dels elements primés après la divisió de la tersa sostància primordial creada” (f. 5^r).

“De l'aproximació del temperament de natura de linyatges segons la regla de la sciencia dels extrems et dels mitjans, e de la divisió de ells in principis essencialis” (f. 8^r)

“Ni·s discordaran ja los individuals, bé sens punt d'extrimitat e contrarietat quant divisió, tant quant salvar se puscant per lo cors de natura de sas nobles espèsias” (f. 9^r).

“En la segona part de la solusió diu per divisió i no licefasió i per aquesta raó difereixen juntament” (f. 103^r, marge d'esquerra)

▪ ELIXIR (“ELLIXIR”, ff. 2^r, 8^{r-v} i altres vegades), subst. m. sing., etim.: de l'àrab *al-iksīr*: vegeu també “medicina”

1. Substància que els antics alquimistes creien capaç de transmutar qualsevol metall en or i d'allargar la vida indefinidament.¹⁶³⁷

2. Substància oculta i incorruptible, capaç de conferir la perfecció a tots els cossos materials, inclòs l'humà.

¹⁶³⁶ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 48.

¹⁶³⁷ DCVB, s. v. “elixir”.

3. Medicament universal per a totes les malalties, que s'havia de trobar per un procés d'experimentació farmacològica.

Testimonis:

“Que sirà fet el·lixir cunp[lit]” (f. 2^r)

“E aquest G és la prim[er]ja et pròxima matèria de la qual cream medisina perfeita, qui és ferment d'el·lixir” (f. 8^r).

“Qui venia en sa transmutasion per virtut de l'el·lixir” (f. 8^v).

▪ESCALA (*PHILOSOPHORUM*), subst f. s.:

Escala amb nou graons, símbol de la paciència que els alquimistes han de tenir durant les nous operacions successives de l'*Opus* alquímic. Les operacions tècniques del procés són sovint representades com a graons d'una escala ascendent, és a dir, cada graó pot ser base del següent, però també un moment únic i separable.¹⁶³⁸

▪ESPERIT (“ESPERIT”, “SPERIT”, ff. 2^{r-v}, 7^v, 10^{r-v}, 101^r i moltes altres vegades), subst m. sing:

És la forma de las coses.¹⁶³⁹

Testimonis:

“Diu argent viu l'esperit tret del cos en forma d'aigoa clara” (f. 2^r).

“Los primordialis prinsipis en nostre magisteri són tres principalment, so és aiga viva ab esperit pudent dels quals se crea sofre, qui és la nostra pedra” (f. 7^v).

¹⁶³⁸ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 103, 133, 141, 265; no he trobat testimoni d'aquesta paraula en el manuscrit de Jaume Mas.

¹⁶³⁹ Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia*, p. 171.

“Aquest sperit anomenam nós en nostre *Testament* lo “esperit pedrenc”, car à poder de retenir las pedras en contra lo foc et de las conservar et vivificar son cos m[ort], del qual ell mateix és eixit; la virtut del qual o la propietat trobar no se pot en tot altre esperit” (f. 10^v).

▪LLEVATORI (f. 2^r), subst. m. sing.:

sinònim de magisteri.¹⁶⁴⁰

Testimoni:

“Nota què diu que si tu entens nostre llevatori, poràs llevar en tal manera la natura de l’argent viu” (f. 2^r, nota 5).

▪MAGISTERI (“MAGISTERI”, “NOSTRE MAGISTERI”, “REYAL MAGISTERI”, ff. 2^r diverses vegades, 3^v, 4^v diverses vegades, 7^v diverses vegades, 9^r, 10^r i moltes altres vegades), subst. m. sing.:

Sinònim de llevatori. Perícia, excel·lència, gran habilitat.¹⁶⁴¹

Testimonis:

“Tantbé diu que si lo sec converteix tu en fret e lo fret en umit e lo umit en qual, aurás lo magisteri” (f. 2^r).

“Car en les preparacions se creixen les forses et les ànimas qui fan nostre magisteri en distil·lant, redistil·lant et en solvent et congelant” (f. 2^r).

“A fin que milor lurs naturas sian determinades per nostra *Teòriqua* segons llur llinatge et que tu sapias las qualas deus penre al reyal magisteri e las qualas lleixar” (f. 10^r).

“Reyal magisteri” (f. 9^r).

¹⁶⁴⁰ Absent al DCVB i al VFarauto.

¹⁶⁴¹ VFarauto, s. v. “magisteri”. Present també al DCVB, però no amb significat alquímic.

▪MEDICINA (“MEDICINA”, “MEDISINA PERFEITA”, “EXEL·LENTA MEDISINA”, imatge XVIII, ff. 8^r, 123^v i altres vegades), subst. f. sing.:

Sinònim d’“elixir” (vegeu el lema corresponent). Cal recordar la tradició de les aigües medicinals que podien portar la salut al cos i a la vista (també en sentit metafòric), molt present a tota l’area occitanocatalana.¹⁶⁴²

Testimonis:

“Medesina perfeta” (imatge XVIII).

“E aquest G és la prim[er]a et pròxima matèria de la qual cream medisina perfeita, qui és ferment d’elixir” (f. 8^r).

“Ne enquera és la medisina sens abitut o sens color o sens llinagtge, car sens tal o tal non à instàns[i]a en las operacions” (f. 8^r).

“E així, per l[a] [sola] sostansia del mercuri, fem-nos exel·lenta medisina [de] blancor” (123^v).

▪NEUTRALITAT o MEDIOCRITAT (ff. 3^v diverses vegades, 4^{r-v}), subst. f. sing.:

Qualitat de neutral,¹⁶⁴³ , una de les tres disposicions dels cossos, juntament amb temperament i intemperament.

Testimonis:

“Neutralitat és mediocritat contenent en ella de la una i de l’altra y és en altra manera anomenada lligament de dos estremes o disposicion mijana entre dos contraris” (f. 3^v).

“Les disposicions de tots corsos permutables son tres, so és, temperment intemperment i neutralment” (nota al marge d’esquerra del f. 3^v).

¹⁶⁴² Present al DCVB sota el lema “medicina o medecina” però sense cap significat alquímic.

¹⁶⁴³ DCVB, s. v. “neutralitat”; absent a VFarauo.

“Neutralitat o mediocritat és disposicion en la qual per manera mijana las accions de son subject se abituen ab conservasion de la espècia quant al iutgament de la espèriencia del seny et és significada per E desendut de B et F et retornat en D, per lo qual és format C” (ff. 4^{r-v}).

■ **OBRATGE o OBRATGE DE L’ART** (ff. 4^r, 5^r, 8^r, IMATGE XLV), subst. m. sing.:

Opus alquímic, l’obra alquímica sencera amb les seves fases i processos.¹⁶⁴⁴

“Aquesta accion dona la medesina éser apta per son temp[e]rament a la conoixensa, del qual deu éser prinsipalment endresade la intension de tu, qui nostre obratge entens, a fin menar de noble temp[e]ransa ab insturment de prudent sapiència” (f. 4^r).

“Terra per lo me obra” (f. 5^r, IMATGE XLV).

“Et per so, com lo instinct venga de natura, ella no pot fer ninguna cosa perfeta si nos perfà per la siència de intel·lectual, així com am natura umana qui és rectificada per intelligència divine així com per lo mestre l’obratge del fadrín” (f. 5^r).

“Per que no te convé més ostar et separar una partida de D et una partida de E, et adonc auràs F en l’obratge de l’art semblant a natura (f. 8^r).

■ **OPERACIÓ** (“OPERACIÓ”, “OPERACION”, “OPERACION NATURAL”, ff. 8^v, 100^r, 124^v), subst. f. sing.:

En el procés alquímic, acció adreçada a la purificació i el perfeccionament de la matèria.¹⁶⁴⁵

Testimoni:

“La accion de sa sofre[n]sa de sa ignision en la fusibilitat és dita operacion natural” (f. 8^v).

¹⁶⁴⁴ DCVB: és present, però no amb referència al procés alquímic.

¹⁶⁴⁵ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 99; DCVB existeix el lema però no hi ha cap referència a l’alquímia.

“Fill, totes aquestas operacions te són donades a entenre am certanas et determinades distinsions alfabetalls, so és a saber donades per manera d’alfabet et de figures de difinicions, de mixsions et aplicacions” (f. 100^r).

“Et d’aquí pots traure moltes bra[nces], si tens engini en la operació del buidament de les dites camb[ras] (f. 124^v).

▪OR POTABLE, loc. m. sing.:

Durant la baixa Edat Mitjana l’“or potable”, locució que Rocatalhada utilitza amb el significat de “quinta essència”, va esdevenir una panacea o medicament universal molt potent, que podia ser emprat per a la cura de moltes malalties, inclosa la pesta.¹⁶⁴⁶

▪PANACEA, subst. f. sing.:

1. Essència o extracte d’una substància, aplicat a medicaments líquids; medicina alcohòlica en general; fàrmac fermentat dels set metalls.¹⁶⁴⁷
2. Remei que guareix tots els mals.¹⁶⁴⁸

▪PEDRA o PEDRA FILOSOFAL (ff. 2^r diverses vegades, 3^r i altres vegades), subst. f. sing.:

1. Substància oculta i incorruptible que els alquimistes pretenien descobrir pel procés alquímic i que havia de ser capaç de conferir la perfecció a tots els cossos materials, és a dir, de convertir pedres i metalls vils en metalls nobles i de perfeccionar o sanar el cos humà.¹⁶⁴⁹

¹⁶⁴⁶ Crisciani, Chiara (1997), “Oro potabile fra alchimia e medicina: due testi in tempo di peste”; Ferragud-Bertomeu (2015), “Mirades sobre l’alquímia”, pp. 421-446.

¹⁶⁴⁷ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 155.

¹⁶⁴⁸ DCVB, s. v. “panacea”; absent a VFaraudo.

¹⁶⁴⁹ DCVB, s. v. “pedra”. Reporta un document del 1399 on s’utilitza la locució “pedra filosofal” en sentit alquímic: “L’obra major de la dita alquímia, so és la pera filosofical” (BSAL, II, 110), i un vers d’Ausàs March (IXXXV) on s’utilitza en sentit metafòric: “Aquest’ amor és filosofal pedra”.

2. El *lapis pilosophorum* era considerat un metall madur, una llavor portada a la maduresa gràcies a l'*Opus* alquímic.¹⁶⁵⁰

Segons Léon Gineste, aquest terme, utilitzat sense qualificació (PEDRA), designa la pedra vermella, multiplicada i definitivament fixada. En tot cas, significa la plenitud de l'*Opus* o també l'elixir, per a l'alquímia mèdica d'àrea occitanocatalana.¹⁶⁵¹

3. El 1935 Jung va avançar una interpretació psicològica del simbolisme de l'alquímia medieval considerant la pedra filosofal —objectiu final de l'*Opus* alquímic— com un símbol de l'ésser.¹⁶⁵²

Testimonis:

“Nota què diu Remon Lui, que quant tu vulles crear la pedra, que no preng[ue]s dels primés elements ni dels derés, car los primés són molt ximpls e los derés són masa grosos” (f. 2^r).

“Nota què diu que primerament és ops que la substància, que és pura natura de la nostra pedra, se resolve am sotilliasion de sa grosa substància y après sia pudrida e lo umit separat qui és fret innatural ab la calor solar qui va contre lo foc” (f. 2^r).

“En nom de Déu i de la Verge Maria, jo, Jalme Mas, de la vila de Bagà, comenso a tralladar lo llibre que-s diu lo *Testament* de mestre Ramon Llull, qui tracta de obres molt altes i escures per los no sabent la pràctica de les obres majors dels filòsofs e llo qual se tractan com se tenen a fer las pedras filosofals i llur montiplicacions, i primerament comensa la primera part, que és dita *Teòriqua*” (f. 3^r)

▪PERFECCIÓ (“PERFECSION”, ff. 2^v, 3^v, 4^{r-v}, IMATGE I, TAULA IV), subst. f. sing.:

L'objectiu final de l'*Opus* alquímic.¹⁶⁵³

¹⁶⁵⁰ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 268; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 7; Pereira-Spaggiari (1999), Il “*Testamentum*”, p. XXXIII.

¹⁶⁵¹ Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée par son langage*, París, Dervy: “pedra”.

¹⁶⁵² Jung, Carl Gustav (2016⁵), *Il libro rosso: Liber novus*, p. 251, nota 228; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. XIV.

¹⁶⁵³ Al DCVB existeix el lema “perfecció”, però no amb referència a l'alquímia.

Testimoni:

“La *Teòrica* és aquella part en la qual las disposicions dels cosos permutables a temperament són enseniades et demostrades a éser conegudes tant quant és nesesari a la perfeccion de nostre magisteri” (f. 3^v).

“Car las consideracions [són] serca lo temperament, qui en nulla manera nós donam d’aquels sont d’en tot estrai[n]s de la placeta nostra, qui contèn perfeccion” (f. 4^r).

“Car si lo cors medisinal [no és ben temp[e]rat], se sesa del tot de mudar los cosos inperfets a perfeccion per carensa de sa aplicasion, qui ab deguda projacsion és perfeta” (ff. 4^{r-v}).

■ PRÀCTICA (“PRÀTICA”, ff. 3^v, 4^v, 99^v, IMATGE XXXIII), subst. f. sing.:

Seguint la divisió establerta en la medicina, la part de l’alquímia que descriu la manera d’obrar segons els principis de la “teòrica”. L’alquímia passa per diverses etapes: primer, s’ha d’aprendre la teoria i familiaritzar-se amb la terminologia; segon, s’han de preparar els materials i ingredients necessaris per al treball al laboratori; i finalment, s’entra en funcionament, en el sentit que es fan totes les operacions de l’*Opus* alquímic al laboratori.¹⁶⁵⁴

Testimonis:

“La Pràctica és aquella part en la qual la forma e la manera de obrar és descrita, segons la exhigesa de la disposicion conoguda davant per Teòrica” (f. 3^v).

“Així com direm en la Pràctica, que és la segona part” (f. 4^v).

“Fill, nós em de entension en aquesta part segona que’t donem la Pràctica ab doble instrument, id est o enteniment:

lo primer instrument sí és Pràctica memorativa o recolutiva; e-l segon serà Pràctica operativa, tot ensemble mesclat enperò sucesivament am forma de alfabet, segons la determinasion de cascun regiment; e asò se farà en fin que millor entenes lo real magisteri e formar-lo per art per

¹⁶⁵⁴ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 155.

conseg[u]ir lo fait de Pràtica qui és sèrta, la qual davant tos uls ab acte conogut lo t' à a demostrar ab clara experiència" (f. 99^v).

▪PRINCIPIIS (“prinsipis”, “prinsipis naturals primordials”, ff. 4^v, 6^{r-v} i moltes altres vegades), subst. m. pl.:

Els principis, en el *Testament* de Jaume Mas, són tres: naturals (matèria), artificials i exemplars. Interessant la definició del f. 6^r.

Testimonis:

“Los prinsipis naturals primordials et sucedents en l’obre [de] natura, són universalment tots los estremis qui estre [po]den, ab los mijans entre ells, així com declararem [e]n lo capítol segent et en la segona *Part Pratical*, en declarant la natura de ells” (f. 4^v).

“Et dirás que tres prinsipis són de totes les causas so és a saber, artificial, ejxemplar et matèria” (f. 6^r).

“Et com nós ajjam dit desús que sos prinsipis sian universalment tots los estremis e tots los estremis e tots los mitjans d’aquels, diem que lo primer e prinsipal de tots són los quatre elements, que avem declarats que són elementats, qui significant per B” (f. 6^v).

▪PROCÉS, subst. m. sing.:

El procés alquímic inclou tots els passos, espirituals i pràctics, al laboratori, necessaris per fer la pedra filosofal.¹⁶⁵⁵

En el procés alquímic podem distingir quatre fases, caracteritzades per quatre colors, on el número quatre representa la unitat del tot.¹⁶⁵⁶

PUTREFACCIÓ (“PUTREFACSION”, f. 99^r), subst. f. sing.:

Operació del procés alquímic, associada a la fase de la *nigredo*.

¹⁶⁵⁵ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 154.

¹⁶⁵⁶ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 17;

Testimoni:

“La primera és anomenada calor hebe, e aquesta proibix movament a natura intregal et per so induís putrefaccion en las coses mesclades, sens la qual pot venir ninguna animasion en los elementats” (f. 99^r).

- QUINTA ESSÈNCIA, QUINTA SUBSTÀNCIA (“QUINTA ESÈNCIA”, “QUINTA SOSTÀNSIA”, ff. 4^v i 5^r), subst. f. sing.:

Substància i medicament molt potent, feta i obtinguda de l’acció dels quatre elements (per això s’anomena QUINTA),¹⁶⁵⁷ que no podia ni canviar ni descompondre’s perquè era pura i elemental, el principi intern, obtingut després de la dissolució de la matèria.¹⁶⁵⁸ És també coneguda com “èter”.

El *Magister Testamenti* desenvolupa una idea de la “quinta essència” semblant a la del Sedasser, és a dir relacionada al vidre i a les pedres precioses, i no a la de Rocatalhada, és a dir relacionada amb l’aiguardent.

L’obra en vermell, és a dir, l’obra en la seva tercera fase (*rubedo*), és associada amb la quinta essència.¹⁶⁵⁹

Testimoni:

“Aquella natura dins cre[à] de non re en una pura sustància, la qual nós anomenam quinta esència en què tota natura és compresa. D’aquesta sostància divisida en tres parts segons sa esència, de la més pura creà Déu los àngels; et de la segona creà deu lo sel e las planetes et totes les steles. Et de la tersa part qui era la meins pura, creà Déu aquest món en esta manera. Lo sobiran creator divisit

¹⁶⁵⁷ Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée par son langage*, París, Dervy, s. v. “quinta essència”; Kamala-Jnana (1961), *Dictionnaire de philosophie alchimique*, introducció de Pierre Deleuvre, Argentièrre, G. Charlet, s. v. “quinta essència”.

¹⁶⁵⁸ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 40; Pereira-Spaggiari (1999), *II “Testamentum”*, p. XXXIII.

¹⁶⁵⁹ Montésinos, Christian (2016), *Dictionnaire raisonné de l'alchimie et des alchimistes: l'alphabet d'Hermès*, 3ª edició, Cadix, Éditions de la Hutte (Alchimie), s. v. “quinta essència”.

aq[ue]sta tersa part menis pura en 5 partidas, et de la una part menis pura crea Déu la quinta sostànsia dels elements, qui partisipa ab la cosa selestia[1], que és significada per O” (ff. 4^v i 5^r).

▪QUINTS EXTREMS, MITJANS (“QUINTS ESTREMS”, “MIJANS” (f. 7^v), loc. m. pl.:

Testimoni:

“Per la qual immediadament et ses mijans se corompen las acsions dels individuals de natura per laabilitat et esllon[ga]ment de son temp[e]rement” (f. 4^r).

“Fin sens comensament e comensament sens fin, creator et formator de tots lo sobredits prinsipis succedents qui estrems e mijans en las [o]bras de natura són clamats” (f. 4^v).

“Los quints estrems o mijans són las vapors immediadament generats ab resolusion per rerefacion del dit vitre” (f. 7^v).

▪RECEPTACLE DE FORMA, SILVA, POSSIBILITAT (“RECEPTACLE DE FORMA”, “SYLVA”, “POSIBILITAT”, ff. 6^{r-v}).

Neix de la matèria cel·lestial i és un element passiu i informe.¹⁶⁶⁰

Testimonis:

“E·s per alguns semblant mens anomenada “receptacle de forma”, que neix de matèria selestre, que fou de sa natura, et per altres fou anomenada “sylva”, comparant-la a cosa ruda per rason de sa passibilitat. Et, per altres, és anomenada “posibilitat”, car ninguna forma non à en ella actualment, més tota forma tenia ab possibilitat, id est en potència, així com a sillensi sens rens audir o així com non vesén són vistes tenebres e·n tal manera és entenduda aquesta matèria rens de aquella non entenent” (f. 6^{r-v}).

¹⁶⁶⁰ Definició extreta del testimoni del manuscrit.

▪SAPIÈNSIA (IMATGE XLVI)

▪SOBIRÀ DÉU CEL·LESTIAL, SOBIRÀ CREADOR (“SOBIRAN DÉU SELESTIAL”, “SOBIRAN CREATOR”, ff. 4^v, 5^r), subst. m. sing.:

Testimonis:

“Sobre la potència de natura] és lo sobiran déu selestial [qui] és O en lur, fin sens comensament e comensament sens fin, creator et formator de tots lo sobredits prinsipis succedents qui estrems e mijans en las [o]bras de natura són clamats” (f. 4^v).

“Lo sobiran creator divisit aq[ue]sta tersa part menis pura en 5 partidas, et de la una part menis pura crea Déu la quinta sostànsia dels elements, qui partisipa ab la cosa selestia[l], qui és significada per O (f. 5^r).

▪SUBSTÀNCIA, GROSSA SUBSTÀNCIA, SUBSTÀNCIA VIVA, SUBSTÀNCIA SUBTIL I PURA (“SUBSTÀNCIA”, “GROSA SUBSTÀNCIA”, “SUBSTÀNCIA VIVA”, “SUBSTÀNCIA SOTILL E PURA”, f. 2^{r-v}), subst. f. sing.:

Per als alquimistes, la substància es componia de tres parts: mercuri, sofre i sal, i aquests eren els noms vulgars que comunament s’usaven també per designar el cos, l’ànima i l’esperit.

Testimonis:

“Nota què diu que primerament és ops que la substància, que és pura natura de la nostra pedra, se resolve am soptilliasion de sa grossa substància y après sia pudrida e lo umit separat qui és fret innatural ab la calor solar qui va contre lo foc” (f. 2^r).

“Nota: lo foc elemental qui elementa los elements no pot traure l’ànima dels cosos, més la nostra aigoa pudent la’n trau per la forsa de l’amor qui partisipa en ells en les preparacions, car en les preparacions se creixen les forses et les ànimas qui fan nostre magisteri en distil·lant, redistil·lant et en solvent et congelant, e així n[ost]ra aigoa fa lo cos tot sperit, e l’argent mort torna substància viva” (f. 2^r).

“Nota què diu lo Philòsof que nostra medasina té de ser de substància sotill e pura, car així te lo à lleixat lo Filòsof que separe lo sotil del spés, per aver la dita substància, et lo pur de l’inpur et lo ximple del gros, a fi que del més lleuger et del més pur nostra m[e]desina pusca éser feta, a fi de perfecció”. (f. 2^v).

▪TEMPERAMENT, SOBIRÀ I PERFET TEMPERAMENT (“TEMPEREMENT”, “SOBIRAN ET PERFET TEMPERAMENT”, ff. 3^r, 4^r), subst. m. sing.:

És una part de la “teòrica” , juntament amb l’imtemperament i la neutralitat. La paraula es refereix a l’equilibri entre quatre humors o líquids que es troben al cos: sang, flegma, bilis groga i bilis negra.¹⁶⁶¹

Testimonis :

“En tant quànt és posible de los menar al sobiran et perfet temperament” (f. 3^r).

“Car per solo temp[e]rement, així com és perfectiu de accion, no és conegut més clarament ne més dretament conservat nj reparat [que] per la dita siensia; car o sien una o diverses, totes vegades és tos temps una sola manera de conservar los termes per anar a la fin del dit temp[e]rement lo qual comanam sia significat per C” (f. 4^r).

TEÒRICA (“TEÒRICA”, “TEÒRIQUA”, ff. 2^{r-v}, 3^{r-v}, 4^v, 100^r), subst. f. sing.

Seguint la divisió establerta en la medicina, la part relativa al coneixement dels principis generals de la disciplina, que són aplicats successivament per la “pràctica” . Es divideix en tres parts: temperament, imtemperament i neutralitat.¹⁶⁶²

“La *Teòriqua* és aquella part en la qual las disposicions dels cosos permutables a temperament són enseniades et demostrades a éser conegudes tant quant és nesesari a la perfecion de nostre magisteri” (f. 3^v).

¹⁶⁶¹ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 94.

¹⁶⁶² Definició extreta dels testimonis del manuscrit.

“Per millor enteniment divisim la *Teòrica* en tres partides, car com las disposicions de tots cosos permutable[s] no sien en linyatge sinó tres, so és a saber temp[e]rement intemp[e]rument e neutralitat” (f. 3^v).

“La primera prinsipal operacion es divisida en duas parts solutivas, així com avem tocat en nostra *Teòrica*” (100^r).

▪ **TRANSMUTACIÓ DELS METALLS**, subst. f. sing.:

Acte que és l’objecte de l’alquímia, que consisteix en la transformació d’un metall vil, generalment plom o mercuri, en un altre de més preuat o noble. Al costat dels metalls, aviat es van utilitzar altres substàncies químiques, com ara els minerals i els àcids.¹⁶⁶³

▪ **HUMIT RADICAL** (“UMIT RADICAL”, f. 10^r), loc. m. sing.:

1. En els humans i els animals és un líquid present en tot l’organisme que prové de l’esperma i es consumeix progressivament durant el cicle vital. Les seves funcions són bàsiques per la salut i la vida, atès que garanteix la supervivència del cos i la cohesió de les seves parts.¹⁶⁶⁴ A les plantes, s’identifica amb la limfa. Als minerals, el mercuri o el fluid mineralitzant, que és el principi generador¹⁶⁶⁵.

La doctrina de l’humit radical, aplicada a l’alquímia, va portar a interpretar l’elixir com una calor pura i natural continguda en l’humit radical.

Testimoni:

“Lo sanc menstrual se torna per la conversion de sa natura en umit radical” (f. 10^r).

¹⁶⁶³ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 156.

¹⁶⁶⁴ DCVB, s. v. “humit” i “radical”.

¹⁶⁶⁵ Testi, Gino (1980), *Dizionario*.

▪UNITAT (f. 102^v), subst. f. sing:

La unitat del tot, associada amb el número quatre, és un concepte que és a la base de l'alquímia.¹⁶⁶⁶

Testimoni:

“En aquest [és] la quausa la qual propietat anomenam per son nom propi; et asò és veritat que en simple unitat s'és ella col·locada ab gran potestat, la qual à gonià de tres pròpies sostànsias aiustades en una, qui és virtut comuna a tot cos mineral et pedra atretall, et és subalternada a virtut vegetall, així com t'és donat en lo “propietari” de nostre present art” (f. 102^v).

▪INTEMPERANÇA, INTEMPERAMENT (“YNTENPERANSA”, “INTEMPERAMENT”, ff. 3^v, 4^r), subst. f. sing.:

És una part de la “teòrica”, juntament amb el temperament i la neutralitat; és una corrupció del temperament i és innatural, contra natura.¹⁶⁶⁷

Testimonis:

“Yntenperansa o intemperament és comprès desots las cosas qui són contra natura, i és dit en altra manera corrupcion ho esllargament de vera temp[e]ransa” (f. 3^v).

“Intemp[e]rement és una disposicion innatural coruptible qui se fa per resolusion elementària, per la qual immediadament et ses mijans se corompen las acsions dels individuals de natura per laabilitat et esllon[ga]ment de son temp[e]rement, lo qual era vengut per la continuïtat et coligansa de sas partidas en lo compost” (f. 4^r).

¹⁶⁶⁶ Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 20.

¹⁶⁶⁷ Definició extreta dels testimonis del manuscrit.

3. 2. Lletres dels alfabet¹⁶⁶⁸

Jaume Mas associa conceptes alquímics a les lletres de l'alfabet. La reconstrucció més apropiada de l'alfabet alquímic és la següent:

- A: “Déu” (f. 100^r), “ex materia” (IMATGE XLVII), “artificial” (IMATGE XLVI).
 B: “los quatre elements” (f. 6^v), “argent viu” (f. 100^f), “elementa”, “ejemplar”.
 C: “vapós” (f. 6^v, 8^r), “vaprós”, “matèria”.
 D: “vetriol azoquench” (f. 100^v), [vidriol].
 E: “neutralitat o mediocritat” (f. 4^r), “calor mineral” (ff. 6^v-7^r), “mestrua” (f. 100^v).
 F: “argent viu” (f. 7^r); “argent fi” (f. 100^v), [argent viu] .
 G: “sofres secchs” (f. 7^r), “matèria primera” (f. 8^r), “mercuri” (f. 100^v), “sulfur, id est medicina”.
 H: “metalls” (f. 8^r), “or” (f. 100^v), “metallum”.
 I: “compost de la lluna” (f. 100^v).
 K: “conpost del solell” (f. 101^r).
 L: “terra” (f. 92^v), “la terra” (f. 101^r).
 M: “aygua” (f. 92^v), “aiga” (f. 101^r).
 N: “ayre” (f. 92^v), “aire” (f. 101^r).
 O: “sobiran Déu selestial” (f. 4^r), “cosa” selestia[1] (ff. 4^v-5^r), “terra” (f. 92^v), “terra” (f. 101^r), “substantia”.
 P: “aygua” (f. 92^v), “aiga” (f. 101^r), “foc”.
 Q: “ayre” (f. 92^v), “aire” (f. 101^r), “aer”.
 R: “foc” (f. 92^v), “foc de la nostra pedra” (f. 101^r).
 S: “compost” (f. 4^v).

3. 3. Productes alquímics

▪COMPOST (ff. 6^r, 124^v diverses vegades), adj. subst. m.:

Allò que consta de diversos elements o parts.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶⁸ Vegeu també imatges XLV, XLVI, XLVII.

¹⁶⁶⁹ DCVB, s. v. “compost”. Exemples d’interès: “Que de tots los quatre elements ixca lo compost”(Llull, *Felix*, llibre I, cap. 10); “En cascuna part del compost ab subtil proporció estan ensemps los elements” (Ginebreda, traducció de la *Consolació* de Boeci, cap. 143).

Testimonis:

“Compost significa[t] per S” (f. 4^v).

“Més primer as a saber que per la figura circular de I és significat lo compost de la lluna et per l'altra circular de K és significat lo compost del solell” (f. 100^v-101^r).

“Ffill tu as a saber que ell són dobles ferments so és a sa[ber] ferments composts de tintura et ferments composts [de] llice facion (f. 124^v).

▪FERMENT (ff. 4^r, 8^r, 10^r i moltes altres vegades):

Matèria fixa capaç de portar a la seva condició fixa una altra matèria de la seva natura.¹⁶⁷⁰

Testimonis:

“És lo ferment aquisit per la cotlligansa dels misibles” (f. 4^r).

“E aquest G és la prim[er]a et pròxima matèria de la qual cream medisina perfecta, qui és ferment d'elixir” (f. 8^r).

“Los ferments composts de la tinctura són [en] [nom]bre [de] [set], així com apar per la taula dels ferments i per la [figura] de les tintures asitiada en sis lletres alfabets, so és a saber B, C, D, E, F, G” (124^v).

▪LICOR (“LLICOR”, “LLICOR DE FOC”, f. 2^r, 10^r), subst. m. s.:

Saba, llecor, especialment la de la terra.¹⁶⁷¹

Testimonis:

¹⁶⁷⁰ Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia*, p. 83, s. v. “fermentum”.

¹⁶⁷¹ DCVB, s. v. “llicor”, absent a VFarauto.

“Enquara, diu més que y à dos propis mijans ellegits entre tots los altres, so és a saber, azoch e la sal de natura qui converteix l’argent viu en llicor de foc d’on secre[tar] lo sofle qui congela argent viu (f. 2^r).

“Et dintre aquellas, qui són contra natura, prenen una llicor, qui és corrupcion et separasion de la despulla del cors volatge et causa de contannuitat de las partides de aquell am las dues lluminarias sens perdision de aquelles en llur llinatge” (f. 10^r).

“Los ferments composts de lliqüefacion són tant quant [són] de ferments de tintures et són feit[s] sucesivament [sobre] aquelles qui fluir deuen, et ingredir am totes las t[inc]tures, per lo benifisi et administrasion que·s fa sobre aq[uelles] de la llicor darera o simple o composta. E per so no i à altra doctrina sinó aquella que·l compost de la tinctura pren per la virtut de la dita llicor en fusion permanenta de vera dolsor” (f. 125^r).

▪ TINTURA (“TINCTURA”, “TINCTURA A BLANCOR”, “TINCTURA DEL SOFRE BLANC”, ff. 123^{r-v}, 124^{r-v}, 125^r, IMATGE XVIII):

La transmutació es considera, per alguns aspectes, com un procés anàleg a l’art de tenyir teixits, perquè hi ha una petita quantitat de producte, en forma de pols o de fluid, que permet la impregnació d’una gran quantitat de matèria primera.¹⁶⁷²

Testimonis:

“Adonc serà dilectament mundat et sublimat per eser tinctura a blancor, a la qual no·s pot trobar par” (f. 123^r).

“Et guarda enperò que la tera no·s rubifice, car tantost cremaria la tinctura del sofre blanc en lo qual se deu fixar lo foc de la nostra pedra mercurial” (f. 124^r).

“E per so no i à altra doctrina sinó aquella que·l compost de la tinctura pren per la virtut de la dita llicor en fusion permanenta de vera dolsor” (f. 125^r).

¹⁶⁷² Pereira, Michela, *Alchimia medievale: un sapere che nasce dal fare*: “L’alchimia nell’Occidente Medievale: glossario” < <https://digilander.libero.it/gogmagog/Alchimia/glossar.htm>>.

3. 4. Elements naturals/qualitats

▪AIGUA (“AIGOA”, “AIGA”, ff. 2^r, 7^{r-v}, 9^v, 10^v, 101^r, 102^r, 123^v, 124^{r-v}, 125^r, IMATGES XVIII, XXXVIII), subst. f. sing.:

Un dels quatre elements de la natura, l’element d’on sorgeix la vida i del qual s’origina l’elixir.¹⁶⁷³ En el manuscrit és associada a les lletres M i P.

L’aigua es designa amb diverses denominacions adjectives, segons les circumstàncies:¹⁶⁷⁴ aqua permanents, que és el producte de la solució,¹⁶⁷⁵ aigua clara (“AIGOA CLARA”, “AIGA CLARA”, ff. 2^r, 6^v), que és transparent;¹⁶⁷⁶ aigua vegetal (“AIGA VEGETAL DEL MERCURI”, f. 103^v), que conté un àcid d’origen vegetal, l’àcid acètic;¹⁶⁷⁷ “AIGA VIVA” (f. 7^v), vegeu aiguardent; “AIGA DESTIL·LADA” (f. 102^r); “AIGA SIMPLE ROGE” o “AIGA ROIGA” (f. 124^v, 125^r)

Testimonis:

“Així n[ostra] aigoa fa lo cos tot sperit, e l’argent mort torna substància viva” (f. 2^r).

“Los elements, qui són matèria de natura foren purament creats ab divina separasion, so és a saber tera, aiga, aire, foc, qui són cors ellementats per lo primordial simple element qui és en ells (f. 6^r).

“Aigoa viva, la qual tots los de aquesta art investigadós deuen entenre en l’obratge de natura éser argent viu, mas no pas com és trobat sobre la terra” (f. 7^v).

¹⁶⁷³ Present però incomplet al DCVB i al Faraudo.

¹⁶⁷⁴ Crisciani-Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 65; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 140-141; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 77; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, p. 6; Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia e di chimica antiqaria: Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 9.

¹⁶⁷⁵ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 276.

¹⁶⁷⁶ En Faraudo.

¹⁶⁷⁷ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. 13, 20, 25.

▪AIRE (“CEL”, ff. 2^v, 5^r, 6^{r-v}, 8^v, 9^v, 101^r, 125^r, IMATGE XVIII, XXXVIII), subst. m. sing.:

Un dels quatre elements de la natura, el fluid gasós que és al voltant de la terra i serveix per a la respiració i la combustió.¹⁶⁷⁸

Testimonis:

“Ab [la] qual porás traure a ton bell pler ll’aire e sens aquella n[o]” (f. 2^v).

“Los elements, qui són matèria de natura foren purament creats ab divina separasion, so és a saber tera, aiga, aire, foc, qui són cors ellementats per lo primordial simple element qui és en ells (f. 6^r).

“Lo linatge dels vegetals, en semenses et en rael, que són las naturals contenen las innaturals, et per so a lensar lur complecion és ermofrodita, ajustat enperò la umor de la terra e l mestrunt pluvial ab l’aire, contenen que són contra natura” (f. 8^v).

▪CALOR (ff. 7^r, 99^r, 122^{r-v}, 124^r, 125^r, etc.), subst. f. sing.:

Antiga qualitat elemental i forma d’energia, de la qual la temperatura representa la intensitat.¹⁶⁷⁹

Testimonis :

“Et aquella destilla a part; et quant tot so que s porà destil·lar per aquella calor auràs rebut, et la fleuma ne serà fora, així com manifesta lo senyal de son cremament” (122^r).

“Ffill, aquesta vapor que congella l’argent viu [és] [de] la natura de sa propia sustància migana qui es[tà] [en] la terra sequa soptill aeroenqua et mesclada, [diges]ta et cuita ab calor lenta, a lui continuada” (122^v).

“Fill, aquest [foc] se trau ab calor e umor, et l’altre se crea ab secor et fredor” (124^r).

¹⁶⁷⁸ DCVB, s. v. “aire”, present però incomplet.

¹⁶⁷⁹ DCVB, s. v. “calor”, present però incomplet.

▪COS (ff. 2^r diverses vegades, 2^v diverses vegades, 3^v, i moltes altres vegades, 102^v, 123^v, etc.), subst. m. sing.:

El cos químic, la matèria, el mercuri.¹⁶⁸⁰

Testimonis: ¹⁶⁸¹

“Ell diu cos quant és tera cremada” (f. 2^r).

“Fill, aquest mestrua[l] ellementadament és cos fet aquàtic per la alta virtut” (f. 102^v).

“Doncs, exubera-lo am umor de cos preparada per [l'en]gini de natura” (f. 123^v).

▪CERCLE (IMATGE I, TAULA IV), subst. m. sing.:

El cercle és associat al número U, també simbolitzat per l'ouroborus, i indica la plenitud de l'obra.

▪CONDENSACIÓ (ff. 6^v, 101^r, 123^r, IMATGE I), subst. f. sing.:

És una de les operacions del procés alquímic.

Testimonis:

“Terçament és aiga¹⁶⁸² clara composta de las ditas vapós ab condensasion de llur natura, qui és venguda en las ditas vapós dels .iiii. elements” (f. 6^v).

“Aprés gitaràs dedins aquellas pàlvores et, posat ton alenbic desús, en lo qual per revolusion se condensen los sperits” (f. 101^r).

¹⁶⁸⁰ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 13; Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, p. 226, nota 12; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 86.

¹⁶⁸¹ DCVB, s. v. “cos”, sense la definició alquímica.

¹⁶⁸² Aiga] aygua a *CatPS*.

“E·l mesclament d’aquells és fet [ai]xí com t’avem dit, car l’un se n’entre en l’altre et [se’n] fuch en aquell, et lo rerefeit se umplís del conden[s] [et] e·ll condens se asoptillia per lo rerefait” (f. 123^r).

▪ **COSES CONTRA NATURA** (“COSES CONTRA NATURA”, “COSAS CONTRA NATURA”, ff. 3^v, 9^{r-v}, 10^r), subst. m. pl.:

En alquímia hi ha tres tipus de coses: naturals, innaturals i contra natura. El coneixement d’aquestes coses i de la manera de reaccionar entre elles constitueix la base de la transmutació.¹⁶⁸³

Testimonis:

“Sinó és per consideracion dels coses naturals i innaturals et contra natura” (f. 3^v).

“Per so és entre los innaturals no de tot com a non natural, car el nombre de aquells qui són contra natura seria, mas com cos dedins natural innatural, it est intus natural, et de [f]ora contra natura; per so és dit mijà partisipant ab las naturals et contra natura, per la dedins retén la natural car és propri loc eretinnacle d’aquella, et per la propietat de la dedefora se gita la de dins ab la contra natura” (f. 9^v)

“Quant nós diem “ramotament”, diem-o a la diferència de las [cosas] contra natura. De aquestes 3 coses, fill, trauràs lo gran drac, qui és comensament radical e prinsipal de la ferma alterasion” (10^r).

▪ **COSES INNATURALS** (ff. 9^{r-v}, 10^r):

Són els planetes, amb tot de relacionat simbolisme, Saturn, Júpiter, Venus i Mart, el sofre, l’argent viu i les substàncies que tenen una natura passiva.¹⁶⁸⁴

¹⁶⁸³ Definició trenta des del testimonis del manuscrit.

¹⁶⁸⁴ Definició trenta des dels testimonis del manuscrit.

Testimonis:

“Innaturals és los saturnus, júpiter, venuus, mart, sofre e argent viu” (f. 9^v, marge esquerre, a dalt).

“Mas no aquest nom “innatural” prenem largament en aquest art per totes coses que contenen al sentre de llur cors naturas pasivas al reguart de las plus actives” (f. 10^r).

“Et per so car las disposicions dels cosos avant dits ni lurs naturas ne poden éser conegudes, sinó és per consideracion dels coses naturals i innaturals et contra natura, per millor enteniment divisim la *Teòriqua* en tres partides” (f. 10^r).

▪ **COSES NATURALS** (“COSES NATURALS”, “COSAS NATURALS”, ff. 8^{r-v}), loc. f. pl.:

Són aquelles necessàries al temperament. És divideixen en tres llinatges: animals, vegetals i minerals.¹⁶⁸⁵

Testimonis:

“Per asò pots considerar que las cosas naturals són aquellas las quals són nesarias a habitud de temp[e]rement segons la raó de llurs llinatges, que són devoluts d’estrems et de mijans. Et per so són dites coses sens les quals ningun cos naturalment temprat no pot ésser” (f. 8^r).

“Per so diem que tres llinatges són de coses naturals, ab diferens[i]a segons la propinsitat et propietat de llurs llinatges, so és a saber animals, vegetals e minerals” (f. 8^v).

“Car, com nós ajjam dit que per consideracion ententiva de les coses naturals, innaturals et contra natura, asaver la conoixensa material et esensial de temperament, ab totes lurs parts substansials i l’essentials” (f. 8^v).

▪ **ELEMENTS** (ff. 2^{r-v}, 4^{v-r}, 9^r, IMATGE XLVII, TAULA VI), subst. m. plur.:

A la natura, hi ha quatre elements: foc, terra, aire i aigua. Els alquimistes anomenen la substància que els conté tots matèria primera, matèria primordial, element primordial o

¹⁶⁸⁵ Definició extreta dels testimonis del manuscrit.

substància simple. Aquesta substància es pot convertir en foc, terra, aire o aigua: quan es cristal·litza, és la terra; quan els cristalls es liquefan, és l'aigua; quan el líquid s'evapora, és l'aire; i quan la substància està exitada, és el foc.¹⁶⁸⁶

Testimonis:

“Diem que lo primer e prinsipal de tots són los quatre elements, quavem declarats que són elementats, qui signifcan per B” (f. 6^v).

▪FREDOR (f. 124^r), subst. f. sing:

Antiga qualitat elemental.¹⁶⁸⁷

Testimoni:

“Fill, aquest [foc] se trau ab calor e umor, et l'altre se crea ab secor et fredor” (f. 124^r).

▪FOC (ff. 9^r, 101^r, 122^r i moltes altres vegades) subst. m. s.:

Despreniment de calor i de llum produït per la combustió d'un cos. Un dels quatre elements de la natura.¹⁶⁸⁸

Testimonis:

“Per so a tu, fill, dic que prengas la natura del dit llinatge en lo qual son dues lluminarias d'estelades qui sobre terra no sesen de radiar, et són lo sol e la lluna, qui per llurs raigs escurisan lo foc” (f. 9^r).

¹⁶⁸⁶ Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée*, s. v. “elements”.

¹⁶⁸⁷ Franz, Marie-Louise von (2019²), *Alchimia*, p. 181; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 136-137; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemist*, pp. 5-6.

¹⁶⁸⁸ Present a Testi, Gino, (1980), *Dizionario di alchimia e di chimica antiquària*, p. 90 amb significat de “mercuri”; Testi dona la llista de diversos tipus de foc.

“E no poses sinó tres carabases sobre dit fornell, car lo foc no-s poria contrenpar a plusors ben és egualment així com requer la mixtion de natura” (f. 101^r).

“E tantost met lo llambic desús ab ton receptor, et ensén lo foc de saradura compostada” (f. 122^r).

- ILE (“ILLE”, “YLE”, f. 6^r, IMATGE XLVI), subst. m. sing.:

La matèria primera, segons la cosmologia platònica del *Timeu*; el terme s'utilitza en alguns textos alquímics per indicar la matèria primera de la creació, de la qual deriven els elements i cossos mixtes i que es pot trobar com a quinta essència a partir de la seva dissolució.¹⁶⁸⁹

Testimonis:

“Lo primordial prinsipi artificial és dins lo conditor de tota re; lo segon prinsipi, que és dit ejxemplar, mou de l'uy que és sa sapiència, et lo ters sucudent prinsipi, qui és dit la matèria creada per ell, ab sapiència qui mou d'ell, és lo primordial element qui nós apellam “ille”, que te avem declarat, si nos as entès” (f. 6^r).

“Car nesesària cosa és, així com apar per natura, que com tota cosa estant sots lo glob de la lluna sia creada e formada de la dita matèria qui és “yle” anomenada, que de aquella sia influïda en tota cosa elemental et més en una que en altra, sí com trobam per natura, e que aquí se deporte per so sies segur que ningu[n]a cosa del món no pot éser sens aquella creada nj generada, car ella és coligansa de cos elementat en l'obra de natura e per so nós l'anomenam “natura” e lo “primordial” de tot element, car de sa simple substància” (f. 6^r).

- LLINATGES (ANIMALS, VEGETALS, MINERALS) (f. 8^v)

Els llinatges de les coses naturals són tres: animals, vegetals i minerals.

¹⁶⁸⁹ Pereira, Michela, *Alchimia medievale: un sapere che nasce dal fare*: “L'alchimia nell'Occidente Medievale: glossario” < <https://digilander.libero.it/gogmagog/Alchimia/glossar.htm> >.

Testimonis:

“Per so diem que tres llinatges són de coses naturals, ab diferens[i]a segons la propincitat et propietat de llurs llinatges, so és a saber animals, vegetals e minerals (f. 8^v).

“So és a saber lo llinatges dels animals mu[n]tiplicat de sa espècia se dividís en tres doctrinals, so és a saber en esperme active, et és la natural, et en esperme pasiva, e és la innatural, et en sanc menstrual, que és contra natura” (f. 8^v).

“Lo llinatge dels vegetals, en semenses et en rael, que són las naturals contenen las innaturals, et per so a lensar lur complecion és ermofrodite, ajustat enperò la umor de la terra e·l mestruent pluvial ab l'aire, contenen que són contra natura” (f. 8^v).

“Lo llinatge dels minerals encara és divisit en tres diferencials, non obstant que los metals con sa ment són de complecion hermofrodite, com l'argent viu contenga en lui son propi sofre per lo qual se congela ell mateix en or o en argent après la conversion de aquell en sofre blanc o roge” (f. 8^v).

▪ LLUNA (ff. 9^{r-v}, 99^r, 100^v, 101^r, IMATGE XXXVIII, TAULA I), susbt. f. sing.:

Molts tractats, inclosos alguns de Paracels, situen la lluna, associada amb l'argent, a prop del cervell. La lluna constitueix una parella d'oposats amb els sol, associat amb l'or. El cervell és l'òrgan de l'argent, com el cor és l'òrgan de l'or. La lluna també és associada amb un principi femení que pot ser representat amb la reina blanca.¹⁶⁹⁰

Testimonis:

“Per so a tu, fill, dic que prengas la natura del dit llinatge en lo qual son dues lluminarias d'estelades qui sobre terra no sesen de radiar, et són lo sol e la lluna, qui per llurs raigs escurisan lo foc” (f. 9^r).

“Los naturals és lo sol e la lluna” (f. 9^v, marge d'esquerra).

¹⁶⁹⁰ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 150.

“Més primer as a saber que per la figura circular de I és significat lo compost de la lluna et per l'altra circular de K és significat lo compost del soletl” (f. 100^v-101^r).

▪MACROCOSMOS, susbt. m. sing:

L'univers, el cosmos, per oposició al microcosmos o ésser humà considerat com un món en petit; món ordenat gran, món astronòmic de les estrelles i planetes.¹⁶⁹¹

▪ MATÈRIA (“MATÈRIA PRIMERA” o “MATÈRIA” o “PRÒXIMA MATÈRIA”, “MATÈRIA CONFUSA”, ff. 6^r, 68^r, 150^r, IMATGE I, XVIII), subst. f. sing.:

1. Per a l'alquimista, la matèria és el principi i el final de l'*Opus*.¹⁶⁹²
2. És la matèria de la que surten tots els metalls i és associada amb la *nigredo*.¹⁶⁹³

La matèria primera (mercuri/argent viu) s'indica al *Testament* amb una G i, diu el *Magister Testamenti*, que és d'aquesta que es treu la medicina o elixir. La paraula “matèria primera” fa referència, per alguns alquimistes, a unes cinquanta substàncies.¹⁶⁹⁴

Testimonis:

“Et dirás que tres prinsipis són de totes les causas so és a saber, artifisial, ejxemplar et matèria” (f. 6^r).

“E aquest G és la prim[er]a et pròxima matèria de la qual cream medisina perfeita, qui és ferment d'elixir” (f. 8^r).

¹⁶⁹¹ DCVB, s. v. “macrocosmos”.

¹⁶⁹² Present però incomplet al DCVB i al VFarauo; Nante, Bernardo, *Guida alla lettura del Libro Rosso di Carl Gustav Jung*, p. 129.

¹⁶⁹³ Rampling, Jennifer M. (2020), *The experimental fire*, p. 12.

¹⁶⁹⁴ Crisciani-Pereira (1996), *L'arte del sole e della luna*, p. 65; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, pp. 140-141; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 77; Patai, Raphael (1994), *The Jewish alchemists*, p. 6; Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria: Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 9.

“Lo sofre de matèria primera feta” (f. 150^r).

▪MICROCOSMOS, susbt. m. sing:

El món ordenat petit, el cos de l'ésser humà. El cosmos (macrocosmos) i l'ésser humà (microcosmos) obeeixen a lleis comunes, i queden separats per límits laxos, és a dir, que des d'una condició és possible accedir a l'altra.¹⁶⁹⁵

▪NATURA (ff. 2^v, 8^r, f. 9^{r-v}, 101^r, etc.), subst. f. s.:

Un dels majors axiomes de l'alquímia és: “La natura es complau en la naturalesa”. En altres paraules, la mineria és autosuficient. S'ha d'evitar d'afegir-hi cossos estranys.¹⁶⁹⁶

Testimonis:

“Asò és lo dol que Natura menavadavant los compan[yons]; et breument tant plorava profundament, que no és c[or] que pietat o amor aje, que un sol punt de plorar se [re]tardàs car tal dolor sentia en lo cor[s], que de tot ell s[e] penedia de les obres que fet avia en aquest món, així que d'elles lleixar se volia, més que llisència de son m[aes]tre ag[u]és” (f. 3^r).

“Natura és en lo centre de qualsevol cosa” (f. 9^r).

“Tota la natura”, diem-o a la doctrina de las naturals, innaturals e contra natura qui són tot d'un llinatge” (f. 9^v).

¹⁶⁹⁵ Jung, Carl Gustav e Wilhelm, Richard (2018²), *Il segreto del fiore d'oro: un libro di vita cinese*, Torí, Bollati Boringhieri, pp. 146; Jung, Carl Gustav (2016⁵), *Il libro rosso: Liber novus*, Torí, Bollati Boringhieri, pp. 89, 98; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. 11, 15, 17-18, 21.

¹⁶⁹⁶ Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée par son langage*, París, Dervy : “natura”. Kamala-Jnana (1961), *Dictionnaire de philosophie alchimique*, introducció de Pierre Deleuvre, Argentièrre, G. Charlet diu gairebé el mateix.

- SANG MENSTRUAL, SANG APOSTEMAT I VERINÓS (“SANC MESTRUAL”, “SANC APOSTEMAT E VERANÓS” (ff. 7^r, 8^v, 10^r i altres vegades)

Els llinatges dels animals es divideixen en tres grups: naturals, innatursals i contra natura. El sanc menstrual és contra natura i pot convertir-se en humit radical.

Testimonis:

“Ni serà tro en sanc apostemat e veranó[s] se sia primerament trobat, [e] significat per F” (f. 7^r).

“So és a saber lo llinatges dels animals mu[n]tiplicat de sa espècia se dividís en tres doctrinals, so és a saber en esperme active, et és la natural, et en esperme pasiva, e és la innatural, et en sanc menstrual, que és contra natura” (f. 8^v).

“Lo sanc menstrual se torna per la conversion de sa natura en umit radical” (f. 10^r).

- SEQUEDAT (f. 92^v), subst. f. sing.:

Antiga qualitat elemental.¹⁶⁹⁷

Testimonis:

“Caliditat y sequedat temprada R foc calt y sec naturalment temprat” (f. 92^v).

“Sequedat temprada ab frigiditat O terra extrema de Q” (f. 92^v).

“Sequedat i frigiditat L terra de la luna extrema de N” (f. 92^v).

¹⁶⁹⁷ DCVB, s. v. “sequedat”.

▪SOL o SOLELL (ff. 2^r, 9^f, IMATGE XXXVIII), subst. m. sing:

Astre lluminós que el sistema ptolemaic situava al centre de l'univers i que, segons el sistema copernicà, és l'estel al voltant del qual gira la terra. És metàfora o símbol de l'or.

Testimonis:

“Per so a tu, fill, dic que prengas la natura del dit llinatge en lo qual son dues lluminarias d'estelades qui sobre terra no sesen de radiar, et són lo sol e la lluna, qui per llurs raigs escurisan lo foc” (f. 9^f).

“Los naturals és lo sol e la lluna” (f. 9^v, marge d'esquerra).

“Més primer as a saber que per la figura circular de I és significat lo compost de la lluna et per l'altra circular de K és significat lo compost del solell” (f. 100^v-101^r).

▪TERRA, TERRA DE LA LLUNÀRIA (ff. 5^v diverses vegades, 7^r, 101^r, IMATGE XLV), subst. f. sing.:

La terra és un dels quatre elements i la llunària és una planta crucífera de l'espècie *Lunaria biennis*, amb les fulles superiors desiguals i grosserament dentades, flors purpurines inodores.¹⁶⁹⁸ Forma una parella d'oposats amb el cel o aire.

Testimoni:

“Et pots entenre encara que aquesta terra que nós calsigam non és ver elament, ans és elamentat del ver quint element” (f. 5^v).

“Aras part la 5 substància elemental del coselementat del qual la terra és formada am sa causa quinta [et] trobaràs lo buit de virtut formativa” (f. 5^v).

“La terra de la llunària, la natura de la qual és rectificasion de la nostra pedra” (f. 8^v).

¹⁶⁹⁸ DCVB, s. v. “llunària”.

▪HUMIT, HUMIDITAT (“HUMIT”, “UMIT”, “HUMIDITAT”, ff. 2^r, 6^v, 92^v), subst. f. sing.:

Antiga qualitat elemental.¹⁶⁹⁹

“Tantbé diu que si lo sec converteix tu en fret e lo fret en umit e lo umit en qual, aurás lo magisteri” (f. 2^r).

“Et car lo umit és fort ponderós, ab aereïtat omogènenque discor per moviment del vent per los llocs venoses foradats encluïts sotster[r]eneosos, et cai en las mineres sulfurenques causades de vapor calenta et seque, et significa per D” (f. 6^v).

“Humiditat y caliditat temprada Q ayre calt y humit extrem de .o.” (f. 92^v).

▪HUMOR, HUMOR DE LA TERRA (“UMOR”, “UMOR DE LA TERRA”, ff. 8^{r-v}, 103^v-104^r, 124^r), subst. m. sing.

1. Cadascun dels quatre líquids (sang, flema, bilis groga i bilis negra) que, en el galenisme, entraven en la constitució del cos i determinaven, amb les seves proporcions relatives, la salut i el temperament d’una persona.¹⁷⁰⁰

2. Qualsevol líquid normal o patològic d’un ésser humà, d’un animal o d’una planta.

Testimonis:

“Car ja si[a] asò que lo cors medesinal pog[u]lé(s) eser temperat sens tatla umor, so és a saber innatural, no enperò absolutament sens tala umor” (f. 8^r).

“Lo linatge dels vegetals, en semenses et en rael, que són las naturals contenen las innaturals, et per so a lensar lur complecsion és ermofrodite, ajustat enperò la umor de la terra e-l mestruent pluvial ab l’aire, contenen que són contra natura” (f. 8^v).

“E posa nou receptor separa sa umor ab [foc] de seredures; e quant sa umor serà tota destil·lada, fortifica ton foc de carbó poc a poc, segons que-t [serà] vist, per calsinar la tera” (ff. 103^v-104^r).

¹⁶⁹⁹ DCVB, s. v. “humit”.

¹⁷⁰⁰ DCVB, s. v. “humor”.

3. 5. Instruments alquímics, recipients

▪ALAMBIC (“ALENBIC”, “LLAMBIC”, ff. 101^r, 122^r), subst. m. sing.:

És el recipient més característic de l'alquímia, però també s'utilitzava en farmacologia, especialment per a la destil·lació. Es tracta d'un recipient de vora alta, generalment de coure estanyat a l'interior, i consta d'una part inferior (“cucúrbita”), on es col·loca la substància a destil·lar, i que està en contacte amb el foc, i d'una part superior (capitell) en la qual es condensa el destil·lat.¹⁷⁰¹

Testimonis:

“Aprés gitaràs dedins aquellas palvores et, posat ton alenbic desús, en lo qual per revolusion se condensen los sperits” (f. 101^r).

“E tantost met lo llambic desús ab ton receptor, et ensén lo foc de saradura compostada ” (f. 122^r).

▪ATANOR, subst. m. sing., de l'àrab *al-tannur*, forn:

És el forn dels alquimistes, format per tres plantes. L'atanor ha de permetre observar l'evolució de la matèria en les seves reaccions de color.¹⁷⁰²

▪BALANÇA, subst. f. sing.:

Instrument que serveix per pesar, compost d'una palanca mòbil sobre un eix vertical i que al cap de cadascun dels seus dos braços duu un plat per posar, en l'un, els pesos i, en l'altre, la cosa que s'ha de pesar.¹⁷⁰³

¹⁷⁰¹ Present però incomplet al DCVB i al VFaraudo; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 134.

¹⁷⁰² Absent tant al DCVB com al VFaraudo.

¹⁷⁰³ DCVB, s. v. “balança”.

▪BANY DE MARIA (“BANI DE MARIA”, f. 125^r), loc. m. sing.:

S’obté quan la calor penetra en el material contingut en un recipient de vidre mitjançant l’aigua del recipient que, al seu torn, el conté. El foc i l’aigua treballen junts per regular la calor, tot i que cap element toca directament la substància. Un enginyós mètode indirecte que reuneix dos enemics notoris, el foc i l’aigua, al servei de l’*Opus* alquímic. El bany maria apareix a la tradició alquímic com un antic invent, potser d’origen egipci, desenvolupat per una dama jueva, a la qual li encantaven els experiments, coneguda com Maria Jueva.¹⁷⁰⁴ Aquest mètode encara s’utilitza avui amb el mateix nom.¹⁷⁰⁵

Testimoni:

“Aprés avapora l’aiga ab calor simplement feit al bani de maria continuadament, fins no puga pus de aquell res destil·lar; après met-lo sobre senres ab son cobertor clos” (f. 125^r).

▪CUCURBITA, CARABASSA (“COCORBITA”, “CARABASA”, f. 101^r, IMATGE XV), subst. f. sing.:

Recipient especial per recollir líquids. Consistia en un vas convex amb obertures als costats i podia estar fet d’argila, vidre, ferro o coure. Una de les parts de l’alambic.¹⁷⁰⁶

Testimonis:

“Mas metràs en duas otras cocorbitas de la senblanta materia polvorizada segons lo pes de 8 unces en cascuna carabasa per abreviat tems” (f. 101^r).

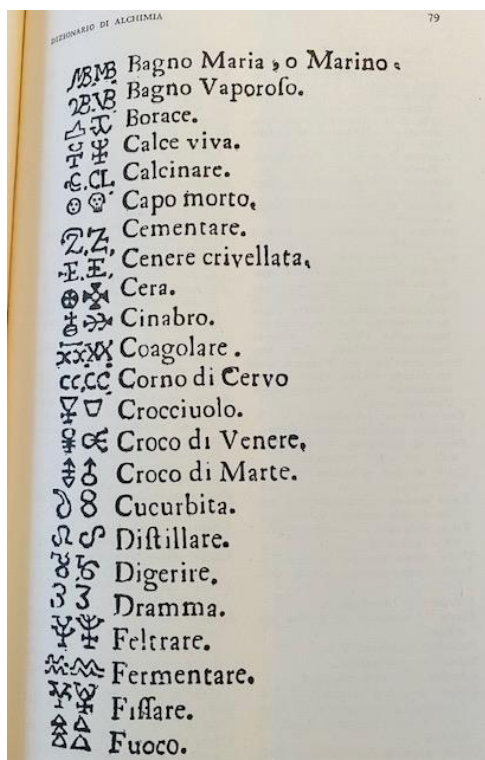
“Et guarda bé las ditas palvoras mesas en la carabasa no transedan lo pes de 8 unces llibrals” (f. 101^r).

¹⁷⁰⁴ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 134.

¹⁷⁰⁵ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 20.

¹⁷⁰⁶ DCVB, s. v. “cucúrbita”, sense testimonis antics, i “carabassa”, sense significat alquímic. La grafia “cocorbita” de Mas n’indica una pronúncia plana i no esdrúixola.

“E no poses sinó tres carabases sobre dit fornell, car lo foc no-s poria contrenpar a plusors ben és igualment així com requer la mixtion de natura. Et sian las ditas carabases cotllocades la una de l'altra loc per espai de 5 o de 6 dits” (f. 101^r).

IMATGE LIX

Una pàgina amb vocabulari i els respectius símbols alquímics que dona la idea de la complexitat de la creació d'un diccionari alquímic i, sobretot, de la interpretació dels antics textos alquímics (Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia e di chimica antiquària, Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee, p. 79).

▪ DOBLE PELICÀ, loc. m. sing. (IMATGE XVI):

Recipient alquímic. Les il·lustracions mostren dos pelicans entrelaçats, costat per costat o cara a cara. El que surt del vas esquerre pel coll flueix al cos del vas dret; i viceversa, el contingut que s'està cuinant al pot dret baixa pel seu llarg coll al cos del pot esquerre.¹⁷⁰⁷

¹⁷⁰⁷ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 54-55.

▪PELICÀ, subst. m. sing.:

És un alambí fet de tal manera que el tub torna a entrar al mateix recipient per tal de permetre la repetició contínua del procés.¹⁷⁰⁸

▪TISORA, ESTISORA, subst. f. (poc usat en sing.):

Instrument compost de dues fulles tallants encreuades i unides per un piú al voltant del qual poden girar, i que, manejades per unes anses o agafadors, serveixen per tallar tela, paper, làmines de metall, etc.¹⁷⁰⁹

▪FORN o FORNELL (ff. 101^v diverses vegades, 102^r diverses vegades, 104^r), subst. m. sing:

El forn de fusió és necessari per contenir el foc i és el teatre de les operacions alquímiques. Hi ha diferents tipus de forns: forn ascensional (empeny el calor cap amunt), forn de descens (empeny el calor cap avall), forn de sorra (embolcalla l'olla amb cendres, on actua el foc del dia abans), forn reverber (el calor rebota a les parets), forn al buit (alimenta la flama mitjançant corrents d'aire).¹⁷¹⁰

Testimonis:

“Et aquellas cotlloca sobre ton fornell llonc, feit en la manera que't declararem en lo capítol de l[e]s forns. E no poses sinó tres carabases sobre dit fornell, car lo foc no-s poria contrenpar a plusors ben és equalment així com requer la mixtion de natura” (f. 101^r).

¹⁷⁰⁸ Jung, Carl Gustav (20177), *Mysterium coniunctionis*, pp. 17, 19-20; Manget, Jean Jacques (1702), *Biblioteca chemica*, vol. 1, p. 442^b.

¹⁷⁰⁹ DCVB, s. v. “tisora” i “estisora”.

¹⁷¹⁰ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 58-80.

▪GANIVET, subst. m. sing.:

Instrument que consisteix en una fulla llarguera, generalment d'acer, amb una de les vores afilada, i proveït d'un mànec, que serveix per tallar.¹⁷¹¹

▪GRESOL, subst. m. sing.:

Vas més ample de dalt que de baix, fet de matèria refractària, que serveix per a fondre i calcinar substàncies que requereixen un grau de calor molt elevat, i que també és emprat en el procés alquímic.¹⁷¹²

▪ MORTER, subst. m. sing.:

Vas de parets gruixudes i de matèria dura (metall, pedra, fusta, vidre, etc.), amb la cavitat semiesfèrica, dins el qual es trituren, amb una maça (mà de morter), substàncies que es volen polvoritzar o reduir a pasta.¹⁷¹³

3. 6. Fases i colors del procés alquímic

BLANC (f. 8^v), adj.:

Indica la primera meta de l'*Opus*, coneguda amb la paraula llatina *albedo* i associada amb la purificació.¹⁷¹⁴

¹⁷¹¹ DCVB, s. v. “ganivet”.

¹⁷¹² DCVB, s. v. “gresol”.

¹⁷¹³ DCVB, s. v. “morter”.

¹⁷¹⁴ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 166.

Testimonis:

“Perquè la cosa, de la qual lo cap és vermell, los peus blancs, los ulls negres, és mestre com ab aquella consistesca temperament” (f. 8^r, afegit al marge esquerre).

“Lo llinatge dels minerals encara és divisit en tres diferensials, non obstant que los metals consemblantment són de compleccion hermofrodite, com l’argent viu contenga en lui son propi sofre per lo qual se congela el mateix en or o en argent après la conversion de aquell en sofre blanc o roge” (f. 8^v).

“Per so, quant lo cos és tornat de mort a vida el és pur, bell blanc, et clar et resprendent ab gran suptilitat, la qual deus fer sobremonar la suptilitat de l’esper[it] fermental deu environar la suptilitat dels cos en cavalcar per desús” (f. 10^v).

▪ **CONJUNCIÓ** (f. 103^v), subst. f. sing.:

Operació del procés alquímic, associada amb la fase alquímica de la *rubedo*, que consisteix en la unió del masculí i del femení. També és coneguda com a *coniugium matrimonium*, *coniunctio oppositorum* o *coitus*. Diu l’alquimista anglès George Ripley (ca. 1415-1490): “La coniunctio és la unió de qualitats separades o una igualació de principis.”¹⁷¹⁵

▪ **IRIS** o **ARC DE SANT MARTÍ** o **PRAT FLORIT**, subst. m. sing.:

És una possible fase de l’*Opus* alquímic (no sempre dona), anterior a l’*albedo*, caracteritzada pel color blau fosc i també coneguda amb els noms llatins *omnes colores* o *cauda pavonis*.¹⁷¹⁶

NEGRE (ff. 7^v, 8^r), adj.:

Indica l’estat inicial de l’*Opus* alquímic; és associat amb la fase de la *nigredo* i amb operacions com la mortificació i la putrefacció. El negre juga un paper important com a

¹⁷¹⁵ *Theatrum Chemicum*, vol. 2, p. 128; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 11.

¹⁷¹⁶ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 121, 124.

base de l'*Opus* i entra en la formació de la mateixa paraula alquímia. L'arrel *khem* es refereix a la terra negra, o terra d'humus negre d'Egipte, i l'art alquímic es deia també "art o ciència negra". La transició del negre al blanc (*albedo*) passa, de vegades, per una sèrie de colors, especialment els blaus més foscos; això implica la presència del negre en aquests colors.¹⁷¹⁷

Testimonis:

"En altra manera anomenada "urisorul" lausenta en ocult, roge, et negre et vert públicament" (f. 7^v).

"Perquè la cosa, de la qual lo cap és vermell, los peus blancs, los ulls negres, és mestre com ab aquella consistesca temperament" (f. 8^r, afegit al marge esquerre).

▪ VERMELL, ROIG, ROJA ("VERMELL", "ROGE", ff. 7^v, 8^{r-v}), adj.:

Indica una fase del procés alquímic anomenada *rubedo* i associada amb els conceptes foc, or, pedra filosofal, panacea, conjunció, unió del masculí i el femení (argent i or/blanc i vermell/sec i humit/calent i fred/sol i lluna/mercuri i sofre).

Testimonis:

"En altra manera anomenada 'urisorul' lausenta en ocult, roge, et negre et vert públicament" (f. 7^v).

"Perquè la cosa, de la qual lo cap és vermell, los peus blancs, los ulls negres, és mestre com ab aquella consistesca temperament" (f. 8^r, afegit al marge esquerre).

"Com l'argent viu contenga en lui son propi sofre per lo qual se congela ell mateix en or o en argent après la conversion de aquell en sofre blanc o roge" (f. 8^v).

¹⁷¹⁷ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 101, 103, 108, 111.

3. 7. Metalls, minerals, pedres i altres substàncies alquímiques

▪FILOSÒFIC, NOSTRE

Els alquimistes, per diferenciar les substàncies o operacions vulgars d'aquelles fabricades gràcies a l'*Opus* alquímic, procedien sovint a designar-les afegint l'apel·latiu “filosòfic” o “nostre” al mateix nom.¹⁷¹⁸

▪ALUM (f. 9^{r-v}), subst. m. sing.:

Sulfat doble d'alúmina i potassa, anomenat així potser perquè els seus cristalls són transparents o perquè s'utilitzava per aclarir líquids.¹⁷¹⁹

Testimonis:

“Et contra natura, així com atraments e sals e alums, tusia, marcasita, magnèsia et arsènic e tots los mijans qui desenden dels dos altres linyatges, vegetals et animals” (f. 9^r).

“Contre natura: atraments, sals, alums, tusia, marcasita, magnèsia e arcènic” (f. 9^v, nota al marge d'esquerra).

▪ÀNIMA (ff. 2^r, 124^r, etc.), subst. f. sing.:

Fums que es formen en un recipient durant una reacció calenta. És associada amb el sofre.¹⁷²⁰

Testimonis:

“Lo foc elemental qui elementa los elements no pot traure l'ànima dels cosos” (f. 2^r).

¹⁷¹⁸ FONT. Testimonis?

¹⁷¹⁹ Gual Camarena, Miguel (1968), *Vocabulario del comercio medieval*, “alum”. Present però incomplet al DCVB i al VFarauo. INCOMPLET?

¹⁷²⁰ Present al DCVB, però no en sentit alquímic.

“Car en les preparacions se creixen les forses et les ànimas qui fan nostre magisteri en distil·lant, redistil·lant et en solvent et congelant, e així n[ostra] aigoa fa lo cos tot sperit” (f. 2^r).

“Distil·lada que sia, tira més de l'ànima de la tera ab foc sec” (f. 124^r).

■ **ARGENT** (ff. 8^v-9^r, 92^v, 123^v-124^r, IMATGE XXXVIII), subst. m. sing.:

Metall que té una natura noble i preciosa, és dur, sec i lluent, i és associat amb el color blanc, amb la lluna. El camí cap a l'or passa per l'argent. La transmutació en argent és una purificació. De vegades, el color de l'argent, a més del blanc, pot ser el blau.¹⁷²¹

Testimonis:

“Com l'argent viu contenga en lui son propi sofre per lo qual se congela ell mateix en or o en argent après la conversion de aquell en sofre blanc o roge” (8^v).

“Et per so són las naturals or e argent llargament parlant (quant nós diem “llargament”, a sò diem a la diferència d'asò que perfai nostre reyal eleixir)” (ff. 8^v-9^r).

“Elements de la luna o de l'argent” (f. 92^v).

■ **ARGENT VIU** (ff. 2^r, 124^r, 9^r, etc.), loc. m.s.:

Mercuri, metall blanc i lluent com l'argent, més pesant que el plom, i líquid a la temperatura ordinària. Aquest nom antic del mercuri, documentat en català des del segle XIII, té l'origen en la seva constant mobilitat, que els alquimistes van relacionar amb el déu Mercuri, missatger dels déus sempre en moviment. És un metall que també s'emprava en farmacologia, en tintoreria, com a colorant, i en metal·lúrgia.¹⁷²² Vegeu mercuri.

¹⁷²¹ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 138, 141, 148, 154.

¹⁷²² DCVB, s. v. “argent” i “argentviu”; VFaraudo, s. v. “argent viu”. Només se n'han aportat testimonis mercantils al DCVB, i mèdics, literaris i administratius al VFaraudo, però en aquests diccionaris no hi ha cap testimoni alquímic, Gual Camarena, M. (1968), *Vocabulario del comercio medieval*, s. v. “argent viu”, aporta un testimoni alquímic i una altra etimologia.

Testimonis:

“Diu argent viu l’esperit tret del cos en forma d’aigoa clara” (f. 2^r).

“Et innaturalis, així com plom, estany, coure, fer, sofre e argent viu” (f. 9^r).

“Argent viu pròpiament és tot so que s pot coagular per la vapor de son sofre sec” (f. 122^v).

▪ **ARSÈNIC** (f. 9^r), subst. m. sing.:

Element metàl·lic de color d’acer i molt verinós, descobert per Albert el Gran.¹⁷²³

Testimonis:

“Et contra natura, així com atraments e sals e alums, tusia, marcasita, magnèsia et arsènic e tots los mijans qui desenden dels dos altres linyatges, vegetals et animals” (f. 9^r).

▪ **CALCADÍS** (o “AZOCH VITRIENC”) (ff. 2^r, 6^v-7^r), subst. m. sing.:

Carbonat càlcic, part de les substàncies inorgàniques.¹⁷²⁴

Testimonis:

“Et quartament és una substància, qui és venguda dedens sa minera més aproximant a la natura de metall, et és anomenade “calcadís” et “azoch vitrienc”, qui és tera e mare dels metalls. (ff. 6^v-7^r).

▪ **COURE** (f. 9^r), subst. m. sing.:

Metall associat amb el planeta Venus i sovint utilitzat per a la fabricació d’aparells alquímics.¹⁷²⁵

¹⁷²³ Al DCVB i al VFarauo és present però sense testimonis alquímics; Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 134.

¹⁷²⁴ Crisciani - Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 58. Present al DCVB, però sense testimonis alquímics.

¹⁷²⁵ DCVB, s. v “coure”, no hi ha cap significat alquímic.

Testimonis:

“Et innaturalis, així com plom, estany, coure, fer, sofre e argent viu” (f. 9^r).

▪ESTANY (f. 9^r), subst. m. sing.:

L’antiga teoria de la generació dels metalls per part dels planetes veia Júpiter com a productor de l’estany. Com el coure, aquest material pot ser utilitzat també per a la fabricació d’aparells alquímics.¹⁷²⁶

Testimonis:

“Et innaturalis, així com plom, estany, coure, fer, sofre e argent viu” (f. 9^r).

▪FER (f. 9^r), subst. m. sing.:

Ferro, metall associat amb el planeta Mart, i també emprat per a la fabricació dels aparells alquímics.¹⁷²⁷

Testimonis:

“Et innaturalis, així com plom, estany, coure, fer, sofre e argent viu” (f. 9^r).

▪MAGNÈSIA (f. 9^{r-v}), subst. f. sing.:

Cos simple, metall blanc, molt combustible, que crema amb molt de fum.¹⁷²⁸

Testimonis:

¹⁷²⁶ DCVB, s. v. “estany”, no hi ha cap significat alquímic.

¹⁷²⁷ DCVB, s. v. “ferro”, no hi ha cap significat alquímic.

¹⁷²⁸ Principe, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution*, p. 98.

“Et contra natura, així com atraments e sals e alums, tusia, marcasita, magnèsia et arsènic e tots los mijans qui desenden dels dos altres linyatges, vegetals et animals” (f. 9^r).

“Contre natura: atraments, sals, alums, tusia, marcasita, magnèsia e arcènic” (f. 9^v, nota al marge d’esquerra).

▪ **MARCASSITA** (“**MARCASITA**”, f. 9^{r-v}), subst. f. sing.:

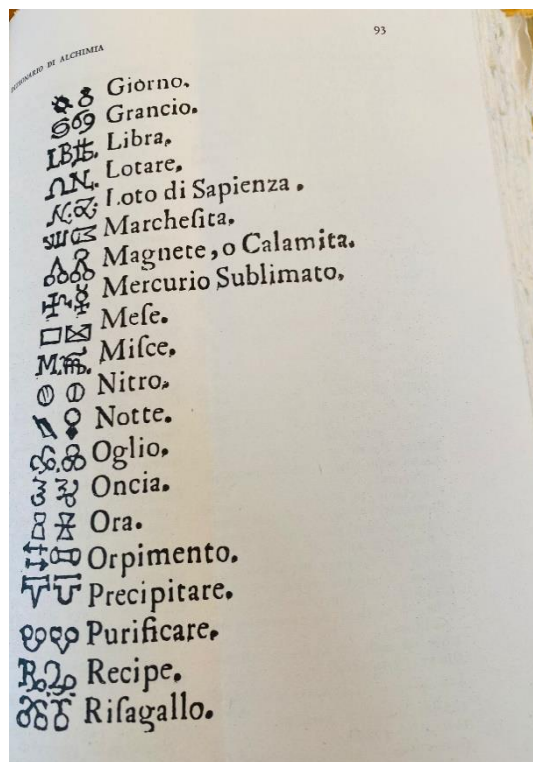
Sulfur de ferro, molt dur i brillant, de color groc d’or.¹⁷²⁹

Testimonis:

“Et contra natura, així com atraments e sals e alums, tusia, marcasita, magnèsia et arsènic e tots los mijans qui desenden dels dos altres linyatges, vegetals et animals” (f. 9^r).

“Contre natura: atraments, sals, alums, tusia, marcasita, magnèsia e arcènic” (f. 9^v, nota al marge d’esquerra).

¹⁷²⁹ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 131.

IMATGE LX

Una altra pàgina del vocabulari de Testi amb la marcassita registrada com “marchesita”, amb els seus símbols alquímics (Testi, Gino [1980], *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria*, p. 93).

▪MERCURI, MERCURI SUBLIMAT (“MERCURI SOBLIMAT”,ff. 124^{r-v} i moltes altres vegades), subst. m. sing.:

Indica tant el metall homònim (també anomenat argent viu), definit pel DCVB com a cos simple, metall líquid a la temperatura ordinària, molt pesant, de color blanc d’argent. Els alquimistes sovint l’identificaven amb la matèria primera de tots els metalls pel seu caràcter fluid, com el component fred/humit dels mateixos metalls i de les substàncies minerals utilitzades en l’*Opus*. També indica el planeta Mercuri, que era associat amb el mateix metall mercuri.

Testimonis:

“La rubificasion del mercuri sublimat ab son mateix foc per fer elixir roge” (f. 124^r).

“Pren mercuri soblimat a blanc així com te avem dit, et dissol-lo ab l’aigoa del mercuri, de la qual as tretlo foc de la pedra mercuriosa, et en la qual sia disolt lo foc de la dita pedra tant sostansialment com asensialment” (f. 124^r).

“Et auràs del mercuri e[llixir] complit” (f. 124^v).

▪ **OR, OR DE FILÒSOFS** (ff. . 2^r, 9^{r-v}, 99^r, 100^v-101^r, 125^r, IMATGE V), subst. m. sing.:

Metall noble associat amb el Sol, amb la figura del rei i amb el color vermell. És el producte final de l’*Opus*, de fet un elixir vermell.¹⁷³⁰ La paraula “or” sovint és entesa com *aurum non vulgui*, és a dir, com a sinònim de “pedra filosofal”.

Testimoni:

“Et per so són las naturals or e argent llargament parlant (quant nós diem ‘llargament’, a sò diem a la diferència d’asò que perfai nostre reyal eleixir)” (ff. 8^v-9^r).

▪ **PLOM** (f. 9^r), subst. m. sing.:

Metall fred, pesat i dens, associat al planeta Saturn.¹⁷³¹

Testimonis:

“Et innaturals, així com plom, estany, coure, fer, sofre e argent viu” (f. 9^r).

▪ **SOFRE** (“SOFRE”, “SOFLE”, ff. 8^{r-v}, 150^r, IMATGE XVIII i XXXVIII), subst. m. sing.:

1. Element metal·loide, que en la seva forma ordinària és de color groc clar, i que crema amb una flama blava que forma un gas d’olor sufocant.¹⁷³²

¹⁷³⁰ Crisciani - Pereira (1996), *L’arte del sole e della luna*, p. 159; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 141, 154.

¹⁷³¹ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 73,148.

¹⁷³² DCVB, s. v. “sofre”. Dialectalment, existeix també la forma femenina.

2. En alquímia, forma part de la *tria prima* (trinitat terrestre) juntament amb el mercuri (cos) i la sal (esperit).¹⁷³³
3. Entès com a semen masculí, en parella amb l'argent viu (o mercuri), com a element femení, constitueixen els components generadors dels metalls.
4. Per a Jung, el sofre és el principi actiu de l'*Opus i*, per tant, de la vida humana.¹⁷³⁴

Testimonis:

“Enquara, diu més que y à dos propis mijans ellegits entre tots los altres, so és a saber, azoch e la sal de natura qui converteix l'argent viu en llicor de foc d'on secre[tar] lo sofle qui congela argent viu” (f. 2^r).

“G sofre medesina” (f. 8^r)

“Lo llinatge dels minerals encara és divisit en tres diferencials, non obstant que los metalls con sament són de complecsion hermofrodite, com l'argent viu contenga en lui son propi sofre per lo qual se congela ell mateix en or o en argent après la conversion de aquell en sofre blanc o roge” (f. 8^v)

“Lo sofre de matèria primera feta” (f. 150^r, interlineat).

▪ **VAPÓS** (ff. 6^v, 7^r diverses vegades, i altres vegades), subst. m. pl., antigament femení:

Gas en què es transforma un líquid o un sòlid absorbint calor; es diu especialment del vapor d'aigua, és a dir, del gas en què es converteix l'aigua per escalfament.¹⁷³⁵

Testimonis:

“Segonament, són las vapós, qui són compost[e]s d'aquels elements dits immediatament, et són de la primera composicion de natura, significats per C; en l[es] quals vapós tots los cos elementats se resolven per entrar en novella generasion (f. 6^v).

¹⁷³³ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, pp. XI, XIV.

¹⁷³⁴ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 228.

¹⁷³⁵ DCVB, s. v. “vapor”.

“Terçament, és aiga clara composta de las ditas vapós ab condensacion de llur natura, qui és venguda en las ditas vapós dels .iiii. elaments; et aquesta és la plus pròxima matèria de l’argent viu, lo qual és trobat sobre la tera corent” (f. 6^v).

“Los un generats de las vapós dels dits sofres et argents vius per sucesive decoccion són los metalls, qui són vers estrens sens mediocritat ab perfete clausura en l’obra de natura, mas per corrupcion, quant són fora de llur menes, entén la natura a rodar per los moviments circulars, generant et coropent; et en aquels altra volta se terminant en novella generacion per digestion en lur mineres, en les quals són incluses las vapós resoltes d’aquels coromputs per gravitat de llur elements e instinct natural (f. 7^r).

▪ **VITRE, VITRENC** (f. 7^r, 101^v), subst. m. sing.:

Vidre, vidrienc. Sinònim de pedra filosofal.

Testimonis:

“Los quints estrens o mijans són las vapors immediatament generats ab resolucio per rerefacion del dit vitre” (f. 7^r).

“A fin que las propietats unides de 3 [mer]cures, so és a saber salsugenenc, vitrenc et aquatenc, ajustats tots en un, no·s perdan (101^v)

3. 8. Sals

Existeixen molts tipus de sals, i per això hi ha moltes operacions alquímiques relacionades amb la producció de sal. Jung posa èmfasi en la relació Lluna-Sal, que considera dos termes equivalents ja que la sal és vista com una emanació del principi femení, amb una funció de conservació.¹⁷³⁶

¹⁷³⁶ Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 379, nota 22.

▪SAL (ff. 2^r, 9^{r-v}, 100^v):

La sal (esperit) apareix en el *Testament* com a principi intermediari i lligam entre sofre i mercuri; forma part del *tria prima* (trinitat terrestre) juntament amb el sofre (ànima) i el mercuri (cos).¹⁷³⁷ Molts textos alquímics adverteixen de no entendre aquest mineral com a sal “comuna”, és a dir, sal de taula, clorur de sodi.¹⁷³⁸

Testimonis:

“Et contra natura, així com atraments e sals e alums, tusia, marcasita, magnèsia et arsènic e tots los mijans qui desenden dels dos altres linyatges, vegetals et animals” (f. 9^r).

“Contre natura: atraments, sals, alums, tusia, marcasita, magnèsia e arcènic” (f. 9^v, nota al marge esquerre).

▪ SAL DE NATURA (f. 2^r), loc. f. sing.:

La sal de natura forma part dels mitjans principals per a la consecució de l'*opus alquímic*, juntament amb l'azoc, anomenat al manuscrit també “calcadís” et “azoch vitrienc” (vegeu a la veu corresponent).¹⁷³⁹

Testimoni:

“Enquara, diu més que y à dos propis mijans ellegits entre tots los altres, so és a saber, azoch e la sal de natura qui converteix l'argent viu en llicor de foc d'on secre[tar] lo sofle qui congela argent viu” (f. 2^r).

¹⁷³⁷ Íbidem, p. 13; Pereira, Michela (2001), *Arcana Sapienza*, p. 226, nota 12; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 86.

¹⁷³⁸ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 68.

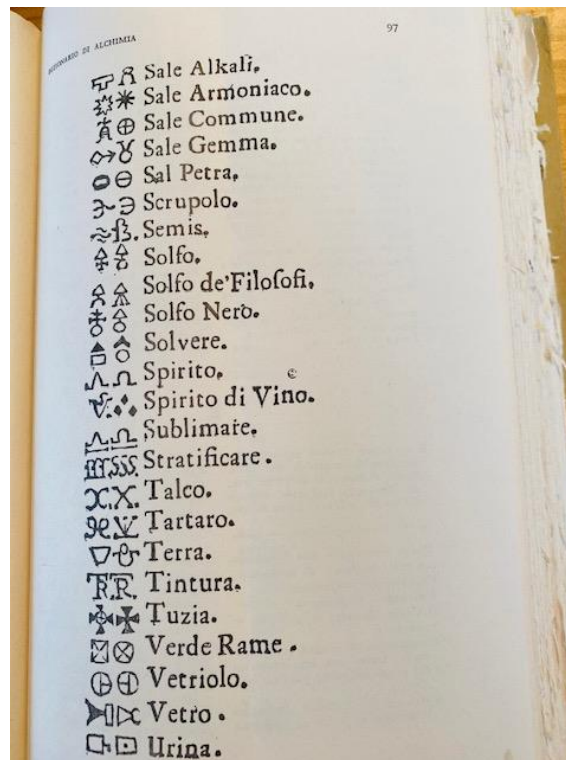
¹⁷³⁹ Definició extreta del testimoni del manuscrit. Absent al DCVB i al VFaraudo.

- SAL DE PEDRA (f. 100^v), loc. f. sing.:

Salpetra, salnitre, nitrat potàssic.¹⁷⁴⁰ Per a l'alquimista, és una sal amb una natura forta, una propietat que la fa assimilable a l'argent viu. És indicada per la lletra C a l'alfabet alquímic.¹⁷⁴¹

Testimonis:

“C significa sal de pedras, qui és natura communa semblant a argent viu per la propietat de sa forta natura” (f. 100^v).

IMATGE LXI

Una altra pàgina del vocabulari de Testi amb diferents tipus de sals amb els seus símbols alquímics (Testi, Gino [1980], *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria*, p. 97).

¹⁷⁴⁰ DCVB, s. v. “salpetra” (també documenta “salpedra”); VFaraudo, s. v. “sal petra”. Sense definicions ni testimonis alquímics.

¹⁷⁴¹ Definició extreta del testimoni del manuscrit.

3. 9. Persones, animals i criatures fabuloses/mitològiques

- **BASILISC**, subst. m. sing:

En el bestiar medieval, serp fabulosa, també coneguda com a petit rei o rei de les serps, que té un alè putrid. La seva mirada era considerada mortal. El basilisc, segons algunes llegendes, hauria nascut de la sang vessada pel cap tallat de la gorgona Medusa, i per a altres, hauria vingut d'un ou de gallina criat per un gripau.

En alquímia és símbol del foc devastador que preludeix la transformació dels metalls.¹⁷⁴²

- **CIGNE**, subst. m. sing.:

Representa la etapa de l'Opus de l'*albedo*, caracteritzada per el color blanc.¹⁷⁴³

- **COLOM**, subst. m. sing.:

Representa la etapa de l'Opus de l'*albedo*, caracteritzada per el color blanc.¹⁷⁴⁴

- **CORB**, subst. m. sing.:

El corb és el *caput artis*, és a dir la fase inicial de l'*Opus*, i és associat amb el color negre.¹⁷⁴⁵

- **DOBLE PELICÀ**, loc. m. sing.: vegeu a l'apartat "recipients".

¹⁷⁴² Hussön, Xavier, *Le Bestiaire Médiéval*, pp. 16-18; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 20.

¹⁷⁴³ Lyndy, Abraham (2001), *A dictionary of Alchemical Imagery*, p. 13; vegeu el lema "ocell".

¹⁷⁴⁴ Lyndy, Abraham (2001), *A dictionary of Alchemical Imagery*, p. 13.

¹⁷⁴⁵ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 154; vegeu el lema "ocell".

▪ DRAC, subst. m. sing. (f. 10^r, IMATGE I, XXXVI, XXXVII):

1. El drac comparteix els quatre elements. Pot ser una criatura aèria, terrestre (fins i tot subterrània), i està familiaritzada amb el foc. El drac és guardià dels tresors amagats. La sang de drac tenia la peculiaritat de provocar, en aquell que la sabia elaborar, la comprensió de la llengua dels ocells, és a dir, la comprensió de les lleis de la natura.¹⁷⁴⁶
2. En l'alquímia, representa el mercuri. En ell hi ha una prodigiosa força masculina, anomenada esperma de la natura.

Testimonis:

“De aquestes 3 coses, fill, trauràs lo gran drac, qui és comensament radical e prinsipal de la ferma alterasion” (10^v).

“Guarda doncs que la virtut [del] [drac] no sia negada al gorc de Satalia, car tu asò de[us] [fer] per intension de congelar et no pas de disolre” (ff. 122^v-123^r).

▪ FÈNIX, subst. m. sing.:

Ocell fabulós que els antics consideraven únic i al qual atribuïen la meravellosa virtut de (re)nèixer de les seves pròpies cendres. En els textos alquímics apareixen ocells de tota mena.¹⁷⁴⁷ La fase de la *rubedo*, caracteritzada pel color vermell, també és relacionada amb el simbolisme del fènix.¹⁷⁴⁸

▪ FILL o FILL DE DOCTRINA (ff. 3^r, 4^v, 100^f), subst. m. sing.:

Sinònim de deixeble, de practicant o adepte a l'alquímia.¹⁷⁴⁹

¹⁷⁴⁶ Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée par son langage*, París, Dervy : “drac”.

¹⁷⁴⁷ Vegeu el lema “ocell”.

¹⁷⁴⁸ Lyndy, Abraham (2001), *A dictionary of Alchemical Imagery*, Cambridge (Mass.), Cambridge University Press, p. 13.

¹⁷⁴⁹ Significat tret des dels testimonis del manuscrit.

Testimonis:

“Entenem a tot fill de doctrina clarificar lo don donat a nós per prosés necessari” (f. 3^r).

“An aquellas 3 p[ars], fill, te convén, fill, desendre, per so deus ente[n]re que tot fill de doctrina deu considerar doblament totes les partides de *Teòrique*” (f. 4^v).

“Per aquest argent viu sab tot fill de doctrina disernir les obres de natura per sas propietats” (f. 100^r)

▪ **FILÒSOF** (ff. 3^r, 4^v, 100^r, 123^v, 181^r), subst. m. sing.

Sinònim d'alquimista.

Testimonis:

Al f. 3^r en correspondència de les paraules “majors dels filòsofs” dintre el text, trobem, afegit al marge esquerre, per la mateixa mà de Jaume Mas, la paraula “alquimices” cancel·lada.¹⁷⁵⁰

“*Dits de filòsofs sobre alquímia*” (f. 181^r).

“Et quant diem ‘comú’, diem-o per alguns de aquells qui los filòsofs an propincament en son enteniment” (f. 123^v).

▪ **GRIPAU**, subst. m. sing.:

Representa l'element terra.¹⁷⁵¹

▪ **HERMOFRODITA** (“HERMOFRODITE”, f. 8^v), adj.

¹⁷⁵⁰ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 111.

¹⁷⁵¹ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 12.

Hermafrodita, que té els òrgans dels dos sexes.¹⁷⁵²

Testimoni:

“Lo llinatge dels minerals encara és dividit en tres diferencials, non obstant que los metals con sa ment són de complecion hermofrodite, com l’argent viu contenga en lui son propi sofre per lo qual se congela ell mateix en or o en argent, après la conversion de aquell en sofre blanc o roge” (f. 8^v).

▪HOMUNCLE, subst. m. sing.:

Vida artificial creada amb la pràctica de l’alquímia.¹⁷⁵³

▪LLEÓ, subst. m. sing.:

Foc filosofic. Segons els colors en els que apareix, per reaccions alquímiques, pot significar també or (lleó dels metalls), mercuri filosofic o vaixell (lleó verd).¹⁷⁵⁴

▪OCELL, subst. m. sing.:

Com ja hem dit, en els textos alquímics apareixen ocells de tota mena. Comprendre la llengua dels ocells té el significat de comprendre les lleis de la natura.¹⁷⁵⁵

En relació als ocells, destaco com totes quatre etapes principals de l’*Opus* estan simbolitzades per ocells: el negre (*nigredo*), pel corb; l’etapa multicolor o arc de sant Martí, pel paó o cua de paó; el blanc (*albedo*), pel cigne o colom; el vermell (*rubedo*), pel fènix.¹⁷⁵⁶

¹⁷⁵² Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 21; Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia*, s. v. “ermafrodito”: arsenico. DCVB i VFaraudo, s. v. “hermafrodita”, sense definicions ni testimonis alquímics.

¹⁷⁵³ Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 6.

¹⁷⁵⁴ Ibídem, p. 13; Testi, Gino (1980), *Dizionario di alchimia e di chimica antiquària*, p. 109.

¹⁷⁵⁵ Lyndy, Abraham (2001), *A dictionary of Alchemical Imagery*, p. 13.

¹⁷⁵⁶ Lyndy, Abraham (2001), *A dictionary of Alchemical Imagery*, p. 13.

▪OU, subst. m. sing.:

En l'alquímia, existeix una visió simbòlica de l'ou, en el que el rovell (sofre), viscos i vital, constitueix el cos, la closca (sal), fixa i envoltant, constitueix l'ànima, i l'albúmina, que connecta el rovell amb la closca (mercuri), inestable, de forma i consistència canviants, representa l'esperit.¹⁷⁵⁷

▪OUROBORUS (veure imatge I), subst. m. sing.:

1. És constituït d'una serp o un drac que es mossega la cua, formant un cercle sense principi ni final. És un dels símbols alquímics més antics i representa el procés alquímic, la successió cíclica de les destil·lacions i condensacions necessàries per purificar i portar la matèria primera a la perfecció.

2. És el símbol de la unitat del tot.¹⁷⁵⁸

▪PAÓ, subst. m. sing.:

El paó és el símbol de la etapa multicolor coneguda com arc de sant Martí de l'*Opus alquímic*.¹⁷⁵⁹

▪PELICÀ, subst. m. sing. vegeu a l'apartat "recipients".

▪REI, subst. m. sing. (IMATGE XIV):

Forma, amb la reina, una de les parelles d'oposats alquímics que he analitzat a la TAULA IV. Associat amb el color vermell, amb l'or, amb l'element masculí, l'home. En la fase de la *rubedo* pot celebrar les bodes químiques (*ieros-gamos*) amb la reina.¹⁷⁶⁰

¹⁷⁵⁷ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 69.

¹⁷⁵⁸ Shepard, H. J. (1962), "The ouroboros and the unity of matter in alchemy: a study in origins", *Ambix*, X, pp. 83-96.

¹⁷⁵⁹ Vegeu el lema "ocell".

▪REINA, subst. f. sing. (IMATGE XIV):

Forma, amb la rei, una de les parelles d'oposats alquímics que he analitzat a la TAULA IV. Associada amb el color blanc, amb l'argent, amb l'element femení, la dona. En la fase de la *rubedo* pot celebrar les bodes químiques (*ieros-gamos*) amb el rei.¹⁷⁶¹

▪SALAMANDRA, subst. f. sing.:

Amfibi urodel de l'espècie *salamandra maculada*, semblant a un llangardaix, de color negre vellutat amb taques grogues a cada costat.

La salamandra està representada a l'Alquímia amb un coll llarg i una fisicitat semblant a una sargantana, però amb una cua que sovint acaba en fletxa i li s'atribueix la propietat de poder travessar el foc il·lesa, característica que com animal real no posseeix. Està associada amb la fase de la *rubedo*, doncs representa el símbol que identifica l'obra completada per l'alquimista; de fet ell mateix pot ser representat al·legòricament per aquest animal.¹⁷⁶²

▪SERP (IMATGE I, XXXVII, XXXVIII): l'alquímia està poblada de serps que representen en general la transformació i la renovació, així com passa amb el símbol de l'ouroborus.

3. 10. El simbolisme numèric

He explorat el significat dels números 1 a 7 a la TAULA IV.

¹⁷⁶⁰ Eliade, Mircea (1987), *Arti del metallo e alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri, p. 26; Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 320; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, p. 140; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 11.

¹⁷⁶¹ Eliade, Mircea (1987), *Arti del metallo e alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri, p. 26; Jung, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, p. 320; Nante, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso*, p. 140; Jung, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, p. 11.

¹⁷⁶² Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée par son langage*, París, Dervy, s. v. "salamandra".

BIBLIOGRAFIA

FONTS PRIMÀRIES

1. Manuscrits

- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 686
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1726
- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1728
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, ms. 1986
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Reisch, Gregor (1503), *Margarita philosophica*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Reisch, Gregor (1512), *Margarita philosophica noua*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Reisch, Gregor (1515), *Margarita philosophica nova: cui annexa sunt sequentia Graecarum literarum institutiones*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Reisch, Gregor (1517), *Margarita philosophica cu[m] additionibus nouis, ab auctore suo studiosissima reuisione quarto*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Pantheo, Giovanni Agostino (1519), *Ars transmutationis metallica, cum Leonis X Ponti. Max. et Conci. Capi. Decemvirum*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Pantheo, Giovanni Agostino (1530), *Voarchadymia contra alchimiam: ars distincta ab archimia & sophia, cum additionibus*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Gabir ibn Hayyän, al Sufi (1531), *Geberi philosophi ac alchimistae maximi de alchimia libri tre: eiusdem liber inuestigationis*

- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Hermes Trismegistus (1532), *Mercvrii Trismegisti Pymander, de potestate et sapientia Dei, eivsdem Asclepivis de uoluntate*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Reisch, Gregor (1535), *Margarita philosophica, rationalis, moralis philosophiae principia, duodecim libris dialogice*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Agricola, Georgius (1550), *De mensuris & ponderibus romanorum atque graecorum lib. V; de externis mensuris &*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Ruscelli, Girolamo (1561), *D. Alexii Pedemontani de secretis libri sex mira quada rerum varietate referti, ex Italico in*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Ruscelli, Girolamo (1563), *De don Alexo Piamontes seis libros de secretos: llenos de maravillosa diferencia de cosas*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Llull, Ramon (1567) *Mercvriorvm liber iam tandem subsidio manuscripti exemplaris perfecte editus; item*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Ruscelli, Girolamo (1567), *Secreti nuovi di maravigliosa virtu' del signor Ieronimo Ruscelli: i quali continuando a quelli di*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Dorn, Gerhard (1568), *Chymisticvm artificivm naturae, theoricum & pràcticum*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Dorn, Gerhard (1569, primera edició en 1568), *Artificii chymistici, physici, metaphysicique, secunda pars & tertia ...: accessit etiam tertiae*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Llull, Ramon (1572), *Libelli aliquot chemici: nunc primum excepto Vade mecum, in lucem opera doctoris Toxitae*
- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Cortese, Isabella (1584), *I Secreti della Sign. Isabella Cortese: ne'quali si contengono cose minerale, medicinali*

- Barcelona, Biblioteca de Fons Antic de la Universitat, Porta, Giovanni Battista della (1589), *Magiae natvralis libri XX.; Ab ipso authore expurgati, & superauci, in quibus scientiarum*
- Bethlehem (Pennsilvània, Estats Units), Lehigh University Library (Linderman Library), Special Collections, ms. 10
- Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica, ms.Vaticà Llatí, ms. 5846
- Ciutat del Vaticà, Pal. Lat., ms. 381 (segle XV, 3a part)
- Estocolm, Kongelike Bibliotek, Handskriftsavdelingen, Dep. 45
- Filadèlfia, Othmer Library, ms. 2
- Filadèlfia, Othmer Library, ms. 3
- Filadèlfia, Othmer Library, ms. 14
- Filadèlfia, Othmer Library, ms. Pseudo-Llull
- Florència, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, ms. BR 52 (Magl. XVI. 41)
- Glasgow, University Library, B.C., ms. 10^b. 5
- Leyden, Rijksmuseum van Oudheden, papirus 10
- Londres, British Library, Harley, ms. 3369
- Londres, British Library, Harley, ms. 3469
- Londres, British Library, Sloane, ms. 419
- Londres, British Library, Sloane, ms. 964
- Londres, British Library, Sloane, ms. 1091
- Londres, British Library, Sloane, ms. 1255
- Londres, British Library, Sloane, ms. 1902
- Londres, British Library, Sloane, ms. 3387
- Londres, British Library, Sloane, ms. 3457
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 384
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 444
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 445
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 447
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 452
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 526
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 1041
- Londres, Wellcome Medical Library, ms. 3563

- Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 7443
- Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 18341
- Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 18361
- Milà, Biblioteca Ambrosiana, ms. P 148 Sup.
- Nàpols, Biblioteca Nazionale di Napoli Vittorio Emanuele III - Biblioteca Brancacciana, ms. Branc. III. A.11
- Oxford, Corpus Christi College, ms. 244
- París, Bibliothèque de l' Arsenal, ms. 3024
- París, Bibliothèque nationale de France, ms. Esp. 289
- París, Bibliothèque nationale de France, ms. 2019
- París, Bibliothèque nationale de France, ms. Grec 2327
- París, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 7166
- París, Bibliothèque Nationale, ms. nouv. Acquis. Lat. 634
- Praga, Universitní knihovna, ms. XXIII D 132 (Lobkovitz 249)
- Sankt Gallen, Kantonsbibliothek, Vadianische Sammlung, ms. 391
- Trieste, Biblioteca Civica Attilio Hortis, ms. 2-27
- Udine, Biblioteca Civica Vincenzo Joppi, Fondo Joppi, ms. 718
- Yale, Beinecke Library, Mellon Collection, ms. 12, al f. 87^r

2. Edicions

- BADIO, Lola (dir.), BONILLO, Xavier, GISBERT, Eugènia i LLUCH, Montserrat (2011), *Llull, Ramon, Llibre de meravelles*, Palma, Patronat Ramon Llull (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, 10).
- BUOSI MONCUNILL, Stefania (2005), *Notizie da un ricettario antico della biblioteca civica di Udine: edizione e commento*, Trieste, Università degli Studi di Trieste.
- CERCHIO, Bruno (2002²), *Atalanta fugiens di Michael Maier*, Roma, Edizioni Mediterranee (Biblioteca ermetica).

-
- CALVET, Antoine (1997), *Le Rosier alchimique de Montpellier: lo Rosari (XIVe siècle), textes, traduction, notes et commentaires par –*, Paris, Presses de l'université de Paris-Sorbonne (Centre d'Enseignement et de Recherche d'Oc, 9).

 - CALVET, Antoine (2011), *Les œuvres alchimiques attribuées à Arnaud de Villeneuve: grand œuvre, médecine et prophétie au Moyen-Âge*, prefaci de GIRALT SOLER, Sebastià, París-Milà, S.É.H.A. - Archè (Textes et travaux de Chrysopœia, 11).

 - MEUNG, Jean de (1922), *Roman de la Rose*, ed. E. Langlois, Paris (o ed. Strubel, A. (1992)).

 - MANGET, Jean Jacques (1702), *Bibliotheca Chemica Curiosa*, Ginebra: Hermes Trismegistus, *Tabula smaragdina*.

 - MCVAUGH, Michael R. (2011), *Arnau de Vilanova, Tractatus de humido radicali*, introd. de CRISCIANI, Chiara i FERRARI, Giovanna, Barcelona, Universitat de Barcelona, Fundació Noguera (Arnaldi de Villanova *Opera Medica Omnia*, V.21).

 - MIRA, Joan Francesc (trad.) (2009), *La Divina Comèdia de Dante Alighieri*, Edicions Proa (A tot vent), Barcelona, vv. 109-120.

 - PEREIRA, Michela i SPAGGIARI, Barbara (1999), *Il "Testamentum" alchemico attribuito a Raimondo Lullo. edizione del testo latino e catalano del ms. Oxford, Corpus Christi College, 244*, Florència, SISMEL - Edizioni del Galluzzo (Millennio Medievale, 14/ Testi, 6).

 - SEZGIN, Fuat (ed.) (1999), *Muhammad Ibn Zakariya' ar-Razi (d. 313/925): texts and studies, collected and reprinted by — in collaboration with Mazen AMAWI, Mazen, EHRIG-EGGERT, Carl and NEUBAUER, Eckhardm, Frankfurt am Main, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University (Islamic Medicine, 24-26).*

- TORDINI PORTOGALLI, Bianca Maria (cur.) (1991), *Discorsi di Ermete Trismegisto*, Milà, TEA.

- TREVISANO, Bernardo, *Liber de alchemia*, in *Theatrum chemicum*.

- TUCCI, Giuseppe (ed.) (1998), *Il libro tibetano dei morti*, Milà, SE (conoscenza religiosa, 9).

- VAUCHEZ, André; par THÉVENAZ MODESTIN, Clémence et MOREROD-FATTEBERT, Christine; avec la collaboration de DE POMMEROL, Marie-Henriette Jullien sur la base d'une transcription de BIGNAMI ODIER, Jeanne (2005), *Liber ostensor quod adesse festinant tempora* de Roquetaillade, Jean de, París, École Française de Rome.

FONTS SECUNDÀRIES

1. Diccionaris, catàlegs i enciclopèdies

- AIMÉ, Agnel (2005), *Le vocabulaire de Carl Gustav Jung*, Michel Cazenave, Claire Dorly, Suzanne Krakowiak, Monique Leterrier, Vivianne Thibaudier, 1ª edició, Paris, Ellipses (*Vocabulaire de...*).

- ALBERTÍ, Santiago (dir.) (1966 – 1970), *Diccionari biogràfic*, Barcelona, Albertí.

- BACARDI, Montserrat i GODAYOL, Pilar (2011), *Diccionari de la traducció catalana*, Vic, Eumo.

- CALBET CAMARASA, Josep M.-CORBELLA CORBELLA, Jacint (1981-1983), *Diccionari biogràfic de metges catalans*, Barcelona, Fundació Salvador Vives

Casajuana-Universitat de Barcelona: Seminari Pere Mata (Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana, 67, 75, 83).

▪CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2007), “Textes scientifiques en catalan (XIIIe-XVIe siècles) dans les bibliothèques de France”, *Médiévales: Langue, Textes, Histoire*, 52 [=Le livre de science, du copiste à l'imprimeur, ed. Laurence Moulinier-Brogi - Nicolas Weill-Parot], pp. 89-118.

▪DECLC (1980-2001), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Joan Coromines, Barcelona, Curial edicions.

▪GILLISPIE, Charles Coulston (dir.) (1970-1990), *Dictionary of Scientific Biography*, Nova York, Charles Scribner's Sons.

▪GLICK, Thomas F. - LIVESEY, Steven John - WALLIS, Faith (eds.) (2005), *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Nova York - Londres, Routledge (Routledge encyclopedias of the Middle Ages, 11).

▪GUAL CAMARENA, Miguel (1968), *Vocabulario del comercio medieval: colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (siglos XIII y XIV)*, Tarragona, Diputación Provincial de Tarragona.

▪LYNDY, Abraham (2001), *A dictionary of Alchemical Imagery*, Cambridge (Mass.), Cambridge University Press.

▪MONTÉSINOS, Christian (2016³), *Dictionnaire raisonné de l'alchimie et des alchimistes: l'alphabet d'Hermès*, Cadix, Éditions de la Hutte (Alchimie).

▪MOREL-FATIO, Alfred (1892), *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París, Imprimerie Nationale.

-
- JNANA, Kamala (1961), *Dictionnaire de philosophie alchimique*, introducció de Pierre Deleuvre, Argentière, G. Charlet.

 - PLADEVALL FONT, Antoni (1994-1999), *Catalunya romànica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

 - RICHTER-BERNBURG, Lutz (2006), “Razi, Al-, or Rhazes”, dins: MERI, Josef W. (ed.), *Medieval Islamic Civilization: An Encyclopedia*, Nova York-Londres, Routledge (Routledge encyclopedias of the Middle Ages, 13).

 - SERRA VILARÓ, Joan (1930-1950), *Baronies de Pinós i Mataplana: investigació als seus arxius*, Barcelona, Biblioteca Balmes.

 - SOLER i AMIGÓ, Joan (1998), *Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana*, Barcelona, Editorial Barcanova.

 - TESTI, Gino (1950), *Dizionario di alchimia e di chimica antiquaria: Paracelso*, Roma, Edizioni Mediterranee.

 - THORNDIKE, Lynn - KIBRE, Pearl (1963²), *A catalogue of incipits of mediaeval scientific writings in Latin*, Cambridge, Massachussets, The Mediaeval Academy of America, 29.

 - THORNDIKE, Lynn (1959), “Uncatalogated texts in ms. All Souls College 81, Oxford”, *Ambix*, 7, pp. pp. 34-41.

 - WILSON, William Jerome (1939), “Catalogue of Latin and Vernacular alchemical manuscripts in the United States and Canada”, *Osiris*, 6, pp.1-836, ill.

2. Bibliografia general

- AA. VV. (1984), *Il lume del Sole. Marsilio Ficino medico dell'anima*, Firenze, Opus Libri.
- ALBERNI, Anna – BADIA PÀMIES, Lola – CIFUENTES COMAMALA, Lluís - FIDORA, Alexander (2012), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluís i Eiximenis: estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 170).
- ALBERNI, Anna – BADIA PÀMIES, Lola - CABRÉ, Lluís (2010), *Transllatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum - Universitat Rovira i Virgili.
- ALBERNI, Anna-CIFUENTES COMAMALA, Lluís-SANTANACH SUÑOL, Joan - SOLER, Albert (eds.), *Qui fruit ne sap collir, homenatge a Lola Badia*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Barcino (Filologia UB).
- ALBRILE, Ezio (2020), *Misteri gnostici, alle origini dei dualismi occidentali*, Roma, Writeupsite (Archidoxa. Collana di Storia delle Religioni).
- ALCOY PEDRÓS, Rosa (1993), “Aspectos formales en la marginalia del *Maimónides* de Copenhague”, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie VII: Historia del Arte*, 6, pp. 37 i 39 (recull Romano 1990, Maimònides de Copenhagen).
- ASPERTI, Stefano (2006), *Origini romanze: lingue, testi antichi, letterature*, Roma, Viella.
- BACHELARD, Gaston (1948), *La Terre et les reveries de la volonté*, Paris, Librairie José Corti.

-
- BADIA PÀMIES, Lola (1996), *Textos catalans tardomedievals i “ciència de naturales”*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

 - BADIA PÀMIES, Lola – CIFUENTES COMAMALA, Lluís – MARTÍ CASTELLÀ, Sadurní - PUJOL, Josep (2016), *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d’Aragó, 1250-1500*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 210).

 - BADIA PÀMIES, Lola – SANTANACH SUÑOL, Joan - SOLER, Albert (2010), “Els manuscrits lul·lians de primera generació als inicis de la *scripta* librària catalana”, dins: ALBERNI, Anna – BADIA PÀMIES, Lola - CABRÉ, Lluís (eds.), *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum - Universitat Rovira i Virgili, pp. 61-90.

 - BAER, Yitzhak [=Fritz] (ed.) (1929-1936), *Die Juden im christlichen Spanien. I Urkunden und Regesten*, Berlín, Akademie für die Wissenschaft des Judentums-Schocken (Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums: Historische, 4).

 - BAER, Yitzhak [=Fritz] (1981), *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid, Altalena.

 - BARILLARI, Sonia Maura, “La ‘biblioteca’ di uno speciale: leggere il ms. Ashburnham 105 della Biblioteca Laurenziana di Firenze”, dins: ROSSI, Paolo Aldo - LI VIGNI, Ida (2017), *Come si legge un testo antico di alchimia e astrologia medica*, Aicurzio (MB), Virtuosa-Mente, pp. 51-66

 - BARTHÉLEMY, Pascale (2002), *La Sedacina ou l’oeuvre au crible: l’alchimie de Guillaume Sedacer, carme catalan de la fin du XIVe siècle*, París-Milà, S.É.H.A.-Archè (Textes et travaux de Chrysopœia, 8).

-
- BARTHELEMY, Pascale (2003), “Les liens entre alchimie et médecine: l'exemple de Guillaume Sedacer”, dins: CRISCIANI, Chiara - PARAVICINI BAGLIANI, Agostino (eds.), *Alchimia e medicina nel Medioevo*, Florència, SISMEL - Edizioni del Galluzzo (Micrologus, Library, 9), pp. 109-134.

 - BARTHÉLEMY, Pascale (1995), “Le verre dans la Sedacina totius artis alchimie de Guillaume Sedacer”, dins: Kahn, Didier - Matton, Sylvain (eds.), *Alchimie: art, histoire et mythes: actes du 1er Colloque international de la Société d'Études de l'Histoire de l'Alchimie, Paris, Collège de France, 14-15-16 mars 1991*, París - Milà, SÉHA – Archè, pp. 203-33.

 - BARTHÉLEMY, Pascale (1985), “L'oeuvre alchimique de Guillaume Sedacer. Édition et étude”, Tesi doctoral inèdita de l'École des Chartes.

 - BARTHÉLEMY, Pascale (1991), “Un anonyme alchimique dévoilé: Le *Liber Alterquinus*”, *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age*, París, Librairie Philosophique J. Vrin, pp. 31-53.

 - BARTHÉLEMY-KAHN (1994), “Les voyages d'une allégorie alchimique: de la *Visio Edwardi* à l'*Oeuvre royalle* de Charles VI”, dins: Jacquart, Danielle (ed.), *Comprendre et maîtriser la nature au Moyen Âge: mélanges d'histoire des sciences offerts à Guy Beaujouan*, Ginebra-París, Droz-Champion-École pratique des hautes études (Hautes études médiévales et modernes, 73), pp. 481-530.

 - BACHMANN-HOFMEIER (1999), *Geheimnisse der Alchemie*, Basilea, Schwabe.

 - BEAUJOUAN, Guy (1967), *La science en Espagne aux XIVe et XVe siècles*, París, Palais de la Découverte (Les Conférences du Palais de la Découverte, série D, num. 116).

- BERTHELOT, Marcelin (1893), “Sur quelques écrits alchimiques, en langue provençale, se rattachant à l'école de Raymond Lulle”, in Berthelot, *La Cymie au Moyen Age*, Paris, pp. 628-632.
- BERTHELOT, Marcelin (1893), *La chimie au Moyen Âge*, París, Imprimerie Nationale.
- BERTHELOT, Marcelin (ed.) (1887-1888), *Collection des anciens alchimistes grecs*, París, Georges Steinheil.
- BERTHELOT, Marcelin (1885), *Les origines de l'alchimie*, París, Georges Steinheil.
- BIGNAMI-ODIER, Jeanne (1952), *Études sur Jean de Roquetaillade (Johannes de Rupescissa)*, París, J. Vrin.
- BIGNAMI-ODIER, Jeanne (1981), “Jean de Roquetaillade (de Rupescissa), théologien, polémiste, alchimiste”, dins: AA.DD., *Histoire littéraire de la France*, París, Imprimerie Nationale, pp. 75-240.
- BLASCO ORELLANA, Meritxell (2017), “Antroponimia de los judíos de la aljama de Perpiñán (finales del s. XIV principios del s. XV)”, *Hamsa: Journal of Judaic and Islamic Studies*, 3, pp. 28-37.
- BOFARULL SANS, Francesc (1898), “Generación de Juan I de Aragón: péndice documentado a Los condes de Barcelona vindicados, por D. Próspero de Bofarull”, *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6, pp. 289-366.
- BOHIGAS BALAGUER, Pere (1985), *Sobre manuscrits i biblioteques*, pròleg de SOBERANAS LLEÓ, Amadeu-J., Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 10).
- BONET, Miquel (ed.) (1899), “El alquimista Jaume de Lustrac (1395)”, *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 232.

-
- BONNER, Anthony - SOLER, Albert (2015), “Les figures lul·lianes: la seva naturalesa i la seva funció com a raonament diagramàtic”, dins *Studia Lulliana*, 55, pp. 3-30.

 - BONNER, Anthony - SOLER, Albert (2016), “Representació gràfica i ècfrasi en l’obra de Ramon Llull”, dins *Magnificat: Cultura i Literatura Medievals*, 3, pp. 213-244.

 - BONNER, Anthony- BUJOSA HOMAR, Francesc (dir.), *Història de la ciència a les Illes Balears*, Palma, Govern de les Illes Balears - Conselleria d’Economia, Hisenda i Innovació.

 - BRAEKMAN, W. L. (1986), *Studies on Alchemy, Diet, Medecine and Prognostication in Middle English*, Omirel-UFSAL, Bruxelles.

 - BUBELLO, Juan Pablo (2012), “Magia y polémicas antimágicas en la España bajo medieval: Enrique de Villena, su *Tratado de fascinación o de aojamiento* y los límites de la ortodoxia cristiana”, *Prohistoria*, 17, pp. 1-24.

 - BUBELLO, Juan Pablo (2015), “Arte separatoria e hijos del arte en las prácticas y representaciones de Diego de Santiago (Sevilla, 1598) y el lugar de España en el esoterismo Occidental”, *Anales de historia antigua, medieval y moderna*, 49, pp. 79-103.

 - BUOSI MONCUNILL, Stefania (2022), “A research on ancient Occitan-Catalan alchemical manuscripts (c. XIV-XVI) in French lands: Angers, Nantes (Pays de la Loire) and Paris (Île-de-France)”, premi de recerca de la SHAC (Society for the History of Alchemy and Chemistry).

 - BUOSI MONCUNILL, Stefania (2020), “El *Testament* pseudolul·lià de Jaume Mas: traducció o còpia de treball d’un alquimista català?”, dins: BELLMUNT SERRANO,

Manel - MAHIQUES CLIMENT, Joan (eds.), *Literature, Science & Religion: Textual Transmission and Translation in Medieval and Early Modern Europe*, Kassel: Reichenberger (Problemata literaria, 88), pp. 43-62.

▪BUOSI MONCUNILL, Stefania (2022), “El Testament alquímic pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI, còpia autògrafa de Jaume Mas”, Universitat de Barcelona, *Què investiguem, els doctorands de FilCat UB?*

▪BUOSI MONCUNILL, Stefania (2018), “El Testament pseudolul·lià en un manuscrit inèdit català del segle XVI”, Siena, XII Congrés internacional *Espècies de llocs, viatges, geografies* 29-30/11 i 1/12/2018, AISC: Associació italiana d’Estudis catalans, Universitat per a Estrangers de Siena.

▪BUOSI MONCUNILL, Stefania (2022), “Il simbolismo del linguaggio alchemico e la sua rilevanza per l’uomo e la donna odierni”, in *Psychofenia: ricerca ed analisi psicologica* (a. XXIV, n. 43-44/2021), Lecce, Università del Salento, pp. 105-117.

▪BUOSI MONCUNILL, Stefania (2022), “L’alchimia dell’elisir nell’area occitano-catalana: un importante manoscritto alchemico copiato da un fabbro-alchimista”, Università di Palermo e Officina di Studi Medievali, congrés internacional *Profezia, magia e alchimia in epoca medievale e rinascimentale*, Università di Palermo e Officina di Studi Medievali.

▪BUOSI MONCUNILL, Stefania (2020), “La llengua dels avis i un trepidant desig de poesia. Els 75 anys de l’Academiuta de Pier Paolo Pasolini”, in “*Tigor: rivista di scienze della comunicazione e di argomentazione giuridica*” (a. XII, n. 1/2020), Trieste, Universitat de Trieste, pp. 80-83.

▪BUOSI MONCUNILL, Stefania (2022), “La primera tesi doctoral en català sobre textos alquímics pseudolul·lians”, Palma, *Trobada 16-19/11/2022* de la SCHCT: Societat catalana d’Història de la Ciència i de la Tècnica.

-
- BUOSI MONCUNILL, Stefania (2020), “L’ipocrisia di una società criminale. La denuncia sociale di Luis Buñuel nel film *Los Olvidados* (1950) e di Pier Paolo Pasolini nel film *Accattone* (1961)”, in *Tigor: rivista di scienze della comunicazione e di argomentazione giuridica* (a. XII n. 2/2020), Trieste, Universitat de Trieste, pp. 78-83.

 - BUOSI MONCUNILL, Stefania (2019), “Una traducció del *Testamentum pseudolul·lià*: l’alquímia en català”, Morella, Congrés internacional *Traductio et Traditio Medievales: ciència, coneixement i ideologia 14-16/3/2019*, GREMI: Grup de Recerca d’Estudis Medievals Interdisciplinaris de la Universitat Jaume I de Castelló.

 - BURNETT, Charles (1994), “Michael Scot and the Transmission of Scientific Culture from Toledo to Bologna via the Court of Frederick II Hohenstaufen”, *Micrologus*, 2, (re)imprimit in 2009 amb correccions dins *Arabic into Latin in the Middle Ages: The Translators and their Intellectual and Social Context*, Farnham, Variorum Collected Studies Series, pp. 101-126.

 - BURNETT, Charles (1992), “The Astrologer’s Assay of the alchemists: Early References to Alchemy in Arabic and Latin Texts”, in *Ambix*, 39, pp. 103-109.

 - BURNETT, Charles-RYAN, William Francis (eds.) (2006), *Magic and the Classical Tradition*, Londres-Torí.

 - BUSSAGLI, Mario (2017²), *Arte e magia a Siena*, prefacció de CARDINI, Franco, Siena, Betti.

 - CALVESI, Maurizio (1986), *Arte e alchimia* (“Art e Dossier” n. 4), Florència, Giunti editore.

 - CALVET, Antoine (1993), “Alchimie et Joachimisme dans les *Alchemica* pseudo-arnaldiens”, dins MARGOLIN, Jean-Claude i MATTON, Sylvain (eds.), *Alchimie et philosophie de la Renaissance, Actes du Colloque International de Tours (4-7 déc. 1991)*, París, Vrin, pp. 93-107.

-
- CALVET, Antoine (2018), *L'alchimie au Moyen Âge*, Paris, Vrin (Études de philosophie médiévale).

 - CALVET, Antoine (1991), "L'alchimie d'Arnaud de Villeneuve", a Bernard Ribémont (ed.), *Terres Médiévales, Actes du Colloque d'Orléans des 27 et 28 avril 1990*, Paris, Klincksieck, pp. 28-36.

 - CALVET, Antoine (1995), "Les 'alchimica' d'Arnaud de Villeneuve à travers la tradition imprimée (XVIe-XVIIe siècles): questions bibliographiques", dins KAHN, Didier i MATTON, Sylvain, *Alchimie: art, histoire et mythes, Actes du 1er Colloque International de la Société d'Étude de l'Histoire de l'Alchimie, Paris, Collège de France, 14-15-16 mars 1991*, Paris-Milà, SÉHA-Archè, pp. 157-190.

 - CANSELIET, Eugène (1972), *L'alchimie expliquée sur ses textes clàssiques*, Paris, J.J. Pauvert.

 - CAPDEFERRO PLA, Josep (2013), "L'elit mèdica de Barcelona als segles XVI-XVII, a partir de quaranta dossiers genealògics", *Recerques*, 67, pp. 61-86.

 - CARDONER PLANAS, Antoni (1999), "Alquímia i medicina a la Corona a la Corona d'Aragó", *Azogue, revista electrònica dedicada al estudio histórico crítico de la alquimia*, 1/(enero-junio).

 - CARDONER PLANAS, Antoni (1970), "Els aragonesos a l'escola de medicina de Montpellier després de 1348, in *Actas del I Congès Internacional d'Història de la Medicina Catalana*, Barcelona-Montpellier, pp. 320-321.

 - CARDONER PLANAS, Antoni (1973), *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Barcelona, Scientia.

- CARRÉ PONS, Antònia (2017), *Arnau de Vilanova: Regiment de sanitat per al rei d'Aragó. Aforismes de la memòria*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

- CARRÉ PONS, Antònia i CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2017), *La traducció catalana del "Lilium medicine" de Bernat de Gordon. Estudi i edició del fragment conservat (llibre VII, Antidotari)*, Londres, Queen Mary, Universitat de Londres, Medieval Hispanic Research Seminar (Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar, 76).

- CARRERAS ARTAU, Tomas i Joaquin (1972), "Dues notes sobre el lul·lisme trecentista", *Estudios lulianos*, 16, pp. 231-239.

- CASAS SOLER, Joaquim (2006), "Les fargues del Berguedà", *L'Erol: revista cultural del Berguedà*, 91, pp. 35-42.

- CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2005), "Borgognoni Teodorico", in GLICK, Thomas F., LIVESEY, Steven i WALLIS, Faith (cur.), *Medieval Science, Technology, and Medicine. An Encyclopedia*, New York, Routledge, pp. 95-96.

- CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2016), "El receptari mèdic baixmedieval i renaixentista: un gènere vernacle", dins: BADIA, Lola - CIFUENTES, Lluís – MARTÍ CASTELLÀ, Sadurní - PUJOL, Josep (eds.), *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*, Barcelona, PAM: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 210), pp. 103-160.

- CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2000), "Fragments d'un ms. en català de la *Chirurgia de Teodoric reaprofitats en relligadures del Cinc-cents*", *ATCA*, 19, pp. 561-585.

- CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2010), "Estratègies de transició: pobres i versos en la transmissió extraacadèmica del saber a l'Europa llatina tardomedieval", dins: Alberni, Anna-Badia, Lola-Cabré, Lluís (eds.), *Translatar i transferir: la transmissió*

dels textos i el saber (1200-1500), Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum-Universitat Rovira i Virgili, pp. 241-263.

▪CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2006²), *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona i Palma, Universitat de Barcelona i Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 3).

▪CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2021), “La *scripta* librària catalana primitiva als primers textos mèdics en català”, dins: ALBERNI, Anna - CIFUENTES, Lluís – SANTANACH SUÑOL, Joan-SOLER, Albert (eds.), *Qui fruit ne sap collir: homenatge a Lola Badia*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Barcino (Filologia UB), pp.157-170.

▪CIFUENTES COMAMALA, Lluís (2004 - 2005), “Les obres alquímiques ‘arnaldianes’ en català a finals de l'Edat Mitjana”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 23-24 (=Actes de la II Trobada internacional d'estudis sobre Arnau de Vilanova), pp.129-150.

▪CIFUENTES COMAMALA, Lluís (1993), *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)*, Bellaterra, Tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona.

▪CIOLA, Graziana (2013), “Giovanni di Rupescissa: autobiografia, profezia e leggenda”, dins: Paravicini Bagliani, Agostino (ed.), *The Medieval Legends of Philosophers and Scholars*, Florència, SISMEL-Edizioni del Galluzzo (Micrologus: Natura, Scienze e Società Medievali, 21), pp. 517-579.

▪COLL ALENTORN, Miquel (1949-1951), *La Crònica de Bernat Desclot*, Barcelona, Editorial Barcino (*Els nostres classics*).

-
- COMENGE FERRER, Lluís (1903 - 1904), “Formas de munificencia real para con los archiatros de Aragón”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 2 (anys III-IV)/9, pp. 1-15.

 - COMENGE FERRER, Lluís (1897), “La medicina en el reino de Aragón (siglo XIV)”, *El Siglo Médico*, 44/2273-2280.

 - CONTRERAS MAS, Antoni (2000), “Astrologia, alquímia y medicina en Mallorca medieval”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, pp. 89-102.

 - CONTRERAS MAS, Antonio (1997), *Los médicos judíos en la Mallorca bajomedieval (siglos XIV-XV)*, prólogo [de] García Ballester, Lluís, Palma, Miquel Font (La rodella, 15), pp. 43, 49 (imatge ms. Copenhagen) i 133 (recull Romano 1990).

 - CONTRERAS MAS, Antonio (1986), *La difusión medieval de la Cirurgia de Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Correger (1306)*. Libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque Nationale, fons espagnol, 212, fols. 1-18v, tesi de llicenciatura inèdita de la Universidad de Cantabria (Santander).

 - COROLEU INGLADA, Josep (1889), *Documents històrics catalans del segle XIV: colecció de cartas familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet y Johan I, premiada en los Jochs Florals de 1888*, Barcelona, Impr. La Renaixensa.

 - COROMINES VIGNEAUX, Joan (1971), *Lleures i converses d'un filòleg*, Club editor, Barcelona.

 - CRISCIANI, Chiara (1998), “Esperienza, comunicazione e scrittura in alchimia (secoli XIII-XIV)”, in *Le forme della comunicazione scientifica*, Galuzzi, M.-Micheli, G.-Monti, M. T., Franco Angeli, Milà, pp. 85-110.

-
- CRISCIANI, Chiara (2002), *Il papa e l'alchimia: Felice V, Guglielmo Fabri e l'elixir*, Roma, Viella (La corte del papi, 10).

 - CRISCIANI, Chiara (1976), “La ‘quaestio de alchimia’ fra Duecento e Trecento”, Pàdua, *Medioevo: Rivista di Storia della Filosofia Medievale*, 2, pp. 119-158.

 - CRISCIANI, Chiara (2012), “Giovanni di Rupescissa: sapere, alchimia e profezia”, dins: Menestò, Enrico (ed.), *I francescani e le scienze: atti del XXXIX convegno internazionale (Assisi, 6-8 ottobre 2011)*, Spoleto, C.I.S.A.M., *Atti e convegni della società internazionale di studi francescani e del centro interuniversitario di studi francescani*, 22, pp. 239-280.

 - CRISCIANI, Chiara (1993), “Il corpo nella tradizione alchemica: teorie, similitudini, immagini”, *Micrologus*, I, pp. 189-233.

 - CRISCIANI, Chiara (2021), “L’*Epistola contra alchemistas* di Nicola Eimeric”, dins: ALBERNI, Anna – CIFUENTES COMAMALA, Lluís – SANTANACH SUÑOL, Joan - SOLER, Albert (eds.), *Qui fruit ne sap collir, homenatge a Lola Badia*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Barcino (Filologia UB). CRISCIANI, Chiara (1997), “Oro potabile fra alchimia e medicina: due testi in tempo di peste”, “*Rendiconti della Accademia Nazionale delle Scienze detta dei XL: Memorie di Scienze Fisiche e Naturali*”, ser. 5, 21, parte 2, tomo 2 [= “*Atti del VII convegno nazionale di Storia e fondamenti della chimica (L'Aquila, 8-11 ottobre 1997)*”, ed. Franco Calascibetta], 8, pp. 179-194.

 - CRISCIANI, Chiara - PARAVICINI BAGLIANI, Agostino (eds.) (2003), *Alchimia e medicina nel Medioevo*, Florència, SISMEL - Edizioni del Galluzzo (Micrologus’ Library, 9).

 - CRISCIANI, Chiara-PEREIRA, Michela (1998), “Black Death and Golden Remedies. Some Remarks upon Alchemy and the Plague” in Paravicini Bagliani-Santi, *The*

Regulation of Evil. Social and Cultural Attitudes to Epidemics in the Late Middle Ages, SISMELE-Edizioni del Galluzzo, Firenze, pp. 7-39.

▪CRISCIANI, Chiara - PEREIRA, Michela (1996), *L'arte del sole e della luna: alchimia e filosofia nel Medioevo*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.

▪CROSLAND, Maurice P. (1962), *Historical Studies in the Language of Chemistry*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press (Heinemann Books on the History of Science).

▪DALMASES, Núria de (1992), *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1300-1500 (aproximació a l'estudi)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, I/1-2).

▪DAUBREE, Gabriel August (1890), "La génération des minéraux métalliques dans la pratique des mineurs du Moyen Age", Paris, *Journal de Savants*.

▪DE BARCELONA, Martí (1990), "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 91.

▪DE FREYBERG, KALBE (1505), *Das Bergbüchlein*, la còpia impresa per Erhard Ratdolt es conserva a la Bibliothèque de l'École nationale supérieure des mines de Paris (Mines ParisTech), i es considera una de les versions més antigues d'aquest llibre: <<https://demo.sempiternelia.net/omeka-s/s/demo/document/19>>.

▪DE RICCI, Seymour i WILSON, William Jerome (1935, 1937 i 1940), *Census of medieval and renaissance manuscripts in the United States and Canada*, Nova York, The H. W. Wilson Company.

▪DE SAGARRA, Josep M. (trad.) (1947), *La Divina Comèdia de Dante Alighieri*, il·l. de Ricard Marlet, Joan Sallent, Sabadell.

-
- DOMENGE MESQUIDA, Joan (1991), “Entorn als oficis artístics de Mallorca: una aproximació als treballs i ocupacions dels artistes medievals (segles XIV-XVI)”, dins: Barceló Crespí, Maria (ed.), *La manufactura urbana i els menestrals (ss. XIII-XVI): IX Jornades d’Estudis Històrics Locals (Palma, 21-23 de novembre de 1990)*, Palma, Institut d’Estudis Baleàrics, pp. 381-398.

 - DOMENGE MESQUIDA, Joan (1991), *L’argenteria sacra a les esglésies de Mallorca (segles XIV-XVI)*, presentació de DALMASES, Núria; fotografies de Margalida Morey; dibuixos de Jaume Salas, Palma, José J. de Olañeta (L’Illa de la calma, 19).

 - DYM, Warren Alexander (2008), “Alchemy and mining: Metallogenesis and prospecting in early mining books”, *Ambix*, 55 (3), pp. 238–239.

 - ECO, Umberto (2007), *Dall’albero al labirinto. Studi storici sul segno e l’interpretazione*, Milà, La nave di Teseo.

 - ECO, Umberto (1980), (trad. al català en 1989 a càrrec de Josep Daurella), *El nom de la rosa*, Milà, Bompiani i La nave di Teseo.

 - ECO, Umberto (1993), *La ricerca de la llengua perfecta en la cultura europea*, Bari, Laterza.

 - ELIADE, Mircea (1987), *Arti del metallo e alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri.

 - ELIADE, Mircea (1955), *Immortalité et liberté*, París, Payot.

 - ELIADE, Mircea (1949), *Le Mythe de l’Éternel Retour*, París, Gallimard.

 - ELIADE, Mircea (1954), “La Terre-Mère et les Hiérogamies còsmiques”, dins *Eranos-Jahrbuch*, XXII.

-
- ELIADE, Mircea (1968), *Le chamanisme et les tècniques archaïques de l'extase*, París, Payot.

 - ELIADE, Mircea (1980, trad. it.), *Storia delle credenze e delle idee religiose*, Florència, Sansoni.

 - ELIADE, Mircea (1977), *Forgerons et alchimistes*, París, Flammarion.

 - ELIADE, Mircea (1988), *Trattato di storia delle religioni*, tr. it., Torí.

 - ENSENYAT PUJOL, Gabriel (1989), “La donació de dues cavalleries propietat de legitimistes feta per Pere IV després de la reintegració de Mallorca”, *Mayurqa*, 22/1, pp. 229-237.

 - ENSENYAT PUJOL, Gabriel (1997), *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, Palma, Moll.

 - ESCUDERO MENDO, M.ª Asunción (1993). *Manuscritos de la Biblioteca de Catalunya de interés para la Farmacia y las Ciencias Médicas: en particular el Tesor dels pobres*, tesi doctoral inèdita de la Universitat de Barcelona.

 - ESPAÑOL BERTRÁN, Francesca (1997), “La transmisión del conocimiento artístico en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)”, *Cuadernos del CEMYR*, 5, pp. 73-114.

 - FAVA-BRESCIANO (1911), *La stampa a Napoli nel XV secolo*, Leipzig.

 - FELDMAN, Leon A. (1991), “R. Nissim ben Reuben Gerondi: Archival Data from Barcelona”, dins: MIRSKY, Aharon - GROSSMAN, Avraham - Kaplan, Yosef (eds.), *Exile and Diaspora: Studies in the History of Jewish People presented to Professor Haim Beinart = Exilio y Diáspora: estudios sobre la historia del pueblo judío en homenaje al Profesor Haim Beinart*, Jerusalem-Madrid, Ben-Zvi Institute-CSIC, pp. 56-97.

-
- FELIP SÁNCHEZ, Jaume (2012), “Llorenç Mallol: poeta de Montblanc (s. XIV-XV)”, *Aplec de Treballs*, 30, pp. 81-82.

 - FERRAGUD DOMINGO, Carmel (2013), “Enfermar lejos de casa: la atención médica y veterinaria en los hostales de la Corona de Aragón durante la Baja Edad Media”, *Anuario de Estudios Medievales*, 43/1, pp. 83-112.

 - FERRAGUD DOMINGO, Carmel (2005), *Medicina i promoció social a la baixa Edat Mitjana (Corona d’Aragó, 1350-1410)*, Madrid, CSIC (Estudios sobre la ciencia, 36).

 - FERRAGUD DOMINGO, Carmel - BERTOMEU, José Ramón (2015), “Mirades sobre l’alquímia a la València baix medieval: un procés judicial sobre la producció de l’or potable (1440-1445)”, *Afers*, 82/3, pp. 421-446.

 - FERRER MALLOL, Maria Teresa (2008), “Els mallorquins a la Mediterrània oriental a l’edat mitjana”, dins: Barceló, Maria (ed.), *XXVI Jornades d’estudis històrics locals: el regne de Mallorca, cruïlla de gentes i de cultures (segles XIII-XV)*, Palma, Institut d’Estudis Baleàrics, pp. 43-72.

 - FONT SAGUÉ, Norbert (1908), *Historia de les ciències naturals á Catalunya, del sigle IX al sigle XVIII*, Barcelona, La Hormiga de Oro.

 - FOTANALS, Reis (1994), *La fundació canònica i imperial del Col·legi de Cordelles*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya (Mínima, 3).

 - FRANZ, Marie-Louise von (2019), *Alchimia*, traducció de OLIVA, Renato, reimpressió (1^a ed. 1984), Torí, Bollati Boringhieri (Saggi. Psicologia).

 - FRANZ, Marie-Louise Von (1998), *Il mondo dei sogni, Alla scoperta di ciò che veramente siamo*, Boa, Fraser (intervistatore), reimpressió (1^a ed. 1990), Milà, Red (Economici di qualità).

- FRAZER, James (1930), *Myths on the origin of fire*, Londres, Macmillan.

- FULCANELLI (1972, 1° ed. 1926), *Il mistero delle cattedrali*, Roma, Edizioni Mediterranee.

- FULCANELLI (1973, 1ª ed. 1931), *Le dimore filosofali*, Roma, Edizioni Mediterranee.

- GARCÍA FONT, Juan (1976), *Historia de la alquimia en España*, Madrid, Editora Nacional (Ritmo Universitario).

- GARCÍA HERRERO, María del Carmen (2012), “El trabajo de las mujeres en la Corona de Aragón en el siglo XV: valoración y defensa del mismo por la reina María de Castilla”, *Temas medievales*, 20 (de Bernardo & Gallent 1984), pp. 31-65.

- GESIOT, Jacopo (2020). “Ripensare la lingua del *Flos sanctorum* catalano: un esempio di *scripta* libraria primitiva nel ms. 713 dell’Universitat de Barcelona”, *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 136/1, pp. 25-46.

- GETZ, F. M. (1990), “Medical Practicioners in Medieval England”, *Social History of Medicine*, 3, pp. 245-283.

- GIEBEL, Marion (1993), *I Culti misterici nel mondo antico*, Génova, ECIG.

- GINESTE, Léon (2007), *Hermestine*, Montpellier, Léon Gineste.

- GINESTE, Léon (1997), *Holoscopie de la spiritualité occidentale*, Bruxelles, Memor.

- GINESTE, Léon (2001), *L’alchimie expliquée par son langage*, París, Dervy.

- GINESTE, Léon (2019), *Le grimoire secret de l’alchimiste*, Paris, Rustica éditions.

- GINESTE, León (2006), *Rennes-le-Château. La carte des trésors*, Montpellier, León Gineste.

- GINESTE, León (2011), *Sainte Anne: Trésor alchimique de la Martinique*, P. Jean-Bart, Le Robert (la Martinique).

- GINESTE, León (2018), *Balade alchimique autor de l'oeuf de Montpellier*, Montpellier, León Gineste.

- GIRALT SOLER, Sebastià (2018), “Astrologia aplicada a la recerca de tresors: el *Libel d’investigació de tresors* de Bartomeu de Tresbens”, *eHumanista/IVITRA*, 14, pp. 761-793.

- GIRALT SOLER, Sebastià (2017), “La fi d’una llegenda: Arnau de Vilanova davant la màgia i l’astrologia”, *Mot so razo*, 16, pp. 39-54.

- GIRALT SOLER, Sebastià (2004-2005), “Un alquimista medieval per als temps moderns: les edicions del *corpus* alquímic atribuït a Arnau de Vilanova en llur context (c. 1477-1754)”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 23-24 (= *Actes de la II Trobada internacional d’estudis sobre Arnau de Vilanova*).

- GIRONA LLAGOSTERA, Daniel (1913-1915), “Itinerari del Rey en Martí (1396-1402)”, *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, 18.

- GLICK, Thomas F., LIVESEY, Steven e WALLIS, Faith (cur.), *Medieval Science, Technology, and Medicine. An Encyclopedia*, New York, Routledge.

- GOLTZ, Dietlinde (1972), “Die Paracelsisten und die Sprache”, *Sudhoffs Archiv*, 56, pp. 337-352.

- GRIAULE, Marcel (1938), *Masques dogons*, París, Institut d’ethnologie.

-
- GUAITA JIMÉNEZ, Pere (2010), *Dona i medicina a la Corona d'Aragó (segles XIII-XV)*, Manresa, Arxiu Històric de les Ciències de la Salut (PAHCS, 13).

 - GUBERN DOMÈNECH, Ramon (1952), “Un document de 1348 sobre la Unió”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, pp. 45-46.

 - GUTWIRTH, Eleazar (2021), “Alquimia y armamento: sobre un fragmento aljamiado en un manuscrito de la Houghton Library”, *Sefarad*, 81/1, pp. 69-88.

 - HALLEUX, Robert (1977), *Alchimistes grecs. I, Papyrus de Leyde, Papyrus de Stockholm, fragments de recettes*, texte établi et traduit par Paris, Union Académique Internationale.

 - HALLEUX, Robert (1972), *Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters*, Heidelberg.

 - HALLEUX, Robert (1981¹), “Les Ouvrages alchimiques de Jean de Rupescissa”, dins *Histoire Littéraire de la France*, Paris, Imprimerie Nationale, 1981, vol. 41, pp. 241-284.

 - HALLEUX, Robert (1979), *Les textes alchimiques*, Turnhout, Brepols (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, 32).

 - HAURÉAU, B- Littré, E. (1885), *Raimond Lulle*, in *Histoire Littéraire de la France*, vol. XXIX, Paris.

 - HERNANDO DELGADO, Josep (1995), *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona, Fundació Noguera.

 - HILLMAN, James (2013), *Psicologia alchemica*, Milà, Adelphi Edizioni (Saggi. Nuova serie; 71).

-
- HILLGARTH, J.N. (2001), *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, trad. CIFUENTES COMAMALA, Lluís, Col·lecció Blanquerna 1, Barcelona - Palma, Universitat de Barcelona, Universitat de les Illes Balears.

 - HILLGARTH, J. N. (1971), *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*, Oxford, Clarendon Press (Oxford-Warburg Studies).

 - HILLGARTH, J.N. (1991), *Readers and Books in Majorca (1229-1550)*, CNRS: Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (Documents, Études et Répertoires, 61), París, 2 vols., pp. 1018.

 - HUSSÖN, Xavier (2019), *Le Bestiaire Médiéval*, éditions Au Bord des Continents (Petit grimoire).

 - JACQUART, Danielle-MICHEAU, Françoise (1990), *La médecine arabe et l'Occident médiéval*, París, Maisonneuve & Larose.

 - JOSTEN, C. H. (1949-1951), "The text of John Dastin's *Letter to Pope John XXII*", *Ambix*, 4/1-2 (*Epistola ad Johannem XXII de alchimia*), pp. 34-51.

 - JUNG, Carl Gustav (2016⁵), *Il libro rosso: Liber novus*, Torí, Bollati Boringhieri.

 - JUNG, Carl Gustav (2017⁷), *Mysterium coniunctionis*, Torí, Bollati Boringhieri.

 - JUNG, Carl Gustav (1989), *Psicologia e alchimia*, Torí, Bollati Boringhieri (Universale Bollati Boringhieri, 517).

 - JUNG, Carl Gustav e WILHELM, Richard (ristampa 2018²), *Il segreto del fiore d'oro: un libro di vita cinese*, Torí, Bollati Boringhieri.

- JÜTTE, Daniel (2011), *Das Zeitalter des Geheimnisses: Juden, Christen und die Ökonomie des Geheimen (1400-1800)*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht.

- KAHN, Didier (1998), “Alchimie et architecture: de la pyramide à l’église alchimique, dans *Aspect de la tradition alchimique au XVIIe siècle*”, Paris.

- KAHN, Didier (1992-1996), “Notre-Dame de Paris et l’alchimie: un traité inédit du début du XVIIe siècle”, dans le *Discours des visions sur l’oeuvre*, Chrysopœia, 5 (1992-1996).

- LERNER-RYCHTEROVÁ (2019), *Giovanni di Rupescissa: Vade mecum in tribulatione, Translated into Medieval Vernaculars*, Milà, Vita e Pensiero (Ricerche: Storia - Dies Nova, 4).

- LLOMPART, Gabriel (1986), “La presunta conspiración mallorquina de Miquel Rullán contra Pedro IV de Aragón (1343)”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 42, pp. 79-110.

- LLOMPART, Gabriel (1982), “Plata medieval mallorquina”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, 39, pp. 51-92.

- LÓPEZ DE MENESES, Amada (1959), “Una consecuencia de la peste negra en Cataluña, el pogrom de 1348”, *Sefarad*, 19/1-2, pp. 92-131 i 321-364.

- LUANCO, José Ramón de (1889-1897), *La alquimia en España: escritos inéditos, noticias y apuntamientos que pueden servir para la historia de los adeptos españoles*, Barcelona, Impr. Fidel Giró-Impr. Redondo y Xumetra.

- LUANCO, José Ramón de (1887), “Otro libro catalán desconocido”, *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 4, pp. 197-222.

-
- LUANCO, José Ramón de (1870), *Ramon Lull (Raimundo Lulio) considerado como alquimista*, Barcelona, Jaume Jepús.

 - LUANCO, José Ramón de (1880), “Un libro más para el catálogo de los escritores catalanes”, *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, pp. 307-331.

 - LUZZINI, Francesco (2020), “Sounding the depths of providence: mineral (re)generation and human environment interaction in the early modern period”, *Earth Sciences History*, 39 (2).

 - MAÍZ CHACÓN, Jorge (2009), *Actividades económicas y políticas de los judíos de Baleares en la Baja Edad Media (1229-1391)*, Tesi doctoral de la UNED.

 - MANDOSIO, Jean-Marc - CAIAZZO, Irene (2004), “La *Tabula smaragdina* nel Medioevo latino”, dins: LUCENTINI, Paolo - PARRI, Ilaria - PERRONE COMPAGNI, Vittoria (eds.), *Hermetism from Late Antiquity to Humanism: Atti del Convegno internazionale di studi (Napoli, 20-24 novembre 2001)*, Turnhout, Brepols (Instrumenta Patristica et Mediaevalia, 40), pp. 681-713.

 - MANZALAOU, Mahmoud (1961), “John Dastin and the Pseudo-Aristotelian *Secretum secretorum*”, *Ambix*, 9/3, pp. 166-167.

 - MARKSCHIES, Christoph (2019), *Die gnosis*, Torí, Claudiana (Piccola Collana Moderna).

 - MARTELLI, Matteo (2019), *L'alchimista antico: dall'Egitto greco-romano a Bisanzio*, Milano: Editrice Bibliografica (Storia della Scienza).

 - MARTÍ CASTELLÀ, Sadurní (2009), “Francesc Eiximenis i la màgia”, *Mot So Razo*, 8, pp. 54-67.

-
- MARTÍ CASTELLÀ, Sadurní (2012), “Notes sobre l’alquímia al *Crestià* de Francesc Eiximenis”, dins: MENESTÒ, Enrico (ed.), *I francescani e le scienze: atti del XXXIX convegno internazionale (Assisi, 6-8 ottobre 2011)*, Spoleto, CISAM (*Atti e convegni della società internazionale di studi francescani e del centro interuniversitario di studi francescani*, 22), pp. 113-124.

 - MARTÍNEZ FERRANDO, Jesus Ernest (1934), *Catálogo de la documentación relativa al antiguo reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería real*, redactado por —, Madrid, Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos.

 - MATTHEWS, L. G. (1967), *The Royal Apothecaries*, The Wellcome Historical Medical Library, Londres

 - MCVAUGH, Michael R. (2012), “Academic medicine and the vernacularization of medieval surgery: the case of Bernat de Berriac”, dins *El saber i les llengües vernacles a l’època de Lluís i Eiximenis: estudis ICREA sobre vernacularització*, ed. Anna Alberni, Lola Badia, Lluís Cifuentes & Alexander Fidora, Barcelona: PAM, pp. 257-281.

 - MCVAUGH, Michael (2005), “Chemical Medicine in the medical writings of Arnau de Vilanova”, *Actes de la II Trobada Internacional d’Estudis sobre Arnau de Vilanova*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, pp. 239-264.

 - MCVAUGH, Michael R. (1993), *Medicine Before the Plague: Practitioners and Their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge University Press (Cambridge History of Medicine).

 - MCVAUGH, Michael R.-GARCÍA BALLESTER, Luis (1989), “The medical faculty at early fourteenth-century Lérida”, *History of Universities*, 8, pp.

-
- MESLER, Katelyn (2019), “The Latin encounter with Hebrew magic: problems and approaches”, dins: Page, Sophie-Rider, Catherine (eds.), *The Routledge History of Medieval Magic*, Londres, Routledge (The Routledge Histories), pp. 85-98.

 - MINO, Gabriele (1986), *Alchimia. La tradizione in Occidente secondo le fonti manoscritte e a stampa*, Venècia, La Biennale - Milà, Electa Editrice.

 - MORAN i OCERINJAUREGUI, Josep (2006), “El procés de creació del català escrit”, estudi introductor dins RASICO, Philip D., *El català antic*, Girona, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, pp. 7-48.

 - MORELLÓ BAGET, Jordi, (2001) “El regne de Mallorca a través dels albarans del mestre racional d'ençà la seva reincorporació a la Corona d'Aragó”, *Mayurqa*, pp. 85-104.

 - MORENO CULLELL, Vicente, “La societat catalana en els segles XIII i XIV, sapiens.cat: <<https://cienciessocialsenxarxa.sapiens.cat/2010/08/30/poblacio-i-activitats-economiques-en-la-corona-darago-segles-xiii-i-xiv/>>.

 - NANTE, Bernardo (2012), *Guida alla lettura del Libro rosso di C. G. Jung*, Torí, Bollati Boringhieri.

 - NEWMAN, William R. (1989), “Technology and Alchemical Debate in the Late Middle Ages”, *Isis*, 80, pp. 423-455.

 - NORRIS, John A. (2007), “Early theories of aqueous metallogenesis in the sixteenth century”, *Ambix*, 54 (1).

 - NORRIS, John A. (2014), “Johann Mathesius and sulfur-mercurius in the silver mines of Joachimstal”, *Osiris*, 29 (1).

-
- NORRIS, John A. (2006), “The mineral exhalation theory of metallogenesis in pre-modern mineral science”, *Ambix*, 53(1).

 - OBRIST, Barbara (1986), “Die Alchemie in der mittelalterlichen Gesellschaft”, in Meinel, Ch. (ed.), *Die Alchemie in der europäischen Kultur-und Wissenschaftsgeschichte*, O. Harrasowitz, Wiesbaden.

 - PACKE, M. (1983), *King Edward III*, Londres.

 - PANIAGUA, Bernardo – GALLENTE MARCO, José M^a (1984), “Rehabilitación profesional del médico aragonés Anthonio d’Almaçán”, dins: Hornigón Blánquez, Mariano (ed.), *Actas [del] II Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias (Jaca, 27 de septiembre - 1 de octubre, 1982)*, Saragossa, Sociedad Española de Historia de las Ciencias, vol. 3 (Temas libres: comunicaciones).

 - PANIAGUA, Juan Antonio (1995), “En torno a la problemática del del *corpus* científico arnaldiano”, *Actes de la I Trobada Internacional d’Estudis sobre Arnau de Vilanova*, 2, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, pp. 9-22.

 - PANIAGUA, Juan Antonio (1994), *Studia arnaldiana: trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundació Uriach 1838.

 - PATAI, Raphael (1994), *The Jewish alchemists, a history and source book*, Princeton (New Jersey), Princeton University Press.

 - PERARNAU ESPELT, Josep (1993), “La traducció catalana resumida del *Vademecum in tribulatione (Ve ab mi en tribulació)* de fra Joan de Rocatalhada”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 12, pp. 43-140.

 - PERARNAU ESPELT, Josep (1998), “La traducció catalana medieval del *Liber secretorum eventuum* de Joan de Rocatalhada: edició, estudi del text i apèndixs”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 17, pp. 7-219.

-
- PEREIRA, Michela (2001), *Arcana sapienza, L'alchimia dalle origini a Jung*, Roma, Carocci (Studi Superiori).

 - PEREIRA, Michela (1995), “Arnaldo da Villanova e l'alchimia. Un'indagine preliminare”, dins *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, II*, ATCA, 14, pp. 95-174.

 - PEREIRA, Michela (2012), “Comunicare la verità: Ramon Llull e la filosofia in volgare”, en ALBERNI, Anna-BADIA PÀMIES, Lola-CIFUENTES COMAMALA, Lluís - FIDORA, Alexander (2012), *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 170), pp. 21-44.

 - PEREIRA, Michela (2017), *Ildegarda di Bingen: maestra di sapienza nel suo tempo e oggi*, San Pietro in Cariano (Verona), Gabrielli (Le vie della sapienza).

 - PEREIRA, Michela (2017), “Il ruolo delle opere alchemiche nella tradizione lulliana (secoli XIV-XVIII)”, *Actes del Congrès d'Obertura de l'Any Llull, Palma, 24-27 de novembre de 2015*, ed. L.Badia, A.Fidora i M.l Ripoll Perelló, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears, Barcelona-Palma.

 - PEREIRA, Michela (1987), “La leggenda di Lullo alchimista”, in *Estudios Lulianos*, 27, pp. 145-163.

 - PEREIRA, Michela (2003), “L'alchimista come medico perfetto nel *Testamentum pseudolulliano*”, en CRISCIANI, Chiara i PARAVICINI BAGLIANI, Agostino, *Alchimia e medicina nel Medioevo*, Florència, SISMEL i Edizioni del Galluzzo, pp. 77-108.

 - PEREIRA, Michela (1992), *L'oro dei filosofi: saggio sulle idee di un alchimista del Trecento*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.

-
- PEREIRA, Michela (2005), “Maestro di segreti o caposcuola contestato? Presenza di Arnaldo da Villanova e di temi della medicina arnaldiana in alcuni testi alchemici pseudo-lulliani”, en PERARNAU, Josep (ed.), (= *Actes de la II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, Arxiu de Textos Catalans Antics*), pp. 381-412.

 - PEREIRA, Michela (2004), “Per una història de l'alquímia a la Catalunya medieval”, dins VERNAT, Joan - PARÉS, Ramon (eds.), *La ciència en la història dels Països Catalans*, València, Institut d'Estudis Catalans - Universitat de València, vol. 1 (Dels àrabs al Renaixement), pp. 455-482.

 - PEREIRA, Michela (1995), “Teorie dell'elixir nell'alchimia latina medievale” in *Micrologus*, 3, pp. 103-148.

 - PEREIRA, Michela (2005), “Testi alchemici pseudolulliani nei manoscritti del Cusano”, dins: *Ramon Lull und Nikolaus von Kues: eine Begegnung im Zeichen der Toleranz. Raimondo Lullo et Niccolò Cusano: un incontro nel segno della tolleranza*, Ermenegildo Bidese -Alexander Fidora-Paul Renner, Turnhout, Brepols (Instrumenta Patristica et Mediaevalia. Subsidia Lulliana), pp. 205-228.

 - PEREIRA, Michela (1989), *The alchemical corpus attributed to Raimond Llull*, Londres, The Warburg Institute Surveys and Texts, 18.

 - PEREIRA, Michela (1996), “Un innesto sull'*arbor scientiae*”, in *Studia Lulliana*, 36.

 - PEREIRA, Michela (1993), “Un tesoro inestimabile. Elixir e *prolongatio vitae* nell'alchimia del Trecento”, *Micrologus*, I, pp. 161-187.

 - PETRUCCI, Armando (2017), *Letteratura italiana: una storia attraverso la scrittura*, Roma, Carocci.

- PIFERRER, Pablo - QUADRADO, José María (1888), *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza y historia*, Barcelona.

- PLANAS, Rosa (2008), “Els jueus mallorquins i els orígens del pseudolul·lisme alquímic”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 64, pp. 69-88.

- PLANAS FERRER, Rosa (2014), *Ramon Llull i l'alquímia*, Palma, Leonard Muntaner (Panorama de les Illes Balears, 12).

- PONS PASTOR, Antoni (1957-1960), *Los judíos del reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, Madrid, CSIC, Instituto Jerónimo Zurita.

- POU MARTÍ, Josep M. (1930), *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglo XIII-XV)*, Vic, editorial Seráfica.

- PRINCIPE, Lawrence M. (2011), *The Scientific Revolution: A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press.

- PRINCIPE, Lawrence M. (2013), *The secrets of alchemy*, Chicago, University Chicago Press, capítols 1-3.

- QUADRADO, José María (1888), *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza y historia*, Barcelona.

- QUADRADO, José María (1887), *Miscelánea histórica 1387-1399*, “Bolletí de la Societat arqueològica Lulliana”, 3.

- QUADRADO, José María (1914-1915), “Proceso instruido en 1345 contra el Gobernador Arnaldo de Erill, su asesor Des Torrens y el Procurador real Bernardo Morera, acusados de favorecer á los partidarios del destronado Jaime III, con otros procedimientos tocantes a la confiscación de bienes de los condenados á muerte y al

destierro de los sospechosos”, *Bolletí de la Societat Arquelògica Luliana*, 15 (any 30), pp. 1-15 i 65-94.

▪RAMPLING, Jennifer M. (2020), *The experimental fire: Inventing English Alchemy 1300-1700*, Chicago University Press, Synthesis.

▪RIERA SANS, Jaume (1979), “Sobre l’autor de la *Doctrina moral* (segle XV)”, *Randa*, 9, pp. 117-125.

▪RIVIERE, Patrick (2016²), *L’alchimie, science et mystique*, Ed. De Vecchi, Nímes.

▪ROCA, Joseop Maria (1929), *Johan I d’Aragó*, Barcelona, Institució Patxot.

▪ROCA, Josep Maria (1919), *La medicina catalana en temps del rey Martí*, Barcelona, Impr. Fidel Giró.

▪ROCA, Josep Maria (1922), “Mestre Guillem Colteller (segle XIV)”, dins: AA. DD., “*Actes del Quart Congrès de Metges de Llengua Catalana (Girona, 26-28 juny 1921)*”, Barcelona, Associació General de Metges de Llengua Catalana, , vol. 2, pp. I-XLI, il.

▪ROCA, Josep Maria (1926), “Notes medicals històriques: rey justicier y magnánim; Fent honor a la dignitat reyal; un metge batall de forca; curanders elevats a la categoria de metges per la Reyna dona Maria de Luna, muller del rey Martí”, *Anals de Ciències Mèdiques*, 20/6, pp. 1-4.

▪RODRÍGUEZ GUERRERO, José (2022-2007), “El manuscrito 7443 de la Biblioteca Nacional de España: identificación de su origen, autor y contenidos”, *Azogue*, revista electrónica dedicada al estudio histórico crítico de la alquimia, 5, pp. 57-69.

▪RODRÍGUEZ GUERRERO, José (2010 - 2013), “El origen del pseudo-arnaldiano *Liber de vinis*, obra del *magister Silvester* (ca. 1322-1328), y su tradición manuscrita en el siglo XIV”, *Azogue*, 7, pp. 44-74.

- RODRÍGUEZ GUERRERO, José (2010-2013), “Un repaso a la alquimia del Midi francés en el siglo XIV (Parte I)”, *Azogue*, 7, pp. 75-141.

- ROEBERT, Sebastian (2018), “The nominations of Elionor of Sicily, as queen-lieutenant in the Crown of Aragon: edition and commentary”, *Mediaeval Studies*, 80, pp. 171-229.

- ROJAS GARCÍA, Pedro (1999), “Tendencias tardías de la medicina en el Medievo latino”, *Azogue*, 2, pubbl. digital.

- ROMANO, David (1990), “En torno a Menahem, físico y alquimista judío de los reyes de Mallorca y Aragón (1344-1348)”, in *Acta del XIII Congrés d’història de la Corona d’Aragón*, pp. 95-102.

- ROSSI, Paolo Aldo - LI VIGNI, Ida (2017), *Come si legge un testo antico di alchimia e astrologia medica*, Aicurzio (MB), Virtuosa-Mente (Storia delle idee).

- RUBIÓ LLUCH, Antoni (1908-1921), *Documents per l’historia de la cultura catalana mig-eval*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans.

- RUBIÓ LLUCH, Antoni (1914), “La cultura catalana en el regnat de Pere III”, *Estudis Universitaris Catalans*, 8, pp. 219-247.

- RUIZ, Estabén (1975), *La Almudaina castillo real de la Ciudad de Mallorca*, Palma.

- RUMBAU, Montserrat (1996), *Com érem fa 700 anys: una crònica de la vida quotidiana a la Corona catalanoaragonesa del segle XIII*, Barcelona, Tibidabo (Cal saber).

- RUTKIN, H Darrel (2019), *Sapientia Astrologica: Astrology, Magic and Natural Knowledge, ca. 1250-1800*, Cham (Springer Archimedes, 55).

- SARTON, George (1927-1948), *Introduction to the History of Science*, Baltimore, The Williams and Wilkins Co., for the Carnegie Institution of Washington.
- SEGURA VALLS, Joan (1885), “Aplech de documents curiosos e inèdits fahents per la història de las costums de Catalunya”, dins: AA.DD., *Jochs Florals de Barcelona, any XXVII de llur restauració: MDCCCLXXXV*, Barcelona, Estampa La Renaixensa.

- SHEPARD, H. J. (1957), “Gnosticism and alchemy”, *Ambix*, VI, pp. 86-101.

- SHEPARD, H. J. (1962), “The ouroboros and the unity of matter in alchemy: a study in origins”, *Ambix*, X, pp. 83-96.

- SOLDEVILA, Ferran (1995), *Pere el Gran*, ed. a cura de FERRER MALLOL, Maria Teresa, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 48).

- SUREDA Morera, Enrique (1914), *De la corte de los señores reyes de Mallorca*, Imprenta Clasica Española, Madrid.

- SURREBAS CAMPS, María José (2008), *The Notarial Archive of Cervera, Catalonia: a Source for the Study of Jewish Genealogy, Migrations and Life in the Middle Ages*, Jerusalem, International Institute for Jewish Genealogy and Paul Jacobi Center.

- TEALDI, Elena (2015), *Giovanni di Rupescissa: Vade mecum in tribulatione*, edizione critica a cura di —; introduzione storica a cura di Robert E. Lerner e Gian Luca Potestà, Milà, Vita e Pensiero (Ricerche: Storia - Dies Nova, 1).

- TELLE, Joachim (1977-1980), “Dastin, John (Dausten, Johann), alchemistischer Fachschriftsteller”, dins: Auty, Robert - Bautier, Robert-Henri - Angermann, Norbert (eds.), *Lexikon des Mittelalters*, Munic, Artemis, , vol. 3 (1986), cols. 573-574.

- THEISEN, Wilfred (1999), “John Dastin’s alchemical vision”, *Ambix*, 46/2, pp. 65-72.

- THEISEN, Wilfred (1986), “John Dastin’s *Letter on the Philosopher’s Stone*”, *Ambix*, 33/2-3, pp. 78-87.

- THEISEN, Wilfred (1991), “John Dastin, the alchemist as co-creator”, *Ambix*, 38/2, pp. 73-78.

- THEISEN, Wilfred (2008), “The letters of John Dastin”, *Ambix*, 55/2, pp. 153-168.

- THORNDIKE, Lynn (1923-1958), *A History of Magic and Experimental Science*, Nova York - Londres, Columbia University Press – Macmillan.

- TREASE, G. E., “The Spicers and Apothecaries of the Royal Household in the Reigns of Henry III, Edward I and Edward II”, *Nottingham Medieval Studies*, 3, pp. 19-52

- TRENCHS ÒDNA, Josep (1991), *Casa, corte y cancellería de Pedro el Grande (1276-1285)*, Roma, Bulzoni (Sezione di studi storici Alberto Boscolo, 3).

- TRENCHS ÒDNA, Josep (2011), *Documents de Cancelleria i de Mestre Racional sobre la cultura catalana medieval*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 88).

- TROTTER, David (2000), *Languages of the British Isles*, Oxford, Blackwell, pp. 197-206.

- ULLMANN, Manfred (1970), *Die Medizin im Islam*, Leiden-Colònia, E. J. Brill (Handbuch der Orientalistik, 1).

- VALLS PUJOL, Esperança (2008), *Cap estrella per a Israel*, Girona, Universitat de Girona (Biblioteca Judaico-catalana, 6).

-
- VERARDI, Donato (2018), *Arti magiche e arti liberali nel Rinascimento: da Ariosto a Della Porta*, Sarzana, Agorà & Co. (Dellaportiana: Studi e testi di filosofia naturale, 3).

 - VERNET, Joan - SAMSÓ, Julio (2004), “La ciència i la tècnica als Països Catalans durant la baixa Edat Mitjana”, dins: Vernet, Joan - Parés, Ramon (eds.), *La ciència en la història dels Països Catalans*, València, Institut d’Estudis Catalans-Universitat de València, vol. 1 (*Dels àrabs al Renaixement*), pp. 251-267.

 - VIDAL, Pere (1887), “Les juifs des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne”, *Revue des Études Juives*, 15, pp. 19-55.

 - VOIGTS, L. (1996), “What’s the Word?”, *Speculum*, 71, pp. 813-826.

 - VOLTES BOU, Pere (1955), “Notas sobre médicos barceloneses de los siglos XIV y XV”, *Medicina Clínica*, 3, pp. 127-129

 - WEILL-PAROT, Nicolas (2022), *Les “images astrològiques” au Moyen Âge et à la Renaissance*, Paris.

 - WILSON, William Jerome (1936), *An alchemical manuscript by Arnaldus de Bruxella, Osiris*, 2.

 - YATES, Frances A. (1969²), *Giordano Bruno e la tradizione ermetica*, Roma-Bari, Laterza.

 - YATES, Frances A. (1993), *L’arte della memoria*, tr. it. Torino.

 - ZURITA, Jerónimo (1967-1977 i 1985), *Anales de la Corona de Aragón, compuestos por —*, edición preparada por CANELLAS LÓPEZ, Ángel, Saragossa, CSIC: Institución “Fernando el Católico”.

4. Webgrafia

- *Alchemeast* ERC, coord. per MARTELLI, Matteo, Bolonya, Universitat de Bolonya: <www.alchemeast.eu>.
- *ARNAU DB, corpus digital d'Arnau de Vilanova*, coord. per GIRALT, Sebastià i MENSA, Jaume, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona: <<https://grupsderecerca.uab.cat/arnau>>.
- *Azogue, revista electrònica dedicada al estudio històric crític de la alquimia*, coord. per RODRÍGUEZ GUERRERO, José, Madrid, investigador independent: <<http://www.revistaazogue.com/>>.
- BIBLIOTECA GUARNERIANA, biblioteca pública, fundada a mitjans del segle XV, i situada en dos edificis a San Daniele, regió de Friül, Itàlia: <<http://www.guarneriana.it/>>.
- DCVB² (1964-1969), *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals, recollides dels documents i textos antics i moderns, i del parlar vivent...*, d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, 10 vols., Palma, Moll: <<https://dcvb.iec.cat>>.
- *EIXIMENIS DB, vida i obra de Francesc Eiximenis*, coord. per RENEDO, Xavier, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Girona, Universitat de Girona: <<https://eiximenis.narpan.net>>.
- ENCICLOPÈDIA.CAT (GEC), *el teu portal del coneixement*: <<http://www.enciclopedia.cat/>>.
- *Leyendas Medievales: la cultura del Medievo y sus mitos*, blog sobre leyendas y mitos, está dedicado a esas leyendas medievales, las cuales a través de su relectura nos permiten entender la mentalidad de esa época; sus alegrías, sus sueños, sus miserias etc.: <leyendasmedievales.over-blog.es>.

- *LLULL DB, Base de dades de Ramon Llull*, coordinada per BONNER, Anthony, Barcelona, Universitat de Barcelona: <<https://quisestlullus.narpan.net/ca/base-de-dades-diccionari>>.

- *Testi documenti e materiali sull'esoterismo moderno e contemporaneo*, coord. MARRA, Massimo: <<https://massimomarra.net>>.

- *Alchimia medievale: un sapere che nasce dal faré*, coord. per PEREIRA, Michela: <<https://digilander.libero.it/gogmagog/Alchimia/home.htm>>.

- *Sciència.Cat DB*, coordinada per CIFUENTES, COMAMALA, Lluís, Barcelona, Universitat de Barcelona: <<http://www.sciencia.cat/scienciacat-db>>.

- VFARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís (2007-2010), *Vocabulari de la llengua catalana medieval*, edició electrònica dirigida per COLÓN DOMÈNECH, Germà, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans: <<http://www.iec.cat/faraudo/>>.

ÍNDIX

1. Índex dels personatges no catalans i de les obres citades¹⁷⁶³

En aquest apartat indiquem els autors relacionats amb la tesi i, de vegades, presents al manuscrit, amb un breu perfil biogràfic.

- AGRICOLA, Georg (1494-1555), humanista i científic. Obres destacades: *De re metallica*.

¹⁷⁶³ Per el que fa els catalans, vegeu taules IX i X, la IMATGE II.

- GEBER ÀRAB (Jabir ibn Hayyan, 721-813): alquimista i metge. Autor de l'anomenat *Corpus jabirianum*.

- ARISTÒTIL (384 aC.-322 aC.), “Philòsof” (f. 2^v), “Filòsof” (f. 2^v): el gran filòsof grec, els escrits del qual van constituir el cànon del coneixement filosòfic occidental a partir del segle XIII. Aristòtil no coneixia l'alquímia, però havia donat algunes pistes sobre la formació dels minerals i dels metalls en els seus escrits sobre els fenòmens del món inorgànic (*Meteorologica*), que van ser utilitzats pels alquimistes occidentals, en alguns casos també amb conceptes extrets del *De generatione et corruptione*, i dels llibres de temes biològics. A Aristòtil, així com a Plató i altres grans personatges de la tradició filosòfica, també se'ls atribuïen escrits pseudoepigràfics d'alquímia, tant en la tradició àrab com en la llatina.

- AVICENNA (Ibn Sina, 980-1037): filòsof, místic i metge persa, va influir en l'evolució de la filosofia natural i la medicina amb els seus comentaris a Aristòtil i amb l'obra *Canon medicine*, escrits centrals en l'ensenyament d'aquelles matèries a Montpeller i en les altres facultats de medicina medievals. Se li van atribuir obres alquímiques: *Llibre dels remeis*, *Epistola ad Hasen regem de re recta*.

- BACON, Roger (ca. 1214/1220 - 1292/1294): va estudiar a Oxford i París, on va comentar diverses obres d'Aristòtil ja als anys quaranta del segle XIII. Va tenir contacte amb els interessos científics d'Oxford, i amb els informes dels viatges d'alguns missioners a Orient, i finalment, amb el ventall de doctrines naturalistes i màgiques que es contenen el *Secretum secretorum*, obra atribuïda a Aristòtil i coneguda per Bacon molt aviat. Tot això va enriquir la personalitat científica del filòsof, dotant-lo d'una capacitació insòlita, que va fer servir per construir un projecte de reforma educativa adreçada a una reforma global de la societat cristiana. Ja adult va ingressar a l'orde franciscà, mentre continuava la seva recerca. Quan esdevingué papa Climent IV, Bacon li va sotmetre els materials que havia elaborat de cara a una nova organització del coneixement. Entre aquests, va tenir un paper destacat la *scientia experimentalis*, un conjunt de coneixements sobre el món material obtinguts no a través de llibres autoritzats, sinó a través de l'experimentació directa i l'obertura cap a pràctiques

generalment excloses de la reflexió científica, com l'alquímia. Bacon també es va interessar per la investigació del fàrmac de la prolongació de la vida, així com per les matemàtiques, l'òptica, l'astrologia i l'aplicació pràctica dels coneixements obtinguts a través d'una obertura a tots els àmbits de l'experiència. Sobre l'alquímia va escriure en els tres textos enviats a Climent IV (*Opus maius*, *Opus minus* i *Opus tertium*), i en un quart escrit avui perdut. A més, se li atribueixen diversos escrits alquímics, produïts certament en època posterior a la seva mort.

▪PIETRO BONO (fl. Ferrara, segle XIV): alquimista i metge. Obres destacades: *Pretiosa Margarita Novella*.

▪TEODORIC BORGOGNONI (1205-1298): bisbe i metge. Obres destacades: *Cirurgia*.

▪ROBERT BOYLE (1627-1691): un dels pioners del mètode científic en les investigacions químiques.

▪TYCHO BRAHE (1546-1601): alquimista, astrònom, astròleg.

▪ROBERT DE CHESTER (segle XII): astrònom, arabista, traductor

▪DEE, John (Londres, 1527-1608/9): alquimista, filòsof, erudit, mag, matemàtic, astrònom, astròleg i navegant anglès. Obres destacades: *Micos hieroglyphica*.

▪AGRIPPA DE NETTESHEIM (1486-1535). Obres destacades: *De occulta philosophia*.

▪ZÒSIM DE PANÒPOLIS (segle IV dC): alquimista, bisbe, gnòstic i hermètic.

▪GIOVANNI DI STEFANO (fl. Siena, 1488): artista, autor de la representació de l'Hermes Trismegist a la catedral de Siena.

▪ALBERT EL GRAN (“Doctor Universal”, ca. 1200-1280): dominic. Obres destacades: *De mineralibus*.

▪ESCOT, Miquel (1175-1232/1236): filòsof i alquimista actiu a la cort de Frederic II Hohenstaufen a Sicília. Obres destacades: *Ars alkimie*.

▪FICINO, Marsilio (1433-1499), filòsof i traductor.

▪FLAMEL, Nicolas (Pontoise, 1330-1418): escrivà i editor de llibres, alquimista i notari, que va viure a París al segle XIV. Va ser protagonista d’una llegenda alquímica que se centra en els temes de la recerca del secret de la transmutació, del viatge, de la revelació en la forma d’un llibre amb un misteriós llenguatge d’imatges, de la relació entre l’home i la dona en la recerca alquímica i, finalment, l’adquisició de riqueses il·limitades.

▪HERMES TRISMEGIST: en el pròleg de la traducció del *Testament* de Morienus, el traductor llatí, Robert de Chester, seguint tant la tradició hel·lenística com la àrab, narra com Hermes Trismegist, descendent del llinatge diví que inclou Hermes-Noè i Hermes-Enoch, va ser l’inventor de l’alquímia. De fet, se li va atribuir la *Tabula smaragdina*, així com alguns altres textos com el *Septem tractatus*.¹⁷⁶⁴

▪HEW DRAPER OF BRYSTOW (fl. Bristow, 1561)

▪IBN AN-NADIM (segona meitat del segle X dC): bibliògraf xiïta. Obres destacades: *Fihrist*.

▪KHALID (segles VII-VIII dC): príncep omeia, alquimista, possible autor d’un *Testament alquímic*.

¹⁷⁶⁴ Gineste, Léon (2019), *Le grimoire secret*, p. 102.

- **KIRKEBY, John** o **KERBY, John** (segle XV): John Kirkeby va ser doctor en teologia i capellà del rei d'Anglaterra, un erudit amb interessos llibrescs. El 1455 va copiar el *Testament* alquímic pseudolul·lià en una versió "trilingüe" (l·latina, catalana i francesa-anglonormanda).

- **MARIA LA JUEVA** (Maria Prophetissa, segle III dC): alquimista i filòsofa.

- **GEBER LLATÍ**: sota aquest nom convencional sembla que s'amaga un franciscà alquimista del segle XIII, potser **PAU DE TÀRENT**, autor d'una *Theorica et practica* i sobretot de la *Summa perfectionis magisterii*, la peça més important i completa de l'alquímia metal·lúrgica de l'època medieval. L'atribució del text a Geber va situar aquesta obra capital sota l'autoritat d'un dels representants més famosos de l'alquímia àrab, que al seu torn, però, era potser el nom col·lectiu fictici d'un grup d'investigadors islàmics.

- **MAIER, MICHAEL** (1568-1622): conseller reial. Obres destacades: *Atalanta fugiens*.

- **MORIÈ** (Morienus): és el nom d'un personatge que, segons la història explicada al pròleg del seu *Testament* alquímic, va constituir el tret d'unió entre l'alquímia bizantina, de derivació hel·lenística, i l'alquímia islàmica. De vegades, el nom de l'autor només indica el text, escrit en forma de diàleg entre l'eremita Moriè i el rei Khalid, en el qual s'il·lustren els fonaments doctrinals i operatius de l'alquímia.

- **OLIMPIÒDOR DE TEBES** (segle V d. C.): historiador.

- **PARACELS** (Theophrastus von Hohenheim, 1493-1541): metge.

- **PLATÓ** (427 a. C - 347 a. C): el gran filòsof grec, mestre d'Aristòtil i membre del cercle socràtic; desenvolupà un sistema filosòfic, el platonisme, de gran persistència, i un centre de formació, l'Acadèmia, segons el model pitagòric (reservat a iniciats), que van gaudir de gran popularitat entre les elits grecoromanes. S'inspira en les tradicions

secretes gregues, com la tradició òrfica, els misteris d'Eleusis, la tradició pitagòrica i, possiblement, les tradicions d'Egipte i d'altres països d'Orient.

▪RASIS, RHAZES (Muhammad ibn Zakariya ar-Razi, 854-925): metge i alquimista. Obres destacades: *Liber secretorum*.¹⁷⁶⁵

2. Personatges amb càrrecs polítics citats¹⁷⁶⁶

▪ELISABET I

3. Autors citats al *Testament* de Jaume Mas

Els autors citats en la part editada del *Testament* de Jaume Mas són els següents:

▪ RAMON LLULL: en les formes “Remon Lui” (f. 2^r), “Llui” (f. 2^r), “Ramon Llull” (f. 3^r).

Testimonis:

“Nota què diu Remon Lui, que quant tu vulles crear la pedra, que no preng[u]es dels primés elements ni dels derés, car los primés són molt ximpls e los derés són masa grosos” (f. 2^r).

“Puis, aministra-li vianda competent, la qual la dita virtut ha en Llui per mutar” (f. 2^r).

¹⁷⁶⁵ Alchimia medievale: un sapere che nasce dal fare di Michela Pereira <<https://digilander.libero.it/gogmagog/Alchimia/home.htm>>.

¹⁷⁶⁶ Per els personatges polítics catalans, vvegeu TAULA IX I X.

“En nom de Déu i de la Verge Maria, jo, Jalme Mas, de la vila de Bagà, comenso a tralladar lo llibre que·s diu lo *Testament* de mestre Ramon Llull, qui tracta de obres molt altes i escures per los no sabent la pràctica de les obres majors dels filòsofs e llo qual se tractan com se tenen a fer las pedras filosofals i llur montiplicacions, i primerament comensa la primera part, que és dita *Teòriqua*” (f. 3^r).

▪ “LO PHILÒSOF/LO FILÒSOF” (f. 2^v)

Aristòtil.

Testimoni:

“Nota què diu lo Philòsof que nostra medesina té de ser de substància sotill e pura, car així te lo à lleixat lo Filòsof que separe lo sotil del spés, per aver la dita substància, et lo pur de l’inpur et lo ximple del gros, a fi que del més lleuger et del més pur nostra m[e]desina pusca éser feta, a fi de perfecció” (f. 2^v).

4. Topònims

“Gorc de Satalia” (f. 122^v).

5. Cites o obres esmentades al *Testament* de Jaume Mas

Recullo les cites o obres que he trobat esmentades a la part editada del manuscrit de París, que ens poden ajudar a obtenir més informació sobre l’obra i el seu autor.

5. 1. Cites:

▪“¡Lasa, mescina, què faré jo, que mos est[ru]ments me volen tolre i mos secrets me volen declarar et so que è format per conjet de mon maestre, a mort me [volen] lliurar!” (f. 3^v).¹⁷⁶⁷

5. 2. Obres:

▪*Tractat qüestionari de l'art abreviada* (f. 4^v).

Testimoni:

“Mas la considerasion, fill, primera, deu éser precedida en l'orde de doctrina intel·lectual, sí com trobarás declarat en lo *Tractat quastionari de l'art abreviada* en lla CIII quastion del segont llibre de aquest[a] art complida” (f. 4^v).

▪*Crònica metaurenca* (f. 6^r).

Testimoni:

“Et d'aquest enteniment mou la *Crònica metaurenca*, qu[i] diu que la espècia dels elements en los termes sols és trobada et en lo dit comensament, qui és prinsipi primordial en las coses” (f. 6^r).

▪*Arbre de filosofia desiderada* (8^r).

Testimoni:

“És declarat en l'*Arbre de filosofia desiderada*, en la 3ª distinsion, en lo capítol ‘Intellectus de proponibus F. V’” (f. 8^r).

¹⁷⁶⁷ De Meung, Jean (1922), *Roman de la Rose*, ed. E. Langlois, Paris, t. IV, vv. 16149-16162 i ed. Strubel, A. (1992), p. 936; Pererira-Spaggiari (1999), *Il Testamentum*, p. IX.

6. Axiomes alquímics

Tot seguit, indiquem alguns axiomes alquímics localitzats al text. La majoria són axiomes mèdics adaptats a la pràctica alquímica:

- “La natura sotmet la natura per mitjà del foc”.
- “La natura es complau en la natura”: la mineria és autosuficient; s’ha d’evitar de afegir-hi cossos estrangers.¹⁷⁶⁸
- “Un llibre revela l’altre”.
- “Similis similibus curantur”, el que és similar guareix el que és similar, el que és similar és tractat pel que és similar, el mateix que ha provocat el mal el guareix.¹⁷⁶⁹
- “Solve et coagula”, dissol i coagula, parella d’operacions, que van acabar caracteritzant el treball alquímic de deconstrucció en general.¹⁷⁷⁰

¹⁷⁶⁸ Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée par son langage*, París, Dervy ; Kamala-Jnana (1961), *Dictionnaire de philosophie alchimique*, introducció de Pierre Deleuvre, Argentièrre, G. Charlet diu gairebé el mateix.

¹⁷⁶⁹ Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, p. 187.

¹⁷⁷⁰ Gineste, Léon (2001), *L'alchimie expliquée par son langage*; Kamala-Jnana (1961), *Dictionnaire de philosophie alchimique*; Hillman, James (2013), *Psicologia alchemica*, pp. 103, 133.

ⁱ Buosi Moncunill, Stefania (2020), “La llengua dels avis i un trepidant desig de poesia. Els 75 anys de l’*Academiuta* de Pier Paolo Pasolini”, revista *Tigor* de la Universitat de Trieste, a. XII n. 1, pp. 80-83.